ELMALILI M. HAMDİ YAZIR

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Elmalılı M. Hamdi Yazır

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

8

KAPAK
AYCAN GRAFİK

DİZGİ
DİZGİEVİ

KAPAK HATTI
TALİP MERT

SON OKUR
Dr. HÜSEYİN AKKAYA
Dr. MUHAMMED GÜR

MONTAJ
GİZ AJANS

BASKI
UMUT MATBAASI

CİLT
MUTLU

YAYINCI
ZEHRAVEYN

AZİM DAĞITIM MERKEZ: GÖZTEPE MAH. İNÖNÜ CAD. SARAY SOK. NO: 17
34550 MAHMUTBEY/İSTANBUL
TEL: +90 (0) 212 445 88 80 (3HAT)
FAX: +90 (0) 212 445 88 83

AZİM BAYAZIT: B.REŞİT PAŞA CAD. YÜMNİ İŞMERKEZİ NO:22
VEZNECİLER/BAYAZIT/İSTANBUL
TEL: +90 (0) 212 520 13 76 – 528 31 87
E-mail: bilgi@azimnora.com

Sadeleştirenler

Prof. Dr. İsmail Karaçam
Yrd. Doç. Dr. Emin Işık
Dr. Nusrettin Bolelli
Abdullah Yücel

Saff Sûresi

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 14

Saff Sûresi, Medine'de indirilmiş sûrelerdendir. Bu sûreye ayrıca "Havâriyyûn" ve "İsa Sûresi" isimleri dahi verilmektedir.

Âyet sayısı : On dörttür.

Kelime sayısı : İki yüz yirmidir.

Harf sayısı : Dokuz yüz yirmi altıdır.

Fâsılası : ص ، م ، ن harfleridir.

Bu sûrenin nüzul sebebiyle ilgili üç rivayet vardır. Hakim ve daha başkaları Abdullah b. Selâm (r.a.)'dan sahih olarak şöyle bir rivayeti nakletmişlerdir. Abdullah demiştir ki: "Resulullah (s.a.v)'ın ashabından birkaç kişi oturmuş, "Acaba amellerin hangisi Allah yanında daha sevimlidir? Bilsek de onu yapsak." diye konuşuyorduk. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا

فِى الْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih eder. O, çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir."* âyetleriyle başlayan sûreyi inzâl buyurdu. Resulullah da bize bu sûreyi sonuna kadar okudu."(1) Âlûsî der ki: "Bu hadis Şeyheyn'in (Buhârî, Müslim) şartı üzere sahih bir hadistir. Bunu, Ahmed b. Hanbel, Tirmizi ve daha birçokları rivayet etmişlerdir. Hatta Hafız İbnü Hacer demiştir ki: "Bu hadis, dünyada rivayet edilen müselsel hadislerin en sahihidir."(2)

İkincisi, Dahhâk'tan yapılan şu rivayettir. Bazı gençler, savaşta şöyle yaptık, böyle yaptık diye yapmadıkları şeyleri söylemişlerdi. Bunun üzerine söz konusu sûre nazil oldu. Üçüncüsü, İbnü Zeyd'in rivayetidir. Buna göre "Münafıklar, müminlere biz sizdeniz ve sizinle beraberiz." dedikleri halde fiillerinde buna ters davranışlarının görülmesi sebebiyle bu sûrenin nazil olduğu söylenmiştir. Âlûsî, bu son rivayetin önceki iki rivayet kadar kuvvetli olmadığını beyan etmektedir.

Bu sûrenin kısaca anlamı, doğruluk ve sadakatle Allah yolunda cihada teşvik edip hazırlamak ve bu suretle önceki sûrenin mânâsı ve imtihan konusu olan لَا تَتَّخِذُوا ، لَا تَتَوَلَّوْا nehiylerini te'kid etmek ve İslâm'ın geleceğini aydınlığa kavuşturmaktır. İmtihan Sûresi'nin sonunda ümidsizlikten sakındırılmak sûretiyle ahiret ümidi takviye edildiği gibi, bu sûrede de İslâm dininin bütün âlem önünde ortaya çıkışını ve yüceliğini ispat etmek için daha büyük imtihan devreleri geçirmek üzere müslümanlar cihad meydanlarında "Bünyân-ı mersûs" (sağlam bir yapı) gibi yer alacak şekilde nizam ve intizama davet olunarak, buna uyan müminlere başarı müjdelenecektir. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

(1) يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ (2) كَبُرَ

(1) Tirmizî, Tefsiru Sureti 61/1; Dârimî, Cihad, 1.

(2) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 83.

مَقْتاً عِنْدَ اللّٰهِ اَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الَّذ۪ينَ
يُقَاتِلُونَ ف۪ي سَب۪يلِه۪ صَفًّا كَاَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ ﴿٤﴾
وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَن۪ي وَقَدْ تَعْلَمُونَ اَنّ۪ي
رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ فَلَمَّا زَاغُٓوا اَزَاغَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿٥﴾ وَاِذْ قَالَ ع۪يسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ
اِنّ۪ي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَمُبَشِّراً
بِرَسُولٍ يَأْت۪ي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُٓ اَحْمَدُ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُب۪ينٌ ﴿٦﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ
وَهُوَ يُدْعٰٓى اِلَى الْاِسْلَامِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَ ﴿٧﴾
يُر۪يدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِه۪ وَلَوْ كَرِهَ
الْكَافِرُونَ ﴿٨﴾ هُوَ الَّذ۪ٓي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَد۪ينِ الْحَقِّ
لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّ۪ينِ كُلِّه۪ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾

Meâl-i Şerifi

1- Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi Allah'ı tesbih eder. O, üstündür, hikmet sahibidir.

2- Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin söylüyorsunuz?

3- Yapmayacağınızı söylemeniz, Allah yanında şiddetli bir buğza sebeb olur.

4- Allah, kendi yolunda kenetlenmiş bir duvar gibi saf bağlayarak savaşanları sever.

5- Bir zaman Musa, kavmine: "Ey kavmim! Benim, Allah'ın size gönderdiği elçisi olduğumu bildiğiniz halde niçin beni incitiyorsunuz?" demişti. Onlar eğrilince, Allah da kalblerini eğriltti. Allah fasıkları doğru yola iletmez.

6- Meryem oğlu İsa da: "Ey İsrailoğulları! ben size Allah'ın elçisiyim. benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici olarak (geldim)." demişti. Fakat onlara apaçık delillerle gelince "Bu, apaçık bir büyüdür." dediler.

7- İslâm'a davet olunduğu halde Allah üzerine yalan uyduranda daha zalim kim olabilir? Allah zalim toplumu doğru yola iletmez.

8- Ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoş görmese de Allah nurunu tamamlayacaktır.

9- O, Resulünü hidayet ve hak dinle gönderdi ki, müşrikler istemese de onu, bütün dinlerin üstüne çıkarsın.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ *"Ey iman edenler! niçin yapmayacağınız şeyi söylersiniz?"* Nüzul sebebi olarak ilk sırada zikredilen Abdullah b. Selam rivayetine göre bu hitab, gerçek müminlere adaklarını yerine getirmenin lüzumunu hatırlatmaktadır. Yapmayacağınız bir şeyi adamayın, madem ki adadınız o halde sözünüzde durup adaklarınızı yerine getiriniz demektir. İkinci sırada zikrettiğimiz Dahhâk rivayetine göre yapmadığınız şeyi niye söylüyorsunuz? Müminlere yalan söylemek yakışır mı? tarzında bir kınamadır. Üçüncü rivayette ise, zâhirde mümin görünen münafıkları azarlama mânâsı vardır. Fakat bu iki rivayete göre مَا لَا تَفْعَلُونَ'de مَا لَمْ تَفْعَلُوا gibi mazi (geçmiş zaman) mânâsı gözetmek lazım geleceğine bakarak evvelki rivayette de belirtildiği şekilde, geleceğe aid adak mânâsını anlamak daha doğru görünmektedir. Onun için bu âyet ile adağın yerine getirilmesinin vacib olduğuna delil getirilmiştir. Yani aslı meşru olmakla beraber vacib olmayan bir fiil, adamakla vacib olur. O halde yapmayacağınız bir fiili adamayınız. Adayınca da onu hemen yerine getirin. Adaklarınız konusunda yalancı durumuna düşmekten son derece sakının. كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ **Yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah'ın buğz ve nefret ettiği şeylerden olması itibariyle ne büyük bir kaba-**

hattir! Makt, yukarılarda da geçtiği gibi şiddetli buğz, son derece nefret ve iğrençlik demektir. كَبُرَ fiili bu nevi yerlerde بِئْسَ gibi zem veya taaccüb mânâsı ifade eder ki, Kehf Sûresi'nde yer alan كَبُرَتْ كَلِمَةً *"bu söz ne büyük oldu.."*(Kehf, 18/5) âyetinde de aynı anlamdadır. O halde Allah'ın en sevdiği ameli bilsek de yapsak diyen samimi müminler, Allah'ın buğzettiği kimselerden olmamak için, büyük söylememeli, yapamayacakları şeylere nezr etmemeli, nezr ettikleri takdirde de yapmalıdırlar. Bundan dolayı Allah Teâlâ onların yapabilecekleri amellerden sevdiği bir ameli haber vererek buyuruyor ki اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الَّذ۪ينَ يُقَاتِلُونَ ف۪ي سَب۪يلِه۪ صَفًّا كَاَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ **haberiniz olsun ki Allah Teâlâ kendi yolunda sağlam bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever,** Allah'ın sevgilisi olmak için müminlerin de böyle yapmaları gerekir. Dikkat edilmesi gereken bir husus da şudur ki, bu sûrede «صاد» fâsılası (âyetin son harfi) بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ ile yalnız bu âyete tahsis edilerek tekvücut olmanın önemine işaret edilmiştir ki, sûreye "Saff Sûresi" denilmiş olması da bunu göstermektedir. بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ kurşunlu bina, parçaları kurşunla kenetlenerek yekpare bir cisim haline gelmiş olan sağlam bir bina demektir. İşte müminlerin sosyal durumları gerek Saffât Sûresi'nin başında ve gerek Fetih Sûresi'nde yer alan كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْـَٔهُ فَاٰزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوقِه۪ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغ۪يظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ *"Onlar, filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış ve gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ziraatçıların da hoşuna gider..."* (Fetih, 48/29) âyetinde ifade edilen benzetme ve tasvir üzere sağlam bir irtibât ile bir diğerine bağlanmış kuvvetli bir yapı teşkil etmeli ve İslâm mücahidleri böyle birbirlerine kenetlenmiş tek bir saf halinde çarpışmalıdır. Şüphesiz bu benzetmede, ferdlerin cismen tekdüzen bir şekil ve nizam ile terbiye ve asayişleri konu edildiği gibi, kalben niyet ve imanlarının da bir kelime etrafında toplanacak ve birbirlerini sevip sayacak bir surette samimiyet ve kararlılıkta olması mevzu bahistir. Bazı müfessirlerin beyanına göre de bu âyette ordunun en önemli teşkilatının piyade olduğuna da işaret vardır. Çünkü süvari, donanma ve diğer birimlerde de her ne kadar cereyan ederse de en fazla saf harbi piyadede meşhurdur. Binaenaleyh askeri terbiyede hem fizikî düzene hem de din terbiyesi ile kalbî ve manevi birliğe itina gösterilmesi ve müminler arasında bu birlik ve sevgiyi bozacak ahlâksızlıklardan son derece kaçınılması gerekmektedir. Bunun yapılabilmesi için de gaye, güzel tayin edilmeli ve alçak maksatlar terkedilip Allah yolunda en yüksek ve en yüce gayeye yapışılmalıdır. Bundan dolayı harb meselesiyle ilgili olan sebepler, amiller, hedef ve gayeler izah edilerek İslâm dininin ortaya çıkış hikmeti anlatılmak üzere semavî dinlere şöyle bir geçit resmi yaptırılarak buyuruluyor ki وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪

düşünün o zamanı ki Musa kavmine, yani İsrâil oğullarına **demişti.** لِمَ تُؤْذُونَنِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ اَنّي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ **Bana niçin eziyet ediyorsunuz? Halbuki benim size Allah'ın elçisi olduğumu biliyorsunuz.** Bu âyetle yahudilerin Peygamberlere küfür ve isyan etmelerinin öteden beri sürüp gelen âdetleri olduğu ve hep o âdetin günahını çektikleri anlatılmış olmaktadır. Hz. Musa'ya yaptıkları eziyetlerin tafsilatı Bakara Sûresi'nde geçmiş. Özellikle zorbalara karşı savaşmada اِذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَٓا اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ *"Şu halde sen ve Rabbin gidin savaşın: biz burada oturacağız."* (Maide, 5/24) dedikleri ve neticede şaşkınlığa düştükleri Mâide Sûresi'nde zikredilmektedir. فَلَمَّا زَاغُوا **Vakta ki böyle zeyğ ettiler,** haktan meyl etmek suretiyle yamukluk edip eğri gittiler. اَزَاغَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ Allah da kalplerini yamulttu. Yani eğriltti, eğriliği kalplerine tabiat yaptı. Bundan dolayı hep eğrilik düşünürler, eğri giderler, hak söz kendilerine tesir etmez ve doğru yola yanaşmazlar. وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ **Allah da dinden çıkmış fasıklar topluluğunu doğru yola iletmez,** muvaffak kılmaz, muradlarına erdirmez. İşte müslümanların savaş için hazırlanmalarının sebeplerinden birisi böyle hak dinlemez, bozulmuş fasıklar topluluğunun ruh halleridir. Nitekim kalplerinin eğriliklerinden dolayı İsa'yı da kabul etmediler, kabul ettik diyenler de sözlerini tutmadılar. وَاِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ **O vakti düşünün ki: Meryem oğlu İsa şöyle demişti:** يَا بَنِي اِسْرَٓائِيلَ **Ey İsrailoğulları,** Musa (a.s) baba tarafından İsrail oğullarından olduğu için onlara, ey kavmim diye hitab etmişti. İsa (a.s.)'nın ise babası olmadığı için ey İsrail oğulları dedi. اِنّي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ **Haberiniz olsun ki ben size Allah'ın elçisiyim** مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ **önümdeki Tevrat'ı tasdikçi** وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي **ve benden sonra gelecek bir Resul'ün müjdecisi olarak gönderildim ki** اسْمُهُٓ اَحْمَدُ **o Resul'ün ismi, Ahmed'dir.** Burada Ahmed isminin özel bir isim olması da, mânâsı da kasdedilmiş olabilir. Yani adı son derece övgüye layık ve pek güzel demek de olabilir. Zira Hz. İsa'nın müjdelemekle emredildiği Hz. Peygamber (s.a.v)'in bir ismi de Ahmed'dir. Onun Muhammed ismi de Ahmed ismi gibi, aynı hamd maddesinden olarak en güzel ve övülecek ismidir. Mamafih burada Ahmed isminin bizzat kendisinin kasdedilmiş olması daha doğrudur. Nitekim İmam Mâlik, Buhârî, Müslim, Darimî, Tirmizî ve Nesaî Cübeyr b. Mut'im (r.a.)'den şöyle rivayet etmişlerdir. Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: اِنَّ لِي اَسْمَٓاءً اَنَا مُحَمَّدٌ وَاَنَا اَحْمَدُ وَاَنَا الْحَاشِرُ الَّذِي يُحْشَرُ النَّاسُ عَلٰى قَدَمِي وَاَنَا الْمَاحِي يَمْحُو اللّٰهُ بِيَ الْكُفْرَ وَاَنَا الْعَاقِبُ "Benim çeşitli isimlerim vardır. Ben Muhammed'im, ben Ahmed'im, ben toplayıcıyım, insanlar benim ayaklarım üzere toplanacaklardır. Ben mahvediciyim ki, Allah benimle küfrü mahvedecektir. Ve ben sonuncuyum."(1)

ben sonuncuyum."(1) Âkıb, kendisinden sonra Peygamber gelmeyen "son Peygamber" demektir. Hz. Hassan'ın şu beyti de Ahmed isminin Resulullah'ın bir ismi olduğunu ifade etmektedir.

صَلَّى الْإِلٰهُ وَمَنْ يَحِفُّ بِعَرْشِهِ   وَالطَّيِّبُونَ عَلَى الْمُبَارَكِ أَحْمَدَ

Yani "Allah Teâlâ, O'nun arşını kuşatmış olan melekler ve bütün temizler mübarek Ahmed'e salât getirmişlerdir." Ahmed lafzının, aslında hamd ederim mânâsına fiili muzâri nefs-i mütekellim vahdeh sigasından nakledilmiş olması da düşünülebilirse de, daha doğru olan ism-i tafdil olmasıdır. İsm-i tafdillerde asıl olan fâil mânâsı ise de, "daha meşhur" anlamına gelen "eşher" gibi ism-i mef'ûl mânâsını da ifade edebilir. الْعَوْدُ أَحْمَدُ "Tekrar güzeldir." tabirinde olduğu gibi, Ahmed lafzının övülmekte üstünlük mânâsına kullanıldığı da bilinmektedir. Şayet hamidiyyetten olursa bu durumda "en fazla hamd eden" mahmudiyyetten olursa o zaman da mânâsı, "en ziyade hamd ve medhedilen" demektir. İsim olması durumunda da bu anlamların birinden nakledilerek o isimle çağırılan zât kasdedilmekdedir. Bu âyette Hz. İsa'nın peygamberliğinin hikmeti olarak şu iki şeyi söylediği beyan edilmiştir: Birisi, kendisinden önce gelen Tevrat'ı tasdik etmesi, diğeri de kendisinden sonra gelecek olan Ahmed'i müjdelemesidir. Tevrat'ı tasdik etmesi, hükümleri yönüyle düşünülebilse de ihbar (haber verme) itibariyle olması daha doğrudur. Zira Tevrat'ta hem Mesih'e hem de Son peygamber Hz. Muhammed'e dair haberler vardı. Bu yüzden Hz. İsa'nın gelişi, hem Mesih'e ait haberlerin doğruluğunu ispat etmiş hem de son Peygamber'i müjdelemek suretiyle o konudaki haberleri tasdik etmiştir. Ancak yahudiler, Hz. İsa'yı inkar ettikleri gibi hıristiyanlar da bu müjdeyi kısmen inkar ve kısmen değişik şekilde te'vil ederek haksızlığa sapmışlar ve eldeki mevcut İncillerin böyle bir şeyden bahsetmediğini iddia edecek kadar ileri gitmişlerdir. Şayet Hz. İsa'ya verilmiş olan İncil de Kur'ân gibi aynen korunmuş olsaydı, bu müjdenin İncil'de zikredilip edilmediğini anlamak mümkün olurdu. Mamafih Bakara Sûresi'nde de geniş bilgi verildiği gibi elde mevcut olan Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid kitablarında buna dair deliller hiç de az değildir. Mesela Ahd-i Cedid'de Resullerin işlerinin üçüncü bâbında: Musa ecdâdımıza, "Rabbiniz Allah size birâderlerinizden benim gibi bir Peygamber ortaya çıkaracaktır. Onu, size söyleyeceği bütün işlerde dinleyiniz. Ve kavmim arasından her kim o Peygamberi dinlemezse mahvolacaktır." dedi. İsmail ile ondan sonra gelen pey-

(1) Buhârî, Tefsiru Sureti 61/1, Menakib, 17, Tirmizî, Edeb, 67; Dârimî, Rikak, 59; Muvatta, Esmaü'n-Nebi, 1; Ahmed b. Hanbel, IV, 80, 81, 84.

gamberlerin hepsi dahi bu günleri müjdelemişlerdir diye de zikredilmiştir. Musa gibi olan bu gelecek peygamber, İsmail'den de söz edilmesi karinesiyle belli ki, peygamberlerin sonuncusu Muhammed Mustafa (s.a.v.) idi. İsa (a.s) onu tasdik etmiş ve geleceğini müjdelemişti. Hıristiyanlar bunu İsa (a.s.)'nın kendisine hamletmek istemişlerse de İsa (a.s.) Musa gibi harbetmekle emredilmiş bir peygamber değildi. Alûsî söz konusu âyetin tefsiri esnasında İncillerden bahsederken şunları söyler: "Hıristiyanların yanında dört İncil vardır.

Birincisi, Mata İncili'dir ki, on iki havariden biri olan Matta, Hz. İsa'nın göğe çıkarılmasından sekiz sene sonra Filistin'de Süryani lisanı ile cemetmiştir. Altmış sekiz bölümdür.

İkincisi, Markos İncili'dir ki yetmişlerden olan Markos, İsa'nın ref'inden on iki sene sonra Roma'da Efrenci (yani Latin) lügatı ile toplamıştır. Kırk sekiz bölümdür.

Üçüncüsü, Luka İncili'dir. Luka da yetmişlerden olup İskenderiye'de Yunanca olarak cem etmiştir. Seksen üç bölümdür.

Dördüncüsü, Yuhanna İncili'dir ki Hz. İsa'dan otuz sene sonra Rum beldelerinden olan Efsus şehrinde, Yuhanna tarafından cem edilmiştir. Bölümleri, Kıbti nüshasında otuz üçtür. Bu İnciller çeşitlidir. Bunların muhtevalarında bazı yerler vardır ki, vicdan bunların ne Allah sözü ne de İsa (a.s.)'nın sözü olduğuna şahitlik etmez. Mesela kendi kanaatlarınca İsa (a.s)'nın çarmıha gerilmesi ve kabrine defnedildikten sonra göğe çıkarılması kıssası gibi ki, bunlar bazı büyükler ve salih kimseler hakkında telif edilen hal tercemesi kitabları gibi İsa (a.s)'nın doğumu, göğe yükseltilmesi ve bazı halleriyle, bir kısım sözlerini şerh yollu yazılmış tarih ve biyografik eserlere benzerler. Binaenaleyh İsa (a.s)'nın Kur'ân'da haber verilen beşikte konuşması ve Hz. Muhammed'i müjdelemesi gibi diğer bazı hal ve sözlerini bu İncillerin ihmal etmiş olmaları Kur'ân'ın beyanına karşı hiç bir zarar vermez. Bununla beraber insaf ile hareket eden ve taassubu bırakıp doğru yolda gidecek olan kimseler için bu İncillerde dahi o müjdeye dair sözler vardır. Yuhanna İncili'nin on beşinci bölümünde Yesu' Mesih demiştir ki: "Pederin göndereceği Hak ruhu Faraklit size her şeyi öğretecektir." Yine Mesih demiştir ki: "Beni seven sözlerimi ezberler, Pederim de onu sever ve ona varır, katında yer tutar. Ben bunu size söyledim. Çünkü ben sizin yanınızda ikâmet etmiyorum. Pederin göndereceği Ruhu'l-Kudüs Faraklit, size her şeyi öğretecek ve benim söylediğim sözleri hatırlatacaktır. Size selamımı emanet bırakıyorum, kalbleriniz ızdırap içinde olmasın. Telaş etmeyin.

Ben gideceğim ve size döneceğim. Beni seviyor olsanız benim Pedere gitmemle sevinirdiniz." Ve demiştir ki: "Benim Pedere gitmem sizin için hayırlıdır. Çünkü ben gitmesem Faraklit size gelmez, amma gittiğimde onu size gönderirim. O geldiği vakit de âlemi, günahtan dolayı kınayacaktır. Size söylemek istediğim daha çok söz vardır lakin siz onlara tahammül edemeyeceksiniz. Fakat o Hakk'ın Ruhu geldiği zaman sizi Hakk'a irşad edecektir. Çünkü o, kendiliğinden söylemez, ne işitirse onu söyler(1) ve bütün geleceği haber verir ve Pedere ait olanın hepsini size tarif eder." Bir de (ondördüncü babda) demiştir ki: "Eğer siz beni seviyorsanız benim tavsiyelerimi ezberleyiniz ve ben Pederden, ebediyyen beraberinizde sabit kalacak diğer bir Faraklit vermesini dileyeyim. O Hak Ruhunu ki, âlem onu kabul etmeye güç yetirmedi. Çünkü onu tanımadılar. Ben sizi yetim bırakmam. En yakın zamanda size geleceğim." Alûsî bunları naklettikten sonra da der ki: "Faraklit kelimesi, hamdi gösteren bir kelimedir. Gözlerini taassub perdeleri bürümemiş olanların nazarında İsa (a.s)'nın bu sözünden Ahmed (s.a.v)'in kasdedildiği anlaşılır. Hıristiyanların bazısı bunu "Hammâd", bazısı da "Hamid" diye tefsir etmişlerdir. Bunun delaletinden de aleyhisselatü vesselamın Ahmed (yahut Muhammed) ismine işaret var demektir. Diğer bazı hıristiyanlar da onu, muhallıs (kurtarıcı) diye tefsir etmişler ve buna İsa (a.s.)'nın başka bir sözünde "Allah size diğer bir halaskâr gönderecektir." demiş olmasıyla delil getirmişlerdir. Bu cümlede de Peygamber'in risaletine hamd ismiyle değilse de kurtarmak ve yardım etmek ünvanıyla işaret edilmiştir. Hıristiyanlardan bir kısmı da Faraklit Hz. İsa'nın öğrencilerine gökten inmiş olan ateşli gönüller olup(2) bir takım alâmetler ve acaib işler yapmışlardır diye zannedilmiştir. Lakin "diğer bir Faraklit" diye başka bir vasıfla tavsif edilmiş olması bu anlayışa müsait görünmez. Zira İsa (a.s.)'dan sonra onlardan önce diğer birisi geçmiş değildir."(3)

Faraklit kelimesi hangi dildendir? Müfred midir, mürekkeb midir? İbranice midir, değil midir? Bu konulardaki ihtilaflar ve mânâlarına ait bazı bilgiler Ba-

---

(1) Bu cümlenin وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰىۜ اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى *"O, havadan konuşmaz. O, kendisine vahyedilen vahiyden başka bir şey değildir."* (Necm, 53/3,4) âyetini hatırlattığı açıktır. (Müellif)

(2) "Ve Hamsin Bayramı günü geldiğinde cümlesi, ittifakla bir yerde hazır oldukları halde ansızın gökten şiddetli esen rüzgar sesi gibi bir sada gelip oturdukları haneyi doldurdu ve ateş dilleri gibi taksim edilmiş diller onlara görünüp her birinin üzerine konmasıyla cümlesi, Ruhu'l-Kudüs'le dolu olarak ruhun kendilerini konuşturduğuna göre diğer lisanlar konuşmaya başladılar ilh..." (A'mal-i Rusul, İkinci bâb) (Müellif)

(3) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 87.

kara Sûresi'nde geçmişti. Eski İncil tercemelerinde bu kelime Faraklit (veya Paraklit) diye aynen muhafaza edilerek ifade edilirken yakın zamanlarda basılmış olan İncil tercemelerinde "teselli edici" diye zikredilmiştir. Mesela bin dokuz yüz yirmi (1920) tarihiyle İstanbul'da Matyosyan Agop Matbaası'nda basılan nüshasında yukarıdaki sözler hep "teselli edici, yani hakikat ruhu" diye terceme edilmiştir. Ve bazı kayıtlarda da tuhaf şekilde değiştirilerek ifade edilmiştir. Mesela, Yuhanna'nın ondördüncü babında şöyle denilmiştir: "Ve ben Pederden dilerim, O dahi sonsuza kadar sizinle beraber olmak üzere size diğer bir teselli edici, yani hakikat ruhunu verecektir. Bunu dahi dünya görmediği ve tanımadığı için kabul edemez. Amma siz onu tanırsınız. Zira yanınızda bulunup gönlünüzde olacaktır." On beşinci babında da "Amma şeriatlerinde bana sebepsiz buğzettiler diye yazılı olan sözün tamamlanması için böyle oldu. Fakat Peder tarafından benim göndereceğim teselli edici, yani Pederden çıkan hakikat ruhu geldiği zaman benim hakkımda o şehadet edecektir. Ve siz dahi şehadet edersiniz. Zira başlangıçtan beri benimle berabersiniz." denilmiştir. Bu yeni tercemeciler "paraklid" kelimesinin Yunanca "teselli edici" mânâsına olduğunu söylüyorlar ve ruhu'l-hak tâbiri yerine de hakikat ruhu diyorlar. Bu suretle tercemeden tercemeye değiştirilerek aslı kaybolmuş bu İncillerle, Kur'ân'ın açık beyanına karşı çıkılmak istenilmesi hak ve adalet fikriyle uyuşmayacağı gibi, insaf sahibi kişilerin Kur'ân'ın haber verdiği bu müjdenin, te'vil edilmiş bir şekilde bile olsa itiraf edildiğini görürler. Fatih Kütüphanesi'nde bu mesele ile ilgili bir risale görmüştüm ki, bir papaz İncillerdeki faraklit müjdelerinin, Kur'ân'ın bu âyetinde haber verilen وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِى مِنْ بَعْدِى اسْمُهُ أَحْمَدُ *"Benden sonra gelecek olan Ahmed isimli bir peygamberi müjdeleyici olarak."* müjdesi olduğuna kanaat getirerek müslüman olmuş ve bu hususa dair bir risale yazmış olduğunu söylüyordu. Fikir sahibi bazı kişiler de bu mesele hakkında İncil (Avangel) kelimesinin asıl mânâsını araştırmak istemişler ve bu kelimenin esasen müjde anlamına geldiğini ve hakikatte Hz. İsa'nın davetiyle bütün İncillerin özet olarak beyanının, gelecek bir Resul ile İlâhî Saltanatı müjdelemekten ibaret bulunduğu görüşünde birleştiklerini ifade etmişlerdir.

İşte Hz. İsa böyle söylemiş olduğu halde İsrail oğullarının çoğu, yani yahudiler onu dinlemedikleri gibi hıristiyanların çoğu da bunu gizlemiş ya da te'vil ve tahrif (değiştirmek) ile inkar etmiş olduklarından dolayı bu hakikat hatırlatılarak buyuruluyorki: فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ **Sonra o Resul,** yani İsa (a.s)'nın müjdelemiş olduğu ismi Ahmed olan Resul, **onlara delillerle:** açık açık âyetler ve mucizelerle **geldiği zaman** da bu apaçık bir sihir dediler. Bu Ahmed, o

müjdelenen Resul değil, bu açık sihirlerle bizi aldatmak istiyor diye küfre, haksızlığa saptılar ve bu haksızlıkla bir takım değişiklikler yapmak suretiyle İsa, Allah'ın oğludur gibi aslı olmayan yalanlar yazarak onları Allah kelâmı diye Allah'a isnad ettiler. Bundan dolayı da şöyle buyuruluyor: وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعٰى اِلَى الْاِسْلَامِ **Halbuki İslâm'a davet edilirken Allah'a yalan iftirada bulunan,** yani Allah'a yalan isnad eden veya Allah hakkında yalan söyleyen yahut uydurduğu yalanı Allah indirdi diye iftira eden **kimselerden daha zalim kim olabilir?** وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ **Allah ise zalimleri hidayete erdirmez,** haksızları doğru yola iletmez, isteklerinde başarılı kılmaz. Onun için böyleleri hak sözle yola gelmez, İslâm'ı kabul etmezler. Sonuçta yaptıkları zulümlerin cezasını çekmeleri gerekir. İşte böyle iftiracı zalimlerin haksızlıkları, zulümkarlıkları da, müminlerin Allah yolunda savaşa hazırlanmalarını ve o yolda harb etmenin Allah katında sevimli bir amel olmasını gerektiren sebeblerdendir. Onlar, Allah'ın âyetlerine sihir diye iftira eden öyle zalimlerdir ki يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ **Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek isterler.** Bu âyet, onların hakkı iptal etmek için gösterdikleri gayretleri tasvir etmekte ve cesaretlerini hakaret konusu yapmaktadır. Sanki doğan güneşi ağızlarıyla püf diyerek söndürüvereceklermiş gibi hakkı yalan ve iftiralarla iptal etmek istiyorlar. Allah Teâlâ'nın Peygamber vasıtasıyla ortaya çıkarmış olduğu hak nuru olan İslâm dinini, uydurma sözler, yalan yanlış propagandalar ve değiştirilmiş kitaplarla söndürmek için her türlü haksızlığı yapmak istiyorlar. وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِهِ **Halbuki Allah nurunu tamamlayacaktır.** Tamamlayıp âleme yayacaktır. وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ **isterse kâfirler hoşlanmasınlar,** yani hoşlansalar da tamamlayacaktır, hoşlanmasalar da tamamlayacaktır.

هُوَ الَّذِى **O Allah'tır ki** اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى **Resulü'nü hidayet kanunu,** yani هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ve هُدًى لِلنَّاسِ anlamları gereği insanlara ve özellikle korunmak isteyen muttakilere doğru yolu gösteren Kur'ân وَدِينِ الْحَقِّ **ve hak dini ile gönderdi.** Yani bir takım vehim ve arzulara göre değil, Hak Teâlâ'nın ve kullarının hakkını gereği gibi tanıyarak, hak hükmü dairesinde adaleti uygulama dini olan bir Allah dini, yani İslâm dini ile gönderdi. (Bu âyetin birer benzeri Tevbe (9/33) ve Fetih (48/28)de de geçmiştir. Oralara da bakılabilir.) Görülüyor ki bu âyetlerde hak yalnız dinin sıfatı değildir. Çünkü "hak din" denilmekle yetinilmeyip, hakkın nüfuz alanına işaret etmek için, izafetle "Hakk'ın dini" veya Hak dini mânâsını ifade eden "dinü'l-hak" denilmiştir. Bunda Hz. İsa'nın, Hz. Peygamber hakkındaki müjde ile ilgili olarak yukarıda beyan edildiği üzere İncillerde zikredilen "ruhu'l-hak" sıfatına özellikle işaret edildiği de gözden uzak tutulmamalıdır. İşte

O Allah, Resulünü Kur'ân ve Hak Dini ile gönderdi ki, لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ **o dini her dinin üstüne çıkarsın.** Bu yüzden onu muhakkak tamamlayacaktır وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ **isterse müşrikler hoşlanmasınlar,** çünkü katıksız bir tevhidin ortaya çıkarak şirki iptal etmesini, gerek açık ve gerek gizli müşriklerin hiç birisi istemez. Lakin Allah onu hoşlansalar da hoşlanmasalar da ortaya çıkaracak ve galib getirecektir. Demek ki Hz. İsa'nın peygamber olarak gönderilmesinin gayesi, Hz. Muhammed'in peygamberliğini müjdelemekten ibaret iken, Hz. Muhammed'in risaletinin hikmet ve gayesi ise bu hak dinin sonuçta her dine galip gelmesidir. İşte bu dinin galibiyeti Allah Teâlâ'nın onu bu beyanıyla müjdelemesi, dilemesi ve şehadeti gereğidir. Buna tasavvuf dilinde mazhariyyet-i Muhammediyye denildiği gibi bu mazhariyyetin hamd hakikatiyle bütünleşmesi mertebesi de, hakikat-i Muhammediyye diye ifade edilir. Bu mânâ ile hakikat-i Muhammediyye'nin ortaya çıkışı, yaratılışın gayesi demektir. لَوْلاَكَ لَوْلاَكَ لَمَا خَلَقْتُ الأَفْلاَكَ *"Ya Muhammed! Eğer sen olmasaydın âlemi yaratmazdım."*(1) sözündeki mânâ da aynı hakikati ortaya koyan bir başka delildir. Hıristiyanlıkta yaratılış gayesi, "tecessüd-i kelime" İsa'nın maddi varlığa bürünmesi diye düşünülmüştür. Hz. İsa'nın söylediği sözün maddi varlığa bürünmesi ise, onun müjdelediği Hak ruhun Hz. Muhammed'in temsil ettiği hakikatte görünmesidir. Artık bunun böyle olacağında hiç şüphe edilmemeli ve Fetih Sûresi'nde وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ *"Şahit olarak Allah yeter. Muhammed Allah'ın elçisidir"* (Fetih, 49/28,29) buyurulduğu üzere Allah Teâlâ'nın şehadetinin kafi olduğuna inanılmalıdır. Hak Din olan İslâm'ın sonuçta bütün dinlere galib gelmesi için gönderildiğini bildiren bu ilâhî müjde, Kur'ân'ın bir çok yerinde zikredilmiştir. Biraz önce de ifade ettiğimiz şekilde هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ âyeti, buradan başta Tevbe, 9/33 ve Fetih, 48/28'de de geçmekte ve böylece mânâsı, te'kid ve te'yid edilmiş olmaktadır. Ayrıca وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ *"Din yalnız Allah'ın dini olsun."* (Bakara, 2/193), وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ *"ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar..."* (Enfâl, 8/39) âyetleriyle de tekrar takviye edilmekte ve قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا *"De ki: 'Ey insanlar, ben sizin hepinize göklerin ve yerin sahibi Allah'ın elçisiyim..."* (A'râf, 7/158), وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا *"Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.."* (Sebe' 34/28), ve وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ *"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."* (Enbiya, 21/107) gibi diğer bir çok âyette de Hz. Muhammed'in risaletinin bütün insanlığı kapsadığı beyan edilerek nihayet Nasr Sûresi'nde وَرَأَيْتَ

---

(1) Keşfü'l-hafa, II, 214 (2123).

النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِى دِينِ اللّٰهِ اَفْوَاجًا فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ *"Ve insanların dalga dalga Allah'ın dinine girdiklerini gördüğün zaman, Rabbini överek tesbih et."* (Nasr, 110/2,3) denilmek suretiyle de bu gayenin tahakkuku bir daha müjde ve tebliğ ile takviye edilmiş olmaktadır. Bu hususun bir kaç defa tekrar edilmesi, İslâm'ın diğer dinlere galib gelmesinin bir kere değil, çeşitli devirlere ait olmak üzere bir çok defa gerçekleşeceğini anlatmak içindir. Böyle olmasından dolayı da bu dinin parlak ve talihsiz dönemleri olacak ve insanlığın geçireceği bir çok değişme arasında her düşüşün seyri, fısk, zulüm, küfür ve şirk yüzünden gadab ve helaka doğru gidecek ve her gelişmenin seyri de tevhid ile hak dinin görüntüsü olan ebedî hayatın selâmet ve saadeti gayesine yükselecektir. Böylece geçici arzu ve şehvetler ardında koşan sefihlerin, haksızların ve dinsizlerin başına kıyamet koparken, Allah dostları Hakk'ın himayesinde ve arşın gölgesi altında gölgelenerek büyük murada ereceklerdir.

Tarih gözden geçirilecek olursa görülür ki, İslâm'ın bu âyetlerde müjdelenen galibiyeti ilk defa Resulullah (s.a.v) zamanında اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا *"Bugün size dininizi ikmal ettim üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim.."* (Mâide, 5/3) âyetinin inişiyle bütün Arabistan'da başlamış ve Abbasi hilâfetinin çöküşüne kadar doğudan batıya bütün âleme yayılmıştı. Arada bir düşüş dönemi kendisini gösterdikten sonra çok geçmeden Türkler'in ortaya çıkışı ve İstanbul'un fethiyle ikinci parlak dönem başlamış, bu da bir taraftan Kafkas dağlarından Atlas Okyanusu'na, diğer taraftan da Lehistan'dan Habeşistan'a kadar geniş bir bölgeyi içine almıştı. Zamanımızın geçirmekte olduğu büyük inkılab buhranlarının sonucunda daha kim bilir dünya ne gibi değişikliklere ve gelişmelere sahne olacaktır. Neler yıkılıp neler yapılacaktır. Her ne olursa olsun bu yeni asrın fikir ve fen alanındaki ilerlemesi ile gerek İslâm âleminin ve gerek diğer çeşitli milletlerin vicdanında meydana gelecek uyanmaların istikbalde karşı karşıya kalacağı değişiklik, dünyayı alt üst eden haksızlıkların ortadan kaldırılmasıyla umumi hayatta Hakk'ın daha yüksek bir görünüme kavuşturulma gayesini hedeflemektedir. Bunun, tevhid fikri ile Hak dininin öne çıkmasına bağlı olmasından dolayı İslâm'ın yeni bir yükseliş ve inkişaf dönemine gireceğine inanmak gerekir. Zira Kur'ân bu mânâyı sadece üç sûrede tekrar etmekle kalmamış başka âyetlerle de te'yid etmiştir. Mücâhid'den gelen bir rivayete göre de bu müjdenin en mükemmel şekilde İsa (a.s)'nın yer yüzüne inmesinden sonra gerçekleşeceği belirtilmiştir. Binaenaleyh fani hayatın günden güne kötü olacağı, bir zaman gelip emanetin kalkacağı, dinin za'fa uğrayacağı ve İslâm'ın yalnız adının kala-

cağı konusunda yazılan ve düşüş devirlerini haber veren bazı eserlerden dolayı ümitsizliğe düşülmemeli, Allah Teâlâ'nın geceyi gündüze ve gündüzü geceye kattığını ve "el-akibetü li'l-müttakîn (Hud, 11/49) "Sonuç müttakiler içindir." denildiğini bilerek ve Allah'ın bu kesin müjdelerine inanarak daima ahiret ümidi içinde çalışılmalıdır. "Kalbinde hardal danesi kadar iman bulunanlar vefat edecek, kendilerinde hiç hayır olmayan kimseler kalacak, onlar da eski atalarının dinlerine döneceklerdir. İşte kıyamet de böylelerinin başına kopacaktır." şeklinde dinin düşüş dönemlerine ait haberler karşılığında "Sıhah"da zikredilen sahih bir hadiste buyurulmuştur ki: وَلَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ اُمَّتٖى ظَاهِرٖينَ عَلَى الْحَقِّ "Ümmetimden bir fırka hak üzerinde galib olup duracaklardır".(1) Vakıa Sûresi'nde geçtiği üzere kıyamet koptuğu zaman öncekiler ve sonrakiler arasında cennet ehlinin yarıdan fazlası, Hz. Muhammed'in ümmeti olacaktır." اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى اِبْرَاهٖيمَ وَعَلٰى اٰلِ اِبْرَاهٖيمَ اِنَّكَ حَمٖيدٌ مَجٖيدٌ "Ey Allah'ım! İbrahim'e ve İbrahim'in ailesine rahmet ettiğin gibi Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine de rahmet eyle. Şüphesiz sen övülmeye layıksın ve şanı yücesin". Bunun için söz konusu âyette İslâm dininin bütün dinlere üstün gelmesi müjdelendikten ve bu gayeye ulaşmak için fısk, zulüm, küfür, ve şirk engellerine karşı sağlam bir yapı gibi saf halinde savaşmaya hazırlanma emri verildikten sonra buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ

اٰمَنُوا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى تِجَارَةٍ تُنْجٖيكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿١٠﴾ تُؤْمِنُونَ

بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَتُجَاهِدُونَ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ

ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١﴾ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ

(1) Buhârî, İ'tisam, 10, Tevhid, 29, Menakib, 28, Humus, 7; Müslim, İman, 247, İmaret, 170, 171, 173, 177; Ebu Davud, Fiten, 1, Cihad, 4; Tirmizî, Fiten, 51; İbn Mâce, Mukaddime, 1; Dârimî, Cihad, 38; Ahmed b. Hanbel, IV, 93, 99, 104, 244, 248, 252, 319, 434, 437; V, 269, 278, 279.

وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً
فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾ وَأُخْرٰى تُحِبُّونَهَا
نَصْرٌ مِنَ اللّٰهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
اٰمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللّٰهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي
إِلَى اللّٰهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللّٰهِ فَاٰمَنَتْ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَفَرَتْ
طَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا عَلٰى عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerifi

10- Ey İman edenler! Sizi acı bir azabdan kurtaracak ticareti size göstereyim mi?

11- Allah'a ve Resulüne inanırsınız, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda savaşırsınız. Eğer bilirseniz sizin için en iyisi budur.

12- (Eğer böyle yaparsanız Allah) sizin günahlarınızı bağışlar ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere, Adn cennetlerinde hoş yerlere koyar. İşte büyük kurtuluş budur.

13- Seveceğiniz bir şey daha var: Allah'tan yardım ve yakın bir fetih.. Müminleri müjdele.

14- Ey inananlar, Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa da havarilere: "Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kimdir?" demişti. Havariler: "Allah (yolun)un yardımcıları biziz." dediler. İsrail oğullarından bir zümre inandı, bir zümre inkar etti. Biz de inananları, düşmanlarına karşı destekledik, onlar üstün geldiler.

تِجَارَةٍ *"Ticaret."* Bu kelimedeki tenvin ta'zim içindir. Yani büyük, şanlı bir ti-

caret demektir ki, şu şekilde tefsir edilmiştir: تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ **sizi acı bir azabdan kurtaracak,** beyan edileceği üzere sizi o azabdan kurtarıp, hürriyete kavuşturacak ve büyük murada erdirecektir. O ticaret nedir? diye sorulursa şöyle beyan edilir: تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ **Allah ve Resulüne iman edersiniz,** emirlerini tutar, verdiği haberlerin ve müjdelerin doğruluğuna inanırsınız وَتُجَاهِدُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ **mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz.** Yani iman ile cihadı bütünleştirirsiniz. Bir hadiste zikredildiği üzere اَلْجِهَادُ سَنَامُ الاِسْلاَمِ cihad, İslâm'ın örgücü yani kubbesidir. İslâm binasının temeli iman, zirvesi ve en yüksek kubbesi, cihaddır. ذٰلِكُمْ **Bu,** yani böyle bir iman ve cihad خَيْرٌ لَكُمْ **sizin için hayırlıdır.** Gerçi كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ *"Hoşunuza gitmediği halde savaş size yazıldı. (farz kılındı)."* (Bakara, 2/216) âyetince cihad sizin zorunuza gider, sevimli görünmezse de hakkınızda hayırlıdır. Çünkü âyetin devamında عَسٰى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسٰى اَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ *"Bazan hoşunuza gitmeyen bir şey hakkınızda iyi olabilir ve hoşunuza giden bir şey de hakkınızda kötü olabilir..."* (Bakara, 2/216) buyurulmuştur. Herhalde fâsıkların, zalimlerin ve müşriklerin hükmü altında esaretle ezilmekten ise, Allah yolunda ve hak uğrunda mallarınız ve canlarınızla savaşarak ya şehid ya gazi olmak elbette hayırlıdır. اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ **Eğer bilirseniz.** İlim sahibi olur ve iman ile cihad etmesini bilirseniz cihadın hayırlı olduğunu anlarsınız. Demek ki cihad için de körükörüne hareket edilmemeli, bilgi sahibi olunmalıdır. Çünkü iman ve ümitle itaat etmek, ümitsizlik ve küfürden; cihad ve şehadet ise esaret ve zilletten her halde hayırlıdır. Öyle yaparsanız ticaretiniz şu olur: يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ **Allah sizin günahlarınızı bağışlar** وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ **ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere** وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِى جَنَّاتِ عَدْنٍ **ve Adn cennetlerinde hoş ve güzel meskenlere koyar.** Yukarıda da geçtiği gibi dal'ın sükunuyla Adn(1) istikrar ve sebat ile ikamet etmek mânâsınadır ki madenlerin kaynağı demektir. Yaratılışda ebedi hayatın mekanı olan ve bakışlardan saklanan bağlar ve bahçeler içinde bulunan, yani kendileri de güzel ve mahalleri de güzel meskenlere koyar.

ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ **İşte büyük kurtuluş, büyük murada eriş budur.** Onun için bu, dünya hayatında kazanılabilecek en büyük ticarettir. وَاُخْرٰى **Diğer biri de** yani cihadda bu nimet veya bu ticaretten başka, diğer bir nimet yahut ticaret daha vardır. تُحِبُّونَهَا **Ki siz onu seversiniz,** cihadı hepiniz sevmeseniz ve neticesi olan o büyük kurtuluşu hepiniz takdir edemeseniz bile, diğer neticesi olan şu nimeti

---

(1) Dal'ın sukunuyla olan bu "Adn" kelimesini dal'ın üstünüyle olan "Aden" kelimesine karıştırmamak gerekir. (Müellif)

hepiniz seversiniz ki o da şudur. نَصْرٌ مِنَ اللّٰهِ **Allah'tan bir zafer,** düşmanlara karşı bir galibiyet وَفَتْحٌ قَرِيبٌ **ve yakın bir fetih,** işte cihadın bir meyvesi de budur ki, bundan herkes hoşlanır. Böyle söyle hem kendin müjdelen وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ **hem de mü'minleri müjdele ya Muhammed!** Çünkü onlar için bu iki ticaret muhakkaktır. Onun için يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey iman edenler!** كُونُوا اَنْصَارَ اللّٰهِ **Allah'ın yardımcıları olunuz,** yani bu müjdelere ermek için iradelerinizi Allah için, O'nun rızasına kavuşmak için yardımcı olunuz. كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ **Meryem oğlu İsa'nın Havarilere dediği gibi:** مَنْ اَنْصَارِي اِلَى اللّٰهِ **Benim Allah'a doğru, yardımcılarım kimdir?** Yani ben Allah'a doğru giderken başarıya kavuşmak için bana yardım edecek, benimle beraber ona kavuşmak isteyecek yardımcılarım kimlerdir? Buna cevaben قَالَ الْحَوَارِيُّونَ **Havariler** نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ **"O Allah yardımcıları biziz"** dediler. İşte siz de ey müminler! İsa'nın Havarileri gibi Allah'ın yardımcıları olunuz. Peygamber'in davetini kabul ederek Allah'a tam bir iman ile yardım ediniz.

Havâriyyun, Hz. İsa'nın, ilk iman eden seçkin öğrencilerinden on iki kişiye denir ki, bunlar dini yaymak için etrafa dağılmış olduklarından "Rusul-i İsa" (İsa'nın elçileri) ismi dahi verilmiştir. Eldeki İncillerde bunlara on ikiler de denilmektedir. Havâriyyun kelimesi, esasen "Havârî" ism-i mensubunun çoğuludur. Kâmus şarihinin beyanına göre bazı âlimler demişlerdir ki, "Bu kelime, çoğuldan cinse nakledilerek hem müfred hem çoğul için kullanılır. "Havar ve haver lügatte, beyaz ve beyazlık mânâsına isimdir. Bu münasebetle şehir kadınlarına beyazlıklarından dolayı "Havariyyât" denilir. Bezleri yıkayıp çırparak ağırtan kassara, eski Türkçe karşılığıyla çırpıcıya da havarî denildiği gibi saf ve temiz dost ve yardımcıya, özellikle büyük peygamberlerin davet ve emirlerini yerine getirme uğrunda yardımcı olanlara da samimi niyyet ve temizliklerinden dolayı havarî denilir. Mamafih zikredildiği gibi bu isim en fazla İsa (a.s)'nın seçkin yardımcıları olan zatlar hakkında kullanılmıştır. Müfessirler bunlara söz konusu ismin verilmesinde çeşitli görüşler nakletmişlerdir ki, Kâmus sahibi Fîrûzâbâdî "Besâir"de bu görüşleri şöyle özetlemiştir: "Bazı âlimler, onların bir kısmının kassâr (çırpıcı) bir kısmının da avcı olmaları sebebiyle[1] bu ismi aldıklarını söylerken, bazıları da beyaz elbise giydikleri için yahut daima ilim ve din eğitimiyle insanları temizlemiş olduklarından dolayı onlara bu ismin verildiğini ileri sürmüş ve demişlerdir ki: "Kassârlık isnad edenlerin maksatları da budur. Avcılık isnad edenler ise onların, din ve ahiret konularında

(1) Nitekim İnciller, Hz. İsa'nın bunlardan bazılarını balık avlarken görüp gelin ardıma düşün de size insan avcılığını öğreteyim dediğini naklederler.

şaşkınlığa düşen kimseleri avlayıp din yoluna çektikleri için bu adı aldıklarını savunmuşlardır." Diğer bazıları da, işaret ettiğimiz gibi inançlarındaki saflık, ilgi ve niyyetlerindeki temizlik sebebiyle onlara havarî dendiğini ifade etmişlerdir ki en münasib olan görüş de budur. Frenkler havarîlere "apôtres" ismini vermişlerdir ki bu kelimenin Yunanca'dan alınarak uzağa gönderilmiş elçiler anlamını ifade ettiği söylenmektedir. Buna göre apôtre, Havariyyûn kelimesinin tercemesi olmayıp Yâsin Sûresi'nin إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ *"...onlara elçilerin geldiği ..."* (Yâsin, 36/13) âyetinde geçtiği üzere İsa'nın eçileri mânâsına diğer bir isim olmuştur. Yalnız avcıya, "dağıtılmış" mânâsı düşünüldüğü takdirde Havariyyûn'a avcı mânâsı verenlerin kavline de itibar edilebilir.

Alûsî der ki: "Bahr'in beyanına göre Hz. İsa bunları çeşitli beldelere dağıtmış kimini Rûmiyye'ye, kimini Babil'e, kimini Afrika'ya, kimini Efsus'a, kimini Beyt-i Makdis'e, kimini Hicaz'a, kimini de Arz-ı Berber ve havalisine göndermişti. Mamafih her beldeye gönderilenin tayini ve isimlerinin zabtedilmesi hususlarının sıhhatine güvenilemez. Suyûtî de bunları "İtkân"da zikretmiş ise de, esasen bulunulabilecek yerlerde araştırılmalıdır."(1)

Endülüs'lü müfessir Ebu Hayyan "el-Bahru'l-Muhit" adlı tefsirinde der ki: "Havarîler, on iki kişidir ve bunlar, Hz. İsa'ya ilk iman edenlerdir. İsa bunları çeşitli beldelere göndermişti. Batris ve Pavlis Roma'ya, Andiravs ve Matta, halkı insan yiyen arza, Bukas Babil'e, Filibs Kartaca'ya yani Afrika'ya, Yuhann, Ashab-ı Kehf'in kenti olan Efsus'a, iki Ya'kub Beyt-i Makdis'e, İbnü Büleymin Hicaz'a, Testemir Berber ülkesine ve havalisine gönderilmişti. Mamafih bu isimlerin bazılarında zabt cihetiyle zorluk vardır. Onun için esas bulunması gereken yerlerden araştırılsın." Hakikatte Senpol dahi denilen Pavlis, Havarîler'den değildir. Sonradan onlara katılmış, mektubları ve risaleleri Ahd-i Cedîd'in "a'mâl-i Rusül" (elçilerin işleri) kısmına sokulmuştur. Bu zat hrıistiyanlıkta sünnet olmayı kaldırmış ve bir takım değişiklikler yapmıştır. Sonra İbnü Büleymin ile Testemir isimleri özellikle araştırılmalıdır. Matta İncili'nin onuncu bâbında şöyle denilmiştir: "Ve on iki şakirdini (öğrencisini) yanına çağırıp temiz olmayan ruhlar üzerine onları göndermeğe ve her marazı her hastalığı def etmeye onlara kudret verdi. O gönderilen on ikilerin isimleri şunlardır: Batris adı verilen Şem'un ile kardeşi Endravs, zibidi oğlu Ya'kub ile kardeşi Yuhanna, Filbs ve Bertolmavs Toma ve Gümrükcü Matta, Halfi oğlu Ya'kub ve **Tedavs** lakablı Lebaüs, Fanvi Şem'un ve onu ele veren İsharyoti Yehuda. İsa bu

---

(1) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 91; Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 264.

on ikileri gönderip onlara tenbih ederek dedi ki: "Tâifelerin yoluna gitmeyiniz ve Samiriler'in bir şehrine girmeyiniz. Bundan ise, beyt-i İsrail'in zâyi olmuş koyunlarına varınız ve gittiğinizde "Melekûtu's-Semâvat (göklerin saltanatı) yaklaşmıştır." diye va'z ediniz. Hastalara şifa veriniz. Cüzzamlıları temizleyiniz. Cinleri çıkarınız. Bedava aldığınızı bedava veriniz. Kemerlerinizde ne altın ne gümüş, ne bakır ve yol için ne dağarcık, ne entari, ne ayakkabı ve ne de asâ tedârik etmeyiniz. Zira işçi kendi yiyeceğine layıktır. Ve hangi şehre veya köye giderseniz orada kimin layık olduğunu sorup ayrılıncaya kadar orada kalınız. Ve hâneye girdiğinizde ona selam veriniz. Ve eğer o hâne buna layık ise selamınız onun üzerine gelsin ve eğer layık değilse selamınız size geri dönsün. Ve sizi her kim kabul etmeyip sözlerinizi dinlemezse o haneden yahut o şehirden çıktığınızda ayaklarınızın tozunu silkiniz. Hakikaten size derim ki, ceza gününde Sedum ve Gamure diyarının hali o şehrin halinden ehven olur. İşte ben sizi koyunlar gibi kurtlar arasına gönderiyorum. İmdi yılanlar gibi akıllı ve güvercinler gibi sade-dil olunuz. Lakin insanlardan sakınınız. Zira sizi millet meclislerine teslim edip sinagoglarda dövecekler, hem de benim için onlara ve tâifelere şehadet olmak üzere hakimler ve krallar huzuruna götürüleceksiniz. İmdi sizi teslim ettikleri zaman nasıl ve ne söyleyeyim diye endişe etmeyiniz. Çünkü ne söyleyeceğiniz size o saatte verilecektir. Zira söyleyenler siz değilsiniz, sizde söyleyen Pederinizin ruhudur. Ve kardeş kardeşi ve baba evladı ölüme teslim edecek ve evlad ana babanın aleyhine kalkışıp onları öldürecekler ve ismim için herkes tarafından buğzedileceksiniz. Lakin kim sonuna kadar tahammül ederse o kurtulacaktır. Ve size bir şehirde düşmanlık ettikleri zaman diğerine kaçınız. Zira hakikaten size derim ki, insanoğlu gelinceye kadar İsrail şehirlerinin devrini tamamlamayacaksınız. Öğrenci öğretmenine ve kul efendisine üstün değildir. Öğrenciye öğretmeni gibi, kula efendisi gibi olmak kifayet eder. Hane sahibine balezbul dedikleri halde onun hanesi halkına ne kadar ziyade diyecekler. İmdi onlardan korkmayınız. Zira keşfedilmeyecek ve bilinmeyecek gizli bir şey yoktur. Size karanlıkta dediğimi aydınlıkta söyleyiniz. Ve kulağınıza söyleneni damlar üzerinde ilân ediniz ve canı öldürmeye kâdir olmayıp cesedi öldürenlerden korkmayınız. Lâkin hem canı hem cesedi cehennemde helak etmeye kâdir olandan korkunuz."

Bunu takib eden on birinci bâb:

"Ve İsa on iki öğrencisine emir vermeyi tamam ettiğinde şehirlerinden va'z ve öğretimde bulunmak üzere oradan hareket etti. Ve Yahya zindanda Mesih'in

işlerini haber alınca, o gelecek kimse sen misin? Yoksa diğer bir kimseyi mi bekleyelim demek için kendi öğrencilerinden ikisini onun yanına gönderdi."

Denildiğine göre on ikilerin bu suretle etrafa gönderilmesi Hz. Yahya'nın hapiste bulunduğu sırada olmuştur. Halbuki yine aynı İncil'in yirmi altıncı bâbında ise, mekir yani su-i kasd anlaşılırken: "Akşam olduğunda on ikilerle beraber sofraya oturdu ve onlar yemek yerken, "Hakikaten size derim ki, sizden biriniz beni ele verecektir." dediğine göre bundan onların, göğe çıkarılma sırasında Hz. İsa'nın yanında toplanmış bulundukları ve sonradan etrafa yayıldıkları anlaşılmaktadır. Al-i İmrân Sûresi'nde geçen فَلَمَّآ اَحَسَّ عيسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ اَنْصَارى اِلَى اللّٰهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ *"İsa onlardan inkârı sezince: 'Allah'a gitmek için kimler bana yardımcı olacak?' dedi. Havariler: 'Biz, Allah (yolunun) yardımcılarıyız;..."* (Al-i İmrân, 3/52) âyetinde Hz. İsa'nın مَنْ اَنْصَارى اِلَى اللّٰهِ *"Allah'a gitmek için kimler bana yardımcı olacak?"* demesi ve Havarilerin نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ *"Biz Allah (yolunun) yardımcılarıyız."* cevabını vermeleri de, Hz. İsa'nın göğe çıkarılmasından önce gerçekleşmiş demektir. İbnü Cerir'in Sa'id b. Cübeyr tarikiyle İbnü Abbas'tan yaptığı rivayete göre: "Allah Teâlâ Hz. İsa'yı göğe çıkarmayı murad ettiği zaman İsa ashabının yanına vardı, onlar on iki kişi bir evde idiler. O evin bir (su) kaynağından onların yanına çıktı, başından su damlıyordu. Onlara, "İçinizden birisi bana yakında on iki kere küfredecek." dedi. Sonra da "Benim benzerim onun üzerine atılıp da benim yerime öldürülecek ve benimle beraber benim derecemde bulunacak hanginiz?" dedi. İçlerinde yaş itibariyle en genç birisi "Ben" dedi. İsa ona "Otur" dedi ve sonra yine tekrar etti. Yine o genç kalktı ve "Ben" dedi. Hz. İsa da, "Evet sen osun." dedi. Bunun üzerine ona İsa'nın benzeri bırakıldı ve İsa evdeki bir pencereden göğe yükseltildi. Derken Onu arayan yahudiler geldi ve benzerini tutup öldürdüler. Bazısı ona iman etmiş iken on iki kere inkar etti. İlh ..."(1) En iyisini Allah bilir. (Bu konuda bilgi için Al-i İmrân, 3/52; Nisâ, 4/157 âyetine bkz.) Mamafih Kur'ân burada da bu tafsilata taarruz etmeyerek buyuruyor ki: يَٓا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا كُونُوٓا اَنْصَارَ اللّٰهِ كَمَا قَالَ عيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيّنَ مَنْ اَنْصَارى اِلَى اللّٰهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ *"Ey inananlar! Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa da havarilere: "Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kimdir?" demişti. Havarîler: "Allah (yolunun) yardımcıları biziz." dediler.."* فَاٰمَنَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ **Bunun üzerine İsrailoğullarından bir taife iman etti,** Havarîlerin mesaisi üzerine İsa'ya ve müjdesine inandı ve dine yardım etti وَكَفَرَتْ طَٓائِفَةٌ **bir taife de**

---

(1) et-Taberî, a.g.e., XXVIII, 60.

küfretti. فَاَيَّدْنَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا عَلٰى عَدُوِّهِمْ **Neticede biz de iman edenleri düşmanlarına karşı güçlendirdik.** فَاَصْبَحُوا ظَاهِر۪ينَ **Binaenaleyh onlar galib geldiler.** İman edenler düşmanları olan kâfirlere karşı galib gelip yüze çıktılar. İşte siz de Allah'ın vaidlerine ve emirlerine, Resulullah'ın yukarıda zikredilen davetlerine iman edip Havarîlerin çalıştığı gibi Allah yolunda Hak dinine yardım için cihad ederek çalışın. Allah'ın yardımcıları olursanız bütün düşmanlara galib gelir, لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّ۪ينِ كُلِّه۪ (Saff, 61/9) vaadiyle zikredilen müjdelere ulaşırsınız. Hakikaten Muhammed'in ashabı öyle çalıştılar, çok geçmeden müşrikleri ve hıristiyanları yendiler. Hak dinini galib kıldılar ve öyle üstün duruma getirdiler ki, İslâm'ın o göz kamaştırıcı galibiyyeti ve bir Hz. Ömer hilafetinin hakkaniyyet ve adalet zevkini hâlâ bütün dünya sonsuz bir hayret ve hasretle erişilmez bir umut gibi yad etmektedir. Mamafih bu emir ve taahhüd yalnız onlara değil يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُونُٓوا اَنْصَارَ اللّٰهِ *"Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun!"* hitabının genel mânâsından anlaşılacağı gibi her zaman için o tarzda amel edecek bütün müminleri kapsayan bir vaad ve müjdedir. O halde Allah'ın yardımcıları olmayanlar, O'nun yardımından mahrum kalıp geriye sürükleniyorlarsa, bunun sebebini Hak dinde değil, kendi günahlarında aramalıdırlar. Kısacası, اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ *"Eğer siz Allah'a (dinine) yardım ederseniz (Allah da) size yardım eder.."* (Muhammed, 47/7), وَمَٓا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ *"Sana gelen her kötülük de kendindendir.."* (Nisâ, 4/79) âyetleri de bu hususu net bir şekilde ifade etmektedirler. Ashab-ı Kiram içinde Aşere-i Mübeşşere (cennetle müjdelenen on kişi) Resulullah'ın havarîleri makamındadır. Bir hadiste لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيٌّ وَحَوَارِيِّ زُبَيْرٌ "Her peygamberin bir havarîsi vardır, benim havarîm de Zübeyr'dir."(1) buyurularak Hz. Zübeyr bu vasıfla yad edilmiştir. Ancak Katade'den gelen bir rivayette de Zübeyr'den başkalarına da Havarî denildiği zikredilmektedir. Resulullah'ın havarîlerinin: Ebu Bekr, Ömer, Osman, Ali, Hamza, Cafer, Ebu Ubeyde İbni'l-Cerrah, Osman b. Maz'un, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam olduğu nakledilmiştir.

Üstünlük ve galibiyyetin neticesinde cemaatın kıvamının, Allah Teâlâ'yı tesbih etmek ve kulluk görevlerini yerine getirmeye bağlı olduğuna işaret etmek için, Saff Sûresi'ni Cuma Sûresi takip edecektir.

---

(1) Buhârî, Cihad, 40, 41, 135, Fezailü's-Sahabe, 13, Meğazi, 29; Müslim, Fezâilu's-Sahabe, 48; İbn Mâce, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, I, 79, 102, 103; III, 307, 314, 338, 365.

Cuma Sûresi

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 11

Bu sûre de Medenî'dir. Her ne kadar Mekkî olduğuna dair İbnü Yesâr'dan bir nakil varsa da, Buharî ve diğer hadis kaynaklarında yer alan rivâyetler, Medenî olduğunu sahih bir şekilde ortaya koymaktadır.(1)

Âyet sayısı : On birdir.

Kelime sayısı : Kırk sekizdir.

Harf sayısı : Yedi yüzdür.

Fâsılası : من harfleridir.

Bu sûrenin baş tarafı, Allah'ı tesbih ve takdis ederek Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamberliğinin Araplara mahsus olmayıp bütün insanlığı kapsayan pek büyük bir ilâhî nimet olduğunu beyan etmekte, ortası yahudileri kınamakta, son kısmı ise müminleri cumaya teşvik etmektedir.

(1) Buhârî, Tefsiru Sureti 62/1-2.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ
الْحَكِيمِ ﴿١﴾ هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْاُمِّيِّنَ رَسُولاً مِنْهُمْ
يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ كَانُوا
مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢﴾ وَاٰخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ
وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣﴾ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ
وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٤﴾ مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ
ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ اَسْفَاراً بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥﴾ قُلْ يَا اَيُّهَا
الَّذِينَ هَادُوا اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَاءُ لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا
الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦﴾ وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ اَبَداً بِمَا قَدَّمَتْ
اَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٧﴾ قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي
تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

Meâl-i Şerifi

1- Göklerde ve yerde olanların hepsi padişah, mukaddes, azîz ve hakîm olan Allah'ı tesbih etmektedir.

2- O'dur ki ümmiler içinde, kendilerinden olan ve onlara Allah'ın âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber gönderdi. Oysa onlar, önceden apaçık bir sapıklık içinde idiler.

3- Henüz onlara katılmamış bulunan diğer insanlara da (o Peygamberi göndermiştir). O, çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

4- Bu, Allah'ın lütfudur. Allah, büyük lütuf sahibidir.

5- Kendilerine Tevrat yükletilip de sonra onu taşımayanların durumu, kitaplar taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini yalanlayanların durumu ne kötüdür. Allah zalim toplumu doğru yola iletmez.

6- De ki: "Ey Yahudi olanlar! Eğer insanlar arasında yalnız sizin, Allah'ın dostları olduğunuzu sanıyorsanız, o halde ölümü temenni edin, doğru iseniz?"

7- Ama onlar, ellerinin (yapıp) öne sürdüğü (işler) yüzünden ölümü asla temenni etmezler. Allah zalimleri bilir.

8- De ki: "Sizin kendisinden kaçtığınız ölüm, muhakkak sizi bulacaktır. Sonra görünmeyeni ve görüneni bilene döndürüleceksiniz. O size (bütün) yaptıklarınızı haber verecektir.

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ Göklerdeki ve yerdeki herşey Allah'ı (yahut Allah için) tesbih eder. Hiçbir şey yoktur ki, yaratıcısının kemaline ve noksanlık alâmetlerinden berî olduğuna delil olmasın (Bu konuyla ilgili İsra Sûresi'nde bulunan وَاِنْ مِنْ شَیْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ *"O'nu tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur."* (İsrâ, 17/44) âyetine bkz.) Bu tesbih, yaratılışta mevcuttur. Binaenaleyh insanlar da, irade hürriyetlerini kullanmak suretiyle Allah'ı her türlü kusur ve eksiklikten tenzih etmeli, O'na şirk ve noksan sıfatları isnad etmekten sakınmalıdırlar. Bu yüzden bir önceki sûrenin sonunda beyan edildiği şekilde galib oldukları zaman aldanıp da aşırılığa sapmamalı, o yardım ve galibiyetin Allah'tan geldiğini onu veren Allah'ın almaya da kudretinin bulunduğunu, düşmez kalkmaz varlığın yalnız O olduğunu bilmeli ve ona göre küfür ve nankörlük etmekten sakınarak Allah'ı

tesbih ve tenzihe devam etmelidirler. Buradaki يُسَبِّحُ fiili, gelecek zamandan soyutlanmış olarak devamlılık ifade etmektedir. Yani her an tesbih ederler. Bununla beraber önceki sûrede «سَبَّحَ» denildiği halde burada ve benzerlerinde «يُسَبِّحُ» denilmesi, bunun geçmiş zamandan ziyade gelecek zamana baktığını da hatırlatmaktan uzak değildir. Yani gelecekte size müjdelenen zafer ve galibiyete ulaştığınız zaman bütün eşya gibi siz de tesbih ve tenzihte devamlılığı elden bırakmayın da binaenaleyh yahudi ve hıristiyanların düştükleri hallere düşmeyin demektir. Çünkü O Allah اَلْمَلِكِ **öyle bir Melik,** bütün bu gökleri ve yerleriyle kâinat mülkünü yaratıp düzenleyen ve kendi yönetimi ile idare eden öyle bir hükümdar öyle bir padişahtır ki اَلْقُدُّوسِ **Kuddüs,** hiç lekesi olmayan, tertemiz ve pampak demektir. Bütün temizlik, bütün övgüye layık kemaller (olgunluklar) fazilet ve güzellikler O'nundur. Hiçbir şey O'nun kutsal sahasına yetişemez. O, hiçbir sınır ve tasavvura sığmaz, hiçbir şirk kabul etmez, mülküne kimseyi ortak kılmaz, haksızlık yapmaz ve lekeli şeyler O'na yanaşamaz. Ne oğula ihtiyacı vardır ne kıza, ne dosta muhtaçdır ne de yardımcıya. Binaenaleyh önceki sûrede geçtiği şekilde "Allah yardımcıları olunuz." denildiği zaman, Allah'ın dilediğini galib kılması için yardıma ihtiyacı varmış gibi bir zanna kapılmamalı, yardıma insanların ihtiyacının olduğunu bilmeli, O'nu daima kutsamalıdır. Beyhakî, "Esmâ ve Sıfat"da "Kuddûs" isminin izahı münasebetiyle Halimî'den naklen der ki: "Kuddûs'ün mânâsı, fazilet ve güzelliklerle övülmüş demektir."[1] Açık tesbih, takdisi; açık takdis de tesbihi içine alır. Çünkü yerilmiş sıfatların ortadan kaldırılması övgüleri ispat mânâsını ifade etmektedir. Nitekim, ortağı ve benzeri yok dememiz O'nun bir olduğunu, kimseye zulmetmez dememiz, hükmünde âdil olduğunu ispattır. Aynı şekilde övgüler ve ispat da, mezmumları ortadan kaldırır. Mesela, âlim demek cehli, kâdir demek de acizliği yok eder. Şu kadar var ki o şöyledir dediğimizde zahirî takdis, O şöyle değildir dediğimizde de zahirî tesbihtir. Sonra takdisin içerisinde tesbih, tesbihin içinde de takdis bulunmuş olur ki, İhlas Sûresi'nde ikisi de bir arada zikredilmiştir. Mesela قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ اَللّٰهُ الصَّمَدُ *"De ki: Allah birdir, Allah Samed'dir."* (İhlas, 112/1,2) âyetleri takdis, لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُواً اَحَدٌ *"Kendisi doğurmamıştır ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O'nun dengi olmamıştır."* (İhlas, 112/3,4) âyetleri ise, tesbihtir. Demek ki, bunların ikisi de, tevhid ile şirk ve teşbihi ortadan kaldırmaya yöneliktir. Şu halde önceki sûrenin ardından bu sûrenin böyle tesbih ve takdis ile başlaması, hıristiyanların galibiyetten sonra teslis (üçleme) davasıyla düştükleri aşırılıkların iptal edilmesine işarettir. Evet o öyle Kuddûs ki اَلْعَزِيزِ

(1) Beyhakî,

Aziz; çok izzetli, kudsiyeti sarsılmaz, kudretine yetişilmez, ezelden vasıflandığı kuvvet ve yüceliği hiç bir suretle mağlub edilmez. Kutsal şânına saldırıda bulunanların; mülküne leke sürmek, hakkına tecavüz etmek ve şirk koşmak isteyenlerin cezasını verir, şiddetli intikamıyla mağlub ve perişan eder. Bununla beraber **الْحَكِيمُ Hakîm'dir.** Yaptığını nizam ve hikmetle sağlam yapar. Kutsallık ve yüceliğine zıt olan şirk ve küfür gibi durumlara bazen meydan verip zalimler, fasıklar, haksızlar ve ahlâksızlara zaman tanıyor, yüze çıkarıyor gibi görünürse de onlarda da nice hikmetleri vardır. Öyle olmasaydı Hakk'ın kutsallık ve yüceliği bilinmez, ilâhî üstünlüğün boyutu anlaşılmazdı. Böylece de o zalimler büyük cezalara müstahak olmaz ve müminleri daha yüksek faziletle sevab ve derecelere ulaştıracak olan cihadın hikmeti kalmazdı. Çünkü eşyanın zıtlarıyla görünmesi bir hikmet kanunudur. هُوَ الَّذِى O Hakîm, Aziz, Kuddüs ve Melik olan, göklerde ve yerde herşeyin kendisini tesbih ettiği **Allah'tır ki** izzet ve hikmetinin alâmetlerinden olarak بَعَثَ فِى الْاُمِّيِّنَ رَسُولاً مِنْهُمْ **ümmiler içinde kendilerinden bir Resul gönderdi** ki bu ümmilerden kasıt, Araplar'dır. Yukarıda da geçtiği gibi ümmi kelimesinin üç mânâsı vardır. Birisi, ümme mensub demektir ki, anadan doğduğu hal üzere bulunan, yani okuma yazması, tahsili olmayan demektir. اِنَّا اُمَّةٌ اُمِّيَّةٌ لَا نَكْتُبُ وَلَا نَحْسُبُ "Biz ümmi bir ümmetiz, yazı ve hesab bilmeyiz."(1) hadisi de bu mânâya işaret etmektedir. İkincisi, ümmete mensub demektir. Üçüncüsü, Ümmü'l kurâ'ya mensub, yani Mekkeli mânâsınadır. Bunlar içinde meşhur olan ilk görüştür. Burada da sözün gelişinden bu mânâda olduğu anlaşılmaktadır. Yani ilkel halde bulunan ve henüz cehalet devrini yaşayan Arablar içerisinde, ölülerden hayat fışkırtır gibi ilim ve hikmet kaynağı olan bir Resul gönderdi. يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِه۪ **üzerlerine Allah'ın âyetlerini okuyor.** وَيُزَكّ۪يهِمْ **Ve onları tezkiye ediyor,** bâtıl inançlardan, fena huylardan temizleyip feyizlendiriyor, fikirlerini açıyor ve onları bütün âlemler içinde parlatıyor. وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ **Ve onlara kitap ve hikmet öğretiyor,** okuyup yazmayı ve kitabların en üstünü olan Kur'ân'ı belletiyor. Sünnet ve hadislerle hükümleri yerine getirmek için naklî ve aklî ilimler yanında işler de öğretiyor. وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَف۪ى ضَلَالٍ مُب۪ينٍ **Halbuki bundan önce o ümmiler açık bir dalalet içinde, ne yapacaklarını bilmez şaşkın bir halde idiler.** Böyle iken Allah içlerinden onlara öyle bir Resul gönderdi. وَاٰخَر۪ينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ **Ve daha onlardan başkalarına ki henüz onlara katılmadılar.** Buradaki "âherîn" kelimesi, "aher"in çoğulu olup «اُمِّيِّنَ»e veya «عَلَيْهِمْ» yahut «يُعَلِّمُهُمْ»deki «هُمْ» zamirine bağlanmış olarak Resulullah

(1) Buhârî, Savm, 13; Müslim, Siyam, 135; Ebu Davud, Savm, 4; Nesaî, Siyam, 17; Ahmed b. Hanbel, II, 43, 52, 122, 129.

(s.a.v)'ın risalet ve öğretiminin yalnız Araplar'a mahsus olmayıp onlardan başka diğer bütün ümmetleri de kapsadığını beyan etmektedir. Zira ümmi oldukları belirtilen Araplar'dan başka, "âherîn" (diğerleri) tâbiriyle de bütün kavimler kasdedilmiştir. Yani o Resul, yalnız içlerinden çıkarıldığı ümmi topluluğa değil, henüz onlara katılmış olmamakla beraber ileride katılacak olan Arap ve Arap olmayan bütün insanlık âlemine kitab ve hikmet öğretiyor. O öyle bir Resul وَهُوَ ve o, Resul'ü gönderen Allah الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ **öyle Aziz öyle Hakîm'dir.** ذٰلِكَ **İşte o** ba's, yani öyle bir Resul gönderilmesi فَضْلُ اللّٰهِ **sırf Allah'ın fazlıdır,** kesb ve çalışmakla kazanılır bir şey değildir. يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَٓاءُ **Onu dilediğine bahşeder.** O, tabiat kanunları altına alınamaz. Yalnızca İlâhî üstünlüğün gereğidir. وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ **Ve Allah öyle çok büyük bir fazl sahibidir.** Binaenaleyh o Resulün davetini kabul etmeli, talimatını bellemeli, ona göre ensârullah (Allah yardımcıları) olup Allah'ın vaad ettiği fazl ve fazilete ermelidir. Bu beyandan sonra ilmiyle amel etmeyenlerin kınanması için buyuruluyor ki مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ **kendilerine Tevrat yükletilmiş,** öğretilip mânâsıyla amel etmeleri teklif edilmiş olup da ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا **sonra onu yüklenmemiş;** içindekini anlayıp gereğince istifade ve amel etmemiş bulunanların meseli yani mesel haline gelmiş tuhaf halleri ki, bilginiz, kendimizi Allah'a adamışız ve okur yazarız diye yüklerle kitab sırtlanmış oldukları halde, Tevrat'ın ve Beni İsrail peygamberlerinin, o Allah'ın bir fazlı olan ümmi Nebi'si son peygamber hakkındaki haberlerine itibar etmemiş, ahkâm ve ahlâkıyla doğruluk dairesinde amel etme cihetine gitmemişlerdir. Böyle kimselerin hali كَمَثَلِ الْحِمَارِ **o eşeğin haline benzer ki** يَحْمِلُ اَسْفَارًا **sifirler,** yani koca koca kitablar **taşır** da içindekinden hiç haberi olmaz, istifade etmez. Burada zikredilen "esfâr" tâbirinde Tevrat'ın kısımlarına esfâr denildiğine işaret vardır. بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ **Bak Allah'ın âyetlerini yalanlayan kavmin meseli ne çirkindir!** Burada ilmiyle amel etmeyenlerin hepsinin hâl ve mesellerinin böyle çirkin olduğuna bir tenbih vardır. وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ **Allah da zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.** Doğru yola çıkarmaz. Kendilerine hakkın delilleri gösterildiği halde onlara inanmayıp da tasdik yerine tekzibi koyan haksızların, o doğru yolu bulmaları, murada ermeleri mümkün olur mu? قُلْ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا **De ki ey yahudi olanlar!** اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَٓاءُ لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ **Siz diğer insanlardan başka olarak kendilerinizin Allah'ın velisi,** O'nun velâyetine ermiş sevgili dostları olarak **zannediyorsanız** ,doğru olmayan böyle bir zan besliyorsanız. Mâide Sûresi'nde وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارٰى نَحْنُ اَبْنَٓاءُ اللّٰهِ وَاَحِبَّٓاؤُهُ *"Yahudiler ve hıristiyanlar: 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz' dediler."* (Mâide, 5/18) âyetinde geçtiği üzere hıristiyanlar "Biz Allah'ın oğulları ve evlat-

larıyız." dedikleri gibi yahudiler de "Biz Allah'ın sevgilileriyiz." diye iddia etmektedirler. Eğer öyle ise فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ **haydi ölmeyi temenni edin!** Ölümü kendinize ümmiyye yani ideal edinin de bir an evvel ölüp bu imtihan ve sıkıntı dünyasından ahirete göçerek Allah'a kavuşmayı canınıza minnet bilin. Buradaki ölümü temenni emri, susturma ve kınama içindir. اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **Eğer o davanızda doğru iseniz** böyle ölümden kaçmayıp onu temenni etmeniz gerekir. Niçin ondan kaçıp da bütün varlığınızla dünya hayatına sarılıp duruyorsunuz? وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ اَبَدًا **Fakat onu ebediyyen temenni etmezler.** بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ **Çünkü ellerinin takdim ettiği nice günahlar,** cinayetler, küfürler ve zulümler **vardır.** Ki onlar Allah'ın sevgilisi ve evliyası olamazlar. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ **Ve Allah zalimleri bilir,** cezalarını verir. Onun için onlar, o davada sadık değil, yalancıdırlar, evliya değil haksız ve zalimlerdir.

قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ **De ki: Haberiniz olsun, o sizin kaçıp durduğunuz ölüm her halde size gelip çatacaktır.** Kaçmakla ondan kurtulamayacağınız gibi ölmekle de kurtulacak değilsiniz. ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ **Sonra görünmeyeni ve görüneni bilene döndürüleceksiniz.** İlkin sizi yaratmış bütün varlığınıza sahipken, sizler firarî köleler gibi O'nun mülkünden, emir ve hükmünden kaçmak isteyerek gizli ve açık isyanlar yaptığınız gerçek mevlanız olup, bütün görünmeyen ve görünenleri bilen ve kendisine hiçbir şeyin gizli kalmasına imkan bulunmayan Allah Teâlâ'nın huzuruna döndürüleceksiniz, فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَعْمَلُونَ **o size bütün yaptıklarınızı haber verecektir.** Kitabından ve verdiği ilimlerden neleri tahrif ettiğinizi, neler gizleyip neleri açıkladığınızı yüzünüze vuracak ve ona göre cezanızı verecektir. Ölümle bedenin yok olmasından sonra şuur ve temyiz ruhu olan nefs-i natıka (insanın özü, cevheri) Zümer Sûresi'nde bulunan اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا *"Allah, öldükleri sırada canları alır.."* (Zümer, 39/42) âyetinde ifade edildiği üzere doğrudan doğruya Allah Teâlâ'nın kudret elinde kalacaktır ki, ölümden sonra ruhun ebedi kalacağını ileri sürenlerin maksadı da budur. Burada bilhassa "Âlimu'l-ğaybi ve'ş-şehâde" ismiyle ilim sıfatına döndürme açıkça belirtilmiş olmasına nazaran bir insanın özünün şehadet âleminden gayb âlemine intikâli demek olan bu dönüşün "vücûd-ı ilmî" ile Hakk'ın huzurunda gerçekleşeceğine işaret edilmiş demektir. Buna göre bilinmeyen âlemden bilinen âleme gelmiş olan bir insan, ölümle yine bilinmeyen âleme döndüğü zaman bütün hakikatı, dünyadaki ömrünün başından sonuna kadar içinde ve dışında meydana gelen iyi veya kötü bütün fiil ve işleri, gayb ve şehadeti bilen Allah Teâlâ'nın ilminde hiçbir noktası kaybolmaksızın hazır bulacak ve ona göre ceza veya mükafatını görecektir. Gerçi bir insan öldüğü zaman

kısmı onu tanıyan ve onunla ilgilenen insanların hafızalarında, daha geniş bir kısmı da "Kirâmen kâtibîn" (şerefli kâtibler) denilen meleklerin kaydetmiş oldukları amel defterleri ile bilgi ve ezberlerinde kalır ise de, bunların ikisi de onun bütün insanlık hakikatini ihata edici değil, az çok açığa çıkmış olanlara aittir. Kaf Sûresi'nde yer alan وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَر۪يدِ *"Biz ona şah damarından daha yakınız."* (Kaf, 50/16) âyetinde geçtiği şekilde insan nefsinin derinliklerinde cereyan eden gizli vesveseler gibi nice sırları vardır ki onları yalnız اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَر۪يدِ *"insana şah damarından daha yakın"* olan, gayb ve şehadeti bilen zatın ilmi kuşatır. Onun içindir ki, insanın bütün hakikatiyle dönüşü yalnız Allah'adır. İşte bu suretle insanlar Hak Teâlâ'nın huzuruna bütün hakikatleriyle toplanarak hesaba çekilecekler ve ömürlerinin kazançları olan ruhanî ve cismanî bütün amellerin tartısına göre ceza ve mükafat göreceklerdir.

Bunun için bu beyandan sonra müminlere hitaben buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ
اٰمَنُٓوا اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ
وَذَرُوا الْبَيْعَۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾ فَاِذَا قُضِيَتِ
الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْاَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ
كَث۪يرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾ وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًا انْفَضُّٓوا اِلَيْهَا
وَتَرَكُوكَ قَٓائِمًاۜ قُلْ مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِۜ وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

9- Ey inananlar! Cuma günü namaz için çağrıldığı(nız) zaman, Allah'ı anmaya koşun, alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.

10- Namaz kılındıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan (nasibinizi) arayın. Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz.

11- Bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona gittiler ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten de hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."

اِذَا نُودِىَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ Cuma günü namaz için çağrıda bulunulduğu vakit مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ «اِذَا»yı tefsirdir «فِى» mânâsına olduğu da söylenmiştir. Yani Cuma günü Cuma namazı vakti ezan okunduğunda Keşşâf ve diğer bazı tefsirlerde zikredildiğine göre bir kısım âlimler demişlerdir ki, buradaki çağrıdan maksat, imamın minbere oturduğu sıradaki ezandır.(1) Resulullah'ın bir müezzini bulunurdu(2). Minbere oturduğu zaman mescidin kapısı üzerinde şöyle ezan okunurdu. اَللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُ اَكْبَرُ ، اَللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُ اَكْبَرُ ، اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ ، اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ ، اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ ، اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ ، حَىَّ عَلَى الصَّلٰوةِ ، حَىَّ عَلَى الصَّلٰوةِ ، حَىَّ عَلَى الْفَلَاحِ ، حَىَّ عَلَى الْفَلَاحِ ، اَللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُ اَكْبَرُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ ، "Allah büyüktür, Allah büyüktür, Allah büyüktür, Allah büyüktür; ben şehadet ederim ki, O'ndan başka tanrı yoktur, ben şehadet ederim ki, O'ndan başta tanrı yoktur; ben şehadet ederim ki, Muhammed Allah'ın Resulüdür, ben şehadet ederim ki, Muhammed Allah'ın Resulüdür; haydi namaza haydi namaza; haydi felaha haydi felaha; Allah büyüktür, Allah büyüktür; O'ndan başka tanrı yoktur." Resulullah minberden indiğinde de müezzin namaza ikâmet getirirdi. Bu, Ebu Bekr ve Ömer (r.a) zamanında da böyle idi. Ta ki Hz. Osman devri gelince, insanlar çoğaldı, Medine büyüyüp evlerin mesafeleri uzaklaştı. O vakit Hz. Osman müezzinlerin sayısını ikiye çıkardı. Birinci ezanın Zevrâ denilen evi üzerinde okunmasını emretti. İkinci ezan da minbere oturduğu zaman, ikinci müezzin tarafından okunur, sonra minberden indiğinde namaz için ikâmet getirilirdi. Bu durum hiç kimse tarafından kınanmadı. Böylece Cuma namazı için iki ezan bir ikâmet üzerine icma meydana gelmiş oldu. O zamandan beri uygulama bu şekildedir. Buharî, Zühri yoluyla Said b. Yezid'den şunları rivayet etmiştir:

1- Hz. Peygamber (s.a.v), Ebu Bekr ve Ömer zamanında Cuma günü birinci

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 104.

(2) Yani Cuma namazı için tek müezzin ezan ve ikâmet okurdu ki, bu da Bilâl-i Habeşî (r.a)'dir. Yoksa Resulullah'ın birden fazla müezzini yok değildir. Nitekim Ramazanda sahur vakti Bilâl-i Habeşi ezan okur, sabah namazı için de İbnü Ümm-i Mektum'un okuduğuna dair rivâyetler vardır. (Müellif)

çağrı imam minbere oturduğunda olurdu. Vakta ki Osman (r.a) zamanı geldi ve insanlar çoğaldı, o vakit Hz. Osman Zevrâ üzerinde üçüncü çağırıyı (ezanı) emretti.

2- Cuma günü üçüncü ezanı ziyade eden Hz. Osman oldu ki bu, Medine halkının çoğaldığında idi. Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında ise bir müezzinden başka yoktu ve Cuma günü ezan, imam minbere oturduğu sırada okunurdu.

3- Cuma günü üçüncü te'zini (ezanın okunmasını) mescid halkı çoğaldığı vakit Hz. Osman emretti. Daha önce Cuma ezanı, imam minbere oturduğu zaman okunurdu.

4- Resulullah (s.a.v), Ebu Bekr ve Ömer (r.a) zamanında Cuma günü ilk ezan imam minbere oturduğu sırada idi. Vakta ki Hz. Osman döneminde insanlar çoğaldı, o zaman Hz. Osman üçüncü ezanı emretti de o da Zevrâ'da okundu. Binaenaleyh söz konusu emir bu şekilde sabit olmuştu."(1) Bu rivâyetlerin birinde ikinci te'zin, diğerlerinde üçüncü nidâ, üçüncü te'zin, üçüncü ezan denilmesi hep aynı mânâyadır. Bundan maksat, Hz. Osman zamanında emredilen ilk ezandır ki, biz buna dış ezan deriz. Bundan sonra hâtibin minbere oturduğu zaman da bir ezan okunur ki, bu ikinci ezâna da iç ezan denir. Üçüncüsü de namaza başlarken okunan kamettir. Ezan ile kamete nidaeyn ve ezaneyn (iki çağrı) da denilmektedir. Bu itibarla tarih nokta-i nazarından, sonra başlamış olan dış ezana üçüncü nidâ ya da üçüncü ezan denildiği gibi, kamet ezan sayılmayarak, buna ikinci ezan da denilmiştir. Kısacası, Hz. Peygamber devrinde Cuma için birinci çağrı, hâtib minbere oturduğu zaman mescidin kapısı üstünde okunan ezan, ikincisi de hâtib minberden aşağı inerken okunan ikametti. Hz. Osman döneminden beri tekrar etmiş olan icma ve uygulamaya nazaran da birinci çağrı, Cuma vaktinin girmesiyle okunan dış ezan ikincisi, hâtib minbere oturduğunda okunan iç ezan, üçüncüsü de, namaz için okunan kamettir. Bu âyetteki إذا نُودِيَ nidasından muradın da, ilk okunan ezan olduğu açıktır. Çünkü birinci ezan okununca nidâ, yani Allah'ı anmaya koşmanın şartı olan çağrılma, vuku bulmuş olur. Fakat ilk ezan hangisi itibar edilmelidir? Yukarıda naklettiğimiz gibi bazıları yalnız Peygamber zamanındaki birinci ezanı dikkate alarak koşmanın vücubunun, hatibin minbere oturduğu vakit okunan ezan ile başlayacağına kanaat getirmişlerdir. İlk bakışta bu görüş uygun gibi görünmektedir. Ancak Kenz Şerhi "Bahr-i Raik" ve "Tenviru'l-Ebsâr" ve diğer kaynaklarda beyan edildiği

(1) Buhârî, Cuma, 21, 25, Menakib, 25; Müslim, Fedail, 6, 7; Ebu Davud, İstirka, 2; İbn Mâce, İkamet, 97; Ahmed b. Hanbel, III, 170, 450; V, 223.

üzere Hanefilerce en doğru kabul edilen, vücubun ilk okunan dış ezanla başlamasıdır. Çünkü Cuma'ya davet çağrısı, bu ezanladır. Fetâva-yı Hindiyye'de de şöyle denilmektedir: "Koşmak ve alış verişi terketmek ilk ezan ile vacib olur." Tahavi de demiştir ki: "Minber ezanı sırasında koşmak vacib, alışveriş mekruh olur." Hasan b. Ziyâd'a göre de muteber olan minaredeki ezandır. Doğrusu şudur ki: Zeval vaktinden önce ezan muteber değildir. Muteber olan zevalden sonraki ezandır. Bu, ister minber üzerinde, ister Zevrâ üzerinde okunan ezan olsun sonuç aynıdır. el-Kâfi'de de bu şekilde beyan edilmiştir. Gerçekte âyette ifade edilen çağrıdan murad, Cuma'ya davet için okunan ezandır. Genel davet için okunan ezan da, zevalden sonra vaktin girmesiyle dışarda okunan ilk ezandır. İçerde okunan ikinci ezan ise, dışardakilere duyurmak mahiyyetinde değil, içerdekilere karşı hutbeye başlamayı ilân suretiyle Peygamber'in sünnetini yaşatmak mânâsınadır. Resulullah zamanında minbere oturulduktan sonra mescidin kapısı üzerinde okunan ezan da, hem dışarıya karşı davet, hem de hutbeye başlamayı ilân maksatlarını ifade edebiliyordu. Fakat memleket büyüyüp cemaat çoğaldıktan sonra arzu edilen bu iki mânâ ve maksadın yerine getirilmesi için yalnız bir ezanın yetmediği görüldüğü zaman yukarıda anlatılan iki ezanda karar kılınıp icma yoluyla uygulama bunun üzerine cereyan etmiş olmakla âyetteki umumi davet mânâsının, dışarıda okunan birinci ezana uygun olacağı anlaşılmış olmaktadır. İşte bu suretle fıkıh yönüyle bizce de sahih olan budur. O halde Cuma günü güneşin zevaliyle öğle vaktinin girmesinden itibaren Cuma'ya çağıran ilk ezan okunduğu vakit فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ **hemen Allah'ın zikrine koşun!** Çağrıdan önce ne kadar erken gidilirse o kadar efdal olmakla beraber koşmanın vücubu ezanın okunmasından itibaren başlar. Denilmiştir ki, burada koşmaktan maksat, meşgul olduğu işi hemen bırakıp vakit geçirmeksizin hutbeye yetişmeye çalışmaktır. Telaş ile koşarak gitmek demek değildir. Hz. Ömer, İbnü Mes'ud, İbnü Abbas ve diğerlerinden فَامْضُوا yani hemen gidiniz mânâsına olduğu da nakledilmiştir. Çünkü âyette koşma anlamını ifade eden "sa'y" kelimesi, وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى *"İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur."* (Necm, 53/39), فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ *"Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince..."* (Saffât, 37/102) âyetlerinde olduğu gibi çalışmak mânâsına da gelir. Onun için sa'y burada koşmak değil kasd, yani doğru gitmek anlamındadır. Ve sa'y her işte tasarruf demektir. Hasan'dan da "ayaklar üzerinde değil, niyyet ve kalbler üzerinde "sa'y" mânâsına olduğu nakledilmiştir. Bununla beraber İmam Muhammed b. Hasan "Muvatta"ında demiştir ki:" İbnü Ömer (r.a) Bâki Kabristanı'nda iken kameti işitmiş ve süratle yürümüştü. İmam Mu-

hammed der ki: "Kendini yormadıkça bunda da bir sakınca yoktur. Hindiyye'de de şöyle denilmiştir: "Mescide koşarak gitmek bize göre de, fakihlerin çoğunluğuna göre de vacib değildir. Ancak müstehab olması konusunda da ihtilaf edilmiştir. En doğru olan, sakin ve ağır başlı olarak yürümektir." "el-Kunye" adlı eserde de böyle ifade edilmiştir. Kütüb-i Sitte'de (altı sahih hadis kitabında) rivayet edildiği üzere Ebu Hureyre demiştir ki: "Resulullah (s.a.v)'ın şöyle dediğini işittim: اِذَا أُقِيمَتِ الصَّلٰوةُ فَلَا تَأْتُوهَا تَسْعَوْنَ وَاْتُوهَا تَمْشُونَ ، عَلَيْكُمُ السَّكِينَةُ ، فَاِذَا اَدْرَكْتُمْ فَصَلُّوا وَمَا فَاتَكُمْ فَاَتِمُّوا "Namaz için kamet getirildiği vakit ona koşarak gelmeyin, yürüyerek gelin, sakinliği elden bırakmayın, yetiştiğinizi kılın, yetişemediğinizi de sonradan tamamlayın."(1) Âyetteki "zikrullah" mefhumu esas itibariyle Allah'ı anmak veya Allah'ın müjde ve tehdidi demek olduğundan Kur'ân, tesbih, hamd, vaaz, hutbe ve namaz gibi hususların hepsini kapsamaktadır. Fakat Cuma'nın şart ve esaslarından olan zikirden maksadın, hutbe ve namaz olması cihetiyle, burada koşulması vacib olan zikr, hutbe ve namaz olarak tefsir edilmiştir. Hidaye şerhi "el-İnâye"de "zikirden maksadın hutbe olduğu hususunda müfessirlerin ittifakının bulunduğu" belirtilmiştir. Mamafih icma ve ittifak yalnız hutbe olmasında değil, hutbenin de kasdedilmiş olmasındadır. Bu yüzden "Fethu'l-Kadir"de denilmiştir ki: "Zikrullahın tefsirinden maksat, hutbe ve namazdır". Hz. Peygamber (s.a.v) ömründe Cuma namazını hutbesiz kılmamış olduğu için, hutbe Cuma'nın şartlarından birisidir. Bu âyet gereğince hutbe "zikrullah" tabiriyle ifade edilmiş olduğundan İmam-ı A'zam Ebu Hanife (r.a) Allah'ı zikretmeyi hutbenin rüknü (farzı) saymıştır. Dolayısıyla سُبْحَانَ اللهِ ، اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ، اَللّٰهُ اَكْبَرُ gibi zikrullah denilebilen en kısa bir zikir ile de hutbenin farzı yerine getirilmiş olur. Bu zikrin biraz uzunca yapılması vaaz, nasihat ve dualarla doldurulması ise sünnettir. Şu halde sünnetlerine riayet etmeyerek kısaca اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ diye yetinmek mekruh olursa da, Cuma'nın şartı olan hutbenin farzı, kerahetle beraber yerine getirilmiş olacağından, ondan sonra namaz sahih olabilir. Lakin İmameyn'e (İmam Muhammed ve Ebu Yusuf'a) göre bunun farzı, hutbe denilebilecek kadar uzunca bir zikrullah olmasıdır ki, en azı üç âyet veya namazdaki teşehhüd miktarı, yani اَلتَّحِيَّاتُ لِلّٰهِ duasının tamamı kadar olmalıdır. İki hutbe olması ve her hutbenin تَبَارَكَ ، عَمَّ sûreleri gibi "tıvâl-ı mufassal" denilen bir sûre kadar olması, nasihat, şehadet ve salavatı içermesi şeklindeki vasıflar, hutbenin sünnetlerindendir. İmam Şafii de demiştir ki: "İki hutbe okunmayınca Cuma na-

(1) Buhârî, Cuma, 18; Müslim, Mesacid, 151, 152, 153; Ebu Davud, Salat, 54; Nesâî, İmamet, 57; İbn Mâce, Mesacid, 14; Dârimî, Salat, 59; Muvatta, Nida, 4; Ahmed b. Hanbel, II, 237, 238, 239, 382, 427, 452, 460, 529.

mazı caiz olmaz. Birinci hutbe, Allah'a hamd, Peygamber'e salat ve selam, Allah'a karşı takva sahibi olma tavsiyesi ve bir âyetin kırâetini içine almalıdır. İkincisi de aynı hususları ihtiva etmekle beraber okunacak bir âyet yerine mümin erkek ve kadınlara duayı içermelidir. Çünkü Resulullah zamanından beri uygulama böyle iki hutbe üzerine cereyan etmiştir. Kur'ân'da yalnızca فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ *"Allah'ın zikrine koşun."* buyurularak hutbede yer alacak zikrin azı ve çoğu ayırdedilmediği için, İmam-ı Azam hutbenin farzını, az veya çok zikrullah denebilecek bir miktar zikirden ibaret saymış, bunun dışındakilerin ise sünnet olduğunu belirtmiştir.

Bu vesile ile Hanefi mezhebine göre hutbenin bazı hükümlerini özetlemenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Hindiyye ve diğer kaynaklarda ifade edildiği üzere Cuma'nın edasının şartlarından biri de, namazdan önce hutbe okumaktır. Hatta namaz, hutbesiz kılınsa veya hatib hutbeyi vaktinden önce okusa caiz olmaz. Hutbenin farzı ve sünneti vardır. Farzı ikidir. Birisi, vakittir ki, bu da zevalden sonra ve namazdan öncedir. Hatta hutbe, zevalden önce veya namazdan sonra okunsa caiz olmaz. İkincisi de zikrullahtır. Bir hamdele (elhamdülillah demek) yahut bir tehlil (lâilahe illallah demek) ya da bir tesbih (sübhânellah demek) dahi farza kifayet edebilir. Ancak bunlar hutbe kastıyla olmalıdır. Aksırmak gibi başka bir sebeble اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ veya سُبْحَانَ اللّٰهِ yahut لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ denilse bunun hutbe yerine geçmeyeceği ittifakla kabul edilmiştir. Hatib hutbeyi tek başına yahut yalnızca kadınların huzurunda okusa, bu da caiz olmaz. Ancak hutbe esnasında cemaat uyusa yahut sağır olsalar o hutbe caiz olur.

Hutbenin sünnetlerine gelince bunun on beş kadar olduğu söylenmiştir. Şöyle sayılabilir: 1- Taharet. 2- Dikilmek(1). Oturularak veya yan gelinerek okunursa (sünnete ters düşmekle ve kerahetle beraber) caiz olur. 3- Yüzünü cemaata dönmek. 4- Hutbeye başlamadan önce içinden «اَعُوذُ» çekmek. 5- Hutbeyi cemaata duyurmak, Ancak işittirilemezse de caiz olur. 6- Allah'a hamd ile başlamak, 7- Allah'a övgüde bulunmak, 8- اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ şeklinde iki şehadet getirmek, 9- Hz. Peygamber'e salavat getirmek, 10- Vaaz ve nasihat etmek, 11- Kur'ân okumak. Kim hutbede Kur'ân okumayı terkederse

(1) Yalnız Cuma hutbesinde değil, nikâh ve diğer işlerle ilgili hutbelerde de susup dinlemek gerekir. «وردار» (Müellif) (Buhârî, Cuma, 36; Müslim, Cuma, 12; Ebu Davud, Salat, 203, 229; Tirmizî, Cuma, 16; Nesaî, Cuma, 22, İydeyn, 21; İbn Mâce, İkamet, 86; Muvatta, Cuma, 6; Dârimî, Salat, 195; Ahmed b. Hanbel, II, 244, 272, 280, 393, 396, 474, 485, 518, 532.

hata yapmış olur. Hutbe esnasında okunacak Kur'ân'ın miktarı, üç kısa ya da bir uzun âyettir. 12- İkinci hutbe ile Allah Teâlâ'ya hamd ve övgüyü, Hz. Peygamber'e salavatı tekrar etmek, 13- Müslüman erkek ve kadınlara dua etmek, 14- İki hutbeyi tıval-ı mufassaldan bir sûre kadar hafif okumak. Hutbeyi uzatmak mekruhtur, 15- İki hutbe arasında oturmak. Bu oturmanın miktarı, zahiri rivâyette üç âyet okuyacak kadar geçen süredir. İki hutbe arasındaki bu oturuşu terk ederse hatib, günahkâr olur. Resulullah (s.a.v)'a uyarak hatibin minbere çıkması ve hutbeden önce oturması da sünnettir. Hidaye şerhi "Fethu'l-Kadir"de denilmiştir ki: "Nasihat etmek, şehadet ve salavat getirmek, iki hutbe okumak, ve hutbenin tıval-ı mufassaldan bir sûre kadar olması gibi az önce zikredilen sünnetleri kapsadıktan sonra hutbenin kısa fakat namazın uzun olması da fıkıh ve sünnettendir. "Hatibin sesini yükseltmesi ancak ikinci hutbede birinciye kıyasla âşikâre okuduğu kısımları biraz hafifletmesi ise hutbenin müstehablarındandır. Dört halifenin ve peygamberimizin iki amcası Hamza ve Abbas'ın da hutbede yâd edilmeleri müstahsendir (güzel sayılmıştır) ve öyle yapılagelmiştir. (Tecnis ve Hindiyye.)

Hatibin Cuma'da imamlığa ehil olması da hutbenin şartlarındandır. (Zâhidî.)

Hatibin hutbe halinde iyiliği emretme konusunda da olsa lakırdı etmesi mekruhtur. (Fethu'l-Kadir.)

İmam hutbeye çıktığı zaman ne salat ne de kelam caiz değildir. Mamafih İmameyn, hatib minbere çıktığı zaman hutbeye başlamadan önce ve hutbeyi bitirdikten sonra namazla meşgul olmadan evvel konuşmasında bir sakınca yoktur, demişlerdir «كَافِى» hutbe esnasında cemaatın da ne insanlarla konuşması, ne tesbihi, ne aksıran kimseye "Allah sana merhamet etsin" demesi ve ne de selamı iade etmesi caiz değildir. (سِرَاج وَهَّاج) Fıkha dair bir kitabı mütalaa etmek veya yazmakda bir sakınca yoktur diyenler olmuşsa da, mekruh diyenler çoğunluktadır. (Sakıncasız olanın da terki evladır.) Men edilen bir şeyi yapan kimseyi görüp nehyetmek, yahut bir şeyin haber verilmesi esnasında başıyla işaret etmek gibi, dil ile söylenmeyip el, baş ve göz işaretleriyle yapılan işlerde de sahih olan herhangi bir sakıncanın olmamasıdır. İmamdan uzak olan da, hutbeyi dinleme hususunda yakın olan kimse gibidir. Yani onun da hakkı, susmaktır. Doğru olan budur. (مُحِيط سَرَخْسى) Cuma günü imam hutbede iken susma konusunda Buhârî şu hadisleri rivayet etmiştir. 1- Selman-ı Farisi, Hz. Peygam-

ber'in şöyle dediğini nakleder: "İmam konuştuğu zaman susulur." 2- Ebu Hureyre'den nakledilmiştir: "Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: "Cuma günü İmam hutbe okurken arkadaşına sus desen faydasız bir iş yapmış olursun."(1) Namazda haram olan, hutbede de haramdır. Binaenaleyh, imam hutbede iken yemek ve içmek de doğru olmaz. Kısacası, cemaatın hutbeyi başından sonuna kadar dinlemesi vacibtir. Ve imama yakın olmak uzak olmaktan daha faziletlidir. (محيط) Ancak imama yaklaşmak için insanların omuzlarından atlayıp geçmek de mekruhtur, İmam hutbeye başladığında hem sonra gelenlere yer bırakmak hem de yakınlık faziletine ermek için ileriye geçmekte bir sakınca olmadığı da söylenmiştir. Çünkü önceden ileri gitmeyip de ön taraflarda boş yer bırakanlar, o mekanı, mazeretsiz olarak zayi etmişlerdir. Lakin imam hutbeye başlamış ise cemaatın bulunduğu yerde kalması gerekir. Hutbe esnasında ileri geçmek, bir amel sayılır. (قاضيخان) Hutbeyi dinlerken yüzü hutbeye karşı çevirmek ve namazda oturur gibi oturmak müstehabdır. Ancak hutbeyi dinleyen dilerse dizlerini dikerek veya bağdaş kurarak ya da kolayına geldiği gibi oturabilir bu, caizdir. Çünkü hutbe dinlemek, amel yönüyle hakikaten namaz değildir. (هداية) Harb yoluyla fethedilmiş her beldede hatib kılıç takınır. (شَرْحُ طحاوى وَهِنْدِيَة) Hatib hutbeyi bitirince müezzin kamet getirir.

İşte böyle hutbenin Kitap ve Sünnet ile bir takım hükümleri bulunmakla beraber, Kur'ân'da sabit olan asıl mahiyyeti, Allah'ı layıkıyla anmak yahut va'z ve nasihatle andırmak mânâsına zikrullah, yani Allah'ı zikretmektir. Bu itibarla hutbe de namaz gibidir. Çünkü وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِى *"Beni anmak için namaz kıl."* (Tâhâ, 20/14) ve اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاۤءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُ *"Muhakkak ki namaz, hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak en büyük ibadettir.""* (Ankebut, 29/45) buyurularak namaz da, zikrullahtan ibaret gösterilmiştir. Onun için ey müminler Cuma günü «حَىَّ عَلَى الصَّلٰوةِ» diye namaza çağrı ezanını işittiğiniz zaman, Allah'ın zikrine yetişmeye çalışıp dosdoğru gidin. وَذَرُوا الْبَيْعَ **Ve bey'i terkedin,** yani muameleleri (işleri) bırakın. Öyle ki geçim için en önemli olan alım satım işlerini bile bırakın. Burada yer alan bey' "zikr-i hâs irade-i amm" (hususi olanı zikredip bununla umumu kasdetmek) yoluyla muamelattan mecazdır. Yahut bey', hakiki mânâsına olup, alışverişin dışındaki muamelelerin terki, nassın delaletiyle sabittir. Belli ki, bey'i (alış verişi) bırakın denilmesi çarşıyı pazarı kapayın demekten daha kapsamlıdır. Nitekim Ata'dan yapılan rivâyete göre, kişinin karısıyla mübah olan muameleleri bile o saatte haramdır. Ancak karakol ve inzibat işleri gibi toplumun genel emniyeti için zarurî ve zorunlu olan hususların korunması da nassın (âyetin) gereği demektir. Onun için fakihler, hürriyet,

emniyet, hükümet ve izn-i ânım (genel izin) gibi konuları Cuma'nın şartları arasında saymışlardır.

Buradaki emir, vücub için olduğundan ezan okununca Cuma'ya koşmak farz, muamelat ise nehyedilmiştir. Nehyin zamanı, imamın namazdan çıkmasına kadar devam eder. Fakat bununla beraber acaba bu süre içerisinde alışveriş yapılmış olsa bu akid, batıl ve fasid olur mu? Hükmü nedir? Bazıları, böyle bir alışverişin nehyedilmiş ve haram olduğunu ileri sürerek akdi, fasid ve geçersiz saymışlarsa da, fıkıh usulü ilminde Hanefi âlimlerince kabul edilen bir kaide vardır ki bu mesele onunla çözülebilir. Şöyle ki: Bir şeyin zatından dolayı yasaklanması batıllığı, vasfından dolayı yasaklanması fâsidliği, bir şeye yakınlığından dolayı yasaklanması da keraheti gerektirir. Mesela sahibinin izni olmaksızın başkasının mülkünde veya gasbedilmiş bir yerde namaz kılmak mekruhtur. Çünkü namazın farz ve vasıflarında bir bozukluk olmadığı halde sadece yerin sahibinin izin ve rızası olmadığı için nehyedilmiştir. Bu gibi yasaklar, وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَٓاءَ فِى الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ *"Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: 'O, bir ezâdır. Ay halinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.."* (Bakara, 2/222) âyetindeki nehiy gibi tahrimen mekruh (harama yakın kerahet) mânâsını ifade eder. Çağrı vaktindeki alışveriş de, satılan şey, fiat ve akiddeki bir bozukluktan dolayı değil, اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ *"namaza çağrıda bulunulduğu zaman"* kaydıyla sırf çağrı vaktine yakınlığından dolayı nehyedilmiş olduğu için akid, diğer şartlar tam olarak yerine getirilmiş olursa, zât ve vasfında herhangi bir eksiklik söz konusu olmadığından dolayı batıl veya fasid olmayıp sahih fakat tahrimen mekruh olur.

ذٰلِكُمْ **Bu,** yani çağrı vaktinde alışverişi terkedip Allah'ı zikre koşmak خَيْرٌ لَكُمْ **sizin için daha hayırlıdır.** Alışverişten daha faydalıdır. Çünkü ahiret menfaatı, daha büyük ve sonsuzdur. اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ **Eğer bilirseniz,** hakikaten hayır ve şerri seçen ilim ehli iseniz bunun daha hayırlı olduğunu anlarsınız. Cuma, cemaatın güçlenip galib olması ve يَدُ اللّٰهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ *"Allah'ın eli cemaatle beraberdir."* sözünün delaletiyle ilâhî yardımın gerçekleşme yeri olması sebebiyle Allah katında o kadar büyük hayır ve sevabdır ki, onun yanında alışveriş gibi küçücük menfaatların sözü bile edilmez. Dünya hayatının bütün medeni muameleleri de sosyal kalkınma ile ilâhî yardımın görünmesinin eseridir.

Cuma:

Cuma, esasen cemiyet ve cemaat gibi toplanma ve dernek mânâsıyla ilgili olan ve bizim de aynı isimle bildiğimiz belli günün ismidir ki O, müslümanların

haftalık bayramıdır. Keşşaf Tefsirinde Peygamber (s.a.v)'den şöyle bir rivayet nakledilmiştir: "Bana Cibril geldi, avucunda beyaz bir ayna vardı. Dedi ki: "Bu Cuma'dır. Rabbin bunu sana arz ediyor ki senin ve senden sonra ümmetin için bir bayram olsun. O, bizim yanımızda "yani meleklere göre" günlerin efendisidir. Biz ona ahirete kadar "yevmü'l-mezîd" (bereketli gün) deriz."(1) Yine Hz. Peygamber (s.a.v) 'den şöyle dediği rivayet edilir: "Allah Teâlâ, her Cuma günü altı yüz bin kişiyi ateşten uzaklaştırır." Ka'b da şunu nakleder: "Allah Teâlâ beldelerden Mekke'yi, aylardan Ramazan'ı, günlerden de Cuma'yı faziletli kılmıştır." Ve Resulullah buyurmuştur ki: "Cuma günü vefat eden kimseye Allah Teâlâ şehid mükafatı yazar ve onu kabir fitnesinden korur." İmam Ahmed b. Hanbel, İbnü Mâce ve daha bir âlimin Ebu Lübabe b. Abdi'l-Münzir'den Hz. Peygamber (s.a.v)'e varan bir senedle rivayet ettikleri bir hadisde: "Cuma günü, günlerin efendisidir ve Allah Teâlâ'nın yanında Ramazan ve Kurban bayramlarından daha büyüktür."(2) İbnü Hibban'ın rivayet ettiği sahih bir hadiste de: لاَ تَطْلُعُ الشَّمْسُ وَلاَ تَغْرُبُ عَلَى يَوْمٍ اَفْضَلَ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ "Cuma gününden efdal olan bir gün üzerine güneş ne doğar ne de batar."(3) diye zikredilmiştir. Cuma gecesinin fazileti hakkında bazı hadis ve haberlerden de anlaşıldığına göre haftanın günleri(4), âlemin ilk yaratılış devirlerinin bir misali gibi düşünülmüştür. خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ... Buyurulduğu vechile birçok âyette göklerin ve yerin altı günde yaratılıp sonra Arş üzerinde istivâ edildiği zikredilmişti: A'râf, 7/54; Hud, 11/7; Fussilet, 41/11,12 âyetlerinde izah edildiği üzere henüz günlerin mevcut olmadığı zamanlara aid olan bu altı günün bilinen günler olmayıp ahiret günleri gibi binlerce seneler olması düşünülen vakit veya devirleri ifade ettiği de söylenmişti. Bunlardan birincisi, maddenin başlangıçta buğu ve duman halinde yaratılması devri; ikincisi, cisimlerin teşekkülü devri; üçüncüsü, yerin gökten ayrılması devri; dördüncüsü, yer kabuğunun oluşum devri; beşincisi, dağlar ve nehirlerin meydana gelmesi devri; altıncısı, hayatın başlangıcı ile nebat, hayvan ve insanların yaratılışına kadar geçen tekamül devridir. Bu altı devir, birer gün gibi düşünülünce, altıncı devir, yaratılışın en toplu, en cemiyyetli günü, yani Cuma'sı demek olur. Çünkü âlem, bugünde hayatın sırrına kavuşmuş ve insanın yaratılışı ile tekamül ederek son mertebesini bulmuştur. Bundan sonra da Arş

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 104.
(2) İbn Mâce, İkamet, 79.
(3) İbn Hibban, Sahih, IV, 191.
(4) Hafta fikri'nin, yaratılışın başlangıcı ve ayın dörde bölünmesiyle ilgili olduğu görülür. Onun için bir ayda dört hafta düşünülmüştür. Dünyanın her tarafında hafta fikri bulunduğuna göre, bu fikrin aynı kaynaktan doğduğunu kabul etmek gerekir. (Müellif)

üzerinde istivâ görünümü meydana çıkıp düzenleme ve hükümleri icra etmek suretiyle âlem, hikmet nizamı dairesinde faaliyet devrine girmiştir. (Bu konuda bilgi için Hud, 11/7; Kaf, 49/16. âyetlerine bakınız) Haftanın günlerinin Ehad, İsneyn, Selase, Erbea, Hamse, Cuma ve Sebt isimleriyle anılması da, her birinin bu devirlerden birinin görüntüsü ve misali ile ilgili olduğunu göstermektedir. Bundan dolayıdır ki, Cuma günü, hayatın başlangıç devri, zevalden sonra Cuma vaktinin girmesi de insanlık hayatının ortaya çıkış zamanı gibi, haftanın en feyizli ve en mübarek günü olma şerefini elde etmiş olarak müslümanları Rahmân'ın Arş'ı altında ilâhî fazl ve rahmetten naim cennetinin mutluluğuna erdirmek üzere toplantıya davet eden bir görüşme günü, bir bayram demektir. Müslim'de, "Âdem (a.s) Cuma günü yaratıldı ve o gün cennete konuldu."[1] diye rivayet edilen bir hadisde de bu mânâya işaret vardır. Sa'd b. Mensûr ve İbnü Merdûye Ebu Hureyre'den yaptıkları bir rivayette şöyle derler: "Ebu Hureyre demiştir: "Ey Allah'ın Nebisi bu güne neden Cuma ismi verildi? dedim. Buyurdu ki: "Çünkü babanız Âdem'in mayası, onda toplandı."[2] Buhârî ve diğer kaynaklarda nakledilen sahih bir hadiste de Resulullah Cuma gününü zikredip, "Onda öyle bir saat vardır ki, müslüman bir kul, kalkar namaz kılar ve Allah'tan bir şey dilerken o vakte rastgelirse, herhalde Allah o kimseye dilediği şeyi verir." buyurmuş ve eliyle işaret ederek o saatin azlığını da anlatmıştır."[3] Bu saate, "saat-ı icâbet" (duaların kabul edildiği saat) denir. Bu saatın hangi zamana denk geleceği hakkında da çeşitli rivâyetler vardır. 1- Ebu Bürde (r.a)'den: İmamın namaza duracağı andan bitireceği ana kadar. 2. Hasan'dan: Güneşin zevali sırasında. 3- Şa'bî'den: Alış verişin haram olduğu zamanla helal olduğu zaman arası. 4- Hz. Aişe'den: Münâdinin (çağırıcının) namaza çağırdığı zaman, 5- İbnü Ebi Şeybe'nin Kesir b. Abdullah el-Müzeni'den merfu olarak naklettiği bir hadise göre de: (Namaz için okunan) kâmetten namazdan çıkılıncaya kadar, 6- Ebu Ümame (r.a)'den: Ümid ederim ki, Cuma'daki saat, şu zamanların birisindedir: Müezzinin ezan okuduğu, yahut imamın minbere oturduğu, ya da namaz için kamet getirildiği vakit, 7- Tâvus ve Mücahid'den: İkindiden sonra. Daha başka rivâyetler de vardır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Allah Teâlâ, onu da, en yüce ismini ve Kadir gecesini gizlediği gibi gizlemiştir.

Buhârî'de Enes b. Malik (r.a)'ten rivayet edildiği üzere, "Peygamber (s.a.v)

---

(1) Müslim, Münafikun, 27.

(2) Suyûtî, a.g.e., VIII, 155; Kenzü'l-Ummal, VIII, 21072.

(3) Buhârî, Cuma, 37; Müslim, Cuma, 13; Tirmizî, Cuma, 2; İbn Mâce, İkamet, 79; Muvatta, Cuma, 15, 16; Ahmed b. Hanbel, III, 430; V, 284.

zamanında bir sene kuraklık olmuştu. Bir Cuma günü Hz. Peygamber hutbe okurken bir a'rabi kalktı: "Ya Resulallah, mal helak oldu, çoluk çocuk aç kaldı. Allah'a bizim için dua ediver." dedi. Bunun üzerine Resulullah iki elini kaldırdı, o esnada gökte bir bulut parçası görünmüyordu. Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Peygamber elini indirinceye kadar dağlar gibi bulutlar fırlamaya başladı. Sonra da minberden inmedi. İnerken baktım ki mübarek sakalından yağmur damlıyordu. O gün yağdı, ertesi gün de yağdı, daha ertesi gün de yağdı, ta öbür Cuma'ya kadar. Yine aynı a'rabi (veya başka birisi) kalktı. "Ya Resulallah! Binalar yıkıldı, mal sular altında kaldı. Allah'a bizim için dua ediver." dedi. Hz. Peygamber yine iki elini kaldırdı اللّٰهُمَّ حَوَالَيْنَا لَا عَلَيْنَا "Allah'ım üzerimize değil, etrafımıza." dedi. Ve eliyle işaret buyurdu. Ne tarafa işaret ettiyse bulut açılıverdi. Medine bir göl gibi olmuştu. Vadi bir ay ark halinde aktı. Etraftan kim geldiyse kuvvetli yağmur yağdığını söylüyordu."(1)

Yine Buhârî'de Cuma'nın faziletiyle ilgili şöyle bir hadis vardır: "Her kim Cuma günü cünüblükten guslederek yıkanır gelirse bir deve kurban etmiş gibi, ikinci saatte gelen bir sığır kurban etmiş gibi, üçüncü saatte gelen boynuzlu bir koç kurban etmiş gibi, dördüncü saatte gelen bir tavuk kurban etmiş gibi, beşinci saatte gelen bir yumurta kurban etmiş gibi olur. İmam (hutbeye) çıkınca melekler hazır olur, zikri (hutbeyi) dinlerler."(2)

Diğer bir rivâyette de şöyle denilmektedir: Cuma günü melekler Mescidin kapısı önünde durur, gelenleri sırasıyla yazarlar. Erken gelenler kurbanlık bir deve hediye etmiş gibi, sonraki bir sığır hediye etmiş gibi, sonraki bir koç, sonraki bir tavuk, sonraki de bir yumurta hediye etmiş gibi (sevab alır.) İmam (hutbeye) çıkınca, melekler sahifelerini dürüp zikri (hutbeyi) dinlerler."(3)

Zemahşeri der ki: "Selef (sahabe ve tâbiîn) zamanında yollar, seher vakti ve fecirden sonra erkenden Cuma'ya gidenlerle dolardı. Ellerinde kandillerle giderlerdi. Ve denilmiştir ki İslâm'da ilk bid'at Cumaya erken gitmeyi terk etmek olmuştur." İbnü Mes'ud (r.a)'dan rivayet edilir ki: "Mescide erkenden giden üç kişinin kendisini geçmiş olduklarını görünce nefsini kınar, "Ben seni dördün

(1) Buhârî, Cuma, 35; Müslim, İstiska, 9, 24; Nesaî, İstiska, 18; Ahmed b. Hanbel, III, 256, 271.
(2) Buhârî, Cuma, 4, 6, 19; Müslim, Cuma, 10, 26; Tirmizî, Cuma, 4, 6; Nesaî, Cuma, 10, 12, 14, 23; İbn Mâce, İkamet, 80, 83; Dârimî, Salat, 191; Muvatta, Cuma, 1; Ahmed b. Hanbel, II, 460; III, 8, 9, 10, 104; V, 75, 181, 198, 420, 438, 440.
(3) Buharî, Cuma, 31, Bedü'l-halk, 6; Müslim, Cuma, 24; Nesaî, Cuma, 13, İkamet, 82; Ahmed b. Hanbel, II, 239, 259, 264, 272, 280, 343, 483, 491, 505, 512; III, 81; V, 260, 263.

dördüncüsü olarak görüyorum, dördün dördüncüsü ise ahirette mutluluğa ermiş değildir." derdi.

Cuma gününe önceleri Araplar "yevm-i arube" derlerdi. Ve Kamus'da zikredildiği üzere günleri şöyle sayarlardı. «اول ، اهون ، جبار ، دبار ، مونس ، عروبة ، شيار» Bunlar şu dörtlük de cem edilmiştir:

أؤمل ان اعيش وانّ يومي　بأوّل او بأهون او جبار

او التالي دبار فان افته　فمؤنس او عروبة او شيار

Yaşamayı arzuluyorum. Benim günüm, ya pazar, ya pazartesi, ya salı ya da onu takib eden çarşambadır. Eğer o günleri geçirirsem, onların ardından perşembe, cuma yahut cumartesi gelir.(1)

İbnü'l-Esir "en-Nihaye"de der ki: "Arube, Cuma gününün eski ismidir. Sanırım bu isim Arapça değildir. "Yevm-i arube" veya "yevmi'l-arube" de denilir. Elif lâmsız olanı, daha fasihtir. Alûsî de şunları nakleder: "Arube'nin Arapça olmadığına dair İbnü'l- Esîr'in zannını, Cemalü'd-din Abdullah b. Ahmed eş-Şîşî, kullanılan lafızlar hakkında kaleme alınan "Kitâbu't-tezyil ve't - tekmil" adlı eserin muhtasarında ele alarak: "Arube, ister nekre (elif lâmsız), ister ma'rife (eliflâmlı) olsun Cuma günü mânâsınadır. Bu kelime, Arapçalaştırılmış Süryânice bir isimdir." demekte, sonra da Süheyli'nin: "Bazı âlimlerden bize ulaştığına göre Arube'nin mânâsı rahmettir." dediğini nakletmektedir."(2) Buna göre günlerin bu eski isimlerinin Araplar'a, Süryâniler'den geçtiği anlaşılır. Çünkü Süryâniler Sabii idiler. Salıya «جُبَارِ» çarşambaya «دُبَارِ» denilmiş olması da, bu iki günün Sabiilerde ve cahiliyye çağı Araplarında uğursuz sayılmalarındandı. Çünkü yıldızlara tapan sabiîler bu günleri Mirrih ve Zühâl'e nisbet ederler, müneccimler de bunları uğursuz sayarlardı. Hala bazılarında görülen salı ve çarşambayı uğursuz sayma inancı, o cahiliyye itikadının bir kalıntısıdır. Araplar'da günlerin bu eski isimlerinin ne zaman değiştirildiği ve Arube yerine Cuma adını kimin verdiği hakkındaki rivâyetler de çeşitlidir. Bazıları bu ismin Peygamber'in dedelerinden Ka'b b. Lûeyy tarafından verildiğini söylemişler, bazıları da bu ismi koyanın Medineliler olduğunu rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

İlk Cuma:

Abdurrezzâk, Abd b. Humeyd ve İbnü Münzir, İbnü Sirin'den şu rivâyeti

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 104.
(2) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 99.

nakletmişlerdir: "Hz. Peygamber Medine'ye gelmeden ve Cuma âyeti nazil olmadan Medine'deki müslümanlar Cuma namazı kılmışlardı. Ensâr, "Yahudilerin bir günü var, her yedi günde bir onda toplanıyorlar. Hıristiyanların da öyle bir toplantı günleri var, gelin biz de bir toplantı günü yapıp Allah Teâlâ'yı zikredelim ve O'na şükürde bulunalım." demişler ve bunun üzerine cumartesi günü yahudilerin, pazar günü, hıristiyanların o halde biz de bunu arube günü yapalım diye teklif etmişlerdi ki onlar, Cuma gününe arube diyorlardı. Böylece Es'ad b. Zürare'nin yanına toplandılar. Es'ad onlarla iki rekat namaz kıldı ve va'z etti. İşte bu toplantıya Cuma adını verdiler. Es'ad da onlara bir koyun kesti. Bunu, kuşluk ve akşam vakti yediler. Bu, onların hepsi içindi. Sonra da Allah Teâlâ konuyla ilgili olarak ... يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ âyetini indirdi."[1]

Aynı şekilde Ebu Davud, İbnü Mâce, İbnü Hibban ve Beyhakî, Abdurrahman b. Ka'b'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Abdurrahman'ın babası Ka'b b. Mâlik (r.a) Cuma günü çağrıyı işittiği zaman Es'ad b. Zürare'ye rahmet okurdu. Bundan dolayı Abdurrahman demiş ki: "Babacığım ezanı işittiğin zaman Es'ad b. Zürare için niye istiğfar edersin, sebebi nedir?" diye sordum. Bana, "Çünkü Beni Beyaza mevkiinde Nakıu'l-Hadamat (denilen yerde) bize ilk Cuma kıldıran odur." dedi. "O gün kaç kişiydiniz?" dedim "Kırk erkek idik." dedi."[2] Fethu'l-Kadir'de İbnü Hümâm'ın dediği ve İbnü Sirin'in rivayetinden de anlaşıldığı gibi bu namaz, âyet indirilmeden ve Cuma farz olmadan önce kılınmış demektir. Fakat Alûsî'nin kaydettiğine göre İbnü Hacer, "Tuhfetu'l-Muhtac"da demiştir ki: "Cuma namazı Mekke'de farz kılındı. Fakat bu ibadet orada yerine getirilmedi. Çünkü henüz yeterli sayı yoktu. Yahut bu namazın özelliği, ortaya çıkmak olduğu halde Resulullah orada gizleniyordu. Medine'de onu ilk defa kılan da Medine'den bir mil uzakta bulunan Es'ad b. Zürare'dir."[3] Ancak Resulullah hakkında Cuma'nın şartları tamamlanmadan farz kılınmış olması da garip görünmektedir. Gerçi abdest gibi önceden farz kılınıp âyetin sonra nazil olması da düşünülürse de, ya sayının yeterli olmamasından yahut da Peygamber'in gizlenmesinden dolayı şartlarının tahakkuk etmediği bir zaman farz kılınması ictihaden uzak görünür. Bu yalnızca Cuma'ya izin mahiyyetinde düşünülebilir. Nitekim Darekutni'nin İbnü Abbas'tan yaptığı şu nakil de bunu göstermektedir. İbnü Abbas demiştir ki: "Resullullah hicret etmeden önce Cuma'ya izin verilmişti. Fakat Mekke'de onun Cuma kıldırmaya gücü yoktu. Bu

(1) Suyûtî, a.g.e., VIII, 159.
(2) Ebu Davud, Salat, 210.
(3) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 100.

yüzden Mus'ab b. Umeyr'e şunları yazdı: "İmdi yahudilerin açıkça Zebur okudukları güne bakın, siz de kadınlarınızı ve oğullarınızı toplayın da, Cuma günü zeval vakti gün yarıyı aştığında Allah'a iki rekat namazla yaklaşın."(1) Bu suretle Mus'ab. Hz. Peygamber Medine'ye gelinceye kadar Cuma kıldıranların ilki olmuş, zevalin sonunda öğle vakti Cuma'yı kıldırmış ve bunu ortaya çıkarmıştı. Görülüyor ki, İbnü Abbas'tan gelen bu rivâyette farz kılındığı değil, Cuma'ya izin verildiği ifade edilmiştir. Ancak yine bir rivâyette Cuma'yı ilk kıldıranın Es'ad b. Zürare değil, Mus'ab'ın olduğu zikredilmiştir. Taberânî'nin Ebu Mes'ud el-Ensari'den yaptığı rivayet de böyledir. Ebu Mes'ud demiştir ki: "Muhacirlerden Medine'ye ilk gelen Mus'ab b. Umeyr'dir. Orada Cuma namazını ilk kıldıran da odur. Bu namazı o, Resulullah (s.a.v) Medine'yi teşrif etmeden önce kıldırmıştı. Sayıları on iki idi."(2) Suyuti'nin belirttiğine göre Buhârî de bu rivâyeti nakletmiştir. Ve o Cuma namazı Peygamber (s.a.v) 'in emriyle olmuştur."(3) Es'ad b. Zürâre'nin ilk olarak kıldırdığına dair olan haberler daha kuvvetli gibi görünmekle beraber, bu rivâyetlerin ikisini de nazar-ı itibare alarak birleştirme cihetine gidilmelidir. Öyle anlaşılıyor ki, Es'ad henüz Peygamber'den emir gelmeksizin Mus'ab ise Peygamber'in görevlendirdiği bir kişi olarak kıldırmış olduğundan her birini ayrı ayrı makamda ele almak gerekmektedir. Muhtemelen Mus'ab Medine'nin içinde, Es'ad da Medine yakınında bir köyde kıldırmış olması itibariyle ilktir. Diğer bir ihtimal de her ikisi de birlikte çalışmışlar, Es'ad cemaatı toplayıp temin etmiş, Mus'ab da Peygamber'in emriyle haberi getirip teşvik ederek imam olmuştur. Nitekim Hafız İbnü Hacer, "Es'ad emîr, Mus'ab imam idi." diye bir ihtimali belirtmiştir. Mamafih birinde cemaatın on iki, diğerinde kırk olduğunun ifade edilmesi, de namazı ilk kıldıranın Mus'ab olduğuna işaret etmekten uzak değildir. Demek ki Mus'ab'ın cemaatı on iki kişi iken, Es'ad'ın gayretiyle bu sayı, kırka ulaşabilmiştir.

Hangisi olursa olsun bu rivâyetlerin hülasasından iki şey anlaşılmaktadır.

Birincisi, o vakit cemaatle kılanan namaz, hutbe ve mevcut şartlarıyla bilinen Cuma namazı şeklinde olduğu takdirde dahi, henüz farz olmayıp izin verilmiş olarak kılınmış ve farziyyeti Hz. Peygamber'in hicretinden sonra vuku bulmuş demektir. Gerçekte İbnü Mâce'nin Cabir (r.a)'den rivayet ettiği şu hadis de buna delalet etmektedir. Cabir şöyle demiştir: "Resulullah (s.a.v) hutbede

(1) Suyûtî, a.g.e., VIII, 159.
(2) Suyûtî, a.g.e., VIII, 160.
(3) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 100 (Suyûtî'den naklen).

dedi ki: اِنَّ اللّٰهَ افْتَرَضَ عَلَيْكُمُ الْجُمُعَةَ فِى مَقَامِى هٰذَا فِى يَوْمِى هٰذَا فِى شَهْرِى هٰذَا فِى عَامِى هٰذَا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَمَنْ تَرَكَهَا فِى حَيَاتِى اَوْ بَعْدِى وَلَهُ اِمَامٌ عَادِلٌ اَوْ جَائِرٌ اسْتِخْفَافًا بِهَا اَوْ جُحُودًا بِهَا فَلَا جَمَعَ اللّٰهُ شَمْلَهُ وَلَا بَارَكَ لَهُ فِى اَمْرِهِ اَلَا وَلَا صَلٰوةَ لَهُ وَلَا زَكٰوةَ لَهُ وَلَا حَجَّ لَهُ وَلَا صَوْمَ لَهُ وَلَا بِرَّ لَهُ حَتّٰى يَتُوبَ فَمَنْ تَابَ تَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِ "Allah Teâlâ Cuma'yı size bu senemde, bu ayımda, bu günümde ve bu makamımda kıyamete kadar farz kıldı. Binaenaleyh her kim hayatımda veya benden sonra adil veya zalim bir imamı olduğu halde Cuma'yı hafife alarak veya inkar ederek terk ederse Allah onun iki yakasını bir araya getirmesin ve işine bereket vermesin. Haberiniz olsun ki o kimsenin namazı da, zekatı da, haccı da, orucu da, hayrı da yoktur, ta ki tevbe edinceye kadar. Her kim de tevbe ederse, Allah da tevbesini kabul eder."(1) Bu hutbenin tarihi açıklanmamış ise de, hadisin lafızlarına bakarak, hicretten hayli zaman sonra okunduğunu söylemek mümkündür. Çünkü haccın farz kılınması, sahih görüşe göre hicretin altıncı senesindedir. Daha önce veya daha sonra olabileceği de ifade edilmiştir. Gerçi bu hutbe, Cuma'nın kıyamete kadar farz olduğunu ortaya koymuş ancak farziyyet daha önce vuku bulmuş denilebilirse de, zahiri anlamı, bu farziyetin Medine'de, söz konusu olan sûre veya Cuma âyetinin inişi sırasında olduğunu göstermektedir.

İkincisi şu da anlaşılıyor ki Medinelilerin arube gününe Cuma ismini vermeleri kendiliklerinden olmayıp Mus'ab haberinin delaletine göre, Mekke'de bulunan Resulullah tarafından bir duygu üzerine olmuştur. Diğer bazı haberlerden de, Cuma isminin Araplarca öteden beri bilindiği anlaşılmaktadır. Çünkü Cuma gününün Âdem ile Havva'nın bir araya geldikleri gün olduğuna dair de bazı rivâyetler vardır. Her yerde olduğu gibi bir toplulukta bir günün birden fazla ismi de bulunabilir. Bu suretle denilebilir ki, arube ve Cuma isimleri, Ka'b b. Lüey'den önce de mevcuttu. Ancak Cuma isminin İslâm'la yerleştiği konusunda şüphe yoktur.

Peygamber'in kıldırdığı ilk Cuma

Şurası bir gerçektir ki, Resulullah (s.a.v) Medine'ye hicret ettiği zaman ilk defa Kuba'da Amr b. Avf oğullarına indi ve orada Pazartesi, Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri kalıp Kuba Mescidi'nin temelini attı. Sonra Cuma günü Medine'ye doğru yola çıktı, Salim b. Avf oğullarına ait bir vadiye geldiğinde Cuma namazı vakti girmişti; Resulullah orada hutbe okuyup Cuma'yı kıldırdı ki işte Hz. Peygamber'in ilk kıldırdığı Cuma budur.

---

(1) İbn Mâce, İkame, 78.

Minberin Konulması.

Buharî ve diğer kaynaklarda rivayet edildiği üzere bir takım kimseler Hz. Peygamber'in minberinin ağacı hususunda ihtilafa düştüler. Sehl b. Sa'd es-Saidi (r.a)'den bunu sordular. O da şöyle dedi. "Vallahi ben onun hangi ağaçtan yapıldığını bilirim. Hem onu, ilk yerine konulduğu ve Hz. Peygamber'in üzerine ilk oturduğu günü gördüm. Resulullah (s.a.v) falanca kadına -ki Sehl bu kadının ismini de söylemişti- haber gönderip, "Marangoz kölene emret de benim için ağaçtan bir kaç basamaklı birşey yapsın, insanlara hitab ettiğim zaman üzerine oturayım." dedi. Kadın da kölesine emretti, o da ğabe tarfasından[1] yapıp kadına verdi. Kadın da onu Resulullah'a gönderdi. Resulullah da emretti, buraya konuldu. Sonra Resulullah'ı onun üzerinde namaz kılarken gördüm. Üzerinde tekbir aldı, rükua vardı, sonra gerisin geri inip minberin dibinde secde etti. Sonra yine döndü ve tekrar etti. Bitirdiğinde insanlara karşı döndü ve "Ey insanlar ben bunu şunun için yaptım ki, bana uyasınız ve benim namazımı belleyesiniz." dedi."[2]

Yine Buharî'de Cabir b. Abdullah (r.a)'dan gelen bir rivâyette söz konusu sahabi şöyle demiştir: "Bir ciz' جِذْع yani bir ağaç kütüğü vardı. Resulullah ona doğru dikilirdi. Minber (yapılıp) yerine konulduğu zaman o kütüğün yeni yavrulu develerin inlediği gibi sesini işittik, tâ ki Resulullah inip de üzerine elini koyuncaya kadar."[3]

Resulullah ilk defa minbere çıktığı zaman terkedilmiş olan o kütüğün böyle ses çıkarıp, Resulullah'ın mübarek elini koymasıyla susması "Hanin-i Ciz" (ağaç kütüğünün iniltisi) mucizesi adıyla bilinmektedir.

Medine'den sonra ilk Cuma

Resulullah (s.a.v)'ın mescidindeki Cuma'dan sonra Medine dışında ilk Cuma namazı kılınan yer de, Bahreyn'de "Cevasa"da bulunan Abd-i Kays Mescidi'dir. (Buhârî ve diğer kaynaklara bkz.)

---

(1) Tarfa, Arabistan'da Ilgın ağacı cinsinden bir cins ağaçtır ki, dört çeşidi vardır. Esl, bunun çeşitlerinden biridir. Gâbe de orman demektir. (Müellif)

(2) Buhârî, Cuma, 26; Dârimî, Salat, 202; Ebu Davud, Salat, 215; Ahmed b. Hanbel, V, 330, 339.

(3) Buhârî, Menakib, 25, Cuma, 26; Tirmizî, Cuma, 10, Menakib, 6; Nesaî, Cuma, 17; İbn Mâce, İkamet, 199; Dârimî, Mukaddime, 6, Salat, 202; Ahmed b. Hanbel, I, 249, 267, 363; III, 295, 300, 306, 324; V, 337, 339.

Cuma'nın Şartları.

Bu âyetten ve yapılan izahlardan anlaşıldığı üzere Cuma namazı, şartlarını taşıyan kimselere farz-ı ayındır. Fakat bütün namazlarda şart olan İslâm, akıl, büluğ ve taharet şartlarından başka Cuma namazının fıkıh kitablarında açıklanan iki çeşit şartları vardır ki يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا *"Ey iman edenler!"* hitâbının önce bu şartları taşıyanlara yönelik olmasından dolayı, onları burada özetlemenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Cuma'nın şartları iki nevidir. Birincisi vücubunun, yani farz olmasının şartları. İkincisi, edâsının (yerine getirilmesinin) şartları.

Vücubunun şartları: 1- Hürriyet, köle olanlara vacib değildir. 2- Erkek olmak, kadınlara vacib değildir. 3- İkâmet, misafir olanlara vacib değildir. 4- Sıhhat, Cuma'ya gitmekle hastalığının artmasından veya iyileşmesinin zorlaşmasından korkacak derecede hasta olanlara da vacib olmaz. Pek zayıf olan ihtiyarlar da hasta hükmündedirler. 5. Yürümeğe kudret, binaenaleyh ayakları olmayan yahut kötürüm olanlara Cuma'ya götürecek kimse bulunsa bile vacib değildir. 6- Selamet, gözleri görmeyene vacib olmaz. Eğer onu Cuma'ya götürecek bir yardımcı bulunursa, İmaneyn'e göre vacib olur. Aynı şekilde zalimden, takip edilmekten, şiddetli yağmur, kar, çamur ve benzeri şeylerden korkan kimseye de Cuma namazı vacib olmaz. ücretle işçi çalıştıran kimse, çalıştırdığı işçiyi Cuma'dan men edebilir. Eğer kasabada ise men etmemelidir. Ancak cami uzak ise gidip gelinceye kadar geçen sürenin ücreti düşer, şayet mesafe yakın ise ücrette eksiltme yoluna gidilmemelidir.

Ancak şu da belirtilmelidir ki, bu şartlar bulunmayıp da Cuma kendisine farz olmadığı halde kılan kimselerin üzerinden vaktin farzı, yani öğle namazı düşer. Yani Cuma'nın şartlarını taşımayanlar ondan men edilmezler ancak kılmama konusunda izinli sayılırlar. Zira bu şartlar, Cuma'nın sıhhatinin değil, vacib olmasının şartlarıdır. Onun için kılınabildiği takdirde namaz sahih olup, karşılığında sevab vardır. Bu şartları taşımasalar da netice itibarıyla onlar da mümin oldukları için, âyette yer alan "koşunuz" emri, onlar hakkında vücubiyyet değil, nedb (mendub) ifade edebilir.

Cuma'nın edasının şartları. Birincisi, mısr-ı cami, (idari kurumları olan belde)dir. İbnü Ebi Şeybe Hz. Ali (r.a)'den şöyle bir rivayet nakleder: لا جُمُعَةَ وَلا تَشْرِيقَ وَلا صَلٰوةَ فِطْرٍ وَلا اَضْحٰى اِلا فى مِصْرٍ جَامِعٍ اَوْ مَد۪ينَةٍ عَظ۪يمَةٍ "Cemiyyetli bir belde veya büyük şehirden başkasında ne Cuma, ne teşrik ne Ramazan bayramı ne de Kur-

ban bayram namazı söz konusu değildir."[1] Abdurrezzak da, Abdurrahman es-Sulemi hadisiyle yine Hz. Ali'den yaptığı rivâyetinde şöyle der: لَا تَشْرِيقَ وَلَا جُمُعَةَ إِلَّا فِي مِصْرٍ جَامِعٍ "Cemiyyetli beldeden başkasında ne teşrik ne de Cuma yoktur."[2]

Mısr-i Câmi', Cemiyyetli kasaba demektir. Bu kavramın tarifinde başlıca iki görüş vardır. Birincisi, hükümleri uygulayacak ve cezaları yerine getirecek bir hakim ve emîr, yani mazlumu zalimden kurtaracak, asayiş ve inzibatı muhafaza edecek amiri bulunan kasaba demektir ki, sahih olan görüş budur.

Bunun hulalası hukuk ve ceza, adliye işlerini görüp ve icrâ eden bir hakim ile asayiş ve inzibatı idare eden bir vali veya müdür bulunarak hükümetin tam bir kısmını teşkil etmiş olan bir kasaba demek olur ki, hikmetinin emniyet ve asayişi temin meselesi olduğu aşikardır.

Böyle bir kasabanın gerek camiinde ve gerek izin verilmek şartıyla namazgah ve meydanlarından birinde Cuma namazı kılınabilir. İkincisi, kendilerine Cuma vacib olan halkının hepsi toplandığı takdirde mevcut camiine sığmayacak kadar kalabalık olan cemiyyetli şehir veya köy demektir. Sonraki âlimlerin fetvası ve memleketimizdeki uygulama da bu şekildedir. Bu derece kalabalık bulunan bir köyde hakim ve emir bulunmasa bile, emniyeti muhafaza edecek bir cemaatın tam bir cüz'ü mevcut demektir.

Hidaye şerhi "Kifâye"de nakledildiğine göre İmam Ebu Yusuf'tan bir rivâyette de, on bin kişinin oturduğu yer olarak tarif edilmiştir ki, ekseriya kaza merkezlerinin nüfusu bu kadardır. Süfyan-ı Sevri de "Mısr-ı cami, insanların şehir kabul ettikleri yerdir." demiştir. Bazı Hanefi alimleri de "Bir sanat sahibinin başka bir sanata geçmeye ihtiyaç duymaksızın kendi sanatıyla geçinebileceği yerdir." diye tarif etmişlerse de bunlar, nadir rivâyetlerdendir.

İmam Şafiî, mısr-i cami'yi Cuma'nın edasının şartları arasında saymamış, hür erkeklerde kırk kişinin yaz ve kış göçmemek üzere ikamet ettikleri her köyde Cuma namazı kılınır, demiştir. Bununla beraber cemaatın kırk erkekten aşağı olmamasını da şart koşmuştur ki, bu sayıdan aşağı olan cemaatle Cuma kılınamayacağı kanaatindedir. Kısaca ifade etmek gerekirse denilebilir ki İmam Şafii'ye göre Cuma'nın eda edilebilmesi için oldukça cemaatli ve güvenli bir yer şarttır.

---

(1) el-Hindî, Kenzü'l-Ummal, VIII, 23310.
(2) el-Kurtubî, a.g.e., XVIII, 112.

Bir yerde sabit olmayan konar göçer aşiretlerde, kır ve vadilerde cemaatle öğle namazı kılınır. Cuma namazı kılındığı takdirde de öğle namazının düşmeyip kılınması gerekir. Ancak مِنًى (Mina) gibi bir mevsimde büyük toplantı mahalli olan bir yerde Emîr'in bulunması halinde o mevsimde Cuma kılınabilir. Yalnız Arafat'ta Cuma namazı ittifakla kılınmaz. كافى Büyük şehirlerde Cuma namazının çeşitli yerlerde kılınması, Hanefilerce en sahih görüş olarak kabul edilmiş ve fetva da buna göre verilmiştir. (بحر رائق ودر مختار)

İkincisi, devlet başkanı olan imamın veya tarafından izin verilen bir zatın kıldırmasıdır. Çünkü Cuma namazı büyük bir kalabalıkla kılınacağından kimin kıldıracağı konusunda çekişme ve fitne ortaya çıkabilir. Bu ise, Cuma'nın tatil edilmesine sebeptir. Fethu'l-kadir'de zikredilen مَنْ تَرَكَهَا وَلَهُ اِمَامٌ جَائِرٌ اَوْ عَادِلٌ فَلَا جَمَعَ اللّٰهُ شَمْلَهُ وَلَا بَارَكَ لَهُ فِى اَمْرِهِ اَلَا لَا صَلٰوةَ لَهُ . *"Gerek zalim ve gerek adil bir imamı (devlet başkanı) bulunduğu halde kim Cuma'yı terkederse, Allah onun iki yakasını bir araya getirmesin ve işine bereket vermesin. Haberiniz olsun ki, o kimsenin namazı da yoktur.."*[1] hadisinde adil de olsa zalim de olsa bir imamı bulunduğu halde terkeden tehdit edilirken, Cuma'nın lüzumu için adil veya zalim mutlak bir imamın şart olduğu da ileri sürülmüş ve dört şeyin vülata yani bir beldede bulunan en yüksek idarecilere ait olduğu söylenmiştir: 1- Fey, (savaşmadan elde edilen ganimet) 2- Sadakalar, 3- Cezalar, 4- Cumalar. Bu konudaki rivayet şöyledir: اَرْبَعٌ اِلَى الْوُلَاةِ اَلْفَيْءُ وَالصَّدَقَاتُ وَالْحُدُودُ وَالْجُمُعَاتُ Onun için Hanefi Mezhebine göre, hükümet reisinin emri veya izni olmadıkça Cuma'nın caiz olmadığı söylenmiştir. İşte buna "izn-i sultan" (devlet başkanının izni) denilmektedir."[2] Bu husus şöyle ifade edilmiştir: حَتّٰى لَا تَجُوزُ اِقَامَتُهَا بِغَيْرِ اَمْرِ السُّلْطَانِ وَاَمْرِ نَائِبِهِ . (محيط سرخسى) *"Sultanın ve onun yardımcısının emri olmadan Cuma caiz değildir."* Bir yerde imam varken bir adam Cuma günü onun izni olmadan hatiblik etse bu da caiz olmaz. (قاضيخان) Vali, kadı veya zabıta müdürünün kıldırması veya hatibe emir ya da izin vermesi de kafi değildir. Çünkü bunların tayin fermanlarında Cuma'ya izin selahiyyetinin bilhassa yazılmış olması gerekmektedir. (سراجيهدن هندية) Eğer imamdan izin almak mümkün olmaz ve insanlar kendi seçtikleri bir zatın başına toplanırlar da o kıldırırsa bu caiz olur. (تهذيبدن هنديه) Emirin hutbeye izin vermesi Cuma için izin sayılır. Aynı şekilde Cuma'ya izni de hutbe için izin demektir. (زاهدى وفتح القدير وحلبى)

Üçüncüsü, vakittir. Gerçi namazların hepsinde vakit şarttır, vaktinden önce

(1) İbn Mâce, İkamet, 78; Ahmed b. Hanbel, I, 189, 190.
(2) İbnü'l-Hümam, Fethü'l-Kadir, II, 27.

kılınması caiz değildir. Ancak diğer namazlar vakit geçtikten sonra da kaza edilebildiği halde Cuma namazının kazası yoktur. Vakti geçerse öğle namazı kaza edilir. Cuma'nın vakti de öğle vaktidir. Buharî'de de rivayet edildiği üzere Peygamber (s.a.v) Cuma'yı güneşin meyli sırasında kılardı.[1] Bu yüzden Cuma, zevalden önce sahih olmaz. Ancak Ahmed b. Hanbel bir rivâyetinde bunun sahih olduğunu söylemiştir. Fakat ikindinin vakti girdikten sonra daha kılınmaz. خلافًا لمالك *"İmam Malik bu görüşe muhalefet etmiştir."* Namazda iken vakit çıkarsa yeni baştan öğle namazını kılar üzerine bina etmez. خلافًا للشافعي (حلبي) *İmam Şafii de bu görüşe muhalefet etmiştir.*

Dördüncüsü, hutbedir ki biraz önce bu konuda bilgi verildi.

Beşincisi, Cemaattır. En azı, imamdan başka üç erkektir. Ebu Yusuf, imam ile beraber üç kişinin olmasını da caiz görmüştür. Cuma için cemaatın şart olduğu konusunda icma vardır. Ancak en az sayının kaç olduğu hususunda ittifak sağlanamamıştır. Bu ihtilaflar, on üç madde olarak zikredilmiştir. Şöyle sıralanabilir: 1- Biri imam olmak üzere iki kişi. İbrahim en-Nehai, Hasan b. Salih ve Davud bu görüştedir. 2- İmam ile beraber üç kişi. Bu görüş, Evzai, Ebu Sevr, Ebu Yusuf, Muhammed ve Rafii'nin nakline göre İmam Şafii'nin yeni görüşü olarak rivayet edilmiştir. 3- İmam ile beraber dört kişi. Bu da, İmam-ı A'zam Ebu Hanife, Sevri ve Leys'in görüşüdür. Ayrıca İbnü Münzir, Evza'i ve Ebu Sevr'den aynı görüşü nakletmiş ve kendisi de bunu tercih etmiştir. Şerh-i Münezzeb müellifi, İmam Muhammed'den ve Telhis sahibi de Şafi'nin eski görüşünden nakilde bulunmuştur. 4- Yedi kişi. İkrime'den nakledilmiştir. 5- Dokuz kişi, Rebia'dan nakledilmiştir. 6- On iki kişi. Bunu da Maverdi, İmam Muhammed, Zühri ve Evza'i'den nakletmiştir. 7- İmam ile beraber on üç kişi. İshak b. Raveyh'ten menkuldur. 8- Yirmi kişi, Malik'ten nakledilmiştir. 9- Otuz kişi. Malik'ten diğer bir rivâyettir. 10- İmam ile berabe kırk kişi. Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe'nin ve yeni görüşünde Şafii'nin rivâyetidir. Ahmed b. Hanbel'den meşhur olarak nakledilen de budur. Bu ayrıca, Ömer b. Abdu'l-aziz'den rivayet edilen iki görüşten biridir. 11- Elli kişi. Ömer b. Abdu'l-aziz'den nakledilen diğer rivâyettir. 12- Seksen kişi. Mazeri'nin görüşüdür. 13- Belli bir sayı olmaksızın kalabalık bir topluluk. Malik'ten nakledilmiştir. Bu görüş, şu şekilde şöhret bulmuştur: Muayen bir sayı şartı olmaksızın bir kentte ikamet edip kendi aralarında alış veriş yapacak kadar kişiden oluşan bir cemaat olmalıdır. Bu, üçten dörtten fazla demektir. Buhârî şerhinde Hafız İbnü Hacer, "Bu görüş, en

(1) Buhârî, Cuma, 16; Ebu Davud, WSalat, 216, 217; İbn Mâce, İkamet, 84; Dârimî, Salat, 194.

tercihe şayan olsa gerektir." demiş ise de, Şâfii mezhebinin büyük imamlarından olan Müzeni bile ebu Hanife'nin kavlini tercih etmiş, Suyuti de bu görüşte olduğunu söylemiştir. (Alûsî) Lugat itibarıyla de cemaatın en azı üçtür.(1) Mamafih bütün bu ihtilaflardan uzak kalmak için Cuma'yı en kalabalık camide kılmak daha faziletlidir. Cemaatın oluşması için Cuma'ya gelenlerin akıl baliğ ve erkek olmaları şarttır. Binaenaleyh kadınlar ve çocuklarla cemaat meydana gelmez. Yani bunlar cematın oluşması için şart olan sayıya dahil değildirler. Cemaata gelenlerin hür ve mukim olmaları şartı yoktur. Köle ve misafirlerden, hasta ve mazereti olanlardan da cemaat meydana gelebilir. Hatta bunların Cuma'da imametleri bile caizdir. Ancak İmam Züfer'e göre, kendilerine Cuma vacib olmayanların imametleri de sahih değildir".

Altıncısı, İzn-i âmmdır. Yani camilerin kapılarının açılıp bütün müslümanlara izin verilmiş olmasıdır. Hatta bir cemaat camide toplanıp kapıları üzerlerine kilitlemek suretiyle namaz kılsalar bu caiz olmaz. Aynı şekilde sultan, sarayında Cumayı beraberindekilerle kılmak isterse kapısını açıp umuma izin verdiği takdirde başkaları gelse de gelmese de namazı caiz olur. (محيط) Ancak mekruhtur. (تاتارخانيه) Amma sultan kapısını umuma açmayıp üzerlerine kapıcı koyarsa, kıldığı Cuma caiz olmaz. (محيط) Söz konusu bu izn-i âmm şartı, Cuma namazında selamet ve emniyeti temin için hükümetin luzüm ve önemini gösterir. Ezan da, bu izni ilan ile davet etmek içindir.

Cuma günü yıkanmak.

Cuma günü gusül yapılması hakkında Buharî ve diğer kaynaklarda bir hayli hadis vardır. Bu hadislerden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür.

Buhârî'de Abdullah b. Ömer (r.a)'den

1- Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Her biriniz Cumaya geleceği zaman guslederek yıkansın."(2)

2- Ömer İbnül- Hattab Cuma günü hutbede iken içeriye Peygamber (s.a.v)'in ashabından, ilk muhacirlerden bir zat giriverdi. Ömer ona "Bu hangi saat?" diye bağırdı. O da, "Meşguldum evime dönemedim. Ezanı işitince abdest

(1) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 102-103.

(2) Buhârî, Cuma, 2, 3, 5, 6, 12, 26, Ezan, 161, Şehadet, 18; Müslim, Müsafirin. 26, 27, Cuma, 1, 2, 4, 6-8; Ebu Davud, Taharet, 127, 128; Tirmizî, Cuma, 29; Nesaî, Cuma, 7, 8, 10, 25, Siyam, 81; İbn Mâce, İkame, 78, 80, 83; Dârimî, Salat, 190; Muvatta, Cuma, 2, 4, 5; Ahmed b. Hanbel, I, 15, 46, 265; II, 3, 9, 35.

alıp gelmekten fazla bir şey yapmadım" dedi. Bunun üzerine Ömer de dedi ki: "Abdest de olabilir fakat bilirsin ki, Resulullah (s.a.v) gusül yapmayı emrederdi."

Ebu Said-i Hudri' (ra)'den:

1- Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Cuma günü gusletmek, her baliğ olana vacibtir."(1)

2- Amr b. Süleymi el-Ensâri dedi ki: "Şehâdet ederim ki Ebu Said Şöyle dedi: "Şehâdet ederim ki Resulullah şöyle buyurdu: "Cuma günü her büluğ çağındaki kimseye gusul vacibtir. Hem de dişlerini misvaklamak ve bulabilirse hoş bir koku sürünmek. Amr der ki: "Evet şehadet ederim ki, gusul vacibtir, fakat misvaklanmak ve koku sürünmeye gelince bu vacib mi, değil mi Allah bilir. Lakin hadiste böyledir.

Yine Buhari'den:

Tavus demiştir ki, İbnü Abbas'a: "Hz. Peygamber (s.a.v)'in Cuma günü cünüp olmasanız bile gusul yapınız ve başlarınızı yıkayınız ve biraz hoş koku sürünüz."(2) dediğini söylüyorlar diye sordum. İbnü Abbas dedi ki: "Gusul, evet fakat güzel koku sürünmeye gelince bilmiyorum".

İbnü Mâce'nin Sünen'inden

Enes b. Malik (r.a)'ten gelen bir rivâyette o şöyle dedi: "Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: "Her kim Cuma günü abdest alırsa farz için kafidir. Her kim de gusul yaparsa, gusul efdaldır."(3)

Daha böyle birtakım hadislerden dolayı âlimlerin çoğu, Cuma günü cünüplük söz konusu olmasa bile guslederek yıkanmanın ayrıca vacib olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Fakat son hadisten de anlaşıldığı üzere bunun mânâsı, cenabette olduğu gibi gusletmeyince namazın caiz olmaması demek değildir. Bu sebebledir ki, Hanefi âlimleri, Cuma günü guslederek yıkanmanın sünnet veya müstehab olduğu kanaatindedirler. Hindiyye'de denilmiştir ki: "Guslun nevileri dokuzdur. Üçü farzdır. Bunlar, cenabetten, hayızdan ve nifastan dolayı gusletmektir. Biri de vacibtir ki o da ölüyü yıkamaktır. (محيط سرخسى) Kâfir olan bir kişinin cünüp iken müslüman olması halinde de guslet-

(1) İbn Mâce, İkame, 80.
(2) Buhârî, Cuma, 3; İbn Mâce, İkame, 83.
(3) İbn Mâce, İkamet, 81.

mesi vacib olur. (زاهدى) Dördü de sünnettir. Bunlar da, Cuma günü, iki bayram günü, arefe günü, bir de ihrama girerken alınan gusuldür. (محيط سرخسى) Sahih olan Cuma günü namaz için gusletmektir. (هدايه) Hatta bir insan fecirden sonra gusletse de sonra abdest alıp Cuma'yı o abdest ile kılsa yahut Cuma namazından sonra gusul yapsa sünneti yerine getirmiş olmaz. Sabah namazından önce gusletse de onunla Cuma'yı kılsa Ebu Yusuf'a göre guslun faziletine erer, Ebu'l-Hasen'e göre eremez. (فتح القدير) Cuma ve bayram aynı günde olsa ve bir kişi karısıyla cinsel ilişkide bulunduktan sonra gusletse, hepsinin yerine geçer (زاهدى) Guslün nevilerinden biri de müstehabdır ki o da, cünüp olmayan bir kâfirin müslüman olduğu zaman gusletmesidir. (محيط سرخسى) Mekke'ye girmek, Müzdelife'de vakfeye durmak ve Peygamber şehrine girmek için gusletmek de mendub olan gusullerdendir. (تبيين) Halebi'de de denilmiştir ki: "Cuma'ya erken gitmek gusulü ile beraber hoş koku sürünmek, misvak kullanmak ve güzel elbiseler giymek müstehabdır.

İbnü Mâce Sünen'inde Hz. Aişe (r.a)'den şöyle bir rivâyeti nakletmiştir. Hz. Aişe dedi ki: "Hz. Peygamber (s.a.v) Cuma günü hutbe okurken bazı kimselerin üzerinde (ثياب نمار) yani kaplan postları gördü. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Ne olur, her birinizin gücü yettiğinde ثَوْبَى مِهْنَة (yani gündelik bir kattan başka) Cuma için iki sevb (yani bir kat elbise) edinmiş olsa."[1] Abdullah b. Selam (r.a)'dan da bu anlamda bir hadis nakledilmiştir. Ebu Zerr'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: "Her kim Cuma günü gusleder, güzelce yıkanır, temizlenir, temizliğini güzel yapar, en güzel elbisesini giyinir ve Allah Teâlâ'nın nasib ettiği güzel kokudan sürünür, sonra Cuma'ya gider, lakırdı etmez ve iki kişi arasını ayırmazsa, Allah o Cuma ile diğer Cuma arasındaki kusurlarını affeder."[2] Buharî'de, İbnü Ömer (r.a)'den gelen şöyle bir rivayet vardır: "Hz. Ömer mescidin kapısında satılık bir حُلَّة سِيَرَاءَ (yani ipekli çitari nev'inden yollu bir elbise) gördü. "Ya Resulallah! bunu satın alsan da Cuma günleri ve elçiler geldiği vakit giysen." dedi. Resulullah da, "Bunu, ahirette nasibi olmayan giyer," buyurdu. Sonra Resulullah'a onlardan bazı elbiseler geldi. Resulullah da birisini Hz. Ömer'e verdi. Ömer, "Ya Resulullah! bunu bana veriyorsun halbuki daha evvel attar hullesi hakkında bana söylediğini söylemiştin." dedi. Resulullah da "Ben sana onu giyesin diye vermedim." buyurdu. Bunun üzerine Ömer de o elbiseyi Mekke'de bulunan müşrik bir kardeşine giydirdi."[3]

(1) İbn Mâce, İkamet, 83.
(2) Buhârî, Cuma, 3, 6.
(3) Buhârî, Cuma, 7.

Bir de Buhari, Kitabu'l- Cuma'da إِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ âyeti ile Cuma'nın farziyeti hakkında şu hadisi de rivayet eder. "Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Bizler (burada) sonuncu, kıyamette ise öncüleriz. Yani (dünyaya) sonra geldik, kıyamet günü müsabakayı kazanıp ileri geçeceğiz. Şu kadar var ki onlara kitap bizden evvel verildi. Sonra da, onlara farz kılınan günler idi. Fakat onlar o günde ihtilâf ettiler. (اِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ Nahl, 16/124 âyetine bkz.) Allah bize hidayet buyurdu. Binaenaleyh insanlar bunda bize tabi olacaktır. Yahudiler yarın, hıristiyanlar yarından sonra."(1)

Kısacası zikredildiği gibi kendilerine Cuma farz olan müminlerin Cuma günü zevalden sonra ezanı işittikleri vakit işlerini bırakıp Cuma'ya koşmaları farz, daha önce gitmeleri müstehab ve efdaldır. Koşmakta muteber olan da, bulunduğu yerden ayrılmaktır. Teşehhüdde yetişen de Cuma olarak tamamlar. (Fethu'l-Kadir)

فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ **Sonra namaz kılınıp bittiğinde** ki farz olan Cuma namazı ihtilafsız iki rekattır. Hz. Ali ve Aişe'den zikredilen haberlerde Cuma namazının hutbeden dolayı kısaltılmış olduğu ifade edilmiştir.

Bununla beraber öğlenin sünnetleri gibi Cuma'nın da sünnetleri vardır. İbnü Mâce, İbnü Abbas'tan şu sözü nakleder: "Hz. Peygamber (s.a.v) Cuma'dan önce dört rekat kılar ve bunlardan hiçbirini ayırmazdı." İbnü Mâce bu konuda Abdullah b. Ömer'den de bir nakilde bulunmaktadır. "Abdullah b. Ömer, Cuma'yı kıldıktan sonra gider evinde iki rekat daha kılardı ve derdi ki: "Resulullah böyle yapardı". İbnü Mâce'de nakledilen rivâyetlerden biri de Salim'in babasından gelmektedir: O şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v) Cuma'dan sonra iki rekat kılardı. " Bu konuda İbn Mâce'de yer alan diğer bir rivayet de Ebu Hureyre'dendir: "Resulullah buyurdu ki: "Cuma'dan sonra kıldığınızda dört rekat kılınız." Demek ki, evvela Cuma'nın dört rekat ilk sünneti vardır ki, hatib hutbeye çıkmadan kılınır. Farzdan sonra da iki veya dört rekat son sünneti vardır ki bu sünneti de evde kılmak efdaldır. Âyetten anlaşılan farziyyettir. Bununla beraber sünnetler de farzın tamamlayıcısı olmaları itibariyle ona katıldıklarından sünnet hükmüyle dahil olurlar. Cuma namazı kılınıp bitti mi, فَانْتَشِرُوا فِي الْاَرْضِ **O vakit yer yüzüne dağılınız,** yani namaz kılındıktan sonra izinlisiniz, gidebilirsiniz, artık arzu ettiğiniz yere dağılınız وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ **ve Allah'ın fazlından talebte bulununuz** ki bu gerçek çalışma ve ticaret, gerek

(4) Buhârî, Vudu', 68, Cuma, 1, 12, Enbiya, 54, Eyman, 1, Diyat, 15, Tabir, 40, Tevhid, 35; Müslim, Cuma, 19, 21; Nesaî, Cuma, 1; Dârimî, Mukaddime, 8.

ilim, gerek ziyaret, gerek ibadet ve gerek istirahat olabilir. İbnü Merduye'nin rivayetinde İbnü Abbas demiştir ki: "Dünya isteğine dair bir şey ile emrolunmadılar, ancak hasta yoklamak, cenazeye gitmek ve Allah için din kardeşini ziyaret etmek gibi şeyler hariç."(1) İbnü Cerir bunu, Enes (r.a) 'den merfuan rivayet etmiştir. Mekhul, Hasen ve Said b. Müseyyeb ise, "Buradaki talepten maksat, ilim talebidir." demişlerdir. Bazıları da bundan muradın, kazanç olduğunu söylemiştir. Âyetteki وَابْتَغُوا ، فَانْتَشِرُوا *"isteyin, dağılın"* emirleri, en sahih görüşe göre mübahlık ifade eder. Binaenaleyh namaz kılındıktan sonra hemen çıkmak vacib olmayıp mescidde kalmak da mübahtır. Alûsî der ki: "Dahhâk ve Mücahid'den de bu şekilde rivayet edilmiş ve Buharî şerhinde Kirmânî, bu konuda ittifak olduğunu söylemiş ise de üzerinde düşünmek gerekmektedir. Çünkü Serahsi, bu emirlerin vücub veya nedb mânâsına olduğu hususunda görüş nakletmiştir. Ebu Ubeyd, İbnü Münzir, Taberani ve İbnü Merduye, Abdullah b. Bürri Harrani'den şöyle rivâyette bulunmuşlardır. Abdullah dedi ki: "Peygamber (s.a.v) 'in sahabilerinden Abdullah b. Busri Mazini'yi gördüm. Cuma namazını kılınca çıktı, çarşıda bir saat dolaştı sonra tekrar mescide döndü ve Allah'ın dilediği kadar namaz kıldı. Ona bunu niçin yapıyorsun? diye sorduklarında, "Peygamberlerin Efendisi (s.a.v)'ni böyle yaparken gördüm" dedi ve فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ ... âyetini okudu." İbnü Münzir de Said b. Cübeyr'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Cuma günü mescidin kapısından çıktığında bir şeyin izini sür de istersen alma. Bunun da mendub olduğu rivayet edilmiştir."(2) Fakat Usûl ilminde beyan edildiği üzere وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا *"ihramdan çıkınca avlanabilirsiniz.."* (Mâide, 5/2) âyetinde olduğu gibi sırf kulların lehine olarak gelen emirlerin aleyhe çevrilmesiyle mevzu değişikliğinin gerekli olmaması için mübahlık asıl olduğuna göre, bu âyetteki وَابْتَغُوا ، فَانْتَشِرُوا emirlerinin de böyle olması gerekmektedir. Bu yalnız sakındırmadan sonra olduğu için değil, lehten aleyhe konuyu değiştirmenin gerekmemesi içindir. Yoksa emir, sakındırmadan sonra da vücub ifade edebilir. Mamafih o ruhsat ve mübahlıkla beraber şu emrin nedb ve teşvik için olması uygun olur.

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيرًا **Ve Allah'ı çok zikredin,** yani dağılıp çıktığınızda da Allah'ı unutuvermeyiniz de gerek dağılma ve talepte bulunma esnasında, gerek bundan sonra ve önce Allah Teâlâ'yı güzel isimleriyle çok anın. Emirlerinin yerine getirilmesine muvaffak kıldığından dolayı hamd ve şükretmek, Kur'ân okumak, na-

(1) Suyûtî, a.g.e., VIII, 165.
(2) et-Taberî, a.g.e., XXVIII, 67.

file namaz kılmak, diğer ibadetlerde bulunmak, nimet ve lütuflarını düşünmek gibi vesilelerle ilâhî ismini gerek kalbiniz ve gerek dilinizle yâd edin لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ **ki felah bulabilesiniz.** Büyük murada eresiniz. وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًا Emir böyle olmakla beraber **bir ticaret veya bir eğlence gördüklerinde** انْفَضُّوا اِلَيْهَا **ona gittiler** وَتَرَكُوكَ قَائِمًا **ve seni kıyamda bıraktılar,** yani sen minberde hutbeye kalkmış Allah'ı zikrederken bırakıp ticarete koşuştular. Rivâyet olunur ki Medine'de açlık ve pahalılık olmuştu. Resulullah (s.a.v) Cuma günü hutbede iken bir kervan geliverdi. Onun def sesini işitince cemaatın bir çoğu, Hz. Peygamber'i ayakta bırakarak dışarıya fırlamışlardı. Buharî, Müslim, Tirmizi ve diğerleri Cabir b. Abdullah (r.a)'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Hz. Peygaber (s.a.v) ile namaz kılacağımız sırada yiyecek getiren bir kervan geliverdi. Cemaat ona yöneldi, hatta Peygamber'in yanında on iki adamdan başka kimse kalmadı. Bunun üzerine ... وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا اِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا âyeti nazil oldu."(1) Bir rivâyette de Resulullah buyurmuştur ki, "Eğer hepsi çıksaydı mescid üzerlerine ateş olurdu." Hz. Peygamber'in yanında kalan on iki kişiden onu, Aşer-i Mübeşşere (cennetle müjdelenen on kişi) ikisi de Bilal ile Cabir yahut Ammar ile İbnü Mes'ud, veya Bilal ile İbnü Mes'ud idi. Kervan Abdullah b. Avf (r.a)'a aittir. Âyetteki "lehv", kafile gelirken çalınması adet haline gelen kös veya def, dünbelektir. Bazıları da bunun davul zurna olduğunu söylemişlerdir. Mamafih âyetteki اِلَيْهَا zamiri müennes (dişi) olarak ticarete gönderilmiş اِلَيْهِمَا denilerek lehv ile beraber ticarete, اِلَيْهِ denilerek de yalnız lehve gönderilmemiştir. Bu da göstermektedir ki, mescidden çıkanların maksadı, lehv değil ticaret idi. Bunun da sebebi, kıtlık ve pahalılığın şiddeti, bir de hutbeyi bırakıp çıkmakta bir sakıncanın olmadığını zannetmeleri olmuştu. قُلْ **De ki** ey Allah'ı zikretmek için kalkan Resul! مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ **Allah'ın katındaki menfaatler lehivden de ticaretten de hayırlıdır.** Çünkü onlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Allah yanındaki lütuf ve sevab ise sonsuz ve ebedidir. Kaldı ki eğlencenin menfaati de zihinde kurulan hayalden ibarettir. وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ **Ve Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.** Asıl rızık O'ndan istenmelidir. O nasib etmeyince sebeplerden hiç birisinin faydası olmaz. Ticaretlerin üstünde Allah'ın öyle rızık kapıları vardır ki, onlar kapanınca bütün ticaretler de kapanır. Onun için ticaret sevdasıyla her şeyi unutan yahudileri Allah Teâlâ bu sûrede kınadıktan sonra müminleri yükseltmek üzere bu emirlerle Cumaya hidayet ve irşad buyurmuştur.

---

(3) Buhârî, Tefsiru Sureti 62/2, Büyu', 11; Müslim, Cuma, 36, 38; Tirmizî, Tefsiru Sureti 62/2.

Bu emirlerden sonra Cuma'yı mazeretsiz terk etmek ve Cuma'yı bırakıp da lehiv ve eğlenceye koşuşmanın nifaka varacağına işaret olmak üzere bu sûrenin peşinden münafıkların hallerini anlatan sûre gelecek ve o da, yine müminleri Allah'ı zikre teşvik eden bir hitab ile son bulacaktır.

Münâfıkûn Sûresi

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı : 11

Münafıkların halini anlatmakla başlayan bu sûre de Medine'de indirilmiştir.

Ayet sayısı : On birdir

Kelime sayısı : Yüz seksendir.

Harf sayısı : Yedi yüz yetmiş altıdır.

Fâsılası : Yalnız « ن » harfidir.

Haşr Sûresi'nden sonra yer alan Mümtehıne Sûresi gibi, Cuma Sûresi'nden sonra gelen bu sûre de onun bir tamamlayıcısı gibidir. Zira Cuma Sûresine Allah'ı tesbih ve takdis ile başlanıp Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamberliğinden söz edildikten sonra ardından yahudiler kınanıp ona karşılık müminlere, Cuma'ya koşmaları hitab edilmek suretiyle dahilî düzenlemelere temas edilmişti. Münafıkların durumlarının da yahudilere benzemesi sebebiyle bu sûrede Hz. Peygamber'e karşı münafıkların halleri yerilerek anlatıldıktan sonra

yine sûre, müminlere hitabla son bulacaktır. Cuma Sûresi henüz namaz bitmeden Cuma'dan dağılanların azarlanmalarıyla son bulduğu gibi bu sûre de, onunla ilgili olmak üzere münafıkların kınanmasıyla başlayacaktır. Said b. Mansur'un ve "Evsat"da Taberanî'nin Ebu Hureyre'den yaptıkları rivayete göre "Resulullah, Cuma namazının ilk rekatında Cuma Sûresi'ni okur, müminleri teşvik eder, ikinci rekatta da Münafikûn Sûresi'ni okur münafıkları azarlardı."[1] İbnü Mâce de,"Resulullah'ın bu iki sûreyi okuduğunu, ancak bazan da Cuma Sûresi ile beraber Gâşiye, bazan da A'lâ ile Gâşiye sûrelerini okuduğunu rivayet etmektedir."[1] Hz. Peygamber (s.a.v) 'in Cuma ve Münafikûn sûrelerini bir Cuma günü sabah namazında okuduğu da nakledilmektedir. Bu sûrenin indirilmesine münafıklar sebeb olmuştur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ
إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ (1)
اِتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ إِنَّهُمْ سَاءَ
مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (2) ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ
عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ (3) وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ
وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ يَحْسَبُونَ
كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ أَنّٰى
يُؤْفَكُونَ (4) وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللّٰهِ

(1) Suyûtî, a.g.e., VIII, 170.

لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٥﴾
سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ
لَهُمْ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٦﴾ هُمُ الَّذِينَ
يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلٰى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ حَتّٰى يَنْفَضُّوا وَلِلّٰهِ
خَزَائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٧﴾
يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ
وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

Meâl-i Şerifi

1- Münafıklar sana geldikleri vakit: "Şahitlik ederiz ki sen muhakkak Allah'ın elçisisin." derler. Senin mutlaka kendisinin elçisi olduğunu Allah bilir ve Allah münafıkların yalancı olduklarına şahitlik eder.

2- Yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah'ın yolundan çevirdiler. Onların yaptıkları ne kötüdür!

3- Bunun sebebi şudur: Onlar inandılar, sonra inkar ettiler, bu yüzden kalblerinin üzeri mühürlendi. Artık onlar anlamazlar.

4- Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider, konuşurlarsa sözlerini dinlersin. Onlar sanki dayanmış keresteler gibidirler. Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın. Allah onları kahretsin! Nasıl olup da döndürülüyorlar?

5- Onlara: "Gelin, Allah'ın Resulü sizin için mağfiret dilesin." denildiği zaman başlarını çevirirler ve onların, büyüklük taslayarak yüz çevirdiklerini görürsün.

6- Onlara mağfiret dilesen de, dilemesen de onlar için birdir. Allah onları bağışlamayacaktır. Çünkü Allah, yoldan çıkmış bir toplumu yola iletmez.

7- Onlar öyle kimselerdir ki: "Allah'ın elçisinin yanında bulunanları beslemeyin ki dağılıp gitsinler." diyorlar. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır, fakat münafıklar anlamazlar.

8- Diyorlar ki: "Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, daha üstün olan, daha alçak olanı oradan mutlaka çıkaracaktır." Üstünlük, ancak Allah'a, O'nun elçisine ve müminlere mahsustur. Fakat münafıklar bilmezler.

اِذَا جَاءَكَ **Sana geldikleri vakit.** Buradaki hitap Resulullah'adır. Yani ya Muhammed! Senin meclisine gelip hazır oldukları vakit الْمُنَافِقُونَ قَالُوا **o münafıklar dediler.** Münafık, Bakara Sûresi'nin başında izah edildiği gibi dışı müslüman, içi kâfir olan iki yüzlü ve bir şeye karar veremeyen kimse demektir ki duruma göre değişiklik gösterir. Her münafık riyakâr fakat her riyakâr münafık değildir. Çünkü riya imana muhalif olmayarak bazı amellerde de olabilir. Asıl münafıklık ise, inancın tersine, imandaki riyakârlıktır. Bununla beraber sırf amelî olan münafıklık da vardır. Bu yönden nifak ile riya birbirine yakındır. Bir sahih hadiste buyurulmuştur ki: اٰيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ اِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَاِذَا خَاصَمَ فَجَرَ وَاِذَا ائْتُمِنَ خَانَ "Münafığın alâmeti üçtür. Konuştuğu zaman sözüne yalan karıştırır. Düşmanlık ettiği zaman edebsizlik eder. Bir şey emanet edildiği zaman hıyanet eder."(1) Tefsirlerin açıklamasına göre burada münafıklardan maksad, Abdullah b. Übeyy ve yandaşlarıdır. Onlar Resulullah (s.a.v)'ın yanına geldikleri zaman şöyle dediler: نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ **Şahitlik ederiz ki şüphesiz sen Allah'ın resulüsün.** Şahitlik, kesin bir ilim ile yakinen bildiği bir şeyi Allah'ın huzurunda bulunduğuna inanarak dosdoğru haber vermektir. Onun için fakihler demişlerdir ki: "Şehadet, yemin mânâsını içeren hususi bir haberdir. "Her ihbar ve duyuru şehadet yerine geçmez. Ancak söylediğini bilerek "eşhedü" (şehade ederim) diyen şahide, yemin vermek de fazla ve tekrardan ibarettir. Bundan anlaşılmaktadır ki نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ ibaresinde iki cümle ve iki cümleye ait üç te'kid vardır. Birincisi, neşhedü cümlesinin ifade ettiği yemin, ikincisi «ان», üçüncüsü «لام»dır. Peygamber'e imanı göstermek için نَشْهَدُ اِنَّكَ رَسُولُ اللّٰهِ *"şehadet ederiz ki, şüphesiz sen Allah'ın resulüsün"* yahut اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ *"şehadet*

(1) Buhârî, İman, 24, Şehadet, 28, Edeb, 69; Müslim, İman, 107, 109; Tirmizî, İman, 14; Nesaî, İman, 20.

ederim ki, şüphesiz Muhammed Allah'ın resulüdür." demek de kâfidir. Cümlede fazla te'kid edatı kullanmak, muhatabların ziyade inkarı durumunda takviye etmek suretiyle ikna için olur. İşte münafıklar, Resulullah'ı ikna etmek için sözü üç şekilde te'kid ederek söylemişlerdir. Fakat bu iknanın hedefi nedir? Bu iki cümlenin hangisine aittir? Te'kidler ikinci risalet cümlesine yönelik olduğu için ikna kasdının da ona yönelik olması gerekir. Halbuki Resulullah'ı inkâr edici konumunda kabul ederek iknaya çalışmak mânâsızdır ve edebsizliktir. Münafıkların da asıl maksatları bu değil, kendilerinin buna iman ve şehadetleri davasında Resulullah'ı iknaya çalışmaktır. Asıl şüpheli gördükleri ve inandırmak istedikleri budur. Bu cihetle te'kidin hedefi, haberin gereği demek olan iman davasıyla نَشْهَدُ cümlesinin olması iktiza ederdi. Onlar ise bunu te'kid etmemekle beraber şehadet ediyoruz diyerek yalan söylüyorlardı. Allah Teâlâ da bu iki noktayı mükemmel bir şekilde ayırdederek buyuruyor ki, وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّكَ لَرَسُولُهُ **Allah biliyor ki hakikat, sen O'nun şüphesiz resulüsün.** Binaenaleyh اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ sözü esasen dosdoğru bir hakikattır. وَاللّٰهُ يَشْهَدُ **Bununla beraber Allah şehadet ediyor ki** اِنَّ الْمُنَافِق۪ينَ **doğrusu münafıklar,** içi dışına uygun olmayanlar لَكَاذِبُونَ **elbette yalancıdırlar.** O hakikate şehadetleri samimi değildir. Mümin olmadıkları halde iman ettiklerini iddia etseler, doğruya inanmazlar ve hakikati yalan telakki ederler. Sonra da o yalan saydıkları şeye şehadet ederiz diye yalan söylerler ve yalan söylediklerini bildikleri halde vicdanlarının aksine yemin ederler.

Mânâdan da anlaşılacağı üzere bu âyetten bazıları, yalanın itikada ve vicdana, bazıları da hem gerçeğe hem itikada muhalefet demek olduğu mânâsını anlamak istemişlerse de, bunun doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Doğrusu, yalanın gerçeğe uygun olmamasıdır. Burada münafıkların yalan beyanlarında kendi itikad ve vicdanlarına muhalif söz söylemiş olmaları, sözlerinin sadece itikadlarına muhalefetten kaynaklanmayıp, iman konusunda gerçeğin yerinin kalb ve vicdandaki itikad olması, ve şehadet meselesinde de kesin bilgi ve samimiyyetin şart bulunması hasebiyledir. Yani onlar kendisiyle şehadet edilen اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ sözünde yalancı değiller, lakin ona gerçekte inanmadıkları halde inanmış gibi yaparak imanlarını açığa vurma şehadetleri olmadığı halde نَشْهَدُ diye yalan söylemelerinde ve bu suretle yeminde bulunmalarında yalancıdırlar. Bir insan inanmadığı bir şeye inanıyorum dediği zaman şüphesiz yalan söylemiş olur. Bu sözün yalan olması da onun, sırf şahsın itikad ve vicdanına muhalif olmasından değil, haber verdği şeyin gerçekte onun vicdanında bulunmamasındandır. Şu halde o şeyin şahsın itikadından çevrilmesiyle

doğru olması, onun itikad etmediği halde itikad ediyorum demesinde yalancı olmasına mani olmadığı gibi, burada da aynı şekildedir. İşte münafıkların sözü böyle olduğu için yalanları bir taraftan haberin faydalı olmasına, bir taraftan da şehadet ve yemin mânâlarına bağlanmıştır.

Bunların yalancılıkları ve yalan söylemelerinin sebebi şu şekilde izah ediliyor: اِتَّخَذُٓوا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً **Onlar yeminlerini bir kalkan, bir siper edindiler.** Burada yeminin beyan edilmesi, aşağıda gelecek olan açık yeminlere nazaran dahi olabilirse de, şehadetin mânâsı içerisinde de yeminin bulunduğuna bir işaret sayılabilir. Yani şehadet getirmek ve yemin etmekle dıştan mümin görünüp onu kendilerine bir siper edinerek dünyada mallarını ve canlarını korumak istediler. فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ **Bu suretle Allah yolundan yüz çevirdiler,** kaçındılar, yan çizdiler, yahut bazı zayıf halkı, gizli gizli şaşırtıp hak dinden ve Peygamber'e uymaktan men ettiler. Buna göre âyetteki فَصَدُّوا fiili, صَدَّ yüz çevirmek mânâsına "sudud"dan da, men etmek mânâsına "sad"den de olabilir. Her iki mânâda da tefsir edilmiştir سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **ki ne fena yapıyorlardı,** yani öyle yeminlerini kalkan yapıp da yalan dolan, sahtekarlık ve münafıklıkla Allah yolundan yüz çevirmeleri veya men etmeye kalkışmaları ne fena bir iş, ne kötü bir ahlaksızlıktır. ذٰلِكَ **O yaptıkları fena amel,** o yalan şehadet ve yemin müslüman suretine girip de yalancılık ve münafıklıkla ahlâksızlık yapmaları بِاَنَّهُمْ **şu suretledir ki** bunlar اٰمَنُوا **imana gelmişler,** dıştan ikrar ve şehadet ederek mümin suretine girmişler, ثُمَّ كَفَرُوا **sonra da küfre gitmişlerdir.** İmanın gereğini ve ahlâki doğruluğu takip etmeyip gönüllerinde küfrü gizleyerek, kâfirane işlere girişmişlerdir. فَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ **Bunun üzerine o küfür huyu olan kötü ahlâk kalplerine nakşedilmiştir de** فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ **artık anlamaz olmuşlardır.** İyiyi kötüyü, hakkı batılı seçecek, Hak dinin ve ahlâkının yüceliğini anlayacak, ne yaptıklarını, nereye gittiklerini inceden inceye sezip bilecek anlayış kabiliyetleri kalmamış, kabiliyetsizlik ve anlayışsızlık onlara huy olup yerleşmiştir. Çünkü alışkanlık ikinci bir tabiat olur. Kalb alıştığı huyun dışındakilere karşı hassasiyetini kaybeder, böylece insan خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ *"Zira Allah onların kalblerini mühürledi.."* (Bakara, 2/7) âyetinde de ifade edildiği gibi vurdumduymaz olur. وَاِذَا رَاَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ اَجْسَامُهُمْ **Ve onları gördüğün vakit cisimleri tuhafına gider.** Dıştan bakınca giyimleri kuşamları, şıklıkları, irilikleri, güzellikleri ile bedenlerinin süsü ve manzarası hoşuna gider. İmreneceğin tutar. وَاِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ **Ve konuşurlarsa konuşmalarına kulak verirsin,** dillerininin fesahatı, sözlerinin akıcılığı ve tatlılığı ve konuşma sanatına olan merak ve yatkınlıkları hasebiyle güzel laf ederler. Konuşmaya başladıkları zaman mecliste bulunan-

ların dinleyesi gelir. Medine münafıklarının başları olan Abdullah b. Übeyy, Mugis b. Kays, Cedd b. Kays ve arkadaşları hep böyle iri vücutlu, yakışıklı, giyim ve kuşamlarına itina gösteren, düzgün konuşan, dilleri ve dış görünüşleri alımlı kimseler idiler. Ya Resulallah diye söze başladıkça Hz. Peygamber de sözlerini dinlerdi. Onlar ise kendilerine söz söylendiği zaman resmî bir tavırla ve dıştan ağır başlı bir vaziyette dinler gibi sessizce dururlar, ancak kulaklarına söz girmez, öyle ki كَاَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ **sanki onlar dayanmış keresteler gibidirler.** Oturdukları yerde dayanmış ahşap keresteler gibi dışları, endamları düzgün, hareketsizce kurulur otururlar. Ancak içleri bilgi ve şuurdan, yetişme ve gelişme kabiliyetinden mahrum, sağlamlık ve dayanıklılıktan uzak, boş kuru tahtalara ve direklere benzerler. Öyle ruhsuzdurlar ki, istifade edilmesi lazım gelen sözler kulaklarına girmez, ondan faydalanmazlar. Öyle cansız ve yüreksizdirler ki يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ **her sayhayı aleyhlerinde zannederler.** Her işittikleri kuvvetli bir sesi mutlaka kendi aleyhlerinde sanır korkarlar. Lehlerinde söyleneni bile aleyhlerinde telakki ederek ürker kaçmaya çalışırlar. Sertçe bir öksürükten şüphelenirler, hemen hemen pöh denilse korkacak hale gelirler. Çünkü içleri kurtlu haindirler. Hainler ise, hıyanetin ucu yüreklerinde saplı olduğu için اَلْخَائِنُ خَائِفٌ *"hain korkak olur"* meselince her zaman sırları açığa çıkar endişesiyle korku ve kuşku içinde bulunduklarından, her şeyden nem kapar ve her sesten ürkerler. Yalan söylemeye de alışkın olduklarından lehlerinde söyleneni de yalan kabul ederek hep aleyhlerinde mânâ çıkarırlar. هُمُ الْعَدُوُّ **Onlar katıksız Hak düşmanıdırlar** فَاحْذَرْهُمْ **onun için onlardan sakın!** Zira düşmanın en tehlikelisi, gülerek sokulup yürekte patlayandır.

Yaktı nice canlar o nezaketle tebessüm

Şîrin dahi kasdetmesi cana gülerektir.

"O nezaketle gösterilen tebessüm nice canları yaktı. Aslan bile cana gülerek kasdetmektedir.

Bir de:

Afat-ı batıniyyedir aslı musibetin.

"Musibetin aslı, gizli belalardır."

قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ **Allah onları çarpsın,** yani onlar böyle duaya müstehaktırlar. Bu cümle şu şekilde de terceme edilebilir: Allah'ın kılıcına rastgelsinler, yahut Allah kahredesiler اَنّٰى يُؤْفَكُونَ **nasıl çevriliyorlar?** Haktan batıla nasıl dönüyorlar? Bu istifham (soru) onların hallerine hayret bakışlarını çekmek

içindir. Yahut nereden sapıyorlar? Nereden dönüyorlar? Hiç Allah'tan kurtulup da kaçmak mümkün müdür ki, yalan dolanla sıyrılıp kurtulmak istiyorlar. وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ **Hem onlara denildiği zaman** yani hainlikleri meydana çıkıp da kendilerine nasihat yoluyla تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللّٰهِ **gelin Resulullah sizin için istiğfar ediversin** günahlarınızın affına dua ediversin diye söylendiği vakit لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ **başlarını çevirdiler, kafa tuttular.** وَرَاَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ **Ve gördün ki onlar kibir taslayarak yüz çevirip yan çiziyorlardı.** سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ **Onlar için mağfiret dilesen de dilemesen de birdir. Allah onları asla affetmeyecektir.** اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ **Çünkü Allah, zalimler topluluğunu doğru yola çıkarmaz.** Bundan önce Tevbe Sûresi'nde اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ *"Onlar için ister af dile, ister dileme, onlar için yetmiş defa af dilesen, yine Allah onları affetmez.."* (Tevbe, 9/80) âyeti nazil olmuştu, Resulullah yetmişten daha fazla af dilerim dedi. Bunun üzerine de bu âyet indirildi. (Adı geçen âyetin tefsirine bkz.) هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلٰى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ حَتّٰى يَنْفَضُّوا **Onlardır ki, "Resulullah'ın yanındakilere nafaka vermeyin ta ki dağılsınlar." diyorlar.** Buhârî'de rivayet edildiği üzere Zeyd. b. Erkam (r.a) demiştir ki: "Bir gazada idim Abdullah b. Übeyy'i işittim şöyle diyordu: "Resulullah'ın yanındakilere nafaka vermeyin ta ki etrafından dağılsınlar. Onun yanından döndüğümüz zaman da her halde daha aziz (üstün) olan daha zelil (düşkün) olanı oradan çıkaracaktır." Ben bunu amcama söyledim. O da Peygamber (s.a.v)'e söylemiş, beni çağırttı, ben de anlattım. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v) Abdullah b. Übeyy ve arkadaşlarına haber gönderip çağırttı. Onlar böyle bir şey söylemediklerine yemin ettiler. Resulullah da beni yalanlayıp onları tasdik etti. Bundan dolayı ben öyle kederlendim ki, (daha önce) asla öyle bir keder başıma gelmemişti. Gittim evde oturdum. Amcam da bana, "Kendini Resulullah'a yalanlatacak buğzettirecek kadar ileri gitmekteki maksadın ne idi?" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ «اِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ»yi inzal buyurmuş, Peygamber (s.a.v), adam gönderip beni çağırttı ve (gelen vahyi) okudu ve bana, 'Allah seni tasdik buyurdu ey Zeyd' dedi."[(1)] Bundan ve Tirmizî'nin bu konuda zikrettiği birinci rivayetinden anlaşıldığına göre bu sûrenin iniş sebebi yukarıda anlatılan hadise olmuştur. Tirmizî'nin ikinci rivayetinde ise bu olay daha geniş bir biçimde anlatılmıştır. Şöyle ki: "Yine Zeyd b. Erkam demiştir ki: "Resulullah'ın beraberinde bir gazada bulunmuştuk. Yanımızda a'rabilerden bazı insanlar vardı. Biz suya koşardık, a'rabiler bizi geçer ona daha önce varırlardı. Bir a'rabi

(1) Buhârî, Büyu', 11; Müslim, Münafikûn, 1.

arkadaşlarını da geçti. a'rabi önce vardı mı havuzu doldurur, etrafına taşlar koyar, üzerine sergi örter sonra da arkadaşları gelene kadar beklerdi. Ensar'dan birisi, bir a'rabinin yanına vardı, devesinin yularını salıverip sulamak istedi, ancak o bırakmak istemedi. Ensarî suyun üstündeki örtüyü çekivermişti. Bunun üzerine a'rabi de değneğini kaldırıp Ensarînin başına vurdu, başı zedelendi. Ensarî varıp münafıkların reisi Abdullah b. Übeyy'e haber verdi. Çünkü o, Abdullah'ın arkadaşlarından idi. Abdullah b. Übeyy öfkelendi. Sonra da, "Resulullah'ın yanındakilere yiyecek vermeyin ta ki etrafından dağılsınlar." dedi. Bu sözüyle a'rabileri kasdediyordu. Yemek esnasında onlar Resulullah'ın yanında hazır bulunuyorlardı. Bu sebeble Abdullah şöyle dedi: "Muhammed'in yanından dağıldıklarında Muhammed'e yemeği götürün, O beraberindekilerle yesin." Sonra da arkadaşlarına dedi ki: "Vallahi Medine'ye dönerseniz her halde daha üstün olanlar daha düşkün olanları oradan çıkaracaktır." Zeyd demiştir ki: "Ben Resulullah'ın arkasındaydım Abdullah b. Übeyy'in dediğin işittim, amcama haber verdim. O da Resulullah'a söyledi. Resulullah da haber gönderip Abdullah'ı çağırttı. Abdullah yemin ederek inkâr etti. Resulullah da onu doğrulayıp beni yalancı çıkardı. Sonra amcam bana geldi, "Resulullah'ı ve müslümanları darıltmaktan ve kendine yalancı dedirtmekten başka ne elde ettin?" dedi. Bunun üzerine beni öyle bir gam ve keder sardı ki böylesi, kimsenin başına gelmemiştir. Derken Resulullah ile beraber bir seferde yürüdüğüm sırada idi, merakımdan başımı bükmüş gidiyordum. O esnada Resulullah geldi, kulağımı büktü ve yüzüme güldü. Dünyada bana bunun yerine ebediliği verseler, bu kadar sevinmezdim. Sonra Ebu Bekr yanıma geldi ve "Sana Resulullah ne dedi?" diye bana sordu. Ben de, "Bir şey söylemedi, yalnız kulağımı büktü ve yüzüme güldü." dedim. "Müjdle" dedi geçti. Sonra Ömer yanıma geldi, o da Ebu Bekr gibi aynı şeyi sordu. Vakta ki sabahladık, Resulullah (s.a.v) Münafıkûn Sûresi'ni okudu."(1) Görülüyor ki bu rivayette (gelen vahiy) sûre diye ifade edilmiştir. Tirmizî'nin başka bir rivayetinde de هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلٰى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ حَتّٰى يَنْفَضُّوا âyetinin nazil olduğu söylenmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Zeyd bu olayı bir çok defa anlatmıştır. Herhalde bundan maksat, sûrenin inişi olacaktır. Bu hususta diğer hadis kitaplarında ve tefsirlerde daha teferruatlı bilgiler vardır. İbnü Cerir çeşitli rivayetleri zikrettikten sonra kısaca şunları nakleder: "Resulullah (s.a.v) haber almıştı ki Beni Mustalık kendisine karşı Hâris b. Ebi

(1) Buhârî, Tefsiru Sureti 63/2, Menakib, 8; Müslim, Birr, 64, Münafikûn, 1; Ahmed b. Hanbel, III, 393; IV, 369, 373.

Dırar kumandasında toplanıyorlar. Resulullah bunu işitince onlara doğru yola çıktı. Nihayet sahile doğru Kudeyd nahiyesinden Müreysi denilen su üzerinde onlarla karşılaştı. Çarpıştılar, Allah Teâlâ Beni Müstalık'ı yenilgiye uğrattı. Onlardan vurulanlar oldu, oğulları, kadınları ve malları ganimet alındı. Beni Kelb b. Avf b. Âmir b. Leys b. Berk'den Hişam b. Dabade isimli bir adam da yaralanmıştı. Ensardan Ubade b. Samit'in takımından bir adam onu düşman zannederek hata sonucu vurmuştu. Derken insanlardan su almaya gelenler de suyun yanına gelmişlerdi. Bu sırada Beni Gıfar'dan Hz. Ömer'in atını çeken ücretli adamı Cehcah b. Said ile Abdullah b. Übeyy'in yeminli adamı Cüheyneli Sinan su yüzünden tartışıp kavga yapmışlardı. Sinan "Yetişin Ensar!" Cehcah da "Yetişin Muhacirler!" diye bağırmıştı. Abdullah b. Übeyy de bunun üzerine öfkelenmişti. Yanında kavminden bazıları vardı. Henüz genç yaşta bir delikanlı olan Zeyd b. Erkam da onların arasında idi. Abdullah şöyle demişti: "Bunu yaptılar ha! Beldelerimizde bizden nefret ettiler, ama çok oldular. Vallahi bizim düşmanlarımız olan "Celabib-i Kureyş" "Kureyş'in sürgünleri" ile durumumuz tıpkı, سَمِّنْ كَلْبَكَ يَأْكُلْكَ "Besle köpeğini yesin seni."[1] sözünde olduğu gibidir. Amma vallahi Medine'ye dönersek herhalde üstün olanlar o zelilleri elbette çıkarır." dedi. Sonra da kavmine dönüp şunları söyledi: "İşte bunu siz kendiniz yaptınız. Onları memleketinize soktunuz mallarınızı onlarla bölüştünüz. Vallahi şimdi siz, ellerinizde bulunanı tutup sakınsanız, onlar memleketinizi terkedip giderler." Zeyd b. Erkam bunu duymuştu, gidip Resulullah'a haber verdi. O esnada Hz. Peygamber savaşı bitirmişti ve yanında Ömer b. Hattab vardı, "Ya Resulallah ! Abbad b. Bişr'e emret onu katletsin!" dedi. Resulullah buyurdu ki: "Nasıl olur ya Ömer! O zaman insanlar, Muhammed sahabilerini öldürüyor, diye laf ederler. Hayır, ancak söyle "hareket edeceğimiz" ilan edilsin." Bu öyle bir saatte idi ki o saatte yola çıkmak Resulullah'ın âdeti değildi. Verilen emir üzerine halk hareket etti. Abdullah b. Übeyy, Zeyd b. Erkam'ın haber verdiğini duyunca Resulullah'ın huzuruna vardı, "Billahi öyle bir şey söylemedim." diye yemin etti. Abdullah'ın, kavmi içinde şerefli bir yeri vardı. Onların büyüğü sayılırdı. Ensar içinde arkadaşlarından orada bulunanlar Abdullah'dan çekinerek ve onu müdafaa ederek, "Ya Resulullah! Çocuk, sözünde zanna kapılmış, Abdullah'ın söylediğini belleyememiş, uydurmuş olmalıdır." dediler. Resulullah tek başına kalıp yürüdüğü sırada Üseyd b. Hudayr yanına geldi, Nübüvvetle selam verdi, "Ya Resulallah! Âdet olmayan bir saatte yola çıktınız, bu saatte hiç

(1) Meydanî, el-Emsal, I, 423.

çıkmazdınız." dedi. Resulullah, "Duymadın mı arkadaşınız ne demiş?" buyurdu. Üseyd, "Hangi arkadaş ya Resulullah!" dedi. Peygamber de Abdullah b. Übeyy'in ismini verdi ve "Medine'ye dönerse o güçlü zat, zayıfları oradan çıkaracakmış diye zannetmiş." dedi. Üseyd, "O halde ya Resulullah! Dilersen onu çıkarırsın, vallahi o zayıf, sen üstünsün." dedi. Sonra da "Ya Resulallah! Ona aldırma, iyilikle muamele et, vallahi Allah seni gönderdi, o sırada kavmi ona taç giydirmek için boncuk diziyorlardı, o seni kendisinden melikliğini almış görüyordu." dedi. Sonra Resulullah insanlar ile o gün akşama kadar, gece sabaha ve ertesi günün kuşluk vaktine kadar yürüyüş yaptı. Nihayet güneş eziyet vermeye başlamıştı. Hz. Peygamber insanlarla orada konaklayıverdi. Halk yere dokunur dokunmaz uyuya kaldılar. Hz. Peygamber'in böyle yapması da, hiç kimsenin Abdullah b. Übeyy lafı ile meşgul olmamaları içindi. Sonra yine insanlarla beraber hareket etti. Hicaz yolunu tuttu. Nihayet Hicaz'da Bakiin tarafında bir su üzerinde konakladılar ki, o suya Nak «نقع» denilmektedir. Sonra oradan hareket buyurduğunda şiddetli bir rüzgar esmeye başlamış, halk bundan eziyet görmüş ve korkmuşlardı. Resulullah da onlara, "Korkmayın kâfirlerin büyüklerinden birisi öldü." buyurmuştu. Medine'ye geldiklerinde, Rifaa b. Zeyd b. Tabut'un o gün öldüğünü gördüler ki bu, yahudilerin büyüklerinden ve münafıkların koruyucularındandı. İşte o zaman Abdullah b. Übeyy ve onunla beraber olup onun gibi hareket eden diğer münafıkların zikredildiği bu sûre nazil oldu. Bu sûre inince Resulullah Zeyd b. Erkam'ın kulağını tuttu ve "Allah bunun kulağına vefa verdi." buyurdu. Abdullah b. Übeyy'in oğlu Abdullah'a, babasının durumu malum oldu. Abdullah b. Abdillah ki halis mümin idi. Resulullah'ın huzuruna geldi ve "Ya Resulallah! Duydum ki, Abdullah b. Übeyy'i size ulaşan bir sözünden, dolayı öldürmek istemişsiniz. Şayet bunu yapacaksan bana emret, ben onun başını sana getireyim. Vallahi bütün Hazrec kabilesi bilir ki içlerinde babasına benden daha fazla iyilik düşünen ve hürmet eden yoktur. Korkarım ki bunu benden başka birisine emredersiniz, o da babamı öldürür, o vakit benim nefsim de babamın katilini halk içinde gezerken görmeye tahammül edemez, tutar vururum. Böylece bir mümini bir kâfire bedel olarak öldürmüş olur ve bu sebeble ateşe girerim." dedi. Resulullah, "Hayır biz ona yumuşaklıkla muamele ederiz, beraberimizde bulunduğu müddetçe iyilikle sohbet ederiz." buyurdu. İşte o günden sonra her ne yapsa kavmi Abdullah b. Übeyy'i kınarlar ve tutarlar, azarlarlar ve tehdid ederlerdi. O vakit Resulullah bunu işittikçe Hz. Ömer'e "Ya Ömer! Görüyor musun nasıl oldu, senin dediğin zaman katletseydim onun için niceleri ağıt yakardı. O gün sana vur desem vurardun değil mi?"

dedi. Hz. Ömer de elbette Resulullah'ın işi, benim işimden çok büyük ve çok bereketlidir." dedi."(1)

Keşşaf tefsirinde nakledilir ki: "Abdullah b. Übeyy'in bu şekilde yalanı ortaya çıkınca kendisine "Senin hakkında şiddetli âyetler nazil oldu, hemen Resulullah'a git senin için af dileyiversin." denilmişti. Fakat o başını bükmüş, sonra da "Bana iman etmemi emrettiniz, iman ettim. Malımın zekatını vermemi emrettiniz, zekat verdim, artık Muhammed'e secde etmemden başka bir şey kalmadı." demişti. Bunun üzerine وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللّٰهِ âyeti nazil oldu. Ondan sonra da Abdullah fazla yaşamadı, bir kaç gün içinde hastalandı ve öldü."(2)

Münafıkların Hz. Peygamber'e Resulullah demeleri, اِتَّخَذُوا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً *"Onlar yeminlerini siper edindiler"* âyetince dıştan gösterdikleri şehadeti korumak için bir siperdir. İnfidad, sökülüp dağılmak demektir. Ensar Hz. Peygamber'e ve Muhacirler'e yardım ettikleri için münafıklar, bütün Ensar kendilerinden imiş ve onlar nafaka vermezse Peygamber'in yanındakiler dağılıverecekmiş gibi farz ederek öyle söylüyorlar ve söylerler. وَلِلّٰهِ خَزَائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Halbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır.** Bütün rızık hazineleri O'nundur. Rızk O'na aittir. O dilediğine verir, dilediğininkini kısar. Onlar yardım etmemekle rızık kesilmiş olmaz. Allah verecek olunca onlar vermemezlik edemezler. وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ **Ve lakin münafıklar anlamazlar.** Cehaletlerinden dolayı ilâhî işleri anlamazlar da öyle kâfirane sözler söylerler. يَقُولُونَ **Diyorlar ki** لَئِنْ رَجَعْنَا اِلَى الْمَدِينَةِ **vallahi Medine'ye bir dönersek** yani gazadan dönersek لَيُخْرِجَنَّ الْاَعَزُّ مِنْهَا الْاَذَلَّ **her halde izzeti, kuvvet ve haysiyyeti fazla olan oradan pek zayıf ve zebun olan alçağı mutlaka çıkaracaktır.** Münafıklar böyle söylemekle kendilerini izzetli farzederek Peygamber'e ve müminlere karşı kin püskürüyorlardı. وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ **Halbuki izzet Allah'ın, Resulü'nün ve müminlerindir.** Kuvvet, hakiki galibiyyet, haysiyyet Allah'ın ve O'nun aziz kıldığı kimselerindir ki, onlar da Allah'ın Resulü ve halis müminlerdir. Münafıkların izzetleri yoktur. İzzetleri olsaydı, nifaka yalancılığa tenezzül etmezler, dünya hayatı için sonunda Hakk'ın huzurunda yüzlerini kara çıkartacak olan o ahlâksızlıkları, alçaklıkları işlemezlerdi. Binaenaleyh ezell, yani zayıf ve düşkün kendileridir. وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ **Velakin münafıklar bilmezler.** İzzet nedir? Zillet nedir? Eazz ve ezell kimdir? Bilmezler de öyle saçmalarlar. Kibri izzet, izzeti kibir sanırlar.

---

(1) et-Taberî, a.g.e., XXVIII, 74-75.
(2) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 110.

Bundan dolayı âlimler demişlerdir ki, izzet kibirden başkadır. Ebu Hafs es-Sühreverdi bunu şöyle açıklamıştır: "İzzet, kibrin dışında bir şeydir. Çünkü izzet, insanın kendi nefsinin hakikatini tanıması ve onu acele kısmetler için hakarete düşürmeyip kerim ve kıymetli tutmasıdır. Nitekim kibir insanın kendini bilmemesi ve onu kendi mevkiinin üstünde tutmasıdır. İzzetin zıddı zillet, kibrin zıddı da alçakgönüllülüktür."

Rağıb da izzeti şöyle tarif etmiştir: "İnsanın mağlub edilmesine mani olan durumdur ki, Araplar'ın şu sözlerinden alınmıştır: اَرْضٌ عَزَازٌ اى : صَلْبَةٌ "katı yer" ve تَعَزَّزَ اللَّحْمُ اى : اِشْتَدَّ "et sertleşti." Şu halde izzet, sanki ulaşılması zor olan yer, عِزَازٌ "ızaz" da katı ve sert bir yerde olmak mânâsınadır. Bazen de kötü görülen inad ve cahiliyyet taassubu anlamına alınır ki, kâfirlerin iddia ettikleri izzet bu mânâyadır."(1) Bu âyette yer alan izzetin kuvvet ve galebe mânâsına tefsiri de yaygındır. Mamafih mağlubiyyete mani olan hal mânâsı da kasdedilebilir. Çünkü Allah'da Resulü'nde ve müminlerde bu tarz bir mânâ layıkiyle sabittir. Görülüyor ki bu âyette müminler, yani nifak izlerinden uzak olan halis müminler izzet şerefiyle üstün kılınmışlardır. Çünkü halis mümin, fani şeylere karşı zayıf olmaz. Allah'tan başkasına secde etmez. Bundan dolayı; dinin emrettiği şeylere uygun harekette bulunan bir kadın pejmürde bir halde idi, ona denildi ki: "Sen İslâm üzere değil misin? İşte o, izzettir ki, beraberinde zillet yoktur ve o servettir ki, beraberinde fakirlik yoktur." Nakledilir ki Hasan b. Ali عَلٰى رَسُولِ اللّٰهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ *"Allah Resulü ve onlar üzerine salat ve selam olsun."* Hazretlerine bir adam, "İnsanlar sende biraz tih, yani kibir olduğunu zannediyorlar" demişti. Hazreti Hasan da cevaben "O tih değil, izzettir." karşılığını vermiş ve bu âyeti okumuştu."

Yukarıdaki âyetlerde bunlar anlatıldıktan sonra müminlere asıl izzet ruhu olan iki emir telkin edilmek üzere buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ اَمْوَالُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ
عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩﴾
وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ

لَوْلَٓا اَخَّرْتَن۪ٓي اِلٰٓى اَجَلٍ قَر۪يبٍۙ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٠﴾
وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْساً اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهَاۜ وَاللّٰهُ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

9- Ey İnananlar! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır.

10- Birinize ölüm gelip de: "Rabbim, beni yakın bir süreye kadar erteleseydin de sadaka verip iyilerden olsaydım!" demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan (Allah) için harcayın.

11- Allah süresi geldiği zaman hiç bir canı ertelemez. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا **Ey iman edenler!** Yani o izzet kendisinin olan Allah'a ve Resulü'ne samimiyyetle iman etmiş olup da Allah yanında müminlere tahsis edilen ilâhî izzete ermek isteyen müminler! لَا تُلْهِكُمْ **sizleri iğfal edip alıkoymasın,** eğlemesin, oyalamasın. اَمْوَالُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ **Ne mallarınız ne de evlatlarınız,** yani dünya meşguliyetlerinin en vazgeçilmezi olan mal ve evlat işleri, onların bakımı, derdi ve zevki bile alıkoymasın. Zira Hadid Sûresi'nde geçtiği üzere dünya hayatı eğlence, oyun, zinet, övünme, mal ve evlat çoğaltmaktan ibarettir. Bunların en kaçınılmazı, en ciddisi de mal ve çoluk çocuk kaygısı ve zevkidir. İşte eğlence ve oyun şöyle dursun, süs ve övünmenin kaynağı olan mal ve evlat bile sizi oyalayıp da alıkoymasın. Yani bunlarla hiç meşgul olmayın demek değil, fakat bunlar sizi, asıl izzetin ruhu olan عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ **Allah'ı zikretmekten** alıkoymasın. Allah'ı ve Allah için iş yapmayı unutturmasın. Zikrullah, Allah düşüncesi ve Allah'ı anma ki, müfessirlerin beyanına göre burada kasdedilen Allah'ı zikr ve yüceltmek için yapılan namaz gibi ibadetlerle onun meyvesi olarak Allah sevgisiyle yapılan ibadetlerdir. Gerçek ibadete layık Allah Teâlâ'yı O'nun isim, sıfat, emir ve nehiylerini, sevab ve azabı ile izzetinin hükümlerini düşündürüp andıran, rızasına vesile olan farz ve nafile ibadetlerden, Cuma ve cemaattan, namaz, oruç, zekat, hac, cihad, Kur'ân okuma, va'z ve nasihat, tehlil (lâilâhe illallah), tesbih, (sübhânellah) ve tahmid (el-hamdülillah) gibi sırf

Allah'a yaklaşmak için yapılan ve daima Allah'ı andırıp Allah için Allah'a layık güzel işler düşündürmeye alıştıran itaatlardan gaflet ettirmesin. وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ **Ve her kim öyle yaparsa** yani mal ve evlat ile uğraşacağım diye Allah düşüncesinden gaflet ederse فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ **işte onlar hüsrana düşenlerdir.** Çok zarara uğramış, dünyayı ahirete tercih etmiş ve sonunda sonsuzluğun izzetinden mahrum kalmış kimselerdir. Mal ve evlat, dünya ve hayat gider, Allah yanında onlara zillet ve hüsrandan başka bir şey kalmaz. Çünkü اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا *"Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak güzel işler ise, Rabbinin katında sevabça daha hayırlıdır, umutça da daha hayırlıdır."* (Kehf, 18/46) buyurulmuştur. Onun için Allah'ı unutmayın وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ **ve size verdiğimiz rızıktan infak edin!** Burada müminleri izzete erdirmek hususunda iki özellik gösteriliyor: Birisi Allah'ı zikretmekten gaflet etmemek, diğeri de infaktır. Bunlardan birincisi Cuma Sûresi'nde ihtar edilen ruhu te'yid etmek, ikincisi de onun fiilî meyvesini temin etmek ve kıyamet günü olan yeniden dirilme gününü hazırlamaktır. Bu iki husus, "Sâd" sûresinde geçtiği üzere Tirmizî ve diğer kaynakların rivayet ettikleri "Mele-i A'la'nın ihtisamı" (melekler topluluğunun tartışmaları) hadisindeki keffâret ve derecelerin mânâlarını hatırlatır. Zira o hadis ile anlatılmıştır ki, en yüksek topluluk olan meleklerin bütün tartışmaları iki şey üzerinedir. Birisi keffâretler, diğeri ise derecelerdir. Bilinmektedir ki, keffâret, kusurları örten, günahların affına vesile olan güzel amellerdir. Dereceler de, Allah katında makamları yükselten büyük amellerdir. Keffâret şöyle özetlenmiştir. Ayakların güzel işlere, bir rivayete göre cemaata gitmesi, namazlardan sonra mescidlerde oturmak ve çirkin hallerden abdest alıp temizlenmektir. Dereceler de şunlardan ibarettir: Yemek yedirmek, selamı yaymak ve herkesin uyuduğu bir zamanda namaz kılmaktır. Bundan sonra Allah Teâlâ, Resulü'ne buyurmuştur ki: "Ya Muhammed benden dilekte bulun ve şöyle söyle: اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَسْئَلُكَ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَتَرْكَ الْمُنْكَرَاتِ وَحُبَّ الْمَسَاكِينِ وَاَنْ تَغْفِرَلِي وَتَرْحَمَنِي وَاِذَا اَرَدْتَ فِتْنَةَ قَوْمٍ فَتَوَفَّنِي غَيْرَ مَفْتُونٍ ، اَسْاَلُكَ حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يُحِبُّكَ وَحُبَّ عَمَلٍ يُقَرِّبُ اِلَى حُبِّكَ "Allah'ım! Ben senden hayırlar yapmayı, yasaklanan şeyleri işlememeyi, fakirleri sevmeyi, bana mağfiret ve rahmet buyurmanı dilerim. Bir kavmi fitneye düşürmek istediğin zaman beni düşürmeksizin ruhumu al. Senden sevgini, seni sevenleri sevmeyi ve senin muhabbetine yaklaştıran ameli sevmeyi dilerim." Resulullah (s.a.v) buyurmuştur ki: "Bu gerçektir, bunu ders edinin ve belleyin." Buna göre bütün güzel ameller Allah sevgisiyle yapılan işlerdir. Bunların bir kısmı keffaret bir kısmı da derecelerdir. Keffaretlerin başında abdeste, namaza ve cemaata devam ile güzel amellere doğru yürümek,

derecelerin başında da yemek yedirmek, yani infak ederek toplumdaki muhtaçları doyurmak, âlemde selamı yaymakla güven temin etmek, herkesin uyuduğu ve gaflette bulunduğu gecede kalkıp namaz kılmak gelir. Allah hem Evvel hem Âhir olduğu için Allah'ı zikretmenin en önemli unsuru olan namaz da, hem keffâretlerin başında hem de derecelerin sonunda yer almaktadır. Fakat insan ne kadar namaz kılarsa kılsın, zekat ve sadaka vermedikçe yani Allah için infak yapmadıkça izzet görünümünden efendilik derecesine yükselemez. Onun için "Zekat İslâm'ın köprüsüdür." denilmesinin mânâsı, derecelere yükselmek için infakın köprü ve geçit mesabesinde olduğunu anlatmaktır. Mamafih farzların sevabı çok olmakla beraber onlar bir borç olduğu için Allah'a yaklaşmak en fazla nafilelerle olur. Bundan dolayı infakta da asıl dereceleri kazandıran, borçlar ödendikten sonra Allah yolunda verilen nafile sadakalar ve yapılan yardımlardır. Onun için bu âyetten de anlaşılıyor ki, müminler yalnız mal ve evlatlarıyla uğraşmamalı, çalışıp kazanıp Allah'ın verdiğinden O'nun yolunda harcayıp, ölmeden evvel efendilik derecesine yükselmek üzere gayret etmeli ve Allah'a böyle bir yüzle gitmelidir.

Hakikaten asıl izzet, yemekte değil, yedirmektedir. Kendileri patlıyasıya yiyip de Allah için yedirmekten, vergi vermekten kaçınan, yanıbaşındaki komşusunun, cemaatındaki muhtaçların ihtiyacını düşünmeyen tamahkarlar, insanlıkla alakası olmayan, gerçek zarara uğrayanlardan başkası değillerdir. Böylelerinin yüzündendir ki sedler yıkılır, ye'cüc ve me'cüc yer yüzünü tahrip eder. Dünyada insan topluluklarını en fazla yoran, boğuşturup çarpıştıran kavgaların kökü de, bu infak meselesidir. Mele-i esfelin, yani en alçak toplulukların düşmanlık ve mücadeleleri hep yemek davası üzerinde dönüp dolaşır. Onlar hep başkalarının kazancından yemek isterler. Güçleri yeterse zor ve zulüm ile yahut hırsızlıkla almaya çalışırlar, olmazsa dilencilik zilletini âdet edinirler. Bütün bunlar, ben yiyeyim sen yeme diye kavga ederler. Yükseklerin ve yüksek toplumların münakaşaları ise yedirmek, infak etmek ve muhtaç olanların ihtiyaçlarına yetişerek Allah'a kullukta yükselme yarışı üzerinde cereyan eder. Bu insanlar bir taraftan çirkinlikleri, ayıpları, günahları örtüp eksiklikleri tamamlamak, diğer taraftan da ihtiyacı olanlara muhtaç oldukları şeyleri birbirinden daha iyi daha faydalı bir surette yetiştirmek ve bu şekilde Allah katında derecelere ermek için birbirleriyle iddialaşır, münakaşa ve müsabaka ederler. İşte yüksek melekler topluluğunun yarışları da böyle keffâret ve dereceler konusundadır. Yaratılışta, devamlı olarak pisliklerin temizlenip durması, yaraların iyileşmesi, ihtiyaç ve rızıkların en küçük canlılar kadar yetiştirilip dağıtılması, me-

leklerin hepsinin ilâhî emirleri yerine getirme hususundaki çalışma ve müsabakalarıyla ilgilidir. Allah Teâlâ İslâm dini ile mümin kullarını da böyle yüksek şerefe ulaştırmak için bu sûrenin sonunda da Allah'ın zikrinden gaflet etmeyip infak etmelerini emretmiştir. Şüphe yok ki infak ile emretmek, ona uygun şartları hazırlamayı da emretmek demektir. Bu maksatla çalışıp kazanmak, çoluk çocuk endişesiyle çalışmaktan, çok daha yüksek bir gayrettir. Böyle bir gayret ile vazifeli olan mümin ise çok fazla zor durumda olmadıkça başkasından isteme zilletine düşmekten elbette uzaktır. Nitekim öyle çok fazla ihtiyaçlı durumda olan fakir müslümanlar hakkında يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَٓاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْ لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا *"Bilmeyen, utangaçlıklarından dolayı onları zengin sanır. Sen onların simalarından (yüzlerinden) tanırsın. Yüzsüzlük edip insanlardan istemezler.."* (Bakara, 2/273) buyurulmuştur. Şu halde nehyedilen, mal kazanmak, mal ve evlat idare ve terbiyesiyle uğraşmak değil, mal ve evlat endişesiyle Allah'ı unutmak ve Allah için harcamayı düşünmemektir. Ancak mümin olan kimsenin kazanmış olduğu malı da, sırf kendinin, kendi bilgi ve kuvvetinin ürünü bilmeyip Allah'ın kendisine rızık olarak verdiği İlâhî bir bağış şeklinde görmesi ve o suretle Allah yolunda fedakarlık etmekten çekinmemesi gereğine tenbih için de وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ *"Size verdiğimiz rızıktan infak edin..."* buyurulmuştur.

Müminlerin hepsinin bu infak meziyyetinden اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِى السَّرَّٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ *"O (takva sahibi ola)nlar bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar..."* (Âl-i İmrân, 3/133), ve اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً *"Mallarını gece gündüz, gizli ve açık Allah yolunda harcayanların mükafatı Rableri yanındadır..."* (Bakara, 2/274) övgülerine ulaşanlar gibi en yüksek seviyede olmasa bile, en alt düzeyde olsun nasiblerini almaya çalışmalarının gereğine işaret için buyuruluyor ki مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِىَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ **her birinize ölüm gelmeden** فَيَقُولَ **gelip de şöyle demeden önce:** رَبِّ لَوْلَٓا اَخَّرْتَنِى اِلٰٓى اَجَلٍ قَرِيبٍ **Ya Rab! ne olur beni yakın bir ecele kadar ertelesen,** çok değil az bir müddet geciktirsen çok değil az bir müddet daha ömür versen de فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ **ben de sadaka vermeye çalışsam ve salih kullarından olsam.** İşte infakta bulunmayıp sadaka vermeyen her insan kendisine ölüm geldiği, belirtileri görünüp öleceğini anladığı zaman böyle diyecek, Allah'a giderken o güzel izzet ve nimetinden mahrum olarak gittiğine hasret çekecektir. Onun için o zaman gelmeden önce mümkün olduğu kadar rızıklarınızdan keserek infak edin de o gün üzüntü ve zararı çekmeyin. Çünkü o vakit ne kadar pişmanlık ve dua edilirse edilsin. وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهَا **Allah bir nefsi eceli geldiği vakit de asla geriye bırakmaz,** binaenaleyh o zaman

duanın faydası olmaz. وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ **Her ne de yaparsanız Allah haberdardır.** Binaenaleyh Allah'ın zikrinden gaflet etmeyip Allah için infak edenlerin de yaptıklarını bilir ve mükafatlarını verir. Allah'ı unutup da dünyaya dalanların da yaptıklarını bilir ve cezalarını verir. Bu da kâr ve zarar günü olan hesab ve aldanma gününde belli olacaktır. Onun için bu sûreyi de Teğabun Sûresi takip edecektir.

Teğâbün Sûresi

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı : 19

Bu sûreye Teğâbun Sûresi denilir. Medine'de indirilmiştir.

Âyet sayısı : On dokuzdur.

Kelime sayısı : Dört yüz yirmi birdir.

Harf sayısı : Bin yetmiştir.

Fâsılası : من در harfleridir.

Bu sûre, Hadîd ve Mücâdele'den beri gelen sûrelerin bir gayesi ve bundan sonrakilerin de Mülk Sûresi'ne doğru bir mukaddimesi gibidir. Şöyle ki :

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ

وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (١) هُوَ الَّذٖي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ
وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ (٢) خَلَقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَاِلَيْهِ الْمَصٖيرُ (٣)
يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ
وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (٤) اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذٖينَ
كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ (٥)
ذٰلِكَ بِاَنَّهُ كَانَتْ تَأْتٖيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا اَبَشَرٌ
يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا وَاسْتَغْنَى اللّٰهُ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَمٖيدٌ
(٦) زَعَمَ الَّذٖينَ كَفَرُوا اَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلٰى وَرَبّٖي لَتُبْعَثُنَّ
ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ (٧) فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ
وَرَسُولِهٖ وَالنُّورِ الَّذٖي اَنْزَلْنَا وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرٌ (٨)
يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ
وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهٖ وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرٖي
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا اَبَدًا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ (٩)

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ
فِيهَا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih eder. Mülk O'nundur, hamd O'nadır. Her şeye gücü yeten O'dur.

2- Sizi O yarattı. Kiminiz kâfirdir, kiminiz mümin. Allah yaptıklarınızı görmektedir.

3- Zira gökleri ve yeri hak ile yarattı. Sizi şekillendirdi ve şekillerinizi de güzel yaptı. Dönüş ancak O'nadır.

4- Göklerde ve yerde olanları, gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz şeyleri bilir. Allah, göğüslerin özünü bilir.

5- Önceden inkâr edenlerin haberi size gelmedi mi? (Onlar) işlerinin vebalini tattılar ve onlar için acı bir azap vardır.

6- Böyledir, çünkü onlara peygamberleri, açık deliller getirirlerdi, fakat onlar: "Bir insan mı bize yol gösterecek?" dediler ve yüz çevirdiler. Allah da muhtaç olmadığını gösterdi. Allah zengindir, övülmeye lâyıktır.

7- İnkâr edenler, katiyyen diriltilmeyeceklerini sandılar. De ki: "Hayır! Rabbim hakkı için mutlaka diriltileceksiniz, sonra yaptıklarınız size haber verilecektir. Bu, Allah'a göre kolaydır".

8- Artık Allah'a, Resulüne ve indirdiğimiz nura (Kur'ân'a) inanın. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

9- Toplanma günü için sizi topladığı zaman var ya, işte o gün, kimin aldandığının açığa çıkacağı aldanma günüdür. Kim Allah'a inanır ve yararlı iş yaparsa, Allah onun kötülüklerini örter ve onu, içinde ebedi kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. İşte büyük kurtuluş budur.

10- İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar cehennem ehlidirler. Orada ebedi kalacaklardır. Ne kötü gidilecek yerdir orası!

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ Yukarılarda ve aşağıda bulunan bütün ya-

ratıklar her zaman, devamlı surette Allah'ı tenzih eder durur. Bu sûrenin böyle tesbih ile başlaması, önceki sûrede zikredilen İlâhî üstünlüğün bir beyanı, müminleri Allah'ı zikre teşvik etmenin bir müeyyidesidir. Ayrıca eceli gelen bir kimsenin ecelini tehir etmemesi de, kudretindeki bir kusurdan dolayı değil; zat, sıfat ve fiillerinde her noksanlıktan berî olarak mülk ve tasarruflarında tam üstünlük ve hakimiyyetinden dolayı olduğuna bir tenbih ve bu sûrede zikredilecek yeniden dirilme konusunda bir mukaddime demektir. Ölüm, gözlerinin önünde duran gafiller, kâfirler anlamaz düşünmezlerse de göklerde ve yerde her ne varsa Allah Teâlâ'nın kemal ve yüceliğini her an ilan edip durmakta, zerresinden cisimlerine, cisimlerinden fezasına her neye bakılsa hepsi O'nun yüceliğine şehadet etmektedir. لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ **Mülk O'nun, hamd O'nundur.** O'ndan başkasının değildir. Çünkü hepsini yaratan, hepsini tutan, koruyan O'dur. Hepsinde dilediği gibi yaratma ve yok etme, öldürme ve yaşatma, üstün ve zelil kılma vesaire gibi tasarruf etme hakkı da O'nun, her nede olursa olsun hamd ve şükür, övülme ve ta'zim edilme hakkı da O'nundur. وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **Ve o her şeye kâdirdir.** Binaenaleyh bu gün fakir ve güçsüz gibi görünenleri yarın kuvvetlendirip büyük galibiyetlere erdirmeye, zengin ve güçlü zannedilenleri zelil ve perişan etmeye, sorumlu olmayız zannedenleri sorumlu tutmaya, uykudakileri uyandırmaya, ölüleri diriltmeye, Resulü'ne vaad ettiğini yerine getirmeye, kısacası varları yok, yokları var etmeye kâdirdir. Kudretinin izlerinden bazısının beyanı şöyledir: هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ **O, o kudret sahibidir ki sizi yaratmıştır** فَمِنْكُمْ كَافِرٌ **sonra da içinizden kimi kâfir,** O'nu, O'nun kudretini ve kudretinin delillerini tanımaz, inkâr eder, yalanlar, nankörlük eder, hakikati örter ve kendi yaratılışında gizlenmiş bulunan alâmetleri görmemezlikten gelir, وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ **kimi de mümin;** O'na, O'nun kudretine, gönderdiklerine, indirdiklerine inanır ve yaratılıştaki görüntüye muttali olur. Şu halde kâfir de, mümin de O'nun yaratığıdır. İnsanın yaratılışı, yaratıcıya imanı gerektirmekle beraber, küfre de imana da kabiliyetlidir. Mahlukat içinde hepsinden farklı bir insan cinsi yaratmak, sonra da aynı cins içinde bir birine zıt iki grup meydana çıkarmak şüphesiz yaratıcının her şeye kadir olduğuna delalet eden kudretinin izlerinden önemli bir delildir. Bu cümlenin "kâfiren ev müminen" gibi hal ve kayd veya "ba'züküm kâfir ve ba'züküm mümin" gibi fâsıl suretinde ifade edilmeyip de açıklama veya kısımlara ayrılma ile tertibe delalet eden «فا» ile «فَمِنْكُمْ» şeklinde yan bir cümle olarak getirilmesi, küfür ve imanın da Allah tarafından yaratılıp takdir edilmesiyle beraber insanların bizzat yapma ve iradeleriyle alakalı olarak talî ve gerekli bir şekilde yaratılmış bulunduğuna işaretle kâfirlere bir tehdit ifade etmekte-

dir. Kadî Beydâvî daha ziyade birinci noktaya işaretle şöyle demiştir: "Kâfir, küfrü takdir edilen ve üzerine yüklenilen, mümin ise, imanı takdir edilen ve gereğini yapmaya muvaffak kılınan demektir."(1) Ebu's-Suud da ikinci noktaya temas ederek şunları söylemiştir: "Sizi ilmî olgunlukların ve ameliyenin prensiplerini içeren güzel bir yaratılışla yaratmış, bununla beraber bazılarınız yaratılış gereğinin aksine olarak küfrü tercih etmiş ve böylece kâfir olmuş, bazılarınız da yaratılışının gereği olarak imanı tercih etmiş ve mümin olmuştur. Halbuki üzerinize vacib olan hepinizin imanı tercih edip halk ve îcad nimetine ve ona bağlı diğer nimetlere şükretmekti. Siz ise yaratılışınız itibarıyla buna kabiliyetli olduğunuz halde öyle yapmadınız da kiminiz kâfir, kiminiz mümin olup gruplara ayrıldınız."(2) Mamafih bu grup ve fırkalara ayrılmayı, Cebriyye'nin dediği gibi kulun hiç bir rolü olmayarak sırf Allah'ın takdirine nisbet etmek nasıl doğru değilse, Mu'tezile'nin anladığı gibi Allah'ın yaratma ve takdiri olmaksızın sadece kulların yaratmasına nisbet de doğru değildir. Âyet açıkladığımız gibi iki cihetin ikisine de işaret etmektedir. Abd b. Humeyd, İbnü Münzir, İbnü ebi Hatim, İbnü Cerir ve İbnü Merduye, Ebu Zerr (r.a)'den şöyle bir rivayet nakletmişlerdir: Ebu Zerr demiştir ki: "Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: Meni rahimde kırk gün durunca ona nüfus meleği gelir, sonra O Allah'a yükseltilir. Melek "Ya Rab, Erkek mi dişi mi?" der. Allah Teâlâ ne kaza buyuracaksa buyurur. Sonra melek "Cehennemlik mi cennetlik mi?" der. Böylece ne ile karşılaşacaksa o yazılır."(3) Ebu Zerr bu hadisi rivayet edip Teğâbün Sûresi'nin baş tarafından üç âyeti وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ 'e kadar okumuştur. Bunun gibi başka hadisler de vardır. Bunlar insanın yaratılışının içerisinde gelecekteki mukadderatının takdir edilmiş bulunduğunu gösterir. Fakat bilindiği gibi bu mukadderatın böyle Allah tarafından bilinip takdir edilmesi onun, bir kısmını kulun işlemesine ve tercih etmesine engel değildir. Kulun bir fiili yapması üzerine cereyan eden yaratma da, وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ *"Sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı."* (Saffât, 37/96) âyetine göre yine Allah'a aittir. Binaenaleyh iman da, küfür de yaratılmıştır. Ancak Allah'ın imana rızası var, küfre rızası yoktur. Bu suretle iman ve küfrün yaratılması insanın iradesiyle ilgili tali ve gerekli bir yaratma olduğundan فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ *"İçinizden kimi kâfir, kimi mümindir."* buyurulmuştur. Bu izahta, hem Kâdî Beydâvi'nin işaret ettiği mânâ, hem de Ebu's-Suud'un tercih ettiği anlam mevcuttur. Bunlar-

(1) Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 255.
(2) Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 255.
(3) Suyûtî, a.g.e., VIII, 182.

dan birisi, وَمَا تَشَٓاؤُ۫نَ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ "*Allah dilemedikçe siz bir şey dileyemezsiniz.*" (Tekvir, 81/29) âyetine, diğeri de فَمَنْ شَٓاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّه۪ سَب۪يلاً "*Dileyen Rabbine varan bir yol tutar.*" (İnsan, 76/29) âyeti doğrultusundadır. Küfür ve nankörlükten sakındırma, iman ve iyiliğe teşvik mânâsını ifade eden şu cümle de, kulun fiilî tarafını kuvvetlendirmektedir. وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ **Halbuki Allah, her ne yaparsanız görücüdür.** Gerek küfür ve gerek küfürle ilgili ameller ve gerekse iman ve imana bağlı ameller olsun her ne yaparsanız hepsini görüp duruyor. İyiliği de, kötülüğü de görüyor. Siz O'nu göremeseniz de O sizi ve yaptıklarınızı görüyor. O halde O'na karşı küfür ve nankörlükten utanmaz mısınız? Utanmazsanız korkmaz mısınız? Şüphe yok ki insanın işledikleri ameller içinde, elinde olmayan mecburi fiiller de vardır. İnsan bunların da dünyada lezzet ve acı gibi sonuçlarına dayanmaya mecbur olursa da, başlangıçları itibariyle olsun hiç kesb ve iradeye bağlı olmayan cebri fiiller, sırf mecburi olduklarından dolayı ahiretle ilgili sorumlulukları yönüyle insana ait değildir. وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى "*İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur.*" (Necm, 53/39) ve كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَه۪ينٌ "*Herkes kendi kazandığına bağlıdır.*" (Tûr, 52/21) âyetlerinden de anlaşılacağı üzere insana ait olan, insanın gayreti ve çalışması ile alakalı bulunan fiilerdir. Onun için bu âyette de بِمَا تَعْمَلُونَ "*ne yaparsanız*" ifadesi ile kasdedilen, gerek doğrudan doğruya, gerek başlangıçları itibariyle insanın çalışmasıyla ilgili amellerin olması lazım gelir ki, küfür ve imana sebeb olanlar da nazar ve düşünce yönüyle bu kabildendir. Gerçi Allah Teâlâ insanların yaptıkları her fiili de görür. Fakat sırf vehbî (Allah'ın lütfuyla) veya zorunlu olan fiillerde sorumluluk ve yükümlülük bulunmadığından bu cümlenin ifade ettiği tehdit, ancak irade ile yapılan fiillere yöneliktir. Bu suretle sorumluluğun mânâsı da, kulun ihtiyar ve iradesini Allah Teâlâ yerine getirdiği takdirde ilâhî hikmetin gereği olarak, yaratılacak iyi veya kötü bütün sonuçların kula ait olması ve böylece kulun, Allah'ın yanında ceza veya mükafat görmesi demektir. O halde Allah yaptıklarımızı görürse ne olur? denilmemelidir. Çünkü خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ **Allah Teâlâ bütün gökleri ve yeri hak ile yaratmıştır.** Boşuna ve oyuncak olarak değil, kendisinin vasfı olan hak mânâsını gösteren, eşya arasında bir sıralanma ve intizam ifade edip hepsini hak gayesine doğru götüren sabit bir irade ve üstün bir hikmetle yaratmıştır. Onun için yaratıcının hakkını yaratığa, yaratanın hakkını da yaratıcıya isnad etmemek nasıl bir hak ise, bir yaratığın hakkını diğer bir yaratığa isnad etmemek de aynı şekilde bir haktır. Bütün fiilleri görüp duran Allah Teâlâ, her birine hakkıyla gerekli görerek yaratacağı sonuçları, elbette ki mahallinden başkasına isnad etmez. Küfür ve nankörlüğe

vereceği cezayı imana, iman ve ihsana (iyiliğe) vereceği mükafatı da küfre ve nankörlüğe vermez. O, bütün gökleri ve yeri hak ile yaratmıştır وَصَوَّرَكُمْ **ve size suret vermiş,** bütün yaratıkları içinde sizi ayrı şekil ve suret ile tasvir edip insan biçimine koymuş فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ **sonra suretlerinizi, güzel de yapmıştır.** Ahsen-i takvim denilen en güzel biçime sokmuştur. Haşr Sûresi'nde هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ *"O, yaratan, var eden, şekil veren Allah'tır..."* (Haşr, 59/24) âyetinde geçtiği üzere suret, hususi olan bedenle ilgili şekil ve biçime denildiği gibi akılla anlaşılan manevî sınır ve belirtilere de denir. İnsanlar da gerek beden ve boy uygunluğu ve gerek eşyayı birbirinden ayırdettiren suretlerini kavramakla hak anlamını idrak eden ruhanî şekillenmeler açısından en güzel surette yaratılmışlardır. Bu suretle kâinatın hak ile yaratılmış olan özelliklerini kendinde hülasa ederek hakkı batıldan, güzeli çirkinden, hayrı şerden, tatlıyı acıdan ayırmak mümkün ve mukadder olduğu kadar tasarruf edip dilediğini yaratıcıdan isteyebilir. Böylece hayatta elde ettiği şeye göre insan kendini ya daha ziyade güzelleştirir, cennetin en yüksek makamına ulaşır, yahutta çirkinleştirir, cehennemin dibine yuvarlanır. Denilmiştir ki :"İnsan cennet ile cehennem arasını birleştiricidir." Bu da soyutlar âleminden Rabbın emri olan ruhu ile maddeler âleminden olan bedeni sebebiyledir. Şu beyti Hz. Ali'ye nisbet ederler:

وَتَزْعُمُ اَنَّكَ جِرْمٌ صَغِيرٌ وَفِيكَ انْطَوَى الْعَالَمُ الْاَكْبَرُ

"Sanırsın ki sen bir küçük cisimsin
Halbuki o büyük âlem sende dürülüdür."

Câsiye Sûresi'nde geçen وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden size boyun eğdirdi..."* (Câsiye, 45/13) âyetinde de bu mânâya işaret vardır. Yine bu anlamdan dolayı Ebu'l-Feth el-Busti şöyle demiştir:

اَقْبِلْ عَلَى النَّفْسِ وَاسْتَكْمِلْ فَضَائِلَهَا فَاَنْتَ بِالرُّوحِ لَا بِالْجِسْمِ اِنْسَانٌ

"Nefsine dikkat et, onun faziletlerini tamamla
Çünkü sen cisimle değil, ruh ile insansın."

Kısacası Allah Teâlâ, لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِى اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ *"Biz insanı en güzel biçimde yarattık."* (Tin, 95/4) buyurduğu üzere insanı en güzel surette yaratmıştır. O halde bunun hakkı, layıkı ve gereği de insanların çirkin hallerden sakınıp لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا *"Hanginizin daha güzel iş yapacağınızı denemek için..."* (Mülk, 67/2) buyurulduğu gibi en güzel amellerle yarışarak Allah'a yaklaşmaya çalışmasıdır. Çünkü وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ **nihayet dönüş O'nadır.**

Masîr, sayruret etmek, rücu' etmek, dönüp gitmek mânâsına mimli mastar, bir de dönüp varılacak yer anlamında ism-i mekândır. Burada birincisi yani dönüş mânâsı, بِئْسَ الْمَص۪يرُ 'de ikincisi, dönüş yeri mânâsı daha uygundur. İlk yaratılış ve geliş Allah'tan olduğu gibi nihayet gidiş de O'nadır. O gökleri ve yeri hak ile yaratıp size o güzel suretleri veren ve hiç bir leke kabul etmeyip bütün güzellikler, mülk ve hamd kendisinin olan, her şeye kâdir ve her noksanlıktan berî olan Allah'a varılacak, O'nun hiçbir haksızlığa yer vermeyen yegane huzurunda toplanılıp haklı, haksız, iyi ve kötü ayırdedilerek yeniden dirilişte iyiye iyi, kötüye kötü ceza verilecektir. يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bilir** وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ **ve siz her ne gizliyor ve açıklıyorsanız hepsini bilir** وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ **ve Allah bütün göğüslerin hakikatini de bilir.** Onun için gerek kalblerinizin ve ruhlarınızın derinliklerinde, gerek bedenlerinizin içinde dışında ve gerek bulunduğunuz bütün muhitlerde neler tutuyor, neler saklıyor, aranızda neler konuşuyor, neler yapıyor, âleme neler yayıyor, âlemden neler alıp neler yutuyorsanız, iyi ve kötü, güzel ve çirkin, haklı ve haksız hepsini bilir, sizin bildiklerinizi de bilmediklerinizi de hepsini tamamiyle bilir. O halde insan olanlar O'na iman edip, O'nun yarattığı o güzel yaratılışı, hakkıyla güzel kullanmalı, O'nun nimetlerini yerinde sarfetmeli, hamd ve şükrünü yerine getirmeli de O'nun huzuruna yüz akıyla gitmeli, küfür ve nankörlük, fısk ve isyan ile yüz karası içinde gidip de o çok acı veren azaba atılmamalıdır.

Ey bugünkü kâfirler! اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْ **Bundan önce küfredip de yaptıklarının vebalini tatmış olanların önemli haberleri size gelmedi mi?** Nuh, Âd, Semud, Lut kavmi ve Firavun gibi küfürde ısrar edenlerin küfürlerinin, azgınlıklarının vebali olan o ağır ve acı felaketleri bu dünyada nasıl tattıklarını ve nasıl battıklarını işitmediniz mi? Gerek önceki kitablarda ve gerek Kur'ân'da bunlar size haber verilmedi mi? Halbuki onlar yalnız bu dünyada tattıkları o acılarla kalmadılar. وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ **Onlar için daha çok acıklı, dayanılmaz bir azap da vardır** ki o da ahirettedir. Bunlar size haber verilmişken sizler niçin ibret almayıp küfürde ısrar ediyorsunuz. ذٰلِكَ **İşte o,** haber verilen dünyadaki tattıkları vebal ve ahirette tadacakları acıklı azap بِاَنَّهُ **şu sebepledir ki** كَانَتْ تَأْت۪يهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ **onlara peygamberleri beyyinelerle, açık deliller ve mucizelerle geliyorlardı da** فَقَالُوا اَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا **bize bir beşer mi yol gösterecek? Dediler,** فَكَفَرُوا **bu suretle küfrettiler** Hakk'ı tanımadılar, o peygamberlere ve delillere inanmadılar. وَتَوَلَّوْا **Ve aksine gittiler,** وَاسْتَغْنَى اللّٰهُ **Allah da muhtaç olmadığını gösterdi.** Onların ne iman ve itaatlarına, ne de kendile-

rine asla ihtiyacı bulunmadığını anlattı. Onların hepsini helak edip arkalarını kesti. Şüphe yok ki yaratan Allah gani (zengin) olmasaydı öyle yapmazdı. وَاللّٰهُ غَنِىٌّ **Evet Allah ganidir,** sadece onlardan değil, bütün âlemlerden ganidir. Dilerse hepsini mahveder, yenisini yapar. حَمِيدٌ **Hamîd'dir,** zatında her güzelliği, her üstünlüğü toplayıcı, her türlü hamd ve hürmete müstehaktır. زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنْ **Küfredenler şöyle zannettiler,** bilgiçlik taslayarak ahireti inkâr edip şu batıl fikir ve itikada "doğru" diyerek saplandılar **ki** لَنْ يُبْعَثُوا **asla dirilmeyeceklermiş,** öldükten sonra yeniden diriltilmeleri, önce yaptıklarının başlarına vurulması, iyilik nasılmış, kötülük nasılmış, acı mıymış, tatlı mıymış, anlatılarak ceza çektirilmesi kabil değilmiş, öldükten sonra her şey yok olur biter, iyilik de kötülük de, doğruluk da, eğrilik de boşa gider, hak ve hakikat denilen sabit bir şey yoktur, insan sadece kokup çürüyüp gidecek olan tenden ibarettir diye sandılar ve o gidişin nereye olacağını düşünmediler de o yaptıkları haksızlıklara, karıştırdıkları haltlara, o küfür ve nankörlüğe ondan dolayı düştüler. قُلْ بَلٰى وَرَبّى **De ki: Hayır! Rabbim hakkı için** لَتُبْعَثُنَّ **sizler gerek kâfir, gerek mümin bütün insanlar elbette diriltileceksiniz.** اَلنَّاسُ نِيَامٌ فَاِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا "İnsanlar uykudadırlar, öldükleri zaman uyanırlar."(1) denildiği gibi hakkın huzurunda ayıltılıp uyandırılacaksınız. ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ **Sonra da yaptıklarınız size haber verilecektir.** Hesaba çekilip cezalandırılacaksınız iman edip iyi işler yapanlar kârlı çıkıp bahtiyar olacak, küfür ve nankörlüğe gidenler zarara uğrayıp belalarını bulacaklardır. وَذٰلِكَ **Bu,** dirilme ve ceza sizlere zor gelse de عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ **Allah'a göre kolaydır.** Çünkü O yaratıcı, her şeye kâdirdir. فَ **O halde** yanlış zanlardan اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ **Allah'a ve Resulü'ne,** bunları size tebliğ eden peygamberi Muhammed (s.a.v.)'e وَالنُّورِ الَّذ۪ٓى اَنْزَلْنَا **ve indirmiş olduğumuz nura** yani şuurları, basiretleri aydınlatacak Hak nuru olan Kur'ân'a **iman ediniz.** İnanıp gereğince amel ediniz, gösterdiği yolda, anlattığı huy ve ahlâkta çalışınız, emirlerini tutup nehiylerinden kaçınarak, Hak uğrunda güzel işler yapınız وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ **ki Allah her ne yaparsanız haberdardır,** küçük büyük, iyi ve kötü hepsini bilir, sırası gelince hepsini size haber verir. Ne günü bilir misiniz? يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ **Sizleri o dernek gününe derleyip toplayacağı gün** ذٰلِكَ **O gün** يَوْمُ التَّغَابُنِ **teğabün günüdür.** Kimin aldatıp kimin aldandığı, kâr ve zararın belli olacağı gündür.

Teğabun, gabn'den türetilmiş "tefaul" vezninde bir kelimedir. Gabn, alış verişte veya görüşte aldanmak yahut aldatmak, yani değerinden aşağı veya yukarı almak, ya da vermek demektir. Aradaki fark az olursa gabn-i yesir, çok

---

(1) Keşfü'l-hafâ, II, 414 (2795).

olursa gabn-i fahiş denilir. Teğabün de karşılıkla aldatma yahut aldatma veya aldanmanın ortaya çıkması anlamını ifade etmektedir. Alış verişte meydana gelirse gayn'ın üstünü, ba'nın sükunuyla "ğabn", re'yde olursa ikisinin de üstünüyle "gaben" diye ayırd edilir. Mamafih muameledeki de re'ye ait olacağından sonuçta ikisi de aynı yere çıkmaktadır. Aldatan gabin, aldanan mağbun demektir. Rağıb der ki: "Gabn, aranızdaki muamelede sana, arkadaşının bir nevi gizlice alçaklık etmesidir. Malda olursa غَبَنَ فُلَانٌ "Falanca aldattı." denir. Re'yde olursa غُبِنَ أَوْ غُبِنْتُ كَذَا غَبْنًا "Şöyle aldandı veya aldandım." denilir ki gaflet, gabin sayılır. يَوْمُ التَّغَابُنِ *"Yevmu't-teğabun"* kıyamet günü anlamını ifade eder. Çünkü وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ *"İnsanlardan öylesi de var ki kendisini Allah'ın rızasına satar.."* (Bakara, 2/207), إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ *"Allah, müminlerden mallarını ve canlarını cennet kendilerinin olmak üzere satın almıştır."* (Tevbe, 9/111), ve إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا *"Fakat Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az paraya satanlar var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur.."* (Âl-i İmrân, 3/77) âyetlerinde işaret edilen alış verişte ğabin bulunup bulunmadığı o gün ortaya çıkacak, kâr ve zarar olup olmadığı o zaman anlaşılacaktır."(1) Bazıları, يَوْمُ التَّغَابُنِ hakkında soru sorulduğu vakit şöyle demişlerdir: "O gün eşya onlara, dünyadaki miktarlarının tersine görünecektir." Bazı müfessirler de demişlerdir ki: "Ğabnın aslı, şey'i gizlemektir. Şey'in gizlendiği yere de üstünle "ğaben" denilir. Organlardan dirsek, kasık gibi büklüm yerlerine de gizlenmesinden dolayı "meğabin" adı verilir. Bu anlamda kadına da "tayyibetu'l-meğabin" (gizli güzel) denir." Zemahşeri de der ki: "Teğabün burada, kavmin ticarette birbirlerini aldatmaları mânâsında ödünç olarak kullanılmış olup, şaki (sapık) olanların said (bahtiyar) oldukları takdirde işgal edecekleri mevkilere saidlerin konması ve said olanların şaki oldukları takdirde işgal edecekleri mevkilere de şakilerin konması mânâsınadır. Resulullah'ın hadisinde de, "Cennete giren her kula, şayet kötülük yapmış olsaydı cehennemde bulunacağı yer muhakkak gösterilirdi ki şükrü artsın, cehenneme giren her kula da şayet iyilik yapsaydı cennette bulunacağı makam mutlaka gösterilir ki üzüntüsü artsın." diye zikredilmiştir. (Bu konuda bilgi için وَنُودُوا أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"İşte size cennet; yaptıklarınıza karşılık o size miras bırakıldı diye seslenildi."* (A'râf, 7/43) âyetinin tefsirine bkz.) Gerçi insanların o günün dışında da aldatma ve aldanmaları olmaz değildir, ancak bu ne kadar büyük olursa olsun dünya işlerinde aldanma ve aldatma, hakiki teğabun olmayıp, gerçek teğabunun kıyamet günü olduğunu hatırlatmak için ona يَوْمُ التَّغَابُنِ denilmiştir." Ticarette Teğabun'un

---

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 115.

"tefaul" babının meşhur mânâsına bakarak ekseriya alış veriş yaparken karşılıklı olarak birbirini aldatmaya çalışmak mânâsına "iki kişi arasında" vuku bulduğu söylenirse de, "tevazu" (alçak gönüllü olma) ve tekaud" (emekli olma) kelimelerinde olduğu gibi tek kişi için de kullanılır. Burada Mücahid ve Katade'den "Cennet ehlinin, cehennem ehlini aldattığı gün" diye tefsir edildiği de nakledilmiştir. Biz buna hakiki aldatma ve aldanmanın gerçekleştiği kâr ve zarar günü demekle her iki ihtimali de ifade etmiş olacağımızı zannediyoruz. Dünya muhabbetine dalmış olan bedbahtların en büyük arzuları, ticaret sevdasıyla şunu bunu aldatmak olduğu cihetle, burada onların kınanması için teğabun tabiri kullanılmıştır. Esasen maksad, en büyük kâr ve zararın tahakkuk edeceğini ifade etmekle o günün büyüklüğünü anlatmaktır. Kimlerin kâr, kimlerin zarar edeceği konusuna gelince وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا **her kim Allah'a iman edip yararlı işler yaparsa** işte o kâr edecektir. Çünkü يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِه **Allah ondan onun günahlarını örtecek** وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ **ve onu altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır.** خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَدًا **Öyle ki içlerinde ebediyyen kalacaklardır.** ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ **İşte büyük kurtuluş, büyük zafer odur.** Çünkü her tehlikeden kurtulup en büyük murad, en büyük zevk olan o yüce rızaya ermek oradadır. وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا **Küfredip bizim âyetlerimize yalan diyenler ise** اُو۬لٰٓئِكَ **işte onlar,** aldanıp zarar edenlerdir. Çünkü onlar اَصْحَابُ النَّارِ **ateş ashabıdırlar,** cehennem ateşinde kalmaya mahkûmdurlar. خَالِد۪ينَ ف۪يهَا **Öyle ki orada ebedi olarak kalacaklardır.** وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ **Ki o da ne fena masir, ne kötü varılacak yer, ne çirkin yataktır.** Onun için insan olanlar bundan sakınıp o büyük kurtuluşa ermek için iman edip yararlı işler yapmalıdır. Öyle iman ve bağlılıkla çalışmak ve hangi amelin daha faydalı, o gün için daha kârlı olduğunu bilmek kolay mı? Ve öyle çalışan müminlerin başlarına da dünyada bir takım belalar gelmiyor mu? denilecek olursa:

مَٓا اَصَابَ مِنْ مُص۪يبَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ
وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ يَهْدِ قَلْبَهُۜ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿١١﴾
وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَۚ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاِنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا
الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ ﴿١٢﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ

الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ
وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا
وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٤﴾ إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ
وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ
مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِأَنْفُسِكُمْ
وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾ إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ
قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ
حَلِيمٌ ﴿١٧﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾

Meâl-i Şerifi

11- Allah'ın izni olmayınca hiç bir musibet isabet etmez. Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya götürür. Allah her şeyi bilendir.

12- Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin. Yüz çevirirseniz bilin ki, elçimize düşen apaçık bir duyurmadır.

13- Allah ki O'ndan başka tanrı yoktur. Müminler Allah'a dayansınlar.

14- Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, kusurlarını başlarına kakmaz, hoş görür ve bağışlarsanız, bilin ki Allah çok bağışlayan çok merhamet edendir.

15- Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır. Büyük

mükafat ise Allah'ın yanındadır.

16- O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun, dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğinize olarak harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.

17- Eğer Allah'a güzel bir borç verirseniz, Allah onu sizin için kat kat yapar ve sizi bağışlar. Allah çok mükafat verendir, halimdir.

18- Görünmeyeni ve görüneni bilendir. Üstündür, hikmet sahibidir.

مَا اَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ **Bir musibet isabet etmez ki** اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ **Allah'ın izniyle olmasın.** Yani gerek kâfir, gerek mümin, ferd yahut topluluk her kim olursa olsun başına can, mal veya başka şeylerle ilgili herhangi bir musibet, maddî, manevî, kavlî veya fiilî hoşa gitmeyecek acı bir hadise gelirse o, her halde Allah'ın izniyledir. Allah'ın izni olmayınca hiç kimsenin istemesiyle, çalışmasıyla kimseye bir musibet erişmez. Allah'ın izni olmayınca bir yaprak bile yerinden oynamaz. (Hadîd Sûresi'nde geçen مَا اَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى اَنْفُسِكُمْ اِلَّا فِى كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَبْرَاَهَا (57/22) âyetinin tefsirine bkz). Gerçi وَمَا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ *"Başına gelen kötülük ise nefsindendir."* (Nisâ, 4/ 79), اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ *"Bir millet kendi durumlarını değiştirmedikçe, Allah onların durumlarını değiştirmez."* (Ra'd, 13/11) âyetlerinde geçtiği üzere bazı musibetlerin kaynağı, insanın veya kavmin kendisi olduğu muhakkak ise de böylesi musibetler bile, yine de Allah'ın takdiri, iradesi ve izni olmadıkça meydana gelmez. Onun için قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ *"De ki hepsi Allah'tandır.."* (Nisâ, 4/78) buyurulmuştur. Bu ancak Allah'ın izniyle olduğu gibi وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ يَهْدِ قَلْبَهُ **her kim de Allah'a iman ederse Allah onun kalbine hidayet verir,** yardım eder, doğruyu düşündürür, gelen musibetin ancak Allah'ın izniyle olabileceğini ve kendisinin de Allah'ın olup yine O'na döneceğini hatırlatarak اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ *"Biz Allah için varız ve biz sonunda O'na döneceğiz."* (Bakara, 2/156) tesellisiyle gönlünü rahatlatır. لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا اٰتٰيكُمْ *"Böylece elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız.."* (Hadid, 57/23) irşadıyla sabır, metanet ve اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ *"Yalnız sabredenlere, mükafatları hesapsız ödenecektir."* (Zümer, 39/10) müjdesiyle ferahlık verir. وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **Ve Allah her şeyi bilicidir.** Binaenaleyh ona izin vermesindeki hikmetini, ne gibi hayırlar ve faydalar gerektireceğini, bu yüzden mümin kulunu ne gibi sevaplara ulaştıracağını, böyle iman eden bir kulun ne şekilde hareket etmesi gere-

keceğini bilir ve kalbine o suretle hidayet vererek muvaffak kılar. O halde yararlı işlerin neler olduğunu bilmek için de Allah'a ve Resulü'ne ve o nura (Kur'ân'a) iman edin. ...وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ *"Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin."* Bu emir, yukarıda geçen فَاٰمِنُوا cümlesine yahut وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ يَهْدِ قَلْبَهُ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ âyetinin mânâsıyla ilgili olarak takdir edilen «فَاٰمِنُوا» ya bağlıdır. يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَاَوْلَادِكُمْ *"Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan."* Toplumda iç huzurun en önemli prensiplerinden biri de aile düzenidir. Böylesine mühim bir mesele olmasından dolayı burada müminlere yararlı işlerin beyanı sırasında aile problemleriyle ilgili bazı talimatları içeren bir hitap ile sûreye son verilecektir ki bu husus, hem önceki iki sûrenin sonunda yer alan «يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا» hitabelerine bir nazire, hem de bundan sonra gelecek olan iki sûreye bir mukaddimedir. Tirmizi, Hakim, İbnü Cerir ve daha başkaları İbnü Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir ki: "Bu ... يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ âyeti bazı Mekkeliler hakkında nazil olmuştur ki, onlar müslüman olmuşlar ve Medine'ye Peygamber (s.a.v)'in yanına gitmek istemişlerdi. Hanımları ve çocukları da onları bırakmaya razı olmadılar. Sonra kalkıp Resulullah'a geldiklerinde insanların dinî bilgileri kavramış olduklarını görünce zevcelerine ve çocuklarına ceza vermeyi düşündüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi." Diğer bir rivayette de şöyle denilmiştir. "Bir adam hicret etmek istemişti, ancak karısı ve çocuğu ona mâni olmuştu, o da "Eğer Allah Teâlâ sizinle beni Daru'l-hicre (Medine)'de bir araya getirirse vallahi şöyle şöyle yapacağım." diye yemin etmişti. Böylece bu âyet nazil oldu." Ata b. ebi Rabah'tan rivayet edildiğine göre: "Avf. b Mâlik el-Eşcei Peygamber'le beraber gazaya gitmek istemişti. Çoluk çocuğu toplanıp engel olmaya uğraştılar ve biz senin ayrılığına dayanamayız diye sızlandılar. O da merhamet gösterip gazaya katılmamış, sonra da pişmanlık duymuştu. Bunun üzerine söz konusu âyet indi."(1) Bu da gösteriyor ki âyetin nüzul sebebiyle ilgili birden çok rivayet vardır. Ancak bu rivayetleri birleştirmek mümkündür. Âyetin söz gelimi ve mânâsı bu ve benzeri rivayetlere uygun olduğu gibi daha da kapsamlıdır.

Ezvac, zevc kelimesinin çoğuludur. Erkeğe de dişiye de denir. Burada hitab, âyetin dış anlamı itibarıyla erkeğe olduğuna göre murad da, onların eşleri olan hanımlar demektir. Ancak يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا *"Ey iman edenler!"* gibi erkeklere yapılan hitab'ın tağlib yoluyla kadınları da kapsaması kaidesine bakarak, ezvacın da erkek ve kadın eşleri içine aldığı söylenebilir. Önceki ifadeden bu

---

(1) Suyûtî, a.g.e., VIII, 184.

mânâ, işareten veya delaleten anlaşılır. Buyuruluyor ki: Ezvacınızdan, yani eşlerinizden ve çocuklarınızdan عَدُوًّا لَكُمْ **size bir düşman vardır.** Kadın ve çocuklardan oluşan ailelerinizin tamamı değilse de içlerinden bazıları; yani bazı kadın, bazı çocuk veya bazı kadınla çocuklardan teşekkül eden bir takımı, size bilerek veya bilmeyerek bir nevi düşmandır. Dünyada kocalarına düşmanlık eden, canına bile kıymaya kadar giden, yemeğine zehirler katan, aklını karıştıran, malına ırzına, namusuna hıyanet eden, dinini diyanetini yıkan ve cehenneme sürükleyen nice kadınlar ve çocuklar bulunagelmiştir. Bunu bile bile kasden yapanlar olduğu gibi bir takımları ve belki de birçokları bilmeyerek ve kötü bir maksat beslemeyerek kocalarını veya babalarını zararlara, sıkıntılara, keder ve üzüntülere düşürür, böylelikle bir takım hayırlı işlere, ibadetlere engel olurlar. Çocuklar hakkında ifade edilen bu ikinci husus, bundan sonra gelen âyette fitne tabiriyle gösterilmiş olmasına nazaran burada daha ziyade kasdi olan düşmanlık ilk akla gelirse de, o âyette zikredilmemiş olan ezvacla beraber burada da aynı mânâ düşünülerek mutlak anlamda olan düşmanlığın kasıtlı veya kasıtsız olma ihtimalinin bulunması, iki âyet arasında bir "intibak" sanatı ifade edebileceği cihetle daha beliğdir. Ailede böyle kasıtlı yahut kasıtsız düşmanlık zevce ve çocuklar tarafından olabildiği gibi koca tarafından da olabilir. Karılarına hıyanet eden nice erkekler de vardır. Ancak hitabın zahiren erkeklere olması itibarıyla o taraf açıklanmayıp mânânın işaret ve delaletine bırakılmıştır. Bunun da sebebi şudur: اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَٓاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَبِمَٓا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ *"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve erkekler mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur..."* (Nisâ, 4/34) âyeti gereğince erkeklerin infak, idare ve terbiyeyi üzerlerine alan reisler olmaları hasebiyle hitab, öncelikle onlara yapılmış ve özellikle iman sıfatıyla nida edilmiş olduğu cihetle akil, baliğ, mükellef bir mümin olarak seslenilmiş, bir aile reisinin kendi ailesine karşı düşmanlık ve ahlâksızlığının, erkeğin akıl ve iman yönüyle bağdaşmayacağı ifade edilmiş ve onlara ancak bu gibi durumlarda uyanık bulunup birtakım mahzurlardan sakınmak, af, bağışlama ve müsamaha gibi ahlâkî faziletlerle idare etmenin uygun olacağı anlatılmak üzere bu cihet açıkça belirtilip mukabili terk edilmiş veya gizlice zikredilmiştir. Yani gerçekte kâmil bir mümin için öyle bir ahlâksızlığı düşünmek bile mümkün değildir. O halde müminlerin zevcelerine ve çocuklarına yakışan da onlara düşman değil, cidden dost ve esirgeyici olmak, o imanın alâmet ve terbiyesini kazanmaktır. Hal ve ifade yönünden örnek olarak bunu telkin ve idare etme vazife ve sorumluluğu ise öncelikle erkeklere

yöneltilmiştir. Bunun da sebebi, kadınların akıldan ziyade hislerine tabi olmalarıdır. Binaenaleyh meâlin kısaca özeti şöyledir: "Ey iman eden ve aile üzerinde yönetici olması gereken erkekler. Sizlerin erkekliğiniz, aklınız, imanınız ve gereğince iyilik fikriniz size bağlı olan ailenize düşmanlık yapmaya müsaade etmemeyi icab ettirirse de, zevceleriniz ve çocuklarınız içinden akıl veya dinde noksanlıkları sebebiyle sizlere düşman olan, başınıza problem çıkarmak isteyen bazılarının da bulunabileceği muhakkaktır. فَاحْذَرُوهُمْ **O halde düşmanlardan sakınınız.** Onlara dikkat edip mahzurlarından korununuz, şerlerinden, keder ve sıkıntılarından emin olup kendinizi onlara kaptırmayınız. Bundan dolayı eş seçerken dış güzelliğine, malına, şusuna busuna kapılıvermeyip her şeyden önce dinini, edebini, iffetini ve ahlâkını aramak gerekir. Nitekim bir hadiste اِيَّاكُمْ وَخَضْرَاءَ الدِّمَنِ "Çöplükte biten yeşillikten sakınınız!"(1) buyurulmuştur. Sonra da aile hukukuna riayet ve onların dinî terbiyelerine dikkat etmeli, ayrıca onların yüzünden gelmesi beklenilen dünyevî ve uhrevî zararlardan sakınmalı, gelişi güzel bırakıvermeyip uyanık durumda bulunmalı, sevgi ve alaka sevdasıyla şımartmamalıdır. Bununla beraber sakınacağız diye tazyik edip de sıkmamalı, her kusurlarına aldırmamalıdır. وَاِنْ تَعْفُوا **Ve eğer affederseniz** yani affetmek hakkınız olup tarafınızdan affı mümkün olan suçlarını bağışlarsanız -ki bunlar, size karşı yapılan ve başkalarını ilgilendirmeyen dünya işleriyle alakalı yahut da dinî konularda olup da tevbe ettikleri suçlardır- affeder وَتَصْفَحُوا **yüzlerine vurmaz, başlarına kakmaz** وَتَغْفِرُوا **ve ayıblarını, eksikliklerini örter, müsamaha gösterirseniz,** فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ **şüphesiz Allah da gafurdur rahîmdir.** O da sizin günahlarınızı rahmetiyle bağışlar.

اِنَّمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ **Her halde mallarınız ve evlatlarınız bir fitnedir.** Sizi kendilerine tutkun edip zahmetlere ve günahlara sokmaya sebeb olan ve bir takım hayırlardan, itaatlardan alıkoyan bir imtihan ve sıkıntıdır. وَاللّٰهُ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ **Halbuki büyük mükafat Allah'ın yanındadır.** Binaenaleyh Allah muhabbetini, zikir ve taatı mal ve evlat sevgisine tercih etmeli, mal ve evlat kaygılarıyla uğraşırken Allah için olan ibadet ve itaatı bozmamalıdır. فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ **Onun için gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun.** Fitneden, Allah'ın rızasına muhalif olan şeylerden sakınıp Allah'ın korumasına sığınarak takva yolunu tutun. Bu emir, اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِه۪ *"Allah'tan O'na yaraşır şekilde korkun..."* (Al-i İmrân, 3/102) emrine nazaran çok hafifletilmiştir. Yani Allah'a layık bir şekilde, tam hakkıyla takva yapamazsanız bile gücünüzün yettiği kadar müttaki olun, korunun, Allah'ı zikirden gaflet etmeyin. وَاسْمَعُوا **Ve dinleyin** ve Allah'ın emirle-

(1) Deylemî, Müsned, I, 382 (1537); Keşfü'l-Hafâ, I, 319 (855).

rini, nehiylerini, vaaz ve nasihatı dinleyin وَاَطِيعُوا **ve itaat edin,** dinlediklerinizi tutup kendi gönlünüzle tatbik ve icra edin وَاَنْفِقُوا **ve infak edin,** çoğalmak ve iftihar etmek için mal toplayıp biriktirmek hırsına kapılmayıp gerek çalışarak kazandıklarınızdan gerek yerden çıkan madenlerden, Allah'ın size rızık olarak verdiği şeylerden zevcelerin ve çocukların nafakalarını verdikten sonra Bakara' ve Berae sûrelerinde emir ve teşvik edilen cihetlere; ana baba ve yakın akraba, yetimler, miskinler ve yolcular için nafakalar, müslüman topluluğun fakir kulların ihtiyaçları, İslâm dinini yayma ve müdafaa ile Allah yolunda cihad, iyilik ve takvada yardımlaşmak için gücünüzün yettiği kadar vergi, zekât ve sadaka verin. خَيْرًا لِاَنْفُسِكُمْ **Nefisleriniz için hayır yapın,** Allah'ın koruması altında olmanız için kendi nefisleriniz hakkında en hayırlı, en faydalı olanı işleyin. Yani büyük mükafatın Allah'ın yanında olması, dünya zevklerinin yok olup Allah'ın yanındakilerin kalması sebebiyle Allah rızası için harcamak, netice itibarıyla nefisleriniz hakkında mal ve evlattan daha hayırlıdır. Bundan dolayı mal ve evlat dert ve hırsıyla Allah'ı ve kendilerinizi unutup da hayır için infaktan geri kalmayın. Allah için hayırlar yapın ve O'nun için çalışın, mal ve evlada da o maksadı gözeterek bakın وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ **ve her kim nefsinin hırs ve cimriliğinden korunursa ki** bu ancak Allah'ın korumasına sığınmakla olabilir. فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ **İşte onlar felah bulanlardır.** O'nun için gücünüzün yettiği kadar Allah'a sığının da hırslı ve cimri olmamaya çalışın. Nefislerinizin hırsına düşkün olup da vurgunculuk ve cimrilik ile kendinizi, çoluk, çocuğunuzu ve cemaatinizi felaketlere sürüklemeyin. Cömert ve asil olmaya çalışarak Allah için hayır işlerde yarışın. (Konuyla ilgili olarak (Haşr, 59/7 ve 9. âyetlerin tefsirine bkz.)

اِنْ تُقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا **Eğer Allah'a karz-ı hasen (güzel borç) vermek suretiyle borç verirseniz** (bilgi için Bakara, 2/245; Hadîd, 57/11 âyetlerinin tefsirine bkz.) Bu âyet de infaka teşvik etmektedir. Bazıları bundan maksat, farz olan zekâttır demişler, bazıları mendub, bazıları da hepsinden daha umumi olduğunu söylemişlerdir ki teşvike en uygun olan da budur. Yani Allah'tan güzel mükafat istemekten başka bir maksat beslemeyerek samimi niyetle verilen ödünçler gibi لِلْفُقَرَٓاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِى الْاَرْضِ ... لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا *"(Yapacağınız hayırlar), kendilerini Allah yolunda cihada adamış, Allah'a taatten başka bir düşüncesi olmayan, o sebeble yeryüzünde dolaşıp kazanmaya imkan bulamayan, durumunu bilmeyen kimselere karşı gösterdikleri tokluktan dolayı onlarca zengin sayılan fakirlere verilmelidir..."* (Bakara, 2/273) buyurulduğu şekilde Allah yolunda çalışan ve çalışacak olanların ihtiyaçlarından ve bu kabil diğer iyilik ve hayırlardan Allah rızası için mal veya emek sarfederek in-

fak ve bağışta bulunursanız, bu şekilde sarfedilen şeyler, sandıklarda para saklamaktan, dünya istekleri için sarfetmekten veya borç vermekten, tefecilik ve faizcilik şöyle dursun meşru ticaretlerden bile daha kârlıdır. يُضَاعِفْهُ لَكُمْ **Çünkü Allah onu kat kat mükafatıyla öder.** On kattan yedi yüze kadar ve hatta daha ziyade katlar. Memlekette bu yüzden meydana gelecek güzel çalışma ve işlerle umumi zenginlik artıp, zenginlerle fakirler arasında sevgi oluşturmanın dışında ahirette de kat kat sevab verir. وَيَغْفِرْ لَكُمْ **Hem de günahlarınızı bağışlar,** وَاللّٰهُ شَكُورٌ **ve Allah Şekûr'dur.** Şükür, iyiliği iyilikle karşılamak demek olup, Allah Teâlâ da rızası için yapılan azıcık bir iyiliğe bile büyük mükafatlar verir. Nimet esasen kendisinin olduğu halde onun şükrünü bilip de Allah için Allah'ın sarfını emrettiği yerlere sarfedenlerin hem daha güzel ve daha fazlasıyla mükafatını artırır, hem kıymetlerini yükseltir, hem de حَلِيمٌ **Halim'dir.** Günahkârları hemen cezaya çarptırmayıp mühlet verir. Gerçi hesab görmek istediği zaman hesabı çok seridir, bir anda bütün hesabları görüp bitiriverir. Fakat her günahın peşinden hesabını görmez, bir çoklarına mühlet verir. Bu da kendisine her hangi bir şey gizli kaldığı için değil, büyüklüğündendir. Çünkü عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ **gaybın da alimidir, şehadetin de,** gizli yapılanları da bilir, açık yapılanları da bilir. Meydana gelenleri de bilir, gelmeyenleri de bilir. الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ **O öyle Aziz, öyle Hakîm'dir.** Şekûr ve Halîm olmakla beraber Azizdir. İsyana karşı zorlama ve cezası şiddetlidir. Dilerse hiç birine mühlet vermez, izzetiyle hepsinin hesabını görüverir, hatır ve hayale gelmeyecek şeyler yapar. Bununla beraber Hakîm'dir. Yaptıklarını öncesini sonrasını birbirine bağlayıp üzerine hikmetler gerektirerek hakkıyla muntazam yapar. Her yaratmasında ve her emrinde hikmet vardır. Onun içindir ki dünyadan sonra bir ahiret söz konusudur. Bütün bu emirler de O'nun hak hikmetiyledir. Bunlarla amel edenler kıyamet günü aldanmazlar.

Bu sûrenin sonundaki hitabede aile halleriyle ilgili olmak üzere اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَاَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ *"Eşlerinizden ve çocuklarınızdan sizin için bir düşman vardır. O halde onlardan sakının!"* buyurularak düşmanlık mahzurundan sakınılması emredilmiştir. Halbuki evlat alakası yaratılıştan gelen, feshi ve yok edilmesi mümkün olmayan bir neseb alakası olarak sabit olup, zevciyet alakası ise nikâh akdi sebebiyle muteber olup, feshi ve ortadan kaldırılması mümkün olan bir sebeb alakası olması hasebiyle karı ve koca arasında bundan istenilen sevgi ve iyi geçinme nefret ve düşmanlığa dönüşünce bunun mahzurundan kurtulmak bazı durumlarda yavaş yavaş veya katiyyen boşama çaresine müracaatı gerektireceği cihetle İlâhî hikmet ve izzet, boşamayı meşru kılmış ve bu münasebetle Teğabun Sûresi'ni de Talak Sûresi takip etmiştir.

Talâk Sûresi

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı : 12

Talak Sûresi, Medenî'dir. Buna "Kısa Nisâ Sûresi" denildiği de rivayet edilmiştir.

Âyet sayısı : On ikidir.

Kelime sayısı : Yüz kırk yedidir.

Harf sayısı : Bin yetmiştir.

Fâsılası : Hep «ا» "elif" harfidir.

Bu sûrenin inişine sebeb olarak bir kısım âlimler hayız halinde meydana gelmiş bir iki boşama hadisesini göstermişlerse de, Ebu Hayyân ve Ebu Bekr İbni'l-Arâbi'nin açıkladıkları gibi en doğru rivayet, bu sûrenin herhangi bir hadise üzerine değil, doğrudan doğruya hukukî bir beyan olarak inmiş olmasıdır.[1]

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 281.

Talak ve tatlik (boşama) lugatte ıtlak etmek, bir kaydı, bir bağlantıyı kaldırıp salıvermek demektir. Hukuken de: Nikâh ile sabit olan bağı ortadan kaldırmaktır. Bu mânâ ile talak, asıl nikahın bozulması anlamını ifade eden "fesih" ve "infisah"tan başka bir anlam taşımaktadır. Talak, hul, îlâ ve iddete dair bazı hükümler Bakara Sûresi'nde, iddetle ilgili bir âyet Ahzab'da, zıhar ve keffâret konularındaki açıklamalar da Mücadele Sûresi'nde geçmişti. Burada da önceki sûrenin sonunda yer alan karı koca arasındaki düşmanlık mahzurunun çözümü çarelerinden birisi olarak boşamanın hoş karşılanan şeklinin öğretilmesiyle ona bağlı, kadın ve aile hukukuna ait bazı hükümler beyan edilecektir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَاَحْصُوا
الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللّٰهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ
اِلَّٓا اَنْ يَأْت۪ينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ
حُدُودَ اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْر۪ي لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ
ذٰلِكَ اَمْرًا ﴿١﴾ فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ فَارِقُوهُنَّ
بِمَعْرُوفٍ وَاَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَاَق۪يمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِ
ذٰلِكُمْ يُوعَظُ بِه۪ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ
يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ
عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ اِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِه۪ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ

قَدْرًا ﴿٣﴾ وَاللَّٓائِى يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَٓائِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ
ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍ وَاللَّٓائِى لَمْ يَحِضْنَ وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ
اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهِ يُسْرًا ﴿٤﴾
ذٰلِكَ اَمْرُ اللّٰهِ اَنْزَلَهُ اِلَيْكُمْ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ
سَيِّاٰتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُ اَجْرًا ﴿٥﴾ اَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ
مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَٓارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَاِنْ كُنَّ اُولَاتِ
حَمْلٍ فَاَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّٰى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاٰتُوهُنَّ
اُجُورَهُنَّ وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَاِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ
اُخْرٰى ﴿٦﴾ لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ
فَلْيُنْفِقْ مِمَّٓا اٰتٰيهُ اللّٰهُ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا مَٓا اٰتٰيهَا
سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ﴿٧﴾

Meâl-i Şerifi

1- Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman onları iddetleri içinde boşayın ve iddeti de sayın. Rabbiniz Allah'tan korkun. Apaçık bir hayasızlık yapmaları hali bir yana, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilmezsin, olur ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir.

2- Sürelerinin sonuna vardıklarında onları güzelce tutun, yahut güzellikle onlardan ayrılın. İçinizden adalet sahibi iki kişiyi şahit tutun. Şahidliği Allah için yapın. İşte Allah'a ve son güne inanan kimseye öğütlenen budur. Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu yaratır.

3- Ve onu ummadığı yerden rızıklandırır. Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter. Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.

4- Kadınlarınız içinden âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdetini görmemiş bulunanlardan eğer şüphe ederseniz (iddetlerinin nasıl olacağında tereddüt ederseniz), onların bekleme süresi üç aydır. Gebe olanların bekleme süresi ise, yüklerini bırakmaları, doğum yapmalarıdır. Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir.

5- Bu, Allah'ın size indirdiği buyruğudur. Kim Allah'tan korkarsa Allah onun kötülüklerini örter ve onun mükafatını büyütür.

6- O kadınları, gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun ve onları sıkıştırmak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Şayet gebe iseler, yüklerini bırakıncaya kadar onları besleyin. Sonra sizin için emzirirlerse ücretlerini verin ve aranızda güzellikle konuşup danışın. Güçlük çekerseniz çocuğu, başka bir kadın emzirecektir.

7- Eli geniş olan genişliğine göre nafaka versin. Rızkı kısılmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiğinden versin. Allah bir kişiye ne vermişse ancak onu teklif eder. Allah bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.

يَاۤاَيُّهَا النَّبِىُّ **Ey Peygamber!** النَّبِىُّ، ünvanıyla anılan ve ta'zim edilen Peygamberlerin sonuncusu! Burada önce Peygamber'e nida ile başlanması onun, ümmetin tebliğcisi ve önderi olduğunu göstermesi yanında, beyan edilecek boşama tarzının onun şeriatına ait Allah tarafından gönderilen yeni bir hüküm olması hasebiyle, duyurma ve tebliğine itina gösterilmesi hususunda bir tenbih ifade etmektedir. Yoksa açıklanacak hüküm, Peygamber'in kendisine mahsus olmayıp umumidir. Onun için hitab genelleştirilerek buyuruluyor ki اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاۤءَ **kadınları boşadığınız vakit** yani boşamak istediğiniz takdirde فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ **onların iddetlerini gözeterek boşayın,** yani âdetleri olan sayılı hayız günlerini hesab ederek ondan önce temiz zamanında bir talak ile boşayın. İşte talak verilecek olunca onun en güzel ve sünnet olan şekli, kadını âdetinden önce temiz bulunduğu esnada cinsel ilişkide bulunmaksızın bir talak ile boşamaktır. Bina-

enaleyh يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَٓاءَ فِى الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ *"Sana âdet görmekden soruyorlar. Deki: "O eziyettir." Âdet halinde kadınlardan çekilin, temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.."* (Bakara, 2/222) emri gereğince hem tabii olarak hem de şeriate göre uzaklaşma zamanı olup beklemek gerekeceğinden hayız günlerinde veya cinsel ilişki meydana gelmiş temizlik zamanı içinde boşayıp salıvermek, bu emre ters düşeceği için haramdır, bid'attır, çirkindir ve günahtır. Üç talak birden boşamak ise daha çirkin ve daha günahtır. Bu boşama şeklinde esas itibariyle talak vuku bulduğu gibi yapılan fiil de günah sayılmaktadır. Çünkü asıl boşama, erkeklerin iradesine bırakılmış olduğu için onu gerçekleştirmekle meydana gelir, batıl olmaz ise de çirkin surette veya lüzumundan fazla, hem emre hem hikmet ve maslahata ters düşen bir zarar, bir nankörlük ve bir ahlâksızlıktır.

Bunun hikmeti: وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِتَسْكُنُٓوا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً *"O'nun âyetlerinden biri de, kendileriyle kaynaşmanız için size kendi nefislerinizden eşler yaratması ve aranıza sevgi ve merhamet koymasıdır."* (Rûm, 30/21) buyurulduğu üzere evlilikten maksat, karı ve koca arasında Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu arzunun tatmini ile sevgi ve merhamet üzerine bir aile kurmak, onun hukuk ve vazifelerini yüklenerek مُحْصِن۪ينَ غَيْرَ مُسَافِح۪ينَ *"iffetli yaşamak, zina etmemek..."* (Nisâ, 4/24) âyeti gereğince iffet ve iyilikle temiz bir cinsel ilişki ve üreme gayesine hizmet olduğu cihetle, karı koca arasında insanlık hali ufak tefek dedikodu ve az çok kırgınlık yahut önemsiz meseleler dolayısıyla sıkıntı veya ferahlık gerektiren geçici haller eksik olmasa bile, tabii arzu ve sükun kesilmedikçe aile binasının yıkılmaması lazım gelir. Fakat o istek ve sükun kesilecek olursa o vakit temel çürümüş ve karı koca arasında bir nevi tabii bir boşama vuku bulmuş olacağından, şer'i boşama da mümkün olabilir. Böyle bir halde devam etmek başlangıçtan daha kolay olduğu cihetle kadının kusur ve kabahati olmadıkça tabii arzunun kaybolmasına karşılık, dini, ahlâkı ve edebi ile takva hissi ve vefa şuuru, önceki hakların ihlâl edilmesine ve aile binasının yıkılmasına razı oluvermez. Lakin iş yalnız arzunun kesilmesinden ibaret olmayıp bir de kadının kocasına karşı kibir ve geçimsizliği, yahut düşmanlık kasdı yüz göstermeye ve istenilen dostluk ve hoşgörü yerine, böylece kin ve nefret girmeye başlarsa, işte o zaman erkeğin فَاحْذَرُوهُمْ *"onlardan sakının"* emri gereğince korunmakla emrolunduğu düşmanlık ve geçimsizlik mahzurunun tabii şekillerinden birisi olan boşama, şer'i bir ihtiyaç halini alır. Yoksa kızgınlık veya şehvet düşkünlüğü neticesi meydana gelen boşama, bir evin yıkımı ve nikah nimeti için nankörlük olur. Bir çok durumda da önceden ihtiyaç olduğu zan-

nedilir de sonradan pişman olunur. O yüzden talak verileceği zaman iyi ve çok düşünmeli, bütün ruh halleri, din ve ahlâk esasları hesaba katılmalıdır. İcab ettiği zaman telafi edilebilmesi için şeriatın bahşettiği fırsatlar elden kaçırılmamalıdır. Zira ruhda gizli kalan arzular, kapalı işlerden olduğu için hiddet ve nefret zamanında hissedilemez de sonradan deprenir, zararlara, günahlara sürükler ve Allah'ın neler yaratacağı bilinmez. Onun için ihtiyaç anında meşru kılınmış bulunan talakın verilmesinde mekruh ve güzel olan çeşitleri vardır. Evvela kadına yaklaşmanın mekruh olduğu âdet günlerinde boşamak haramdır. Boşama vuku bulursa da boşayan burada emredilen şeklin tersine hareket etmiş olmasından dolayı günaha girmiş olur. Çünkü yaklaşmanın caiz olmadığı ve tabii arzuya zıt olan o eziyetli halde kadındaki isteksizliğin geçici olma ihtimaline binaen kat'i ve daimi olduğuna hükmedilemez. Muhtemeldir ki, onu boşayan on gün sonra gönlünde heyecan duyacak ve yaptığına pişman olacaktır. Hem bir gün bile olsa beraber yaşamış olduğu karısını öyle bir durumda boşayıp bırakıvermek, aynı zamanda alçaklıktan başka bir şey değildir. Aynı şekilde temiz halde iken cinsi münasebette bulunduktan sonra boşamak da mekruhtur. Çünkü cinsi münasebet arzunun varlığını gösterir. Ondan sonra duyulan isteksizlik de geçici bir gevşemeden ibaret olabileceği cihetle, tabii arzunun silinmiş olduğuna hükmetmek doğru olmaz. Herhangi bir durumda üç talakı birden vermek ise, büsbütün hiddete kapılarak ve her ihtiyatı elden bırakarak bu çirkinlikleri bir defada üç kere tekrar etmek, şeriatın emrine kat kat muhalefet edip ailenin menfaatı için şer'in bahşetmiş olduğu her fırsatı elden kaçırmak olacağından dolayı kat kat çirkin ve günahtır. Bunun bu kadar çirkin ve günah olması da, nikahı düşürmek demek olan boşamanın meydana gelmesi sebebiyledir. Yoksa lağvedilir, çirkin ve günah olmasının mânâsı kalmazdı. İşte boşamanın meşru olması zarar ve fesad için değil, aile içerisinde ortaya çıkan sevgisizlik ve geçimsizlik sakıncalarını defetmek için mümkün olduğu kadar bir ıslah tecrübesi yapılmak suretiyle iki tarafın ruh hallerinin birbirinden ayrılmaya ne derece müsaid olabileceğini göstermek hikmetiyle ilgili olduğundan boşama ihtiyacını duyan kimsenin bunu en güzel şekilde kullanması emredilerek buyurulmuştur ki, إذا طلقتم النساء "o kadınları boşadığınız, yani boşamak istediğiniz takdirde." Bu şart önce, boşamanın yalnız erkeklere ait ve onların iradelerinde bulunan bir iş olduğunu gösterir. Koca karısını boşayınca boşama, şer'i bir hak olarak sabit olur. Aksi halde olmaz. Bundan dolayıdır ki bir hadiste الطلاق لمن أخذ بالساق *"Boşama, o hakkı alan kimseye aittir."*(1) buyurulmuştur. O halde kadının

(1) İbn Mâce, Talak, 31.

bunda doğrudan doğruya bir tercih hakkı yoktur. Meğer ki dilediği zaman kadına kendisini boşamakta serbest olduğuna dair, nikah zamanında veya sonra erkek tarafından bir hak tanınmış olsun. Bu olmadığı takdirde kadın ancak hul ile (fidye vermek suretiyle) kendisini kurtarmak için müracaat edebilir. Nitekim bu husus, فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ *"O zaman kadının (ayrılmak için) verdiği fidyede ikisine de bir günah yoktur.."* (Bakara, 2/ 229) âyetinde de açıkça ifade edilmiştir. Bu durumda hakim, Hanefilere göre ya iki taraftan da hakem tayin ederek, ya da doğrudan sulh girişiminde bulunarak koca tarafına fidye verme teklifini yapar. Kocanın veya vekilinin teklifi kabul etmesi de bir tür boşama sayılır. Şâfiîlere göre ise fesholur. Bazı âlimler, وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ اَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ اَهْلِهَا *"Eğer aralalarının açılmasından endişe duyarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin..."* (Nisa, 4/35) emrine nazaran hakimin fesh ve ayrılma hakkını da kabul etmişlerdir. Hanefiler bunun, inninlik (cimadan acizlik) veya cüzzam gibi habis bir hastalık halinde kabul edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. İkincisi, اِذَا طَلَّقْتُمُ *"Boşadığınız zaman."* şartı, boşamanın dinî yönden Allah Teâlâ katında istenilen ve övülen bir şey olmayıp, "İki şerden en hafifi tercih edilir." hükmünce nihayet bir izinden ibaret olduğuna da işaret eder. Çünkü kayıtsız ve şartsız boşamayı teşvik mânâsı içeren hiçbir delil yoktur. Bilakis mübah olmakla beraber buğzedilen bir şey olduğu ifade edilmiştir. Bu konuda Ebu Davud ve İbnü Mâce'nin rivayet ettikleri bir hadisde اِنَّ مِنْ اَبْغَضِ الْمُبَاحَاتِ عِنْدَ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ الطَّلَاقَ "Allah (c.c)'ın yanında mübahların en nefret edileni boşamadır."(1) denilmiş, diğer birinde de اَبْغَضُ الْحَلَالِ اِلَى اللّٰهِ الطَّلَاقُ "Allah katında en sevimsiz helal boşamadır."(2) şeklinde zikredilmiştir. Bu hadislerde mübah ve helal tabirlerinin bulunmasından dolayı bir takımları, boşamanın esasen mübah olduğunu ileri sürmüşlerse de İbnü Hümam'ın tahkikine göre en doğrusu şudur: "Boşama aslında nikah nimetine nankörlük olduğundan dolayı sakıncalıdır. Çünkü Resulullah (s.a.v) buyurmuştur ki: لَعَنَ اللّٰهُ كُلَّ مِذْوَاقٍ وَمِطْلَاقٍ "Çok boşayana ve aşırı derecede zevkine düşkün olandan her birine Allah lanet etmiştir."(3) Onun için ihtiyaç olmayınca talak, mekruh olur. Bundan dolayı buğzedilmiş olduğu söylenmiştir. Mübah tabir edilmesi, ancak ihtiyaç zamanlarında mübah olması hasebiyledir. Beyhakî de nefretin, sünnete riâyet edilmeyerek boşamanın gerçekleştirilmesi durumunda söz konusu olduğunu söylemiştir. Şâfiîlerden İbnü Hacer'in beyanına göre; "Boşama bazen vacib, bazen mendub,

(1) Ebu Davud, Talak, 1; İbn Mâce, Talak, 1.
(2) İbn Mâce, Talak, 1; Ebu Davud, Talak, 3.
(3) Alûsî, a.g.e., XIV, 132.

bazen de haram veya mekruh olur. Vacib olan; îlâ yemini yapıp da yaklaşma arzusu bulunmayan kimsenin karısını dört ay bekletmemek için yaptığı boşama ve iki hakemin boşama görüşünde bulunmamaları halindeki talak gibi. Mendub olan talak: Kadının haklarını yerine getirmekten kocanın, gerekse kayıtsızlıktan dolayı olsun aciz olması veya kadının âdet yönüyle kendisiyle geçinmeye zorlanamayacak derecede huysuz olması, yahut kadının ahlâka aykırı durumları korkulacak derecede olmamakla beraber pek iffetli olmaması halindeki boşama gibi. Ancak bu son durumda boşama vuku bulunca kadının ahlâksızlığa düşeceğinden korkulur veya ayrılığına dayanamayarak erkeğin onunla ahlâksız yollara sapması, yahut zorluk çekmesi düşünülür, halbuki boşama olmadığı takdirde bu korkular ortaya çıkmayacak olursa o vakit talak mendub değil, harama yol açacağı cihetle mekruh, belki de haram olur. Nitekim bid'i talak, yani bu âyette emredilenin tersine, kadının âdet görmesi esnasında vuku bulan veya üç talak birden verilmek suretiyle gerçekleştirilen talak, haramdır. Bütün bu hallerin dışında meydana gelen boşamalar da mekruhtur. Çünkü nakledildiği gibi sahih hadiste "Helaller içinde Allah'a en sevimsiz olanı talaktır." buyurulması kerahetini ifade eder. Çünkü kerahetin helal ile bir arada bulunabilmesi itibariyle, helal ile buğzun birleşmesinden ilk akla gelen kerahet olur. O halde helal yönünü kuvvetlendiren sebepler bir araya geldikçe kuvvetlerinin derecesine göre kademe kademe mübah, mendub ve vacib mertebelerine doğru çıkar. Kerahet tarafını kuvvetlendiren sebepler toplandıkça da buğz (nefret), haram mertebesine varır. Buna göre helal veya mübah tabiri boşamanın vuku bulmasına işaret olup, haram olan talakın dahi verilmesiyle boşamanın meydana geleceğini gösterir. Nitekim bid'i talakın bile vuku bulacağı hakkında fakihler, icma bulunduğunu belirtmektedirler. Buna karşı İbnü Teymiyye ve İbnü Kayyim el-Cevziyye bid'i talaktan sayılan üç talak birden verip boşamanın haram olması sebebiyle, böyle bir boşamada birden fazla talakın vuku bulmaması cihetini ictihad edilmesi gereken bir mesele gibi göstererek gündeme getirmek ve böylece pek önemli bir noktaya parmak basmak istemişlerse de, bütün mezheblerin ittifakla söz birliği ettiği bir meselede, usulen ictihadın caiz olamayacağı ileri sürülerek iltifat edilmemiştir.

Fakihler boşamayı hükmü yönünden ric'i ve bayin diye iki kısma, bayini de hafif ve galiz diye iki çeşide ayırmışlardır. Boşama şekli yönüyle de, mesnun ve bid'i olmak üzere iki nev'e, mesnunu ahsen ve hasen, bid'iyi de ehaff ve eşedd diye yine iki kısma ayırmışlardır. Mesnun: Boşayacak kimselere şer'an emir ve tavsiye edilip boşamada takip edilmesi gereken şekildir. Bu şeklin en güzeli de,

söz konusu âyette emredildiği gibi temiz anında bir ric'i talakla boşamaktır. Talaklardan her birini kadının temiz zamanlarında vermek üzere ayrı ayrı üç talaka kadar varmak pek güzel olmamakla beraber hasen sayılır. Bid'î talak ise, bunların tersine hayız halinde veya cinsî münasebetin vuku bulduğu temiz zamanında boşamak, yahut her ne vakit olursa olsun üç talak birden boşama şeklidir ki bu hepsinden daha şiddetlidir. Bu sûrenin inişine kadar boşama şekillerinin güzeline ve çirkinine bakılmıyordu. Ancak sûrede bunların ayırd edilmelerinin esasları anlatılmıştır. Asıl talak, ne men ne de tavsiye edilmemekle beraber, verilmek istenildiği takdirde emredilen en güzel şeklin şu olduğu ifade edilmiştir: O kadınları, yani kendileriyle cinsî münasebette bulunup da boşamak ihtiyacını duyduğunuz kadınları, boşamak istediğiniz takdirde فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ "bundan böyle onları iddetlerini gözeterek boşayın." Bunun, "Sayılı hayız günlerinin önünde yaklaşma imkanı olup da yaklaşılmamış olan temizlik halinde temiz olarak boşayınız." mânâsına olduğunda ittifak vardır. Ancak bu âyeti bazıları, hayızları önünde, bazıları da temizlik halinde yaklaşmayarak şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu iki mânâ da birbirine yakındır. Çünkü hayzın önü, geleceği ve gayesi temizliktir. Abdullah b. Mes'ud (r.a)'dan طَاهِراً مِنْ غَيْرِ جِمَاعٍ *"Yaklaşmadan temiz olarak,"* İbnü Abbas (r.a)'dan فِى قُبُلِ عِدَّتِهِنَّ *"İddetlerinin önünde"* diye nakledilmiştir. Mücahid demiştir ki: "İbnü Abbas'ın yanındaydım, bir adam geldi, karısını üç talakla boşamış olduğunu söyledi. O sükut etti, hatta biz zannettik ki karısını ona geri verecektir. Sonra dedi ki: "Biriniz gider ahmakça iş yapar, sonrada gelir ey İbnü Abbas der. Halbuki Allah Teâlâ, وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً *"Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder."* (Talâk, 65/2) buyurmuştur. Sen ise Allah'tan korkmamışsın. Şimdi ise ben sana çıkış yolu bulamam, Rabbine isyan etmişsin, karın senden bâyin talakla boş olmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, يَٓا اَيُّهَا النَّبِىُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ *"Ey peygamber! Kadınları boşadığınız zaman onları iddetleri içinde boşayın."* buyurmuştur." Dahhak'tan : "İddet kar'; kar' hayızdır. Temiz, cima etmeden temiz olandır, sonra da üç hayız beklemektir. Katade'den فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ *"onları iddetleri içinde boşayın."* âyeti, hayızdan temizlendiğinde مِنْ غَيْرِ جِمَاعٍ *"yaklaşmaksızın"* keyfiyeti de, temiz olduğu vakit dokunmadan bir talak verir, bir talak daha boşamak icabederse, diğer bir hayız görünceye kadar bırakır, temizlendiği zaman ikinci talakı verir. Üçüncüsünü de vermek isterse, bir hayız görünceye kadar mühlet verir, temizlenince üçüncü talakı da verir. Sonra kadın bir hayız daha iddet bekler, ondan sonra isterse başka kocaya gider." İbnü Sirin'den: "Kadını, temiz haldeyken cima etmeyerek ve hamile olmadığı belirlenmiş durumda

boşar." Hasan ve İbnü Sirin'den: مِنْ قُبُلِ عِدَّتِهَا كَمَا اَمَرَهُ اللّٰهُ "Allah'ın emrettiği gibi iddetinin önünde" boşar. Allah'ın zikrettiği iddetin dışında gerek bir, gerek iki, gerek üç talakla boşamak mekruh olur." Görülüyor ki, bütün bu rivayetler, hayzın geçmesi gözetilerek ondan sonra طَاهِرًا مِنْ غَيْرِ جِمَاعٍ *"Cima etmeden temiz olarak"* boşamak mânâsında birleşmiş bulunuyorlar. Bununla beraber Mâliki ve Şâfiî bunlardan, iddet müddetinin temizlik olduğu sonucunu çıkarmışlar, Hanefi imamları ise onun hayz olduğunu beyan etmişlerdir. Bundan dolayı iddet, temizliktir diyenler لِعِدَّتِهِنَّ sebebiyle "temizlik vaktinde" demeyi daha doğru bularak bu anlamı tercih etmişlerdir. İlk bakışta bu ifade uygun gibi görünürse de bundan "cimanın olmaması" kaydını çıkarmak müşkildir. Bu anlam, قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِى الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ *"De ki: O, bir ezadır. Ay halinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.."* (Bakara, 2/222) emri gereğince temizliğe girinceye kadar hayzın hükmüdür. Temizliğe kadar sayıp beklemek temizliğin değil, tabii olarak ve şeriate göre hayzın gereğidir. O halde iddetin temizlik değil, hayız olması lazım gelir. Temizlik iddetin esası değil, gayesidir. «لِعِدَّتِهِنَّ»de ittifakla kasdedilen temizlik, iddetin kendisi değil, önünde gayesi olması itibarıyladır. «لاَمْ» ile beraber tamamından Lazımi mânâ olarak sabittir. Hayız müddetinin başlıca iki unsuru vardır. Birisi cimada bulunmamak, diğeri de önünde temizliğe kavuşmaktır. İşte kasdedilen mânâ da kadını, bekleme müddeti olan hayzı bitirip, temizlik vaktine girmişken, cimada bulunulmadığı takdirde boşamak olduğundan «طَاهِرًا مِنْ غَيْرِ جِمَاعٍ» *"cima etmeden temiz olarak"* denilmekle bu iki unsurun ikisinin de kasdedilmiş olduğuna tenbih edildiği gibi «فِى قُبُلِ عِدَّتِهِنَّ» *"iddetlerinin önünde"* ifadesiyle de bu anlatılmıştır. Bu mânânın anlaşılması için "lâm"ın mânâlarındaki ihtimallere de dikkat etmek gerekmektedir. Bu lâm, ta'lil, akibet, tevkıt yahut da sıla için olabilir. Ta'lil için olursa, beklediklerinden dolayı yani sayılı hayız günlerini bitirip temizlenmişken zevciyyet muamelesinin istenilmemesinden dolayı boşayınız demek olur. Akıbet mânâsına alınırsa, hayızlarının sonunda boşayınız anlamına gelir. لِعَشْرٍ خَلَوْنَ *"Geçen on (gün) içinde"* gibi vakitle ilgili olursa temizlik vaktinde demek doğru görünürse de, hayız vaktinde demek doğru değildir. Esasen "Hayızları bittiği zaman" demek gerekmektedir. İddet lafzı, hayız müddetinin tamamını içine alır. İhsâ (saymak) emrinde de buna işaret vardır. Bunun için müfessirlerin bir kısmı, لاِسْتِقْبَالِ عِدَّتِهِنَّ *"İddetlerinin beklemek"* diye bir muzaf takdirini göstermişlerdir. فِى قُبُلِ عِدَّتِهِنَّ de böyle demektir. Burada zikredilen "kubül" ve "istikbâl"in hayızdan önce de sonra da olması doğrudur. Zemahşerî gibi bazıları da مُسْتَقْبِلاَتٍ لِعِدَّتِهِنَّ müteallak takdiriyle hal yapmışlardır ki

bu durumda "lâm"ın tevkit veya sıla mânâlarına gelme ihtimâli vardır.[1] Buna göre iddetlerini veya iddet vakitlerini karşılarlarken mânâsını ifade edip, bekleyecekleri hayızdan önceki temizlikleri halinde verilen talakın da sünnete uygun olduğunu ve iddetin hayız ile başlayacağını gösterir. Cima etmemek kaydının gerekli olduğu bilhassa hadisle beyan buyurulmuştur. Buharî ve diğerleri şöyle rivayet etmişlerdir. "İbnü Ömer (r.a) karısını hayızlı iken boşamıştı. Hz. Ömer bunu Resulullah'a söyledi, Resulullah da ona kızdı, sonra da dedi ki: "O kadına dönsün, sonra onu temizlenip peşinden bir hayız daha görüp temizlenene kadar tutsun. O zaman yine boşaması gerekirse, onu, temiz olduğu halde dokunmadan önce (İbnü Mâce'nin rivayetinde "cima'da bulunmadan önce" boşasın. İşte Allah'ın emrettiği iddet budur."[2] İbnü Ömer'in bu boşamasını Talak Sûresi'nin inişine sebeb olarak gösterenler olmuşsa da rivayetin tarzından da anlaşıldığına göre bu hadise, sûrenin inişinden sonra meydana gelmiş göründüğünden doğrusu, sûrenin iniş sebebi değil, belki bu hadis ile tefsirine sebeb olmuştur.[3]

İşte kadınları boşadığınız zaman böyle iddetlerini gözeterek temiz olduklarında dokunmaksızın boşayın وَاَحْصُوا الْعِدَّةَ **ve iddeti sayın** yani yazıp eksiksiz olarak tamamiyle sayın. Bakara Sûresi'nde geçen وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ *"Boşanmış kadınlar, bizzat kendileri üç aybaşı hali veya üç temizlik müddeti beklerler..."* (Bakara, 2/228) âyeti gereğince boşanmış kadınların iddet müddeti tam üç yani üç âdet beklemeleridir. Bu iddeti saymada geriye dönüşün mümkün olmasına, nafaka ve ikâmet esnasında talakı, temiz zamanlara dağıtmaya riâyet gibi bir takım faydaları vardır. وَاتَّقُوا اللّٰهَ رَبَّكُمْ **Ve Rabbiniz Allah'tan korkun** yani sizi erkek, onları kadın yaratmış ve sizleri yetiştirip nikah nimetine ve boşama selahiyyetine nail etmiş olan Rabbinizin azabından korkun da emirlerine dikkat edin, iddeti ne eksik sayın ne de uzatın. Gerek boşamada gerekse iddette kadınları zarara sokmaya kalkışmayın. لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ **Onları evlerinden çıkarmayın.** O boşayıp da iddet bekletmekte olduğunuz kadınları evlerinden hiçbir sebeple çıkarmayın. Bu evler, boşanıncaya kadar onların kocalarıyla ikâmet ettikleri meskenleridir. Çıkarmanın nehyedilmesinden anlaşıldığı gibi evlerin, erkeklere ait olmakla beraber بُيُوتِهِنَّ *"o kadınların evleri"* şeklinde

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 117.

(2) Buharî, Talak, 1, 2, 3, 45, Tefsiru Sureti 65/1; Müslim, Talak, 9, 10, 11, 14, Redâ, 66, 69, 72, 73, 76, 81.

(3) Ebu Davud, Talak, 4; Tirmizî, Talak, 1; Nesaî, Talak, 1, 3, 4, 5, 76; İbn Mâce, Talak, 2, 3; Dârimî, Talak, 1, 2; Muvatta, Talak, 53; Ahmed b. Hanbel, II, 6, 26, 43, 51, 54, 58, 61, 63, 64, 74, 78, 79, 80, 81, 102, 124, 146; III, 386.

kadınlara muzaf kılınması, iddetleri sona erinceye kadar boşanmış kadınların da kendi mülkleri gibi onlarda oturma haklarının bulunduğunu beyan ederek çıkarma yasağını tekid etmektedir. Şu halde evin ödünç veya kiralık olup da asıl sahibine teslimi gerekiyorsa bu durumda da kocaların onlara kiralama veya satın alma yahut da başka bir yolla mesken tedarik etmeleri lazımdır. Âyette yer alan لَا تُخْرِجُوهُنَّ *"Onları çıkarmayın."* nehyinin bağlantısız olarak bir taraftan Allah'tan korkmayı beyan etmesi, bir taraftan da başlangıç cümlesi halinde getirilmesi, bunun müstakil olarak istenilmiş olduğunu yeniden hissettirmek suretiyle önemini göstermektedir. Burada iddetten asıl maksadın nesebin ve kadınların korunması hususlarına diyaneten olduğu gibi hukuken ve kazaen dahi itina gösterme hikmeti vardır. Çıkarmayın demek, gadab, nefret veya darlığa binaen mesken ihtiyacı yahut sırf düşüncesizlik gibi bir sebeble çıkarıvermekten mantık yönüyle nehyedildiği gibi kendiliklerinden çıkıp gitmelerine izin vermeyin mânâsını da içine almaktadır. Çünkü onların, izin verilse bile çıkıp gitmelerinin caiz olmadığı şu hususla anlatılmaktadır. وَلَا يَخْرُجْنَ **Onlar da çıkmasınlar, yahut çıkmazlar.** Bu sıga, hem nehy-i gaib müennes, çoğul, hem de fiil-i muzari nefy-i istikbal müennes çoğul olabileceğinden nehye de, nefye de ihtimali vardır. Böyle nefiy (olumsuzluk) şekliyle yapılan nehiyin, açık nehiyden daha fasih olduğu da bilinmektedir. Yani kocaları izin verse bile bir zaruret olmadıkça çıkmaları, haramdır. Çıkmamalıdırlar ve çıkmazlar. اِلَّٓا اَنْ يَأْت۪ينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ **Apaçık bir edebsizlik yapmaları hali bir yana,** geçimsizlik ve dikbaşlılık yapıp da ihtiyaçları yok iken çıkıp gitmeleridir ki bu durumda başka bir kabahat yapmamış olsalar bile kendiliklerinden çıkmakla fahiş bir terbiyesizlik yapmış olurlar. Bu istisnanın «وَلَا يَخْرُجْنَ» *"çıkmasınlar"* ifadesine bağlanması daha doğrudur. Ancak yukarısına veya her ikisine bağlanma ihtimali de vardır. Çıkmaya bağlandığı takdirde dikbaşlılıkla çıkmanın sanki açık bir fuhuş gibi aşırı bir kötülük olacağını göstermekle yasaklamada mübalağa ifade eder ki İbnü Ömer. Süddi, İbnü Sâib ve Nehaî'den rivayet edilen de budur. Ebu Hanife de bu görüştedir. Çıkıp giderlerse iddet hakkından kurtulmuş olmazlarsa da, ev ve nafaka hakları düşer. Çıkarmaya bağlandığı takdirde ise, açık fahişelik, zina, hırsızlık su-i kast gibi bariz bir hıyanet, bir isyan ve hatta ağır sövüp soyma gibi fahiş eziyyetlerin olması düşünülmektedir. Böyle açık bir fenalığa giriştikleri görüldüğü vakit, çıkarılmaları, ihrac nehyinden istisna edilmiş olur. Bu takdirde fahişe tabirinde ilk akla gelen mânâ, zinadır. Katade, Hasen, Şa'bi, Zeyd b. Eslem, Dahhâk, İkrime, Hammad ve Leys'ten rivayet edilen ve İbnü Mes'ud ile İbnü Abbas'ın görüşü olduğu ileri sürülen de budur. Ebu Yusuf

da bu görüşü tercih etmiştir. Denilmiştir ki: bu takdirde haddin (cezanın) yerine getirilmesi için çıkarılırlar. Bazıları da bunun, gerek koca ve gerek akrabasına karşı fahiş sözlerle ağzını bozmak mânâsına geldiğini İbnü Abbas'tan rivayet etmişlerdi. Said b. Müseyyeb'ten nakledildiğine göre fahişe, her günaha denilmektedir. Bundan dolayı bazıları, bunun cezayı gerektiren zina, hırsızlık ve bunların dışında her günahı kapsayarak istisnanın tamamına bağlı olduğunu kabul etmişlerdir. Taberi de bu görüşü benimseyerek demiştir ki: "Bence doğru olan, burada fahişenin günah olduğunu ileri sürenlerin görüşüdür. Çünkü fahişe, haddini aşmış olan her çirkin iş demektir. Binaenaleyh zina, hırsızlık, aile fertlerine eziyet ve iddet beklemesi gereken evden çıkıp gitmek gibi işlerden her hangi birisini kadın iddet içinde yaparsa, bu durumda kocası onu evden çıkarabilir."[1] Bu istisnanın, yukarıdaki فَطَلِّقُوهُنَّ *"Onları boşayın."* emrine bağlanma ihtimali de yok değildir. لَا تُخْرِجُوهُنَّ *"Onları çıkarmayın."* Cümlesinin yukarıda geçen Allah'tan korkma hükmünü açıklaması itibariyle herhangi bir yere bağlanmamasından dolayı buna engel de olmaz. Bu durumda mânâ şöyle olur: Bu emirleri ve nehiyleri gözeterek boşayın, ancak boşadığınız takdirde o kadınlar açık bir fuhş ve ahlâksızlığa düşecek olurlarsa başka. O takdirde iddetlerini gözeterek dahi boşamak istemeyin. Müfessirler, âyetteki istisnanın bu şekilde bir bağlanma ihtimali olduğunu söylememişlerse de, yukarıda İbnü Hacer'den nakledildiği üzere boşandığı takdirde ahlâksızlık korkusu ortaya çıkan ve boşanmadığı takdirde mazbut kalacak olan kadını boşamamak tavsiye edilmiş ve bu bir hadisle de delillendirilmiştir. Ebu Davud ve Nesai'nin İbnü Abbas'tan yaptıkları rivayete göre: "Bir adam Resulullah'a gelmiş, "Benim bir karım var وَلَا تَرُدُّ يَدَ لَامِسٍ "El uzatanın elini geri çevirmez." demiş. Resulullah da, "Onu boşa!" buyurmuş, adam da "Korkarım gönlüm ardında kalır, sabredemem." diye karşılık vermiş. Bunun üzerine Resulullah فَأَمْسِكْهَا "Öyle ise onu sıkı tut." buyurmuş."[2] Nesâi bu hadisin merfu olmayıp mürsel olduğunu söylemiştir. Yani İbnü Abbas bunu Resulullah'tan bizzat dinlememiş, vasıta ile işitmiştir. Ancak, kendi işitmiş kadar kuvvetli olduğuna itimadından dolayı vasıtayı açıklamayıp, merfu gibi nakletmiştir. Böyle sahabe mürselleriyle merfu hadis gibi amel etmek ittifakla caiz olduğundan buradan şu hükümler çıkarılmıştır: Birincisi, iffetli olmayan bir kadını boşama emri. İkincisi, zahiri duruma nazaran boşandığı takdirde ahlâksızlık korkusu bulunup, ancak boşanmadığı zaman böyle bir korkudan uzak tutma imkanı olursa boşamayıp sıkı tutma emridir. Bu

(1) et-Taberî, a.g.e., XXVIII, 87.
(2) Nesaî, Nikah, 12, Talak, 34; Ahmed b. Hanbel, IV, 33.

iki hususdan delalet yoluyla bir hüküm daha anlaşılmış olur ki o da şudur: İffetli olan bir kadının, boşandığı takdirde ihtiyaç sebebiyle ahlâksızlığa düşeceği anlaşılırsa, onu boşamak günahtır. İşte bu istisnanın yukarıya da bağlanması ihtimalinde âyet, o hadisten çıkarılan hükümleri de ifade etmiş olacaktır.

وَتِلْكَ **Ve işte bunlar,** talak hakkındaki bu emirler ve bu nehiylerle meşru kılınan ve öğretilen hükümler حُدُودُ اللّٰهِ **Allah'ın hududlarıdır.** Allah'ın kulları için koyduğu sınırlardır وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ **ve her kim Allah'ın koyduğu sınırlara tecavüz ederse** yani bu hükümlerden bir şey ihlal ederse فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ **muhakkak nefsine zulmetmiş olur,** kendisine dünyevî, uhrevî zarar vermiş olur لَا تَدْر۪ي لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا **bilmezsin belki Allah ondan sonra bir emir ihdas eder,** o haddi aşmanın arkasından bir hadise, bir iş çıkarır, kalbini çevirir, bir takım meşakkatler, ızdıraplar verir, yaptığın zulme, haddini aşarak verdiğin talaka pişman olursun, dönmek istersin, iş işten geçmiş bulunduğu için geri dönemez, telâfi edemezsin, perişan olur, zararını ve vebalini kendin çekersin. Nitekim وَمَا تَدْر۪ي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا *"Kimse yarın ne kazanacağını bilemez."* (Lokman, 31/34) âyetinde de bu durum açıkça ifade edilmektedir. Onun için her hangi bir sebeble eşini boşayacak olan kimse öfkeyle her şeyi kesip atıvermemeli, ilerisini hesaba katmalı da Allah'ın bu emir ve nehiylerle tayin ettiği sınırını aşmamalı, önce iddetini gözeterek temiz bir halde talak vermeli ve iddeti saymalıdır. Şayet ayrılmak gerekirse bununla hem maksad hasıl olur, hem de bir tecrübeye imkan bırakılarak ruhi görüntüleri seyretmeye, düşünüp uyanmaya ve pişmanlık duyulursa geri dönmeye fırsat tanınmış olur. Çünkü üçe ulaşmadıkça öyle açık bir boşama ric'i olacağından hükmü ilerde geleceği gibi iddetin sonun kadar seçmeli olup istenildiğinde geri dönebilmek, olmazsa ayrılmaktır. Bu hikmetlerden dolayı haddi aşmaksızın iddetlerine karşı böyle bir talakla boşayın, iddeti zabtedip sayın ve Allah'tan korkup takva ile hareket edin. Onları evlerinden çıkarmayın, onlar da çıkmasınlar. Neticesine gelince: Şu şart ile ya tutmak ya da salıvermek arasında tercih söz konusudur. فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ **Sonra ecellerine yettiklerinde,** yani iddetlerinin sonuna geldiklerinde. Bu şart, geri dönüşün nihayeti, ayrılığın başlangıcı olan vakti göstermek içindir. Binaenaleyh iddet müddeti içerisinde her zaman dönme hakkı sabittir. Lakin iddet bitince tercih hakkı ortadan kalkar, ayrılık gerekir. Kadının izniyle nikah tazelenmedikçe birleşme mümkün olmaz. Henüz iddet çıkmadan sona erdiği zaman ise, durum kendisini göstereceğinden o vakit فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ **ya iyilikle onları tutun,** bırakmayıp güzel ve meşru şekilde geçinmek, iki tarafın haline münasip harcamalarda bulu-

narak ve iskanı temin ederek nikahlarınızda tutun. «أَمْسِكُوا» "*tutun*" Buyurulmasından anlaşılan, dönüşün sözlü olmasının şart olmayıp, fiilen de olabileceğidir. İmam-ı Azam'ın görüşü budur. أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ **Yahut iyilikle onlardan ayrılın,** buradaki «أَوْ» tahyir (istediğini seçmeyi teklif etmek) içindir. Yani tutmakla salıvermek arasında muhayyersiniz. Ancak tutmayı, ya da salıvermeyi tercih etseniz de bunları iyilikle yapmakla sorumlusunuz. Ayrılacaksanız o zaman güzellikle ayrılın, tatlı dille hakkını vererek ve zarara sokmaktan sakınarak, mesela geçinme niyeti olmadığı halde iddetini uzatmak için müracaat edip de, sonra yine boşamak gibi zarar verici hilelere sapmayarak güzelce çıkarıp gönderin, yani وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا "*Ve onları güzel şekilde serbest bırakın.*" (Ahzab, 33/49) âyetine riâyet edin وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ **hem içinizden adalet sahibi iki erkeği şahit getirin;** geriye dönüp tutmayı tercih ettiğiniz takdirde dönüşe, ayrılmayı tercih ettiğiniz takdirde de ayrılığa şehadet etmek üzere müslümanlardan adalet sahibi, doğruyu söyleyen ve doğru yol üzerinde bulunan en az iki erkeği hazır bulundurup şahid kılın ki, töhmete veya çekişmeye fırsat kalmasın, gerektiği zaman şahidlik yapsınlar. Buradaki «وَأَشْهِدُوا» "*şahit getirin*" emri أَمْسِكُوهُنَّ ، أَوْ فَارِقُوهُنَّ "*Onları tutun veya onlardan ayrılın.*" emirlerine bağlanmış olup وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ "*Alış veriş yaptığınız zaman şahid tutun..*" (Bakara, 2/282) âyeti gibi nedb (yapılmasını uygun görmek) içindir. Genellikle âlimlerin görüşü budur. Şafiî, eski görüşünde "şahid bulundurmanın dönüşte vacib" olduğunu savunmuş ise de, yeni görüşünde o da, mendub olduğunu söylemiştir. Alûsî bu konuda zayıf bulduğu şöyle bir görüşü nakletmiş ve demiştir ki : "Tabersi," açıkça bunun boşama esnasında şahid getirmekle emredilmesini, bu görüşün ehl-i beyt imamlarından rivayet edildiğini ve vücub ifade edip boşamanın sahih olmasında şart olduğunu" zannetmiştir."[1] Ben bu meseleyi uzun zamandan beri düşünür, söz konusu âyette buna bir ihtimal olup olmadığını ve güvenilir müctehidlerden bu görüşü benimseyenin bulunup bulunmadığını araştırırdım. مُجْمَعُ الْبَيَانِ Adlı tefsirin müellifi ve bir Şia âlimi olan bu Tabersi'nin, rivayet ve dirayetteki selahiyetinin neden ibaret olduğunu ve ehl-i beytin imamlarıyla kimleri kasdettiğini gereği gibi öğrenemedim. Ancak açık dediği husus açık değildir. Zira "şahid getirin" emrinin talaka ait olması için, yukarıda geçen فَطَلِّقُوهُنَّ "*Onları boşayın.*" emrine bağlanması gerekir. Bu ise, kolayca anlaşılır olmayıp, pek uzak bir durumdur. Zahir (anlaşılır) olan, yakınındaki "tutun" veya "ayrılın" emirlerine bağlanmış olmasıdır Şayet bu, talakın sıhhatinin şartı olacak derecede vücub ifade etseydi, "sayın" emrinden

(1) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 134.

önce zikredilmesi gerekir ve bu âyete tehir edilmesinin bir hikmeti olmazdı. Hem yakınına, hem uzağına bağlanma ihtimalinin caiz olduğunu göstermek için tehir edildiği söylenecek olursa denilebilir ki, bu bir ihtimal olabilirse, de buna anlaşılır demek doğru olmayacağı gibi, bu durumda hem boşama, hem tutma hem de ayrılma konusunda aynı mahiyette olması gerekirdi. Halbuki emrin herbirine göre vücub ifade etmesi ve bu vücubun, talakın sıhhatinin şartı olacak derecede farz durumda bulunması, tutma veya ayrılmada muhayyerlik emrine ters düşeceği gibi öteden beri izah edilegelen sünnet şekli üzere boşamanın cereyan tarzına ve ric'i talakın sağlayacağı faydaya da ters düşmektedir. Ayrıca boşama esnasında şahid tutulmayıp da iddetten sonra imsak veya müfarakat için şahid getirildiği takdirde sahih farzedilen talakın hükümsüz kalması gibi bir tenakuza yol açacağı da ortadadır. Gerçi aksine delil bulunmadıkça emirde asıl olan vücub ifade etmesidir. Ancak ihtimali içinde olan vücub boşamanın sıhhatinin şartı olacak derecede kesin farz mânâsını ifade edemeyeceği gibi, her vacib de, zıddının hükümsüzlüğünü gerektirmez. Bununla beraber iddetin sonuna kadar dönülmeyince ayrılığın gerçekleşmesi yönünden şahid getirmenin vacib olduğunu söylemenin de mânâsız olacağı düşüncesiyle bütün müctehidler, ayrılıkta şahid getirme emrinin وَاَشْهِدُوٓا اِذَا تَبَايَعْتُمْ (Bakara, 2/282) âyetinde olduğu gibi nedb ifade ettiği hususunda ittifak halindedirler. Şu halde en yakın ve en açık olan ihtimalde emir nedb için oldukça, en uzak olan ihtimalde vücub için olmasının, hem de bu vücubun farziyyet derecesinde sıhhatinin şartı sayılmasının doğru olamayacağı basit bir düşünce ile anlaşılmış olur. Ancak denilebilir ki imsak veya müfarakatta şahid getirmek mendub olunca boşamada niye olmasın? Evet bunun da mendup olduğunda şüphe yoktur. Zira bu اَشْهِدُوا *"şahid getirin"* emrinin yukarıya bağlanma ihtimali, uzak olmakla beraber bunun, delalet yönüyle ve öncelikle sabit olacağında da şüphe etmemek gerekir. Şu emrin vücub için olduğunda ihtilaf yoktur. وَاَقٖيمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِ **"Şehadeti de Allah için doğru yapın!"** Yukarıdaki emirlerin hepsi boşayanlara ait olduğu gibi bu emir de şahidleredir. Şu hitab da, hepsi içindir. ذٰلِكُمْ **Size söylenen bu işittikleriniz,** gerek talak verecek olanlara ve gerek şahitlik edenlere hitab edilen bu emirlerle yapılan tebliğ; yani iddet bekleyerek boşamak, iddeti saymak, Allah'tan korkup günahtan sakınmak evden çıkarmamak, çıkmamak, sınırları aşmayıp sonunu hesaba katmak ve sonra iddet müddeti bitince, ya hakkıyla, güzelce tutmak ya da daha fazla bekletmeyip hakkını vererek güzellikle ayrılmak, bunlara şahid tutmak ve şehadeti de zamanında dosdoğru yapmak, işte bunların hepsi ve her biri öyle bir derstir ki يُوعَظُ بِهٖ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ

bununla sizlerden, Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimselere vaaz ediliyor, öğüt veriliyor çünkü bunlara riayet edip korunarak faydalanacak olanlar, Allah'a ve ahirete imanı olan veya iman kabiliyeti silinmemiş bulunan kimselerdir. İman yeteneği kalmamış, kalbleri kararmış ve mühürlenmiş olanlar ne Allah'tan korkar, ne ahireti sayar, ne de nasihat dinlerler, onlar kendi nefislerinin havasına giderler. وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ **Her kim de Allah'a ittika ederse** Allah'ın gadabından korkar, isyandan sakınır ve öğütlerini tutarsa, يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً **Allah onun için bir çıkış yolu yaratır.** onu düştüğü darlıktan ve aile yüzünden çekmekte bulunduğu sıkıntılardan kurtulup çıkacağı bir yol, bir çare gösterir وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ **ve onu hatırına gelmeyen yönden rızıklandırır.** Onun için boşayan da boşanan da, ayrılan da ayrılmayan da, Allah'tan korktuğu takdirde gam yemesin, Allah ona da bir çare yaratır ve ummadığı yerden nasibini verir.

Rivayet edilmiştir ki: "Resulullah (s.a.v) وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ âyetini okumuş ve demiştir ki: مَخْرَجاً مِنْ شُبُهَاتِ الدُّنْيَا وَمِنْ غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَمِنْ شَدَائِدِ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ "(Allah) hem dünya şüphelerinden, hem ölümün sıkıntısından hem de kıyamet gününün şiddetinden bir çıkış yolu (yaratır.)"(1) Bir de Ebu Zerr'den şöyle rivayet edilmiştir: "Resulullah وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ âyetini okuyordu, tekrar tekrar okumaya başladı, hatta beni uyku bastı da buyurdu ki: "Ey Ebu Zerr, insanların hepsi bunu tutsaydı, kendilerine yeterdi." وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ **Ve her kim Allah'a tevekkül ederse** başına gelen herhangi bir şeye karşı O'nun kudretine itimad edip, yapacağı işte kendini O'nun emrine teslim ederek hükmünce giderse فَهُوَ حَسْبُهُ **O, ona yeter.** Allah onun işlerinin hakkından gelir. Hesabına kâfidir. اى : مَنْ وَثِقَ بِهِ فيما نَالَهُ كَفَاهُ اللّٰهُ مَا اَهَمَّهُ *"Yani elde ettiği şeyler konusunda Allah'a güvenirse kendisinin önem verdiği şeylerde de Allah ona kâfidir."* Razî tefsirinde zikredildiği üzere onun için Resulullah (s.a.v) buyurmuştur ki: مَنْ اَحَبَّ اَنْ يَكُونَ اَقْوَى النَّاسِ فَلْيَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ "İnsanların en kuvvetlisi olmayı arzu eden, Allah'a dayansın."(2) اِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِهِ **Her halde Allah emrini yerine getirir.** Muradını muhakkak yapar, hiç bir işinden geri kalmaz, hepsinin hakkından gelir. Hükmünü istediği gibi yürütür. Kendisine tevekkül edilse de, edilmese de yürütür. Nihayet her şeyin sonu gelir. Dünyada acı da geçer, tatlı da geçer, sıkıntı da geçer, refah da geçer. Ecel gelince takdir edilen ölüm, dakika geçirmeksizin pençesini takar, akibet gelir çatar. İyiler iyiliği ile, kötüler kötülüğü ile kalır. Herkes ameliyle toplanır. Ancak Allah'a tevekkül de, O'nun

---

(1) Suyûtî, a.g.e., VIII, 195.
(2) Suyûtî, a.g.e., VIII, 200.

emridir. Tevekkül edenin muradı da, Allah'ın irade ve rızasına teslim olmaktan ibaret olursa, Allah da onun mükafatını büyütür. قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا **Hakikat, Allah her şey için bir ölçü takdir etmiştir,** bir sınır ve miktar tahsis etmiştir ki o şeyi ona göre yürütür. O sınır ve miktardan ileri geçirmez. Bu hüküm öyle bir kanundur ki her şey hakkında geçerlidir. Ve her şeyin hükmü, kıymeti Allah'ın ona tahsis ettiği ölçü ile uygunluk arzetmektedir. Gerçekte bir şeyi bilmek de onu, o ölçü ve sınırıyla seçmek demektir. Bu cihetle sebeplerin bir dereceye kadar kıymet ve itibarı yok değilse de, bunlar, zatî (aslî) değil, değişken ve sınırlıdır. Tesir ve hüküm onun değil, Allah'ındır. Asıl ilim ve kudretine itimad edilecek; işler, hüküm ve iradesine havale edilecek hakim, sebepler değil, sebepleri yaratan Allah'tır. Her şey geçer, leh ve aleyhte olan her sebep tükenir, takdir edilen kaderi biter, başında ve sonunda bütün kudretiyle Allah kalır. Hem Allah takdir buyurmamışsa hiçbir şey diğerinde tesirini gösteremez. Takdir buyurmuş ise, Allah'tan başka hiçbir şey de onun önüne geçemez. Ateş, Allah'ın yak dediğini kendi miktarınca dediği kadar yakabilir. Rızık da Allah'ın doyur dediğini kendi miktarınca dediği kadar doyurabilir. Demek ki sebeplere itimad sonlu, Allah'a itimad sonsuzdur. O halde kuvvet ve kesin bilgi, sebeplere güvenmekte değil, Allah'a dayanmaktadır. Tevekkül de gururla kendini sayıp koyuvermek değil, Allah'ın gösterdiği yolda gücü yettiği kadar vazifesine önem vermek, takva sahibi olmak, kusurunu itiraf ile beraber, Allah'ın kudretine itimad edip netice hakkında telaşa düşmeksizin, O'nun iradesine teslim olmaktır. Önce وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ *"Kim Allah'tan korkarsa"* sonra da وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ *"Kim Allah'a dayanırsa."* buyurulmasında buna bir işaret vardır. Hz. Peygamber (s.a.v)'in hadisinde اِعْقِلْهَا وَتَوَكَّلْ "Deveyi bağla da tevekkül et."(1) buyurulması da bu mânâyı hatırlatmaktadır. Allah Teâlâ her şeye bir ölçü takdir ettiği için her şey gibi insana da gerek cinsine, gerek nevine, gerek toplumuna gerek ferdine, gerek rızıklarına gerek fiillerine, gerek sözlerine gerek hallerine hep birer miktar takdir buyurmuş ve birer sınır koymuştur ki, Allah'tan korkma ve O'na tevekkül bile o ölçü ve değer dairesinde cereyan eder. Binaenaleyh, erkeğin de dişinin de birer miktarı ve her birinin fiil ve hallerinde birer sınırı vardır. O sınırı aşmaya kalkışan kendine zulmetmiş olur. Bu suretle Allah Teâlâ, iddete, çıkarmaya, çıkmaya, kavuşmaya, ayrılığa, kederlere, sevinçlere, nasip ve rızıklara hep birer miktar ve sınır takdir buyurmuştur. Bundan dolayı boşanan kadınların iddetlerini de hayızlı, hayızsız ve hamile olup olmamalarına göre ayrı ayrı birer miktar

(1) Tirmizî, Kıyamet, 60.

ile takdir etmiş, nafaka ve oturacakları evleri ona uygun olarak emretmiştir. Bu sebeple قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا *"Hakikat, Allah her şey için bir ölçü takdir etmiştir."* hükmü, hem kendinden öncesini hülasa ve takviye etmektedir, hem de kendinden sonrakine bir mukaddime ve tenbihtir. Allah'ın takdiri böyle her şeyi önünden, arkasından ve hatıra gelmeyen yönlerden bağlar.

Şimdi boşanan kadınların iddetleri, âdetleri yani hayızları hesabıyla Bakara Sûresi'nde geçtiği şekilde üç âdet sayılacak olursa, hayızdan kesilmiş olan yahut hayız görmeyen veya gebe bulunan kadınların iddeti nasıl sayılabilecek denirse onların iddetlerinin de miktarını beyan için buyuruluyor ki وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ **hayızdan kesilmiş, yaşı ilerlemiş olup da artık hayız görmekten ümidini kesmiş, "iyas" haline gelmiş kadınlarınızdan boşanmış olanlar,** çoğu defa örfe göre hayızdan kesilme yaşı elli beş ve altmış olarak takdir edilmiştir. (Bakara Sûresi'nde bulunan وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ (2/228) âyetinin tefsirine bkz.) إِنِ ارْتَبْتُمْ **Eğer şüphe ediyorsanız,** buradaki إِنِ ارْتَبْتُمْ *"Eğer şüphe ediyorsanız"* kaydı, ihtirazi (ilerisi için hesaba katılan bir kayıt) değil, bu meseleyi soranların veya soracak olanların meydana gelen veya gelecek olan sorularına göre vukuu (bir hadisenin cereyan tarzı)dur. Bu bir itiraz cümlesi demektir. Yoksa hayızdan kesilip kesilmediklerinde şüphe ediyorsanız demek değildir. Zira يَئِسْنَ sığasıyla hayızdan kesilmenin bilindiği söylendikten sonra, "hayızdan kesilmede şüphe ediyorsanız" demek olmayacağı bellidir. Buna göre mânâ şöyledir: Bunların iddetlerinin nasıl olacağını kestiremeyip de müşkil görüyor, tereddüd ediyor ve soruyorsanız biliniz ki فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ **onların iddetleri üç aydır.** Üç ay beklerler, bu müddet zarfında hamile oldukları ortaya çıkmazsa sonunda diğer hususlarda olduğu gibi فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ *"Ya iyilikte tutun, ya da iyilikle ayrılın."* (Talak, 65/2) âyetine göre hareket edilir. وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ **Hayız âdeti görmeyenler de** öyle üç ay beklerler. Bu وَاللَّائِي yukarıda geçen وَاللَّائِي يَئِسْنَ mübtedasına müfredin atfı suretiyle bağlanıp haberi de فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ *"Onların iddeti üç aydır."* cümlesinin olması caiz ise de, buna o karine ile başka bir haber takdir edilerek وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ كَذَلِكَ عِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ *"Âdet görmeyenlerin iddeti de aynı şekilde üç aydır."* şeklinde cümleyi cümleye bağlamak da caizdir. Miktarda iştirak itibariyle önceki, hükümde müstakil olma itibariyle de ikincisi daha uygundur. Bunlar gerek on yedi yaşından küçük olup henüz büluğa ermemiş olduklarından dolayı hayız görmemiş olanları ve gerek büluğ yaşının en üst sınırı olan on yedi yaşını geçmiş, binaenaleyh yaş itibariyle büluğa ermiş oldukları halde âdet görmeyenleri kapsamaktadır. Bir veya iki kere hayız görüp de sonra görmeyenlerde de sahih olan budur. Çünkü âdet

düzgün olduğunda muteber olur ki bunun da en azı üçtür. O halde üç defa hayız görüp de sonra sürekli olarak hayızdan kesilmiş olanlara hayız âdeti görmemiş denemeyeceğinden "temizlik süresi uzamış" denilir ki böylelerinin iddeti müşkildir. Hanefiler bunun, hayız iddetine tabi olarak hayızdan kesilme yaşına kadar beklemesinin gerekli olduğu görüşündedirler. Çünkü buna hayız âdeti görmemiş denemeyeceği gibi hayızdan kesilme haline geldiği de söylenemez. Ancak iddetten asıl kasdedilen, gebelik şüphesini kesin olarak ortadan kaldırmak olduğuna göre, bunu gebelik müddetinin en fazlasından daha ziyade bekletmek, hüküm koyucunun hikmetine uygun olmasa gerektir. Acizane kanaatim bu gibi durumlarda hamilelik şüphesini dikkate alarak, hamilelik müddetinin en üst sınırına kadar bekletmektir. وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ **Haml sahibeleri,** hamli bulunan, yüklü, gebe kadınlara gelince, gerek söz konusu edilen boşama ve gerek kocalarının vefatı halinde olsun mutlak surette bunların أَجَلُهُنَّ **ecelleri yani iddetlerinin sonu** أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ **yüklerini bırakmalarıdır.** Mudğa (embriyonun gelişerek organların belirmeğe başladığı safha) veya alaka (embriyonun rahim cidarına asılma safhası) halinde bir düşük bile olsa yükü bırakma işi bitince o dakikada iddette bitmiş olur. İkiz de ise, itibar sonrakinedir. Bakara Sûresi'nde geçen وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا *"Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendilerinden dört ay on gün bekler.."* (Bakara, 2/234) âyetinde kocaları vefat eden kadınların iddet müddetinin dört ay on gün olduğu geçmişti. Burada ise mutlak olarak gebe olanların iddet müddetlerinin, yüklerini bırakmalarına kadar olduğu beyan edilmiştir. Denildiğine göre Hz. Ali ve İbnü Abbas (r.a) bu âyetin boşanmış kadınlar hakkında olduğunu kabul etmişler, bununla beraber "kocaları vefat edip de gebe kalan kadınların iddetinin, "eb'ad-ı eceleyn" "iki süreden en uzunu" yani dört ay on gün ile yükü bırakmaktan hangisi daha uzun ise, onunla olacağını söylemişlerdir.(1) Şia'dan olan imamiyye de bu görüşü benimsemiştir. Halbuki Hz. Ali ve İbnü Abbas bu âyetin yalnız boşanmış kadınlar hakkında olduğunu ileri sürselerdi "eb'ad-i eceleyn" "iki sürenin en uzunu" yahut "ahir-i eceleyn" "iki sürenin sonuncusu" diye iki iddetin en uzun sürelerini kabul etmezlerdi. Bundan başka Buharî ve diğer kaynaklarda şöyle nakledilmiştir: "Ebu Seleme b. Abdurrahman haber verip dedi ki: "İbnü Abbas'a bir adam geldi. Ebu Hureyre de yanında oturuyordu. O adam "Kocasından kırk gün sonra doğuran bir kadın

(1) Buhârî, Tefsiru Sureti 65/2; Müslim, Reda, 164, Talak, 59; Nesaî, Talak, 56; İbn Mâce, Talak, 7; Dârimî, Talak, 11, 14; Muvatta, Talak, 84, 86; Ahmed b. Hanbel, I, 447; VI, 289, 312, 319.

hakkında bana bir fetva ver." dedi. İbnü Abbas' "iki sürenin en uzun olanı kadar beklemesi gerekir." diye cevap verdi. Ben de وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ *"Gebe olanların bekleme süresi, yüklerini bırakmalarına kadardır."* dedim. Ebu Hureyre de "Ben kardeşim oğlu yani Ebu Seleme ile aynı görüşteyim." dedi. Bunun üzerine İbnü Abbas, Gulam el-Kureyb'i Ümmü Seleme hazretlerine gönderip ona sordurdu. Ümmü Seleme de dedi ki: "Sübeyatü'l-eslemiyye gebe iken kocası öldürüldü. Sonra Sübey'a doğurdu. Nikahına talib olanlar olunca da Resulullah (s.a.v) onu nikah ettirdi. Ebu's-Senabil de talibler arasında idi."[1] Nesaî'nin rivayetlerinden biri de şöyledir: Ebu Seleme b. Abdirrahman, İbnü Abbas ve Ebu Hüreyre (r.anhüm) kocasının vefatı esnasında yükünü bırakan bir kadının (Sübey'atu'l-eslemiyye'nin) iddeti hakkında fikir alışverişinde bulunuyorlardı. İbnü Abbas, "İki sürenin sonuncusunu bekler." dedi. Ebu Seleme ise, "Hayır! Yükünü bırakınca helal olur." dedi. Ebu Hureyre de ben kardeşim oğlu ile aynı görüşteyim." dedi. Bunun üzerine durumu Hz. Peygamber (s.a.v)'in hanımı Ümmü Seleme Hazretlerine ilettiler. Ümmü Seleme dedi ki: "Sübey'atu'l-Eslemiye kocasının vefatından biraz sonra doğurdu ve Resulullah (s.a.v)'dan fetva istedi. Resulullah da ona evlenmesini emretti." Bu Sübey'atu'l-eslemiyye hadisini muhaddisler çeşitli yollardan rivayet etmişlerdir. Yine Nesaî bu hadisi, Sübey'a'nın kendisinden hususi bir senedle rivayet etmiştir: "Abbullah b. Utbe, Amr b. Abdillah b. Erkam ez-Zühri'ye mektub yazdı ve "Sübey'a Binti'l-Harisi'l-Eslemiye'ye git, Resulullah (s.a.v)'ın ona gebeliği hakkındaki fetvasından sor!" dedi. Bunun üzerine Amr b. Abdillah Sübey'a'nın yanına vardı ve ona Abdullah'ın istediği fetvayı sordu. Sübey'a da Resulullah'ın Bedir'de hazır bulunmuş ashabından Sa'd b. Havle'nin nikahı altında olup, onun Veda Haccı'nda vefat ettiğini, kocasının vefatından dört ay on gün geçmeden önce doğurduğunu ve lohusalık halinden kalktığında Abdu'd-dar oğullarından bir zat olan Ebu's-senabil'in yanına gelip kendisini süslenmiş görerek, "Zannederim dört ay on gün geçmeden nikah arzu ediyorsun." dediğini haber verdikten sonra dedi ki: "Ben Ebu Senabil'den bunu işitince Resulullah'a gittim durumumu anlattım." Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Doğurduğun zaman helal oldun."

Bundan başka İmam Malik, Şafiî, Abdurrezzak, İbnü Ebi Şeybe ve İbnü Münzir rivayet etmişlerdir ki: "Gebe iken kocası vefat etmiş olan kadın hakkında soruldu. İbnü Ömer dedi ki: "O kadın yükünü bırakınca helal olur." Bunun üzerine Ensar'dan bir zat da ona Ömer İbni'l-Hattab'ın şöyle söylediğini

---

(1) Buhârî, Tefsiru Sureti 65/2.

haber verdi: "Kadın, kocası defnedilmeden tabutunda iken bile doğursa helal olur." yani iddeti biter nikahı helal olur.[1]

Buharî, Ebu Davud, Nesaî ve İbnü Mâce, İbnü Mes'ud (r.a)'dan rivayet etmişlerdir ki: "Suretü'n-Nisai'l-Kusra "Kısa Nisâ Sûresi" (yani Talak Sûresi) Bakara Sûresi'nden sonra nazil oldu."[2] Buhârî'nin lafzında ona ruhsat yapmıyorlar da tağliz mi yapıyorlar? (Yani ona izin vermiyorlar da hakkında kaba söz mü söylüyorlar?) Yemin ederim ki, Kısa Nisâ Sûresi tuladan (yani en uzun sûre olan Bakara Sûresi'nden) sonra nazil oldu. وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ *"Hamile olanların iddet süreleri, karınlarındakini doğuruncaya kadardır."* Nesaî'nin diğer bir lafzında şöyle denilmiştir: "Her kim dilerse yardım ederim. وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ âyeti, başka değil, kocası vefat edenler âyetinden sonra nazil oldu." Bir lafzında da şu cümle yer almaktadır, "Kısa Nisâ Sûresi, Bakara Sûresi'nden sonra indirildi." İbnü Mâce'nin lafzında da şöyle zikredilmiştir: "Vallahi dileyene yardım ederiz. Kısa Nisâ Sûresi başka değil اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا (Bakara, 2/234) âyetinden sonra nazil oldu." İşte meselenin anahtarı, bu sahih rivayetlerle sabit olan iniş tarihi ile Resulullah (s.a.v)'ın Veda Haccı senesindeki fetvasındadır. Demek oluyor ki Kısa Nisâ Sûresi ismi de verilen söz konusu Talak Sûresi, özellikle bu âyet, Bakara Sûresi'nden sonra indirilmiş olduğu için o sûrede bulunan, kocası vefat eden kadınların iddet müddeti hakkındaki "dört ay on gün" âyetinin umumundan gebelere ait olan kısmını bu âyetin genel mânâsı açıkça beyan etmektedir ki böyle daha sonraki bir tarihle yapılan beyan, Usul ilminde tebdil (değiştirme) beyanı denilen nesih kısmına dahil olduğu için, gebeliği konu edinen âyetin umumu, vefat âyetinin umumundan bir noktayı değiştirmek suretiyle neshetmiştir. İbnü Abbas başta iki rivayet arasında tereddüt ettiğinden ihtiyatlı davranarak "âhiru'l-eceleyn" "iki sürenin sonuncusu" demiş isede Hz. Peygamber (s.a.v)'in hanımlarından olan Ümmü Seleme (r.a)'den sorulması üzerine, Resulullah'ın fetvası anlaşılmıştır. Buna göre gebe kadınların boşanmada da, kocalarının ölümü halinde de iddet müddetleri, yüklerini bırakmaları ile tamam olur.

وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ **Her kim Allah'tan korkar,** emirlerini tutar, haklarına saygı göstererek **korumasına sığınırsa** يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهِ يُسْرًا **Allah ona işinde bir kolaylık verir.** İşini kolaylaştırıp yararlı işler yapmada başarılı kılarak dünya ve ahiret kolaylığı sağlar. ذٰلِكَ **Bu zikredilen hükümler** اَمْرُ اللّٰهِ **Allah'ın emridir**

(1) Muvatta, Talak, 84, 86; İbn Mâce, Talak, 6; Dârimî, Talak, 11; el-Musannaf, VI, 474.
(2) Buhârî, Tefsiru Sureti 2/41, 65/2; Nesaî, Talak, 56.

أَنْزَلَهُ اِلَيْكُمْ **onu size indirdi,** diğer ümmetlerde yoktu. Hz. Muhammed ile onun ümmetine indirdi وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ **ve her kim Allah'tan korkar emir ve hükümlerini korursa** يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّـَٔاتِه **Allah onun kabahatlerini tarafından keffâretleyip örter.** Çünkü اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّـَٔاتِ *"iyilikler kötülükleri giderir.."* (Hud, 11/114) buyurulmuştur وَيُعْظِمْ لَهُ اَجْرًا **ve onun mükafatını büyütür, katlar.** Bu sûrede böyle takva tavsiyelerinin her birinde dikkat çeken husus, müjde ve tehditler beraberce zikredildiğinde birkaç defa tekrar ve teyide (kuvvetlendirmeye), aile hukukunun, kadın ve boşama işlerinin hususi önemine ve bu konudaki dikkatsizliğin, اَبْغَضُ الْحَلَالِ اِلَى اللّٰهِ الطَّلَاقُ *"Allah'ın yanında en sevimsiz helal, boşamadır."*[1] hadisiyle de anlatıldığı gibi birtakım adi bahanelerle talak salahiyyetinin kötüye kullanılmasındaki mahzurların ve bu yüzden uğranılacak müşkillere göğüs gerilmesindeki mükafatın büyüklüğüne ve onun için gerek aşk ve muhabbet, gerek kin ve nefret sebebiyle Allah korkusu, vazife hisleri unutuluvermeyip her hususta Allah'ın emirlerine itina gösterilerek, takva yolunun tutulması ve korunma çarelerininin aranması gereğine sıkı sıkıya işaret etmesidir. Böylece gerektiğinde boşama gerçekleştiği takdirde önce وَاَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللّٰهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ (Talak, 65/1) âyetinde buyurulduğu gibi burada da yine korunma yollarından olmak üzere buyuruluyor ki اَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ **onları:** yani boşanıp da iddet içinde bulunan kadınları, boşamadan önce olduğu gibi **gücünüzün yettiğinden, kendi oturduğunuz yerin bir kısmında oturtun.**

Vücd, insanın gücü, gücünün yetebildiği varlığı demektir. Buna göre kadının kocasına gücünün yetemeyeceği bir ev teklif etmeğe de hakkı yoktur. Sonra belli ki bu emirler, sağ kalanlaradır. Binaenaleyh kocası vefat eden kadının iddetinde ikamet yeri ve nafaka talebinde bulunmaya hakkı yoktur. O varisler arasında bulunduğu için tereke (ölen kimsenin bıraktığı şey)den hissesi ne ise onu alır. Bu konuda bilgi için وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ *"İçinizden ölüp geriye eşler bırakanlar eşlerinin, (evlerinden) çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyyet etsinler..."* (Bakara, 2/240) âyetinin tefsirine bkz.) وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ **Bununla beraber üzerlerinde tazyik yapmak, bezdirmek için onlara zarar vermeye kalkışmayın** وَاِنْ كُنَّ اُولَاتِ حَمْلٍ **ve eğer o iddet bekleyen boşanmış kadınlar gebe iseler** ki o gebelik gerek boşama esnasında veya daha önce bilinmiş olsun ve gerek iddet içinde anlaşılsın, kadının bunu gizlemeyip haber vermesi **gerekmek-**

---

(1) İbn Mâce, Talak, 1; Ebu Davud, Talak, 3.

tedir. Zira وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فٖٓى اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ *"Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri kendilerine helal olmaz..."* (Bakara, 2/228) âyeti de bunu ifade etmektedir. İşte böyle hayzın kesilmesi ve gebelik gibi kendine ait hususlarda kadının sözü tasdik edilmelidir. فَاَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّٰى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ **O halde onlar ta yüklerini bırakıncaya kadar kendilerine, infak ediniz nafakalarını veriniz.** İddetin asıl gayesi, gebe olup olmadığını ortaya çıkaracak bir zaman bekletmek olduğu için, gebe olduğu anlaşılınca artık onu üç hayız bekletmeye gerek kalmayacağı gibi, üç ay ile de yetinilmeyip az veya çok miktarda, ta yükünü bırakıncaya kadar infak etmek gerekir. Boşama tarihinden itibaren gebelik müddetinin en azı altı ay, en çoğu ise Hanefilere göre iki sene, Şâfiîlere göre dört senedir. Buradaki وَاِنْ كُنَّ اُولَاتِ حَمْلٍ *"eğer onlar galebe iseler"* şartı, mutlak harcama emrinin sebebi değil, حَتّٰى يَضَعْنَ *"yüklerini bırakıncaya kadar"* gayesiyle şartlı infakın sebebidir. Onun için bu şartın zıt mânâsı, gebe olmayan boşanmış kadınlara iddetlerinde, ikamet için ev lazım ise de nafaka gerekmezmiş gibi bir anlam ifade etmez. Bilakis uzun olabilecek iddetin sonuna kadar infak emrinin ibare (metin parçası) ile müdafaası, iddetleri daha kısa olan kadınlara bekleme sebebindeki iştirakten dolayı, infakın vacib olduğunu delalet yoluyla anlatır. لَا تُخْرِجُوهُنَّ اَسْكِنُوهُنَّ *"Onları çıkarmayın, oturtun"* buyurulması da, bu hususun yine işaret yoluyla alâmetidir. Çünkü evden çıkarmayı yasaklamak, oturtmanın gereklerinden birinin de infak olduğunu kolayca anlatmaktadır. Böyle iken burada gebelik şartının açıklanması, şu nükteleri ifade eder.

Birincisi, iddet bekletip infak etmekten asıl maksadın, gebelik olduğunu göstermektir.

İkincisi, Uzama ihtimali bulunan gebeler hakkında şüpheyi ortadan kaldırmaktır.

Üçüncüsü, boşama olmasa bile gebe olanlara özel bir itina ile bakılmasına işaret etmektedir.

Dördüncüsü, de şu meseleyi ayrıntılarıyla anlatmak içindir: فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ **Doğurduktan sonra çocuğu şayet sizin için yani siz babaların hesabına emzirirlerse** فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ **o vakit onlara emzirme ücretlerini verin.** Buna göre çocuk dünyaya gelince ona baktırmak, infak etmek vazifesi esas itibariyle babalara aittir. Murdıayı, yani emzirecek süt anayı baba tutacak, masrafını baba verecektir. Ananın da hıdane, yani çocuğu kendi kucağında bulundurup ona fiilen bakma hakkı vardır. Çocuğun hakkı da evvela ana sütünü emmektir. Onun için

boşanmış olan ana, çocuğa bakma hakkını kullanıp da babanın hesabına olarak ücretle o çocuğu emzirecek olursa, babanın o çocuğu ondan almayıp süt emzirme ve bakım ücretini vermesi gerekir. Yok eğer babası hesabına değil de ana kendi hesabına emzirecek olursa o zaman babanın çocuğun anasına ücret vermesi gerekmez. Yalnız baba, emzirme ücretinin dışında giyim ve diğer masraflarını verir ve bütün bunların aralarında kararlaştırılması lazım gelir. Onun için buyuruluyor ki وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ **Ve iyilikle,** yani iki tarafın durumuna uygun ve çocuğun menfaatını gözeterek güzel bir şekilde, ne baba tarafından cimrilik, ne ana tarafından zorluk gösterilmeksizin, **aranızda müşavere edin,** gereken ücreti ve çocuğun nafakasını kararlaştırın, boşanıp ayrıldık diye küsüp birbirinize zorluk çıkarmayın وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ **ve eğer birbirinize zorluk çıkaracak olursanız** baba cimrilik edip gerekeni vermez veya ana fazlasını ister, emzirmeye nazlanır veya emzirmek istemezse فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرَى **o zaman onu babanın hesabına diğer bir emzikçi kadın emzirecektir.** Emzikli bir kadın tutulacaktır. Baba diğer bir süt anası bulup emzirtecek ve ona gereken ücreti vermeye mecbur olacaktır. Bu takdirde ise ana çocuğuna analık etmemiş, şefkat duygusu beslememiş, Allah'ın kendisine vermiş olduğu sütü yavrusundan esirgeyip fazla para ile satmak alçaklığına düşmüş olacağı gibi, çocuğunu anasından esirgeyen ve gücünün yetebileceği ücreti vermeyip zorluk çıkarmış olan baba da, evladını hem yabancı ellere düşürmeye sebebiyyet vermiş hem de yine ücret ve nafaka vermeye, belki anasına vermek istemediğinden fazla vermeye mahkum olacaktır. Ancak çocuk anasından başka kadının memesini almadığı takdirde onu emzirecek diğer bir kadın bulunanamış demek olacağından, bu durumda çocuğun ölümüne meydan vermemek için ana takdir edilecek bir ücrette emzirmeye hakim tarafından zorlanır. لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ **Genişliği bulunan kimse genişliğinden infak etsin,** bu âyet bütün nafaka meselelerinde uygulanabilir bir hükümdür. Yani emredilen infaklardan hangisi olursa olsun infak ile sorumlu bulunan kimsenin, hali vakti müsait olup da malca genişliği varsa genişliğine göre nafaka versin. Bütün genişliğini versin değil, genişliğinden yani وَالَّذِينَ اِذَا اَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَامًا *"Ve onlar ki, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar."* (Furkan, 25/67) âyetini unutmayıp ne israf ederek ne de kısarak değil, orta bir yol tutarak uygun olanı versin وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ **rızkı kısılmış olan kimseler de** فَلْيُنْفِقْ مِمَّا اٰتٰيهُ اللّٰهُ **Allah'ın ona verdiğinden infak etsin;** orta halli olan orta halli, az olan da az versin. Çünkü لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا مَا اٰتٰيهَا **Allah kimseye verdiklerinin dışında bir şey teklif etmez;** her hususta böyle olduğu gibi infak teklifleri de böyledir. Zengin

zenginliğine göre, fakir de fakirliğine göre sorumlu olur. Borç bulabilirse sonradan vermek üzere iyi niyetle borç eder. Bu da bir bakıma Allah'ın ihsanı sayılır سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا **Allah bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.** Binaenaleyh fakirler ve fakir aileleri de bulabildiklerine kanaat ederek ve sabrederek ilerisi için Allah'tan ümidi kesmemeli, zenginlêr de böylelerini ihmal etmemeli, zekat, sadaka ve yardımlarıyla gözetmeli, zengin ve fakir hepsi Allah'tan korkarak çalışmalıdırlar.

Kadın, aile ve infak işlerinde bozukluk, ahlâksızlık, idaresizlik, Allah'ın emirlerine isyan ile haksızlık ve azgınlığın; bir toplumun, bir medeniyetin bir memleketin yok edilmesine yol açan sebeplerden olduğu anlatılmak suretiyle bu sûrede yer verilen hükümlerin bir taraftan önceki Teğâbun Sûresi'ne bir taraftan de gelecek olan Tahrim Sûresi'ne bağlanmak üzere buyuruluyor ki:

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ
عَنْ اَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَابًا شَدِيدًا وَعَذَّبْنَاهَا
عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨﴾ فَذَاقَتْ وَبَالَ اَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ اَمْرِهَا
خُسْرًا ﴿٩﴾ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَٓا اُو۬لِي
الْاَلْبَابِۚ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا قَدْ اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكُمْ ذِكْرًا ﴿١٠﴾
رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا
يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا
قَدْ اَحْسَنَ اللّٰهُ لَهُ رِزْقًا ﴿١١﴾ اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ

وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿١٢﴾

Meâl-i Şerifi

8- Nice kent var ki Rablerinin ve O'nun elçilerinin emrine başkaldırdı, biz de onları çetin bir hesaba çektik ve onlara görülmemiş şekilde azab ettik.

9- İşlerinin vebalini tattılar. İşlerinin sonucu tam bir hüsran olmuştur.

10- Allah onlara şiddetli bir azap hazırlamıştır. O halde ey inanan akl-ı selim sahipleri! Allah'tan korkun, Allah size bir uyarıcı gönderdi.

11- Size Allah'ın açık açık âyetlerini okuyan bir elçi (gönderdi) ki inanıp faydalı işler yapanları, karanlıklardan aydınlığa çıkarsın. Kim Allah'a inanır ve yararlı iş yaparsa (Allah) onu, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlere sokar. Allah ona gerçekten ne güzel rızık vermiştir.

12- Allah O'dur ki yedi göğü ve yerden de onlar kadarını yarattı. Emir bunlar arasında iner ki Allah'ın her şeye kâdir olduğunu ve Allah'ın bilgisinin, her şeyi kuşattığını bilesiniz.

قَرْيَةٍ Yukarılarda da geçtiği gibi karye, Kur'ân'da köy, şehir, ve memleket gibi cemiyyet ve medeniyyet mahalli olan yerlere ve halkına denir. Bu kelime esasen toplanmak mânâsından alınmıştır. Rağıb der ki: "Karye, insanların toplandıkları yerin ve insanların tamamının ismidir ve bu mânâlardan her biri için kullanılır."[1] وَاسْـَٔلِ الْقَرْيَةَ *"Şehre sor.."* (Yusuf, 12/82) âyetindeki "karye" kelimesini müfessirlerin çoğu, şehir halkı diye tefsir etmişlerdir. Bazıları da demiştir ki: "Hayır burada karye, kavmin kendisidir." قَرْيَةً كَانَتْ اٰمِنَةً يَأْت۪يهَا رِزْقُهَا رَغَدًا *"Allah öyle bir kenti misal olarak anlattı: Güven içinde, huzur içinde idi; her yerden rızkı bol bol kendisine geliyordu.."* (Nahl, 16/112), وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ اَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ *"Nice şehirler var ki... "* (Muhammed, 47/13) âyetleri bu minval üzeredir. لَتُهْلِكَ الْقُرٰى

(1) Rağıb el-İsfehanî, a.g.e., 402.

"O kurayı helak edecek değildi." (Hûd, 11/117) sözünde ki kura da o, medeniyyet yeri olan şehrin, memleketin ismidir. مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى *"O kura halkı..."* (A'râf, 7/96); مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا *"Şu, halkı zalim olan karyeden.."* (Nisâ, 4/75) âyetleri de böyledir. Kadılardan biri Ali b. Hüseyn (r.a)'in yanına gelip Allah Teâlâ'nın وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتِى بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً *"Onlarla, içinde bereketler yarattığımız memleketler arasında, görünen şehirler var ettik..."* (Sebe', 34/18) âyetinden haber ver, bunun hakkında âlimlerimiz yani ehl-i beyt âlimleri ne diyorlar? diye sormuş. Onun da cevaben Mekke dediğinin hikayesi şöyle nakledilmiştir: "Sonra gördün mü? dedi. "Neyi" dedim. "Ancak adamları kasdetti." dedi. Bunun üzerine ben "O Allah'ın kitabında nerede?" diye sordum. Cevaben dedi ki: "Allah Teâlâ'nın وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ اَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ *"Nice kentler, Rablerinin ve O'nun elçilerinin emrine başkaldırdı..."* kavlini işitmedin mi?" Kısacası burada karye, bir medeniyet merkezi olan şehir, hatta şehirlerin oluşturduğu memleket halkı, kavim veya hükümdarlar mânâsına "şehir halkı" demektir. Çünkü Allah'ın ve peygamberlerinin emirlerine karşı gelerek isyan etmek, mekanın değil, o mekanda bulunanların işidir. Azabı tadan onlardır. Onların yüzünden memleketlerinin de harap olduğuna işaret için karye denilmiştir. عَتَتْ Azgınlık, dikbaşlılık demek olan utüvv'den ذِكْرًا **bir zikir,** hiç unutulmayıp gereğince amel edilmesi lazım gelen bir öğüt, Kur'ân, yahut bir müzekkir; öğüt verici, ihtar ve nasihat edicidir. Bu surette رَسُولًا yukarıdaki zikri beyan etmektedir, evvelki surette ise, اَرْسَلَ رَسُولًا "Bir peygamber gönderdi." mânâsıyla inzalden bedeldir. Resulden murad, Resul-i Ekrem Muhammed Mustafa (s.a.v)'dır. "Resul" kelimesindeki tenvin, yücelik ifade etmektedir. Peygambere nazaran Resul de, Cibril'dir.

اَللّٰهُ الَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ *"Allah O'dur ki, yedi gök yarattı."* Sema, esasen yüksek demek olup yer üzerinde duran kimselerin baş tarafını kuşatan yüksek âlemlerin ismidir ki Türkçe'de buna gök denilmektedir. "Seb'a semavat" "yedi gök" tabiri, yedi göğün varlığını ifade etmekte kesin olmakla beraber, daha ötesinin yokluğunu göstermez. Yani fazlalığı ortadan kaldırmaz. Çünkü müfessirlerden çoğunun zikrettiği ve Usul ilminde de beyan edildiği üzere sayıların mânâsı, karine (alâmet) bulunmadıkça, muteber olmayan mefhum-ı muhalif (zıt mânâ) cümlesinden sayılmaktadır. Kitap ve sünnette de yedi göğün daha ötesinin bulunduğuna işaret eden deliller vardır. Ayetü'l-Kürsî, Kürsî'nin göklerden ve yerden daha geniş olduğunu gösterdiği gibi, Kürsî'nin de Arş'ın içinde, sahradaki bir halka gibi olduğunu ifade eden كَحَلْقَةٍ فِى فَلَاةٍ hadisi de bilinmektedir. Gökler o kadar geniştir ki, "Seb'a semavat" tabiriyle hepsinin genel görünümü kasdedil-

diği surette yere ışığı yetişebilen bütün yıldızların sahası, dünya göğü denilen en aşağısından ibaret kalır. Nitekim إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ *"Biz yakın göğü bir zinetle yıldızlarla süsledik."* (Saffât, 37/6) âyetinin tefsirinde bu hususa işaret edilmişti. Fakat sayı mânâsı hesaba alınmayarak "seb'a semavat" denildiği zaman da ilk akla gelen mânâ umumiyetle, bilinen yedi gezegenin yörüngeleriyle ayırdedilen bölgelerdir. Güneş iki husustan dolayı bunların ortasında mütalaa edilir. Gerek yer ve gerek güneş bakımından üçü yakın, üçü de uzaktır. En uzakta bulunan Zuhal mıntıkası ve daha ötesi, yedinci demektir. Bunların böyle yedi sayısı ile ifade edilmesinde hem umumiyetle bilinenleri göstermek, hem de ötede bulunan güneşin merkeziyetine bir işaret vardır. Şu halde Zuhal'in ötesinde Uranus ve Neptun gibi daha başka gezegenler bulunması, yedi göğün varlığını bozmayacağı gibi "yedi gök" âyeti de de gerek mefhum-i muhalifin (zıt mânânın) muteber olmaması ve gerek onların da zikredilen nüktelere dayanan yedinci gök sınırında itibar edilebilmesi haysiyyetleriyle daha başka gezegenlerin bulunabilmesine engel olmaz. Evet iman edip yararlı işler yapan müminleri altından ırmaklar akan cennetlere ebedi olarak koyacak, kendilerine güzel güzel rızıklar ihsan edecek olan Allah, O Allah'tır ki, yedi göğü yaratmıştır. وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ **Yerden de onlar kadarını yaratmıştır.** Buradaki «مِنْ»in hem beyaniyye hem de ibtidaiyye olması mümkündür. Misliyyette de sayıda, yani yedilikte bir benzemenin olduğu açıkça görünürse de يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ *"İş bunlar arasında iner.."* (Talak, 65/12) beyanından anlaşıldığına göre vasıfta da bir benzeme ihtimali söz konusudur. Müfessirlerin çoğunluğu, «مِنْ» in beyaniye, benzemenin sayıda ve bazı vasıflarda olduğunu kabul ederek ve bazı hadislerden de delil getirerek demişlerdir ki: "Yedi gök olduğu gibi yedi de yer vardır. Her birinin arasında yer ve gök arası kadar bir mesafe ve her arzda Allah'ın mahlukatından yaratıklar vardır. Bizim anlayacağımıza göre esasen gezegenlerden her biri kendi göğü dahilinde bir arz gibidir ve onlarda da Allah'ın yarattığı canlılar vardır. Ancak buralarda insanın olup olmadığını Allah bilir. İbnü Abbas'tan gelen bir rivayette "Yedi arz denizlerle ayrılmıştır ve hepsini gök kaplar." denilmiş olması da bu anlamda olmalıdır. Denizlerle kasdedilen de, hava ve buhar gibi "kör dalgalar" da denilen hava denizlerinin olması gerektir ki, İbnü Abbas da bu gök denizlerinden söz etmiştir. Ancak bu ifadenin Asya, Afrika, Avustralya, Kuzey Amerika, Güney Amerika, Kuzey kutbu ve Güney kutbu kıtaları gibi yerin az çok denizle ayrılmış olan kıtalarına işaret etme ihtimali de vardır. Dahhak gibi diğer bazı müfessirler de yedi arz tabakası arasında açılma olmaksızın, tabaka tabaka birbirlerine benzer olduklarını söyleyerek وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ *"Yerden de on-*

lar kadarını..." âyetinde de bu şekilde arzın tabakalarına işaret edildiğini ileri sürmüşlerdir. Bazıları da "akalim-i seb'a" "Yedi bölge" diye tabir ettikleri eski bölge taksimatına ihtimal vermek istemişlerdir. Ebu's-Suud'un naklettiğine göre Kurtubi demiştir ki: "Önceki, yani her arz arasının, yer ve gök arası kadar bir mesafe ile açık olması en doğru bir görüştür. Çünkü Buharî ve diğer kaynaklarda rivayet edilen haberler bu görüşün doğruluğunu göstermektedir ki şu haber de bu cümledendir."(1) "Hz. Peygamber (s.a.v) girmek istediği herhangi bir yerleşim birimini gördüğü anda hemen şöyle derdi: اَللّٰهُمَّ رَبَّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَمَا اَظْلَلْنَ وَرَبَّ الْاَرَضِينَ السَّبْعِ وَمَا اَقْلَلْنَ وَرَبَّ الشَّيَاطِينِ وَمَا اَضْلَلْنَ وَرَبَّ الرِّيَاحِ وَمَا اَذْرَيْنَ نَسْأَلُكَ خَيْرَ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ وَخَيْرَ اَهْلِهَا وَخَيْرَ مَنْ فِيهَا وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهَا وَشَرِّ اَهْلِهَا وَشَرِّ مَنْ فِيهَا "Ey O yedi göğün ve onların kapladığı şeylerin Rabbi, hem yedi arzın ve onların taşıdıkları şeylerin Rabbi, hem şeytanların ve onların aldattıkları şeylerin Rabbi hem rüzgarların ve savurdukları şeylerin Rabbi olan Allah'ım! Senden bu şehrin (köy veya kasabanın) hayrını ve halkının hayrını ve onun içinde bulunan kimselerin hayrını dileriz. Ve onun şerrinden ve halkının şerrinden ve onun içindekilerin şerrinden sana sığınırız."(2)

Kur'ân'da bu âyetin dışında arzın yedi tabaka olmasına işaret eden başka bir âyet görülmüyor. Yer ve göğü konu edinen âyetlerde bazen اَلسَّمَآءُ وَالْاَرْضُ diye ikisi de müfred olarak zikredilmiş olmakla beraber çoğu zaman اَلسَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ şeklinde gökler çoğul, arz ise hep tekil olarak getirilmiştir. سَبْعَ اَرَضِينَ *"Yedi arz"* ifadesine ise ancak hadis ve haberlerde rastlanmaktadır. Bu arada delil getirmeye uygun olmayacak derecede gayr-i sahih (sahih olmayan), garib, zayıf, mevzu (uydurma) ve bazen de temsili bir takım haberler de yok değilse de, Kurtubi'nin dediği gibi muhaddislerin sahih kabul edip rivayet ettikleri hadisler de mevcuttur. Bu sahih haberler söz konusu âyetin işaretiyle birleşince, arzın birden fazla olduğunu kabul etmek doğru olur. Böyle iken Kur'ân'ın diğer âyetlerinde سَمٰوَاتٌ وَاَرْضٌ *"gökler ve yer"* denildiği gibi bu âyette de وَمِنَ الْاَرْضِ *"yerden"* diye arz müfred olarak getirilmiş de وَاَرَضِينَ مِثْلَهُنَّ *"gökler kadar yerler"* veya سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَاَرَضِينَ *"yedi gök ve yerler"* denilmemiş olmasının hikmetini de düşünmek gerekir.

Allah bilir ya bunun nüktesi şu olabilir: Gök, yükseliş meydanı, yükselme sahası olan üst tarafı; arz, ağırlık menzili ve düşüş yeri olan alt tarafı işaret etmektedir. Emrin iniş hükmüne göre hikmet ölçeğinde her oluşum için iniş ve

---

(1) el-Kurtubî, a.g.e., VIII, 175.
(2) Tirmizî, Daavat, 90.

düşüş merkezinin bir noktadan ibaret olması sebebiyle bize göre altımızda bir iniş noktası, düşüş ve ağırlık, merkezi olan arzımız tek olup buna karşılık tepemizde duyularımıza yansıyan, ruh ve şuurumuza delil ufuklarından doğarak kalbimizi şahidler ötesindeki gayb hakikatine yükseltmek veya yere indirmek için kuşatıp çırpındıran gökler birden fazladır. Böylece, cisimlerin hangisinden bakılsa yine yeri teşkil eden arz bir ve onu çepeçevre kuşatan gökler birden çoktur ve bunların hepsi de Allah Teâlâ'nın ilim ve kudretiyle ihata edilmiştir. Onun için ifadeye öyle bir şekil verilmiştir ki bir zemin üzerinde türlü türlü manzaralarıyla bakışları kuşatan ve neresinden bakılsa bakış noktası gözetilmek şartıyla yüksek hakikatler arzeden yedi gök gibi şekil ve tabakaları ihtiva etmektedir.

«مِن» Beyaniyye olduğuna göre "el-Arz"dan maksat, lâmın cins için olup arz cinsini ifade ettiğini, bu cinsin yahut bazısının yedi göğe olan benzerliğini ve o yedinin bizim arzımızla olan cins birliğini anlatır. Bu yöndeki benzerliğin yalnız sayıdan ibaret kalmayıp, bazı hususi vasıflarda da olduğu anlaşılmaktadır. En sahih olarak kabul edilen bu ihtimale göre, arzımızın gezegenlerle, gezegenlerinde arzımızla bir cins birliği ve göklerle de bir benzerliği bulunduğu neticesi, ortaya çıkar. Bundan da arzımızın bir gezegen ve gezegenlerin az çok arzımız gibi, kendi âlemlerinde birer ağırlık merkezi, bazı yaratıklara mesken ve bazı eserlere konak yeri olan maddî ve en azından maden ve nebatları içeren birer cisim oldukları sezilebilir. İkinci bir ihtimal de, «الارض» "el-Arz"daki "Lâm"ın ahd için olup arzın, yalnız bizim arzımızdan ibaret olduğunu ifade eder ve buna nazaran da arzımızın kıtaları, tabakaları ve bölgeleri itibariyle yedi göğe benzerliğini gösterir. Ki bu da bizi birçok araştırma yapmaya sevkeder. Bu mânâlarda «مِنْ»in ba'ziyyet mânâsı da düşünülüp düşünülmemesine göre de birer fark meydana gelir. Bizce bu anlamların hepsi doğrudur.

Diğer bir ihtimal de «مِنْ»in ibtidaiyye olmasıdır ki müfessirlerden buna karşı çıkanı görmedim. Bununla beraber lisan itibariyle bunun da doğru olabileceğinden şüphe etmiyorum. Bu surette de خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ *"Onu topraktan yarattı, sonra "Ol" dedi, artık olur.."* (Al-i İmrân, 3/59) ve مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ *"Sizi ondan yarattık..."* (Tâhâ, 20/55) âyetleri kabilinden olarak arzdan insanın yaratılışını ve onun nefsinde, üstündeki gökleri hususi ve mantıklı bir şekilde cisimlendiren ve düşündüren şuur ve idrak görüntülerinin yaratılışını ifade etmiş olur ki bu da beş duyu, akıl ve vahiyle birlikte yediden aşağı değildir. Ve yedi gök tabakasının böyle birbirine uygun olan ruhi işlere ait mertebelere göre

düşünülmesi gibi bizim için pek önemli olan bir bakış açısını da gösterir ki, göğe ait haberlerde tasadüf edilen sözleri bir dereceye kadar tasavvur edebilmek için bunun faydası vardır. يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ **Aralarına yavaş yavaş emir iniyor** وَاَوْحٰى ف۪ي كُلِّ سَمَٓاءٍ اَمْرَهَا *"Ve her göğe emrini vahyetti..."* (Fussilet, 41/12) buyurulduğu şekilde o yedi gökle arzdan da bir o kadarı arasında, gerek hepsine ve gerek her biriyle ilgili olan, umumi, hususi bütün hareket ve sükunları, hadise ve işleriyle tedbir ve idarelerine, kısacası kaza ve kaderleriyle alakalı olan ilâhî emir ve Rabbani vahiy inip duruyor. Buradaki «تنزل ، امر ، بين» kelimelerine de dikkat etmek gerekmektedir. Bunda bizim arzımızla beraber, dahil olduğumuz ve güneş sistemi diye ifade ettiğimiz cisimler manzumesinin genel ve özel konumlarına bir işaret ve yaratılmalarından sonra onlarda beraberce yahut tek olarak veya karşılıklı bir denge içinde cereyan eden bütün mukadderatın, gerek onlarda kalan ve gerek bize kadar gelen ışık, hararet ve saire gibi bütün işlerin, onların tabiatlarında olan bir iş olmayıp bu manzumeden daha yüksekleriyle de ilgili olarak قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي *"De ki: Ruh Rabbimin emrindedir..."* (İsrâ, 17/85) âyetinde buyurulan ruh gibi Allah katından inen bir emir olduğuna, böylece Kur'ân'ın, bu emirlerin de göklerin üstünden inen nur gibi Hz. Muhammed'in kalbine indirilmiş bulunduğuna tenbih edilmiştir. Onun için bunların bizim ruhi işlerimizle bilhassa alakası anlatılmak üzere buyuruluyor ki لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ **O yaratma ve emrin inmesi, şunu bilmemiz içindir ki Allah her şeye kâdirdir.** Binaenaleyh iman edip yararlı iş yapan müminlere olan vaadini yerine getirmeye de kâdirdir. وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْماً **Ve Allah her şeyi ilmiyle kuşatmıştır.** Zira bütün o yüce ve alçak, cismani ve ruhani kâinatın yaratılış ve düzeni, o bilimsel işlerin yayılması, hepsine hakim bir kudretin ve hepsinin içi ve dışıyla bütün hakikatını, başını ve sonunu kuşatıcı bir ilmin delil ve burhanıdır. Binaenaleyh bütün bu hükümleri, o ilim ile takdir etmiş ve kanun yapmış, o kudretle indirmiş ve tebliğ buyurmuştur.

Burada Talak Sûresi bitti. Talakın sonuçlarından birisinin de haramlık olması münasebetiyle aşağıda geleceği gibi bunu, yemin ve yine bazı aile hususlarıyla ilgili olan Tahrim Sûresi takip edecektir.

Tahrîm Sûresi

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı : 12

Tahrim Sûresi Medenî'dir. Bu sûreye "Müteharrim" veya "Lime Tüharrimu" Sûresi adı da verilmektedir.

Âyet sayısı : On ikidir.

Kelime sayısı: İki yüz kırk dokuzdur.

Harf sayısı : Bin altmıştır.

Fâsılası : م، ن، ا، ر (صنار) harfleridir.

Nüzul sebebi, baş tarafındaki âyetlerden anlaşılacağı üzere tahrim hadisesidir.

Tahrim, itikâdî veya fiilî, aslî yahut ârızî, geçici ya da geçici olmayacak tarzda haram etmek, haram kılmak veya menetmek, mahrum kılmak mânâlarına gelebilir ki, ilâhî teklifle yahut zorla ya da akıl veya şeriat yönünden yahut da usûl ve âdette emri sayılan biri tarafından yasaklanma, menedilme veya mahrum kılınma şekillerini kapsamakla beraber talak, zıhâr ve îlâ gibi bazı yemin

kısımlarını da içine almaktadır. Burada ise Peygamber (s.a.v.)'in kendine yaptığı bir tahrim olayının ismi olarak bu sûre ona izafe edilmiştir. Esasen tahrim Allah'a ait olup, Allah'ın helâl kıldığını haram kılmanın iyi bir şey olmadığı anlatılmıştır.

Bu olay özetle şöyledir: "Peygamber (s.a.v.)'in hanımlarından birine sır olarak söylediği bir sözü, o hanımı gizli tutmayıp, Peygamber'in hanımlarından en fazla görüştüğü diğer bir arkadaşına çıtlatmıştı. Bundan haberdar olan Hz. Peygamber, sırrını gizlemediğinden dolayı ona çıkışmıştı. Buna karşı da o ikisi birbirine arka çıkıp, dünya refah ve süsleriyle ilgili bazı dileklerde bulunarak, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in diğer hanımlarını da alakadar edecek bir davranışta bulunmuşlardı. Bundan dolayı Resulullah'ın hem dünya hayatının önemsizliğini anlatmak hem de ailesine bir ıslah dersi vererek netice itibarıyla rızalarını yoklamak üzere kendisine helâli haram eder yollu bir yemin ile öteden beri alışılagelmiş hayat tarzından ve haremlerinden îlâ [1] şeklinde ayrılıp Meşrebe (şerbetlik) denilen selâmlık odasında bir ay müddetle köşesine çekilmeyi tercih etmiş olduğu hadisedir ki, itikafın (bir yere kapanıp ibadetle vakit geçirmenin) sünnet olması hasebiyle başlangıçta bunun ne olduğu anlaşılmamıştı. Ancak kısa bir müddet sonra hâne-i saadette (Hz. Peygamber'in evinde) bulunan hanımlarının hepsi Resulullah'ı gücendirmiş olma endişesiyle ayrılık acıları içinde göz yaşları dökmeye başlamışlardı. Derken etrafa Peygamber'in bütün hanımlarını boşadığı haberi yayılmış ve onu duyan sahabileri birden bire bir merak ve telaş sarmıştı. Bu esnada Suriye tarafında Rumlar'ın teb'asında yaşayan hıristiyan Araplar'dan Gassânîler'in müslümanlarla savaşmak için hazırlık yaptıklarına dair Medine'de haberler yayılmaya başlamış, münafıklar da bir kargaşa ve karışıklık çıkarmaya vesile bulduklarını zannederek sevinmişlerdi. Nihayet yirmidokuzuncu günün sonunda Resulullah uzletten çıkıp hanımlarının yanına dönmüştü. İşte sözkonusu sûrenin, bu tahrim olayı sebebiyle indirilmiş olabileceği gibi Tirmizi'nin rivayet ettiği vechile Ahzab Sûresi'nde geçen يَآ اَيُّهَا النَّبِىُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ وَاُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا *"Ey Peygamber! Eşlerine söyle: "Eğer siz, dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size müt'a (boşanma bedeli) vereyim ve güzellikle salayım."* (Ahzab, 33/28) âyeti de bu sebeple nazil olmuş ve Müslim'in bir rivayetine göre de Nisâ Sûresi'nde yer alan وَاِذَا جَآءَهُمْ اَمْرٌ مِنَ الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ اَذَاعُوا بِهِ *"Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelse onu yayarlar..."* (Nisâ, 4/83) âyeti de bu sırada indirilmiş olabilir.

(1) Îlâ için Bakara, 2/226,227. âyetlerin tefsirine bakınız. (Müellif)

Bu hadise hakkında sahih olan ve olmayan, birtakım sözler söylenmiş ise de Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Tirmizi, İbnü Hibbân ve daha başkalarının sahih senedlerle rivayet etmiş oldukları Hz. Ömer'in İbnü Abbas'a olan beyanları ve Hz. Aişe hadisleri bizi en fazla aydınlatacak sahih rivayetlerdendir.(1)

Buhârî'nin bir senedi: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ عَنْ يَحْيَى ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ حُنَيْنٍ ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا يُحَدِّثُ أَنَّهُ قَالَ .

Müslim'in bir senedi: حَدَّثَنَا هَرُونُ بْنُ سَعِيدٍ الأَيْلِيُّ ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ وَهْبٍ ، أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ يَعْنِي ابْنَ بِلَالٍ ، أَخْبَرَنِي يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ بْنِ حُنَيْنٍ ، أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ عَبَّاسٍ يُحَدِّثُ

Bu iki senedle Buhârî ve Müslim şu iki rivayette ittifak etmişlerdir: "İbnü Abbas (r.a.) hadis anlatarak dedi ki: "Ömer b. Hattab'a bir âyet hakkında sormak istiyordum. Bir sene bekledim, heybetinden soramadım. Tâ ki hac yapmak üzere çıktı, ben de beraberinde çıktım. Döndüğümüzde yolun azını (Merri Zahran'ı) katetmiştik. Ömer, ihtiyacı için bir misvak ağacının yanına saptı, ben onu bekledim. Nihayet işini bitirdi, sonra beraberinde yürüdüm. (O abdest alıyor, ben de suyunu döküyordum, bir sırasını buldum) "Ey müminlerin emiri! Peygamber (s.a.v.)'in hanımlarından ona karşı bir davranış içinde bulunmuş olan o iki kadın kimdir?" diye sordum. Ömer de, "Onlar, Hafsa ile Aişe'dir" dedi. Bunun üzerine dedim ki: "Vallahi ben bir seneden beri bunu sana sormak istiyordum, fakat saygımdan soramıyordum". "Öyle yapma, ben de bir bilgi olduğunu zannettiğin bir şeyi hemen bana sor ki, bir bilgim varsa onu sana haber vereyim." dedi. Sonra Ömer şöyle devam etti: "Vallahi biz doğrusu cahiliyye döneminde kadınları bir şeye saymazdık, tâ ki Allah Teâlâ, onlar için indirdiğini indirinceye kadar ve haklarında verdiği payı verinceye kadar. Ben, kendi kendime bir işle ilgili düşünürken karım bana, "şöyle şöyle yapsan" dedi, ben de, "Senin nene lazım? Benim düşündüğüm bir işte senin sorumluluğun da ne oluyor?" dedim. Bana, "Ey Hattâb oğlu! Sen kendine karşı gevezelik edilmesini istemiyorsun, halbuki senin kızın Resulullah'a karşı mırıldanıyor, hatta o günü öfkeli bırakıyor." deyiverdi. Bunun üzerine Ömer hemen kalktı, ridâsını aldı, tâ Hafsa'ya kadar gitti ve ona, "Kızım sen Resulullah'a karşı mırıldanıyor, onu bütün gün kızgın bırakacak kadar söyleniyor musun?" dedi. O da, "Vallahi biz hepimiz ona söylenir, mırıldanırız." dedi. Ben de ona dedim ki: "Bilirsin ben seni Allah'ın cezasından

(1) Buhârî, Libas, 31, Âhad, 3; Tefsiru Sureti 66/2; Müslim, Talak, 31, 32, Reda', 97, 98, 101, Talak, 32, 33, 36; Ebu Davud, Edeb, 135; Ahmed b. Hanbel, I, 303; III, 200; Nesaî, Talak, 32; Tirmizî, Tefsiru Sureti 4/22.

ve Resulullah'ın gazabından daima sakındırmışımdır a kızım! Sakın seni arkadaşının güzelliği ve Resulullah'ın ona karşı olan sevgisi aldatmasın. -Bu sözüyle Hz. Aişe'yi kasdediyordu-". Sonra dedi ki: "Oradan çıktım, yakınlığım olduğu için Ümmü Seleme'nin yanına girdim, durumu ona söyledim. Ümmü Seleme de bana şöyle dedi: "Taaccüb ederim sana Ey Hattaboğlu! Her şeye girdin de Resulullah ile hanımları arasına da mı girmek istiyorsun?" İşte bu söz bana öyle tesir etti ki; vicdanımda duyduğum üzüntüyü kısmen ortadan kaldırdı.(1) Bunun üzerine onun yanından da çıktım. Benim Ensar'dan bir arkadaşım vardı. Ben gitmediğim zaman o bana haber getirir, o gitmediği zaman da ben ona haber getirirdim. Bu esnada Gassân krallarından birisini de endişe ediyorduk. Üzerimize yürüyeceği söyleniyor, yüreklerimiz onunla dolu bulunuyordu. Bir baktım ki arkadaşım Ensari kapıyı çalıyor bana, "Aç aç" dedi. Ben de "Gassânî mi geldi?" dedim. Hayır ondan daha kötüsü, Resulullah (s.a.v.) hanımlarından ayrılıp köşesine çekilmiş." dedi. İçimden, "Hafsa ile Aişe'nin burnu sürtülsün." dedim. Hemen elbisemi aldım, çıktım. Nihayet yanına vardığımda gördüm ki Resulullah (s.a.v.) birkaç basamakla çıkılır bir meşrebede (şerbetlik denilen divanlı bir odada), siyah bir uşağı da merdivenin başında duruyordu. Ona, "Ömer b. Hattâb'ın geldiğini söyle." dedim. Nihayet Resulullah bana izin verdi, ben de bu söylediğim sözleri ona anlattım. Ümmü Seleme'nin sözüne geldiğimde Resulullah tebessüm buyurdu. Bir hasır üzerinde bulunuyordu ve hasırla arasında bir şey yoktu. Başının altında içi lif dolu bir meşin yastık vardı. Ayaklarının yanında dökülmüş biraz karaz (Bedevî zamkı denilen selem pusesi), baş ucunda da asılı bir pösteki duruyordu. Böğründe hasırın izini gördüğümde ağlamaya başladım. "Niye ağlıyorsun?" dedi. "Ya Resûlallah!" dedim. "Kisrâ ve Kayser bulundukları haldeler, sen ise Allah'ın Resûlüsün..." Buyurdu ki; "Dünya onların, ahiret bizim; sen buna razı olmuyor musun?"(2)

Müslim ve Tirmizi'nin birbirine yakın ve ittifak halinde oldukları diğer bir rivayet:

Müslim: حَدَّثَنَا اسْحَاقُ بْنُ ابْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِىُّ وَمُحَمَّدُ بْنُ ابِى عُمَرَ (تَقَارَبَا فِى لَفْظِ الْحَدِيثِ) قَالَ ابْنُ ابِى عُمَرَ حَدَّثَنَا وَقَالَ اِسْحٰقُ اَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ ، اَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِىِّ ، عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ ابْنِ ابِى ثَوْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ

(1) İşte Hz. Ömer'in bu meseledeki teşebbüsünün son günlere kadar kalmasının bir sebebi bu olmuştur. (Müellif)

(2) Buhârî, Talak, 8, Tefsiru Sureti, 66/1, Eyman, 25; Müslim, Talak, 20; Ebu Davud, Eşribe, 11; Nesaî, Talak, 17, Eyman, 20, Nisâ, 4; Ahmed b. Hanbel, VI, 221.

Tirmizi: حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ اَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ ، عَنْ مَعْمَرٍ ، عَنِ الزُّهْرِيِّ ، عَنْ عُبَيْدِ اللّٰهِ ابْنِ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ اَبِى ثَوْرٍ : قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ:

Peygamber (s.a.v.) hanımlarından iki kadını ki haklarında Allah Teâlâ, اِنْ تَتُوبَٓا اِلَى اللّٰهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا *"Eğer ikiniz Allah'a tevbe ederseniz, kalbiniz gerçekten yönelmişti..."* (Tahrim, 66/4) buyurmuştu. Hz. Ömer'den sormaya hırslanır durdum, tâ ki Ömer hac ibadetini yaptı, ben de beraberinde yaptım. Yolun bir yerine geldiğimizde o abdest alıyor ben de mataradan (su kabından) su döküyordum. (Bir ara) dedim ki: "Ey müminlerin emiri! Hz. Peygamber'in hanımlarından o iki kadın kimdir ki Allah Teâlâ onların hakkında اِنْ تَتُوبَٓا اِلَى اللّٰهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا buyurmuştur? Ömer bana, وَاعَجَبًا لَكَ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ *"Tuhafına giden nedir ey İbnü Abbas?* Onlar Hafsa ve Aişe'dir." dedi. Sonra hadisi anlatmaya başladı: "Biz Kureyş topluluğu olarak kadınlara galibdik. Medine'ye geldiğimizde bir kavimle karşılaştık ki kadınları onlara galebe ediyordu. Bizim kadınlarımız da onlardan (bunu) öğrenmeye başladılar. Bir gün karıma öfkelendim, baktım bana karşı mırıldanıyor, mırıldanmasını münasip görmedim azarladım. "Benim mırıldanmamı niye münasib görmüyorsun? Vallahi Peygamber'in hanımları bile ona karşı mırıldanıyorlar, hatta birisi o gün geceye kadar yanına uğramıyor." dedi. Ben de gönlümden "Doğrusu onlardan böyle yapan muhakkak mahrûmiyet ve hüsrana düşer." dedim. Evim Avâlî'de[1] beni Ümeyye (İbnü Zeyd)'de idi ve Ensar'dan bir komşum vardı. Resulullah'a gitmek için nöbetleşerek inerdik. Birgün o iner, vahiy haberini ve sâireyi bana getirir, bir gün de ben iner ona getirirdim. O sırada Gassânîler'in bize gazâ etmek için atlarını nalladıkları haberini aldık. Derken birgün o komşum yatsı namazı bana geldi ve birden bire kapıyı vurdu. Hemen çıktım, çıkar çıkmaz "Büyük bir olay oldu." dedi. "Gassânîler mi geldi?" dedim. "Ondan daha büyük, Resulullah (s.a.v.) hanımlarını boşamış." dedi. Ben de gönlümden; "Hafsa zarar ve ziyana uğradı, bunun böyle olacağını zannediyordum." dedim. Sabah namazını kılınca giyindim, sonra fırlayıp tâ Hafsa'nın yanına gittim. Gördüm ki ağlıyor. (Müslim'in diğer bir rivayetinde odaların hepsinde de ağlayanlar vardı, ibaresi mevcuttur.) Ona, "Sizi Resulullah boşadı mı?" diye sordum. "Bilmiyorum O, işte şu meşrebede (şerbetlik denilen odada) uzlete çekilmiş." dedi. Bunun üzerine siyah kölesinin (yine Müslim'in diğer bir rivayetinde: dış kapının eşiğinde duran Rebah adlı kölenin) yanına vardım ve ona Ömer için izin iste" dedim. (Köle) içeri girdi, sonra dışarı çıktı ve "Seni kendisine haber verdim fa-

(1) Avâlî, Medine civarında tepelik bir yerin adıdır. (Müellif)

kat birşey söylemedi." dedi. Bunun üzerine mescide gittim, baktım ki minberin etrafında birtakım kimseler oturmuş ağlıyorlar. Yanlarında biraz oturdum sonra vicdanımdaki duygum bana gâlib geldi, yine o uşağa vardım: "Ömer için izin iste." dedim. Yine Resulullah'ın (huzuruna) girdi, çıktı ve "Seni kendisine söyledim, birşey demedi." dedi. Sonra yine mescide gittim ve vicdanım bana gâlib geldi yine o uşağın yanına vardım, "Ömer için izin taleb et." dedim. Yine içeri girdim sonra çıkınca bana "Kendisine seni söyledim, birşey demedi." dedi. Ben de döndüm tam gidiyordum ki, uşak beni çağırdı, "Gir, sana izin verdi." dedi. Bunun üzerine girdim, baktım ki, Hz. Peygamber (s.a.v.) رَمَلِ حَصِيرَةٍ hasır örgüsünü dirseklemişti. Böğründe hasırın izini gördüm. (Müslim'in İkrime rivayetinde: bir hasır üzerinde yan yatıyordu. Oturdum üzerine izârını çekti. Ondan başka da üzerinde bir şey yoktu. Hasır böğründe iz yapmıştı.(1)) Ey Allah'ın Resulü, hanımlarını boşadın mı?" dedim. "Hayır" dedi. "Allahüekber" (Allah en büyüktür) dedim. "Bizi bilirsin ki biz Kureyş topluluğu kadınlara gâlib bir topluluktuk. Sonra Medine'ye geldiğimizde orada öyle bir kavim bulduk ki, kadınları onlara gâlib geliyorlardı. Bizim kadınlarımız da onların kadınlarından bunu öğrenmeye başladılar. Birgün ben karıma öfkelendim, bana karşı mırıldanıyordu. Mırıldanmasını münasib görmedim, onu azarladım. "Niye beni azarlıyorsun? Vallahi Peygamber (s.a.v.)'in hanımları bile ona karşı mırıldanıyorlar. Hem onlardan birisi o gün geceye kadar yanına uğramıyor." dedi. Bunun üzerine ben Hafsa'ya dedim ki, "Sen Resulullah (s.a.v.)'a karşı mırıldanıyor musun?" "Evet" diye cevap verdi. Her birimiz o gün geceye kadar yanına uğramayız". Ben de dedim ki: "İçinizden her kim öyle yaparsa zarar ve ziyana uğrar. Her biriniz Allah'ın, Resulü'nün öfkesinden dolayı, gadab etmeyeceğinden emin mi bulunuyor? Allah bilir ya bir anda helak olur." Baktım ki Peygamber (s.a.v.) tebessüm buyurdu. Dedim ki: "Ben (daha önce) Hafsa'ya demiştim ki, Resulullah'a karşı mırıldanma ve ondan birşey isteme, sana ne gerekirse bana söyle ve sakın arkadaşının (Aişe'nin) Resulullah'ın yanında daha sevimli ve daha dilber olması da seni aldatmasın." Resulullah bir daha tebessüm buyurdu. Bunun üzerine "Ya Resulallah أَسْتَأْنِسُ müsaade buyurmanızı rica ediyorum." dedim. "Peki" dedi. Başımı kaldırdım baktım ki odada üç şeyden başka birşey yok. "Ey Allah'ın Resulü!" dedim; "Allah'a dua et ümmetine genişlik versin, O'na ibadet etmedikleri halde Fâris ve Rûm'a genişlik veriyor." Böyle deyince doğrulup oturdu ve "Sen şüphe içinde misin ey Hattâb oğlu? On-

(1) Müslim, Talak, 34.

lar, güzellikleri dünya hayatında geçiştirilen birer kavimdir." buyurdu. (Müslim'de: Ben de "benim için af dile "Ey Allah'ın Resulü" dedim.) Ve kadınlarına küsmüş olduğundan dolayı bir ay kadınlarının yanlarına girmemeğe yemin etmişti. Bu konuda Allah Teâlâ onu ikaz buyurdu. (Tirmizî'de "Ve onun için yemine keffâret kıldı." denilmiştir.)[1]

Zührî dedi ki: "Bir de Urve bana, Aişe'nin şöyle dediğini haber verdi: "Vakta ki yirmi dokuz gece geçti. Resulullah (s.a.v.) bana geldi ve benimle başladı (Müslim'deki ifade şöyledir: "Yâ Resulallah! Sen bizim yanımıza bir ay girmeyeceğine yemin etmiştin. Halbuki daha yirmi dokuz gün oldu, ben onları sayıyorum." dedim. "Ay, yirmi dokuzdur." buyurdu.) da "Ya Aişe, ben sana bir hususu anlatacağım. Acele etme de Anne ve babana danış." buyurdu. Sonra bana يَآ اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ (Ahzab, 33/28) âyetini okudu. (Müslim'deki rivayette söz konusu âyet, اَجْرًا عَظِيمًا ya kadardır.) Hz. Aişe de şöyle dedi: "Vallahi o, anne ve babamın bana ondan ayrılmayı emretmeyeceklerini muhakkak biliyordu. Ben de dedim ki: "Ay! Bu konuda mı ebeveynime danışacağım? Elbette Allah'ı, Resulünü ve ahiret yurdunu isterim." Ma'mer dedi ki: "Bir de bana Eyyûb haber verdi. Aişe demiş ki: "Benim seni tercih ettiğimi diğer hanımlarına haber verme." Resulullah da Aişe'ye buyurmuş ki, "Allah beni tebliğci olarak gönderdi, inatçı olarak değil". Tirmizi der ki: "Bu hadis, İbnü Abbas'tan birkaç şekilde rivayet edilmiştir. Ve hasen, sahih bir hadistir". Aynı hadis hakkında Müslim'in diğer bir rivayetinde şöyle denilmiştir: "Hafsa ve Ümmü Seleme şu hususları ziyade etmiştir: "Odalara vardım, her evde ağlayan vardı. (Resulullah) Hepsine bir ay îlâ yapmıştı. Yirmi dokuz olunca onların yanına vardı".

Buhari'nin Hz. Enes'ten gelen rivayetinde de Hz. Ömer şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.v.)'in hanımları ona karşı davranışlarında bir araya gelmişlerdi. Ben onlara, "Şayet o sizi boşarsa Rabbi ona sizden daha hayırlısını verir." demiştim. Bunun üzerine عَسَى رَبُّهُ اِنْ طَلَّقَكُنَّ *"Eğer o sizi boşarsa Rabbi ona, sizden daha iyi... eşler verebilir."* (Tahrim, 66/5) âyeti nazil oldu."[2]

Bütün bu rivayetler gösteriyor ki, tahrim meselesi yalnız Aişe ile Hafsa'ya veya Hafsa ile Ümmü Seleme'ye ait bir mesele değil Peygamber'in hanımlarının hepsiyle ilgilidir. Nakillerde iki hanımından söz edilmesi, o ikisinin diğerlerine göre daha fazla özelliğe sahip olmalarından dolayı olup, bir taraftan söz konusu o iki hanımın diğer taraftan öbür hanımların iki grup halinde birleştiklerini ifade

(1) Müslim, Talak, 34; Tirmizî, Tefsiru sureti 66.
(2) Tefsiru Sureti 66/3.

etmektedir. Bu konuda Müslim'in Câbir b. Abdullah (r.a.)'dan yaptığı şu nakil de bu olayı ve sebebini şöyle izah etmektedir. Cabir dedi ki: "Ebu Bekr Resulullah'ın huzuruna girmek için izin istiyordu. İnsanları kapının önünde oturur halde buldu, içlerinden hiç birine izin verilmemişti. Ebu Bekr'e izin verildi, o içeri girdi. Sonra Ömer geldi o da izin istedi, ona da izin verildi. Ömer içeri girince Hz. Peygamber (s.a.v.)'i çevresinde oturan kadınlarla gayet durgun ve sessiz bir halde bulmuş, her halde bir şeyler söyleyip Peygamber'i güldüreyim diye şöyle demişti: "Ey Allah'ın Resulü, hele bir görseydin Hârice kızı[1] benden nafaka istedi. Ben de kalktım onun boynunu büküverdim." Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) güldü de, "Gördüğün gibi bunlar da benim çevremde (toplanmış) nafaka istiyorlar." dedi. Hz. Peygamber'in bu sözünden sonra Ebu Bekir kalkıp Aişe'nin boynuna, Ömer de kalkıp Hafsa'nın boynuna dürterek her ikisi de, "Resulullah (s.a.v.)'ın yanında olmayan şeyleri istiyorsunuz öyle mi?" demişlerdi. Bunun üzerine hepsi, "Vallahi bundan böyle ebediyyen Resulullah (s.a.v.)'ın yanında bulunmayan bir şeyi istemeyeceğiz." diye söz vermişlerdi. Sonra da Hz. Peygamber bir ay yahut yirmi dokuz gün uzlete çekilmişti. Sonra يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ âyeti indi ve لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ اَجْرًا عَظِيمًا 'ya kadar vardı. (Ahzab, 33/28,29) Böylece Hz. Peygamber, Aişe'den başladı ve ona, "Ey Aişe sana bir hususu arzetmek istiyorum." dedi... (hadisin sonuna kadar). Yine Müslim'de İkrime yoluyla zikredilen Hz. Ömer hadisinde şöyle denilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) hanımlarından uzlete çekildiği vakit mescide girdim. Baktım ki insanlar kederlerinden çakıllı yeri dürtüp duruyorlar ve Resulullah (s.a.v.)'ın hanımlarını boşadığını söylüyorlardı. Bu, kadınların örtünme ile emrolunmalarından önce meydana gelmiş bir olaydı. Ben de bunu bugün öğrenirim, dedim ve Aişe'nin yanına gittim. Ona, "Ey Ebu Bekr'in kızı senin durumun Hz. Peygamber'e eza edecek dereceye vardı mı?" dedim. "Benden sana ne? Sen kendi kızına bak." dedi. Onun üzerine Hafsa'nın yanına gittim." diye başlayan Hz. Ömer'in beyanatında şu hususlar da yer almaktadır: "İki defa izin istediğimde de verilmeyince, sesimi yükselttim: "Ey Rebâh! dedim, benim için Resulullah'tan izin iste." Zannediyorum ki, Resulullah (s.a.v.) benim Hafsa için geldiğimi sanıyor. Vallahi Resulullah bana emrederse ben Hafsa'nın boynunu vururum." diye bağırdım. Bunun üzerine Resulullah bana gel diye işaret etti. İçeri girdim, Resulullah bir hasır üzerinde bulunuyordu. Yanına oturdum, üzerine izarını çekti. Üstünde başka bir şey yoktu vb.. "Kisrâ ve Kayser fıkrasından sonra", girdiğim

(1) Hz. Ömer'in zevcesidir.

vakit yüzünde öfke görüyordum. Ey Allah'ın Resulü! Kadınlar yüzünden niye meşakkat çekiyorsun? Şayet sen onları boşarsan Allah seninledir. Meleklerden Cebrâil, Mikâil, ben, Ebu Bekr ve müminler de seninleyiz." demiştim. Allah'a hamdederim ki bazen böyle bir söz söylediğimde, Allah Teâlâ'nın onu tasdik buyurmasını ümit ederdim. İşte bu عَسٰى رَبُّهُٓ اِنْ طَلَّقَكُنَّ (Tahrim, 66/5) âyeti de böyle indirilmişti. Aişe binti Ebî bekr ile Hafsa, Peygamber'in diğer hanımlarına karşı birbirlerine arka verirlerdi. "Ya Resulallah! Sen onları boşadın mı?" dedim. "Hayır" dedi. Bunun üzerine ben de "Ey Allah'ın Resulü! Ben mescide girdim, müslümanlar çakılları dürtüyor ve Resulullah hanımlarını boşamış diyorlardı, gideyim de boşamadığınızı onlara haber vereyim mi?" dedim. "Peki nasıl istersen" buyurdu. Yüzünden gadap kalkıncaya kadar konuşmaya devam ettim. Nihayet neşelendi ve güldü. Mübarek dişleri herkesten güzeldi. Sonra Resulullah (s.a.v) indi ben de indim, basamaklı kütüğe tutunarak indim. Resulullah yer üzerinde yürür gibi elini (kütüğe) sürmeden indi. "Ey Allah'ın Resûlü! Odada yirmi dokuz gün kaldın." dedim ve bana "Ay yirmi dokuz olur." buyurdu. Ben Mescidin kapısı önünde dikildim ve "Resulullah (s.a.v) hanımlarını boşamadı." diye en yüksek sesle bağırdım. İşte bunun üzerine وَاِذَا جَٓاءَهُمْ اَمْرٌ مِنَ الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ اَذَاعُوا بِهٖ وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى الرَّسُولِ وَاِلٰٓى اُولِى الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذ۪ينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ *"Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince hemen onu yayarlar: Halbuki onu, Resule ve aralarında yetki sahibi kimselere götürselerdi..."* (Nisâ, 4/83) âyeti indirildi. O hükmü ortaya çıkaran ben olmuştum. Allah Teâlâ tahyir âyetini de inzal etti."[1]

İbnü Mâce'de sözkonusu ilâ'nın sebebiyle ilgili şöyle bir şöyle bir rivayet nakledilmektedir. "Resulullah (s.a.v) Zeyneb'e hediyesini geri çevirmesinden dolayı ilâ yapmıştı. Hz. Aişe de لَقَدْ اَقْمَاَتْكَ "seni horlamış" dedi. Bunun üzerine Resulullah öfkelenip hanımlarını hepsine ilâ etti."[2] Bu da, sebeplerden birisi olsa bile, ikisi dışında diğer hanımları hakkında kabul edilebilecek yeterli bir sebep değildir. Tahrim âyetinin inişine sebep olarak zikredilen îlâ tahriminden başka iki yeminden daha bahsedilmektedir. Bunlardan birisi şöyledir:

Hz. Peygamber (s.a.v)'in, hanımlarından birinin yanında bir bal şerbeti içmiş olmasından dolayı diğer bazı hanımlarının söz birliği ederek, magafir (kötü kokulu bir ağaç zamkı) kokuyor diye latîfe yapmaları üzerine Peygamber'in bir daha bal şerbeti içmemeye yemin etmiş olmasıdır.

Buhârî'de de Hz. Aişe'den rivayet edilen şu hadis vardır: "Resulullah (s.a.v)

(1) Müslim, Talak, 30.
(2) İbn Mâce, Talak, 24.

Zeyneb binti Cahş'ın yanında bal şerbeti içer ve onun (odasında) dururdu. Ben ve Hafsa, Peygamber (s.a.v) hangimize gelirse "Magafir mi yedin? Senden magafir kokusu duyuyorum" diyelim (diye konuştuk.) Bunun üzerine Hz. Peygamber buyurdu ki لا وَلٰكِنّي كُنْتُ اشْرَبُ عَسَلاً عِنْدَ زَيْنَبَ ابْنَةَ جَحْشٍ فَلَنْ اَعُودَ لَهُ وَقَدْ حَلَفْتُ لاَ تُخْبِرِى بِذٰلِكَ اَحَدًا "Hayır Zeyneb binti Cahş'ın yanında bal şerbeti içmiştim, öyle ise daha da içmem, işte yemin ettim. Bunu kimseye söyleme."(1) Bu hadisin son tarafı, Müslim ve Nesâi'de, yemin kaydı olmayarak şöyledir: فَقَالَ شَرِبْتُ عَسَلاً عِنْدَ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ وَلَنْ اَعُودَ لَهُ فَنَزَلَ لِمَ تُحَرِّمُ مَآ اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ (الى قوله) اِنْ تَتُوبَا ... "Hayır, Zeyneb binti Cahş'ın yanında bal şerbeti içtim, onu bir daha da içmem"(2) dedi. Bunun üzerine لِمَ تُحَرِّمُ مَآ اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ 'den ... اِنْ تَتُوبَا dahil dört âyet nazil oldu. (Tahrim, 66/1-3), اِنْ تَتُوبَا ... (Tahrim, 66/4) âyeti Aişe ve Hafsa için, وَاِذْ اَسَرَّ النَّبِىُّ اِلٰى بَعْضِ اَزْوَاجِهِ حَدِيثًا (Tahrim, 66/3) âyeti de Resulullah'ın لِقَوْلِهِ بَلْ شَرِبْتُ عَسَلاً "Hayır, bal şerbeti içtim."(3) dediği içindi.)

Bununla beraber Müslim bu hadisi daha ayrıntılı olarak Hişâm b. Urve kanalıyla yine Hz. Aişe (r.a.)'den diğer bir şekilde şöyle nakletmiştir: "Aişe dedi ki: "Resulullah (s.a.v.) tatlıyı ve balı severdi. İkindi namazını kılınca hanımlarını dolaşır, yanlarına giderdi. Derken Hafsa'nın odasına girdi ve onun yanında bende kaldığından daha çok kaldı. (Bunun sebebini) sorduğumda bana denildi ki: "Hafsa'ya kavminden bir kadın, tulumla bal hediye etmiş, o da Resulullah'a ondan bir şerbet içirmiş. Ben bu hususta bir şaka yapalım dedim ve bunu Sevde'ye anlattım. Ona dedim ki: "Resulullah yakında sana gelecektir. Yanına geldiği vakit, "Ey Allah'ın Resulü magafir mi yedin? diye sor. O sana "Hayır" diyecektir. O zaman da bu koku nedir? de. (Resulullah (s.a.v.) kendisinde koku bulunmasını hiç istemezdi.) O vakit sana diyecektir ki: "Hafsa bana bir bal şerbeti içirdi." Sen de ona "O balın arısı urfut yalamış."(4) de. Ben de öyle diyeceğim, ya Safiyye sen de öyle söyle. Hasılı Resulullah Sevde'nin odasına girdiğinde -Sevde dedi ki: "Ey Aişe! O bana söylediğini senden korktuğumdan az daha Resulullah daha kapıda iken söyleyecektim"- Hz. Peygamber yaklaşınca "Ey Allah'ın Resulü magafir mi yedin?" demiş, o da "Hayır" diye cevap vermiş.

---

(1) Buhârî, Tefsiru Sureti 66/1, Talak, 8, Eyman, 25.

(2) Buhârî, Talak, 8, Eyman, 25; Müslim, Reda, 87 (Talak, 20, 21); Ebu Davud, Eşribe, 11; Nesaî, Talak, 17; Eyman, 20, Nisa, 4; Ahmed b. Hanbel, II, 221.

(3) Müslim, Talak, 20.

(4) Urfut, Arabistan'da talh denilen dikenli meşe veya mugaylin nevinden bir ağacın ismidir ki, tatlı fakat kokusu çirkin bir sıvı çıkarır. İşte ona magafir denilir. Şayet bal arısı o ağaca yayılırsa bal, urfut kokarmış. **Cereset**, vızlamış, yalamış ve yayılmış manalarına gelir. (Müellif)

Sevde, "O halde bu koku ne?" demiş. Resulullah da "Hafsa bir bal şerbeti içirdi." buyurmuş. O da جَرَسَتْ نَحْلُهُ الْعُرْفُطَ "Onun arısı urfut yalamış."(1) demiş. Peygamber bana geldiği vakit ben de öyle söyledim, Sâfiyye'ye vardığında o da öyle söylemiş. Sonra Hafsa'nın yanına gittiğinde "Ey Allah'ın Resulü ondan yine takdim edeyim mi?" deyince, Resulullah "Bana onun lüzumu yoktur." buyurmuştur. Sevde "Sübhânellah, vallahi onu mahrum ettik ey Aişe!" diyordu. Ben ona "Sus sesini çıkarma." dedim.

Görülüyor ki güzel olmakla beraber sonu tatlı gelmemiş olan bu şerbet şakasını anlatan iki rivayet, esasta aynı ve birbirini tamamlayıcı olsa da, birinde ittifakla Zeyneb'e karşı, öbür rivayette diğerleriyle birlikte Hafsa'ya karşı olduğu anlatılmakla beraber şahıslarda ittifak söz konusu değildir. Şu kadar ki, Buhâri Hz. Ömer hadisine uygun gibi görünen önceki rivayeti tercih ettiği halde, bazı müfessirler bunu قِيلَ *"denildi"* tâbiriyle kaydetmişlerdir. Ancak şunu söylemek gerekir ki, hadisin Müslim'deki ikinci rivayetinde şaka ifadeleri hep tevriyeli (birkaç mânâlı) olduğu için yalanı açık denecek hiçbir tarafı yoktur. Halbuki önceki rivayette انِّى اَجِدُ مِنْكَ رِيحَ الْمَغَافِيرِ *"Sende magafir kokusu buluyorum."* sözündeki «مِنْكَ» kaydının dış anlamı itibariyle yalan olması gerekir. Çünkü magafirin kokusunu sevmeyen Hz. Peygamber, bir koku hissetmemiş olduğu halde berikilerin "Senden koku alıyoruz." demeleri, asılsız bir şeyi söylemiş olmalarını gerektirir. انَّ فِى الْمَعَارِيضِ لَمَنْدُوحَةً عَنِ الْكَذِبِ *"Üstü kapalı sözler, yalandan uzaktır."*(2) buyurulduğunu bilen Hz. Aişe'nin şanı, zeka ve dirayeti ise, şaka ve latife tarzında hile için olsa bile, böyle bir yalana tenezzül etmekten uzaktır. Fakat ikinci rivayetteki "bu koku ne?" "Arısı urfut yalamış." tabirleri böyle değildir. Zira hoş bir kokuya da tevriye olabilir. İşte yüksek zekalar yalan söylemeksizin gerektiğinde böyle cinaslı, tevriyeli, ta'riz ve kinayelerden istifade etmenin yolunu da bilirler. Şu halde bu gibi durumlarda konuşanın veya muhatabın hali de mecaz veya kinaye ile yorumlamaya işaret olacağından hadiste geçen مِنْكَ nin senden dolayı, senin sayende mânâlarına gelebileceği gibi, magafir kokusundan maksadın da hakikat olmayıp gönül ızdırabından kinaye veya mecaz olarak ince bir mânâya alınması gerekir. Bu ise Hz. Aişe'yi söz konusu latifeye sevkeden gayret acısını ifade edebileceği cihetle en uygun, doğru ve daha ince bir ta'riz olur. Ve Resulullah'ın bir şerbetten dolayı yemin etmiş olmasına bu anlam daha iyi yakışır.

(1) Buhârî, Talak, 8, Hiyel, 12; Müslim, Reda, 88 (Talak, 23); Ebu Davud, Eşribe, 11; Ahmed b. Hanbel, VI, 59.

(2) Buhârî, Edeb, 116.

İkincisi: Ahzâb Sûresi'nin tefsirinde isimleri geçtiği gibi Hz. Peygamber'in en son dokuz hanımı vardı. Bunların hiçbirinden çocuğu olmamıştı. اِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ *"Ancak elinin altında bulunan (cariyeler) hariç..."* (Ahzâb, 33/52) âyeti hükmünce elinin altında bulunan birkaç cariyesi de vardı. Hanımlarının her birinin odasına nöbetle birer gün ayırmıştı. Bununla beraber ikindi namazından sonra hepsinin odalarını dolaşır, gönüllerini alırdı. Akşamleyin de nöbet hangisinin odasında ise, hepsi yatsıya kadar orada toplanır, aralarında sohbet ederler, sonra da herkes kendi odasına çekilirdi. Cariyeleri için ayrıca bir gün tahsis etmezdi. Halbuki bilindiği gibi cariyelerinden Mısırlı Hz. Mâriye Resulullah'ın "Ümmü veledi" yani küçük yaşta vefat etmiş olan oğullarından Hz. İbrahim'in anası olma şerefine ulaşmakla temayüz etmişti. Resulullah'ın diğer hanımlarını boşaması hukûken helâl olmakla beraber ümmü veledi olan cariyeyi ne boşamak ne de satmak helâl olmazdı. Ondan ayrılmak isterse ancak azad etmek (hürriyetine kavuşturmak) suretiyle ayrılabilirdi. Azad ettikten sonra yeniden nikâh etmesi ise, caiz ve mendub olurdu. İşte Peygamber'in hanımlarına karşı Hz. Mâriye'nin böyle bir özelliği vardı. Burada sözkonusu edilen tahrim ve sır meselesinde bazıları, doğruluğu sabit olmayan ihtilâflı ve muzdarib şöyle bir rivayetten de söz etmişlerdir. "Hz. Aişe'nin bir gününde, yahut onun en sevgili arkadaşı olan Hafsa'nın, odasında bulunmadığı bir nöbet gününde Resulullah ümmü veledi Mâriye'yi odasında kabul etmişti. Hz. Hafsa geldiği zaman duruma vakıf olunca bunu kendisine bir hakaret sayıp gücenmişti. Hafsa'nın gönlünü almak için Resulullah, Mariye'yi kendisine bir daha yaklaştırmamak üzere "O bana haram olsun." yahut "Vallahi bir daha yaklaştırmam." diyerek kendine haram kılmış, kimseye söylememesini de tenbih etmiş olduğu halde Hz. Hafsa sabredemeyip bu yemini arkadaşı Hz. Aişe'ye söylemişti. Bundan dolayı لِمَ تُحَرِّمُ (Tahrim, 66/1) âyeti indirilmiştir." Gerek Hz. Peygamber (s.a.v)'in Mâriye'yi yanına çağırmış olmasında ve gerek Hafsa'nın bu durumu görünce gayrete gelmesinde aklen ve şer'an uygun görülmeyecek ve gereğinden fazla önem verilecek hiçbir taraf yoktur. Ancak bir hanımını gayretinden dolayı hoşnut etmek için Hz. Peygamber'in ümmü veledini kendinden mahrum etmiş olacağını kabul etmek, rivayet yönünden sahih olmadığı gibi aklen de kabule şayan görülmez. Çünkü bu durum karşısında bütün hanımlarının gönlünü hoşnut etmek için Mâriye'yi açıkça azad edivermek gibi en kolay ve en basit bir çare dururken, böyle yapmayıp onu kendisine haram kılması veya Hafsa'yı boşaması rivayet edilmiş bile olsa, bunun sır ve hikmetini îlâ olayı gibi başka bir mühim sebebde aramak gerekir. Buhâri, Müslim, Tirmizi, Nesaî ve İbnü Mâce gibi sahih hadis

kitaplarında Mâriye'ye dair böyle bir rivayet yoktur.[1] Nevevî, Müslim şerhinde demiştir ki: "Buhâri ve Müslim'in dışında diğer kaynaklarda rivayet edilen Mâriye kıssası, sahih bir yolla sabit olmamıştır." Taberî bu tahrimde kendisine iki farklı rivayetin ulaştığını bir taraftan: Bazılarının Zeyd b. Eslem'den İbnü Zeyd'den ve Hz. Ömer'in beyanları cümlesinden olmak üzere İbnü Abbas'dan Hafsa'nın gönlünün alınması için Mâriye'nin tahrimine dair bir kısım rivayetlerin nakledildiğini, diğer taraftan da böyle olmayıp şerbet tahriminin rivayet edilmiş olduğunu kaydettikten sonra, birbiriyle tezat gibi görünen bu rivayetlerin birisine bağlanmayı doğru bulmayarak demiştir ki: "Bu konuda söylenecek en doğru söz şudur: Hz. Peygamber, Allah'ın helâl etmiş olduğu bir şeyi kendisine haram kılmıştı. O şeyin, cariyesi olması da, meşrubattan bir şey olması da caizdir. Bunların dışında da herhangi bir şeyin olması caiz olabilir. Fakat hangisi olursa olsun kendisine helâl olduğu halde haram kılmıştı. Onun için Allah Teâlâ, helâl kıldığı şeyi kendisine haram etmesinden dolayı Peygamber'i azarladı ve yeminin nasıl çözüleceği "tahillesi" hususunu beyan buyurdu. Resulullah'ın bu haram kılmayı bir yemin ile yaptığına delilin nedir? diye sorulacak olursa bunda, Hz. Peygamber'den tahrimden başka bir şey meydana gelmemiştir diyenlerin de, tahrim yeminidir diyenlerin de sözlerini biliyorsun. Denilmiştir ki: Bunun delili gayet açıktır. Çünkü gerek Arapça'da gerek diğer dillerde birisi, cariyesi veya yiyecek, içecek bir şey hakkında "Bu bana haramdır." dediği zaman bu sözden aklen yemin anlaşılmaz. Bu doğru olmayınca yeminin yalnızca bir kimsenin helâl olan bir şey için "O bana haramdır." demesinden ibaret olmadığı, binaenaleyh bunun tersine olan sözün de fâsitliği anlaşılmış olur. Bununla beraber Peygamber'in bu tahriminin yemin ile olması da caizdir. Bu takdirde niçin yemin eder de helâlı kendine haram edersin? demek olur. Bizim Hz. Peygamber'in bu tahrimi yemin ile yaptığını kabul etmemiz ancak şu hadisten dolayıdır."[2] Nitekim حَدَّثَنِى الْحَسَنُ بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا مَسْلَمَةُ بْنُ عَلْقَمَةَ ، عَنْ دَاوُدَ ابِى هِنْدٍ عَنِ الشَّعْبِى ، عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ : قَالَتْ اٰلٰى رَسُولُ اللّٰهُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَرَّمَ فَاَمَرَ فِى الْاِيلَاءِ بِكَفَّارَةٍ وَقِيلَ لَهُ فِى التَّحْرِيمِ لِمَ تُحَرِّمُ مَآ اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ Hz. Aişe dedi ki: "Resulullah (s.a.v) îlâ'da bulundu (yemin etti) ve tahrim etti. Binaenaleyh îlâda keffâret ile emredildi. Tahrim Sûresi'nde kendisine لِمَ تُحَرِّمُ مَآ اَحَلَّ اللّٰهُ (Tahrim, 66/1) buyuruldu."[3] Taberî'nin

(1) Nevevî, Şerhu'l-Müslim, X, 76, 77.
(2) et-Taberî, a.g.e., XXVIII, 102.
(3) Buhârî, Savm, 11, Salat, 18, Nikah, 91, 92, Talak, 21, Eyman, 20, Mezalim, 25; Müslim, Reda, 99, Talak, 34; Tirmizî, Talak, 21; Nesaî, Talak, 32; İbn mâce, Talak, 24, 28; Ahmed b. Hanbel, III, 200.

ifadesi ve kararı bununla nihayet bulmuştur. Sonraki müfessirler de bunu takip etmişlerdir. Görülüyor ki önce bazılarından naklettiği çeşitli Mâriye rivayetlerini, gerekse onlara karşılık daha toplu olarak gösterdiği şerbet rivayetlerini ihtilaflı konumda ifade ettikten sonra, tefsirde onlara bağlanmayı tasvip etmeyip doğrusunun, son naklettiği Aişe hadisiyle desteklediği mutlak îlâ ve tahrim meselesinde olduğuna karar vermiştir. Yalnız bu ilâ'nın, Peygamber'in hanımlarıyla ilgili bir îlâ olduğunu tayin etmemiştir.

Îlâ, lugat itibarıyla mutlak yemin demek ise de, şer'an لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ *"Kadınlarından uzak kalmaya yemin edenler için, dört ay beklemek vardır..."* (Bakara, 2/226) âyetinde beyan edildiği gibi kadına yaklaşmamak üzere yapılan yeminin ismi olduğunu da unutmamak gerekir.

Yukarıdan beri naklettiğimiz bütün bu rivayetleri ve bunlarla ilgili tefsir, hadis kitaplarında mütalaa edebildiğim görüşleri, görebildiğim kadarıyla inceledikten sonra burada sözkonusu edilen tahrimin yeminli veya yeminsiz mutlak tahrimi kapsamakla beraber nüzul sebebinin, Hz. Peygamber (s.a.v)'in bütün hanımlarından îlâ yapmak suretiyle her zamankinden daha fazla bir zühd ve yönelişle uzlete çekildiğini gösterdiğine kanaat getirmiş bulunuyorum. Bunun başlıca sebebi de يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا *"Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: Eğer dünya hayatını ve süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de, sizi güzellikle salıvereyim."* (Ahzab, 33/28) âyetinin işaretinden de anlaşıldığı gibi peygamber hanımlarının dünya hayatı ve süsüyle az çok ilgili olan nafaka hususuna ait bazı talebleriyle Hz. Peygamber'e karşı yaptıkları bir gösteridir ki, Aişe ile Hafsa bunun en başında görünüyorlar. Resulullah eşlerinin aleyhine gibi görünen bu îlâ ile yine onların saadet ve hoşnutluklarını düşünmüş olduğu için boşamayı istememiş, ancak fiilî bir nasihat ve ibret olmak üzere yemin ederek bir ay müddetle köşesine çekilme yolunu seçmiştir. Bu müddet içinde de eşlerinin odalarında dargın oturmayı uygun görmeyerek ayrı bir odaya çekilmiş ve onları kendi hallerine bırakmakla beraber Hz. Ömer'in açıklamalarından da anlaşıldığı gibi kendisi de bir izâr (belden aşağıya mahsus örtü), bir hasır, bir yastık ve bir namaz pöstekisi ile biraz selem tohumu ve biraz arpa ekmeği gibi yiyecekle yetinerek helâl olan diğer eşya ve rızıklardan kendisini men etmiştir. Şu halde Allah'ın Resulü bal şerbeti içmediği gibi cariyesini de yanına yaklaştırmamak suretiyle, yaptığı yeminde onu da diğer eşleri arasına katarak bu konuda da onların psikolojik hallerini

gözetmiştir.[1] Resulullah aynı zamanda yeminini bozmayıp bir ay demek olan yirmi dokuz günü tamamlamıştır. Bundan dolayı yeminini bozanlara farz kılınan keffâret gerekmemiş olmakla beraber rivayete göre bir köle azad ederek keffâreti de yerine getirmiştir ki, bunu ya otuz güne tamamlamadığı için ihtiyat olarak yahut bal şerbeti yemininin bir ay süre ile kayıtlı olmamasından dolayı ya da bir şükür ifadesi olarak yapmıştır. Zira hepsi de caizdir. Şunu da unutmamak gerekir ki Haşr Sûresi'nde de geçtiği şekilde Resulullah, muhtaç derecede fakir değildi. Ailesinin bir senelik nafakasını da depo ederdi, fakat ihtiyârî bir şekilde fukara hayatı yaşamayı sever, kendi hesabına bir şey biriktirmezdi. Ayrıca ihtiyacı olanlara infak eder, ailesinin de böyle yaşamasını ve kendisine zorluk göstermeyip daima ahiret hayatını düşünerek korunmalarını ve her hususta kendisine yardımcı olmalarını isterdi. Ailesi sebebiyledir ki, Allah'ın kendisine helâl kıldığını haram ederek, yani faydalanılması ve kullanımı caiz ve mübah olduğu halde sebep ve vasıtalardan istifade etmeye kalkışmayıp nefsini men ederek uzlete çekilmişti. Bu ise Allah'ın emriyle hukukî mânâda bir haram kılma değil, كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلاًّ لِبَنِىٓ اِسْرَٓائِيلَ اِلاَّ مَا حَرَّمَ اِسْرَٓائِيلُ عَلٰى نَفْسِهِ *"Yakub'un kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceğin her türlüsü İsrâiloğulları'na helâl idi."* (Al–i İmrân, 3/93) âyetinde ifade edildiği üzere, Yakub (a.s)'un yaptığı gibi kendi nefsine ait bir mahrumiyete katlanmak anlamında zarurî bir sebep olmaksızın ihtiyâri bir zühd idi. Halbuki Hz. Peygamber'in böyle yapmasında hukukî bir mânâ olduğu fikri ortaya çıkarak bunun, en azından i'tikâf gibi bir sünnet zannedilmesine ve böylece hukukî yönden bile helâlı haram kılmanın caiz olabileceği düşüncesine kapılmak ve hıristiyanların hakkını gözetemeyip fıska düştükleri ruhbanlık mesleğinin itibarını artırmak, kısacası لاَ تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ وَلاَ تَعْتَدُوا *"Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri haram kılmayın ve sınırı aşmayın"* (Maide, 5/87) nehyinin neshedilmiş olması gibi birtakım yanlışlıklarla ümmetin baskı altına alınmasına ve dünya menfaatlerinin bozulmasına sebebiyet verilmiş olma gibi bir sakıncalı durumu düşündürmüş olduğundan Allah Teâlâ bir yönden Peygamber'e tenbih ederek, diğer yönden de eşlerini kınayarak onlara gerekli olan vasıfları öğretmek, ümmeti korumak ve irşâd etmek için sözkonusu لِمَ تُحَرِّمُ Sûresi'ni indirmiştir. Şöyle ki:

---

(1) Keşşâf gibi bazı tefsirler Hz. Peygamber'in çekildiği odanın Mâriye'nin odası olduğunu, ancak onu da kendisine haram kıldığını ifade etmişlerdir. (Müellif) (ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 124)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَۚ تَبْتَغ۪ي مَرْضَاتَ اَزْوَاجِكَۜ
وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١﴾ قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اَيْمَانِكُمْۚ
وَاللّٰهُ مَوْلٰيكُمْۚ وَهُوَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿٢﴾ وَاِذْ اَسَرَّ النَّبِيُّ
اِلٰى بَعْضِ اَزْوَاجِه۪ حَد۪يثاًۚ فَلَمَّا نَبَّاَتْ بِه۪ وَاَظْهَرَهُ اللّٰهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ
بَعْضَهُ وَاَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍۚ فَلَمَّا نَبَّاَهَا بِه۪ قَالَتْ مَنْ اَنْبَاَكَ هٰذَاۜ
قَالَ نَبَّاَنِيَ الْعَل۪يمُ الْخَب۪يرُ ﴿٣﴾ اِنْ تَتُوبَٓا اِلَى اللّٰهِ فَقَدْ صَغَتْ
قُلُوبُكُمَاۚ وَاِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰيهُ وَجِبْر۪يلُ وَصَالِحُ
الْمُؤْمِن۪ينَۚ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَه۪يرٌ ﴿٤﴾ عَسٰى رَبُّهُٓ اِنْ طَلَّقَكُنَّ
اَنْ يُبْدِلَهُٓ اَزْوَاجاً خَيْراً مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ
تَٓائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَٓائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَاَبْكَاراً ﴿٥﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا قُٓوا اَنْفُسَكُمْ وَاَهْل۪يكُمْ نَاراً وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ
عَلَيْهَا مَلٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَٓا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ
مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٦﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَۜ اِنَّمَا
تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

Meâl-i Şerifi

1- Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin sen kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayan çok esirge-yendir.

2- Allah size yeminlerinizi çözmeyi meşrû kılmıştır. Allah sizin sahibinizdir. O bilendir, hikmetle yönetendir.

3- Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti. Fakat eşi, o sözü başkalarına haber verip Allah da bunu Peygamber'e açıklayınca, Peygamber (eşine) bir kısmını bildirmiş bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber bunu ona haber verince eşi: "Bunu sana kim söyledi?" dedi. Peygamber "Bilen, her şeyden haberi olan Allah bana söyledi." dedi.

4- Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz ne iyi, çünkü kalpleriniz eğildi. Ve eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka olursanız (bilin ki) onun dostu ve yardımcısı Allah, Cibrîl ve müminlerin iyileridir. Bunun ardından melekler de ona arkadır.

5- Eğer o sizi boşarsa belki de Rabbi ona, sizden daha hayırlı, kendisini Allah'a teslim eden, inanan, gönülden itaat eden, tevbe eden, oruç tutan dul ve bakire eşler verir.

6- Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi bir ateşten koruyun ki onun yakıtı insanlar ve taşlardır. Onun başında gayet katı, şiddetli, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler vardır.

7- (İnkâr edenlere): "Ey kâfirler! Bugün özür dilemeyin. Siz ancak işlediklerinizin cezasını çekeceksiniz." (denilir.)

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ **Ey Peygamber!** Bu nidâ her şeyden evvel bir ta'zim hitabıdır. Sonra da yapılacak ihtardan asıl maksadın kendi şahsı itibarıyle değil, nübüvvet vasfı itibariyle ümmete tebliği istenen hüküm olduğuna işarettir.

لِمَ تُحَرِّمُ **Niçin haram ediyorsun?** Muzâri sîgası hal mânâsı ifade etmekle beraber, istikbâle de ihtimali vardır, binaenaleyh bu sözün mânâsı, "niçin haram kılıyorsun?" demek olabileceği gibi, "niçin haram kılacaksın?" şeklinde de olabilir. Cümlede yer alan soru edatı da inkâr anlamındadır. Bundan dolayı nehiy ifade etmektedir. Yani "İyi değildir, böyle yapma!" demektir. Yukarıda da

işaret ettiğimiz gibi tahrim, itikâdî, sözlü veya fiilî olabilecek nitelikte inşâî (dilek kipiyle yapılan) bir haramlıktır. Allah'ın haram kıldığını, kimsenin helâl kılma selahiyyeti olmadığı gibi, helâl kıldığını da haram etmesi sözkonusu değildi. Zira وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ *"Allah ve Resulünün haram kıldığını haram saymazlar ve hak dini din edinmezler."* (Tevbe, 9/29); لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ *"Allah'ın haram kıldığının sayısını çiğnemek ve onun haram kıldığını helâl kılmak için.."* (Tevbe, 9/37) âyetlerinde de geçtiği gibi Allah'ın hükmüne karşı haramı helâl veya helâlı haram itikad edecek yahut ettirecek şekilde bir haramlık meydana getirmeğe kalkışmak, küfür veya sınırlı olarak nehyedilmiş olduğundan bu husus, Peygamber şöyle dursun, müminler hakkında bile düşünülemez. Binaenaleyh burada tahrimden maksat, esas itibariyle fiilî, yahut terkedilmesi helâl olan sözlü veya fiilî bir tahrimdir. Sözlü tahrim, ya "şu haramdır" gibi ihbâr sigasıyla, veya "bana haram olsun" gibi inşâ şeklinde bir sözle olur. Sırf ihbar kasdıyla söylendiği zaman "Helâl olan şu şey bana haramdır." demek bir yalan olur, tahrim olmaz. Fakat aldım, sattım, boşadım ve haram ettim gibi ihbârlardan inşâ kasdedilebildiği takdirde, yahut "haram olsun" gibi inşâ sigasıyla söylendiğinde, bu bir yemin olur. Zemahşerî, tefsirinde sözlü olarak haram kılma hakkındaki görüşleri özetleyerek der ki: "Helalı haram kılmanın hükmü, Ebu Hanîfe'ye göre, her şeyde yemin demektir. Bir kimsenin haram kıldığı şeyde maksada itibar edilir. Şayet bir yemeğe tahrim etmişse, onu yememeye; cariyesini kendisine haram kılmışsa cimâ etmemeye, karısını haram kılmışsa belli bir niyyeti olmadığı takdirde onun hakkında "îlâ"ya yemin sayılır. Zıhâra niyyet ederse zıhâr, talaka niyet ederse bâyin bir talak vuku bulur. İkiye veya üçe niyet ederse, aynı şekilde niyeti tahakkuk eder. Yalan söyledim derse o Allah ile kendisi arasındadır, yahut niyetine bırakılır. Fakat kazaya gelince îlânın iptaline gidilmemesi dinin gereği olur. "Her helâl bana haramdır." derse, bir niyeti olmadığı takdirde yiyecek ve içecek için, niyeti varsa niyetine göre yemin olur."[1] Şâfiî, tahrimi yemin saymamış, lâkin yalnız kadınlar hakkında keffârete sebeb saymıştır. Ona göre boşamaya niyet ederse ric'î talak meydana gelir. Ebu Bekr, Ömer, İbnü Abbâs ve İbnü Mes'ûd (r.a)'dan nakledildiğine göre "Haram kılmak, yemin demektir." Ömer'den: Boşamaya niyet ederse ric'idir, Ali'den: Üç talak vuku bulur, Zeyd'den: bâyin bir talaktır, Osman'dan: Zıhâr meydana gelir şeklinde rivayetler vardır. Ayrıca Mesrûk ve Şa'bî de böyle bir durumda herhangi bir şeyin vuku bulmayacağı görüşünde-

---

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 125.

dirler. Çünkü onlar لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ *"Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri haram kılmayın..."* (Mâide, 5/87) ve وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلَالٌ وَهٰذَا حَرَامٌ *"Dillerinizin yalan olarak vasfettiği şeyler hakkında "Bu helâldir, bu da haramdır." demeyin..."* (Nahl, 16/116) âyetlerini delil getirerek Allah'ın haram kılmadığını kimse haram kılamaz, kılarsa onun haram etmesiyle haram olmaz demişler ve Resulullah'ın tahriminin yeminle gerçekleştiğini ileri sürmüşlerdir." Ancak burada şunu söylemek lazım ki لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فٖٓي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَ *"Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutar..."* (Mâide, 5/89) ve وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ *"Allah sizi, yeminlerinizdeki kasıtsız yanılmadan dolayı sorumlu tutmaz. Lâkin kalplerinizin kazandığı şeyler ile sorumlu tutar..."* (Bakara, 2/225) âyetleri gereğince yemin ile haram kılmak da, Allah'ın haram kılması cümlesindendir. Yeminler de örfe dayalıdır. İhtilâfın da kaynağı budur. Fiilî tahrime gelince şöyle tarif edilebilir: Hiçbir şey söylemeksizin bir helâlden kendisini veya başkasını menetmeye denir. Mesela, gerektiğinde kendi helâl malını yemekten çekinmek veya birisini su içmekten zorla menetmek, fiilî bir tahrimdir. Nitekim وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ *"Biz daha önce onun süt analarının sütünü kabulüne müsaade etmedik..."* (Kasas, 27/12) âyetindeki tahrim de böyle menetmek mânâsınadır. İşte Peygamber'in söz konusu edilen tahrimi, sadece fiilî bir tahrimden ibaret miydi? Yoksa sözlü bir tahrim de var mıydı? Bu surette de yemin miydi değil miydi? ihtilâf edilen mesele budur. İkinci âyette (Nahl, 16/116) yeminin zikredilmiş olması karinesiyle (alâmetiyle) tahrim olayında bir yeminin dahi bulunduğu anlaşılıyor. Rivayetler de bunu gösteriyor. Fakat bu yemin yalnızca "haram olsun" demekten ve bununla îlâya niyet etmekten ibaret miydi? İmam-ı A'zâm gibi birçokları birinciyi, bazıları da ikinciyi kabul etmişlerdir. Yukarıda zikredilen rivayetlerden anlaşıldığına göre Resulullah (s.a.v), sözle yaptığı tahrim veya yeminin ötesinde fiilen de kendisini birtakım şeylerden menetmiştir. Mesela, pöstekiyi bile sermeyip de bir hasır üstünde oturması ve bir izârdan başka bir şey örtünmemesi fiilen bunu kendisi için gerekli görmesinden ibaret demektir. Yemin ise, kadınlar ve nihayet bir de balla ilgili bulunmaktadır. مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ *"Allah'ın helâl kıldığı şeyler."* Soru edatından istifade edilen nehiy mânâsına göre bu cümle, genel bir mânâ ifade eder. Binaenaleyh, nikâh, talâk, yeme içme ve diğer helâl ve mübah olan fiilleri ve bu fiillerle ilgili olanların her birini kapsamaktadır. Yalnız Peygamber'in, nüzul sebebi olan tahrimine göre bunlar sınırlı ve belli şeylerdir. لَكَ Hem "hıllin" kaydıdır hem de tahrimin bağlandığı (yeri) gösterir.

Yani لِمَ تُحَرِّمُ عَلَيْكَ مَا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ "Allah'ın senin için helâl kıldığını, kendi üzerine niçin haram ediyorsun?" mânâsını ifade eder. Helâl olan bir şeyin işlenmesi vacip olmayıp, vücub veya nedbin taalluk etmediği hususlarda yapılması da terkedilmesi de caiz ve mübah demek olduğundan, yerine getirilmesi bir vazife değil, bir hak teşkil eder. Bir kimsenin kendi hakkından fedakârlık ederek nefsini kendi helâlından söz veya fiil olarak mahrum etmesinde ise esas itibarıyla bir yasaklık yoktur, iki yönü de helâldır. Hatta, كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلاًّ لِبَنِى اِسْرَآئِيلَ اِلاَّ مَا حَرَّمَ اِسْرَآئِيلُ عَلَى نَفْسِهِ *"Yakub'un kendisine haram kıldıkları dışında-yiyeceğin her türlüsü İsrâiloğullarına helâl idi..."* (Al-i İmrân, 3/93) âyetinde olduğu gibi terkedilmesi bazen mendub da olabilir. Ancak başkasının hakkına veya Allah'ın haklarından birinin yerine getirilmesine mâni olacak şekilde nefsine zararlı olduğu durumda sözlü olarak veya fiilen mahrumiyeti gerektirerek helâlı haram gibi tutmak da caiz değildir. Bu gibi hususlarda yemin dahi edilmiş olsa keffâret verip o yemini çözmek caiz olur. Peygamber'in kendi kendine bir baskısı demek olan sözkonusu tahrimin, mutlak olmayıp bir durumla kayıtlı bulunduğuna işaret etmek ve sebebinin Allah'ın emri olmayıp kadınlarının hoşnutluklarını gözetmekle ilgili olduğuna tenbih etmek için de buyuruluyor ki:

تَبْتَغِى مَرْضَاةَ اَزْوَاجِكَ ***"Eşlerinin hoşnutluğunu ararsın."*** Razî ve Ebu Hayyân bu cümlenin تُحَرِّمُ nün fâilinden hal olmasında ısrar etmişlerdir. Buna göre mânâ, eşlerinin rızalarını arayarak, hoşnutluklarını gözeterek veya gözetirken" demektir. Ancak, Zemahşerî, Kâdı Beydâvî ve Ebu's-Suud gibi bazı müfessirler de bunun تُحَرِّمُ yü tefsir eden yahut da sebeplerini açıklayan başlangıç cümlesi olmasını uygun görmüşlerdir ki, bu durumda da mânâ, "niçin eşlerinin rızasını ararsın da kendini sıkarsın, yahut sen yalnızca eşlerinin hoşnutluklarını arıyorsun, o sebeple kendini sıkıyor, mahrumiyete katlanıyorsun da Allah'ın seni serbest bıraktığı haklarından vazgeçiyorsun, halbuki Allah buna razı değildir." demektir.(1) Buna göre «لَكَ» üzerinde vakıf yapmak caizdir. Onun içindir ki «ج» secâvendi konularak bu cümlenin istinâf (başlangıç) cümlesi olduğu hususu tercih edilmiştir. Tahrimi bilhassa Mâriye veya bal yemini olayına göre düşünüp de îlâyı, Peygamber'in eşlerinin hepsiyle ilgili göstermeyen müfessirler bu hususu, تَبْتَغِى مَرْضَاةَ اَزْوَاجِكَ *"Eşlerinin hoşnutluğunu ararsın."* kaydına ters gibi görmüşe benziyorlar. İlk bakışta eşlerinin hepsini kendisine haram kılması, onların rıza ve hoşnutluklarını aramak maksadına zıt gibi görünebilir. Lakin şerbet yemini, hepsinin değil, olsa olsa yalnız bazısının

---

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXX, 42.

hoşnutluğunu gözetmekten ibaret olacağı gibi, Mâriye yemini hepsini memnun edebilecek olsa da bunu rivayet edenler onun, yalnız bir eşi hoşnut etmek ve diğerlerine duyurmamak üzere yapıldığını söylemişlerdir ki, dolayısıyla bunda da, hepsinin rızası gözetilmemiş demektir. Gerçi أَزْوَاجِكَ lafzı, cins için kullanılarak bir veya ikisine de ihtimali olabilirse de doğru olan, eşlerin hepsini ifade etmesidir. Bu kayıtta ise, tahrimle, eşlerin hoşnut edildikleri söylenmemiş, onların hepsinin rıza ve hoşnutluklarını arama sebep ve maksadıyla yapılmış olduğu beyan edilmiştir. Yukarıda da izah ettiğimiz gibi îlâdan maksat da bu olduğu için, bunu Mâriye veya bal şerbeti hadisesine tahsis etmek, genel bir anlam ifade eden أَزْوَاجِكَ çoğulunun dış mânâsına ters düşmektedir. Onun için bunu, Mâriye ve şerbet olayını karıştırmadan îlâ meselesini anlatan Hz. Ömer'in yukarıda naklettiğimiz açıklaması dairesinde anlamak gerekir ki o da, Hz. Peygamber (s.a.v)'in, eşlerinin hepsinden uzlet ederek onların hoşnutluklarını gözetmek maksadıyla bir ay ayrılık ve meşakkati seçmiş olmasıdır. Keşşâf hâşiyesinde Ahmet b. Münir der ki: "Hz. Peygamber'e لِمَ تُحَرِّمُ مَا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ *"Allah'ın helâl kıldığını niçin kendine haram ediyorsun?"* buyurulması, hem tatlılık ve şefkat için, hem de, rütbe ve makamının, hanımlarını hoşnut etmek maksadıyla meşakkat yolunu seçmesinden yüce olduğuna tenbih içindir."(1) Râzî de bunun, azarlamak için değil, uyarı için olduğunu söyler.(2) Şu halde Hz. Ömer'in açıklamasının sonundaki itâb (kınama) tabirinin ifade ettiği serzeniş (başa kakma) ve azarlama esas itibariyle Peygamber'in kendisine değil, ona karşı çıkan eşlerine yöneliktir ki bu da üçüncü âyette anlatılacaktır. وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."* Vâv, itirâziyye veya istinâfiyye olup bu cümle, Peygamber'in üzüntüsünü giderme anlamını ifade etmektedir.

قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ *"Allah size farz kıldı."* Buradaki farz kelimesi, Razî tefsirinde "Sâhibu'n-Nazm"dan nakledildiği gibi bazen "Farz kılmak" bazen de Nur Sûresi'nin başındaki فَرَضْنَاهَا gibi beyan mânâsına gelir. Ancak قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ *"Biz müminlere neyi farz kıldığımızı bildirdik..."* (Ahzâb, 33/50) âyetinde olduğu gibi "farz" kelimesi "alâ" ile kullanıldığı zaman şüphesiz "farz kılmak " mânâsından başka bir anlama ihtimali yoktur. Lakin buradaki gibi "lâm" ile getirildiğinde yukarıda zikredilen iki mânâya da ihtimali vardır. Onun için Mukâtil bu âyeti, بَيَّنَ اللّٰهُ "Allah açıkladı", diğerleri de أَوْجَبَ *"farz kıldı"* diye de tefsir

(1) ez-Zemahşerî, el-Keşşaf, IV, 125 (Keşşaf'ın kenarında)
(2) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXX, 43.

etmişlerse de, her iki mânâ da doğrudur. تَحِلَّةَ اَيْمَانِكُمْ

Tehille, aslı tecribe(1) tekmile ve tekrime kelimeleri gibi tahlile şeklinde "tef'il" bâbında kaide dışı bir mastar olup kâideye uygun olan "tahlîl" veya "mâbihi't-tahlîl" mânâsına isim olarak kullanılır ki helâl etmek, çözmek, çözülmek, çözümlük ve helâllık demektir. Yeminin helâllığı, çözümlüğü de; birincisi, yaptığı yemini doğru bir şekilde yerine getirmek; ikincisi, inşallah kaydıyla istisna etmek, üçüncüsü de ısrarında bir günah bulunduğu takdirde bozup keffâret vermektir. Yeminin keffâreti de لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فٖى اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ *"Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffâreti..."* (Mâide, 5/89) âyetinin tefsirinde açıklanmıştır. Bakılabilir.)

Burada Peygamber'e ait olan لَكَ *"sana"* hitabından onunla beraber bütün müminlerle ilgili لَكُمْ *"size"* hitabına geçilmiştir. Bu âyette Peygamber'in yaptığı tahrimin yeminle alâkalı olduğuna dair bir işaret varsa da, yemini bozduğunu gösteren bir delil mevcut değildir. Ancak وَاحْفَظُوا اَيْمَانَكُمْ *"Yeminlerinizi koruyun."* (Mâide, 5/89) emri gereğince yeminleri muhafaza etmek gerekmekle beraber, "îlâ" ve "tahrim" gibi zararlı ve sakıncalı yeminlerde ısrar etmenin iyi olmayıp, onu çözerek farz olan keffâreti vermenin daha iyi olacağına da işaret sözkonusudur. Nitekim bu hadiste de مَنْ حَلَفَ عَلٰى يَمٖينٍ فَرَاٰى خَيْرًا مِنْهَا فَلْيُكَفِّرْ عَنْ يَمٖينِهٖ ثُمَّ لِيَاْتِ بِالَّذٖى هُوَ خَيْرٌ "Her kim yemin eder de, sonra ondan hayırlısını görürse, yemininden dolayı keffâret versin, sonra o hayrı yapsın."(2) buyurulmuştur.

وَاللّٰهُ مَوْلٰيكُمْ **Ve Allah sizin mevlânız,** yani sahibiniz, mâlikiniz ve âmirinizdir. Onun için kendi arzularınıza göre değil, O'nun emirlerine göre hareket ediniz. وَهُوَ الْعَلٖيمُ الْحَكٖيمُ ***"O, her şeyi bilen, hüküm ve hikmet sahibidir."*** Binaenaleyh size verdiği emirleri ve hükümleri de sizin ihtiyaç ve menfaatlarınızı bilerek ilim ve hikmetiyle vermiştir. Tahrimin asıl sebebini hatırlatmakla kadınların her hususta hoşnutluklarını aramanın neden dolayı iyi olmadığını açıklamak ve karı koca arasındaki sırların korunmasının gereğine işaret etmek, ayrıca kadınların kocalarına karşı çıkmalarının boşamaya sebebiyet verebilecek ve neticede ateşe sürükleyebilecek sakıncalardan olduğunu anlatmak ve öyle bir durumda tevbe etmeyip ısrar edecek olanları tehdid etmek suretiyle Hz. Pey-

(1) Tuhaftır ki bizde birçokları "râ"nın esresiyle olan "tecribe" kelimesini ötre ile okudukları halde, ötre ile olan "tehlüke" ve "takdüme" kelimelerini aksine esre ile okurlar. (Müellif)

(2) Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, X, 32, 34, 51.

gamber'in eşlerine gereken vasıfları ve ahlâkı izah konusunda buyuruluyor ki:

وَاِذْ اَسَرَّ النَّبِىُّ اِلٰى بَعْضِ اَزْوَاجِه حَدِيثًا *"Hani peygamber eşlerinin bazısına sır olarak bir söz söylemişti."* Vâv ibtidâiyyedir. "İz" edatı da hazfedilen «اُذْكُرْ» fiiline bağlı olarak geçmiş zamanı hatırlatmak içindir. Nedensellik mânâsını da ifade edebilir. Hitap umûmadır. Yani aile hususunun önemini, tahrim ve boşamaya sebebiyet verebilecek halleri anlamak için daima o vakti hatırda tutmalı ki Peygamber eşlerinden birine sır olarak bir söz söylemiş ve bu sözü kimseye söyleme demişti; bu sır ne idi? Evvela حَدِيثًا buyurulmakla bunun bir fiil olmayıp karı ile koca arasında kalması gereken sade bir sözden ibaret olduğu anlatılıyor. Fakat ne o hanımın isminin açıklanmasına, ne de bu sözün neden ibaret olduğunun beyan edilmesine bir sebep olmadığı için Allah Teâlâ, âyette ne onun ismini ne de bu sözün ne olduğunu bildirmeyerek aile arasındaki bu nevi sırları bilenlerin de, onları yaymalarının caiz olmayacağını hatırlatmıştır. O halde en doğrusu bunların kim ve ne olduğunu Allah bilir deyip tecessüse (iç yüzünü araştırmaya) kalkışmamaktır. Ancak tefsir ve hadis kitapları bunu sükut ile geçiştirmemişlerdir. Bunlar, sözkonusu hanımın Hz. Hafsa olduğunda ittifak halindedirler. Sır olan söze gelince, bu konuda da üç sözden bahsedilmektedir. Birisi ve en sahih olarak rivayet edileni, bal şerbeti yeminidir. İkincisi esasen rivayeti zayıf olmakla beraber daha çok yaygın olan Mâriye yeminidir. Fakat bunların ikisinin de diğer eşlerden gizlenmesi gereken büyük bir sır olacağını, bundan dolayı iki kadına karşı çıkıp Peygamber'in nâil olduğu bütün kudret ve kuvvetin beyanıyla فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰيهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِيرٌ *"Şüphesiz ki onun dostu ve yardımcısı Allah, Cebrail ve müminlerin iyileridir. Bunların ardından melekler de ona yardımcıdır."* (Tahrim, 66/4) diye gayet dehşetli bir ihtar ve tehdidin reva görüleceğini, akıl pek de kabul edebilecek gibi görünmez. Gerçi asıl mesele söylenen sırrın büyüklüğünde değil, zatında küçük de olsa, sır olması itibariyledir. Önemsiz gibi görünen birtakım şeyler vardırki, sırası gelince pek büyük bir öneme sahip olabilirler. Küçük bir sırrı saklayamayanın büyüğünü hiç saklayamayacağı cihetle kendisine verilen bir emaneti muhafaza edemeyeceğinden dolayı emniyet ve güveni zayi etmiş, bir töhmet ve hıyanet konumuna düşmüş olur. Bununla beraber ona yapılacak kınama ve azarlamanın da, sırrın mahiyetiyle uygunluk arzedeceği, وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَاَصْلَحَ فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ *"Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür. Kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükafatı Allah'a aittir."* (Şûrâ, 43/40) hükmüyle bilinmektedir. Bu yüzden kanaatimizce burada söylenen sırrın başka bir söz olması gerekir. Şöyle ki: Üçüncüsü; Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kendisinden sonra devlet başkanlığının

Ebu Bekr'e ve Ömer'e geçeceğini Hafsa'ya bir müjde olarak haber vermiş ve gizlenmesini emretmiş olmasıdır. Tefsirlerin birçoğunda zikredilmiş olan bu haber, gerçi Kütüb-i Sitte'de (altı kitapta) nakledilmemiştir. Ancak Mâriye olayını rivayet edenler içinde bu haberi de rivayet edenler olduğu gibi başka güvenilir zatlar da nakletmişlerdir. "el-Bahru'l-Muhît"de Ebu Hayyan şöyle diyor: "Hadis, Mâriye sebebiyledir; bir de bal içtim denilmiştir. Meymûn b. Mihrân dedi ki: "Hadis, Peygamber'in Hafsa'ya sır olarak söylediği şu hadistir: اِنَّ اَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ يَمْلِكَانِ اَمْرِى مِنْ بَعْدِى خِلاَفَةً "Ebu Bekr ve Ömer benden sonra hilafet yoluyla benim emrime sahip olacaklardır".(2) Alûsî de bu rivayetleri daha derli toplu naklederek demiştir ki: "İbnü Merdûye İbnü Abbas'tan ve İbnü Ebî Hâtim Mücahid'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamber (s.a.v.) Hafsa'ya Mâriye tahrimini ve kendisinden sonra muhakkak Ebu Bekr ve Ömer'in insanlara emîr olacaklarını gizlice söylemişti. Hafsa da gizlice Aişe'ye söyledi. Hakikaten bu işin gizlice söylendiği hakkında daha başka haberler de vardır."(3) İbnü Ebî Adî ve Ebu Nuaym Hz. Ebu Bekr'in faziletleri hakkında ve İbnü Merdûye birkaç yolla Hz. Ali ve İbnü Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir. Her ikisi de dedi ki: "Ebu Bekr ve Ömer'in emirlikleri Allah'ın kitabında vardır. وَاِذْ اَسَرَّ النَّبِىُّ اِلَى بَعْضِ اَزْوَاجِهِ حَدِيثًا *"Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti..."* (Tahrim, 66/3) Peygamber Hafsa'ya demişti ki: "Baban ve Aişe'nin babası benden sonra insanların vâlisidirler. Sakın kimseye söyleme." Ebu Nuaym bir de sahabilerin faziletleriyle ilgili Dahhâk'tan şöyle bir rivayet nakletmiş ve demiştir ki: "Peygamber (s.a.v.) Hafsa'ya şunu gizlice söylemiştir. Kendisinden sonra halife, Ebu Bekr ondan sonra da Ömer olacaktır." İbnü Ebî Hâtim bir de Meymûn b. Mihran'dan böyle bir rivayet nakletmiştir. Alûsî bunları zikrettikten sonra şöyle der: "Şia'nın ileri gelenlerinden Tabressi, "Mecmau'l-Beyân"da Zeccâc'dan naklen demiştir ki: "Resulullah (s.a.v.) Mâriye'yi tahrim ettiği vakit, kendisinden sonra Ebu Bekr ve Ömer'in mülke sahib olacaklarını haber vermişti. İyâşî'nin senediyle Abdullah b. Atâî'nin, Mekkî'den ve Ebu Cafer Muhammed Bakır (r.a.)'dan rivayet ettiği de buna yakındır. Âyetin bu haberlere göre tefsiri, şüphesiz bal hadisine göre yapılan tefsirinden daha doğrudur. Ancak bal hadisi daha sahihtir. Bütün haberleri bir araya cemetmek de mümkün gibi görünmüyor. Nihayet özet olarak şunlar söylenebilir: Anlatılan bu olayların üçü de (Mâriye ve şerbet olayı ile Ebu Bekr ve Ömer'in hilafetiyle ilgili hadise) vuku bulmuş, ravilerin bazısı

---

(1) Beyhaki, es-Sünenü'l-Kübra, X, 32-34, 51.
(2) Suyûtî, a.g.e., VIII, 218, 219.
(3) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 289.

bir kısmını, bazısı da bir kısmını rivayet ederek ... يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ *"Ey peygamber! Niçin haram ediyorsun?"* âyeti nazil oldu." demiştir. Bunlardan hiç birisi de yalnız kendi rivayetlerinin sahihliğini iddia etmemiş olduklarından, burada söylenen de doğrudur. Bu doğru olursa, ihtilafın çözümü de kolaylaşmış olur. Değilse başka çözüm yolu ara. En iyisini Allah bilir."(1)

Bu muhakeme hayli güzel olmakla beraber biz buna şunu da ilave etmek istiyoruz. Yukarıda açıkladığımız şekilde sûrenin asıl nüzul sebebi, ne yalnız Mâriye, ne de bal şerbeti yeminidir. Doğrusu o, eşlerin hepsi için yapılan îlâ yeminidir. Diğerlerini, nihayet onun sebeb ve mukaddimelerinden saymak lazım gelir. Nitekim Hz. Zeyneb'in hediyeyi reddi, Hz. Aişe'nin اَقْمَاَتْكَ *"seni horlamış"* demesi, ve nafaka istekleriyle birbirlerine arka çıkmaları, îlânın sebeb ve mukaddimelerindendir. Bu itibarla rivayetleri bir araya toplama ihtimali belki daha fazla mümkündür. Ancak Mâriye tahriminin sebebi hakkında söylenen rivayetlerin bazısı mantıksız bazısı da akla ters düştüğü gibi, şerbet rivayetinin de Zeyneb ile mi yoksa Hafsa ile mi ilgili olduğu hususunda ihtilaf vardır. Halbuki imamet haberi hakkındaki rivayetlerde bir tenakuz söz konusu değildir. Bu haberin Kütüb-i Sitte'de yer almaması da sahih olmamasını gerektirmez. Özellikle Meymûn b. Mihrân'dan gelen rivayet onun güvenilirliğini kuvvetlendirmektedir. Çünkü Meymûn b. Mihrân, "Tehzib" ve diğer biyografik eserlerde anlatıldığına göre Hasan el-Basrî ayarında bir zat olup tâbiînin büyüklerindendir. Hz. Ömer'den, Zübeyr ve diğer birçok sahabeden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de pek çok âlim feyz almış ve Ömer b. Abdulaziz'in son derece güvenine layık olarak kâtibliğini ve kadılığını yapmıştır. İbnü Mihrân yüz on yedi senesinde yüz yaşında olduğu halde, on yedi günde on yedi bin rekat namaz kılıp on sekizinci gün vefat etmiş büyük velilerden biridir. Ömer b. Abdülaziz bu zatı överken şöyle dermiş: "Bu ve bunun gibi birkaç kişi kaldı, vefat ederlerse dünya muzdarib olur." Eğer sır hadisi hakkında Ebu Bekr ve Ömer'in hilafeti rivayetleri öyle güvenilir bir yolla ve Hz. Ali'den dahi çeşitli kanallarla nakledilmiş olmasaydı, Şia'nın ileri gelen âlimleri bunu dikkate bile almazlardı. Bir de bu sûreyi, Mülk Sûresi'nin takip etmesi ve baş tarafında ölüm ve hayatın zikredilmesi bize buradaki sırrın, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki mülk ve imamet meselesiyle ilgili olduğunu imâ etmektedir. Kısacası bu açıklamalardan çıkan netice şudur. Gerek Mâriye'nin tahrimi olayı ve gerek şerbet yemini rivayetlerindeki izahlar, kısmen birbirine zıt ve muzdaribtir. Bununla beraber bir bal

---

(1) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 146-147.

şerbeti içilmiş ve Mâriye hakkında dahi bir tahrim yapılmış olduğu da tafsilata bakılmaksızın rivayetlerin genelinden mutlak surette anlaşılmaz değildir. Fakat imamet hadisinin rivayetlerinde bir tenakuz bulunmadığı gibi büyük bir sır olmaya yakışan ve sır olduğu için fitneden korunarak diğerleri kadar yayılmamış olan da budur. عَرَّفَ بَعْضَهُ وَاَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ *"Peygamber bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti..."* (Tahrim, 66/3) âyetinden de anlaşılacağı üzere burada bahsedilen sırrın birkaç çeşidinden de söz edilmiş olmasından bunu, yalnız Mâriye veya sahih olan شَرِبْتُ عَسَلاً *"Bal şerbeti içtim."* rivayetlerinden birine hasretmenin doğru olmayıp imamet haberleriyle beraber üç rivayetin birleştirilmesiyle meydana gelecek öz üzerinde mütalaa etmek ve asıl nüzul sebebinin Hz. Ömer'in beyan ettiği şekilde bu nevi birtakım sebeblerden doğmuş bulunan îlâ tahrimi ile Peygamber'in bir müddet inzivaya çekilmeyi gerekli görmüş olması hakikatine varmaktır. Bu âyetten anlaşıldığına göre hadisenin başlangıcı, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in eşlerinden birine karşı bir fiil yapmış olması değil, sır olarak mühim bir söz söylemiş olmasıdır.

فَلَمَّا نَبَّاَتْ بِهِ Vakta ki o hanım bu sır sözü haber verdi, rivayetlere göre Hafsa gizlemeyip arkadaşı Aişe'ye gizlice duyurmuştu- **وَاَظْهَرَهُ اللّٰهُ عَلَيْهِ Allah da Peygamberine onu açtı.** Demek ki Hz. Aişe söylememişti, lâkin Allah Teâlâ, vahy ile anlatmış, Cibril de haber vermişti. O vakit Peygamber, haberi duyuran eşine **عَرَّفَ بَعْضَهُ bazısını bildirdi وَاَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ bazısından da vazgeçti.** O eşinin söylemiş olduğu sözün bir kısmını anlattı ise de bir kısmını yüzüne vurmadı. Tolerans gösterdi de tamamı kadar utandırmak istemedi. Ebu's-Suud'un da zikrettiği gibi bunun, Resulullah'ın imamet (devlet başkanlığı) ile ilgili sözü olduğu söylenmiş ve şöyle rivayet edilmiştir: Resulullah: "Ben sana bunu gizle dememiş miydim?" buyurmuş, o da: "Seni hak ile gönderen o yüce zâta yemin ederim ki, arkadaşımın babasına Allah Teâlâ'nın bahşetmiş olduğu ikrama sevincimden dolayı kendimi zaptedemedim."[1] demiştir. Bazıları da burada geçen «عَرَّفَ» "bildirdi"den maksadın, "biraz azarladı, kınadı" anlamına geldiğini söylemişlerdir. Nitekim bu mânâ, "ben onu sana bildiririm veya tanıtırım" şeklinde dilimizde de vardır. Kur'an'ın birçok yerinde geçen فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ âyeti de bu anlamdadır. Şüphe yok ki söylediğinin bir kısmını yüzüne vurmak da bir kınama ve başa kakmadır. Bununla beraber bir rivayete göre Hz. Peygamber Hafsa'yı ric'i bir talakla boşamış, bu yüzden Hz. Ömer de kızına, "Hattab ailesinde bir hayır olsaydı Peygamber seni boşamazdı."[2] demiş, sonra da Hz.

(1) Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 266-267.
(2) el-Kurtubî, a.g.e., XVIII, 187.

Peygamber'e Cebrail gelip, "Ona dön, çünkü o çok oruç tutan ve çok namaz kılandır ve herhalde senin cennetteki kadınlarındandır." diye tebliğ etmiştir. Ancak şunu hemen belirtelim ki bu rivayet desteklenmemiş ve yukarıda zikredilen Hz. Ömer hadisinde de boşamanın meydana gelmediği sabit olmuştur.

فَلَمَّا نَبَّاَهَا بِهِ **Ona bunu böyle anlatıverince** o hanım söylediği sırrın duyulmuş olmasından üzülmüş olarak ve inkâra da kalkışmayarak birdenbire heyecanla قَالَتْ مَنْ اَنْبَاَكَ هٰذَا **"Bunu sana kim haber verdi?" dedi,** Aişe'nin haber verip vermediğini öğrenmek istedi. Buna karşı Hz. Peygamber de قَالَ نَبَّاَنِىَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ **"Bana o bilen ve haberdar olan Allah haber verdi."** dedi. İşte kendine verilen bir sırrı saklamayıp da ne kadar gizli bir şekilde ve yakınına söylemiş olsa bile, Allah Teâlâ onu böyle utandırır ve hele aile arasında özellikle karı koca ile ilgili bir sırrı söylemek büyük pişmanlıklara sebebiyyet verebilir. İşte خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِنِسَائِهِ "Sizin hayırlınız, kadınlarına karşı hayırlı olanınızdır."[1] buyurmuş olan Peygamber bu kadar söylemekle yetindi ve yine onların hoşnutluklarını düşündü. Sonra bu yüzden onlarda gördüğü bazı dilekleri ve birbirlerine arka çıkmaları karşısında da başka bir şey yapmayıp sırf bir ibret dersi olmak üzere, bir ay müddetle onları kendi hallerine bırakarak bir yeminle yakın alâkadan mahrum etti. Öyle büyük irfân (bilgi, anlayış, kültür) sahibi olan kadınların daha fazla ıslah olmaları için de böyle acı bir dersin olması gerekirdi. Onun için bu İlâhî beyandan sonra Allah tarafından Hz. Peygamber'in eşlerine hitaben buyuruluyor ki اِنْ تَتُوبَا اِلَى اللّٰهِ **eğer her ikiniz Allah'a tevbe ederseniz** ki Hz. Ömer hadisinde bu iki hanımın Aişe ve Hafsa olduğu zikredilmişti. فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا **Çünkü kalpleriniz kaymıştır.** Yani kalplerinizde tevbeyi gerektiren bir kusur bir kayma oldu. Size bir sır söylenmekle gönlünüzde o tarafa meyledip birbirinize uyarak Resulullah'a karşı ihlâs vazifesinde kusur ettiniz. Binaenaleyh tevbe ederseniz kalpleriniz yapılan nasihatı dinlemiş ve hizaya gelmiş olur.

Sagat kelimesinin aslı (sagavet) olup, bir tarafa meyletmek demek olan «صغو» mastarından fiil-i mâzi müfred müennestir. Müzârisi «تصغى» gelir. وَلِتَصْغَى اِلَيْهِ (En'am, 6/113) âyetinde olduğu gibi söz dinlemek veya dikkat edip kulak vermek anlamını ifade eden "isğa" da bu kökten türemiştir. Buhari'de صَغَوْتُ وَاَصْغَيْتُ مِلْتُ ، وَلِتَصْغَى لِتَمِيلَ "sağv" ve "isğa"ya, *"meyletmek"* mânâsı verildiği[2] gibi Müslim'de de nakledilen mânâ, مَالَتْ قُلُوبُكُمَا *"ikinizin kalbi meyletti"* şeklindedir.[3]

---

(1) İbn Mâce, Nikah, 50; Dârimî, Nikah, 55; Keşfü'l-hafa, I, 463 (1234).
(2) Buhârî, Tefsiru Sureti 66/3.
(3) Müslim, Talak, 35.

Müfessirler فَقَدْ deki قَدْ edatından dolayı bu cümleyi doğrudan doğruya اِنْ تَتُوبَا şartının cezası yapmayıp, fâ-i ta'liliyye (sebep fâ'sı) olarak cezanın yerine geçen illet olduğunu söylemişlerdir. Bilinmektedir ki meyil denilince ilk akla gelen haktan meyildir. Bu ise tevbeyi gerektirir. Haksızlıktan hakka meyil de tevbenin gereği ve nasihate kulak vermek demektir. Bu sebeple iki hususa da işaret edilmesi için مَالَتْ denilmeyip فَقَدْ صَغَتْ şeklinde ifade edilerek illet (sebep), ceza makamına konulmuştur. Üzerinde durulması gereken bir nokta da قُلُوبُكُمَا "*kalpleriniz*" izâfetidir. Zira kalp kelimesi قَلْبَاكُمَا şeklinde tesniye olarak getirilmeyip, çoğulu olan "kulûb", tesniyeye muzaf kılınmıştır. Halbuki iki kişinin ikiden fazla kalbi olmaz. Müfessirler maksadın anlaşıldığı yerde iki tesniyenin bir yere getirilmemesi nüktesiyle bu şekilde ya çoğul ya da tekil sigasıyla kullanıldığını söylemektedirler.

Ancak biz bunun dışında başka bir nükte de anlamak istiyoruz. Maksad, yalnız şahsen iki hanımın değil, Peygamber'in eşlerinin iki grup halinde toplandıklarına işaretle, iki grubun hepsinin de kalplerine tenbihde bulunmaktır. Çünkü Peygamber'in eşlerinin böyle iki grup halinde birbirine arka çıktıkları; Aişe ile Hafsa'nın bir taraf, Zeyneb'le diğerlerinin de bir taraf olduğu rivayet edilmiştir. Ve ihtimal ki, hep birlikte arz ettikleri dileklerinde Aişe ile Hafsa'nın önde bulunmasından dolayı, diğerlerinin o ikisinin etrafında toplandıklarına ve Peygamber'in hepsini kendisine haram kılmasının sebebinin bu olduğuna işaret edilmiştir. Bundan sonra gelen âyette hitabın اِنْ طَلَّقَكُنَّ "*eğer sizleri boşarsa*" diye hepsine yöneltilmiş olması da, bize bu fikri telkin etmektedir. Şu halde Hz. Ömer'in de Aişe ve Hafsa demiş olması, bunların önde bulunmuş olmalarından dolayı olsa gerektir.

وَاِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ **Ve eğer Peygamber'e karşı ikiniz veya her iki taraf birbirinize arka verecek olursanız** تَظَاهَرَا fiilinin aslı, تَتَظَاهَرَا 'dır. Böyle "tâ"nın tekrar ettiği sîgalarda müzârî fiilinin "tâ"sı kâide ile hazfedilir. Tezahür, birbirine arka verip yardımlaşmaktır. عَلَى ile kullanıldığı zaman da bir diğerine karşı dayanışmaya girerek ve yardımlaşarak üstün olmaya çalışmak mânâsını ifade eder. Burada yardımlaşmak mânâsıyla tefsir edilmiş olmakla beraber عَلَيْهِ ile getirilmesi Peygamber'e karşı birbiriyle yardımlaşma ve dayanışma içine girdiklerini göstermektedir وَاِنْ تَظَاهَرَا "*Her ikisi de birbirine arka verecek olursa.*" denilmekle, bu dayanışmanın fiilen yapılmış olduğu ifade edilmiş olmaz. Çünkü farz etmek, gerçekleşmesini gerektirmez. Ancak yüz yüze gelme karinesi (delili) tevbeyi gerektiren meylin böyle bir dayanışmayı andırdığını ve bu sebeple büyük

bir tehdide müstahak olduklarını işaret eder. Onun için Peygamber'e karşı öyle birbirlerine arka çıkacak olanların kendilerini büyük bir tehlikeye atmış olacaklarından dolayı, bundan sakınmalarının gereği anlatılmak üzere yine cezanın illeti, ceza makamına konarak Peygamber'in hak ve selahiyyeti, maddî ve manevî her kuvvete sahip olan yüce şanı ve maddiyattan ziyâde maneviyatının büyüklüğü şöyle izah edilmektedir. فَاِنَّ اللّٰهَ **Hiç şüphesiz haberiniz olsun ki: Allah** هُوَ **O Allah** مَوْلٰيهُ **O Peygamber'in mevlâsı, yardımcısıdır.** Yani hak onundur ve her şeyden önce onun sahibi ve yardımcısı Allah Teâlâ'dır. وَجِبْر۪يلُ **Hem de Cibrîl** -Ruhu'l-Emin (güvenilir ruh) olan ve Peygamber'e vahiy getiren o manevî ve rûhânî kuvvet- de onun yardımcısıdır. وَصَالِحُ الْمُؤْمِن۪ينَ **Ve müminlerin salihi.** O iki hanımın babaları Ebu Bekr ve Ömer'den her biri ve genelde müminlerin iyi olan her ferdi onun yardımcısıdır. Burada salih lafzı, bütün salihler cinsini göstermekle beraber tekil getirilmiş, iki kadının dayanışmasına karşı صُلَحَاءُ الْمُؤْمِن۪ينَ veya صَالِحُوا الْمُؤْمِن۪ينَ diye kuvveti çoğaltmakla topluluk halinde karşılaşma reva görülmemiş, iki hanımdan her birine göre izafette (isim tamlamasında) ahd ile en güvenebilecekleri babalarına, yani Aişe'ye göre Ebu Bekr'e, Hafsa'ya göre Ömer'e işaret olmak üzere صَالِحُ الْمُؤْمِن۪ينَ *"müminlerin salihi"* buyurulmuştu. Yukarıda Müslim'in rivayet ettiği İkrime hadisinde geçtiği gibi Hz. Ömer'in "ben ve Ebu Bekr" demiş olması ve bu ikisinin Hz. Peygamber'in veziri durumunda bulunmaları cihetiyle müminlerin salihleri arasındaki ferdî üstünlüklerine ve Peygamber'e sevgi ve hizmet hususunda gösterdikleri samimiyet ve sadakatlerine işaret için Cibril'in peşinden صَالِحُ الْمُؤْمِن۪ينَ denildiğini, müfessirlerin çoğu beyan etmişlerdir. Bundan başka "salih" kelimesinin tekil olarak zikredilmesinde iki nükte daha vardır. Birisi, müminlerden vecibelerini yerine getiren her ferdin, Peygamber'e yardım etme hususunda toplu halde bulunup bulunmadığı gözetilmeksizin Cebrail gibi tek başına koşacağını ifade eder. Nitekim sahabiler gerek tek ve gerek toplu olarak Hz. Peygamber (s.a.v)'in emir ve hizmetine tam bir sadakatle koşarlardı. İkincisi, صَالِحُ الْمُؤْمِن۪ينَ terkibinin yazıda olmasa da söyleyişte صَالِحُوا الْمُؤْمِن۪ينَ *"Müminlerin salihleri"* şeklindeki çoğulundan farkı olmadığından okuma esnasında hem ferd hem cemaat mânâsı ihtimal üzere anlaşılır. Bu da, gerekeni hakkıyla yapan ferdlerin bir cemaat mesabesinde olduğuna ve diğer müminlerin tek olarak değilse de topluluk halinde onların arkasından gideceklerine delalet eder. Onun içindir ki bunu, alışılmış olsun olmasın genel anlamda salih ferdler cinsi diye anlamak doğrudur. Bu kadar da değil, وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ **onun arkasından** yani Allah'ın, Cebrail'in ve salih müminlerin sevgi ile yardımlarından sonra **bütün melekler de** ظَه۪يرٌ **yardımcıdır.**

İşte Peygamber böyle bütün manevî ve maddî kuvvetlerin sevgi ve yardımına kavuşmuştur. O halde ona karşı çıkmanın nasıl bir felakete yol açacağını düşünmeli de bundan bütün müminlerin erkek ve kadınları korunup sakınmalıdırlar. Böyle bir kudret karşısında birkaç kadının birbirlerine arka çıkmalarının ne hükmü olabilir?

عَسٰى رَبُّهُ اِنْ طَلَّقَكُنَّ *"Eğer sizi boşarsa belki de Rabbi."* Görülüyor ki burada hitap, tesniye değil, cem'i müennes zamiriyle hanımların hepsini kapsamaktadır. Ve Hz. Peygamber onları boşamamıştır. Onların hoşnutluklarını gözettiği için kendini, Allah'ın helâl kıldığı boşama hakkından da menetmiştir. Böyle yapması da, onları boşarsa hayırlı kadınlar bulamayacağı gibi bir düşünceden, ötürü değildir. Gerektir ki onun Rabbi, şayet onları boşarsa اَنْ يُبْدِلَهُ اَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ **sizin yerinize ona sizlerden daha hayırlı eşler verir.** Tefsirler burada şöyle bir sorunun akla gelebileceğini söylerler: Peygamber'in eşleri, ümmehâtu'l-müminîn "müminlerin anneleri" ünvanına sahiptirler. Yeryüzünde onların dengi olabilecek onlardan, daha hayırlı kadınlar nasıl düşünülebilir? Bu soruya şöyle cevap verirler: Onların ayrıcalıkları, Peygamber'in sevgili ve itaatlı eşleri olmaları sebebiyledir. Eğer eziyet ve isyan ederler de Peygamber onları boşayacak olursa, o vakit bu özellikleri kalmaz ve onların yerine gelecek ve Peygamber'e her hususta itaat ederek, onun rıza ve sevgisini elde edecek olan kadınlar, onlardan hayırlı olmuş olurlar. Nitekim bu sıfatlara işaret için buyuruluyor ki مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَاَبْكَارًا **Kendini Allah'a veren, inanan, sebatla itaat eden, tevbe eden, ibadet eden, oruç tutan, dul ve bakireler.** Bu vasıflar, «اَزْوَاجًا»nin sıfatı olup eşlerde bulunması istenen ahlâk ve davranışları gösterirler. «مِنْكُنَّ»den hal olarak düşünüldüğünde de doğrudan doğruya Peygamber'in eşlerinin durumlarını ifade ederler. Bu nükteden dolayıdır ki sökonusu sıfatlar, «مِنْكُنَّ» den sonra getirilmiştir.

İlk vasfı İslâm, şirkten ve şirk ahlâkından berî olarak Allah'ın birliğini ve Resulullah'ın hakikatini kabul edip, Allah'ın emrine ve Peygamber'in sözüne boyun eğmek ve teslim olmak. İkincisi iman, diliyle söylediği gibi kalbiyle de tasdik ederek içi dışı müslüman olmak. Üçüncüsü, kanitât: Kunut, can ve gönülden itaate devam etmek. Dördüncüsü, tâibât, tevbe etmek, en küçük bile olsa kusur ve günahtan daima tevbe edip sakınmak. Beşincisi âbidât, gerek farz ve gerek nafile ibadetlere devam etmek. Altıncısı sâihât, dünya hayatını bir yolculuk bilip geçim konusunda bir yolcu gibi olduğuna kanaat ederek oruç ve perhizi ahlâk edinip daima ilerisini, akibetini, Allah'ın mükafat ve cezasını

düşünmek. Seyahattan türeyen bu kelime hakkında üç görüş vardır. Bazıları, لاسياحة الا الهجرة *"seyahat hicret etmek demektir"* sözünden hareketle "muhâcirât" "hicret eden kadınlar" anlamına geldiğini söylemişler, bir kısmı da itaatla ilgili her işe koşar, Peygamber'in git dediği yere gider, hacca, cihada, sefere gidelim dese de hemen gidenler mânâsını vermişlerdir. Müfessirlerin çoğu da, Resulullah'dan yapılan rivayetlerde de görüldüğü gibi bu çeşit yerlerde seyahatın "oruçtan kinaye" olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre oruçlunun durumu, azığı yanında olmayan ve bulduğu yerde yemek yiyebilen yolcunun haline benzemektedir. Bizim izah ettiğimiz mânâ da böyledir. (Konuyla ilgili olarak التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ (Tevbe, 9/112) âyetine bkz.) Yedincisi, seyyibât ve ebkâr, bu iki vasıf diğerleri gibi olmayıp birbirlerinin karşıtı bulunduğundan öncekiler atıfsız (bağlantısız) getirilmiş olduğu halde bu ikisi bir "vâv" ile ayrılmıştır. Bazı âlimler de bu vâv'a vâv-ı semâniyye demişlerdir ki, yedi ile sekiz arasına gelir. Resulullah'ın, eşleri arasında da bekar olarak aldığı yalnız Hz. Aişe olup diğerleriyle dul oldukları halde evlendiği de bilinmektedir.

Peygamber (s.a.v)'in eşlerine bu şekilde nasihat edildikten sonra bütün müminlere hitaben buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا قُوٓا اَنْفُسَكُمْ وَاَهْلِيكُمْ نَارًا **Ey iman edenler! Kendinizi ve ehlinizi ateşten koruyun,** cehennem ateşine sürüklenmelerine sebep olacak fitne ve isyandan koruyarak Allah'ın emirlerine, itaate götürün. Çünkü aile sahibi kendinden sorumlu olduğu gibi ailesinden de sorumludur. Zira konuyla ilgili كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْؤُلٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ *"Hepiniz çobansınız ve hepiniz teb'anızdan sorumlusunuz."*(1) ve خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِاَهْلِهِ *"Sizin hayırlı olanınız, ehline karşı hayırlı olanınızdır."*(2) hadisleri bilinmektedir. Ebu Hayyan'ın kaydettiğine göre, "Hz. Ömer, "Ya Resulallah! Nefislerimizi koruruz, fakat ehlimizi nasıl koruyabiliriz?" demişti. Bunun üzerine Allah'ın Resulü de şöyle buyurdu: "Allah'ın sizi nehyettiği şeylerden onları nehyedersiniz ve Allah'ın size emrettiği şeyleri onlara emredersiniz. İşte bu, onları korumak demektir." Zemahşeri de şu hadisleri nakletmiştir: "Allah o kimseye rahmet etsin ki, "Ey ehlim, ailem! Namazınıza, orucunuza, zekâtınıza, miskinlerinize, yetim ve komşularınıza dikkat edin." der. Ola ki Allah Teâlâ onları onunla beraber cennette toplar."(3) Çocuklar da ehle dahildir. Bazıları enfüse

(1) Buhârî, Cuma, 11, Cenaiz, 32, İstikraz, 20, Vesaya, 9, Itk, 17, 19, Nikah, 81, 90, Ahkam, 1; Müslim, İmare, 20; Ebu Davud, İmare, 1, 13; Tirmizî, Cihad, 27; Ahmed b. Hanbel, II, 5, 54, 55, 107, 111, 121.

(2) İbn Mâce, Nikah, 50; Dârimî, Nikah, 55.

(3) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 128.

(nefislere) dahil olduğunu söylemişlerdir. Çünkü onlara göre çocuklar, babadan bir parça sayılırlar.

O cehennem ateşi öyle bir ateştir ki وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ **yakıtı, o insanlar ve o taşlardır.** (Bilgi için فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ *"Bunu yapamazsanız ki, elbette yapamayacaksınız, yakıtı insan ve taş olan ateşten sakının..."* (Bakara, 2/24) âyetinin tefsirine bkz.) عَلَيْهَا مَلٰئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ **O ateşin üzerinde görevli galiz (kaba), çetin (sert tabiatlı) melekler vardır** ki bunlara zebâni denilir. Bunların kabalık ve sertlikleri cehennem ehline karşıdır. Çünkü Allah onlara öyle emretmiştir. Bütün meleklerin vasfı da şöyledir. لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ **Onlar, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmez ve emredildikleri şeyleri yaparlar.** Bu uyarıdan sonra kâfirlere hitaben de şöyle buyuruluyor:

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ **Ey kâfirler! Bugün özür dilemeye kalkışmayın,** yani ahirette cehennem ateşine atılacakları gün kâfirlere böyle söylenecektir. Çünkü o gün özür beyan etmenin hiçbir faydası yoktur. Onun için dünyada iken küfürden ve özür dileme mecburiyetinde kalınacak kötülüklerden sakınmak gerekir. اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ **O gün ancak dünyada yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz.** Bu âyet, tahrim olayı hakkında kâfirler tarafından her zaman olduğu gibi Peygamber'i ve müminleri incitecek bazı lakırdılar edildiğine veya bazı hareketlerde bulunulduğuna işaret etmektedir.

Herkes yaptığı şeylere göre karşılık göreceği için bundan sonra da müminleri samimi bir tevbe ile temizlemek, olgunluğa teşvik etmek ve Peygamber'i kâfirlere ve münafıklara karşı yönlendirmek konusunda buyuruluyor ki:

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا تُوبُوا اِلَى اللّٰهِ
تَوْبَةً نَصُوحًا عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِى اللّٰهُ النَّبِىَّ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعٰى بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا
اَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٨﴾ يَآ اَيُّهَا

ٱلنَّبِيُّ جَٰهِدِ ٱلْكُفَّارَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَىٰهُمْ
جَهَنَّمُ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿٩﴾ ضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ كَفَرُوا
ٱمْرَأَتَ نُوحٍ وَٱمْرَأَتَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا
صَٰلِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا وَقِيلَ ٱدْخُلَا
ٱلنَّارَ مَعَ ٱلدَّٰخِلِينَ ﴿١٠﴾ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا ٱمْرَأَتَ
فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ٱبْنِ لِى عِندَكَ بَيْتًا فِى ٱلْجَنَّةِ وَنَجِّنِى مِن فِرْعَوْنَ
وَعَمَلِهِۦ وَنَجِّنِى مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١١﴾ وَمَرْيَمَ ٱبْنَتَ
عِمْرَٰنَ ٱلَّتِىٓ أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِن رُّوحِنَا
وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَٰتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهِۦ وَكَانَتْ مِنَ ٱلْقَٰنِتِينَ ﴿١٢﴾

Meâl-i Şerifi

8- Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile Allah'a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter, Peygamber'i ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Çünkü onların nurları, önlerinde ve yanlarında koşar da, "Ey Rabbimiz! Nurumuzu tamamla, bizi bağışla, çünkü sen her şeye kâdirsin." derler.

9- Ey Peygamber! Kâfirler ve münafıklarla savaş, onlara karşı sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir. O gidilecek yer, ne de kötüdür!

10- Allah, inkâr edenlere, Nuh'un karısı ile Lut'un karısını misal verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kulun (nikahı) altında idiler, onlara hıyanet ettiler. (Kocaları,) Allah'tan hiçbir şeyi onlardan savamadı.

(Onlara): "Haydi girenlerle birlikte siz de ateşe girin!" denildi.

11- Allah, inananlara da Firavun'un karısını örnek gösterdi. O şöyle demişti: "Rabbim! Bana yanında cennetin içinde bir ev yap, beni Firavun'dan ve onun (kötü) işinden kurtar. Ve beni şu zalim toplumdan kurtar!"

12- Irzını korumuş olan, İmrân kızı Meryem'i de Allah örnek gösterdi. Biz, ona ruhumuzdan üfledik ve Rabbinin sözlerini ve kitaplarını tasdik etti. O, gönülden itaat edenlerdendi.

تَوْبَةً نَصُوحًا **Tevbe-i nasûh:** Nasûh bir tevbe. Tevbe, imana dair makamların ilki, hak yolculuğunun başlangıcı, (sevgiliye) ulaşma kapısının anahtarıdır. Yukarılarda geçtiği gibi lugatte dönmek demek olan tevbe, ıstılahta ise kabahatten, kabahat olduğu için pişmanlık duyarak vazgeçmektir. Vicdanında meydana gelen çirkinliğinden dolayı değil de bedenine, malına veya şerefine zarar verme gibi herhangi bir korku yahut ümit sebebiyle vazgeçmek, tevbe değildir. Asıl tevbe, yaptığı kabahatin bir menfaatini görse de esasen onun çirkinliğini duyup tiksinerek vazgeçmektir. Burada tevbenin sıfatı olan "nasûh" ise, "gafûr" vezninde mübalağa sıgası olup nush, nasahat ve nasîhat maddesindendir. Bu madde, kamus sahibinin de "Besâir"de beyan ettiği şekilde esasen iki anlama gelir. Birisi hâlislik ve saflık mânâsınadır. Nitekim mumu alınmış hâlis bala عَسَلٌ نَاصِحٌ denir. Bu mânâda nasûh çok hâlis ve temiz demektir. Diğeri de söküğü dikmek, yırtığı yamamak suretiyle onarıp düzeltmek anlamındadır. Nitekim elbisenin dikişine "nesahatü's-sevb" denilir. Bu mânâya göre de nasûh, çok ıslah edici, hiçbir gedik bırakmayacak şekilde eksiklikleri düzeltip iyi onarıcı demektir. Her iki mânâ da dikkate alındığı zamanda nush, iyi niyet ve temiz kalb ile herkesin iyiliğini isteyerek eksiklikleri düzeltip ıslah etmek, öğüt vermek, vaaz ve nasihat etmek mânâsına gelir ki nasihat, o verilen öğüdün ismidir. Bu anlamda nasûh, çok iyi nasihat edici demektir. Önceki iki anlamda nasûh, tevbenin doğrudan doğruya sıfatı olarak hâlis, ciddi, temiz bir tevbe veya insanın dinini ve ahlâkını çok iyi ıslah edecek te'sirli bir tevbe anlamındadır. Üçüncü mânâda ise nasûh, hakikatte tevbe eden kimsenin vasfı olup tevbeye aklî mecaz suretiyle isnad edilmiş olur. Yani bir tevbe ki, onunla tevbe eden kimse önce kendi nefsine, sonra da diğerlerine çok iyi nasihat edip düzeltmiş olacağından nefsin hakkıyla düzelmesine sebeb olan o tevbesine, isim tamlaması olarak "çok iyi nasihatçının tevbesi" anlamında nasûh tevbesi demek doğru olur. Bununla bera-

ber sıfat tamlaması olarak "çok iyi nasihat edici tevbe" mânâsına nasûh tevbe demek daha doğrudur. Böyle bir tevbe nasıl olur? Kabahatlerden başka bir sebeple değil, sırf çirkinlikleri yani Allah'ın rızasına ters düşen bir kabahat oldukları için vicdanında pişmanlık duyarak ve işlemekten dolayı şiddetli üzüntü hissederek ve bir daha çirkinlik yapmamaya azmedip vazgeçmek, nefsini buna alıştırıp hiçbir sebep ve engel karşısında dönmemeye karar vermekle olur. İbnü Merdûye'nin rivayet ettiği bir hadisde şöyle denilmiştir: "Mu'âz b. Cebel (r.a) Hz. Peygamber (s.a.v)'e, "Ey Allah'ın Resulü! Nasûh tevbe nedir?" Diye sordu. Hz. Peygamber de buyurdu ki: "Kulun yapmış olduğu günaha pişmanlık duyup ve Allah'a özrünü arzedip sonra da sütün memeye geri dönmediği gibi o (günaha) dönmemesidir."[1] Hz. Ali (r.a)'den şöyle rivayet edilmiştir: "O, bir çöl arabının اَللّٰهُمَّ اِنّ۪ى اَسْتَغْفِرُكَ وَاَتُوبُ اِلَيْكَ *"Ey Allah'ım senden beni bağışlamanı diliyor ve sana (günahlarımdan dolayı) tevbe ediyorum."*[2] dediğini işitmişti de ona, "Ey adam! Tevbede dil çabukluğu yalancıların tevbesidir." demişti. Adam, "O halde tevbe nedir?" deyince de, Hz. Ali (r.a) ona şöyle cevap vermişti: "O tevbenin altı özelliği vardır. Geçmiş günahlara pişmanlık duymak, farzları iade etmek, mazlumun hakkını vermek, düşmanlarla helâllaşmak, bir daha ona dönmemeye azmetmek ve nefsi günah içerisinde büyüttüğün gibi Allah'a itaatte eritmek ve ona günahların tadını tattırdığın gibi, itaatın da acısını tattırmaktır." (Tevbenin kabul edilmesi konusunda Nisâ Sûresi'nde geçen اِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ لِلَّذ۪ينَ يَعْمَلُونَ السُّٓوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَر۪يبٍ *"Allah'ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tevbe edenlerin tevbesidir..."* (Nisâ, 4/17) ve وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذ۪ينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّـَٔاتِۚ حَتّٰٓى اِذَا حَضَرَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ اِنّ۪ي تُبْتُ الْـٰٔنَ وَلَا الَّذ۪ينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ *"Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatınca 'Ben şimdi tevbe ettim' diyen ve kâfir olarak ölenler için tevbe yoktur."* (Nisâ, 4/18) âyetlerine bakınız.) Gereği gibi yapılan tevbenin kabul edileceğinin vaad edilmiş olduğuna dair bir hayli âyet ve hadis vardır ki, şu âyet de bu cümledendir. عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ **Umulur ki Rabbiniz sizden kabahatlerinizi örter.** Zira Kur'ân'da «عَسٰى» tehdit ve tamaa düşürmek mânâsını ifade eder. Mamafih burada dikkat edilecek birkaç nokta vardır.

Birincisi, bunun esasında Allah Teâlâ üzerine aklen vacib olmayıp İlâhî bir vaadin gereği olmasıdır. Tevbe-i nasûh hakkında böyle olunca, onun dışında olan tevbeler hakkında da bundan daha ileri bir vaadin olmayacağı da aşikârdır.

---

(1) Suyûtî, a.g.e., VIII, 227.
(2) Kenzü'l-Ummal, II, 3808.

Şu halde اِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ 'daki «عَلٰى» dan anlaşılacak olan vücubun da nihayet düşünmeden yapılan tevbe-i nasûh mânâsında bir tehdit ve taahhüdün gereğinden başka bir vücub ifade etmemesidir.

İkincisi, bağış ve sevab ile güzel bir şekilde kabul edilme ümidini besleyerek tevbe etmek, tevbenin hâlis ve nasûh olmasına mâni değil bilakis şiddetli bir arzu ve istek verir. Kabahati ve kötülükleri kötü ve çirkin oldukları için pişmanlık duyup terketmek, yalnız kendi nazarında değil, esasen Hak Teâlâ'nın katında çirkin olduğu için vazgeçmek, O'nun rızasına uygun hareketle, geçmişte olan kötülüklerin yapılmamış gibi örtülmelerini ve tam bir günahsız gibi rızaya ermesini istemekten başka bir şey değildir.

Üçüncüsü, az çok ihtimal mânâsı ifade etmekten de uzak olmayan «عَسٰى» ayrıca burada şu anlama da gelmektedir. Tevbe ile günahın örtülmesi, hiç işlenmemiş gibi Allah'ın ilminden silinmesi demek değildir. Onun içindir ki tevbeden, her hususta tam bir masuma eşit olması lazım gelecek derecede örtülmesi mânâsına, genel bir tehdit ve taahhüd anlaşılmasın. Kabahat madem ki yapılmıştır, o halde yazılı kalmalıdır. Allah'ın ilminden silinmesine imkân ve ihtimal yoktur. Ancak nasûh bir tevbe iyilikler ve keffâretle örtülür, bağışlanır ve cezası affolunur. Geçmişi hesab defterinden silinir, hatta ondan sonra hâle göre tam bir günahsız gibi muamele edilir. Fakat esasen masum olmadığından o dereceye yükseltilmesi hususunda teminat verilmez. Bununla beraber ümid de kestirilmez, çünkü Allah her şeye kâdirdir. نُورُهُمْ يَسْعٰى بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ ***"Onların nuru önlerinde ve sağlarında koşar."*** (Hadid Sûresi'nde geçen يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنٖينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ *"Mümin erkeklerle mümin kadınları, önlerinden ve sağlarından nurları koşarken gördüğün günde..."* (Hadid, 57/12 âyetine bkz.) يَقُولُونَ رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا ***"Onlar: Ey Rabbimiz! Nurumuzu tamamla ve bizi bağışla, derler."*** Bu âyetle münafıkların halinden sakınmakla imanda devam ve ilerleme istenmektedir. Rivayet edildiğine göre bu sözü, münafıkların nuru sönüverdiği zaman müminler, sakınarak söyleyeceklerdir.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقٖينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ ***"Ey peygamber! Kâfirlerle ve münafıklarla savaş ve onlara sert davran."*** Bu âyette, daha önce beyan edildiği üzere tahrim olayı esnasında Peygamber hanımlarını boşamış, Gassâniler Medine'ye hücûm için hazırlanıyorlarmış gibi şayialar çıkararak ve yalan sözler yayarak zihinleri tırmalayıp fesat çıkarmaya çalışan kâfirlerin ve münafıkların halleri anlatılmaktadır. Bu âyet, mânâ itibarıyla لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذٖينَ فٖي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدٖينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ ***"Andolsun ki, iki yüzlüler, kalblerinde hastalık bulunan-***

lar, şehirde kötü haber yayanlar, (bu hallerinden) vazgeçmezlerse seni onlara musallat ederiz..." (Ahzâb, 33/60) âyetinin benzeridir. Bu âyetin bir benzeri de Tevbe Sûresi'nde (9/73) geçmiştir. Kâfirlere karşı cihad ve sertlik, وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ *"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın..."* (Enfâl, 8/60) âyetine göre hazırlıkla münafıklara karşı cihadı hatırlatmak, delil getirmek suretiyle tebliğde bulunmak, cezalar koymak, yerine göre sırlarını ifşa etmek ve her ikisinde de teyakkuz durumunda olmak sezgi ve dayanıklılıkla olur. ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلاً لِلَّذِينَ كَفَرُوا ***"Allah, inkâr edenlere misal verdi."*** Bu gibi yerlerde zikredilen atasözleri, garip bir durumu misal olarak göstermek suretiyle gariplikte ona benzeyen diğer halleri tanıtmaktadır. Yani Allah, O'na küfredenlerin durumlarına dikkate değer acayip ve garip bir misal olarak şunların hal ve durumlarını örnek gösterdi. امْرَاَةَ نُوحٍ وَامْرَاَةَ لُوطٍ **Ki Nuh'un karısı ve Lut'un karısı,** birinin adının Vâile, diğerininkinin Vâhile veya Vâlihe olduğu söylenmiştir. Bunlar ne oldu bilir misiniz? كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ **Kullarınızdan iki salih kişinin nikahında idiler.** Her biri Allah'ın hâlis kulları arasından seçilmiş birer şanlı Peygamber'in, biri Nuh (a.s)'un biri de Lut (a.s)'un nikahlı hanımları idiler, bu sayede dünya ve ahiret hayır ve mutluluğunu kazanabilecek bir mevkide bulunuyorlardı. فَخَانَتَاهُمَا **Öyle iken onlara hıyanet ettiler.** Nankörlükle küfredip onlara inanmadılar. Nuh'un karısı ona deli demiş, ara bozuculuk yapmış ve Nuh'un sır olarak telakki ettiği vahiy haberlerini müşriklere duyurmuştu. Lut'un karısı da münafıklık ediyor, evinde duyduğunu kavmine ulaştırıyordu. Lut'un gizli gelen misafirlerini de haber vermişti. Bu konudaki rivayetlerin özeti budur. Said b. Cübeyr, "Nuh'un karısının ne yaptığını bilmiyorum, fakat Lut'un karısı misafirlerini haber veriyordu." demiştir. Rağıb der ki: "Hıyanet ile nifak birdir. Ancak hıyanet, söz ve emanet itibarıyla, nifak da din itibarıyla söylenir. Sonra da bunlar birbirinin yerine kullanılırlar. Şu halde hıyanet gizlice ahdi bozarak hakka muhalefet etmektir ki, bunun tersi emanettir."[1] Bu âyetteki hıyanet de bu anlamdadır. Her hıyaneti yaptılar demek değil, münafıklık ederek bir emanete hıyanet ettiler demektir. Buradaki hıyanetten maksadın, döşeklerine hıyanet, yani ahlâksızlık ve zina olmayacağı bütün tefsirlerde beyan edilmiştir. Zira مَا زَنَتْ امْرَاَةُ نَبِيٍّ قَطُّ "Hiçbir peygamberin karısı zina etmemiştir."[2] hadisi de buna işaret etmektedir. وَالزَّانِيَةُ لاَ يَنْكِحُهَا اِلاَّ زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌ *"Zina eden kadınla da ancak zina eden veya müşrik olan erkek evlenebilir..."* (Nur, 24/3) âyetinde de ilk akla gelen mânâ budur. Hem zina,

(1) Rağıb el-İsfehanî, a.g.e., 163.
(2) Suyûtî, a.g.e., VIII, 228.

yalnız iyiler nazarında değil, bütün insanların nazarında leke ve tabii olarak nefret edilen bir fiildir. Peygamberler ise, nefret edilen hallerden uzaktırlar. Fakat bir peygambere karşı en küçük bir hıyanet bile küfürdür, hakkı inkârdır. Velev bir söz olsun, emanete hıyanetin her türlüsü de hıyanettir. Gerek Nuh (a.s) ve gerek Lut (a.s)'un nikâhı altındaki eşleri de iffetsizlik etmiş değil, ancak eş olma şerefinin gerektirdiği iman ve itaate, iyilik ve doğruluğa sahip olamamış, elde ettikleri nimetin kıymetini takdir etmeyerek küfür ve nankörlüğe meyletmiş, hayra ve iyiliğe çalışan eşlerinin başarılarını kolaylaştırmaya çalışacak yerde onlara eziyette bulunmuşlardır. Bununla da yetinmeyerek Allah düşmanlarının fesadlarına yardım edecek gizli haberler vererek fitneyi tahrik etmek suretiyle emanete hıyanet etmişler ve böylece Allah'ın gadabına uğramışlardır. فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا **Onun için Allah'ın salih kulu olan o iki peygamber onları, o hanımlarını Allah'ın azabından kurtaramadılar.** O kadınlara, kocalarının iyi kimseler olması, peygamberliği ve kurtarmak için gösterdikleri gayretler zerre kadar fayda vermedi. Nuh hanımını gemisine alamadı da وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ *"Aleyhinde söz geçmiş olanlar dışında aileni ve iman edenleri gemiye yükle..."* (Hûd, 11/40) buyuruldu, Lut (a.s) da kendi şehrinden dışarı çıkaramadı, bu yüzden de اِلَّا امْرَاَتَكَ *"Karından başka sizden hiçbiri geri kalmasın..."* (Hûd, 11/81) denildi. وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ **Ve o iki kadına şöyle seslenildi: "Girin ateşe girenlerle beraber!"** İkisi de helak olan kâfirlerle beraber cehenneme gittiler. Demek ki yalnız kocalarının iyiliği, Allah katındaki büyük derecesi ve peygamberliği bile, inkâr eden hanımlarını Allah'ın azabından, o şiddetli meleklerin vazifeli oldukları cehennem ateşinden kurtaramaz. İşte bu, bütün kâfirler için darb-ı mesel olmuş bir nümûnedir. Peygamberler her ne kadar küfredenleri ıslah etmek, kurtarmak isteseler de imana gelmeyen, küfür ve hıyanete tevbe etmeyenleri eşleri bile olsa Allah'ın azabından kurtaramazlar. Herkes kendi ameline göre karşılık görür. Onun için peygamberlerin ve gerek diğer iyi insanların eşleri, bütün kadınlar, kocalarının ve yakınlarının derecelerine, Allah katındaki makamlarına aldanmayıp Allah'tan korkmalı ve kendileri iyiliğe çalışmalıdırlar.

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا **Allah iman edenler için de şu iki kadını misal gösterdi.** Birisi امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ **Firavun'un karısı,** ki o, Müzâhim'in kızı Âsiye'dir. Bazıları da bu hanımın, Hz. Musa'nın halası olduğunu söylemişlerdir. Hz. Musa Firavun'a karşı âsasını salıverdiği zaman iman etmiş, Firavun da iman etmesinden dolayı ona şiddetle azab etmişti. Ebu Hureyre'den nakledildiğine göre güneşe karşı dört çivi ile çiviletip üzerine kocaman bir kaya koydurtmuştu. اِذْ قَالَتْ **O vakit o hatun demişti ki** رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ **Ya Rab! Benim için**

katında, cennette bir ev yap! Ruhunun, Allah yolunda iman ile şehid olarak alınıp, bu sebeple Allah'ın yanında rahmete erişmesini ve Arş'a en yakın olan Sidre-i Münteha'nın yanında, Cennetü'l-Me'vâ'da kendisine ebedi bir dinlenme yeri inşâ edilmesini istemiş. وَ **demişti ki:** Bu suretle نَجِّنِى مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ **beni hem Firavun'dan ve onun işinden koru.** Hem onun pis nefsinden ve hem kötü işinden; şirk ve zulümle icra ettiği hüküm ve sataşmasından kurtar. وَنَجِّنِى مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ **Hem de beni o zalimler kavminden koru;** zulümde Firavun'a uyup Firavun ailesi ünvanını almış olan Kıptîler'den kurtarıp ebedi olarak kurtuluşa çıkar! Böyle söyleyince rivayet edildiğine göre ona derhal cennetteki makamı keşf yoluyla gösterilmiş ve hiçbir azab duymaksızın ruhu alınmış, üstüne konulan kaya ruhsuz kalan cesedinin üstüne düşmüştür. Bu da, sahib «يس» (Habîb b. Musa en-Neccâr) gibi doğrudan doğruya cennetlik olarak Allah'ın rahmetine ve rızasına kavuşmuştur. Evet öbürleri de dünyadan gitmiş, bu da gitmiştir. Fakat arada ne büyük fark vardır! Onlar, kavimlerini cennete götürmek isteyen iki peygamberin elinde, hayır ve iyilik içinde cennete götürülecek halde iken, küfürleri yüzünden cehenneme, ateşe gittiler. Bu hanım ise, kavimlerini ateşe sürükleyenlerin başı, şirk ve zulmün en büyük timsali olan Firavun'un elinde ateşe sürüklenmek istenirken imanı ve ihlası sebebiyle cennetin en yüksek makamına, Rahmân'ın yanına uçmuştur. Herkes kendi yaptığından sorumlu olduğu için kötü kocaların eline düşmüş saliha (iyi) kadınlar her tehlikeye rağmen fenalıktan sakınarak Allah'a karşı iman ve samimiyetlerini korudukları müddetçe kocalarının kötülüklerinden sorumlu olmazlar. Allah, onları sonunda kurtarır. Hem yalnız evli olanlar değil وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ **bir de İmrân'ın kızı Meryem'i** dahi Allah iman edenler için bir örnek vermiştir. الَّتِى **O kız ki,** أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا **ırzını sağlam korumuştu,** iffetini iyi muhafaza etmiş, yakasını ve eteğini kale gibi sağlam tutup kimseye açmamıştı. Hatta Meryem Sûresi'nde geçtiği gibi Cebrail kendisine göründüğü vakit bile اِنِّى اَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ "Senden, çok esirgeyen Allah'a sığınırım..." (Meryem, 19/18) diye korunmuştu. يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا يَا اُخْتَ هٰرُونَ مَا كَانَ اَبُوكِ امْرَاَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ اُمُّكِ بَغِيًّا *"Ey Meryem! Hakikaten sen çok garip bir iş yapmışsın." "Ey Harun'un kızkardeşi! Senin baban kötü bir adam değildi; annen de iffetsiz değildi."* (Meryem, 19/ 27,28) diye iftira etmek isteyenlerin zannettikleri gibi töhmetli değil, eteği sağlam, temiz bir kızdı. فَنَفَخْنَا فِيهِ **Fakat biz ona ruhumuzdan üfürmüştük.** Bir cesedden değil, doğrudan doğruya ruhtan, yani "kün" emriyle yaratılmış yüksek ve temiz bir hayat başlangıcı ve kuvvet olması hasebiyle Allah'a isnadından dolayı şereflendirilen ve ilâhî bir emir olan mukaddes ruhtan, Cibril'den bir kelime üfürülür gibi ona İsa (a.s), Allah ta-

rafından üfürülmüştü. Bu âyetin muhtevası bize şu fikri vermektedir. Demek ki bir erkeğin sulbünde (belinde) meni hücresi, bir kadının rahminde yumurtalık hücresi nasıl yaratılıyorsa, bakire Meryem'in rahminde ikisi de öyle bir Rabbâni emirle yaratılıvermişti. Buna göre Meryem o üfürülme anında hem dişi hem erkek özelliğini toplayan fevkalade bir seçimle, وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰيكِ عَلٰى نِسَٓاءِ الْعَالَمِينَ *"Seni tertemiz yarattı ve seni bütün dünya kadınlarına tercih etti."* (Al-i İmrân, 3/42) buyurulduğu gibi âlemin kadınlarında görülmemiş bir üstünlükle seçilerek, dıştan bir aşılamaya muhtaç olmaksızın kendine görünen ruhun (Cebrail'in) üfürmesinden gebe kalmıştı. Bu âyette Meryem'in hem kadın hem erkek vasfıyla tasvir edilmesi bize bu mânâyı anlatan bir delil gibi görünmüştür. Bu âyetin Enbiya Sûresi'nde geçen benzeri وَالَّت۪ٓي اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا ف۪يهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَٓا اٰيَةً لِلْعَالَم۪ينَ *"Irzını iffetle korumuş olanı an! Biz, ona ruhumuzdan üfledik; onu ve oğlunu, bütün âlem için bir ibret kıldık."* (Enbiya, 21/91) buyurulmuştu. Oradaki zamirlerin hepsi müennes olduğundan ف۪يهَا zamirinin de semâî (işitmeye bağlı) müennes olan "ferc" kelimesine gönderilme ihtimali olmakla beraber diğer zamirlerden ayrılmaması için Meryem'in kendisine gönderilmişti. Halbuki burada müzekker zamiriyle ف۪يهِ buyurulmuş ve bu suretle diğer zamirlerden ayrılmış olmakla, dönüş yeri itibarıyla elbette dikkati çekmektedir. Doğrusu, sözkonusu zâmirin ferce gönderilerek Enbiya Sûresi, 21/91. âyette bulunan ف۪يهَا 'yı tefsir etmiş olmasıdır. Daha önce de sözü edildiği gibi (ف ، ر ، ج) maddesi, esasen lugatte açmak ve ayırmak mânâsına konulmuş olmakla (ferç) kelimesi mastar olduğu zaman gam ve kederi açmak mânâsına geldiği gibi isim olduğu zaman da şakk ve fürce gibi iki şey arasındaki açıklık mânâsına olarak herhangi bir yarığa, yırtığa, çatlağa ve aralığa denilir. Ve açıklık anlamıyla bilhassa insanın bacakları arası demek olan apış arası mânâsında hakikattır. Sonra bununla gerek erkek ve gerek dişinin avret mahalli olan uzvundan kinaye yapılır. Ve bu kinaye dişininkinde asıl anlamıyla beraber bulunduğundan dolayı daha fazla yaygın olarak kullanılmıştır. İnsanın çift olan organlarının isimleri Arapça'da semaî müennes olduğundan bu kelimenin de uzuv mânâsına gelmesi durumunda göz, kulak, el ve ayak gibi müennes olması gerekip dişi zamiri gönderilir. Diğerlerinde ise, iki şey arasındaki açıklık mânâsı düşüncesiyle müennesliği de müzekkerliği de caizdir. Kur'ân'ın edebî üstünlüğü bu bilgi lafızlarını hep kinaye olarak zikreder. İşte Enbiyâ Sûresi'nin 91. âyetinde نَفَخْنَا ف۪يهَا burada نَفَخْنَا ف۪يهِ şeklinde bir müennes bir de müzekker olarak ifade edilmesi, her iki zamirin merciinin ferc olduğunu gösterdiği gibi bundan maksadın bilinen uzuv değil, kinaye veya başka bir mânânın olduğu da anlatılmış demektir. Onun için bu hu-

susta İbnü Abbas'tan nakledilen tefsirde, نَفَخَ جِبْرِيلُ فِى جَيْبِ الدِّرْعِ "Cebrail gömleğin yakası içine üfledi." denilmekle bu üfürmenin aşağıdan değil, yukarıdan olduğu ifade edilmiştir. Üfürme tabir edilmesi de ruhun yayılmasıyla gebeliğin kabarmasından kinayedir. Kısacası وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهِ **hem Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını tasdik etti.** Kitaplar, peygamberlere indirilmiş bütün kitaplardır. Kelimeler de, onlarda ifade edilen ve Allah'ın her şeye kadir olduğunu اِنَّمَا اَمْرُهُ اِذَا اَرَادَ شَيْـًٔا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ *"O'nun işi bir şey yaratmak istediği vakit, sadece "ol" demektir ve o şey derhal oluverir."* (Yâsin, 36/82) âyetinde de belirtildiği gibi, dilediğini yaratıcı olduğunu anlatan olağanüstü olaylar ve mucizelerle ilgili vahiy haberleridir ki, Meryem onlara inanmış olduğu gibi bu şekilde İsa'ya gebe kalarak kendisi de onlardan bir kısmına fiilen muhatab olup o haberleri doğru çıkarmıştı. وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ **Ve kânitinden, yani itaate, namaz ve ibadete devam eden itaatkârlardandı.** "Kânitin" cem'i müzekker sîgası olmakla, Meryem "kânet"in altında "hiye" zâmiri ile müennes (dişi) olarak ifade edilirken, erkek olan "kânit"lerden sayılarak, aynı zamanda hem dişi hem erkek vasfını biraraya toplayıcı bir halde gösterilmiştir. Nitekim Al-i İmrân'da اُقْنُتِى لِرَبِّكِ وَاسْجُدِى وَارْكَعِى مَعَ الرَّاكِعِينَ *"Rabbine ibadet et: Secdeye kapan, eğilenlerle beraber sen de eğil."* (Âl-i İmrân, 3/43) âyetinde de bu mânâ vardır. Müfessirler bunu iki şekilde yorumlamışlardır. Birisi, mescidde namaz ve itaat hizmetine devam eden erkekler arasında ve o gruptan sayılmış olmasıdır. Diğeri de öyle kendilerini ibadete verenler sülâlesinden gelmiş bulunmasıdır. Mamafih her iki yorum da kendisinde iki şerefin toplanmasını ifadeden uzak olmadığı cihetle biz, burada arzettiğimiz mânâya bir işaret bulunduğunu da görüyoruz. En iyisini Allah bilir.

İşte Allah Teâlâ iki şanlı Peygamber olan Nuh ile Lut (a.s)'un hanımlarını küfürle hıyanetlerinden dolayı adlarını kötüye çıkarıp, cehenneme atılmaya mahkum olan en fena kimselerle beraber o kötü akibete uğratarak kâfirlere, küfrün korkunç bir sonuca götürdüğünü göstermek için birer nümune yapmış olduğu gibi, kaderinde Firavun'un eline düşüp onun hatunu olması takdir edilen Müzâhim kızı Âsiye'yi iman ve şehadetle Allah'a yaklaşma yolundaki o güzel dileklerine ulaştırmak sûretiyle Firavun'un ve adamlarının şerrinden ebediyyen kurtuluşa çıkarıp, yükselterek aynı şekilde İmrân'ın kızı Meryem'i de öyle akılları hayran bırakacak temiz ve rûhânî bir üstünlüğe erdirerek, ikisini de iman edenlere, imanın güzel akıbetini anlatmak için birer darb-ı mesel yapmıştır. Gerçi bunlar Allah Teâlâ'nın akıl üstü, garip, harikulâde keramet ve mucizeler kabilinden takdir ve ihsan ettiği görüntülerden iseler de, küfür ve hıyânet, iman ve ihlâs ile ciddi dilek, ihsan ve iffet, tasdik ve ibadet gibi insanların ihtiyarî fiil-

leri ile de alâkası gösterilmiş iman konularından oldukları cihetle, tasdik edilmesi ve uyulması akıl ve şuur, kalp ve vicdan sahibi her insan için ibret dersi olacak ilâhî kelimeler olduğu da anlatılmıştır. Muhakkak ki Peygamber'in ailesi; müminlerin anneleri olan eşleri ve kızları ile ehl-i beyti, Ahzâb Sûresi'nin (33/33) âyetinde لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا *"Allah sizden, sadece şek ve şüpheyi gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."* buyurulduğu üzere en güzel örnek ve ibret alanların önündedirler. Hz. Hatice, Hz. Aişe ve diğer Peygamber eşleriyle Hz. Fatıma'nın fazilet ve menkıbeleri hakkında hadis ve tefsir kitaplarında nice sözler zikredilmiş ve nice müstakil eserler yazılmıştır. Binaenaleyh, bütün müminler ve aileleri bunları hiçbir zaman dikkat nazarlarından uzak tutmayarak kendilerini ve ailelerini o dehşetli ateşten koruyup Allah'ın nurundan tam istifade etmek için gayret sarfetmelidirler. Bu suretle Tahrim Sûresi'nde aile hukuku ve terbiyesi konusunda, Talâk Sûresi'nin bir tamamlayıcısı olarak Teğâbun Sûresi'nin sonundaki يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَاَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَاِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ، اِنَّمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللّٰهُ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظِيمٌ *"Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, kusurlarını başlarına kakmaz, hoş görür ve bağışlarsanız, bilin ki, Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir." "Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır. Büyük mükafat ise Allah'ın yanındadır."* âyetlerini açıklayarak sözkonusu sûrenin tamamlayıcısı olarak son bulmuş olduğundan şimdi burada Teğâbun Sûresi'nin başındaki يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih eder. Mülk O'nundur, hamd O'nadır. Her şeye gücü yeten O'dur."* (64/1) âyetine ve orada tâ Hadîd Sûresi'nin evveliyle Vâkıa Sûresi'nin sonundaki فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ *"Öyleyse Rabbini o büyük adıyla tesbih et.."* (56/96) emrine kadar bütün bu beyanatın aslına uygun ve ürününün elde edilmesiyle ilgili bir safhaya geçiş hususunda Mülk Sûresi başlayacaktır.

Mülk Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı : 30

Bu sûrenin Mülk'den başka Tebâreke, Mania, Münciye, Mücâdele, Vâkiye ve Mennaa gibi isimleri de vardır. İniş yeri Mekke'dir.

Ayet sayısı : Otuzdur.

Kelime sayısı : Üçyüz beştir.

Harf sayısı : Bin üç yüz on üçtür.

Fasılası : ن ، م ، ر Harfleridir.

Taberânî'nin yaptığı bir nakilde İbnü Mes'ud (r.a) demiştir ki: "Biz Hz. Peygamber zamanında bu sûreye "Mânia" ismini verirdik." Mülk Sûresi'nin fazileti hakkında Tirmizî ve başkaları İbnü Abbas (r.a)'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Hz. Peygamber'in ashabından birisi bir kabrin üzerine çadırını kurmuştu, ancak onun bir kabir olduğunu bilmiyordu. Bir de baktı ki, orada bir

adam تَبَارَكَ الَّذِى بِيَدِهِ الْمُلْكُ Sûresi'ni okuyor. Sonuna kadar okudu. Bunun üzerine çadır sahibi Peygamber'e gelerek, "Ey Allah'ın Resulü, ben çadırımı bir kabir üzerine kurmuşum fakat onun bir kabir olduğunu zannetmiyordum. Baktım ki orada bir adam تَبَارَكَ ، الْمُلْكُ Sûresi'ni okuyor, sonuna kadar okudu. Resulullah (s.a.v) buyurdu ki, "O sûre Mânia'dır. O zatı kabir azabından kurtarır." Tirmizî der ki: "Bu bir hasen hadistir. Bu yönden gariptir."(1) Bu konuda Ebu Hureyre'den şöyle rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: "Kur'ân'da otuz âyetli bir sûre bir adama şefaat etti. Nihayet o, bağışlandı. İşte bu sûre, تَبَارَكَ الَّذِى بِيَدِهِ الْمُلْكُ sûresidir."(2) Bu bir hasen hadistir. Bu hadisi Ahmed, Ebu Davud, Nesâî, İbnü Mâce ve Hâkim rivayet etmişlerdir. Yine Tirmizî'de Câbir (r.a)'den şöyle rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber Secde ve Mülk sûrelerini okumadan uyumazdı." Benzer bir rivayeti de İbnü Merdûye, Hz. Aişe (r.a)'den rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v) Secde ve Mülk sûrelerini her gece okurdu. Ne seferde ne de hazarda bunları bırakmazdı." Taberânî ve İbnü Merdûye'nin sağlam bir senedle İbnü Mes'ud'dan rivayet ettikleri bir hadisle, yine ondan bir cemaatın rivayet ettikleri ve Hâkim'in de sahih dediği başka bir hadisde de şöyle zikredilmiştir: مَنْ قَرَأَهَا لَيْلَةً فَقَدْ اَكْثَرَ وَاَطْيَبَ "Her kim bu sûreyi bir gecede okursa o, çok kazanmış ve iyi (bir iş) yapmış olur."(3)

Âlûsi der ki: "Bu sûrenin fazileti hakkında zikredilen bu gibi haberlerden dolayı sözkonusu sûrenin her gece okunmasının mendub olduğu söylenmiştir. Ben de temyiz yaşından beri bu sûreyi okumaya devam ediyorum. Beni buna muvaffak kılan Allah'a hamd eder, bundan böyle de yardım ve kabulünü dilerim. Buharî şerhlerinin birinde de şöyle denildiğini gördüm: Hilâl görüldüğü zaman bu sûrenin otuz âyetinin, bir kişinin o ay içinde kötülüklerden korunması ümidiyle okunması mendubdur."(4)

Tahrim Sûresi'nden sonra Mülk Sûresi'nin başlaması, muhtevası; kendisinden önce ve sonra geçen sûrelerle olan münasebet ve alakası yönüyle tertibi, tıpkı Nur Sûresi'nin peşinde تَبَارَكَ الَّذِى نَزَّلَ الْفُرْقَانَ diye başlayan Furkan Sûresi'ni andırır. Bu bir taraftan Vakıa Sûresi'nin sonuyla Hadid ve Mücâdele'den beri gelen sûrelerin her birinin asıl noktalarına basarak süzen ve hepsinin bir özeti ve gayesi gibi yeni bir inkılâb devrine işaret eden ve bu suretle de diğer taraftan kendisinden sonrasına bir giriş ve temel olmak üzere başlayan bir sûredir.

(1) Tirmizî, Sevabü'l-Kur'ân, 9.
(2) Tirmizî, Sevabü'l-Kur'ân, 98; İbn Mâce, Edeb, 52; Ahmed b. Hanbel, II, 299, 321.
(3) Suyûtî, a.g.e., VIII, 232.
(4) Alûsî, a.g.e., XXIX, 2.

Bu sûrenin Tahrim Sûresi'nde işaret ettiği esaslar, mesellerin mânâlarındaki ibret noktalarını teşkil eden ilâhî kelimelerin tasdik ve izahı, Firavun gibi zalim, kâfir ve münafıklara karşı cihad ve mücadele ile korunulması emrolunan cehennem ateşinin şiddeti, sır noktası, bir de tahrim ve infak ile ilgili olarak rızık kazanma meselesi gibi esaslardır. İnişte Mekkî olan bu sûrelerin tertipde; aksine Medenî olan sûrelerden sonraya konulması, mânâlarının kapsamı ve tahakkuk şekilleri itibariyle yine yeni bir devrin başlangıç noktasında bulunulduğunu göstermektedir. Sûrenin iniş sebebi ve hikmeti, muhtevasından anlaşıldığına göre, Allah'ın mülk ve saltanatında bayağılıktan sakınıp izzet ve mağfirete ermek üzere لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا *"Hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için..."* (Mülk, 67/2) âyetinin delaletiyle en güzel işlerde müsabakaya teşvik etmek için uyarmak ve müjdelemek, Allah'ın bu konudaki vaad ve tehdidine karşı inkâr ve alay ile مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ *"Doğru sözlü iseniz (söyleyin) bu tehdit hani ne zaman?"* (Mülk, 67/25) diyen kâfirlere karşı da onun ilâhî bir sır olduğunu قُلْ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاِنَّمَا اَنَا نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ *"De ki: ● bilgi ancak Allah'a mahsustur. Ben ise sadece apaçık bir uyarıcıyım."* (Mülk, 67/26) emri gereğince anlatmak ve tebliğ etmekle Hz. Muhammed'in risaletini takrirden ibarettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

تَبَارَكَ الَّذ۪ي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ (1) اَلَّذ۪ي
خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ
الْعَز۪يزُ الْغَفُورُ (2) اَلَّذ۪ي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرٰى
ف۪ي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ
(3) ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا
وَهُوَ حَس۪يرٌ (4) وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِمَصَاب۪يحَ
وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاط۪ينِ وَاَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّع۪يرِ

(٥) وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ (٦)
إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ (٧) تَكَادُ تَمَيَّزُ
مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ
نَذِيرٌ (٨) قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ
مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ (٩) وَقَالُوا لَوْ كُنَّا
نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ (١٠) فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ
فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ (١١) إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ
مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ (١٢) وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ
إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (١٣) أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ
الْخَبِيرُ (١٤)

Meâli Şerifi

1- Mutlak hükümranlık elinde bulunan Allah, yüceler yücesidir ve O'nun her şeye gücü yeter.

2- O, hanginizin daha güzel iş yapacağınızı denemek için ölümü ve hayatı yarattı. O, üstündür, bağışlayandır.

3- O, yedi göğü, birbiri üzerine yarattı. Rahmân'ın yaratmasında bir aykırılık, uygunsuzluk görmezsin. Gözünü döndür de bak, bir bozukluk görüyor musun?

4- Sonra gözünü tekrar tekrar döndür (bak). Göz (aradığı bozukluğu bulmaktan) âciz ve bitkin halde sana dönecektir.

5- Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle donattık ve onları, şeytanlar için taşlamalar yaptık. Ve onlar için alevli ateş azabını hazırladık.

6- Rablerini inkâr edenler için cehennem azabı vardır. Ne kötü gidilecek yerdir o!

7- Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı uğultuyu işitirler.

8- Az daha öfkeden çatlayacak. Her ne zaman oraya bir topluluk atılsa, onun bekçileri onlara: "Size korkutucu bir peygamber gelmemiş miydi?" diye sorarlar.

9- Derler: "Evet, bize uyarıcı geldi ama biz yalanladık ve Allah hiçbir şey indirmedi, siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz." dedik.

10- Ve derler ki: "Eğer biz dinleseydik, yahut düşünüp anlasaydık şu çılgın ateşin halkı arasında bulunmazdık!"

11- Böylece günahlarını itiraf ederler. (Artık) o çılgın ateş halkı (Allah'ın rahmetinden) uzak olsunlar!

12- Fakat daha görmeden Rablerinden korkanlar var ya, işte onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.

13- Sözünüzü ister gizleyin, ister açığa vurun; bilin ki, O, göğüslerin özünü bilir.

14- Hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.

تَبَارَكَ الَّذِى *"Ne yücedir O ki..."* (Bu konuda bilgi için Furkan Sûresi'nin baş tarafına (25/1) bkz.) Yani ezelî kemal sıfatı, sonsuz hayır ve bereketleriyle evvel ve âhir, âşikâre ve gizlide her şeyden üstün olarak daim ve bâki olan, yüceliği öteden beri beyan edilegelen delil ve eserlerinin, lütuf ve nimetlerinin, fiil ve tasarruflarının akıllara sığmaz görüntüleriyle apaçık bulunan ne yüce feyyâz (bereket ve bolluk veren)dır, O Hak Teâlâ. بِيَدِهِ الْمُلْكُ **Mülk O'nun elindedir.** Yerde ve gökte, bütün kâinatta, dünya ve ahiret tasarruf ve saltanatı, yaratma ve yok etmesi, ele geçirme ve yönetmesi, emrini yerine getirtme ve hükmünü icra etmesi, iyi davranması ve zorlaması, cezalandırması ve ikramı, ihsanda bulun-

ması ve nimet vermesi hep O'nun kudret elindedir. Hepsi emir ve iradesi, hüküm ve kudretiyle cereyan eder. Dilediğini mülkünde kullanan yahut kuvvet verip mülke kavuşturan ve kavuşturacak olan da ancak O'dur. Verdiklerine de tamamen vermediği gibi, kendi adına hareket etme selâhiyetini de ebedî olarak vermez. Mülkünü kendi elinden çıkarmaz. Kendine ortak kılmaz, çünkü şirkten berî ve yücedir. Yalnız kendi hükmü altında emredilmiş olmak üzere vekaleten ve geçici olarak verir, dilediği zaman da alır. Çünkü mülk hakkı, bizzat kendisinin ve mülkün hakikatı doğrudan doğruya O'nun kudret elindedir. وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **Ve O, her şeye kâdirdir.** Mülk elinde olduğu gibi, her dilediğini dilediği şekilde eksiksizce yapmaya tam bir kudretle güç yetirmektedir. Hiçbir yardımcıya, vezire, vekile ve vasıtaya ihtiyacı yoktur. Her ne isterse kendi kudretiyle yapar. Hiçbir iradesi hikmetsiz değildir, ol deyince oluverir. Dilerse zorla yaptırır; dilerse hürriyet verir. Dilerse küçültür, dilerse büyültür. Dilerse sıkar; dilerse açar; dilerse yıkar, dilerse yapar; dilerse daha başka âlemler yaratır ve onlarda da dilediği gibi tasarrufta bulunur. Ancak O'nun ortağı olmaz. O, öyle yüksek, öyle yüce, öyle fenâdan ve acizlikten berîdir. (Bu konuyla ilgili olarak قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَٓاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَٓاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَٓاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَٓاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kâdirsin."* (Al-i İmrân, 3/26), تُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ *"Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın; ölüden diri çıkarırsın; diriden ölü çıkarırsın, dilediğini hesapsız rızıklandırırsın."* (Al-i İmrân, 3/27); مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ *"Din gününün sahibidir."* (Fâtiha, 1/3) ve شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Allah kendisinden başka tanrı olmadığına şahitlik yaptı..."* (Al-i İmrân, 3/18) âyetlerinin tefsirlerine bkz.) اَلَّذ۪ي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ ***"O sizi denemek için ölümü ve hayatı yarattı."*** Birinci âyette geçen «الَّذِى» den bedel olup mülkün bazı hükümleriyle kudretin bazı izlerini açıklamak ve bunların hikmet ve maslahat (keyfiyet) kanunları üzerinde cereyanıyla büyük ve önemli gayelere ve neticelere yönelik bulunduğunu izaha başlamak anlamındadır. Demek ki bir hayatın arkasından ölümün ve onun arkasından diğer bir hayatın karşıt olarak yaratılması, insanların bu ikisi arasında iyi bir çalışma gayretiyle Allah'ın mülkünde güzel bir işçi, yüksek bir görevli olmak üzere yarış için bir imtihan meydanına çıkarılmaları hikmetine, bu da hayattan hayata, güzellikten güzelliğe bir yükseliş nizamı ve en güzel amellere daha güzeliyle mükafat vererek ileride bambaşka bir hayata ulaştırılmaları gayesine yöneliktir.

Bir taraftan ölüm, bir taraftan da hayat olmasa, birbirine zıt ve karşılıklı olarak takip eden bu iki sıfat birlikte yaratılmış olmayıp da hayatı ölüm, ölümü de diğer bir hayat karşılamış olmasaydı, yahut Allah'ın mülkünde mertebeden mertebeye yükselebilecek güzel bir işçi olabilmek üzere Allah'ın muradı olan güzel hayat için çalışma gayretiyle yarışma kanunu konulmamış ve böylece de insanlar ölüm ve hayat arasında imtihana çekilmemiş olsalardı, sıkıntılara katlanarak iyi çalışıp Hak Teâlâ'nın rızasına uygun güzel amellerde bulunarak müsabakayı kazananlara sıkıntılarını unutturacak güzellikler, güzel mertebeler, mutluluklarla sevab ve mükafatlar; iyi çalışmayan yahut hiç çalışmayıp boş kalmak isteyen veya mesâisini Allah'ın rızası hilafına boş ve faydasız şeylere yahut da bütün hayatın kötülüklerine, küfür ve nankörlüğe, hıyanet ve isyana, yok etme ve krize sarf edenlere de kötülüklerine göre Allah'ın mülkünde rütbesini alçaltma, süreli veya süresiz kovma ya da yaptığı işlere göre mahrumiyetler, horluklar ve acılarla cezalandırma sözkonusu olmasaydı, mülkde güzellikten güzelliğe yükselme düzeni bulunmamış, yahut meleklerden başka memur kullanılmayarak insan yaratılışı için bu nizamda hiçbir selahiyyet verilmemiş olsaydı; insanlar, ya hiçbir hayat izi yahut hayat ümidi kalmayacak şekilde hep ölümlü olur, hepsi söner veya hayat adına akıl ve zekâdan, çalışma ve iradeden, iş değerinden, hürriyetten mahrum ölümden ve kabir azabından daha beter olarak لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيٰى *"Ne ölecek, ne de yaşayacak."* (A'lâ, 87/13) âyeti gereğince ne ölüm, ne de bir kurtuluş ümidi olmayan, her taraftan çaresizlikle kuşatılmış, bıktırıcı zelil bir ızdırab, üzüntü verici bir sefalet hüküm sürer giderdi. Bu da, بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Mülk elinde ve O, her şeye kâdirdir."* (Mülk, 67/1) olan Allah Teâlâ'nın insan yaratılışına bahşetmek istediği bol ihsan ve kudret güzelliğine uygun olmazdı.

Yukarılarda da geçtiği üzere yaratma fiili, takdir ve icad etmek mânâlarına gelir. Takdir, ilmî yönden bir sınırlama demek olduğundan hem varlığın öncesi ve sonrasıyla hem de yokluk ve varlıkla ilgilidir. İcad ise, fiilen yoğu var etmek, yok olanı varlığa geçirmek demek olduğundan, hem varlığın öncesi ve sonrasıyla hem de yokluk ve varlıkla ilgilidir. İcad ise, fiilen yoğu var etmek, yok olanı varlığa geçirmek demek olduğundan, varlığı takdir edilen yok olan bir şeyin varlık halini ifade eder. خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ *"Ölümü ve hayatı yarattı."* âyetinde ölümün de hayatın da birlikte yaratıldığının anlatılmasından dolayı Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğu, ölümün sırf yokluktan ibaret, yokluğa ait bir iş olmayıp, hayat gibi bir varlığa sahip, varlığa ait bir iş, varlığı bulunan bir hadise olduğunu kabul etmişlerdir. Yani ölüm ile hayatın karşıtı cansızlıkla canlılık

veya yoklukla varlık, yaratılmakla yaratılmamak gibi bir yokluk ve meleke yahut müsbet ve menfi karşılaşmasından ibaret olmayıp hareket ve sükun, toplanma ve ayrılmak, kalkmakla yatmak, açıklıkla gizlilik, gelişle gidiş, acı ile tatlı gibi bir tezad karşılaştırması kabilinden olması lazım geleceğini söylemişlerdir ki bunun ruh veya maddenin bekâsı teorileriyle de bir alakası vardır. Ölen, hayattan, varlıktan büsbütün ilgisi kesilerek yok olup gitmiyor. Ömrü boyunca yaptığı işlere göre iyi veya kötü yahut karışık bir şey halinde başka bir duruma sevkedilerek, acı yahut tatlı diğer bir hayatta, yüksek veya alçak bir mevki almak üzere ilk yaratan varlığa doğru başka bir âleme geri dönüyor. Yine Ehl-i Sünnet âlimlerinden bir kısmı ile Mu'tezile mensupları demişlerdir ki: "Ölüm bir varlık işi değil, bir yokluk işidir. Canlılık taşıyan bir şeyde ölüm, hayatın yokluğudur. Ölüm ile hayat arasında yokluğun ve ruhun karşılaşması sözkonusudur." Bu görüş, basit ve felsefî anlayışa yakın görünür. Buna göre ölümün yaratılması, takdir demektir. Çünkü takdir, varlığa ait hususlarla alakalı olduğu gibi yokluğa ait hususlarla da alakalıdır. Yahut mutlak veya aslı yokluk değil, hususî bir şeyin yokluğu mânâsına adem-i izâfî yahut da adem-i hadistir. Bu gibi yoklukla ilgili hususların da kendilerine değil, başka bir şeye varlık vermek mânâsına yaratmakla ilgileri vardır. Özellikle sonradan meydana gelen yokluk da, yine sonradan ortaya çıkan varlık gibi illete muhtaç olduğundan onda, îcâd (yaratmak) mânâsına değilse de ihdâs (ortaya çıkarmak) mânâsına müsbet bir yaratma ve tesir düşünülebilir. Yokluğa varlık vermek bir tesir olduğu gibi, varlığı yok etmek de aynı şekilde bir te'sir olduğundan "yaratmak" kelimesinin böyle ihdâs ve inşâ (meydana getirmek) mânâsına kullanılması da sözkonusudur. Mamafih görülüyor ki, bunda da ölüm mutlak bir yokluk gibi düşünülmüş değildir. O halde ölümün yaratılması, yalnız bir takdirden ibaret olmadığı gibi mutlak surette bir yokluk demek de değildir. Nihayet hayatın bir hususiyetini yok etmekle diğer bir şeye varlık vermek mânâsından uzak kalamaz. Buna ruhun bekası veya maddenin bekâsı denilmesi münakaşa edilse bile illetin bekâsı, yani illetlinin varlık illetine dönmesi, yahut döndürülmesi mânâsıyla illetin bekası prensibini zarureten tasdik demek olduğunda şüphe edilemez. Bu konuda iki görüşü birleştiren en doğru görüş budur. Nitekim Kur'ân'da bu nokta hep dönmek ve döndürmek ile ifade edilmiş, yeniden diriliş demek olan ahiret hayatı hakkında da iade, yeniden yaratma ve inşâ tabiri kullanılmıştır. Bunlar ise hep birer varlık mânâsı ifade ederler. Bu suretle Ehl-i Sünnet'in önceki anlayışı hem delillerin zahirî anlamına, hem de illetin bekâsı kanununa daha uygundur. Binaenaleyh ölümü sırf bir yokluk işi olarak düşünmeyip kimi için,

hayatın bütün lezzetlerini yıkıp ateşe götüren bir ızdırab, bir Hak darbesi; kimi için de bütün acı ve meşakkatlerden kurtarıp Allah'a götüren bir lütuf ve lezzet gibi varlığa ait bir mânâ ile telakki etmelidir. Bu âyette ölümün hayattan önce zikredilmesi hususuna dikkat etmek gerekir. Beydâvî bunu iki şekilde izah eder: Birisi, وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ *"Siz ölüler idiniz. O sizi diriltti. Yine öldürecek, yine diriltecek..."* (Bakara, 2/28) âyetindeki mânâya işaret olması, diğeri de ölümün yararlı işler yapmaya daha fazla götürmesi nükteleridir. Birincisi, yok iken verilen hayat nimetine şükür açısından, ikincisi de onu zorla alacak olan ölümü unutmayarak hayata zarar veren kötülüklerden sakınma itibariyle güzel amele çağırır. Ancak وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا "siz ölüler idiniz" sözüyle ifade edilen ölüm, sonradan meydana gelen şeyin tabiatındaki yokluğun varlığa önceliği hasebiyle, diriltmeden evvelki asıl yokluk olan öldürmesiz hiçliğe işarettir. Asıl yokluk ise, esasen fâilin fiiline dayalı olmayıp yaratmadan önce olduğu cihetle, âyetteki «خَلَقَ» nin mefulü olarak gösterilen ölümün o ölüm olmayıp, hayata ârız olan ölüm olduğunu unutmamak gerekir. Onun için İbnü Mes'ud gibi birçokları ikinci şekli daha uygun görmüşler ve اَكْثِرُوا ذِكْرَ هَادِمِ اللَّذَّاتِ "Lezzetleri târmâr eden ölümü çokça anın."[1] hadisine mutabık olduğundan dolayı da onu desteklemişlerdir. O hayattan önce ölümü nazar-ı itibâre alarak onunla sonuçlanacak olan hayatın kıymetini ona göre ölçmenin en güzel ve en akıllıca bir hareket olması sebebiyle bu, güzel bir nüktedir. Ancak yeterli değildir. Zira ölümden ötesini düşünmeyenler için bu hareket tarzı, güzel amelden ziyade ümitsizlikle kötü işlere de sebeb olabilir. Ölüm korkusuyla elden ayaktan kesilerek rahat döşeğine yatmakta acele etmek isteyenler bulunduğu gibi, adam sen de dünyaya bir daha gelecek değilim ya, şu ölümlü dünyada mümkün olan her türlü keyf ve zevki bir an önce yapayım diyerek her türlü fenalıkları gözüne kestirenler de çoktur. Şu halde asıl yararlı işler yapmaya sevkeden sebep, yalnız ölüm düşüncesi değil, ölümden sonraki hayata inanarak yaşanan hayattan o suretle istifadeyi düşünmektir. İşte خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ *"ölümü ve hayatı yarattı"* âyetinde ölüm ve hayattan maksat, cins olma itibariyle ölümün önce zikredilmesi كُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ *"siz ölüler idiniz O, sizi diriltti"* âyeti noktasından şükür ile yararlı işlere sevketme nüktesini ifade edebilirse de, asıl nükte, خَلَقَ *"yarattı"* karinesiyle ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ *"sizi öldürecek, sonra yine diriltecek"* âyetinde öldürme ve diriltme ile ifade edilen "ölüm ve hayata" işaret olup, burada ölümden maksadın yaratmak ve öldürmekle ilgili olan dünya hayatının arızî

(1) Tirmizî, Kıyamet, 26, Zühd, 4; Nesaî, Cenaiz, 3; İbn Mâce, Zühd, 31; Ahmed b. Hanbel, II, 293.

ölümü, hayattan maksadın da o ölümden sonra ebedî olarak gerçekleşecek olan ahiret hayatı olduğunu anlatmaktır. Bu suretle önce ölümü gözönünde bulundurmakla beraber asıl neticenin ölüm değil, hayat olduğunu, fakat Hadid Sûresi'nde geçen اِعْلَمُوٓا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ *"Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı yağmurun bitirdiği ve ziraatçıların da hoşuna giden bir bitki gibi önce yeşerir sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çerçöp olur. Ahirette ise çetin bir azab vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimden başka bir şey değildir."* (Hadid, 57/20) âyetiyle tasvir edilen bir gurur sermayesi, bir aldatış zevkinden ibaret olan dünya hayatı değil, sonunda ya şiddetli bir azab veya mağfiret ve hoşnutluk gerçekleşecek olan وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِىَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ *"Bu dünya hayatı sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Ahiret yurduna gelince işte asıl hayat odur..."* (Ankebut, 29/64) âyetiyle de beyan edildiği üzere, bilenler için hakikatte sırf hayattan ibaret olan ahiret hayatının bağış ve hoşnutluğu ve Allah'ın şiddetli azabından sakınarak mağfiret ve rızasına ermek gayesi ve bu vechile Allah'ın mülkünde insanlardan istenen ne ölüm ne de onunla sonuçlanacak olan fâni hayatta kalmak değil, hayattan hayata geçişle ilerideki daha üstün hayata yükselmek için yararlı işler yapmada müsabakaya gayret vazifesi bulunduğunu bildirmektir. Fâni hayatın oyuncak olan bütün lezzetlerini târmâr eden, sevgili eşleri birbirinden ayırıp ocaklar söndüren, cemiyetleri dağıtıp kuvvetleri yıkarak evlatları yetim bırakan, servetleri yerle bir eden, aynı zamanda Allah için çalışmış ve ızdırab çekmişlerin, iman ile dolu mutmain nefislerinin elem ve acılarına son vererek kendilerini فَادْخُلِى فِى عِبَادِى وَادْخُلِى جَنَّتِى *"Seçkin kullarım arasına karış ve cennetime gir."* (Fecr, 90/ 29,30) hitabıyla ebediyyen Hakk'ın rızasına kavuşturmak için açılmış yegane saadet kapısı bulunan ölüm ile, onu takip edecek ileriki hayatı بِيَدِهِ الْمُلْكُ "mülk elinde bulunan" Allah Teâlâ şu hikmet için yaratmıştır: لِيَبْلُوَكُمْ **Sizleri sorumlu kılarak imtihan meydanına çıkarıp şunu bildirmek için ki** اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا **hanginiz amel bakımından daha güzeldir.** Allah'ın mülkünde yapılmaya, O'nun yanında güzel görünüp rızasına kavuşmaya daha layık, hayatta bulunan veya gelecek olan kavimlerin hayattan hakiki mânâda istifade etmelerine daha elverişli, açık ve gizlide daha doğru, daha hâlis iş görenin kim olduğu gerçeği, hakkıyla ortaya çıksın. Burada amelin, iman, ilim, niyyet ve ihlâs gibi kalbe ait gizli amellerle

dil ve diğer uzuvlardan ortaya çıkan güzel işlerin hepsini kapsadığı, merfu olarak rivayet edilen şu hadisle anlatılmıştır. Peygamber bu âyetin tefsiriyle ilgili buyurmuştur ki: أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَقْلاً وَأَوْرَعُ عَنْ مَحَارِمِ اللّٰهِ تَعَالَى وَأَسْرَعُ فِى طَاعَةِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ "Yani hanginiz hak ve sevabı anlamak, iyiyi kötüyü seçmek ve gereğini yapmak cihetiyle akıl ve anlayışça daha güzel, Allah Teâlâ'nın yasakladığı haramlardan, nehiylerden, günahlardan, fenalıklardan ve zararlı şeylerden sakınıp korunma hususunda daha takva sahibi ve Allah Teâlâ'nın itaatında daha çabuksunuz."[1] İşte Allah'ın ilminde belli olan bu hakikat, tecrübe ve imtihan sahasında sizin için meydana çıksın. Çıkıp da ne olacak? denilecek olursa, şu da bilinmelidir ki وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ **hem O, öyle Aziz,** öyle **Gafur'dur** ki bundan sonra da açıklanacağı üzere, kötülüğe çalışanları, Allah'a karşı inad edip kullarını aldatmaya, fitne ve fesad ile halkı yoldan çıkarıp cehenneme sürüklemeye uğraşan şeytanları ve onlara aldanıp küfür ve nankörlükle inkâr ve isyan yollarına sapan kâfirleri ve haksızları sonuçta zelil edip izzetiyle kahreder. Zikredildiği gibi O, en yararlı işler yapanları aziz kılan, iman etmekle beraber beşer olarak kusur edip en güzel surette çalışmamış olanları tevbe etmeleri halinde veya dilediği şekilde afv ve mağfiret eden gafûrdur. İşte ölüm ve hayatın yaratılmasının, en yararlı işlerle müsabaka imtihanının asıl hikmet ve gayesi, O Allah Teâlâ'nın bu sıfatlarla vasıflanmış, her şeyden üstün mülk sahibi olduğunun fiilen görünmesiyle bilinip tanınmasıdır ki وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* (Zâriyât, 51/56) âyetinin ifade ettiği bilme ve kulluk etmenin mânâsı da budur. Onu, لِيَعْرِفُونِ *"tanısınlar"* diye tefsir edenlerin maksatları bu olduğu gibi, hadis olarak rivayeti sabit olmamakla beraber tasavvuf kitablarında كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَاَحْبَبْتُ اَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأُعْرَفَ "Ben gizli bir hazine idim tanınmak istedim ve tanınmak için de mahlûkatı yarattım."[2] diye nakledilen ve kutsî hadis olarak bilinen sözün anlamıyla da kasdedilen budur.

Şimdi de O'nun, beşer hayatı ile ilgili tecelli ettiği mülkünden, kudret, izzet ve mağfiret izlerinden bir bölüm izah edilmek ve anlatılmak üzere buyuruluyor ki:

اَلَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ *"O ki yedi gök yarattı."* Bu اَلَّذِى 'de baştaki اَلَّذِى 'den bedel, yahut الْعَزِيزُ الْغَفُورُ 'dan sıfattır. (Yedi gök hakkında bilgi için Talâk, 65/12) âyetine bakınız.) Bu âyette de "seb'a semavât" *"yedi gök"* ifadesi, nekre (belirsiz) olarak zikredilmiştir ki, herhangi bir سَبْعَ سَمٰوَاتٍ *"yedi gök"* demek gibidir. Bu

(1) Alûsî, a.g.e., XIV, 5.
(2) Keşfü'l-hafa, II, 173 (2016).

nekrelikde iki husus düşünülebilir. Birisi, بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ *"O, göklerin ve yerin yaratıcısıdır..."* (Bakara, 2/117) anlamı üzere göklerin eşsizliğine işaret olarak yüceltme anlamı ifade etmesidir. Diğeri de, yedi rakamıyla bilinen yedi sayısı kasdedilmeyip, çokluk ve yaygınlık anlamına gelmesidir. Bu takdirde yedi gök Talâk Sûresi'nde de söylediğimiz gibi, birçok gök içinde her biri bir âlem olmakla beraber, birbirine daha hususî bir âhenk ile uygun olarak güneş etrafındaki bir manzume halinde yaratılmış olup bizim de içinde bulunduğumuz özel bir topluluğu hususi bir şekilde oluşturulan güneş etrafındaki gezegenlerin yörüngeleriyle çekme ve itme hududunda yüzerek devretmekte bulundukları felekleri ve üzerlerinde beliren gök kısımlarının arzımız bakımından yedisini göstermiş olur ki, âlemler içinde bizim hayatımızla en fazla ilgili olması itibarıyla nazar-ı dikkatimizi çekmeye en layık olan kısım oluşu, özel bir sebep olabilir.

Lakin bazı âyetlerde bu kadarla yetinmek caiz olsa bile burada sözgeliminin kuşatmak mânâsı üzerinde cereyan etmesinden dolayı delalet ettiği şeyde kesinlik ifade eden hususî bir lafız olan yedi sayısının tahsisi, muteber olarak üzerimizdeki gök denilen yüksek âlemlerin hepsini kapsamayı gerektirdiği cihetle, bu kadarla yetinmek pek zor olacağı için herhalde önceki şeklin ortaya çıkması gerekir.

O halde yedi gök sınıflandırmasını nasıl anlamalı? Bir kere bunun, üzerinde bulunduğumuz arz bakımından bize malûm olan âlemin görüntüsünün bir ifadesi olduğu konusunda bu âyetin هَلْ تَرٰى *"görebiliyor musun?"* مَا تَرٰى *"göremezsin"* hitaplarının açık olduğu söylenebilir. Bu bakımdan da iki düşünce mümkündür. Birincisi: umum için en açık göründüğü şekliyle kendimizde cisim tasavvurunu edindikten sonra, ruh ve idrakin kıymetini takdir etmek üzere bedenle ilgili hususlar açısından ufuklarda yürümektedir. Bu sebeble yedi göğün altısı ayla beraber arzımızdan Neptün gezegeninin uzağına kadar güneş sistemi içerisinde, yedincisi de güneş sisteminin sınırlarından gözümüze ulaşabilen samanyolu ötesine kadar olan alandır ki, dünyamızın boşluğundan itibaren bunların hepsine birden de gök denilir. Güneş'in merkezi ve rasat (gözlem) noktası dünyamız olmak üzere, bakıldığı zaman birinci gök, dünyanın göğüdür ki yer yuvarlağının atmosfer ve ayla beraber güneş etrafındaki devriyle çizdiği yörünge alanıdır. Üst alanı, dışardan Merih'in çekim sınırına kadar olan kısmı, içi de merkezde güneş etrafında Utarid ve Zühre sahalarını kapsar. Bunlar dünyamızda ve onun ay gibi uydusu durumunda değilseler de dünyanın birinci

göğü dışında olmayıp, onun içinde ve dünyanın altında birer dünya gibidirler. Gözlem noktası dünya olmayıp da güneş olsaydı, yani biz, güneşin gövdesi içinde bulunsaydık, dünya göğünün dördüncü gök sayılması gerekecekti. Dünya'yı sabit merkez ve güneşi gezegen kabul eden astronomi bilginleri, ayı birinci, Zühreyi ikinci, Utarid'i üçüncü, güneşi dördüncü gökte sayarlar ve yedinci göğü Zuhal'le sona erdirirlerdi. Lakin biz, güneşi merkez sayıp gezegenlerden biri olan dünyamızdan gözlem yaptığımızda bunun, en yakın uydusu olan ayı bile içine almış bulunan dünya göğünü birinci gök saymak lazım geldiğini ve Zühre ile Utarid'in birer yörüngede yüzmekle beraber merkez olan güneş tarafında bulunarak yer yörüngesinin içinde ve yerin altında kaldıklarını hesaba kattığımızdan bunları birinci göğün üstünde değil, içinde saymak mecburiyetinde bulunduğumuzu anlamış oluyoruz. Şu halde dünya göğü, yer yörünge alanı demek olan birinci gök ile tefsir edilebilir. İkinci göğe gelince: Bu da, eski astronomi bilginlerinin beşinci gök saydıkları merih yörünge sahasıdır ki bu, daha geniştir. Üçüncü gök daha geniş olan Müşteri yörünge sahası, dördüncü gök onun üstündeki Zuhal yörünge alanıdır ki, eski Batlamyus astronomi bilginleri bunu yedinci gök saymışlar ve her gezegeni yörüngesiyle hareket ediyor zannettiklerinden dolayı gezegenlerin hareketlerini bunlara bağlayarak yedi göğün yedisini de hareketli kabul etmişlerdi. Buna göre onlar, Enbiyâ ve Yâsin sûrelerinde geçen كُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ *"Her biri bir yörüngede yüzmektedirler."* (Enbiya, 21/33; Yâsin, 36/40) âyetinin ifade ettiği mânâdan gâfil bulunuyorlardı. O cisimlerin yörüngeleriyle direkli değil, her biri direksiz olarak denge kanunu dairesinde kendi yörüngelerinde yüzdüklerini hesaba katmıyorlardı. Biz, o yörüngeleri birer hareket yolu değil, birer sınır çizici olarak mütalaa ettiğimiz gibi, denge kanunuyla dünyamızın da bir gezegen olduğunu anlayarak, dünya göğünü biraz daha geniş gördüğümüzden dolayı, onların yedi gezegeninden üçünü gökleriyle beraber dünyamızın birinci göğü içine alıp onların yedi göğünden bu suretle üçünü atmış buna karşılık daha yüksekte bulunan Uranüs ve Neptün adında iki gezegeni daha gözlemiş bulunduğumuzdan, onlara göre yedinci gökte bulunan Zuhal bizce, dördüncü göğün kapısı olmaktadır. Çünkü her gezegen çekme ve itmesiyle kendi göğünün bir kapısı durumunda demektir.

O halde ondan ötedeki beşinci gök, son olarak bildiğimiz Uranüs gezegeni sahası, altıncı gök de Neptün gezegeni alanıdır. Bize göre bu sahanın sonu, güneş sisteminin de sonudur. Bundan ötede ışıklarını az çok görebilmekle beraber gezegenler gibi hareketlerini göremediğimizden dolayı "sevâbit" adı verilen birçok yıldızlar âlemi bulunuyor ki, bunların aralarındaki mesafelerle beraber

tamamının işgal etmiş bulundukları saha da bizim yedinci göğümüzü teşki etmektedir. Burada güneş sisteminin tek bir yıldız gibi kalacağı nice binlerce âlem bulunduğu anlaşılmaktadır ki, saman yolları gibi gözlerimize çarpıp durmakla beraber biz onların özelliklerini ve hareketlerini gezegenler âlemi gibi ne seçebiliyoruz ne de onların daha ilerisine geçebiliyoruz. Bütün bakışlarımız hepsinin üzerine dayanıp kalıyor. İşte cisim olmaları açısından yedi sema hakkında anlayabildiğimiz budur. Görülüyor ki, pek eskiden beri meşhur olan ve bilinen yedi gezegen âleminde uydu kabilinden olan küçük gezegenlerden başka Uranüs ve Neptün denilen iki büyük gezegen daha keşfedilmiş olmakla, bazılarının zannettiği gibi dünyanın dışında olan gezegenlerin sayısı dokuza çıkarılmış olmayıp, güneş merkez, ay da dünyanın uydusu olarak bu sayının dışında tutulduğu zaman Kur'ân'ın yedi gök hakkındaki âyetlerine karşı da fen ve tecrübe âleminde tezat teşkil edecek bir şey ispat edilmemiş, aksine Kur'ân'ın beyanlarını daha iyi bir izahla anlamaya yardım edecek hakikatler keşfedilmiş ve edilecektir. Bundan şu sonuçlar çıkar: Yükseklik ve alçaklık izâfi olduğu gibi dünyamızdaki gözümüzü ve görme şartlarımızı değiştirmeyerek gözetleme noktası hangi madde farzedilirse gök sayısı ve konumu da onunla uygun olur. Merkeze doğru aşağı inildikçe gökler çoğalır, göğe doğru yükseklere çıkıldıkça gökler azalır. Hepsinde yer sayısı, gök sayısı ile uyum içinde bulunur, böylece وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ *"(Yedi kat göğü) ve yerden bir o kadarını yarattı..."* (Talâk, 65/12) İlâhî prensibi şaşmaz olur. Gözetleme noktamız Zühre olsaydı da yine gördüklerimizi görebilseydik, o durumda sekiz gök sekiz yer hesâp etmiş olacaktık. Bu suretle Utarid'den baksaydık bu sayı, dokuz olacaktı. Güneşten bakmış olsaydık tam ona ulaşacaktı. Fakat onlardan bakarak bunları görebilmek için gözlerimizin daha fazla incelikleri seçebilecek derecede kuvvetli olması gerekecekti, yoksa yine dünyamızdaki tarzda yedi ile kalacaktık. O halde hakikaten onlarda bulunarak kendimizin ve görüş şartlarımızın ne olacağını kestiremezsek de, yerde bulunduğumuz halde gördüklerimizi esas alarak düşüncemizi yürüttüğümüz surette dünyamızdan itibaren yedi sayabildiğimiz gökleri, güneşten itibaren saydığımızda on sayısına çıkarırız. Bu suretle onuncu gökte bütün güneş sisteminin birleşmiş olduğunu mütalaa ederek güneşi bir merkez, dünyadan altıncı olan, onuncu göğü bir kuşatıcı alan olarak düşündüğümüzde biri güneş sistemi diğeri de "sevâbit"e ait olmak üzere iki yer ve iki gök saymamız gerekeceği gibi arzımızı bir nokta ve bütün cisim âlemlerini bir kuşatıcı alan yahut bütün madde ve cisim âlemlerini bir nokta ve zihnimizden bütün fezayı bir kuşatıcı alan olarak düşündüğümüz surette de ancak bir yer ile bir gök

hesab etmiş oluruz ki, mutlak anlamda yer ve gök denildiği zaman bir alt ve üst karşıtından ibaret olan bir ikilik ifade edilir. Sonra daha ilerisine geçemediğimiz bu merkezle kuşatıcı alan arasında bir şâkul (düşey) konumunda bulunduğumuzdan dolayı kuşatıcı alan da altı yönü tayin eden altı nokta olup bunlardan yedincisi olan merkez noktasında dikey kesişerek geçen üç düzlemin çarpımı olmak üzere uzunluk, genişlik ve derinlik dediğimiz üç boyutu içeren bir kemmiyet (nicelik) ve miktar mânâsıyla cismiyyet mahiyetinde birleştirdiğimiz zaman da, yer ve göğü bütün görünümüyle cismâni bir âlem olarak düşünmüş olur ve böyle en son kuşatıcı alanda alt üst bağlantılarıyla karşılaşmış altı noktanın yedinci bir merkez noktasında bir sosyal nizamı ve yine yedi sayısının hususi bir tasnifi olmak üzere meydana gelmiş tek bir cisim suretiyle kendimize döneriz ki, bu da bir merkez halinde bir noktadan ibaret bulunan nefsimizle etrafımızı kuşatmış bulunan bir ufuk muhitinin, yani أنا "ben" ile لا أنا "ben değilim" sözlerinin karşılaşması ve bağlanması halinde görünür. Demek ki bir cisim düşüncesi için yedi sayısıyla birleştirme kanunun, bizim için ihmali mümkün olmayan pek büyük bir hüküm ve önemi vardır. Bütün âlem içinde kendimi bir noktadan ibaret olarak bulduğum ben, bana karşılık etrafımda yer almış altı noktayı biraraya getirme ve birleştirme nizamıyla kendimde birleştirmeden en az yedi sayısını sınıflandırmakla yine kendimde bir birlik bulmadan ne en küçük, ne de en büyük bir cisim tasavvur edemem. Bu sebeble âlemi yalnız maddî yönüyle tamamen cisim halinde bir düşünceyle kavramaya çalıştığım sırada ister istemez kendimde bu yedi noktanın uygunluğunu duymak mecburiyetinde bulunurum. Bunu duyduğum anda da, benimle ben olmayan muhitim arasında karşıt bir birlik nizamı içinde bir noktadan ibaret kaldığını duyduğum zaman kendime gözüm açılmış, fakat daha ileri gitmekten bitkin ve güçsüz kalmış bir halde dönerim. Zira فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ *"Gözünü çevir bir bak bir bozukluk görebiliyor musun?"* (Mülk, 67/3) buyurulmaktadır. Lakin gözüm açılmış ve daha ilerisine gidemediğim muhitimin suretini (şeklini veya resmini) yakalayıp getirmiş olan ruh ve şuurumun kıymetini tanımış olduğum cihetle ben kendimde, o cisme ait muhite mahkûm ve onda hapis kalmak istemeyerek dünyanın üzerine çıktığım gibi onun da üstüne çıkmak için yine çabalarım. Bu defa da döner, sırf şuur delaletiyle ve ruhânî yoldan giderek bir gözlem ve sınıflandırma yapmak için harekete geçerim. Yine kendimden başlayarak şuurumda bana karşı yer almış bulunan âlemlere doğru bir daha bakışımı çeviririm. Ruhânî nazarla olan bu ikinci düşünce ile alakalı şunlar söylenebilir: Bu itibarla kendimize bakınca şuur âlemimizin bir seması demek

olan gönlümüzde, ruhumuzda bir yer gibi أنا (ben) vicdanının merkezi bulunan kalbimizde iman ve irade şuuru uyandırmak üzere muhît ile ilgili yedi pencere buluruz ki, bize bunlardan devamlı surette ruh yayılır. Beş tanesi yalnız cisimlerle alakalı çevrede meydana gelen hadiselere bakan beş duyu, altıncısı onların elde ettikleri bilgilerle daha ileriye bakan akıl ve mantık, yedincisi her insanda açık ve kuvvetli olmamakla beraber hepsinden geniş olan ilham ve vahiy kuvvetleridir. İşte biz "duyular" denilen bu yedi pencereden kalbimize inip çıkan ruh ve basiret nurunun kuvvet ve zayıflığına göre hakikatlerden haberdar olur, ona göre iman ve irade gayretiyle âkıbetimiz olan gayeye doğru yürürüz. Nefes alırken ciğerlerimize, yeteneklerine göre hava girip çıktığı gibi his ve idrak etmede de duyularımıza ruh inip çıkarken, o cereyanları yerli yerine hakkıyla ulaştırma ve dağıtmaya hizmet eden ve melek denilen birçok gizli, hayırlı, maddî ve manevî kuvvetler bulunduğu ve engelleri bertaraf ederek idrakimizi, iman ve irademizi takviye için çalıştığı gibi, bilakis o ruh cereyanlarının bize inişi sırasında yol kesen eşkiya gibi pusu kuran, elde ettiklerimizi soymaya, hiç olmazsa zan ve hayal atmakla sıkıntı verip bizi aldatarak -Allah korusun- idrak, iman ve irademizi gizliden gizliye sapıtma ve bozmaya çalışan maddî ve manevî birtakım şer ve alçak kuvvetler de vardır ki, bunlara da cin ve şeytan denilir. Dostu düşman veya düşmanı dost zannettiren bir vehim, biri iki, eğriyi doğru veya aksini gösteren bir hayal, iyiyi kötü, kötüyü iyi yerine koyan bir fikir, boş yere gönlümüzü imrendiren veya bulandıran bir rüya yahut söz intibaı veren hep gizli veya açık bir şeytan parmağıdır ki, bunlar bizimle gök arasında bedbahtlık, alçaklık yaparlar. Bunlar olmasaydı biz hiçbir his ve irademizde hata etmez, her hususta hakka uyardık. Bizim bunlardan korunabilmemiz için de birincisi, nefsimizin tabii bir kabiliyeti, ikincisi inmekte bulunan ruh cereyanının tam ve kabiliyetimizle uygun olarak şiddet ve kuvveti[1] üçüncüsü de iradenin sınırında, bu ulaşılanların ta kaynağı olan vahye kadar bir diğerine uygunluklarının derecesini gözetmek gerekir. İşte bize böyle bir merkez noktası gibi görünerek "ben" dedirten nefsimizle çevremizin tabaka tabaka uyumunu ifade etmek suretiyle bizi hakikatten haberdar edip duran ruh cereyanına giriş ve çıkış halinde açılmış bulunan yedi şuur noktasına içinden ve dışından gelebilen yedi çeşit hadise ve idrak âlemleri de, benlik zeminimizi sarmış bulunan yedi semadır. Yani dokun-

(1) Çünkü hafif bir elektrik cereyanı ve hafif bir ışık huzmesiyle gelen bir tesir, kâfi derecede aydınlatmayıp aldatabileceği gibi bir gözün tahammülünden fazla bir şiddetle gelen bir ışık cereyanı da şaşırtır, istenen hakikati hakkıyla göstermediği gibi büsbütün gizler ya da bakanı mahvedecek bir felaket olabilir. (Müellif)

ma, tadma, koklama, işitme, görme, akıl ve mantık, ilham ve vahiy muhiti demek olan bu yedi âlem arasında tabaka tabaka çeşitli ve aynı zamanda uygun birer görünüm tarzıyla vicdanımıza uygunlukları nisbetinde bizim hem ufuklarımızla hem de kendimizle intibakımızı sağlayan bir birlik nizamı arz ederler ki his ve gözümüzden kaybolan gerçek varlık da böyle bütün görünenle görünmeyenin uyumu noktasında doğan iman ve irfan nuruyla sezilir, tanınır ve gönlümüzde o ölçüde meydana gelen sevgi heyecanıyla samimi kalbimizden irade ruhu coşarak rahmet deryasında mağfiret ve hoşnutluğa yükselmek üzere vazife ve iş yapma bilincimizi faaliyete geçirir. Kısacası güneşi merkez alarak, dünyamızdan maddî bir bakışla ufuklara baktığımızda bakışımız gözlemden gözleme aydan yukarı gezegenlerin yörüngelerini düşüne düşüne birer muhitte yükselerek, güneş sistemi sınırı sonunda altıncı gökte nisbî bir son nokta bularak, özel gözlem ve hesaplarımızın fazla etki edemediği sayısız ve sabit yıldızlar âlemine dayanır. Onu da kısa bir bakışla kavrayarak ve hepsini وَالسَّمَٓاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ *"Kendine has yollara sahip göğe andolsun."* (Zâriyat, 51/7) âyetinde ifade edilen yedinci gökte düşünerek, orada da cismiyet anlayışını kaplayan ve ötesini etkileme imkânı olmayan son bir noktaya dayanır. Bu suretle yedi gökte, birisi arzımızdan itibaren altıncı semada sistemimize son veren nisbî (göreceli) bir son ağaç (sidre-i müntehâ), birisi de yedinci gökte madde âlemine son veren genel bir sidre-i münteha (son ağaç) bulunduğu gibi, oradan madde ötesine çıkabilmek için tekrar kendimize dönüp ruhânî açıdan baktığımız zaman da birisi yine altıncı gök olan akılla bilinebilecek şeylerin bulunduğu alanın sonu, diğeri de daha geniş olan yedinci gökteki ilham ve vahiy alanının sonu olmak üzere iki sidre-i müntehâ (son ağaç) var demektir. Müslim'in "Sahih"inde rivayet edildiği gibi Mirâc hadislerinin birinde sidre-i müntehâ, altıncı gökte, diğerlerinde de yedinci gökte gösterilmiş bulunmasına nazaran sahih olan bu iki hadisden yedi gökte iki sidre-i müntehâ bulunduğu anlaşılır. Resulullah (s.a.v)'ın miracı, hem bedenî hem ruhânî olduğu için yedi gök hakkında bu iki hususu cem eden bir görüş takip etmek gerekir. Sırf maddî açıdan görebildiğimiz yedi gök ile ruhânî açıdan düşünebildiğimiz yedi göğü mukayese ettiğimiz surette ise ikincisinin birinciden daha geniş olarak cisim ötesinde ilham ve vahiy sınırına kadar vardığını kabul etmek lazım gelir. Çünkü cisim semalarının en geniş hududu nihayet beş duyumuzun en genişi bulunan görme hissinin ulaşmış bulunduğu sınırdan, akılla idrak edilebilen alana dayanmakta olduğu için his yönüyle ilerisine geçemeyip ötesini kapalı bulduğumuz ve ancak bu sahadaki duyumlarımızın sentez ve uyumundan akıl ve mantık idrakleriyle düşünebildiğimiz ve

hepsine gök ismini verdiğimiz muhitten ibaret olduğu gibi gerek bu sahadaki gözlem ve tecrübelerimizden fikir ve mukayese yoluyla geçtiğimiz akılla idrak edilebilen şeylerin bulunduğu muhiti ve gerek vahiy kaynağından aldığımız iman ve irfan nurlarıyla daha geniş olarak düşündüğümüz mutlak ruh muhitini, maddî semaları geçip وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır..."* (Bakara, 2/255) âyetince arzıyla beraber onları içinden ve dışından kuşatmış bulunan Kürsî ve Arş muhitine kadar yükselen bir sidre-i müntehâyı ifade etmektedir. Şu halde فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ *"Gözünü çevir bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?"* (Mülk, 67/3) emri gözümüzün görme hissine dayanıp döndüğü ve gözlerimize aksedebilen maddî ışıkların yerini aklımıza terkederek karanlığa daldığı maddî âleme ait bakış sınırlarını sonra ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ *"İki defa gözünü çevirip bak; göz (aradığı bozukluğu bulmaktan) âciz ve bitkin halde sana dönecektir."* (Mülk, 67/4) emri de duyumlarımızın dışında akıl ve sezgimizin dahi tecrübe, tasavvur ve düşünce ile anlayamayarak dayanıp kaldığı, daha ileriye gidemeyerek acz içinde tekrar kendimize döndüğü ruhânî âleme ait bakış sınırlarını göze ve sezgiye tanıtmaktadır. Bu iki yönle her iki âlemde de kendimizden ve arzımızdan yürüyen bakışlarımız yedi göğün muhitleri içinde kuşatılmış olarak nisbiyet (görecelik)ten mutlakıyete doğru birer sona dayanır kalır. Biz bunların her birinde çeşitli varlık mertebelerinin derece derece bir diğerine uygunlukları nizamı içinde bizimle intibakları noktasında bulunarak kendimizle ufuklarımız arasında duyduğumuz birlik şuurundan, Hakk'ın birliğini ve mülkünün genişlik ve büyüklüğünü ve bunun içinde de kendi haddimizi ve hareket hedefimizi, sezer, tanırız. Yalnız maddî açıdan bakanlar her şeyi kuşatan Hakk'ın birliğindeki yücelik ve büyüklüğü ile اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى *"Rahmân Arş'a istivâ etmiştir."* (Tâhâ, 20/5) tecellisini yalnız maddî bir kıyasla düşünerek benzetmeden kurtulamayıp cisimlendirme vadisinde saplanıp kalırlar. Ve Allah'ın Arş üzerinde istivasını, büyük bir cisim halinde düşünülen yaratıklar âlemi üzerinde, hiçbir cisme benzemez diğer bir cisim gibi farzederler. Bununla beraber her şeyi açık ve gizlilik yönünden ilmiyle kuşattığını da tasdik ederler. Bu ise, ilmin varlığını itiraf etmekle beraber Allah'ın ilminin, zatından daha geniş ve daha büyük olduğunu farzetmek demektir. Halbuki bütün kemâl sıfatlarını toplayan Hakk'ın zâtı, elbette sıfatlarının her birinden daha yücedir. Ve bu yücelik mekân ve cisim yönünden değil, zat ve hakikak yönündendir. İlmin varlığını sezip de yalnız ruhânî açıdan bakanlar da her şeyi kuşatıcı olan Allah'ın zatını, bütün ruhâniyâtın (ruhla ilgili hususların) üstünde küllî bir ruh gibi düşünürler.

Böylece de kendilerini kuşatan maddî âlem ile ruhânî âlemin toplamının dahi uyumuna kefil, hâkim, her şeyi kuşatıcı ve رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُوالْعَرْشِ يُلْقِى الرُّوحَ مِنْ اَمْرِهِ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهِ *"Dereceleri yükselten, Arş'ın sahibi Allah, (kavuşma günüyle korkutmak için) kullarından dilediğine vahyi indirir."* (Mümin, 40/15) buyuran Allah Teâlâ'nın zatının her ikisinden daha yüce ve daha büyük وَهُوَ الْعَلِىُّ الْكَبِيرُ *"O, yücedir, büyüktür."* (Sebe, 34/23) olmasının gerekeceğini düşünmezler. Sırf bir seyr (yürüyüş) ile Allah'a ulaştıklarını zannederler. Hatta kendilerini Allah'da yok ederek yüce bir birliğe yükselecek yerde, Hakk'ı kendilerinde yok etmek suretiyle alçak bir birliğe düşerler. Halbuki zihin ile vâki olan ruhlarla cisimler yani ruhânî âlem ile cismânî âlem bir noktada uyuşmayınca Allah sezilmez. Ruh ve cisim Allah'ın aynısı değil, Allah'ın mülkünde O'nun varlığına delalet eden birer delildirler. Mülk elinde olan Allah'ın zatı ise, her şeye kâdir, her şeye şâhiddir. وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ كُلُّهُ *"Her iş O'na döndürülür..."* (Hûd, 11/123) âyeti de bu anlamdadır. Allah Teâlâ'nın zatının mertebesinde, birlik makamında yücelik ve büyüklüğünü bir an tanıyabilmek için maddî ve ruhânî âlemin birbirine uygun olarak Allah'ın birliğinde yok oldukları bir sidre–i müntehâ (son ağaç)da kendinden geçmek gerekmektedir. Ruh ve cisim âlemleri bizim varlığımıza nazaran Allah'ın yakınına uçmak için açılmış iki kanat gibidirler ki Rahmân bu iki kanadın yumulduğu sidre-i müntehânın üstünde görünerek bütün varlık Arş'ını kuşatır ve istila eder. Nitekim تَبَارَكَ الَّذِى بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ (Mülk, 67/1) âyetinin Hz. Muhammed'in kalbine indiği bu son sidreyi bildirmek için, yedi göğün yaratılışı ve onların uygunluk nizamını hatırlatma neticesinde maddî âlemlerin sonuna dikkat çekmekle فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ (Mülk, 67/3) buyurulduktan sonra ruhânî yürüyüşle düşünmeye meydan vermek üzere gecikme mânâsı ifade eden ثُمَّ ile ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ (Mülk, 67/4) âyetiyle yeniden bakma emredilmiş ve bunda iki noktanın birarada bulunduğuna işaret edilerek de özellikle كَرَّتَيْنِ lafzı zikredilmiştir. Ancak ondan sonra emrin cevabı olmak üzere müntehâda ilâhî tecellinin büyüklüğü karşısında kendinden geçip Allah'da yok olmakla istiğrak (aşk ile kendinden geçme) halinde bitkin olarak uyandıktan sonra neticede Allah'da bâki kalma şuuru ile tam kulluk için nazarın başlangıcı olan nefse dönüleceği anlatılarak يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ *"Göz aciz ve bitkin halde sana dönecektir."* (Mülk, 67/4) buyurulmuştur. وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ ... *"Andolsun ki biz (dünyaya) en yakın olan göğü kandillerle donattık..."* (Mülk, 67/5); هُوَ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِى مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَاِلَيْهِ النُّشُورُ *"Yeryüzünü size boyun eğdiren O'dur. Şu halde yerin sırtlarında dolaşın ve Allah'ın rızkından yiyin. Dönüş ancak O'nadır."* (Mülk, 67/15); اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ

فَوْقَهُمْ صَٓافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا الرَّحْمٰنُ اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ *"Üstlerinde kanatlarını açakapata uçan kuşları (hiç) görmediler mi? onları Rahmân olan Allah'tan başkası tutmuyor. Şüphesiz O her şeyi görmektedir."* (Mülk, 67/19); اَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلٰى وَجْهِهِ اَهْدٰٓى اَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *"Şimdi (düşünün bakalım), kapanarak yürüyen mi varılacak yere daha iyi erişir, yoksa doğru yolda düzgün yürüyen mi?"* (Mülk, 67/22); ... قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَاَكُمْ *"De ki: Sizi çoğaltıp yayan O'dur..."* (Mülk, 67/24); قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ اٰمَنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا *"De ki: O Allah, çok esirgeyicidir; biz O'na iman etmiş ve sırf O'na güvenip dayanmışızdır..."* (Mülk, 67/29) ... قُلْ اَرَاَيْتُمْ *"De ki: Söyleyin bakalım..."* (Mülk, 67/30) beyanları da Allah'ın mülkünde mertebeden mertebeye hep öyle iki kanat sahibi olarak ölümden hayata, tembellikten çalışmaya, azabdan rahmete, sefaletten mutluluğa, yokluktan ebediliğe, dirilmek için Allah'da sonsuzluğa ermekle Rahmân'a kavuşma ve dayanma gayesine ulaşmak üzere seyr ü sülûk (tarikatte takibedilen usûl)de yalnız nazariyat (ilmi görüşler) ile yetinmeyip hakikî olarak uçmak için en açık farkı göstermek ve bütün delillerine basiret sahiplerini irşad etmek, şeytan ve kâfirleri ateşli mermilerle sefalet ve hüsran vadisine kovma ve uzaklaştırma yolunda hakikatı açıklamaktır. Kalem Sûresi'nde وَاِنَّ لَكَ لَاَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ *"Hiç şüphesiz senin için bitip tükenmeyen bir mükafat vardır. Ve sen elbette yüce bir ahlâka sahipsin."* (Kalem, 68/3,4) vasfıyla ahlâkının yüceliği ve mükafatının sürekliliği beyan edilen Hz. Muhammed'in isrâsı (geceleyin yürütülmesi) ve Necm Sûresi'nde فَاسْتَوٰى وَهُوَ بِالْاُفُقِ الْاَعْلٰى ثُمَّ دَنَا فَتَدَلّٰى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى فَاَوْحٰٓى اِلٰى عَبْدِهِ مَٓا اَوْحٰى *"Hemen kendi aslî suretine girip doğruldu. İşte o zaman, kendisi en yüce bir ufukta idi. Sonra ona yaklaştı ve sarktı. İki yay kadar yahut daha yakın oldu. Allah, vahyettiği şeyi bunun üzerine vahyetti..."* (Necm, 53/6,10); وَلَقَدْ رَاٰهُ نَزْلَةً اُخْرٰى عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى ، عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَاْوٰى ، اِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشٰى مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى *"Andolsun onu, Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında önceden bir defa daha görmüştü. Cennetü'l-Me'va'da onun yanındadır. Sidreyi kaplayan kaplamıştı. Muhammed'in gözü kaymadı ve kamaşmadı. Andolsun o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü."* (Necm, 53/13,18) âyetleriyle beyan edilen mirâcı da bedenî ve ruhânî iki şerefin toplam mertebelerinde cereyan etmiş ve Meâric Sûresi'nde مِنَ اللّٰهِ ذِي الْمَعَارِجِ تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ اِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ اَلْفَ سَنَةٍ فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا *"Yükselme derecelerinin sahibi Allah'tandır. Melekler ve ruh, miktarı elli bin yıl süren bir gün içinde O'na yükselir. Şimdi sen güzelce sabret."* (Meâric, 70/3,5). Ulûhiyyet makamına yükselmek için yalnız cisimler âlemi şöyle dursun onu bir anda kat eden melekler ve ruhun bile manevî bir yürüyüşle elli bin senelik bir zamana muhtaç olacak şekilde aşağı bir mertebede bulunduk-

ları haber verilmiştir. Binaenaleyh o sidre-i müntehâda, biraz sabretmenin gereği de emredilerek mekân ve zamandan münezzeh (berî) olan Allah'ın zatının bütün maddî ve ruhânî âlemlerin toplam mertebelerinden de çok yüksek ve üstün olduğuna ve biraz sabırla Hz. Muhammed'in o kutsala ulaştığına da işaret edilmiştir. Mirâc hadislerinde de yedi gök hem cismânî hem ruhânî şereflerle ifade edilerek Cebrail ile beraber yedinci göğün sonunda Cennetü'l-Me'vâ'nın bulunduğu Sidre-i Müntehâya ve oradan yalnız olarak Allah'ın arşına varılmış olduğu anlatılmıştır. Bu hadislerde, üzerinde yaratıldığımız yeryüzü semasının birinci sema olduğuna işaret olarak birinci gök Âdem'in, ikinci gök Yahya'nın, üçüncü gök Yusuf'un, dördüncü gök İsa'nın, beşinci gök Harun'un, altıncı gök Musa'nın, yedinci gök İbrahim'in makamıdır, denilmiştir. Ayrıca buraya kadar yükseliş Cebrail ile gerçekleştirilip sonra da daha ileri geçildiği haber verilerek her iki şerefe işaret edilmekle beraber İsrâ'ya önce cismâni âlemden başlandığı anlatılmıştır. O halde ruhânî yürüyüş cismânî yürüyüşten geniş ve vahiy makamı ile akıllar âlemini de kapsayarak Kürsî ve Arş'la son bulmak hasebiyle biz de yedi göğü ilk bakışta cismâni âleme, ikinci bakışta ruhânî âleme, sonra onların uyum nizamı ile bütün mertebelerinden Allah'ın Arş'ına yükselme ve orada yok olma ve ebedi kalma zevkini tadarak mensup olduğumuz Allah mülkünde hayatımızın başlangıç ve sonuyla had ve gayemizi tanıtan bir uyanıklık, bir iman ve vazife şuuruyla yine mertebe mertebe kendimize dönerek fiilen ve hakikaten o gayeye yürümek için idraki gerekli olan varlığın makam ve menzillerinin his, akıl ve iman nokta-i nazarlarına göre umumî durumdan kısa bir özet olarak düşünmek üzere, öncelikle görme hissiyle gözlem bakımından, cismâni haysiyetle mütalaadan başlayan bir hareket takip etmeyi uygun buluyoruz ki burada, yedi göğün ötesi Kürsî ve Arş olmak üzere duyumlar ötesi olan akıl ve vahiy muhitine bırakılmış ve bu suretle ruhânî ve hakiki göklerin görüş dairemizi sınırlandıran yedi gökten daha çok ve daha yüksek olduğu da anlaşılmış bulunmaktadır. Öyle ki bu yedi göğün hepsine yalnız dünya seması demek caiz olur.

Bizim bu cismânî düşüncede bakış açımızın, üç boyutlu cisim olduğunu söylemiştik. Zamanımızda bazı kişiler ondan ileride dört beş, belki daha fazla boyutlu, yani uzunluk, genişlik ve derinlik dediğimiz üç boyuttan, fazla olan boyutların dikey olarak kesişeceği cisim âlemlerinin tasavvur edilebileceğini ve yedi göğü o açıdan cismâni olarak düşünmenin mümkün olduğunu da bir varsayım halinde söylüyorlar. Biz duyularımızla elde ettiğimiz tecrübe sayesinde zihin yoluyla noktadan çizgiye, çizgiden yüzeye ve düzeyden cisim tasavvuruna

geçiyoruz. Tecrübelerimize bakarak bir cisimde daha önce de arz ettiğimiz gibi dikey olarak kesişmiş üç boyuttan fazlasını gerçekte bulamıyoruz. Bulamamak esasen bulunmamayı gerektirmeyeceği, yani adem-i vicdandan adem-i vücûd lazım gelmeyeceği gibi bir noktada üçten fazla boyutun dikey olarak kesişebileceğini farzetmekte de zahiren bir tenakuz görünmez. Cisim üç boyutludur demek, zâtına ait bir gereklilikle aklen zarurî bir mesele değil, ancak gerçeği ifade eden genel bir mutlak gibi görünür. Fakat bu teorem terkîbî (birkaç şeyden meydana getirilmiş) bir teorem olmayıp, bir şey üzerine kurulmuş üç boyut mefhumunu, konu alan cisim mânâsına dahil bir tahlili (analiz edilen) teorem olma haysiyetiyle, mutlak cisim düşüncesinden zorunlu olarak çıkarılmış isbatı gerekmeyen zarurî bir teoremdir. Çünkü cisim diyebilmemiz için daha önce üç boyutun kesişmesini bir başlangıç olarak almışızdır. Bunu alırken üç boyuttan her birini düşünmeyi başlangıç olarak kabul ettiğimiz düzlemlerin ve onları düşünmede ilk unsur kabul ettiğimiz düz çizgilerin sonsuz uzatıldığını farz ederek onları, uzatan sonsuz muhite götürerek düşünmeye de alışmışızdır. Bundan dolayı mutlak bir cisim tasavvur ettiğimiz zaman onda üç boyut tasavvurunu sonsuzda bile zarurî esas olarak düşünürüz. Ve üç boyuttan fazlasını tasavvur ederken sonsuza kadar konulduğunu farzettiğimiz bir prensiple ortaya çıktığımızda üstü kapalı bir tenakuz görürüz. O halde ona sade cisim değil, cisimden fazla bir şey nazarıyla bakmaya mecbur oluruz. Bu itibarla üç boyutludan fazla bir cisim düşüncesi bize mantıksız gibi gelir. Bununla beraber şunları da bilmek gerekir. Bir cisim tasavvurunda üç boyutun zarurî esas sayılması, daha fazlasının olmamasını gerekli kılmaz, imkânını ortadan kaldırmaz. Bizim his ve tecrübe sahasında bütün algılarımız göreli ve onlardan alınan cisim tasavvurumuz dahi izâfî ve sonludur. Her izâfet, mutlak bir muhit dahilinde bir sonla düşünülebilir. Biz sonsuz bir muhit ile sınırlanmış bir cisim tasavvur edebiliriz. Lâkin muhitsiz olarak sonsuz bir cisim tasavvuru tenakuz olur. Kendimize karşı hiçbir nokta alamadığımız boş bir feza, bize bir cismiyet değil, hiçbir şey ifade etmez. İşte bizim his ve tecrübeden elde edilen bütün ilimlerimiz en sonunda mutlak bir muhit dahilinde bir nisbet şuuruyla o muhite bir izâfetten ibaret bulunduğunu ve o muhite varılınca bu oranların tükeneceği, hakiki ilmin ve varlığın her şeyi kuşatan Allah'ın zâtına ait olduğunu, şu halde gerek cisim tasavvuruna ve gerek Hakk'ı kuşatmaktan berî olan diğer idraklerimize o hakikatte, mutlak bir idrak kıymeti atfetmeye hakkımız olmadığını izah etmek isteyenler, üç boyutlu cisim tasavvurunun da esasen göreli ve sonlu olarak alınması lüzumunu ve eski matematikçilerin ve kelâmcıların "bürhan-ı türsî"

ve "bürhân-ı süllemi" adını verdikleri delillerle ispat ettikleri gibi bizim cisim dediğimiz şeyin sonsuz olmayıp sonlu bulunduğunu düşündürmek üzere ondan ötede dört, beş ve daha fazla boyutlu âlemlerin caiz ve mümkün olduğunu tasvir etmek için şöyle bir kıyas yürütmüşlerdir. Nokta çizginin, çizgi yüzeyin, yüzey cismin bir sınırı olarak düşünüldüğü gibi bizim bulunduğumuz üç boyutlu cisim âleminin de, dört, beş veya daha fazla birer cisim âlemlerinin yüzeyi, çizgisi yahut noktası durumunda bir sınırı gibi düşünülebilir. Buna bakarak gök tasavvurunda mekânsal boyut mânâsından ayrılmamak üzere yedi gök hakkında cisimler âlemini, bizim âlemimizin sıfıra ineceği yedi boyutlu bir âlem mertebesine kadar çıkmak üzere şöyle bir fikir yürütülebilir: Üçü bizim bildiğimiz üç boyut âlemi, dördüncüsü bu âlemin bir yüzey mesabesinde kalacağı dört boyutlu âlem, beşincisi bu dördüncü âlemin bir yüzey, bizim âlemimizin de bir çizgi durumunda kalacağı beş boyutlu âlem, altıncısı bu beşinci âlemin bir yüzey ve dördüncünün bir çizgi ve bizim âlemimizin bir nokta mesabesinde kalacağı altı boyutlu âlem, yedincisi de bu altıncı âlemin bir yüzey, beşincinin bir çizgi, dördüncünün bir nokta, bizim âlemimizin de sıfır, yani hiç mesabesinde kalacağı yedi boyutlu bir âlem diye düşünebiliriz. Ve artık kendimizin sıfıra indiğimizi duyduğumuz anda, daha fazla tezata düşmemek için bu çoğalan kıyası daha ileri götürmeye yetkimizin olmayacağını anlayarak kendimize dönüp diğer bir âleme geçişle yükselebileceğimiz zamana kadar hayat vazifemizi yerine getirebilmek üzere nisbî (göreli) ve izâfi âlemimizin tahlil ve terkibi içinde çalışmamızın gerekli olduğunu kavramış oluruz. Böyle bir düşünce de bu âyetin anlamına muhalif düşmez, aksine uygun olur. Ancak burada üzerinde durulması gereken birkaç nokta vardır.

Birincisi: Cisim tasavvurunu üç boyuttan ilerisine götürürken ilk adımda kendimizden ve ilk unsurumuzdan çıkmış bulunduğumuzun farkına varmayarak artan bir cereyana kapıldıktan sonra sonsuzda da bir daha kendimize dönmemek tehlikesi.

İkincisi: Duyum ve tecrübemiz dahiline girebilen ilgi noktalarımızdan, onu sınırlandıran mutlak muhite doğrudan doğruya geçiverecek yerde, mesafeyi uzatmak için dolambaçlara sapmış olmak.

Üçüncüsü: İlgi dairemizin muhiti içindeki boyut ve uzay mânâsını, o muhitin ötesine kadar götürmeye hakkımızın olmaması gerekirken onu yavaş yavaş artırarak uzatma selahiyyetini nereden aldığımızı düşünmemek.

Dördüncüsü: Düşündüğümüz takdirde ise böyle artan bir kıyas ve

düşüncede bilgimiz olan üç boyutlu cisim muhitinden dışarıya, sırf zihinsel bir hareketle atlayış ve bu suretle etrafımızı kuşatan cismânî muhitten çıkıp yalnız akıl ve gönül muhitinde ruh âlemine dalmış bulunduğumuzu ve şu halde enine boyuna ilave etmiş olduğumuz boyutlar gerçekte cismâni ve mekânî boyutlar ve fezalar değil, sırf zihnimizin manevî uzayı nisbetinde başlangıcımıza uygun olmayarak ilgimizden fazla bir surette varsayımlarla uzattığımız manevî boyutlardan ibaret olduğunu, böyle olunca da Hakk'a ulaşmak için cisim tasavvurunu sınırlamak ve artırmakla uğraşmaktan ise, o tasavvuru yaparken ruh âleminde yürüdüğümüzü bilerek her iki âlemin muhitine doğru yükselmenin en sağlam bir hareket olacağını kabul etmek gerekir. Bunu iyi düşündüğümüz takdirde de alacağımız sonuç şu olur: Üç boyutlu cisim âlemimizin muhitinde diğer cismânî bir boyut ya vardır ya yoktur. Evvela yok dememiz gerekir. Çünkü o muhit, bize göre fezalarımızın sonu olmak üzere alınmış olduğundan tersini farzetmek bir tezat olur. Faraza belki vardır dersek o boyut, yine gerçekte bizim bildiğimiz üç boyutun farzedilen bir fezasından ibaret olarak düşünülmesi lazım gelir. Çünkü kıyasımızın ilki, ondan ibarettir. Tecrübe ile ulaşmadığımız bir sahada yapacağımız tahminî bir karşılaştırmada neticeyi, mukaddimelerimizin kapsamı sahasından ileri götürmeye asla hakkımız yoktur. İki kere iki beş eder diyemeyiz. Öyle bir şey farzettiğimiz takdirde de onu sırf gönül âlemimizde yapar ve vicdanımıza uymadığını bilerek sırf kuruntulu bir şekilde bir farz olarak yaparız. O halde dört boyutlu cisim âlemi olan bir gök düşüncesine geçtiğimiz andan itibaren cisimler âleminden çıkmış, manevî bir sahada hem de ruh ve şuurumuza uygun olan sadık bir ruhâniyyet âlemi değil, farzedilen bir hayal âleminde dolaşmış bulunuruz. Binaenaleyh dört veya daha ziyade boyutlu bir cismin mümkün olduğunu farz ve hayal etsek bile, farzettiğimizin dışında meydana geldiğine hükmedemeyiz. Bu sebeplerle biz bu varsayımı bir şiir gibi yazıp geçmek isteriz. Ancak tecrübî (deneysel) idrakimizin bağlılığını ve bildiğimiz cisim tasavvurumuzun sonucunu sıfıra indirecek dereceye kadar düşündürebilmesi ve yalnız cisim yönünden düşünmeye alışmış bulunanlara zihin ve ruhâniyet âleminin genişliğini bile cisimlendirerek, hepsini kuşatan Allah'ın mülkünün büyüklük ve genişliğini düşünmeye sevketmek gibi bir faydasının olması sebebiyle de, kaydetmekten kendimizi alamayız.

Bütün bu yollarda yürümek için de ilk şartın hayat ve şuur olduğunu ve bütün şuurlarımızın mutlak bir muhite dayanan bir bağlılık nizamı ve kadrosu içinde vakit ilerledikçe arda arda yaratılmakta bulunduğunu unutmamak gerekir. Öyle olunca da şuurun yaratıcısına teslimiyetini arzetmesi için kendini ve kendi-

nin gitgide varlığa geçip yaratıldığını duyabilmesi yeterlidir. Şuurunun bilincinde olarak kendisini tanıyanlar uzağa gitmeden her şuur mânâsında yaratıcının bir delilini görürler ve O'nun yanında, önünde ve sonunda وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَمَا كُنْتُمْ *"Nerede olsanız O sizinle beraberdir."* (Hadid, 57/4) âyetinin sırrına ererler. Bu suretle hareket ve bakışlarında Allah'ı aramak için değil, رَبِّ زِدْنِى عِلْمًا *"Rabbim benim ilmimi arttır."* (Tâhâ, 20/114) âyetince mülkündeki nimet ve lütufların görünüm tarzını daha ziyade tanıyarak bilgisini artırmak ve vazifelerini daha güzel yaparak ilim ve amel yönünden O'nun rızasına yaklaşmak için çalışırlar. Elbette şuurumuzun kavradığı her zerre ve her cisim hak bir delildir. O'nu ve O'nun varlık tarzını kavrayan şuur ise, daha büyük bir Allah vergisidir. Ufuklar ve nefislerden ilim ve amel kanatlarıyla Allah'ın mülkünde uçmak ise en büyük devlettir. Fakat bedenimizle içinden çıkamadığımız âlemleri şuurumuzla kavrayıp da Rahmân'ın yanına ruhen bilgi ve iman ile uçabilmek için cisim tasavvuru içinde kuşatıldığımız üç boyuttan daha fazlasını aramakla meşgul olacağımıza, bütün cisimler âlemini yeryüzü ile gök arasında kavradığımız gibi üç boyut mahiyetiyle kavramakla yetinip, ondan çıkınca sırf ruhâniyet âlemine girmiş olduğumuzu tasdik etmek ve buradan ruhâni ve cismânî iki bakışın şuurumuzdaki uyumundan kendimize dönerek hak fikrine nefsi teslim etmek daha pratik bir yoldur. Şu halde yedi göğü, ya evvelki ya ikinci mânâ ile düşünmek, genellikle kendimize daha kuvvetli bir uyum sağlayabilir. Mamafih yedi göğü bilebildiğimize göre, gerek göklerden yedisini kapsayan bir manzume (sistem) âlemi ve gerek yedi idrak âlemi; gerekse tasavvur edebildiğimiz üç boyutlu cisimler âleminin üstünde olmak üzere hakikatini kavrayamadığımız yedi boyutlu âlem diye düşünelim, şu muhakkaktır ki Allah Teâlâ, hakikatlerinin tafsilâtını kendi bildiği yedi gök yaratmıştır ki bunlar, طِبَاقًا **hep birbirine uygun,** yahut tabaka tabaka(dır). Tıbak kelimesi ya mastar, yahut çoğuldur. Müfessirlerin çoğunun tercih ettiği mastar olması durumuna göre bu kelime, "mufâale" babından "vifâk" ve "muvafakât" gibi "mutabakat" mânâsına mastar olup sülâsisi (üç harflisi) "tı"nın esresiyle "tıbk"dır. Burada سَبْعَ kelimesinden hal olduğu için "zâte tıbâkın" "tabakalı" veya "mutabakaten" yerindedir. Bir diğeri ile ahenkli, hep birbirine uygun demek olup birden fazla olmalarıyla beraber aralarındaki sıkı irtibat düzenini ifade eder. Bu mânâ gezegenlerin her birindeki özellikle beraber bir çekim etrafındaki ahenklerine uygun olduğu gibi bir ışıkla bir sıcaklık ve bir ses gibi ayrı ayrı hislerle idrak edilen hadiselerin gerek ufuklarda ve gerek nefislerde birbirine uyum gösterip kaynaşarak beraberce bir hakikatı haber vermeleri haline de uygundur. Bu uyum olmasaydı, biz tecrübe

sahasında muhtelif özelliklerimizin duyumlarını ortak bir his ile alıp da hususî bir suretle hafızamıza koyamaz, üzerinde aklımızı işletemez, hariçde yerlerini tayin edemez ve bir hak fikrine ulaşamazdık. Tam anlamıyla şirk ve perişanlık içinde kalır, ruhumuzun birliğini bile bulamazdık. İkincisi: "Tabak," yahut "tabaka"nın çoğulu olmasıdır ki, "Kâmus" sahibinin "Besâir"de anlattığına göre tabak veya tabaka, bir şeyin uygun olan kapağı ve örtüsünü ifade edip, ona benzetme yoluyla alt kata uygun gelen üst kata, yüksek rütbeye ve dereceye denilir. Ve çoğulunda "etbak" ve "tıbâk" kullanılır. Bu mânâda طِبَاقًا "tabaka tabaka" demektir. Müfessirlerin bazıları da bu mânâyı tercih etmişlerdir. Bu da her üç mânâya uygundur. Çünkü gezegenlerden her biri merkez etrafında birbiri üstüne böyle tabaka tabaka birer gök sahası oluşturdukları gibi, idrakler (algılar) âlemimizde en aşağıda tatma, onun üstünde dokunma, onun üstünde koklama, onun üstünde işitme, onun üstünde görme, onun üstünde akıl, onun üstünde vahiy hadiseleri ve ilgili hususları olmak üzere tabaka tabaka birer genişlik sahası arzederler. Üç boyutlu gök, dört boyutlu gök vb. diye düşünülebildiği surette ise her iki mânâda da tıbak anlamı daha doğrudur. Âyette "etbakan" veya "mutabikatin" denilmeyip de طِبَاقًا buyurulması, her iki anlamın da doğru olduğunu gösterir. Bununla beraber bu şekilde izah edilmesi, asıl kasdedilen tabakalardan uyum ve ahengi anlatmaktır. Tefsircilerin çoğunun bu görüşü tercih etmeleri de, sözgeliminden dolayı olmalıdır. zira uyumu ifade etmek için uygunsuzluk ortadan kaldırılarak buyuruluyor ki مَا تَرٰى فٖى خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ **Rahmân'ın yaratmasında hiçbir uygunsuzluk göremezsin.**

Tefâvüt, aslında tenakuz ve tehâlüf (birbirine zıt olma) gibi iki şeyden birinin diğerini elden çıkarır şekilde uygunsuzluğu, perişanlığı ve başkalığı demektir ki, münasebetsizlik ve nizamsızlık diye tefsir edilir. Yani bütün bu gökleri Allah Teâlâ rahmet ve ihsanının eseri olarak hepsinin üstünde kendisinin birliğini, kudret ve izzetinin büyüklüğü ile merhametini tanıtmak üzere yaratmış ve o hikmet ile onları tabaka tabaka çeşitli boyut ve genişlikte halketmekle beraber hepsini hem bir diğerine uygun, hem size uygun bir nizam, bir görünüm ve değişmez bir uyum ve ahenk içinde yaratmıştır. Ondan dolayı ey muhatap! Yeryüzünde sen onları o ahenk ve nizamla kuşatılmış bir birlik içinde görür ve onlardan Rahmân'ın rahmetini sezerek ona ulaşmak için aykırı gitmeyip, birlik düzeni ile hareket etmenin gerekli olduğunu anlayabilirsin. Bak, o Rahmân'ın yarattığında bir nizamsızlık, bir münasebetsizlik göremezsin, فَارْجِعِ الْبَصَرَ **haydi o** Rahmân'ın sende yaratmış olduğu **gözü döndür de bak,** هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ **hiçbir fütûr,** yani birlik düzenini bozan veya seni onların ötesine geçiren **bir çatlak,**

bir kusur, bir delik, bir bozukluk görebilir misin? O halde sen gözünü açacak, o rahmet nizamından istifade ile en yararlı işe koşacak, yükselecek yerde, ona gözlerini yumup küfür ve isyan ile o nizamı kaldırmaya ve mülkün dışına çıkarabilirmişsin gibi kafa tutmaya nasıl cesaret edebilirsin?

Fütur, şak, yani yarık ve çatlak demek olan "Fatr" kelimesinin çoğuludur. Burada ilk bakışta eski filozofların ileri sürdüğü göğün yırtılma ve kapanmasının mümkün olmadığı hakkındaki iddialarına bir delil zannedilebilir. Fakat yarık bulunmaması başka, esasen böyle bir şeyin mümkün olmaması başkadır. Enbiyâ Sûresi'nde أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا *"İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden ayırdığımızı görüp düşünmediler mi?"* (Enbiyâ, 21/30) âyetinde yerin ilk anda gökle bitişik halde iken sonradan ayrıldığı beyan edildiği gibi, ayın yarılması إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ *"Gökyüzü yarıldığı zaman"* (İnfitâr, 82/1), إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ *"Gök yarıldığı zaman"* (İnşikâk, 84/1) gibi âyetlerle kıyamette göğün çatlayıp yarılacağı haber verilmiş ve yaratılmış oldukları açıklanmış olmakla yarılmanın ortadan kaldırılmasından, gerek gökyüzü içindeki cisim ve yıldızların ve gerek göğün kendisinin yeryüzünde olduğu gibi esasen yarılmalarının mümkün olduğu hususunu ortadan kaldırmayı gerektirmez. Yapan, elbette yıkmaya kâdirdir. Maksad, Allah'ın kudretine nazaran yarılmaları, bozulmaları ve yapılmaları ihtimalini imkânsız kılmak değil, varlıktaki birlik ve bağlılık manzarasını göstererek, Allah Teâlâ'nın mülkünün genişlik ve büyüklüğünü, yaratılışlarındaki düzen ve intizamın akılları hayrette bırakan mükemmeliyetini, kusursuzluğunu, tabakaların, çeşitliliğin ve parçalarının çokluğuyla beraber görünüm ve sisteminin kavranmaz ve ötesine geçilmez İlâhî kudret çemberi içindeki birliğini ve o muhit altında yaratılmış bakışların sınır ve nisbiliğini (göreceliğini) ve onun içinde ne kadar yükselirlerse yükselsinler üstüne ve dışına çıkmak için bir sınır, bir delik bulunmasına kullar tarafından imkân ve ihtimal olmadığını anlatmak olduğu âşikârdır. Şu halde demek ki, esasen yarılma, yırtılma ve kapanması mümkün olmayan şey, gök cisimleri veya gökyüzünün bizzat kendisi değil, onları içinden ve dışından kuşatan ve hepsinin üstünde bulunan ilâhî, kudrettir. Bir ilâhi rahmet olan o bakışlardan sâbit olacak olan da budur. تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ *"Mutlak hükümranlık elinde olan Allah, yüceler yücesidir"* (Mülk, 67/1), الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى *"O Rahmân, Arş'ı hükmü altına almıştır."* (Tâhâ, 20/5) âyetleri de Allah'ın yüce kudretine işaret etmektedirler. İşte O, öyle aziz, öyle gâfurdur. Bu, yön ve mekân kasdıyla değil, cisim, ruh, mekân, zaman, madde ve mânâ yönüyle ulaşılabilecek her yüksekliğin üstünde hepsini kuşatan demek olan bir mânâ ile-

dir ki Allah, için "fevka's-sema" "Semanın üstündedir" ve "fevka'l-Arş" "Arş'ın üzerindedir" denilir. وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا *"Allah her şeyi kuşatmıştır."* (Nisâ, 4/126), اِنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا *"Allah her şeyi ilmiyle kuşattı."* (Talâk, 65/12)

Buraya kadar âyette yer alan هَلْ تَرٰى *"görmüyor musun?"* مَا تَرٰى *"göremezsin"* ifadeleri iki bakışı göstermiş olduğu gibi, "bakışı döndürmek" tabiri de tekrar etme mânâsına gelmektedir. Bilindiği gibi göz iki, idrak birdir. Bunda, bir taraftan nisbet (oran) ve izafetin (bağlılığın) sınırını oluşturan noktaların elastikiyeti ile bakış mertebelerinin genişliğine, bundan dolayı tecrübe sahasında hakikati araştırmak için, bakışların dikkatle tekrar etmesinin gereğini hatırlatmak, diğer taraftan da Allah'ı tanımaya doğru yükselmek için bakışın subjektif ve objektif yönlerini dahi düşünerek hareket etmenin lüzumuna bir işaret vardır. Nitekim bunu daha açık olarak anlatmak üzere burada iki gözü birleştiren görme duyumunun dayanıp kaldığı cismâni madde bir an durup düşündükten sonra sezgiyle daha fazla derinleştirmek ve tetkik etmek için bakışların tekrarı açıkça ifade edilerek gecikmeye konu olan ثُمَّ ile buyuruluyor ki: ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ **Sonra yine tekrar tekrar bakışını çevir** o çift gözün birliğinden çıkan bakış ve görüş kuvvetlerini döndürüp döndürüp tekrar tekrar bak. كَرَّتَيْنِ Esasen كَرَّةٌ nin tesniyesi olduğundan "İki kere" demektir. Bununla beraber "lebbeyk" "emir sizindir efendim" ve "sa'deyk" "baş üstüne" gibi bazen matematikte olduğu gibi şekilde tekrar ile çokluğu, tekid ve takviye etmek için kullanılır ki bizim tekrar tekrar tabirimiz de böyledir. Bu yönüyle ifadenin, yaratılışımıza ve bizimle ufuklarımız arasındaki nizam ve irtibatla öyle güzel bir uyumu vardır ki, anlatılmasına beşerin gücü yetmez. Bu âyette hem baş gözlerinin çifteliğine, hem onunla beraber ikisini bir idrakte birleştiren sezgiye, sonra bu idraki sınırlayan âfâk ve enfüs dış ve iç ikiliğine ve daha sonra o ikinin aralarındaki birlik nizamıyla, birliği noktasından ardarda yağıp duran şuur ve idrak nurlarının çokluğuna ve bundan o çokluğu kuşatan Hak Teâlâ'nın birlik ve yüceliğine ve O'nun büyük kuşatması içinde hiçe inen ve ancak O'na bağlılık rahmetiyle yaşayabilen benliğimizin acz ve zilletine gayet açık ve mertebeden mertebeye katmerli ve tekidli bir beyan vardır. لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ *"Gözler O'na erişemez, halbuki O, gözleri görür."* قَدْ جَٓاءَكُمْ بَصَٓائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِه۪ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا *"Size Rabbiniz tarafından kalp gözleri verilmiştir. Artık kim hakkı görürse faydası kendisine, kim de (gerçeğin karşısında) kör olursa zararı kendinedir..."* (En'âm, 6/103,104) âyetlerinde de bu mânâ vardır. Onun için bakışlar ne kadar genişletilirse genişletilsin varılacak sonuç budur. Bakışları çevirdikçe يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ

ٱلْبَصَرُ **göz sana geri döner.** Yani göklerde geçecek bir yarık veya kaçacak bir delik arayan o çifteli göz ne kadar çabalasa bu mülkten çıkacak başka bir saltanata geçecek bir çatlak, bir kusur bulamaz, çaresiz geri çevrilir, sana döner, öyle ki خَاسِئًا **aradığı kaçamağı bulmaktan mahrum hakir,** sürgün ve düşkün, yahut nihayetine ulaşılmaz o genişlik ve büyüklük muhitinden fışkıran rahmet nurları, kudret izleri ve heybetin kuşatıcı şaşaası karşısında hayret ve dehşetle bulanıp, kamaşmış ve **hayretler içine düşmüş, baygın bir halde.** Hâsien, خَسْءٌ 'dan ism-i fâildir ve basardan haldır. خَسْءٌ iki mânâya gelir. Birisi, köpeği azarlayıp, hakaret ederek kovmak, sürmek ve uzaklaştırmak mânâsına geçişli (müteaddi) veya öyle kovma gibi hakaretle def olup gitmek anlamında geçişsiz (lazım) olur ki, قَالَ اخْسَؤُا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ *"Buyurur ki: Alçaldıkça alçalın orada! Bana konuşmayın artık!"* (Müminûn, 23/108) âyetinde de bu anlamdadır. Bu âyette de, istiâre yoluyla ekseriya bu mânâda tefsir edilmiştir.

İkincisi de gözün dumanlanıp kamaşması, uyuşup gücünün kaybolması mânâsına lazım fiil olur ki, bazıları da burada bu anlamı daha tercihe şayan görmüşlerdir. Mamafih bu mânâ şu kelimede de vardır. وَهُوَ حَسِيرٌ **Ve öyleki o göz yorgun ve bitkindir.** Yahut bütün çabalamasına rağmen bir çatlak bulamayıp gördüğü sanat inceliği, çarpıldığı kudret izleri ve karşılaştığı büyüklük karşısında hayret ve dehşete düşmüş, acizliğini anlamış, onları delip daha ileri gidemeyeceğini farkederek haddini bilmiş olarak sana döner. O muhit içinde bütün o duygular, o bakışlara akseden nurlar ve izler sana döner, sende bir vicdan olur. Sen onların içinde iken bu defa onlar senin içinde bir şuur olarak bulunur. Bu kere de bir cisim ve ruh açık ve gizli bir bağlılık ve karşılaşma içinde, her taraftan kuşatılmış bir uyum noktasında, hem kendini, hem muhitini sezen o birlik merkezinde Hakk'ın birliğine, ilim ve kudretinin kapsamına iman ve irfan penceresi olan bir kalp bulursun. O vakit, o aşılmaz yüksek muhit, o deliksiz geniş mülk içinde o manzaranın çizildiği nefsinde bulduğun kalp penceresinden aldığın iman ve irfan nuruyla bu mülkün sahibine karşı kendinde olan acizlik ve zilleti ve aynı zamanda ona bağlılıkla ulaşmış bulunduğun yaratılış feyzi ve rahmet eserini vicdanında idrak edip kendini ve kendi haddini ve durumunu, dünya ve ahiret ile gayeni tanır ve bakışla erdiğin o gayeye, amelle ulaşmak için takip edilmesi gereken vazifeni araştırmaya koyulursun. Eğer gözün, sezgin ve sağlam vicdanın var da hayattan nasip almak istersen, O Aziz ve Gafûr'un izzetinden korkar, mağfiret ve rahmetine sığınır, o büyük mülkte O'nun emir ve düzeni dairesinde en güzel amellerle rızasına ermeye çalışırsın.

Hasir, hasr veya husûr, yahut hasretten hâsir veya mahsûr mânâsına "feil" viznindedir. Hasr, esasen kapalı ve örtülü bir şeyi açmak, sıyırmak, keşif ile ortaya çıkarmak mânâsınadır. Mesela حَسَرَتِ الْمَرْاَةُ عَنْ وَجْهِهَا الْقِنَاعَ "Kadın, yüzünden örtüyü sıyırdı, açtı." demektir. Bu mânâdan alınarak hayvanı kuvvetli durumdan çıkarıp güçsüz hale getirecek derecede sürüp yormaya da hasr denilir. Müteaddi (geçişli) olan bu mânâlardan "hasîr", mahsûr yani açılmış yahut sürülüp yorulmuş, bitkin bırakılmış demektir. "Hâsir" de böyle çok yorup mecalsiz bırakan mânâsınadır. Zuhûr vezninde "husûr" da lazım (geçişsiz) olarak örtülü bir şeyin açılıp keşfedilmiş olması ve gözün uzun uzadıya ve bir düzüye bakması sebebiyle yorulup kuvvetten kesilerek donuk hale gelmesi anlamındadır. Bundan da hasir, hasîr, yani açık veya bütün zayıflığı meydana çıkmış, yorgun ve bitkin demektir. Bu kelimede, bizim "Tokatı yeyince gözü açıldı." tâbirimizde olduğu gibi, gözü açılmak ayrıca haddini bilmek ve etrafını anlamak mânâları bulunabileceği gibi uzaklaşmak mânâsı da vardır. Hasîr, bir de hasretten mütehassir "özlem çeken" mânâsına gelir. Hasret de, elden çıkan bir şeye üzülmektir. Rağıb'ın "Müfredât"da, kamus sahibinin "Besâir"de anlattıklarına göre "Hasr" maddesi esas itibarıyla keşfetmek mânâsına kullanılıp diğer mânâlar birer münasebetle ondan çıkarılmıştır. Süprüntüyü gideren süpürgeye, fırçaya مِحْسَرَةٌ (mahsire) denilir, çünkü süpürge, süpürülen yeri açmaktadır. Yorulup dermansız kalmaya da husûr denilir, çünkü kuvvet ve güç ondan alınmış bulunmaktadır. Elden kaçırılan şeye üzülmeye de hasret denilir. Çünkü onun değerini bilmeye mâni olan cehalet perdesi açılmış, aşırı kederden kuvveti gidip yorgun düşmüş, yahut elden kaçan şeyi tedârik etmekteki acizliği ve elemi ortaya çıkmış bulunmaktadır."[1] Kısacası, hasîr, açık, yorgun ve üzüntülü mânâlarını ifade edebilirse de, bilhassa göz için kullanıldığı zaman yorgun ve bitkin demek olduğundan müfessirler burada hâsir zelil, hasîri ise kelîl (gözleri iyi görmeyen) diye tefsir etmişlerdir. Mamafih böyle olması, diğer mânâlara işaret etmekten uzak değildir. Açıklığı muhite, hasreti nefse ait olarak düşünebiliriz. Şunu da ifade edelim ki, ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ (Mülk, 67/4) âyetinde tasavvufçular tarafından söylenegelen مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ *"Kendini tanıyan Allah'ını da tanır."* vecizesi için bir kaynak ve doğruluğunu ispat eden bir anlamın bulunduğu da gizli değildir. Ufuklarda dolaşan bakışın yaratılış nizamında bir, çatlak bir geçit bulmaktan üzüntülü ve bitkin, zelil ve körleşmiş olarak nefse dönüşünde, bilgi sırrının nefiste tecelli edeceğine, kulluk acizliği ile

---
(1) Rağıb el-İsfehanî, a.g.e., 118.

rablık kudretinin keşfedilmesi noktası olan vicdan ile varlığın أنا *"ben"* ile أنت *"sen"*in birbirine bağlandığı bir bağlılık düğümü demek olan kalbde bulunabileceğine bir tenbih vardır. Bu suretle Rahmân'ın yarattığı yaratılış nizamının, içinden çıkılmaz genişliği ile beraber en derin bakışlarla bile onun birliğini bozacak bir ayıp ve kusur bulmak ihtimali olmadığı, küfür ve şirk ile onun galibiyet sahasından çıkmak isteyenlerin çabalamalarına rağmen ondan kurtulabilecek veya aşılabilecek en cüz'i bir yarık, bir delik bulabilmelerine imkân bulunmadığı ve bu hakikati, göz ve sezgi gücü olanların yine Rahmân'ın rahmet eseri olarak subjektif ve objektif bir birlik nizamında birleştiren bilgi ışığıyla kâinattan kendilerine geçerek kalplerinde bulabileceklerini, nazarî olarak tanıttıktan ve göğü yere indirdikten sonra bu defa da yerden göğe, nefisten Allah'a, yokluktan ebediliğe, alçaklıktan yüceliğe amelî olarak yükseltmek için maddî, manevî, nur ve nâr, müjde ve korkutma şimşekleriyle en yakınımızdan bakışlarımızı kuşatıp duran dünya semasının süslü çekimi ve güçlü itmesiyle donatılmış güzel manzarasına idare ve inzibat tarzına dikkatimizi çeken, güzellikle çirkinliğin, iman ile küfrün, doğrulukla şeytanlığın sonuçlarını mukayese ile ferdî ve ictimaî hayatta müjde ve tehdid ile vazife hissini heyecanlandırmak ve güzel bir intizamla çalışma ve iş yapmaya teşvik için buyuruluyor ki: وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ **Andolsun biz o dünya göğü(nü) nice nice kandillerle donatıp süsledik.** Sema-i dünya terkibini, "dünyanın göğü" şeklinde izâfet terkibi zannederek yanlış anlamaya alışmış olanlar, bizim "dünya sema" dememizi tuhaf bulurlarsa da doğrusunun, dünya sıfat, sema mevsuf olarak bir sıfat terkibi olduğunu anlatmak için yukarıdan beri "dünya sema" demeyi tercih ettik ki, hayat-ı dünyaya "dünya hayat" dememiz de böyledir. Gerçi dünya lafzı, lisanımızda olduğu gibi "galib sıfat" kabilinden isim olarak kullanılırsa da, Kur'ân'da hep sıfat olarak zikredilmiş olduğundan o mânâyı korumak gereklidir.

Dünya, "ednâ" müennesinin ism-i tafdili olup "denâet" yahut "dünüvv"den türemiş olmasına bakarak en aşağı veya en yakın gök demek olduğu söylenebilir. Fakat bu dünya göğünde maksadın hangisi olduğu konusuna gelince, burada iki görüşün varlığından söz etmek durumundayız. Birisi, zikredilen yedi gökten biri olup, bize doğru aşağıda bulunan ve en yakın olan birinci gök olmasıdır ki, arzımızın boşluğundan ve hatta sathından itibaren ayın, yörüngesinin üst sınırına kadar bir senede dönüp dolaştığı dairenin iç ve dış hudududur. Buna eski astronomi bilginleri ay yörüngesi demişlerdir. Ancak görünen yıldızların burada yer almamasından dolayı müfessirler bu konuda ihtilâfa düşmüşler çokları, kandillerle süslü olan dünya göğünün ayın

yörüngesinden çok daha geniş olmasının gerekeceğini söylemişler, bazıları da, yıldızlarla süslü olması için görünen yıldızların hepsinin o yörüngenin içerisinde bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Bahâü'd-din Âmûlî bu konuyla ilgili olarak "Keşkül"ünde şöyle bir yorumu zikretmiştir: وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا *"Andolsun ki biz dünya göğünü süsledik."* Sözü, yıldızların ayın yörüngesinde toplandığını göstermez, belki sözkonusu yörüngenin onlarla süslendiğine delalet eder. Gerçekte feleklerin (göklerin) şeffaflığından dolayı o da öyledir. Aynı şekilde وَجَعَلْنَاهَا رُجُوماً لِلشَّيَاطِينِ *"Bunları şeytanlara atış taneleri yaptık."* (Mülk, 67/5) sözü de yıldızın kendisinin düşmesini gerektirmez ve bundan günlerin geçmesiyle yıldızların noksanlaşması lazım gelmez. Nihayet gerekli olsa bile belki Şihâb denilen ateşlerin yıldızlardan kopması gerekir. Bununla beraber yıldızların hepsinin sekizinci semada toplanmış olduğu ve ay yörüngesinde aydan başka yıldız olmadığı konusunda delil getirilmiş de değildir. İhtimal ki gözlenmemiş yıldızların birçoğu onda toplanmıştır da, Şihâblar (ateş parçaları) da onlardan düşmektedir." İşte ayın yörüngesi, dünya göğü olmak üzere, bu âyete tatbik edilmek istenen eski astronomi bilginlerinin görüşleri özet olarak bundan ibarettir. Bu fikrin son kısmı oldukça dikkat çekicidir ve Saffât Sûresi'nde geçtiği gibi zamanımızdaki yıldız kaymaları hakkındaki görüşlere hayli yakın olması sebebiyle burada zikrediyoruz. Şihâb ve rücûm meselesine girmeden önce şunu ifade edelim ki, sadece ay yörüngesi değil, o da dahil olmak üzere yeryüzünün birinci göğü içinde aydan başka kandil yok değildir. Zira yukarıda belirttiğimiz gibi Güneş, Utarid, Zühre ve Ay dördü de bu göğün dahilindedir. Yeryüzünün bu göğü içerden bunlarla, daha yukarıdan da göğün şeffaflığı sebebiyle ışıkları bize gelebilen bütün yıldızlarla süslenmiştir. Lakin şunu da itiraf etmek gerekir ki bu suretle görünen süs, yalnız birinci göğe mahsus değil, ilk mülahazada saydığımız yedi göğün hepsinde de görünmektedir. O halde وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ *"Muhakkak ki biz göğü kandillerle süsledik."* denilmeyip de dünya vasfıyla kayıtlanmasının faydası nedir? Bu sorunun cevabı şu iki hususun dışında değildir. Ya âyette geçen "mesâbih" (kandiller)den maksat, genellikle görülen yıldızlar değil, arz boşluğunda fişek gibi parlayan ve kayıp düşen ateş parçalarıdır. Yahut da dünya semasından murad, uzun uzadıya anlatıldığı gibi, birinci gökten daha geniş görünen yıldızlar alanının hepsini kapsamak üzere, sema hududuna kadar olan alandır. Evvelki ihtimal mümkün değildir. Çünkü Sâffât Sûresi'nde اِنَّا زَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ *"Biz, yakın göğü, bir süsle, yıldızlarla süsledik."* (Saffât, 37/6) âyetine göre zinetin, yıldızlar olduğu ifade edilmiştir. Sonra da اِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ *"Ancak (meleklerin*

konuşmalarından) bir söz kapan olursa, onu da delen ve yakan bir alev takip eder." (Saffât, 37/10) âyetinde de şihâb-ı sakıbın (delici alevin) ayrıca zikredilmesinden dolayı burada süsleme açısından kandilleri (mesâbihi) şihâblara (alevlere) hasretmek doğru olmaz. Bütün bunlardan çıkan sonuca göre en doğrusu, ikinci görüştür ki muhakkik âlimler de bu görüşü tercih etmişlerdir. Yani dünya seması, yedi olarak sayılan göklerin bize doğru alt tabakası olan birinci gök demek değil, yerin karşıtı olarak üstünde bakışlarımızı sınırlayan yüksek tavan halindeki mutlak gök muhitinin yeryüzüne kadar görüş sahamızı teşkil eden iç yüzü, bize bakan alt cephesi, yeryüzü boşluğundan itibaren üzerinde görülen ve görülebilecek olan manzaralarını kuşatıcı olarak süslü kubbe şeklinde bakışımıza resmedilen muhitin içidir ki, ilk cismânî düşüncelerdeki yedi göğün içini, ikinci düşüncedeki yedi göğün hususi olabilen kısmını kapsar. Buradaki dünya lafzı, yalnız yerin semasına nazaran yukarının karşıtı değil, yeryüzüne nazaran yukarı demek olan gök cinsinin üstü mânâsına yukarının karşıtı veya ötesi mânâsına diğerinin karşıtıdır. Tıpkı dünya yurdu, ahiret yurdu ve dünya hayatı, âhiret hayatı tabirlerindeki mânâ gibidir. Kısacası, bizim gök dediğimiz, muhitin dışı değil, içi; üstü değil, altı demektir. Biz her ne görsek bunun içinde görürüz. Bütün gördüğümüz yıldızlar, gezegenler, yerinde durur gibi görünen yıldızlar (sâbiteler), sistemler, burçlar, tabakalar ve teşekküller bunun içindedir. Bunun üstü, dış yüzü, daha ilerisi, ancak Allah tarafından bilinebilir. Orası Kürsî ve Arş cephesidir. Sidre-i münteha ve bize gizli kalan Cennetü'l-Me'vâ da, Arş'ın altında ve dünya semasının son sınırı olan yedinci göğün dış yüzündedir. Hadislerden anlaşılan da budur. Allah dostları, hakka oradan yaklaşırlar. Bütün o kandiller bizi oraya ulaştırmak için lambalar, fenerlerdir. Biz o sınırı, o noktayı sezmedikçe, dünya seması hakkında ihtilâflardan kurtulamayız.

Âlûsî der ki: "Mesâbih, sirâc yani kandil demek olan mısbâhın çoğuludur. Kandiller, yıldızlardan mecaz yapılıp, sonra çoğul kılınmış, yahutta ilk önce yıldızlardan mecaz yapılmıştır."(1) Lugat âlimlerinin bir kısmı misbâhı, kandilin durduğu yer olarak tefsir etmişlerdir. Bu da, mecazın mecazı demektir ki, buna ihtiyaç da yoktur. Çünkü onlar, kandilin kendisine dahi misbâh denildiğini açıklayıp durmaktadırlar. "Mesâbih" kelimesinin nekre olarak getirilmesi de ta'zim içindir ki bu, sizin bildiğiniz kandiller gibi değil, büyük kandiller demektir. Çeşit çeşit kandiller mânâsına nevi ifade ettiği söylenmişse de, önceki daha

(1) Alûsî, a.g.e., XXIX, 9.

uygundur. esasen kastedilen de, geceleyin kandilin ışık vermesi gibi etrafa ışık veren gezegen ve sâbit olarak görünen yıldızlar gibi bütün yıldızlardır. Şuna dayalı olarak ki; bütün bunlar yakınlık ve uzaklık itibariyle birbirinden farklı semalar ve mecralar oldukları halde, dünya semasının boşluğu içindedirler. Göğün felekten ibâret olması ise selefin anlayışına ters düşmektedir. O, ancak ilk felsefecilerin sözleriyle, şeriatı cem etmek isteyenlerin görüşüdür. Bu görüş, zamanla müslümanlar arasında yayılmaya başlamış ve ona inananlar da olmuştur. Atâ'dan nakledilen şöyle bir haber vardır: "Yıldızlar, yer ile gök arasında, meleklerin ellerinde nurdan silsilelerle asılı kandillerdedir." Buna bakarak göğün kandillerle süslenmesi, "tavan kandillerle süslendi" denilmesi gibidir. -Yani süsleme göğün içinde demektir.- O haber, pek sahih olmasa da anlaşılan mânâ budur. Dünya semasının ayın yarılması bâki, altısının da meşhur tertib üzere diğer gezegenlerin semaları olduğuna ve sâbiteler için Şeriat dilinde Kürsî tâbir edilen hususi bir yarık bulunduğuna inananlar, yahut dünya semasının yedinci gök sayılan Zuhal semasında olmasını veya bazısının bir semada diğer bazılarının da daha üstte başka bir semada olmasını veya hepsinin bir felekte ve yediden başka bir semada bulunmasını ve az sayıya bağlamanın, çoğu ortadan kaldırmayacağını caiz görenler de şöyle demişlerdir: "Kandillerle süslemenin bu göğe tahsis edilmesi, şunun içindir: Zira onlar, ancak göğün üzerinde görülür ve onun üstünde başka bir cisim görünmez. Yahut umuma anlatmak gereğine riayet etmek içindir. Çünkü semadan, semayı seçmek, herkes için mümkün değildir. Çünkü onlar yıldızları, en yakın göğün bir sergisi üzerinde parlayan değerli taşlar gibi görürler. Bugünkü astronomi bilginlerinin dediklerine itibar edenlere gelince onların da bu konudaki görüşleri şöyle özetlenebilir: Yıldızlar, feza denizinin boşluğunda hikmetin gerektirdiği hususi şekil üzere yüzen acaib kudretli gemiler ve onların fezadaki yörüngeleri de, onların semalarıdır. Her biri hareket ederken boşlukta veya ona benzer yerde birbirlerine çekim kuvvetleriyle bağlı ve irtibatlı olarak hareket ederler. Hem kendi eksenleri üzerinde hem de bunların dışında hareketleri vardır. Meşhur olduğu şekilde yıldızlar, yörüngeler veya gök adına ne hafif ne de ağır olmayan şeffaf ve katı cisimlerde gömülü değillerdir. Şimdiye kadar bilinemeyen gizli bir sebepten dolayı hepsi yakın görünürlerse de, yakınlık ve uzaklıklarında büyük fark vardır. O derece ki güneşin ışıkları, aramızdaki otuz dört milyon fersah (ki yüz elli küsur milyon kilometre) mesafeden bize sekiz dakika on üç saniyede

ulaşırken, o yıldızlardan bazılarının ışığı bize birkaç senede ancak ulaşır[1] vb.. Bunları nazar-ı itibara alanlar da demişlerdir ki: "Dünya seması ile bu fezadaki hususi bir tabakanın, mesâbih ile de yıldızların kendilerinin kasdedilmiş olması caizdir. Çünkü bunlar, bir sarayın boşluğu içinde uçan ve alay alay dolaşan kuşların süslemesi gibi, o tabakayı güzelleştirmektedirler. Yahut onun üstünde bile olsa görülebilen yıldızların hepsidir. Tezyini de, zikredildiği gibi semada gösterilmiş olmaları itibariyledir." Âlûsî, bunları kaydettikten sonra da şu yorumu nakletmiştir: "Bilirsin ki, felsefecilerin delil ve haberlerinin ifade ettikleri anlamı tatbik etmeye çalışanlar, pek de tamam olmayacak bir işe başlamış olurlar. Allah ve Resulü ise uyulmaya daha layıktır."[2] Evet naklî tevil (yorum), ancak onun mânâsının hilafına akli delil ileri sürüldüğü zaman gerektir. Felsefecilerin delillerinin çoğu ise, şeriat âlimlerinin delillerine aykırı olanı doğru şekilde ispattan acizdir. Böyle olması da, onun kandilleriyle aydınlanmış olanlara gizli değildir.

Eski astronomi âlimlerinin müsbet hesap dışına çıkan yörüngeleri ve göğü görüldüğü gibi şeffaf bir hoş cisim, bir kör dalga halinden çıkarıp ne hafif ne de ağır olmamakla beraber şeffaf ve yıldızların çakılı olarak konulmuş olduğu birer katı cisim halinde düşündüren felsefî nazariye ve konularının hepsinin meşhur olduğunu farzederek âyet ve haberleri ona göre te'vil edenlerin henüz sabit olmayan varsayımları müslümanlar arasında dinî ve kitabî birer inanç gibi haber yaymaya sebep olmuş ve bu vesile ile Kur'ân ve hadislerin gereksiz yere zahirî mânâları hilafına gidilmiş bulunduğunu birçok müfessir gibi farketmiş olan Âlûsî, yeni astronomi bilginlerinin anlayışlarından bahsederken, aynı hataya düşmemek için tedbiri elden bırakmayarak, günün birinde değişme ihtimali bulunan ve henüz ilim ve fennin kesin sınırları içine girmiş olmayan felsefî teori ve varsayımlar alanında, akıl ve naklin dış anlamının aksine görünen durumlarda tevil yoluna sapmayıp, aklımızın hakkıyla kavrayamadığı mutlak hakikat

---

(1) Sabit yıldızların yere en yakın bulunanları yerin güneşe olan mesafesinden iki yüz bin defa daha uzak olduğu astronomi bilginlerince bilindiğine göre, sözkonusu yıldızlardan çıkan ışığın yeryüzüne ulaşması için tahminen üç seneden fazla bir müddetin geçmesi gerekir. (Salih Zeki, Hikmet-i tabiiyye Sür'at-i ziyâ bahsi). Şu halde en uzak olan sabit yıldızların ve samanyolu âlemlerinin ışığının daha ne kadar çok senelerde ulaşacağı buna kıyaslanabilir. Altmış, yetmiş sene tahmin edilenler bile olmuştur. Bunlar, ışığın saniyede süratinin üçyüz bin kilometre olması ve arada havadan daha yoğun vasıtanın bulunmaması düşüncesiyle yürütülmüş kısmen nazarî, kısmen farazî hesaplardır. Bunlar, Kur'ân'daki "elli bin sene" haberine bakınca hiç mesabesinde kalır. (Müellif).

(2) Alûsî, a.g.e., XXIX, 9.

sınırını, Allah ve Resulünün verdiği haberleri, kendi göreli fikrimiz içinde çözümleyivermek sevdasına düşmemeyi ve hissedileni hissedilen, akılla bilineni akılla bilinen ve doğru haberle nakledileni nakledilen yerinde, her birinin hak ve kıymetlerine göre uygunluk noktalarını zâyi etmeyerek anlamaya çalışmayı ve ihtilâflı noktaları, tersi küfür ve sapıklık olan dini bir inanç haline getirmemeyi tavsiye etmiş demektir ki ne taassub, ne de şeytanlık ve şarlatanlık havalarına kapılmamak için Ehl-i Sünnet âlimlerinin tutmuş oldukları hak ve marifet yolu da budur.(1) Biz de bu fikir ve inançdayız. Bu esas çerçevesinde şunu söylemek isteriz.

Gerek eski ve gerek yeni astronomi bilginleri tarafından ileri sürülen fikirlerin hepsi, sırf bir felsefî fikirden ibaret olmadığı gibi, hepsi kesinlikle ispat ve tecrübe edilmiş ve edilebilecek matematik, mekanik, felsefe, kimya, mantık ve fen bilimleri kabilinden de değildir. Hatta bu fenlerin prensiplerinde bile herkes tarafından bilinir hale gelmemiş nice münakaşalar, konular, varsayımlar ve açık olmayan tasavvurlar bulunduğu gibi, neticelerinde ve ortaya koyduklarında da, zaruri olmayan şiir halinde düşünceler vardır. Eski astronomi âlimlerinde de kesin hesap sahasına girmiş matematik ve fenne dair malumat yok değildir. İki bin seneden fazla bir zamandan beri gezegenlerin yakınlığı, birleşme ve karşılaşmaları, ay ve güneş tutulmaları hesap ediliyordu. Fakat harekatın sebeplerine ait aklî muhakemelerinde, herkes tarafından bilinen ve ispata ihtiyacı olmayan fikirlerinde, yeryüzünü genel merkez ve semaları katı cisim saymak gibi varsayımlarında ve onların ürünlerinde felsefi idiler. Fen ve felsefenin sınırı birbirinden iyice ayrılmış değildi. Bugünkü astronomi bilginlerinin de o kabilden sırf felsefi konuları, varsayımları ve henüz fen sınırına girmeyen birtakım düşünceleri vardı. Bununla beraber şunu da itiraf etmek gerekir ki, bugün fen ve felsefe, deney ve teknik işler sahasındaki bilgiler ile sırf fikir alanında dolaşan bilgiler ve tenkid sınırları daha iyi ayrılmış, her fennin hususî alanında pratik değere sahip görüşler daha iyi bir birlikle kuvvetlenmiş, özel bilgiler, alet ve vasıtalar çoğalmış, buna mukabil de bütün bu fenlerin bilgilerini düzenleyecek olan felsefe ve iman sahalarında mezhebler ve hareket tarzları artarak umûmi fikirlerde çeşitlilik ve perişanlık fazlalaşmıştır. Yine itiraf etmek gerekir ki fenlerin tecrübe sahasında keşif ve tatbikatları ilerledikçe bunlar, Kur'ân'ın mânâlarına aykırı düşmemiş, aksine birçok âyetin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Eski astronomi bilginleriyle yenilerin teorileri Kur'ân

---

(1) Alûsî, a.g.e., XXIX, 10.

bakımından mukayese edildiğinde, eskilere göre te'vile gidilmesi gerekli gibi görünen nice âyetleri, yenilere göre tevile gidilmeksizin zahiri mânâlarıyla anlamak daha fazla kolaylaşmıştır. Mesela, وَكُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ *"Bunlardan her biri belli bir yörüngede yüzmeye devam ederler"* (Yâsin, 36/40), وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ *"Göğü Allah yükseltti ve mizanı koydu."* (Rahmân, 55/7), رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ *"Gökleri direksiz olarak yükseltti..."* (Ra'd, 13/2) gibi âyetleri eski astronomlar bir tevil kapısı aramadan anlayamadıkları halde, yeni astronomi bilginleri aynen kendi kanunları gibi anlamakta hiç zorluk çekmezler. Aynı şekilde eskiler Allah'ın mülkünü daha dar bir zihniyetle düşündükleri halde yenileri, onun genişliğini kavramaktan aciz olduklarını iftihar ile dile getirmekten geri durmazlar. Şüphe yok ki tecrübenin artması, fikirlerin gelişmesi ve bunun neticesi olarak bilgi sınırının genişlemesiyle beraber hiçbir fen âlimi, yaratılışın bütün hudud ve sırlarını kavrama iddiasında bulunmadığı gibi, hiç kimse de Kur'ân'ın işaret ettiği Allah Teâlâ'nın bilgi ve sırlarıyla ilgili hususları anladığını ileri süremez. Bütün madde ve cisimler âleminin sınırlarını doğrudan doğruya hususi bir şekilde olmayıp, sırf aklın kabul ettiği genel bir çekim kanununun birliği ile düşünen, bununla beraber yaratılışın bütün sınırlarını her yönüyle kavradığı iddiasında bulunmayan yeni astronomi bilgilerinin görüşlere sunabildiği genişlik sahası, hem mutlak akıl alanından, hem de Kur'ân'ın telkin ettiği daha yüksek sahadan çok geridir. Bu itibarla Kur'ân'ın tefsirini herhangi bir zamanın fen veya felsefesi sınırları içine çekerek fikir ve vicdanları daraltmaya çalışmak doğru olmaz. Hissedileni hissedilen, akılla bilineni akılla bilinen yerinde anlamak lazım geldiği gibi, Kur'ân'ı da his, akıl ve nakil açısından kendi nazmının (sözlerinin) ifade ve delaletini takip ederek kavrayıp, iman sahasına ermek gerekir. Fakat bunu yaparken de âleme karşı gözleri yummayıp gerek eski ve gerek yeni fikir ve bilgilerin haddini tecavüz etmemek üzere hizmetinden, analiz ve sentezinden istifade ederek yürümenin de, Kur'ân'ın ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ *"Gözünü tekrar tekrar çevirip bak, göz sana dönecektir..."* (Mülk, 67/4) emri gibi işaret ve irşadları cümlesinden olduğunu unutmamak lazımdır. Bizim elde ettiğimiz bilgilerin kaynağı, beş duyu, akıl ve tecrübe, bir de doğru haber gibi üç unsur olarak özetlenebilir. Bizim şimdiye kadar yaptığımız bütün keşifler, bu kaynakların birliğini sağlayan Hakk'ın varlığına ait şuur içinde bulunduğu için, hislerimizin ötesini akıl, aklımızın ötesini doğru haber ile şuurumuza yaklaştırarak Hakk'a imana yükselebilirsek de, ilk önce hissimizi ilerisinden kavramayıp da kendi âleminde iptal ile başlayacak bir akla kaynak bulamadığımız gibi, his ve aklımızı aydınlatacak ve kapasite yönünden

genişletecek yerde onları kökünden iptal eden bir tenakuz ile başlayan haberin doğruluğuna da bir kaynak bulamayız. O zaman akıllarımızı daha yüksek bir nur sahasına çıkarmayıp da hududu dahilinde olduğu halde tenakuz ile boğup bırakan bir haberi anlayabilmek için te'vil mecburiyetinde bulunacağımız gibi, hissimizi kendi sahasında boğacak olan akılları da birer şeytan gibi telakki ederek ya daha sağlam bir akıl ile reddeder yahut da te'vil etme zorunda kalırız. Yanlış anlaşılmasın biz bununla, hissimizin her hakikate kâfi olduğunu söylemek istemiyoruz. Ancak gerçek göklerin bize en yakın ucunun hissimiz olduğunu söylüyoruz. Kendinden üstün olan ve bütün hisleri birleştirici aklı duymayan veya duymak istemeyen his, his olamayacağı gibi, birbirine bağlayacağı hisleri kuşatıp da kendisinden daha yüksek olan hakikate iman duygusunu duyuracak yerde, kendinin ne üstünde ne de altında bir hakikat görmek istemeyen akıllıların da, aklının olmadığını anlatmak istiyoruz. Hiçbir his, bizi kendi sahasında aldatmaz. Bütün hatalar o hissi, ötesindeki sebebe bağlamak için vasıta olan aklın muhakemelerinde yani fikir sahalarında meydana gelir. Ben, bir hayal ve bir varsayım kurduğum zaman onun zihnimde bir varlığını duyarım. Bu duygum kendi alanında hatasız olarak doğrudur ve hakikaten o hayal veya faraziye bende vârdır. Fakat bu hissimin haddini aşıp da o hayal veya varsayımın benim bütün varlığımda yahut dışımda mevcut olduğunu da iddiaya kalkışırsam, işte o vakit hissimin sınırını aşmış, aklımda hata etmiş olurum. Bindiğim bir gemi sahilden harekete başladığı zaman sahile baktığımda ben bir değişiklik bir hareket hissederim ve bu hissim beni aldatmaz, ortada gerçek mânâda bir hareket vardır. Fakat ben bunu aklımla mahalline bağlamak için bir fikre giriştiğim zaman, asıl unsurları iyi düşünmeyerek acele ile sahilin hareket ettiğine hüküm verirsem hissimde değil, fakat akli muhakemem olan fikrimde hata etmiş olurum. İşte yer ile gök arasında hissettiğimiz hareketlerin yerlerini tayin etmede ortaya çıkan hatalarımızın kaynağı da hissimiz değil, fikrimizdir. Eski astronomi bilginleri ile yenileri arasındaki fark da bu sebeptendir. Bunları arzetmekteki maksadımız şudur. Bütün cisimleri çekim kanunu altında birleştirerek düşünen yeni gökbilimcilerin göklerin katı cisimleri karşılamalarını reddederek fezaya daha genişçe bakmalarından dolayı göğü inkâr etmiş olduklarına dair bir iddia vardır. Halbuki bu isnad doğru değildir. Heyetçi demek gökbilimci demektir. Göğü daha geniş olarak düşünmek başka, inkâr etmek başkadır. Karşımızda bakışlarımızı sınırlayan veya uzatan ve idrakine gücümüz yetmeyen cisimlerin durumlarını âdeten mümkün olabildiği kadar hissî anlamda gözlem ve müşahede ile gök ve âlem hakkında aklî bir fikir edinmeye çalışan

fen, hisle bilinenden akılla bilinene geçerken temel olan hissedileni inkâr ile işe girişecek olursa, ilk önce kendi temelini veya iskelesini yıkmış olur. İskeleden iskeleye yükseldikçe etrafı daha geniş görmek başka, kendine dönmek için iskelesini yıkmış veya gözünü kör etmiş olmak başkadır. Biz yeryüzünden etrafımıza baktığımız zaman her şeyden önce bakışımızı kaplayan hissedilir bir gök içinde bulunduğumuzu görür, sonra da bunu kendimize bağlayarak hakkı bulmak için akılla idrak edilebilen bir göğe çıkmak isteriz. Çıkarken başımızın döndüğü noktadan kendimize gelmek istediğimiz sırada bütün hisle bildiklerimizi kaybederek bayılmış bulunursak, ya hiç kendimize gelemeyecek şekilde düşer helak oluruz ya da düştüğümüz yerde yine o hissedilenler içinde rüyadan uyanır gibi uyanır, nakillerimizi hissedilenler âleminde ifade etmeye çalışırız. Şeytanların bütün işleri de bizi, ya hissedilenlerden akılla idrak edilenlere çıkarmamak ya da çıkabildiğimiz noktadan düşürerek helakimize çalışmaktır. Biz, sonunda bir noktaya olsun dayanmayan sırf bir boşluktan hiçbir his edinemeyiz. O, bizim için hiçbir şey ifade etmeyen sonsuz bir yokluktan ibaret kalır. aynı şekilde her gördüğümüz şeyi bir ışıkla müşahede ettiğimiz halde herhangi bir yüzey, bir nokta üzerine aksetmeyen bir ışığı da asla göremeyiz. Halbuki açık bir havada yukarı doğru baktığımız zaman gözümüz bir yıldıza, bir buluta ilişmese bile, en yüksekte, bakışımızın dayandığı düzgün bir yuvarlak alan hissediyor ve onunla aramızda bir hava, bir boşluk boyutu tanıyoruz. Ve sonra herhangi bir yıldız veya ışık yahut bulut görsek hepsini o sahanın altında ve o boşluğun içinde görüyoruz. Bakışlarımızı yıldızdan yıldıza, tabakadan tabakaya ne kadar uzatsak yine de hissimiz o alanın üstüne çıkamaz, hep aşağısında kalır ve sonuçta kendimize döner. İşte bizim hissimizi kaplayarak bakışımıza resm edilen gök dediğimiz o hissedilen alanın bizden tarafa olan bütün cephesi, dünya semasıdır. Duyduğumuz bütün hareketler, onun içinde cereyan eder, ilerisine geçilmez. Yasak bir dalga demek olan "mevc-i mekfûf" da odur. Fikrimizde onun daha üstü, göğün göğü, yüksek gök yahut diğer gök diye ne kadar kıyas yürütsek de, başkaca bir göz, bir keşif veya haber almadan bütün akli idraklerimiz, o hissedilen alan dahilindeki ilmimizden bir adım ileri gitmiş olmaz. Onun içindir ki bizim, kendimize dönerek kalbden Hakk'a bağlanmamız, böyle binlerce perde arkasından bir gayb âleminde meydana gelir ki, ona ancak iman yetişir. Şimdi bizim doğrudan doğruya bir ışık yayılması ve tesiriyle hissetmekte bulunduğumuz bu gök ve içindeki cisimler ve feza, gerek kendi yerlerinde ve gerek yalnız bizim gözümüzdeki tesirleriyle dimağımızda ve gerekse bizden öte ve mevkilerinden beri hissedilir bir sınırda resmedilmiş bulunsun,

herhalde bütün müdafaalarımıza rağmen şuurumuzda varlığını hissettirmiş olduğunda şüphe edemeyeceğimiz bir şeydir. Ve bütün akıl ve fikrimiz bu hissin içinde yürür. Biz bütün yükseklik hissini ve mutlak güzellik zevkini ancak bunun içinde hissetiğimiz süs ve güzelliğin tedrici şekilde mukayesesinden duyabiliriz. Bunu bayağı bir histir diye inkâra kalkışacak olan herhangi akıl ve fen ondan önce kendi kendini yıkmış olur. Bu, bir katı cisim değildir, denilebilir, bilmem diyebiliriz. Bu, bir genel çekim kanununun özetidir, denilebilir, buna da bilmem diyebiliriz. Bu, bir nevi ince hareketten ibaret olan ışığın hareket ve yayılmasıyla gözümüze temas ettiği andan itibaren önümüzde parlatılarak resmedilmiş Allah'ın yarattığı bir şeydir denilebilir, fakat ne güzel sanat, ne güzel yapımcı diye hayretle takdir edebiliriz. Ancak, hissettiğimiz o alan, o gök yoktur, hiçbir şey değildir denilecek olursa, artık onu görmeyen neyi görebilir ki diye bütün varlığımızla onun duygusuzluğuna veya insafsızlığına yahut inadına hükmetmekte ve elimize geçen parlak hakikatleri başına yağdırmakta tereddüd etmeyiz. Nur onda, nar onda, şimşekler onda, yıldızlar onda, Güneş onda, Ay onda, hilâl onda, bedir onda, Zühre onda, Müşteri onda, gezegenler onda, sabit yıldızlar onda, Ayyuk (Daima Samanyolunun sağ tarafında olan yıldız) onda, Şi'râ onda, Süreyyâ onda, Cevzâ onda, Sünbüle onda, Mizan onda, sıralı yıldızlar onda, dağınık yıldızlar onda, çekme kuvvetlerinin kaynaştığı ve itme kuvvetlerinin çarpıştığı felekler, Hakk'ın emriyle nurları oynatan, hararetleri kaynatan, karanlıkları dağıtan, bulutları süren, gürültüleri çıkaran, şimşekleri patlatan, yağmurları arzımıza, tadını ağzımıza, rüzgarı ciğerlerimize, kokuyu burunlarımıza, sesi kulaklarımıza, nuru gözlerimize, şuuru gönüllerimize indiren melekler, hasılı gözümüzü gönlümüzü açan, yolumuzu gösteren kandiller ondadır. Akıl ve fikrimizi çelen şeytanlar da onun alt katında, yani başımızda pusular içindedir. Sema, yüksek demek olduğu için كُلُّ مَا عَلَاكَ فَهُوَ سَمَاؤُكَ "sana üstün olan her şey semadır." anlamı itibariyle bizim üstümüze gelen havaya, ayın yörüngesine daha yukarı doğru cisimlere, feleklerine ve bunların arasındaki hislerle bilinen mesafelere, maddî ve manevî bütün yüksekliklere gök ve gökler denilmesinin doğru olmasında ve mesela, رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ *"(Allah) gökleri direksiz olarak yükseltti..."* (Ra'd, 13/2) âyetinde de semâvattan muradın, yüksekteki asılı cisimler olduğunda şüpheye mahal yok ise de, bunları üstünden kuşatarak bakışlarımızda belirleyen o genel saha, bize sema anlamına asıl ölçü olan sınırın esasıdır. Gözümüzün önünde böyle bir gök yuvarlağı çizmeden ne bir astronomi dersi, ne bir gök haritası mütalaa edemeyiz. Bunun içinde birçok tabaka düşünebiliriz. O yüzden görülmek üzere bakışlarımıza arz edilen yedi

göğü de bu dairede mütalaa edebileceğimiz anlatılmıştır. Bu suretle dünya seması, Bakara Sûresi'nde geçen هُوَ الَّذِى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى اِلَى السَّمَاءِ فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ *"O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra kendine has bir şekilde göğe dönüp doğruldu ve onu yedi kat olarak sağlamca tesviye ve tanzim etti..."* (Bakara, 2/29) âyetinde olduğu gibi yere mutlak olarak tekâbül eden (karşı bulunan) ve yedi gök olarak tanzim edildiği beyan edilen semanın bize bakan iç cephesi olduğu şeklindeki mânâ, en doğru mânâdır. Yakınlığın mânâsı da, görme duyumuz alanı ve görebildiğimiz zinet sahası olmasıdır. Onun için selef âlimleri feleklerin sema olduğunu söylemişlerse de, dünya semasının ayın yörüngesi olduğunu kabul etmemişler, böylece Âlûsî'nin de dediği gibi bu, eski astronomi bilginlerinin görüşlerine itibar edenlerin bir fikri olmuştur.[1] Bu konuda Atâ'dan rivayet edilen haberin sıhhati tesbit edilemese bile, gerek âyetin dış anlamını ve gerek yeni astoronomicilerin esas kanunlarını herkese en güzel şekilde anlatabilecek veciz (öz) bir ifade olduğunu itiraf etmek gerekir. Evet bakıp duruyoruz ki, yıldızlar yeryüzü ile gök arasında fezada asılı kandillerdir. Bunlar, direk hizmetini görecek katı cisimlerde dikili olmayıp, sadece karşılıklı olarak bir diğerine gelen ışık huzmeleri, nur silsileleriyle muallakda birbirine denk ve göze görünmez fakat iziyle tanınan gizli kuvvetlerle korunmuş olarak كُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (Yâsin, 36/40) hükmünce yüzmektedirler. Şüphesiz bu gökyüzünün bir de bizden tarafa olmayan bir dış yüzü vardır. Daha önce de hatırlattığımız gibi yedi göğün altısını oraya ait olmak üzere düşünmek de caizdir. Lâkin bu sürede فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ hitabının genel bir hitab olmasına bakarak görme alanında gösterilmiş olmaları hasebiyle bu altı göğü dünya semasında saymak, his ve idrakimizin yetişemediği ötesini, diğer bir deyişle göğün göğünü, başka semayı Kürsî ve Arş diye düşünmenin uygun olduğu fikrindeyiz. Nihayet şunu da söyleyelim ki, biz dünya seması tefsirinde hem rivayet hem de dirâyet yönüyle uygun görerek iştirak ettiğimiz Âlûsî'nin, yalnız yıldızlara kandil denilmesinin mecaz olduğu hakkındaki fikrine katılmayacağız. Çünkü misbâh, sirâc, lamba ve kandil gerek ışığın kendisi ve gerek fener gibi ışığın yeri olarak düşünülsün bu mânâlar, yıldızlarda tam anlamıyla mevcuttur. Büyük veya küçük olması buna engel değildir. Bu mânâda güneşin büyük bir lüks lambasından farkı yoktur. Ancak hissi ışıkların değil, اَصْحَابِى كَالنُّجُومِ بِاَيِّهِمُ اقْتَدَيْتُمْ اهْتَدَيْتُمْ "Ashabım yıldızlar gibidirler, hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz."[2] hadisinde olduğu gibi manevî ilim ve iman nurlarının

(1) Alûsî, a.g.e., XXIX, 9.
(2) Keşfü'l-hafa, I, 147 (381).

bile kapsamlarının kasdedilmiş olmaları itibarıyla gencl mecaz tarzında anlaşılmaları gerekir ki, gerek maddî ve gerek manevî nurlar, gerek hakiki ve gerek mecazi olarak kandil denilebilen ışıklar demektir. Asıl maksadın da, bunların semanın üzerinde olan ilâhî kudrete ve en mükemmel güzelliğe delalet ederek kalblerde iman ve hidayet şuuru uyandırmaları sebebiyle manevî kıymetlerine işaret etmek olduğu söz geliminden anlaşılmaktadır. Kasem (yemin) lâmı ile وَلَقَدْ زَيَّنَّا *"Andolsun ki biz süsledik."* buyurulması, özellikle bu manevî işareti hatırlatmak demek olduğu gibi, şeytanlara atış hususunu anlamakta da bunun önemi vardır. Binaenaleyh âyetin meâli şöyle olur: Celâlim şanına, ulûhiyyetim adına yemin ederim ki biz, o fütursuz (sağlam) görüp durduğunuz dünya semasını, göz ve gönüllerinizi açacak maddi manevî öneme sahip her türlü kandillerle süsledik. وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ **Ve onları, yani o kandilleri şeytanlar için rücûm, atışlar yaptık.**

Burada birkaç mânâ vardır:

Birincisi şeytanlara atmak, onları yerin sınırlarından yukarı çıkarmamak, göğü şerlerinden korumak için mermiler demektir ki, en meşhur mânâ da budur. Hıcr Sûresi'nde geçen وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ اِلاَّ مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ *"Andolsun, biz gökte birtakım burçlar yarattık ve bakıp temâşa edenler için onu süsledik. Onları, taşlanmış (kovulmuş) her şeytandan koruduk. Ancak kulak hırsızlığı eden müstesna. Onun da peşine açık bir ateş alevi düşmüştür."* (Hicr, 15/16-18) âyetiyle, Saffât Sûresi'nde yer alan اِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ ، لاَ يَسَّمَّعُونَ اِلَى الْمَلَاِ الْاَعْلَى وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ اِلاَّ مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ *"Biz, yakın göğü, bir süsle, yıldızlarla süsledik. Ve itaat dışına çıkan her şeytandan gökyüzünü koruduk. onlar, artık Mele-i a'lâ'da olup bitenleri dinleyemezler. Dinlemeye kalkışanlar da her taraftan taşlanırlar. Kovulup atılırlar. Ve onlar için sürekli bir azab vardır. Ancak (meleklerin konuşmalarından) bir söz kapan olursa, onu da delen ve yakan bir alev takip eder."* (Saffât, 37/6-10) âyetlerinde olduğu gibi Allah'a karşı inat eden ve O'nun tarafından indirilen Rabbanî işleri, emir ve âyetleri anlayarak hak yoluna girmek isteyen insanları gizliden gizliye türlü engeller, kuruntular, hayaller, hile ve desiselerle aldatarak akıllarını ve gönüllerini çelip arkalarında sürüklemek üzere dolaşan bu suretle insanlara karşı işleri güçleri şeytanlık yapmaktan ibaret olan ve bundan dolayı kendilerine şeytan denilen maddî, manevî birtakım alçak kuvvetler, kötü ruhlar vardır ki bunlar, gökten kovulmuş ve gök de onlardan korunmuştur. Bu şeytanlar, Mele-i a'lâ'yı ve vahyi getiren meleği

dinleyemez, oraya yetişemezler. Ancak dünya semasından inerken kulak hırsızlığı tarzında çalıp kapmaca bir şey yapmak isterler. Fakat arkalarından bir ateş alevi, açık bir kıvılcım ve delici bir ateşle taşlanarak kovulurlar. Binaenaleyh o şeytanlar yeryüzünde birtakım kimseleri, Allah tarafından gönderilmiş bir medyum, bir ilham vasıtası imiş gibi mıknatıslayarak ispirtizm, manyetizm, sumnambolizm, psişizm ve metapsişizm gibi biri doğru çıkarsa çoğu yalan olan kâhinlik ve cincilik kabilinden acaib bazı ruhi hadise ve hayallerle aldatıp meleklere, peygamberlere rekabet etmek isterlerse de, Allah onları o yüksekliğe yaklaştırmaz, istediklerinde muvaffak etmez, yalanlarını, yalancılıklarını yüzlerine vurarak ateş alevleriye def eder. İşte burada "Şeyâtin", Hicr ve Saffât sûrelerinde geçtiği üzere "kulak hırsızlığı yapan" şeytanlar, "rücûm" da, şihâb (ateş alevi) olarak tefsir edilmiştir. Fakat burada iki mânâ vardır. Birisi, şihâbdan maksat, maddî mânâsıyla hakikaten hava boşluğunda ara sıra görülen ve yıldız kayması diye ifade edilen fişek parıltısı gibi alevdir. Kısacası, ruhi hadiselerin feza ve göğe dair hadiselerle maddî bakımdan bir ilgisi vardır demek olur ki hakikatini Allah bilir. Bir şihâbın düşüşü, gözlerde bir tesir bıraktığı gibi düştüğü yerde atmosfer içinde yükselmiş bulunan bazı pis gazların yakılmasıyla tasfiyesi veya zehirlemesi gibi bazı sonuçları meydana getirebilmek yahut şuur altında bazı sarsıntılar ve cereyanlar ortaya çıkarmakla uykuda ya da uyanıkken veya bazı şartlar altında tesadüf ettiğimiz ferdlerin hususi kabiliyetlerine göre rüya yahut ilhama benzer bazı intibalar nakletmek gibi ihtimallerle ilgili olabilir. Lâkin bu âyetteki "rücûm"u böyle maddî mânâ ile şihâblara hamletmek âyetin dış anlamına pek uygun görünmez. Zira «وَجَعَلْنَاهَا»daki zamir, "mesâbih"e aittir. Mesâbih (kandiller) ise, yukarıda beyan ettiğimiz şekilde şihâblara tahsis edilmiş değil, bütün yıldızları kapsamaktadır. Halbuki yıldızların hepsi birer şule (parıltı) sayılsalar bile şihâblar gibi kayma halinde görünmezler. Âyet ise, hepsinin yıldız kayması olduğunu ifade etmektedir. Eğer böyle olmasaydı o zaman وَجَعَلْنَا مِنْهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ *"Onlardan bazılarını, şeytanlar için taşlamalar yaptık."* demek gerekirdi. Nitekim bu mânâyı verenler de böyle bir te'vil yapmak istemişlerdir. Buna karşı da şihâbların yıldızlar kabilinden olup olmadıkları münakaşaları yapılmış ve daha önce Bahâü'd-din Âmûli'den naklettiğimiz zinet ve şihâbla ilgili konuda olduğu gibi şihâbların yıldızlardan kopmuş olmaları veya gözlenmeyen yıldızlar cümlesinden bulundukları tarzında cevaplar verilmiş ise de hiçbiri âyetin zahiri anlamına uymaz. Çünkü şihâblar, eski fizikçilerin fikri gibi sadece havada yukarı çıkan gazların alevlerinden ibaret olmayıp, daha yukarıda sürü halinde dolaşan görünmez birtakım küçük yıldızların

yerin çekim gücüne kapılarak atmosfer içine bir mermi gibi giren ve girmesiyle sürtünme ve temastan dolayı alevlenerek meydana gelen şeyler olduğu hakkında yeni düşünceler mevcuttur. (Saffât Sûresi'ne bkz.) Ve bunların parçalanmış yıldızlar enkazı olduğu düşünülmekle beraber «وَجَعَلْنَا مِنْهَا» yerine hazf ve îsâl ile «وَجَعَلْنَاهَا» denilmiş olması ve Saffât Sûresi'nde olduğu gibi yıldızlarla şihâbın ayırd edilmemiş olması, zâhiri mânâya ters düşmesi demektir. Buna karşı en uygun cevap da olsa olsa yıldızların hepsinin veya bir çoğunun düşüş kanunlarına tâbi olarak şihâblar gibi olduğu ileri sürülebilir ve bunların hissedilemeyen bir cereyan üzere bulunduklarına ve bu cereyanlarında itme güçleriyle aynı hizmeti gördüklerine işaret olduğu söylenebilir. Ancak burada belirttiğimiz gibi mesâbih (kandiller) kelimesinin mecazen maddî ve manevî olmaktan daha genel bir mânâya sevkederek bu taşlamayı maddi olmaktan ziyade manevi olarak düşünmek kanatimizce âyetin dış anlamına daha uygun olur ki bu da, söylediğimiz iki anlamın ikincisidir. Yani dünya semasını süsleyen bütün yıldızlar ve şihâblar görünürde birer ışık olarak çekici güzellikleri, ferdî ve sosyal değer ve üstünlükleri, gözleri gönülleri açan bilgi zevkleri ve birlik âhenkleriyle Allah Teâlâ'nın yaratıcı kudretine, rahmetinin genişliğine, büyüklük ve galibiyetine delalet edecek ve imana sevkedecek manevî birer kandil oldukları gibi, aynı zamanda şeytanlara karşı fırlatılarak onların azdırma ve saptırmalarını, şer ve zararlarını def etmeye sebeb olacak manevî mermilerdir ki, işte peygamber ve onların vârisleri olan sahabiler ve âlimler de böyledir. Onun için Cin Sûresi'nde geleceği şekilde Hz. Peygamber (s.a.v)'in gönderilmesinden sonra cinler, şeytanlar semaya yanaşamaz olmuşlardı. İşte âyetteki birinci mânâ böyle iki şekilde düşünülebilir. Bu iki mânâda da taşlama şeytanlaradır. Şeytanlar, rücûmun fâili değil, hedefleridir. İkinci mânâya gelince "rücûm", "recmen bi'lğayb"da olduğu gibi gayb taşlamak birtakım zan ve evhamla gaybdan haber vermeye kalkışmak mânâsına olarak şeytanların atmaları, gayb taşlamaları, bilgi taslayarak halkı aldatmaları ve Allah'a isnad ve havale edilmesi gereken hükümleri, yıldızlara, yıldızların özelliklerine kuvvet ve tabiatlarına isnad ederek bilimsel selâhiyeti kötüye kullanıp şirk ve küfre sevketmeleri için birer bahaneleri demek olur ki, bu durumda şeytanlardan murad, saadet ve bedbahtlık, kaza ve kader gibi gayb hükümlerinde yıldızların tesirlerini kabul ederek ve yıldızlara dair bilgilerin sınırını aşarak yıldızlarla ilgili birtakım takdirler yapmak ve hükümler çıkarmak suretiyle gayb ve gelecekten haber vermeye kalkışan müneccimler ve kâhinler gibi halkı yanıltmaya uğraşan insan şeytanları demektir. رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ Âyetinin ifadesi, birbirini gerekli kılan bu iki

anlamı da kapsamaktadır ve her ikisi de doğrudur. Birincisinde cin şeytanlarının ikincisinde de ins şeytanlarının durumları beyan edilmiş demektir. İbnü Sinâ "Şifâ"da Felsefe-i Ulânın "mebde ü meâd" (dünya ve ahiret) bölümünün sonunda der ki: "Bütün işleri tahlil ettiğinde birtakım esaslara dayanırsın ki onların gereği, Allah'ın katından indirilmiştir. Kaza, Allah'ın koyduğu ilk basit hükümdür. Takdir, kazânın yavaş yavaş yöneldiği şeydir ki kazânın basit olası ilk ilâhi emre nisbet edilen basit işlerin hepsinin gereği olmasındandır.(1) Eğer insanlardan biri için bütün yer ve gökteki hadiselerin hepsinin ve onlarla ilgi olanları tanımak mümkün olsaydı, gelecekte meydana geleceklerin hepsini, keyfiyetini de anlayabilirdi. Hükmü söyleyen şu müneccim ise onun başlangıcı konusunda herhangi bir delile dayanmaz, belki o konuda tecrübe ve vahiy iddiasına yaklaşır ve çok defa o mukaddimelerin ispatında şiir veya sözdeki mukayese tertibine kalkışmakla beraber kâinatın sebeplerinden yalnızca bir cins delile dayanır ki o da gökte bulunur. Bununla beraber gökte olan durumların hepsini kavradığına kendisi de kefil olamaz. Faraza buna kefil olsa ve sözünü yerine getirse de bizi ve kendisini her zaman hepsinin vücuduna vakıf olacağımız bir durumda tutması mümkün olmaz. Hepsinin fiil ve tabiatı kendisi tarafından bilinse bile onun bulunduğunu veya bulunmadığını bilmesi yetmez. Çünkü ateş sıcaktır ve sıcaklık vericidir, şunu ve şunu yapar diyebilmek, sıcaklığın meydana geldiğini bilmeden ateşin ısı verdiğini bilmekle olmaz. Hangi hesap yolu vardır ki bize felekte meydana gelen yeni bir olay ve bid'at konusunda bilgi verebilsin. Faraza bizi ve kendisini her zaman onun hepsinin varlığına vakıf olacağımız bir durumda tutması mümkün olsa bile, bizim için onunla gaybe intikâl tamam olmaz. Çünkü varlık âlemine çıkış sürecinde gayb işlerinin tamam olması, ancak kemâl sayısının elde edilmesiyle bizce yeterli olmakla beraber müsamaha edilen semâvi işlerle, arzda cereyan eden önceki ve şu

(1) Buna bakarak kazânın ilk bilginin gereği, takdirin de fiilen onun sonucu olduğu söylenebilir. Yani kazâ hüküm, takdir icra etmek demektir. Şu halde filozofların "determinasyon" dedikleri son icâb, takdir olmuş oluyor mamafih bunun aksine olarak takdir ezelî ilmin kapsamı, kazâ ise iradenin birleşmesiyle onun fiiliyata çıkarılması, yani "son icâb" diye tarif etmek kazânın hem lugat yönüyle "tamamlamak" mânâsına hem de Kur'ân'ın وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ *"Eğer Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında derhal hükmedilir."* (Fussilet, 41/45) gibi beyanlarına daha uygun olduğu için âlimlerimizce tercih edilmiştir. Bu surette de "determinasyon" kazâ demektir ve bizim irademizin ilgisi önce olan takdirde değil, son olan kazâ sınırında bulunmuş olur. Evvelkinde ise bizim iradelerimizin kazâda alâkası yoktur, sadece sonraki takdir hududunda vardır. Lâkin bu farkın kelime farkından ibaret olup ıstılahda meydana gelen tartışmanın pek önem arzetmemesinden dolayı bu kadardan manevî bir münakaşa çıkarmaya kalkışılmamalıdır. (Müellif)

andaki işlerin fâili (etkileyen) ve münfeili (etkileneni)nin, tabiî olanla ihtiyârî olanın karışmasıyla olur. Yoksa yalnız göğe ait olanlarla tamam olmaz. O halde iki emrin bütün mevcutlarını ve her birinin gereğini özellikle gaybla ilgili olanlarını kavramadıkça gayba intikal mümkün olmaz. Şu halde müneccimlerin itibari olan ön bilgilerinden bize verdiklerinin hepsinin doğru olduğunu cabadan kabul etsek bile yine de sözlerine itimad edemeyiz." Sabiiler gibi yıldızların tesirlerini bilerek ondan hüküm çıkarmaya kalkışmanın küfür ve şirk olduğunda âlimler ittifak etmişlerdir. Ancak onları tesir edici olarak değil de, kandil olarak ifade edildiği üzere ilâhî hükümlerin cerayanına delil ve işaret olmak üzere diğer ilim ve fenlerde olduğu gibi hakikatı araştırma fikriyle netice ve hüküm çıkarmaya çalışmak da, şer'an yasak değil, mendub, belki de yerine göre namaz vakitlerinde olduğu gibi vacib bir vazife olacağında ihtilaf söz konusu değildir. Çünkü ilim, ilim olması itibariyle هَلْ يَسْتَوِى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ *"Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"* (Zümer, 39/9) âyetiyle övülmüştür. Ve ilimde kesinlik istenilmekle beraber zanla bilinen mesele ve hükümleri içermesi de, mümkün olabildiği kadar meşru ve beğenilmiş olmasına engel olmaz. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki delil ve işaretlerden hareketle elde edilen hükümler, zayıf da olsa gayb için hüküm sayılmaz, emaresinin delili sayılır. Delillerinin kuvvet ve zayıflığına, fiiliyyat sahasındaki tatbikatları ve kullanış tarzları ile gayelerinin hayır ve şer oluşuna göre hükümleri ve durumları farkeder. Fakat yıldızlar ve feleklerin vaziyyet ve şekilleriyle, hal ve hareketlerinden bahseden astronomi ilmi yahut gök bilimi denilen ve وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ *"Ayrıca yılların sayı ve hesabını bilmeniz için..."* (İsrâ, 17/12), اِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ *"Göklerin ve yerin yaratılışında gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde açık ibretler vardır.."* (Al-i İmrân, 3/190) gibi âyetlerle tahsiline teşvik edilen "yıldızlar ilmi" değil de onu bahane ederek yıldızların vaziyyetinden ileride olacak hadiselere, gayba ve şunun bunun şans ve talihine dair hüküm çıkarmak mânâsına "tencim" yahut "ahkam-ı nücum" (yıldızlarla ilgili bilgiler) diye ifade edilen müneccimlik işi, yıldızların tesirine inanmak suretiyle olmasa bile, esasında ilim denecek bir şey olmayıp gayb taşlamaktan ve bazen tesadüf etse bile esas itibariyle كُلُّ مُنَجِّمٍ كَذَّابٌ *"Her müneccim yalancıdır."* buyurulduğu üzere yalan söylemekten ibaret kalarak bu âyetteki şeytanlık kısmına dahil olacağından, İbnü Sina bile ona itimad edilmemesi gerektiğini selahiyyetle beyan etmiştir. Yıldızlara şiddetli bir sevgiyle bağlı olan Sabiîler, İdris (a.s)'in mucizesi olarak gaybdan haber verdiğini iddia ettikleri yıldızlarla ilgili bilgilere önem vererek, göğü on iki burca taksim etmişler, feleklerden yalnız şiddetli sev-

gi besleyip heykellerini diktikleri gözlemlenen yedi gezegen feleklerini dikkate alarak, yedi gezegenin feleklere ait vaziyetlerine göre yerde meydana gelecek hadiseleri bildireceği zannıyla yıldızlarla ilgili bazı kitaplar kaleme almışlardır. Bunun, astronomi ilmi açısından feleklerle ilgili hesaplara ve matematik biliminin gelişmesine faydası dokunmuş olmakla beraber, diğer taraftan bir çok insanı aldatıp saptıran bir şeytanlık vesilesi olarak kullanıldığından ve bu suretle insanları şirk ve küfür yollarına sevkettiği için daha çok, zararlı olmuştur. Maalesef müslümanlar arasında da çokca zararı görülmüş, buna haram diyen din âlimi ve fakihlerin sözlerini dinlemeyenler hüsrana uğramışlardır. Çekim kanunuyla ilgili olan yer yüzü, bütün gökler ve ışığı ulaşan yıldızlar ve aralarındaki tartısız, elastiki, akıcı, hafif, gizli ve açık âlemlerle alakası bulunması sebebiyle وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ *"Onlar yıldızlarla da yollarını doğrulturlar."* (Nahl, 16/16) âyeti hükmünce yıldızlardan hesapla elde edilen bazı delil ve tecrübelerle ilgili bilgiler ve kaptanların denizde yol tayini gibi ilmî bir çok fayda sağlanabilirse de, Levh-i Mahfuz'u okuyormuş gibi gayb ve istikbale hakim olacak tarzda falcılığa ve netice çıkarmaya kalkışılması birkaç gezegen işi değil, en azından yer ve gökte cereyan eden bütün hadiselerin tabii ve ihtiyari, etki ve tepki açısından bütün şartlarını tayin etmeğe dayalı olduğundan bunun insan için mümkün olan fenne dair bir ilim olmayacağında İslâm dini âlimleriyle beraber İbnü Sina, Farâbî gibi filozoflar ve eski, yeni astronomi bilginleri de sözbirliği etmişlerdir. Yeni astronomicilerin geniş bilgi iddiasında olmadıkları bilinmektedir. "Şifa" haşiyelerinde belirtildiği üzere eski astronomi âlimleri de demişlerdir ki: "Ashab-ı ahkam (kahinler) on iki burcu ve yedi gezegenin yörüngelerindeki durumlarını, bir araya toplanma ve karşılamalarını, bir burçta birleşme ve karşılaşmalarını, ay ve güneş tutulmalarını, hayallerinin verdiği renklere bakarak itibar edilen mutluluk ve uğursuzluk tabiatlarını düşünmekle bu ilmi elde edebileceklerini iddia ediyorlar. Halbuki gözlem ve kıyas ile astronomi bilginleri tarafından bulunmuş olan felekler, yedi değil, altmışa yakındır. Bunların bazıları yeri kuşatıcı bazıları değildir. Bunlara "eflak-i tedavir" (dolaşan felekler) denir. Ve daha gözlemle idrak edilemeyen diğer felekler bulmak da mümkündür. Bundan başka sabit yıldızlardan her birinin de, gezegenler gibi birer yörüngelerinin bulunmasını da caiz görmüşlerdir. Ashab-ı ahkamın (kahinlerin) ise bunları nazar-ı itibare almak şöyle dursun haberleri bile yoktur.

Bir hüküm verdikleri zaman bütün bunlardan gafil olarak yalnız yedi gezegenle hüküm veregelmişlerdir. İş bu kadar da değildir. Yine eski astronomi bilginlerine göre gökte "kevakib-i sehabiyye" (bulut yıldızları) denilen bir takım

yıldızlar vardır ki samanyolu, kehkeşan dediğimiz mecerre ve saire gibi görülen beyazlıkların uzaklıklarından dolayı gözlerimizle seçilemeyecek derecede küçük görünen yıldız sürülerinden oluşmuş sistemler olduğuna dair kanaatler vardır. Bunları yeni astronomi bilginleri de te'yid etmektedirler. Bunlar ve bunların yörüngeleri de düşünülünce, feleklerin konumlarını belirlemenin ne kadar beşerin gücü dışında olduğu anlaşılmaktadır. Daha ilerisine gitmeyelim, şu dairede düşünülen ve yere az çok ışığı yetişebilen yıldızların hususi halleriyle yerin ve arz boşluğunun ve bunlardaki cüziyyat ve hususiyyetlerin, cismani ve ruhânî münasebetlerini beşer ilmiyle tayin etmek ihtimali nasıl bulunabilir? Mesela küçük bir Süha yıldızının diğer özelliklerini bir kenara bırakarak, yalnız yeryüzüne gelebilen ışığının ve yerin üzerinde ondan meydana gelen tesirlerin, faraza Zeyd'in kaderi üzerinde ne gibi bir tesir gösterdiğini hesaba katmadan, sadece on iki burc içinde yedi gezegenin yörüngelerinin konumları üzerinde Zeyd'in yıldızına bakarak, yarınki halinin ne olacağına dair bir hüküm vermeğe kalkışmanın nasıl bir saçma, nasıl bir aldatma ve aldanmadan ibaret olduğunu ve bunların fayda yerine ne büyük zararlara sebep olacağını anlamayanlar, nücum (yıldızlar) ile rücumu (taşlamayı) ayırdedemeyen bedbahtlar veya ayırdetmek istemeyen şeytanlar demek değil midir? Evet dün bilmediğimiz bir çok şeyi yarın öğrenebiliriz. Bugün imkansız gibi çok uzak gördüğümüz bir takım gerçekleri küçük bir hadiseden bir kanun keşfiyle yarın sıradan işler olarak kabul edebiliriz. Lakin ilmin, mümkün olan âlemin ve yaratılış semasının bize bakan sınırı ile Allah'a ait olan hakikatinde büyük fark vardır. Gayb ve şehadeti bilen ancak Allah'tır. Gaybı ancak O bilir لَا يَعْلَمُ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُ *"Gaybı Allah'tan başka hiç kimse bilemez."* O bildirmeyince Peygamber de gaybı bilemez فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهٖ اَحَدًا اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَسُولٍ فَاِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖ رَصَدًا *"Sırlarına kimseyi muttali kılmaz. Ancak dilediği Peygamber bunun dışındadır. Çünkü O, bunun önünden ve ardından gözcüler salar."* (Cin, 72/26,27) buyurulduğu üzere Allah'ın bildirdiği kadar bilir. Onun için قُلْ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ *"Bilgi ancak Allah katındadır."* (Ahkâf, 46/23) denilmiştir. Aynı şekilde وَمَٓا اُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيلًا *"Size ancak az bir bilgi verilmiştir."* (İsrâ, 17/85) âyeti bizim ilmimizin azlığını anlattığı gibi وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَٓائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ اِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ *"Kâinatta mevcut olan herşeyin hazineleri bizim yanımızdadır. Biz onu, belli bir miktar ile indiririz."* (Hicr, 15/21) âyeti ile ilâhî indirmenin bilinen bir miktar olduğu da anlatılmıştır. Allah Teâlâ insanlara bahşettiği kabiliyyetlerin durumuna göre nefislere ve kâinata koyduğu maddî ve manevî, aklî ve naklî mucize ve delillerle nazar, istidlâl (delillerle sonuç çıkarma), tecrübe ve amel sahasında bizi dereceden dereceye

rahmetine yükseltecek, nice nice gelişmelere erdirecek ilim yolları ve dünya semasını hidayet kandilleriyle süslemiş olmakla beraber, sonsuzu idrak ederek gayb âlemini hakimiyetine alacak ve bu surette kendisine şirk koşmaya kalkışacak bir yetkiye de sahip kılmış olmayıp, وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا اِلَّا هُوَ *"Gaybın anahtarları, Allah'ın yanındadır. Onun için gaybı ancak O bilir.."* (En'âm, 6/59) buyurulduğu üzere gayb hazinelerini tamamen kendi yanında tutmuş, Levh-i Mahfuz'a da dilediğini dilediği kadar muttali kılmış ve o gayb ilmini seçkin kullarından pek azına tattırmıştır. Göğünü şeytanlardan korumuş, şeytanlık ilmi için kullanan ve kulak hırsızlığı ile gayb taşlamaya, kehanet veya keramet satmaya ve böylelikle Peygambberler ve velilere hatta Allah Teâlâ'ya meydan okuyarak halkı saptırmaya kalkışan ins ve cin şeytanlarını taşlamak için parlak kandiller, ateşli ve kıvılcımlı manialar yaratmış, kullarını o kandillerden faydalandırmak ve o şeytanlardan, şeytan atmalarından sakındırmak için yıldızların kandil olma haysiyyetiyle rücum olma haysiyetlerini ayırdettirmek üzere kendi adına yeminle وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاۤءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ *"Andolsun ki biz en yakın olan göğü kandillerle donattık. Bunları şeytanlara atış taneleri yaptık..."* (Mülk, 67/5) buyurmuştur. Sonra da o şeytanların ve onlara uyan kâfirlerin hal ve akıbetlerini anlatmak için buyuruyor ki وَاَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ **ve onlar için ateş azabını hazırladık.** O şeytanlar dünyada taşlanmalarının dışında şeytanlıklarının veya attıkları yalanlarla alevlendirmek istedikleri fitne ve fesadın cezasını çekecekler, ahirette o ateş azabını tadacaklardır. Yukarılarda da ifade edildiği şekilde çılgın alevli ateş demek olan sa'ir, cehennemin isimlerindendir.

Sadece o şeytanlar değil وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ **kendilerini yaratan, yaşatan âlemlerin Rabbine küfreden, nankörlük edip saygısızlık yapan kâfirlerin hepsine de** عَذَابُ جَهَنَّمَ **cehennem azabı vardır** وَبِئْسَ الْمَصِيرُ **ki o ne fena dönüştür.** Ne kötü ahiret, ne çirkin bir değişme yeri, ne acı akıbettir. Bunun kötülüğü, o cehennem azabının şiddet ve dehşeti, ona atılanların çokluğu, küfürlerinin sebep ve mahiyeti, azabı görünce kendilerine gelmeleri, cinayet ve kazandıkları hakları itirafları şu şekilde beyan ve tasvir edilmektedir.

Evvela, اِذَا اُلْقُوا فِيهَا **kâfirler o cehenneme atıldıkları, o çılgın ateşin içine odun gibi fırlatıldıkları vakit** سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا **onun bir uğultusunu, bir hıçkırışını işitirler** ki bu, yalayıp yutma hırsını ifade eden korkunç hışlayış ve gürleyişi, yahut لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ *"Orada onların (çok feci) nefes alıp vermeleri vardır."* (Hûd, 11/106) âyetine göre içindekilerin acı matem sesleridir.

İkincisi, وَهِيَ تَفُورُ **o, o halde kaynıyordur.**

Üçüncüsü, تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ **gayızdan; öfkesinin şiddetinden, hışmından hemen hemen patlayacak hale gelir.** Öyle çılgın, öyle şiddetlidir.

Dördüncüsü, كُلَّمَا اُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ **ona her alay atıldıkça,** yani ona atılanlar grup grup, topluluk topluluk atılır. Her bir grup atıldıkça her defasında سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا **onlara, onun muhafızları,** yukardaki sûrede de عَلَيْهَا مَلٰئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ *"Onun başında iri gövdeli, sert tabiatlı, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır."* (Tahrim, 66/6) âyetinde de tavsif edildiği gibi gardiyanları, zebâni melekler sert sert azarlarlar ve hakaret ederek sorarlar. اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ **Size bir uyarıcı gelmedi mi?** Bu dehşeti haber verip gocunduracak bir peygamber, korkutucu bir elçi, bir delil gelmedi mi ki siz buraya geldiniz? وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولًا *"Biz bir peygamber göndermedikçe kimseye azab edecek değiliz."* (İsrâ, 17/15) âyetinde ifade edildiği gibi Allah Teâlâ bir Resul göndermedikçe azab etmez. Azabı gerektiren her şeyden önce naklî ve aklî bir delil, bir uyarma sözkonusudur. Bu da gösteriyor ki Rabbi inkâr, O'nun zâtını inkârdan ibaret değil, Rab olarak tecelli etmesini, herhangi bir peygamberini, indirmiş olduğu âyet ve delillerini ve onlar vasıtasıyla tebliğ ettiği haber ve uyarılarını yalanlamak ve inkâr ile nankörlük de küfürdür. Çünkü Peygamber inkâr etmenin kaynağı, "Allah hiçbir şey indirmedi." diye mutlak bir yalancılıktan ibaret olan bir inkâra bağlıdır ki bu da, doğrudan doğruya Allah'a karşı bir inkâr demektir. Kâfir, Peygamber'i yalanlarken bütün olumsuzlukları kalbinden geçirerek şöyle bir kıyas yürütür. "Sen, "Allah bana bir şey bir haber indirdi." diyorsun, halbuki Allah hiçbir şey indirmemiştir. Binaenaleyh, indirdi diyen yalan söylemiş olur. Demek ki siz, büyük bir dalalet içindesiniz." der ve haber verilen azabı görmedikçe uyarılara inanmaz.

Bu suale cevap olarak kâfirler, o zaman hakkı gizleyemeyerek قَالُوا بَلٰى **evet derler,** Allah'ın lütuf ve adaletini tasdik edip kendi kabahatlerini şöyle dile getirirler: قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ **Doğrusu bize bir uyarıcı geldi,** parlak kandiller, ateşli şihâblar ve şimşekler gibi nur ve nâr içinde gökten yere yollar açarak, uyarılar saçarak, çarptığını yakarak inen âyetlerle bizi hem aydınlatan hem de korkutan bir haberci geldi. فَكَذَّبْنَا **Fakat biz onu yalanladık** وَقُلْنَا **ve şöyle dedik** مَا نَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ **"Allah hiçbir şey indirmedi."** Peygamberliğin, kitabın, vahiy ve mucizelerin; onlara inanıp doğru yolda gidenlere, güzel yaşayanlara sevap, inanmayıp şeytanlık ve küfre sapanlara sonunda azab edileceğine dair müjde ve teh-

ditlerin aslı yoktur. O ateş alevleri, o parlak atışlar maddî ve manevî yönden bizleri korkutacak hiçbir özelliğe sahip değildir." dedik. Öyle peygamberlik iddia edenlere ve onlara inananlara اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا فِى ضَلَالٍ كَبِيرٍ **Siz ancak büyük bir dalâlet içindesiniz.** Kendinizi kaybetmiş, gidecek yoldan pek uzağa sapmış ve büyük bir yanlışlık ve aldanış içinde şaşırmışsınız ki, böylece hem kendiniz aldanıyorsunuz, hem de başkalarını aldatmak istiyorsunuz." dedik. İşte o kâfirler, o zaman böyle küfürlerini, nankörlüklerini ve uydukları şeytanlarla kendilerinin sıfatı olan o büyük sapıklığı peygamberlere isnad etmekte aldanmış olduklarını ve asıl büyük sapıklık ve azgınlığa kendilerinin düşmüş bulunduğunu itiraf ederler ki, bu âyette de, onların küfürlerinin sebep ve mahiyeti söz konusudur. Demek ki وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ (Mülk, 67/6) âyetinde kâfirleri cehennem azabına müstahak kılan küfür, Allah'ın varlığını inkâra kadar gitmek değil, O'nun kudretini, kullarına indirdiği lütuf ve nimetini, gönderdiği peygamberleri, indirdiği kitapları, mucizeleri, verdiği haberleri inkâr ederek nankörlükte bulunmak dahi Allah'a küfürdür. Böyle küfür ve nankörlükte bulunanlar, onlardan istifade etmekten kendilerini mahrum etmiş oldukları için sonuçta onlara vaad edilen nimet ve rahmetten ebediyyen mahrum olacakları gibi yapılan uyarılara ve haber verilen tehlikelere aldırmayıp saygısızlıkla üzerine yürüdükleri ve eldeki kurtuluş fırsatlarını kaçırmış oldukları için ebedî azab içine atılıp gidecekler ve o vakit bu sözleri söyleyeceklerdir. Felsefî anlamda bu husus şöyle özetlenebilir: Allah'ı inkâr, yalnız "Atheisme" yani "ta'til" denilen Allah'a küfürden ibaret değil, bir olan Allah'a inanırız fakat peygamberliğe ve peygamberlere inanmayız diye peygamberliği inkâr etmekle beraber Allah'ı birleme mezhebi demek olan "Deisme"de de Allah'ı inkâr vardır.(1) Nitekim "Allah vardır ve birdir amma bize falan nimeti veren O değildir. Veya O bizim işimize müdahale etmez." demenin şirk ve inkârdan farkı olmayan bir tenakuz olduğu da apaçık ortadadır. Burada, بَلٰى قَدْ جَٓاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ (Mülk, 67/9) diyen kâfirlerin ateist olmayıp nübüvveti inkâr eden deist oldukları bellidir. Bunların inkârlarında temel prensipleri "Allah bir şey indirmemiştir." diye Allah'ın her şeyde görünen kudret ve yardımına karşı kafalarında kurdukları olumsuz bir taassuptan başka bir şey olmadığını ve aksini gösterenleri büyük bir sapıklıkla aldanmış farzettiklerini itiraf etmiş bulunuyorlar. İşte Kur'ân'ın bütün inen kitaplardan daha yüce ve asırlardan beri dünyanın her tarafında aynı birlik ve güvenilirliği ile korunmuş, bozulma ve değişiklikten uzak, en temiz, en doğru

---

(1) "Deisme" deizm ile ilâhilik demek olan teizm "theisme" birbirine karıştırılmamalıdır. (Müellif)

bir kitab olduğunu görmüş bulundukları halde, onun Allah tarafından indirilmiş تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"(O), Âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir."* (Hâkka, 69/43) âyetinin de ifade ettiği gibi, Allah'ın sözü olduğuna ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin gerçekliğine inanmak istemeyen o zamanki kâfir ve müşriklerin dedikleri şekilde Muhammed (s.a.v.)'in bir şair ve müellif gibi kendi söylediği veya yazdırdığı kendi sözü ve kitabı olarak göstermeye çalışan اَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا *"Yoksa, "Onu uydurdu" mu? derler. De ki: 'Eğer ben onu uydurmuşsam, Allah'tan bana gelecek cezayı savmaya sizin gücünüz yetmez?"* (Ahkâf, 46/8) ve قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ *"De ki: Eğer sizler doğru iseniz Allah'tan başka (çağırmaya) gücünüzün yettiklerini çağırın da onun benzeri bir sûre getirin."* (Yunus, 10/38) demesine aldırmayıp bu kuvvetli beyanatta Hz. Peygamber'in kasden veya hataen aldanmış olduğunu kabul ederek acaba çok akıllı ve emin olan Muhammed buna ve bu suretle peygamber olduğuna hakikaten inanmış ve aldanmış mıydı? Yoksa kendisi inanmadığı halde öyle söylemekte bir fayda görerek aldatıyor muydu? diye söz söyleyen, yazılar yazan ve nihayet Corci Zeydân'ın "Medeniyyet-i İslâmiyye Tarihi"nde özetlediği şekilde: Kasden aldatmış değil, kendisi cidden ve bütün samimiyeti ile inanmış, ancak bu inancında aldanmıştır. Yoksa yanlışlığını bilen bir yalancı öyle ahlâk ve davranışlarında temiz bir hayat ve doğru bir yol takip edemez, öyle sürekli bir eser ve şimdiye kadar iki yüzden fazla devlet yetiştirmiş, cihanda büyük büyük uyanmalar, inkılâblar meydana getirmiş bir din kuramazdı, demekten de kendilerini alamamış bulunan batı filozofları veya yazarları dahi müsbet ilimlerde, fenlerde düşündükleri gibi düşünmeyip yine kendilerinin beğenmediği menfi yoldan giderek nefislerinde "Allah bir şey indirmemiştir ve indirmez, başka türlü düşünen hata eder." diye saplandıkları ve dogmatik dedikleri delilsiz bir yokluk dogmasından yürümek isteyen deistler, yahut ateistlerdir ki, vakti gelince onlar da بَلٰى قَدْ جَٓاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ (Mülk, 67/9) diye itiraf edeceklerdir. Râzî tefsirinde der ki: "Bu âyetin sonunda yer alan اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ *"Siz ancak büyük bir dalâlet içindesiniz."* hitabında iki vecih vardır. Birincisi, bu sözün kâfirlerin, peygamberlere karşı söyledikleri sözler cümlesinden olmasıdır ki doğru olan budur. İkincisi de cehennem muhafızlarının kâfirlere karşı söyledikleri sözlerden olmasıdır ki, kâfirler öyle söyleyince zebaniler اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ *"Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz."* diyeceklerdir. Buradaki "dalâl", "sapıklık"tan murat, dünyadaki sapıklıkları, yahut onun neticesi olan helâklarıdır. Bunlara karşı soru soran ve cevabını alan melekler tarafından "Sizin söz dinleyecek kulağınız veya

düşünecek aklınız yok muydu ki, Allah'ın indirdiklerini görüp dururken Allah bir şey indirmedi." diyerek öyle bir yalanlamaya ve sapıklığa daldınız?" denilmesine veya denilmesi ihtimaline karşı o kâfirler onun da sebebini anlatarak وَقَالُوا **hem derler ki** لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ **eğer bizler söz dinler ve aklı güzel kullanan kimseler olsaydık,** yani Allah bize kulak ve akıl vermemiş ve onlarla iyi dinleyip tutulduğu veya hakkıyla düşünülüp amel edildiği takdirde hidayete erdirecek haberler, hikmetler, nasihatler, deliller indirmemiş değildi, fakat biz onlara kulak vermedik, masal dedik kulaklarımızı sağır ettik, aklı olanlara yakışacak şekilde iyi düşünmedik, kendi zevkimizi ve arzularımızı düşündük. Çılgınlıkla fitnelere kapıldık, kötüler içinde kötülüklere düştük. Eğer bizler iyi dinleyen yahut iyi düşünen kimseler olsaydık aklın yetişemediği hususlarda naklin yolu olan kulaktan olmasa da aklın kendisinden hakkıyla istifade etseydik, yahut hidayet kandilleri olan Hak dostları, âlimler ve müctehid imamlar gibi akıl ile nakli, rivayet ile dirayeti birleştiren bahtiyarlardan olmasak bile, hiç olmazsa rivayet ve dirayetten birine olsun sahip bulunsaydık küfre sapmaz مَا كُنَّا فِى اَصْحَابِ السَّعِيرِ **o ateş ashabı şeytanlar içinde bulunmazdık,** onlara katılıp bu çılgın ateşe atılmazdık. Zamanla içlerinden çıkar, hidayet yolunu tutardık. Lâkin onların içinde bulunduk ve bu ateşe atıldık. Demek ki, bizler ne dinleyen ne de düşünen kimseler değilmişiz. "Yazıklar olsun bize!" derler. Ukalalık iddiasında bulunan o nankörler nihayet felaket karşısında böyle bir azabı hak ettiklerini itiraf ederler ve bütün vicdan mesuliyeti ile yanarlar. Bu beyan ile de şu noktalar tahlil edilmiş olmaktadır. "Allah bir şey indirmedi." deyip durmanın üç sebebi vardır. Birincisi, kulaktan istifade etmemek, ikincisi akıldan faydalanmamak, üçüncüsü de kötü bir çevrede bulunmaktır. Üçüncüsü bir taraftan başlangıç bir taraftan da netice demektir. Kulak ve akıl insana dünya ve ahireti, geçmiş ve gelecek zamanı tanıttıracak en faydalı iki rehberdir. Diğer duyular da yalnız şimdiki zamanı tanıtırlar. Lisan ve akıl ise her ilme bakmaktadır. Bu yüzden kulak akıldan önce gerektir. Kulağı ve aklı olanlar anlayıp dinleyerek kötü bir çevreden çıkar gider, iyilere katılabilirler. İman ve hidayet için bunların birisi bile duruma göre yeterli olabilir. Şu halde küfür ve nankörlüğün sebebi, kulak ve akla gerektiği şekilde önem vermemekte toplanır. Bu ise, hayvanlıktan daha öte bir alçaklıktır. Nitekim Kur'ân'da da bu anlamda bir âyet vardır اُولٰئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ *"İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da sapıktırlar."* (A'râf, 7/179) Halbuki ne aklî ne de naklî delili idrak etme kabiliyeti bulunmayanlara esasen sorumluluk ve uyarı yoktur. Onlar o aşağılıkların sonuçlarına katlanırken, sonunda böyle ebedi vicdan sorumluluğuyla cehennem ateşinde yanmazlar.

Kâfirler ise yaratılışlarından dolayı insanın tarifine dahil ve sorumludurlar. Kulakları da, akılları da vardır. Sonunda cehennemin hıçkırışını, azab meleklerinin ince ince suallerini duyar, anlarlar. Önceden uyarıyı duymak ve düşünmek istemezlerse de darbe fiili karşısında hepsini duyarlar. Onun için küfürlerini itiraf ederlerken "kulaklarımız ve aklımız olsaydı" demiyorlar, dinleyip düşünseydik diye, kulak ve akıl nimetlerine karşı nankörlük etmiş olduklarına yanıyorlar.
فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ **Demek ki günahlarını itiraf ettiler;** demek ki Allah'ın lütfunda, Rablığında, adaletinde hiçbir eksiklik yoktur. O, her şeyi indirmiş, göz, kulak ve akıl vermiş, haberci göndermiş ve haberlerini de duyurmuştur. Dünya semasını görünen, işitilen, düşünülen ve akılları hayrette bırakan türlü kandillerle hem süslemiş hem yıldızlar hem de taşlamalar halinde rehberler, muhkem ve müteşabih âyetler, mucizeler, müjdeler, uyarılar indirerek ölüm ve hayatta tasarruf eden kudret ve izzetini, Rab olarak hükümlerini anlatan, güzel amellerle ileride yüce hayata yükseltecek iman nurları saçan, ona karşı küfür ve şeytanlıkla halkı aldatıp o güzel gök altında kendileriyle beraber yangınlara sürüklemek isteyenlere hazırlanmış, sürtüşme sonucu bir kıvılcımla tutuşup köpürme durumunda bulunan cehennem azabının dehşetini anlatarak fitne ve fesattan sakındırmak için ölüm alâmeti yıldırımlar atan hitaplarla kulak ve akla tebliğde bulunmuş, suç ve günah ancak onları duymayan veya düşünmek istemeyerek inkâr edip, yalanlayıp o nuru söndürmeye o çılgın ateşi körüklemeye çalışan haddini bilmez nankörlerin kendilerinde olduğu yine kendilerince anlaşılmıştır.
فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ **O halde uzaklaştırılsın, bütün o cehennem ashabı,** bütün o şeytanlar ve onlara uyan kâfirler. Onların kazançları ve son hakları ancak budur. Allah'ın izzetine karşı gelerek ilâhi mülkün adalet nizamını bozmaya, fani ve alçak hayatta kalmak zannıyla hak ve halkı kendileri yaratıyormuş, mülk âlemi kendilerininmiş gibi fitne ve fesad ile ihtilâl ateşlerini körükleyip ileri hayatı zulüm ve karanlıklarla boğmaya uğraşan o günahkârların, sonunda rahmet ve mağfiretten nasibi yoktur. Allah'ın izzetine yakışan da budur. Allah öyle üstündür. "Sin"in ötresiyle "suhk" uzaklaşmak ve ırak olmak, yahut helak olmak mânâsına bu'd gibi mastar olup بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ *"(Biliniz ki) Semûd kavmi (Allah'ın rahmetinden) uzak olduğu gibi Medyen kavmi de uzak oldu."* (Hûd, 11/95) âyetinde görüldüğü üzere takdir edilen fiilin mefûl-i mutlakı olarak yerine gelen bir dua cümlesi halinde ve "kahrolsun" tarzında şiddetli bir zorlama mânâsı ifade eder. «لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ» deki "lâm" «خَلَاقًا لَهُ» gibi fiilin, fâilini veya mef'ûlünü beyan içindir. Bu cümleye bir fiil takdir edilmesinde وَاللّٰهُ اَنْبَتَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ نَبَاتًا *"Allah sizi de yerden ot (bitirir) gibi bitirmiştir."* (Nuh, 71/17) âyetinde

olduğu gibi iki yön vardır. Birisi, فَاَسْحَقَهُمُ اللّٰهُ اِسْحَاقًا takdirinde olarak "Allah onları rahmetinden uzaklaştırsın da uzaklaştırsın." demektir ki bu durumda "suhkan" müteaddi olan "ishâk" ve "ib'âd" (uzaklaştırmak) mânâsınadır. Diğeri de, فَاَسْحَقَهُمُ اللّٰهُ فَسَحِقُوا سُحْقًا takdirinde olup mânâsı, "Allah onları rahmetinden uzaklaştırsın da, onlar da uzaklaştıkça uzaklaşsın, kahrolsun." demektir.

اِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ **Haberiniz olsun ki herhalde Rablerini görmeden saygı besleyenler,** yani azabı gelip çatmadan, fiilen müşahede alanına çıkmadan önce henüz kendilerinden gâib iken, yahut el içinde iki yüzlülükle değil de âlemin gözlerinden uzak olan kalblerinden samimi şekilde korkup sakınarak Rablık şanıyla emirlerine, uyarılarına hürmet ve saygı hissi besleyenler لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبِيرٌ **bir mağfiret ve büyük bir mükafat onlar içindir.** Azabı görünceye kadar korkmayanlara yahut kalblerinde saygı olmayıp da açıktan iki yüzlülük edenler için değildir. İşte sizleri, ileri hayat için hanginiz daha güzel iş yapacak diye sorumluluk ve imtihan dünyasında yavaş yavaş müsabaka meydanına çıkarmak için ölüm ve hayatı yaratmış ve herhangi bir bozukluk olmaksızın bir diğerine uygun ve muntazam yedi gök ile her tarafınızdan kuşatıp kendinizi tanıtmış ve dünya semasını kandiller ve akan yıldızlarla donatıp o nur ve nâr nizamı içinde sizi aydınlatmak ve sakındırmak üzere bu müjde ve uyarı âyetlerini dinleyip anlayarak tatbik etmeniz için peygamberine ve o vasıta ile sizlerin kulaklarınıza ve aklınıza kadar indirmiş olan o Rahmân böyle Aziz, böyle Gafûr'dur. وَاَسِرُّوا قَوْلَكُمْ **Ve kavlinizi yani iyi veya kötü söylediğiniz sözü,** yahut inanç ve görüşünüzü **ister sır olarak tutun, gizleyin** اَوِاجْهَرُوا بِهِ **ister onu açığa vurun, haykırın,** O'nun yanında aynıdır. Hepsini bilir, ona göre hesabını görür. Binaenaleyh O'na gizlide ve açıkta tam saygı beslemek gerektir. Ey sorumlular! Ey o ölüm ve hayat arasında imtihan meydanına atılmış saygılı veya saygısız, dinleyen veya dinlemeyen, düşünen veya düşünmeyen bütün mübtelalar! اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ **Çünkü O Rabbiniz bütün göğüslerin künhünü bilir;** nefislerin, kalblerin içiyle, dışıyla bütün hakikatini, kendi hakikatlerinde kendilerinin bile vakıf olamadıkları gizliliklerin hepsini bütün yönleriyle bilir. Hepsini O yaratmıştır. اَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ **Bilmez mi yaratan yarattığını?** Bir duygu duyan, bir şey düşünen, bir niyet eden, bir söz söyleyen, kasıtlı olarak bir iş yapan, onu yaparken ne kadar gizlemek istese kendinden gizleyemez, vicdanında onu o anda duyabilir. O halde onu ve bütün göğüslerin hakikatini, bütün mahlukatı yaratan yaratıcı daha önce ve daha mükemmel şekilde bilir. O göğüsler, o nefisler, o düşünceler, o kuvvetler, o fiiller ve o duygular bilgiyle, hep Allah'ın yaratmasıyladır. O yaratmayınca kimsenin ne eli oynar ne dili, ne hissi yürür ne

fikri, ne vicdanı kalır ne kendisi. Bakarsın bir an içinde el çolak olmuş, dil tutulmuştur. Fikir durmuş, akıl boğulmuştur. Gönül kendinden geçmiş, ben böyle yaparım diyen nefis yerle bir olmuştur. Yaratıcının yeni bir yaratma ile imdadı yetişmezse hiçbir yaratık onu kendine getiremez ve o yaratmayı işletemez. Çünkü bir zerre, bir şuur, bir şey yaratmanın dayandığı teferruatı bilemez. O, bütün sebepler silsilesini kuşatan olgun bir ilim ve kudretin eseridir. Yaratıkların, yaratıcıdan bir şey gizlemesine imkân yoktur. Bir yaratık kendinde sonradan meydana gelen bilgiyi ve onun mânâsını ondan önce onu ve onda o bilgiyi bütün hakikatiyle yaratan yaratıcının ilmine borçludur. Mahlûkta herhangi bir hadise meydana gelir de onu, yaratan Allah bilmez olur mu? وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ **O, latif ve habirdir..**

Latif, "Lütuf"tan mübalağalı ism-i fâil, yahut "letâfet"ten sıfat-ı müşebbehe olabilir. Birincisine göre kelimenin anlamı, "son derece lütufkâr" demektir. Lütuf, gayet incelik, hoşluk ve uygunlukla gayeye ulaştırmak ve muradını vermek mânâsınadır. Letâfet de kesâfet (kabalık, kalınlık)in karşıtı olarak incelik, hoşluk, naziklik demektir ki zıddı, bir anlam ifade eden kesâfetin derecesine göre nisbi olarak çeşitli mertebelerde düşünülür. Latif bir hava dediğimiz gibi bazı cisimlerin de latif ve ruh sahibi olduklarını söylemek bu anlamda nisbi (göreli) bir güzellik itibariyledir. Işığa, nura ve esire (kâinatı dolduran elastiki ve akıcı hafif bir cisme) latif denilmesi, daha ince bir düşüncedir. Halbuki bunlarda az çok maddî veya cismani bir çeşit kesâfet mânâsı da vardır. Hiç kesâfet mânâsı olmadan düşünebileceğimiz bir letâfeti ancak ilim mahiyetinde bulabiliriz ki, böyle yalnız ilmi işaretle hissedilebilen letaife "Mücerredât" ismi verilir. Mutlak varlık, mücerredâtın en yükseği, vâcibü'l-Vücûd (varlığı gerekli) olan Allah'ın zatı ise hepsinden üstündür. Birisi, "en ince en gizli işleri bütün inceliğiyle kolay kolay bilen: «الْعَالِمُ بِالْخَفَايَا بِرِفْقٍ وَكَمَالِ سُهُولَةٍ» demektir ki bu mânâ, ilim sıfatının güzelliğine aittir. Diğeri de nasıl yapıldığı gizli olan, en güzel şeyleri yapan ve yaratıkların muhtaç oldukları faydalı şeyleri lütuf ve yardımıyla ihsan eden ve ulaştıran lütufkâr demektir. Bu mânâ da tekvîn sıfatına aittir. Razî'nin de dediği gibi burada "habîr" sıfatı ayrıca zikredildiğinden dolayı bu mânâ daha uygundur. O yaratıcı, ancak böyle bir şeyden haberdar olan latif ve mükemmel bir zattır. Haberdar olmayan kuvvetler, tam mânâsıyla latif olmayacağı gibi, her şeyi bilmeyen latifler, ruhlar ve melekler de yaratıcının kendisi değil, işleridir. Nitekim قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّى *"De ki: Ruh, Rabbimin işlerindendir..."* (İsrâ, 17/85) buyurulmuştur. وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ deki lâm-ı tarif (belirtme harfi) mükemmelliğe işaret etmektedir. Mükemmel latif, mükemmel

bilgili demektir. Müsnedin (haberin) ma'rife (belirli) olması da yegane mânâsı ifade ettiğinden dolayı, bu iki mükemmel sıfatın tamamen yaratıcıya ait olduğunu gösterir. Dolayısıyla bundan şu mânâları anlayabiliriz: Birincisi, yaratma fiili, yoğunluk ve durgunluğun işareti olan maddenin şanı değil, lâtif olan kuvvetin işidir. İkincisi, ilimsiz kör bir kuvvetin özelliği değil, tam mânâsıyla lâtif ve âlim bir kudretin özelliğidir. Üçüncüsü, ilminde bir eksiklik bulunan kudretin de değil, her şeyi tam hakkıyla bilen, haberdar olan O yüce kudret ve kuvvetin şanıdır. İşte yaratıcı O'dur. O yaratan, yarattığını, yaratacağını ve her şeyi bilir. O halde bütün göğüslerin hakikatini de bilir. Mükelleflerden çıkan gizli açık, iyi ve kötü her söz ve fiil, iman ve küfür, her hal ve durum, her niyet ve maksat O'na malumdur. Lütfunu da cezasını da ona göre verir. Onun için insan olan, ölüm ve hayat arasına, imtihan meydanına dökülmüş bulunan bütün sorumlular, O'na gizli ve açıkta o nisbette korku ve sevgiyle, saygı ve hürmet demek olan haşyet hissiyle dolu olarak yararlı işler koşup o ateş azabından korunmalı, Allah'ın müjdelediği o büyük mükafat ve bağışa ermelidirler.

Şimdi bunu daha pratik bir şekilde açıklamak ve bu âlemde insan için yeryüzünden göğe, maddeden mânâya, alçaklıktan yüksekliğe terakki şekilleriyle gerileme ve helak tehlikeleri arasında doğrudan doğruya Allah'ın rahmetine götürecek bir doğru yola, ahiret hayatı ve dirilme gayesine yönlendirmek için hem teşvik hem de uyarı mânâsında buyuruluyor ki:

هُوَ الَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فٖى
مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهٖ وَاِلَيْهِ النُّشُورُ ﴿١٥﴾ ءَاَمِنْتُمْ
مَنْ فِى السَّمَٓاءِ اَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْاَرْضَ فَاِذَا هِىَ تَمُورُ ﴿١٦﴾
اَمْ اَمِنْتُمْ مَنْ فِى السَّمَٓاءِ اَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَتَعْلَمُونَ
كَيْفَ نَذٖيرِ ﴿١٧﴾ وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ
نَكٖيرِ ﴿١٨﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَٓافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ

مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا الرَّحْمٰنُ اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصٖيرٌ ﴿١٩﴾ اَمَّنْ هٰذَا
الَّذٖي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ اِنِ الْكَافِرُونَ اِلَّا
فٖي غُرُورٍ ﴿٢٠﴾ اَمَّنْ هٰذَا الَّذٖي يَرْزُقُكُمْ اِنْ اَمْسَكَ رِزْقَهُ
بَلْ لَجُّوا فٖي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ ﴿٢١﴾ اَفَمَنْ يَمْشٖي مُكِبًّا عَلٰى وَجْهِهٖ اَهْدٰى
اَمَّنْ يَمْشٖي سَوِيًّا عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٢٢﴾ قُلْ هُوَ الَّذٖي اَنْشَاَكُمْ
وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ قَلٖيلًا مَا تَشْكُرُونَ
﴿٢٣﴾ قُلْ هُوَ الَّذٖي ذَرَاَكُمْ فِي الْاَرْضِ وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾
وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٢٥﴾ قُلْ اِنَّمَا الْعِلْمُ
عِنْدَ اللّٰهِ وَاِنَّمَا اَنَا نَذٖيرٌ مُبٖينٌ ﴿٢٦﴾ فَلَمَّا رَاَوْهُ زُلْفَةً سٖيـَٔتْ
وُجُوهُ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَقٖيلَ هٰذَا الَّذٖي كُنْتُمْ بِهٖ تَدَّعُونَ ﴿٢٧﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ
اِنْ اَهْلَكَنِيَ اللّٰهُ وَمَنْ مَعِيَ اَوْ رَحِمَنَا فَمَنْ يُجٖيرُ الْكَافِرٖينَ مِنْ عَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿٢٨﴾
قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ اٰمَنَّا بِهٖ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فٖي ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٢٩﴾
قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَاْتٖيكُمْ بِمَاءٍ مَعٖينٍ ﴿٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

15- O size yeri boyun eğer kıldı. Haydi onun omuzlarında (dağlarında, tepelerinde) yürüyün ve Allah'ın rızkından yeyin. Dönüş ancak O'nadır.

16- Gökte olanın, sizi yere batırıvermeyeceğinden emin misiniz? O zaman yer sarsıldıkça sarsılır.

17- Yoksa siz, gökte olanın üzerinize taş yağdıran bir kasırga göndermeyeceğinden emin misiniz? Tehdidim nasılmış bileceksiniz.

18- Andolsun, onlardan öncekiler de yalanladılar. Ama beni inkâr nasıl oldu?

19- Üstlerinde kanatlarını açıp yumarak uçan kuşları görmüyorlar mı? Onları Rahmân'dan başkası tutmuyor. Doğrusu O, her şeyi görmektedir.

20- Rahmân olan Allah'a karşı şu size yardım edecek askerleriniz hani kimlerdir? İnkârcılar, ancak derin bir gaflet içinde bulunmaktadırlar.

21- Allah size verdiği rızkı kesiverse, size rızık verecek olabilen kimdir? Hayır, onlar azgınlık ve nefrette direnip durmaktadırlar.

22- Şimdi yüz üstü kapanarak yürüyen mi doğru gider, yoksa dosdoğru yolda yürüyen mi?

23- De ki: "Sizi yaratan, size kulaklar gözler ve gönüller veren O'dur. Ne kadar az şükrediyorsunuz!"

24- De ki: "Sizi yerden üreten O'dur ve O'na toplanıp götürüleceksiniz."

25- (Onlar): "Doğru iseniz bu tehdit ne zaman olacak?" diyorlar

26- De ki: "(O'na ait) bilgi, Allah'ın yanındadır. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım."

27- Onu yakın görünce inkâr edenlerin yüzleri kötüleşti. Ve: "İşte çağırıp durduğunuz şey budur!" dendi.

28- De ki: "Baksanıza, eğer Allah beni ve benimle beraber olanları öldürse, yahut bize merhamet etse, kâfirleri acı bir azabdan kim kurtarabilir?

29- De ki: "O çok merhametlidir. O'na inanmış, O'na dayanmışızdır. Yakında kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu bileceksiniz."

30- De ki: "Baksanıza, eğer suyunuz çekilse, size kim bir akarsu getirebilir?"

هُوَ الَّذِى جَعَلَ *"O kıldı"* Bu cümle, lütuf sahibi ve her şeyden haberdar olan

Allah Teâlâ'nın insanlara olan lütuflarından birini hatırlatmakta ve O'na ait vazife ve gayeleri göstermektedir. لَكُمُ **Sizin için.** Bunun önce zikredilmesi ihtisas ifade eder. Yani her şey ve her yaratık için değil, ancak siz insanlar ve özellikle bu söze muhatab olan kulak ve akıl sahibi kimseler için kıldı. الْاَرْضَ ذَلُولًا **Yeryüzünü bir zelûl.** Zelûl, boyun eğmek mânâsına gelen, esre ile "zill" mastarından mübalağa sıfatıdır. Herhangi bir şeyden sana boyun eğen, yani istediğin gibi kolaylıkla çekip götürecek şekilde kullanmaya müsait bulunan uysal şeye zelûl denir. Bunda asıl olan hakaret ve horluk mânâsı değil, kolaylık, yumuşaklık, uygunluk yani uysallık mânâsıdır. Bir şey zelûl olmakla beraber şerefli olabilir. Nitekim tevazu, yani mütevazi davranma bir şereftir.

Hâk ol ki Hudâ mertebeni eyleye âli.
Tâc-ı ser-i âlemdir o kim hâk-i kademdir.

"Toprak ol ki Allah dereceni yüceltsin
Kim ayağın tozu olursa o âlemin baş tacıdır."

Yani zelûl olmak, zelil olmayı gerektirmez. Hor ve hakir demek olan zelil, "zâl"ın ötresiyle "züll" mastarından gelir. Boyun eğmek ve uysallık, haricî bir sebep ve tesirle meydana gelmekle beraber, esas itibariyle istekle yapılan bir fiil olduğundan zelûl vasfı, hayvanlar için hakikat anlamı ifade eder. En'âm denilen yumuşak başlı hayvanlar, zelûldur. وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ *"Bu hayvanları onların emrine âmâde kıldık. Onların bazısını binek olarak kullanırlar, bazısını besin olarak yerler."* (Yâsin, 36/72) âyeti de bu anlamdadır. Lisanımızda bunun en yaygın örneği koyundur. "Koyun gibi" deriz, koyun zelûldur, zelil denilmez. Eşek zelûl olmakla beraber zelillikte de bir örnektir. Deve zelûldur, ama zelil değildir.

At sahibine karşı itaatkârdır. Ufak bir işaretten anlar, zelil değildir. Kullanmasını bilmeyeni dinlemez, silker geçiverir. Beygir de hem uysal hem de aşağılanan bir hayvandır. Katır ise genellikle hor görülür pek uysal değildir. Taş gibi zorlukla kullanılan şeylere zelûl denilmez, denilirse mecaz olur. Şu halde yeryüzüne "zelûl" denilmesi bir benzetmedir. كَحَيَوَانٍ ذَلُولٍ *"Zelûl hayvan gibi"* anlamındadır. Omuzlarında yürüme emri karinesiyle bunun sade bir koyun gibi eti yenen, sütü sağılan, yünü kırpılan bir hayvan olmayıp, at veya deve gibi daha ziyade, binilen en mühim bir hayvana benzetilmiş olduğu anlaşılıyor ki bu konuda, ilk akla gelen de Arab atı veya hecin denilen iki hörgüçlü ve çok hızlı koşan bir cins devedir. Yer, bu suretle her türlü istifadeye müsait olarak binilen ve incitmeden yürüyen uysal bir binit halinde tasvir edilmiştir ki, bunda onun

hissedilmeyecek kadar istekli ve seri bir hareketle sarsmaksızın yürüdüğüne de bir işaret vardır. Demek ki Allah Teâlâ bize yerin hareketini gerçekte olduğu gibi hissedilmeyecek bir halde bildirmiştir. Bilindiği gibi bu nevi teşbih ve istiareleri kuvvetlendirmek için gösterilen delillere "terşih" denilir. Burada da maksadın öyle bir benzer binit olduğu şu şekilde terşih edilerek buyuruluyor ki: فَامْشُوا فِى مَنَاكِبِهَا **"Haydi onun omuzlarında yürüyün."** Bu emirden iki yürüyüş anlaşılır. Birisi, onun üzerinde, omuzlarında yürümektir ki bu, bildiğimiz şekilde yer üzerinde bizzat yapmış olduğumuz yürüyüştür. Bu cümlede emir fiiline bağlanarak مَنَاكِبُ "mef'ul-i fih" olur. Buna göre biz yalnız yerin sınırları içinde yürümüş oluruz. Diğeri de bir at veya gemi üzerinde fakat yerin sırtında ve onun yürüyüşü ile yürümemizdir ki, bu durumda فِى مَنَاكِبِهَا zarf-ı müstakarr olarak "meşy"in fâili olan muhatablardan haldir. Bunda Allah Teâlâ'nın emriyle ilk defa bizatihi yürüyen yeryüzü, ikincisi de, onun üzerinde vasıta ile yürüyen biz olmuş oluruz. Bu suretle yürüyüşümüz yerin bir sınırına doğru değil, göğe doğrudur. Arkadan gelen âyette de gökten bahsedilmesi, buna açık bir delildir. Bu âyette üzerinde durulması gereken birkaç nokta daha vardır.

1- Yerin menâkibi nedir? Bilindiği gibi menkib, omuz demektir. Ancak görüldüğü gibi âyette فِى مَنْكِبَيْهَا *"iki omuzunda"* ifadesi kullanılmayarak "menakib" şeklinde çoğul sığasıyla zikredilmiştir. Demek ki yerin omuzları, bildiğimiz binit hayvanlarında olduğu gibi iki omuzdan ibaret değil, çoktur. O halde bu omuzlar nedir? Râzi'nin beyanına göre müfessirlerin bu konuda üç görüşü vardır. Birisi, "Katâde, Dahhâk ve İbnü Abbas'ın görüşüdür ki, buna göre yerin omuzlarından maksat, dağlar ve tepelerdir."(1) İnsanın omuzları yüksek olduğu gibi dağlar da yüksek olduğundan "menâkib" denilmişir. Bu anlayışın neticesinde şöyle bir mânâ ortaya çıkmış olur: Ben size onun omuzlarında (dağ ve tepelerinde) bile yürümeyi kolaylaştırdım. Halbuki omuzlar yerin, zelil kılınmaktan en uzak olan cüzleridir. O halde diğer cüzlerindeki kolaylık daha fazla olmaz mı?

İkincisi, yerin omuzlarından kasıt, yolları, açıklıkları ve yan taraflarıdır. Bu görüş de, Hasen, Mücâhid, Kelbi ve Mukâtil'in görüşü ve Atâ'nın İbnü Abbas'tan yaptığı bir nakildir. Ferrâ ve İbnü Kuteybe de bu görüşü tercih etmişlerdir.(2) Buna göre de menâkib, yan taraflar demektir. Adamın iki omuzu da iki yanıdır. Ve bu, وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ بِسَاطًا لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا *"Allah, size yeri*

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXX, 69.
(2) el-Ferra, a.g.e., III, 171.

bir sergi yaptı ki onda (açılan) geniş geniş yollarda gidesiniz." (Nuh, 71/19,20) âyeti gibidir. Bu iki görüşte de menâkib, mecazi anlamda kullanılmıştır.

Üçüncüsü, Zemahşeri demiştir ki: "Omuzlarda yürümek ifadesi, aşırı zelil kılınmanın bir misalidir. Çünkü iki omuz ve onların birleşme yeri olan ense kökü, devenin en ince ve yürüyenin ayağıyla basıp ta itimad edebileceği en zayıf noktasıdır. Deve omuzunda yürünebilecek bir duruma geldiği zaman boyun eğme ve itaat etme konusunda son dereceye gelmiş demektir."[1] Bu surette فَامْشُوا فِى مَنَاكِبِهَا *"yerin omuzlarında yürüyün"* emri, yerin boyun eğmede nihâi derecede olmasından kinaye olarak deveye teşbihi ifade etmektedir. Bu mânâya göre âyet, "onda istediğiniz gibi tasarruf edin" demektir. Güzel olmakla beraber burada "menâkib"in ayrıca bir mânâsı düşünülmeyerek "meşy" (yürümek) fiili ile beraber kinaye veya istiâre-i temsiliyye yapılmış olmaktadır. Bununla yetinmek ise, yerin omuzları denilen şeyleri araştırmaya lüzum göstermemiş olacağından, yeryüzünün etrafını keşfe çalışmak gibi gayretleri tahrik etmeye elverişli olmadığı zannedilebilir. Halbuki bu emir, yer üzerinde yayılma duygusu telkin ederek müslümanlara az bir zaman içinde âleme dağılma yollarını açmış olan ilâhi irşadlardandır. Şu halde menâkib tabiri için de ayrıca bir mânâ düşünmek gerektir ki o da, bu üç izahın hülasası olmak üzere ortaya çıkan mânâdır. Buna göre yerin omuzlarından maksat, yerin en yüksek, en uzak, yürümek için en zor ve nazik yerlerine kadar uzanan sırtı demektir ki bu da, dağları, tepeleri, ovaları ve dereleriyle bütün doğu-batı taraflarına, kuzey ve güney kutuplarına varıncaya kadar etrafını kuşatan alanın hepsini kapsar. Bu itibarla "yerin omuzlarından maksat, yerin etrafıdır" şeklinde yapılan tefsir, en kapsamlı bir tefsirdir. Ancak Zemahşeri'nin dediği gibi, "meşiy" (yürümek) fiiline "mümkün olan her türlü tasarrufda bulunma" mânâsı verildiğinde bundan yalnız yerin sathında kalınmayıp hafriyat veya başka yollarla yerin derinliklerinde araştırma yapmak mânâsı da anlaşılmaktadır.[1]

2- Bundan anlaşılıyor ki, yerin omuzlarında yürümek için önce onu keşfedip bilmeye de ihtiyaç vardır. Bu ise, yerin sathına dair halleri bildiren ve adına coğrafya denilen bilgilerle olur. Şu halde burada coğrafya bilgisini tahsil etmeye ve yavaş yavaş keşifleri ileri götürerek araştırma yapmaya da bir teşvik vardır. Ayrıca bundan yerle ilgili araştırmalarda bulunmak gibi pratik ilimlerin hepsine yönlendirme mânâsı da anlaşılabilir.

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 138.
(2) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 138.

3- فَامْشُوا ، وَكُلُوا "Yürüyün" ve "yiyin" emirlerine müfessirler mübahlık mânâsı vermişlerdir. Bu, umumi açıdan doğru olmakla beraber biraz izaha ihtiyaç gösteren bir konudur. Sözün gelimi, bu emirlerin sırf mübahlık için değil, lütuf ve uyarma arasında bir irşad için olduğunu da göstermektedir. Lütuf, asıl fiillere karşı ihtiyatlı kılma ve güçlendirerek teşvik etme açısındandır. Bu yönden âyette ibahâ (mübahlık)dan öte bir nedb (yapılmasını uygun görme) ve lüzumuna göre vücub mânâsı da vardır. Nafakasını temin etmek ve ölmeyecek derecede yemek vacib olduğu için bu gibi durumlarda sözkonusu emirler mübah olarak kalamaz. Uyarma hususuna gelince o da, وَاِلَيْهِ النُّشُورُ "Dönüş O'nudur." (Mülk, 67/15) âyetinden de anlaşılacağı üzere bu fiillere yol açan gaye ve niyetlere göredir. Yani yürüyün, çalışın, yeyin ama bu kuvvetleri ve selâhiyetleri size veren Allah'ı ve ölümü unutmayarak ve ona hesap vereceğinizi düşünerek hareket edin. Haksızlık, tecavüz, israf, zevk ve eğlenceye dalmak gibi kötü gayeler için değil, Allah için ve Allah'a gideceğinizi hesap ederek, kısacası Allah'tan korkarak yürüyün ve yeyin demektir. Bu iki husus düşünülünce umumi sonuç mübahlık mahiyetinde kalsa da, bunların gerek ferd, gerek cemiyet açısından mühim bir uyarı olduğunu unutmamak ve durumun gerektirdiğine göre vücûb, nedb, ibaha hükümlerini ictihad yaparak ayırmak icab eder.

4- فَامْشُوا فِى مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ "*Onların omuzlarında yürüyün ve O'nun rızkından yiyin. Dönüş, yalnız O'nadır.*" âyetindeki "yürüyün" ve "yeyin" emirleri, yürümenin rızık işi yani hayat mücadelesinde yararlı işlerle çalışıp kazanma meselesiyle ilgili bir iş olduğunu ifade eder. Ayrıca bu sûreyi okumanın rızkın genişlemesiyle alakalı bulunduğuna dair daha önce geçen haberlerin kaynağının da bu âyet olduğunu ortaya koyar. Ve böylece de لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً "*Hanginizin daha yararlı iş(ler) yapacağınızı denemek için...*" (Mülk, 67/2) âyetinde beyan edildiği gibi ölüm ve hayat arasında en güzel işler yapmak için imtihan meydanına çıkışın pratik bir manzarasını anlatmış olur. Şu halde bu yürüyüş, gerek cihad, gerek ticaret, gerek ziraat ve gerek sanayi gibi herhangi bir çalışmanın kazanç sebeplerini ve maksatlarını içine almaktadır. Bununla beraber قُلْ سِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا "*De ki: "Yeryüzünde dolaşın ve bakın...*" (En'âm, 6/11; Nahl, 16/36; Neml, 27/69; Ankebut, 29/20; Rum, 30/42) emirleri doğrultusunda yeryüzünü müşahede edip araştırarak ibret ve bilgi elde etmek, din ve faziletin yayılması konusunda gayret göstererek mükafat kazanmak gibi manevî rızıklarla faydalanma maksatlarını dahi kapsamaktadır. Şu halde bu emirler aynen fertlere de hitab etmekle beraber daha ziyade cemiyete yöneliktir.

İşte bu suretledir ki, müslümanlar, فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ "hayır işlerine koşun" (Bakara, 2/148; Mâide, 5/48) âyeti üzere imtihan meydanına sevkedilmişlerdir.

وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ **Ve rızkından yeyin,** yani "O yaratıcının rızkından yeyin." emrinde yer alan "ekl" yalnız yiyeceğe mahsus olmayıp "zikr-i hâs, irade-i âmm" (hususi mânâda zikredilip, umumun kasdedilmesi) kabilinden olarak içmek ve giyinmek gibi hususları da içine almak üzere mutlak faydalanma mânâsına geldiği gibi Bakara Sûresi'nde yer alan وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ *"Kendilerine verdiğimiz rızıklardan infak ederler."* (Bakara, 2/3) âyetinde geçtiği üzere tıpkı ilimde olduğu gibi maddiyattan başka maneviyatı da kapsamaktadır. Nitekim rızk hakkında yapılan مَا يَسُوقُهُ اللّٰهُ لِلدَّوَابِّ فَتَأْكُلُهُ "Allah'ın hayvanlara gönderdiği ve onların yedikleri şeylerdir." şeklindeki meşhur tarifde geçen "ekl" (yemek) de تَنْتَفِعُ بِهِ "intifâ" (yararlanma) diye tefsir edilmiştir. Bu, akaid ilminin üzerinde durduğu bir husustur. Sonra bu rızık yalnız yeryüzünde bulunan rızıktan ibaret değildir. وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ *"Rızkınız da ... semadadır."* (Zâriyat, 51/22) âyetinde ifade edildiği üzere rızkımızın en mühim esasının gökte olmasına هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ *"O yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra kendine has bir şekilde göğe dönüp doğruldu..."* (Bakara, 2/29) âyetinde işaret edildiği gibi biz yerin omuzlarında yürürken yalnız yerde değil, onunla beraber göğe doğru da yürümeye ve bu suretle semadan havamızı ve ışığımızı ve diğer maddî ve manevî ihtiyaçlarımızı bildiğimiz ve bilmediğimiz yollardan almaktayız. Binaenaleyh bu yürüme ve yemenin gaflet ve alçaklıkla değil, büyük bir uyanıklık ve yüksek bir hayat gayesiyle olması lazım gelir ki, o da, Allah için iyi niyet taşıyarak ahirete yönelik maksatları gözetmek ve Allah'ın mülkünde o suretle mertebeye ulaşmaktır. Onun için bu emirlerin sebebi olmak üzere buyuruluyor ki وَإِلَيْهِ النُّشُورُ **bununla beraber dönüş ancak O'nadır.** Furkan ve diğer sûrelerde de geçtiği üzere "nüşûr" yayılmak mânâsına da gelmekle beraber daha ziyade hayat, özellikle ölümden sonraki hayat, başka bir ifade ile öldükten sonra dirilmek demektir. Yani giderken sonunuzun yine o başlangıca dönmek olduğunu unutmayın. Gidip gidip nihayet O'na varacaksınız. O'nun için dirileceksiniz. Evvel O olduğu gibi Âhir de O'dur. Bütün yürüyüşler böyle iki ucu birleşen bir daire üzerinde meydana gelen bir dönme hareketi demektir. Şu halde bütün o hareket esnasında da yular tamamen O'nun elindedir. Asıl hayat ve hayatın gayesi sizin için değil O'nundur. Mülk O'nun elindedir. Böyle dünya ve ahiretin birliğini düşünmeyenler, perişan olur. En yüksek idealin O'nun rızası olması lazım gelir. Sizin dediğiniz ve kuruntunuz olacak değil, O'nun dediği olacaktır. O'nun rızası dışında hangi maksada ulaşmak için yürüseniz nihayet O'nun birlik

huzuruna, o niyet ve maksadın sorumluluğunu taşıyarak varacaksınız. Fani maksatlar sönecek, o mülkün nizamına uygun olmayan fikirler, hareketler ortadan kalkacak, bakiye ait olanlar kalacaktır. Kötü amellerde ateşi körükleyenler ateşe, güzel amellerle cenneti süslemeye çalışanlar bağış ve cennete ulaşacaktır. Evet, yerin omuzlarında yürüyün, ama şunu iyi bilerek yürüyün ki bütün o yürüyüşlerin, o yeyişlerin gayesi O'nunla nihayete eren bir dönüştür. O dönüş de, nihayet bir yükle o yaratıcıya dönüp O'na arz edilmektir. Yeri size itaatkâr kılan ve onun üzerinde yürüme selahiyet ve kuvvetini veren O olduğu gibi, onda yürütecek ve maksada erdirecek ve sonunda kendine varılacak olan da O'dur. O halde daima O'nun lütfu sayesinde yürüyünüz ve sonunda O'nun huzuruna varıp hesap vereceğinizi düşünerek O'nun nizam ve hükümlerinin dışına çıkmaya çalışmaksızın, küfür ve nankörlük, zulüm ve isyan, kötülük ve şeytanlık yollarına sapmaksızın nimetlerinin kadrini bilip her birini yerinde sarfetmek için en güzel şekilde hareket ederek, kısacası başta ve sonda O'na iman edip ve korkusuyla dolup, azabından korunarak ve nimetlerine şükrederek O'nun yanında vaad edilen en yüksek hayata ermek için yürüyün, yoksa o yeri size amâde kılan ve size onun omuzlarında yürüme selâhiyeti veren yaratıcı, dilediği zaman sizden o selâhiyeti alıp size yeri itaatsız hale getirerek, altınızda çalkalayıvermeye veya size, sizden daha kuvvetlisini musallat etmeye de kâdirdir. İşte bu uyarı yönü şu âyetlerle açıklanıyor.

ءَاَمِنْتُمْ مَنْ فِى السَّمَٓاءِ ... *"Gökte olandan emin mi oldunuz?"* «مَنْ فِى السَّمَٓاءِ» "Semadaki zat (gökte olan)" demektir. Bu ünvan bizden üstün olarak gökte bulunan akıl sahibi varlıkların hepsini içine almaktadır. Onun için bazı müfessirler "göktekiler"den maksadın melekler olduğunu söylemişlerdir. Lâkin sözün gelişi, bunun melekler değil de, Allah Teâlâ olduğunu göstermektedir ki selef âlimlerinden nakledilen görüş de çoğunlukla budur. Ancak وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"O'nun kürsüsü (tahtı) gökleri ve yeri içine alır..."* (Bakara, 2/255) âyetinde ifade edildiği gibi Arş'tan da üstün olan ve لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."* (Şûrâ, 42/11) âyetine göre de benzeri bulunmayan Allah Teâlâ göktedir demek nasıl olur? «فِى» zarfiyyet mânâsına geldiği ve zarf, mazrûfundan (zarflanandan) büyük olduğu cihetle göğün Allah Teâlâ'dan daha büyük olması, yahut O'nun da yarattığı cisimler gibi mekana muhtaç olması ve mekanın O'na ihtiyaç duymaması lazım gelmez mi? Ve o halde O, her şeyi kuşatıcı olur mu? diye birçok soru sorulabilir. Zaten bu yüzdendir ki sözkonusu âyetle ilgili oldukça fazla münakaşa yapılmıştır. Bu konuda mânâsı en muhkem (açık ve kesin) olan لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ âyetini, Allah Teâlâ'nın mekandan ve cihetten

berî olduğuna dair zikredilen naklî ve aklî delilleri iyi kavrayamamış olan Müşebbihe Mezhebi taraftarları, birçok mânâya ihtimali olması itibariyle az çok müteşabih olan مَنْ فِى السَّمَٓاءِ *"gökte olan"* dan maksadın Allah Teâla olduğunda ve bundan dolayı da "Allah göktedir." demekte ısrar etmişler ve gökten de cismânî mânâ anlamak istemişlerdir. Bazıları da الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى *"Rahmân Arş'a istivâ etti."* (Tâhâ, 20/5) âyeti ile uyumlu hale getirmek için buradaki «فِى»yı «عَلٰى» mânâsına alarak göğün üzerinde, yani fevkında Arş üzerinde demek olduğunu söylemişlerdir. Ancak bundan kimisi sabit kalmak, kimisi de cihet (yön) mânâsını çıkarmışlardır. Bunlar ise, muhkem olan «لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ» âyetine ve daha başka âyet ve delillere de ters düşmektedir.

Ebu Müslim el-İsfahâni gibi bazıları da bunun, "Allah göktedir." diye zanneden müşriklerin zanlarına göre bir hitab olduğunu benimsemişlerse de, burada da hitabın önceki âyette olduğu gibi umumi bir anlam taşımasının sözgelimine daha uygun olmasından dolayı bu görüşün de makbul olduğunu ileri sürmek oldukça zordur. Bir kısım âlimler de bunun, وَهُوَ الَّذ۪ى فِى السَّمَٓاءِ اِلٰهٌ وَفِى الْاَرْضِ اِلٰهٌ *"Gökteki ilâh da, yerdeki ilâh da O'dur."* (Zuhruf, 43/84), وَاَوْحٰى ف۪ى كُلِّ سَمَٓاءٍ اَمْرَهَا *"Ve her göğe görevini vahyetti."* (Fussilet, 41/12) âyetleri doğrultusunda فِى السَّمَٓاءِ اَمْرُهُ yani "Hükmü, emri gökte cereyan etmektedir." demek olduğunu söylemişlerdir. Selef âlimleri ise bunu da الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى âyeti gibi müteşabih kabul ederek لَا يَعْلَمُ تَاْو۪يلَهُٓ اِلَّا اللّٰهُ *"Müteşabihin te'vilini Allah'tan başka kimse bilmez..."* (Al-i İmrân, 3/7) deyip te'vile girişmemişler, yani bundan şu kasdedilmektedir, diye mânâyı tayin etmeye kalkışmamışlar; mahiyetini Allah'a havale ederek bir cariye hadisinde olduğu gibi فِى السَّمَٓاءِ *"gökte"* demekle yetinmeyi daha ihtiyatlı görmüşler ve لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."* demekten de geri durmamışlardır.

Allah Teâlâ'nın yüce zatına ters düştüğü aklen ve naklen bilinen cisimlendirmek, benzetmek ve hulûl (bir cisme girme) fikirleri gibi batıl inançlara düşülmemesi için bizim ulaştığımız kanaat şudur: Buradaki sema, gök dediğimiz cismânî semadan ibaret değil, mutlak yükseklik ve üstünlük işaretidir. Maddî, manevî, cismânî ve ruhani bütün yaratıkların, mekanın ve zamanın üstü demek olan mutlak yükseklik mânâsınadır. İşte bu anlama göre مَنْ فِى السَّمَٓاءِ ancak Allah Teâlâ'dır. Zira her şeyin üzerinde, her şeyden üstün olan ancak O'dur. Arşın üzerinde demenin mânâsı da budur. Bunlar, gerek الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى *"Rahmân Arş'a istivâ etti."* (Tâhâ, 20/5) gerek مَنْ فِى السَّمَٓاءِ *"semada olan"* (Mülk, 67/16) vasıfları, tıpkı تَبَارَكَ وَتَعَالٰى *"yüce ve yüksek olmak"* وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظ۪يمُ *"O,*

yücedir, büyüktür." (Bakara, 2/255), وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ "O, her şeye gücü yetendir." (Hadid, 57/2), اِنَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ مُحِيطٌ "O, her şeyi kuşatıcıdır." (Fussilet, 41/54), لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَىْءٌ "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (Şûrâ, 42/11) âyetlerinde olduğu gibi mutlak tenzih ifade eden vasıflardır. Ve bu mânâ ile yücelik O'nun gerek yeryüzünde ve gerek semada eşyadan hiçbir şeye karşı nisbetinde bir fark ifade etmez. O, فِى السَّمَٓاءِ اِلٰهٌ وَفِى الْاَرْضِ اِلٰهٌ "Hem gökte hem de yerde ilâhtır." (Zuhruf, 43/84) âyetinin de gösterdiği gibi yerin ve göğün yaratıcısıdır. Ayrıca O, وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ "Nerede bulunursanız Allah sizinle beraberdir." (Hadid, 57/4) âyetine göre de, nerede olursak olalım bizimle beraberdir. Ancak O, her şeyden üstündür. Bizim nazarımızda yüceliğin en yüksek örneği gök olduğu için Allah Teâlâ'nın mutlak yüceliği de onunla ifade edilmiştir. Yalnızca yaratıcı ve yaratıkların isimlerini mukayese etmekle bile bu mânâ açıkça anlaşılmış olur. Allah göktedir. Göğün üzerindedir. Arş'ın üstündedir demekte ısrar edenlerin asıl maksatları da, Allah'ı cisimlendirmekten berî kılmakla bu mutlak yüceliği ispat etmektir. Fakat bunu takdir edemeyenler teşbihe sapmışlardır. Biz gök kelimesinden de yükseklik mânâsı anlarsak da, bu kelimenin kökü renk mânâsına olan "gök"le ilgilidir ve sema ise mutlak yükseklik mânâsını ifade eden "sümüv"den türemiştir. Bu yüzdendir ki gök tabirinde tecsim (cisimlendirme), sema tabirinde de yükseklik mânâsı açıkça anlaşılmaktadır. Gök demek her zaman sema demenin yerini tutmaz. Onun için "Allah semadadır." demek, Allah şu cisimlendirilen göktedir anlamında değildir. Sonra şunu da belirtmek gerekir ki «فى» harfinin ifade ettiği zarfiyyet ister hakiki olsun, ister mecazi olsun "kapsamak" mânâsını gerektirmez. Mesela, "Sema başımızdadır." "Yer ayağımızın altındadır." dediğimiz zaman bu cümlelerden "Kuş havadadır." cümlesinde olduğu gibi zarfiyyet mânâsı anlamayız. Ne başımızın semayı, ne de ayağımızın altının yeri kuşatmış olduğu iddiasında bulunmayız. İşte bu gibi yerlerde «فى» «على ، الى ، با» gibi diğer bir harf mânâsıyla da tefsir edilebilir. Bu yüzdendir ki مَنْ فِى السَّمَٓاءِ sözündeki zarfiyyet ile اَلنَّجْمُ فِى السَّمَٓاءِ "yıldız semadadır" cümlesindeki zarfiyyet aynı anlamda değildir. Bunun gibi Allah Teâlâ'nın semada olmasını, Güneş'in semada olması arzında değil, hisse göre ilmin, cahile göre âlimin, yaratıklara göre yaratıcının, mahkûma göre hâkimin ve memura göre âmirin üstünlüğü tarzında anlamak gerekmektedir. Âyette عَلَى السَّمَٓاءِ buyurulmayıp فِى السَّمَٓاءِ olarak zikredilmesi ise, O'nun yüceliğinin görünen ve görünmeyen her şeyi dışardan ve içerden kuşatmış olduğunu, semanın yalnız üstünde değil, içinde de hükmünü, ulûhiyyet ve yaratıcılığını ifade etmek gibi bir nükteyi de kapsadığını gösterir. Bu ise tamamen وَهُوَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَفِى الْاَرْضِ يَعْلَمُ

سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ *"O, göklerde ve yerde tek Allah'tır. Sizin gizlinizi, açığınızı, (hayır ve şerden) ne kazanacağınızı bilir."* (En'âm, 6/3) âyeti gibidir. فِى السَّمَاءِ اَمْرُهُ "Allah'ın emri semadadır," şeklinde tefsir edenler de bu anlamı kasdetmişlerdir. Demek ki, اَللّٰهُ فِى السَّمَاءِ لَا فِى الْاَرْضِ *"Allah, yerde değil, göktedir."* tezini savunanlar, O'nun mekândan münezzeh (berî) olarak her yerde hazır ve nâzır olduğunu inkâr edip وَهُوَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَفِى الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ âyetinin açık anlamına karşı gelmişlerdir. Evet, sadece اَللّٰهُ فِى الْاَرْضِ *"Allah yerdedir."* demenin de caiz olmayacağında ittifak vardır. Çünkü bununla mekan anlamı kasdedilmese bile, alçaklık mânâsına geldiği kolayca anlaşılmaktadır. Halbuki sadece اَللّٰهُ فِى السَّمَاءِ *"Allah semadadır."* demek ise, cisim, mekân ve cihet kasdedilmeyerek, mutlak yücelik ve yükseklik mânâsıyla caizdir. Çünkü sema, yeri de kuşatmaktadır. Fakat اَللّٰهُ لَيْسَ فِى الْاَرْضِ "Allah yerde değildir." sözü O'nun yerde Allahlık ve tapınılma vasfını, ilim ve kudretinin nüfuzunu inkâr, yahut yeri O'nun kuşatması dışında tutmak kasdıyla söylenirse caiz olmaz, küfür olur. Çünkü وَهُوَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَفِى الْاَرْضِ *"O, göklerde ve yerde tek Allah'tır."* (En'âm, 6/3) ve اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ *"Muhakkak O, her şeyi kuşatıcıdır."* (Fussilet, 41/54) Ancak mekân, alçaklık ve cisimlendirmeyi ortadan kaldırma mânâsı kasdedilirse, noksan sıfatlardan berî kılınmış olacağı için doğrudur. Yer, bize göre bile itaatkârdır. Lâkin bu mânâda اَللّٰهُ لَيْسَ فِى السَّمَاءِ "Allah, semada değildir, yani semada sabit değildir." demek de doğrudur ve öyle itikad edilmelidir. Çünkü O, semanın yaratıcısıdır. وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"O'nun kürsüsü semavat ve arzı kuşatmış."* (Bakara, 2/255)dır. وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ *"O yücedir, büyüktür."* (Bakara, 2/255), لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."* (Şûrâ, 42/11) اَللّٰهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ *"Allah sameddir, O, doğurmamış ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O'na eş ya da denk değildir."* (İhlas, 112/2-4) Bunun için وَهُوَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَفِى الْاَرْضِ âyetinden de "Allah Teâlâ'nın zatı, gökler ve yerin içinde sabittir." tarzında bir mânâ çıkarmaya kalkışmak doğru değildir. O'nu, göklerde ve yerde tapınılan Allah, diye anlamak gerekir. يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ *"Sizin gizlinizi de açığınızı da bilir."* (En'âm, 6/3) âyeti de bunu beyan etmektedir. Allah bütün göklerden ve yerden, Arş ve Kürsi'den ve her şeyden büyük, lütufkâr ve haberdardır. Her şeyden mutlak bir üstünlükle üstün olan yüce Rab'dır. İşte bu mânâ ile مَنْ فِى السَّمَاءِ 'dan "Allah" mânâsı anlamak doğru olur. Yaratan O, yeri itaatkâr kılan O, dönüş kendisine olan, dünya ve ahiret kendisinde birleşen mülkün sahibi, üstün ve yüce olan ancak O'dur. فَامْشُوا فِى مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَاِلَيْهِ النُّشُورُ *"Şu halde yerin omuzlarında dolaşın ve Allah'ın rızkından yeyin. Dönüş ancak O'nadır."* (Mülk, 67/15) emriyle bizim yeryüzünde yürümemizin ve dönüşümüzün kendisinden geldiği gibi yine kendi-

sinde son bulduğunu bildirerek bizi, yalnız yerdeki rızık ve hayat ile bırakmayıp وَفِى السَّمَاۤءِ رِزْقُكُمْ "Rızkınız semadadır." (Zariyat, 51/22) âyetinin ifade ettiği gibi gökte rızıklandırmak üzere kendisine davet buyurmakta olduğunu ve şu halde bizim yerin omuzlarında yürürken yer ile beraber ona doğru gidiyor olduğumuzu, bu gidişin ise kolay olmayıp ilerlemesi ne kadar yüksek ise, alçalma ve iniş tehlikesinin de o nisbette büyük bulunduğunu beyan ederek uyarı makamında siz lütfu ve kudreti altında bulunduğunuz "O semadakinden emin misiniz?" ءَاَمِنْتُمْ مَنْ فِى السَّمَاۤءِ diye buyurmuştur.

Yani O'nun sizi ve yeri hep bulunduğunuz halde tutup duracağından ve gidişinizde sizi hiç helak etmeyeceğinden emin oldunuz, güven kazandınız da hiç korkunuz kalmadı mı? O yer üzerindeki hareketlerinizde nasıl küfür ve nankörlüğe, şeytanlık ve isyana sapar da korkmazsınız O üstünüzdekinden? اَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْاَرْضَ **Sizi yere geçirivermesinden,** yahut yer ile beraber batırıvermesinden ki فَاِذَا هِىَ تَمُورُ **o vakit bir de bakarsınız ki o altınızdaki itaatkâr olan yer ızdırapla çalkalanıyordur.** O ızdıraplarla bir volkan ateşinde kaynar gidersiniz, o cehennemi boylarsınız. O halde Allah'tan korkun da o yerin üzerinde yürürken küfür ve şeytanlıkla onu bozmaktan, Allah'ın emirleri hilafına haksız ve çirkin hareketlerden sakının. Bu uyarı, yerin itaatkârlığını ortadan kaldırmakla dahilinden uyarıdır. ءَاَمِنْتُمْ مَنْ فِى السَّمَاۤءِ اَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا âyeti de, yerin itaatkârlığı ve uysallığı durduğu halde haricinden uyarıdır. Yani **yoksa emin misiniz o semadakinden, korkmaz mısınız? Şeytanlara atış taneleriyle saldırıldığı gibi üzerinize semadan bir hâsıb, taşlar, mermiler yağdırmağa memur bir elçi, bir melek, bir rüzgar gönderivermesinden.** فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ **Artık ileride nezirimin nasıl olduğunu bileceksiniz.** Gönderdiğim peygamberin yahut onunla haber verdiğim uyarı ve tehdidimin ne olduğunu, yani şimdi iman etmezseniz ileride fiilen bilmeğe mecbur olacaksınız. Ey o dönüşe bu tehdit ve uyarıya inanmayanlar! Gökten taş mı yağarmış? Tabii afetlerin bizimle ilgisi neymiş? Peygambere inanılır mıymış? diyenler! وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ***"Onlardan öncekiler de yalanlamışlardı."*** Misal vermek için burada muhatabdan gaibe geçilmiştir. Yani andolsun ki inanmayan inkârcılardan önceki kavimler, Nuh, Ad, Semûd, Firavun, Lût ve diğer kavimler gibi ardı arkası kesilenler, hep gönderilen uyarıcıları yalanlamışlardı da فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ **fakat nasıl olmuştu intikamım, yalanlamalarına karşı azabım?** Her birini görülmedik bir şekilde köklerinden helak eden azabım ne korkunç olmuştu? Yukarılarda haber verildiği üzere bilinen nezir, aslında neziri (uyarım) nekir de nekiri (intikamım) demektir. Ra'nın kesresiyle mütekellim ya'sından vazgeçilmiştir. Bunlar mastar da, sıfat

da olabilirler. Nekir, inkâra karşı görülmedik bir şekilde o ceza ile inkâr veya o cezaya memur olan kuvvettir. O davet ve bu uyarı ile beraber bir uyanma ve yükselme delilini göstermek için de buyuruluyor ki: اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ **Ya üstlerinde uçan kuşlara da mı bakmadılar?** صَٓافَّاتٍ **Bir düzeyde sıra oluşturur gibi devamlı surette kanat açıp süzerlerken** وَيَقْبِضْنَ **ve yumarlarken** ki onlar semada da kah süzülerek, kah yumularak nasıl yükselip nasıl iniyor? İrili ufaklı o uçanlar, o kartallar, o kara kuşlar, o leylekler ve diğer kuşlar, havadan ağır olan o ağırlıklarıyla bulutlar gibi yüksekte nasıl duruyor? Nasıl gidiyor, nasıl yol alıyor da yerde ve gökte yaratıcının rızkından nasıl nasibini alıyor. Musallat olduklarına nasıl musallat oluyorlar, savaşlar etrafında nasıl dolaşıyor, nasıl canlar alıyorlar? Sonra da nasıl çırpınıyor? Nasıl ve neden düşüyorlar? Yerin omuzlarında yürüyen ve özellikle muharebe meydanlarında veya küfür vadilerinde dolaşan kimselerin bunları görüp ibret almaları lazım gelmez mi? Onlar bütün bu fiilerinde, hareket ve sükunlarında kendi içlerinden gelen bir arzu, bir irade ile fail olmakla beraber her iki halde de مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا الرَّحْمٰنُ **onları ancak Rahmân tutuyor.** Gökde o tutuyor, yahut uçuşlarına o son veriyor. Ancak Allah Teâlâ'nın rahmetinin eseri olan bir nizamı, bir iradesi ile o yükseklerde uçabiliyorlar. O'nun emir ve müsadesiyle sırası geldikçe tepelerinizden inip savaş meydanlarında sizlere saldırıyorlar. O nizama muhalefet ettikleri veya bir gaflet gösterdikleri yahut içlerinden gelen arzu kesiliverdiği zaman da derhal tutulup yuvarlanıp düşüyor, helak oluyorlar. Demek ki اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ **O Rahmân her halde herşeyi görücüdür.** Muhakkak herşeyi tamamiyle görüyor ve gözetip duruyor. Bütün hayat ve dönüş hep O'nunla nihayete eriyor. İşte sizin yer yüzünde yürüyüşünüz ve yerin semaya doğru konumu da fezada, boşlukta uçan kuşlar gibidir. Sizi de tutan ve tutacak olan ancak o Rahmân'dır. Siz de O'nun, o kuşları uçuran nizamı ve tutması ile yükseklere uçabilirsiniz. Onlardan ibret alın uçun, fakat ne kadar uçsanız, yine öyle üzerinizde dolaşan ve haddini aştığınız halde Rahmân'ın emir ve tutmasıyla gökten inerek sizi avlayacak, binaenaleyh size karşı bir taraftan kandil bir taraftan da atış taneleri olacak olan nice kuşlar, uçaklar ve melekler vardır ki hepsi o Rahmân'ın kudret elinde askerleridirler. O halde sizler de O Rahmân'ın irade ve kudretine dayanarak O'nun emir ve nizamını takip ederek yerin omuzları üstünde uçaklar yapın ve imtihan meydanında yarışın. Fakat bütün hedefiniz ve gidişiniz O Rahmân'a karşı gelmek değil, O'na saygı ve kulluk ile katına dönmek, bağış ve mükafatına ulaşmak olsun. Çünkü ne kadar uçsanız, O'nun askerlerinden kurtulamaz, mülkünden dışarı çıkamaz, hiçbir yarık bulamaz, nihayet يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ

حَسِيرٌ *"Göz aciz ve bitkin halde sana dönecektir."* (Mülk, 67/4) âyetinin mânâsını anlayıp kendinize, kendi çalışmanıza geçerek başlangıcınız olan yaratıcıya dönmek mecburiyetinde kalırsınız ve hiçbir zaman O'nun kudretinin elinden yakanızı kurtaramazsınız. O hepsini görür, gözetir durur. Sizlere verdiği kulak ve akıl da, onları anlayıp dinleyerek iman etmeniz ve ona göre çalışmanız içindir.

اَمَّنْ هٰذَا الَّذ۪ي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ **O sizin askerleriniz ordunuz, kuvvet almak istediğiniz vasıtalarınız kimdir?** Putlarınızdan, şeytanlarınızdan tutun da yardım beklediğiniz silahlarınız, aletleriniz ve bütün yardımcılarınız ki يَنْصُرُكُمْ **sizleri kurtaracak** مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ **Rahmân'ın önünden?** O'nun azabından, yahut O Rahmân'ın dışında dayandığınız, güvendiğiniz şeyler... Demek ki O korumayınca, O'nun rahmeti ulaşmayınca ne yapsanız, ne kadar çabalasanız kendinizi koruyamazsınız. O'nun emirlerine uymayınca, O'na dayanmayınca, O'nun lütuf ve mağfiretine kavuşmayınca her şeyde zarardasınız. O sizin kulak ve aklınızı alıverse herşeyiniz duruverir. O'nun koyduğu hayat nizamı karışıverince her şey yok oluverir. Binaenaleyh O'nun dışında güvendiğiniz şeyler, yaptığınız ameller sönüverir, sönüverir değil, sizleri ebediyyen yakan bir cehennem, bir azab kesiliverir. اِنِ الْكَافِرُونَ اِلَّا ف۪ي غُرُورٍ **Kâfirler ancak bir gurur içindedirler.** O Rahmân'ı ve O'nun emirlerini, uyarılarını tanımayıp da yalnız hayatta kalmak için boğuşan ve öldükten sonraki hayatı inkar edenler aldanmaktan başka bir şey yapmış olmazlar. Uçsalar da kuş değildirler. اَمَّنْ هٰذَا الَّذ۪ي يَرْزُقُكُمْ **Size rızık verecek olan kimdir?** Kimdir o maddî ve manevî, cismanî veya ruhanî hayatınızın dayanağı olan gıdayı, nasibi size verecek? اِنْ اَمْسَكَ رِزْقَهُ **Şayet O rızkını keserse,** gerek nefsin dışından gerekse nefisten, verdiği rızıkları kesiverirse, mesela su ve havanızı yahut ışık ve idrakinizi alıverse bir damla suyu, bir soluk havayı size kim sunabilir? Bir lokma ekmeği nerde görürsünüz? Haydi diyelim ki bunları size sunmuş olsalar, ağzınıza soksalar veya siz onları biriktirmiş bulunsanız, o size hazım kuvveti vermez yahut kalbinizi, cereyanınızı durduruverirse bir yudum içebilir ya da bir lokma yiyebilir misiniz? Veya orduları besleyebilir misiniz? O halde rızkınızın rızık vericisiz olmayacağını bilir ve hep yemeyi düşünürsünüz de niçin o rızkı başkasından bekler, Rahman'ın mülkünde doğru dürüst iman ile çalışmazsınız; başkasından umar, tembellik yapar veya zulmeder, kendinizin ve kulların zararına koşarsınız? بَلْ لَجُّوا ف۪ي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ **Hayır ne kadar doğru yola çağırılsalar ve uyarılsalar Allah'ın kendilerini iman ve irfan ile rızıklandırmadığı o kâfirler, isyan ve dikbaşlılıkla vahşet ve firarda, haktan kaçınmada inad etmektedirler,** yan yan gider bir türlü doğru yola gel-

mezler. اَفَمَنْ يَمْشٖى مُكِبًّا عَلٰى وَجْهِهٖ اَهْدٰٓى **O halde yüz üstü kapanarak yürüyen mi hak gayesine daha iyi erer, muradına ulaşır?** İşte şeytanlıkta, batıl fikir ve inançta giden kâfirler, nankörler böyle yer yüzünde gözlerini yalnız alçaklığa, aşağılığa dikerek ve kendilerinden başkasını görmeyerek yüz üstü sürüne, sürüne giderler. Cehennemde de böyle sürüneceklerdir. Artık onlar mı daha iyi اَمَّنْ يَمْشٖى سَوِيًّا عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ **yoksa iman ve irfan ile doğru bir cadde üzerinde eğilmeden, dümdüz hakka giden, Allah'ı birleyen dosdoğru müminler mi daha iyi, daha hidayet üzere olur?** Hangi taraftan olmalı? Hangisinin ardından gitmeli? İnsan olan bir düşünmelidir. Şüphesiz insanlık hayvanlar gibi yerde sürünmekte, rızkı sadece yerde aramakta değil, doğru bir yol ve istikametle Hakk'a doğru düpe düz gitmektedir. O halde insan olanlar yerin omuzlarında yürümek ve yaratıcının rızkından yemek ve O'nun katına ulaşmak için ilk önce yaratıcının birliğine ve koyduğu hükümlerine iman ederek ve O'nun gösterdiği delilleri takip ederek maddeten ve manen doğru ve geniş yollar açmalı ve hakkın semtine dosdoğru yürümelidir. İşte bu, dosdoğru yol ve hak din olan tevhid (birlik) yoludur. O yolda düz gitmek de, dosdoğru bir şekilde ahlâk ve şeriat dairesinde yürümektir. Şu halde bunun gereklerinden ilki, اِمَاطَةُ الْاَذٰى عَنِ الطَّرٖيقِ "Yoldan eza verecek, engelleri, pislikleri kaldırarak" yerin her tarafına geniş ve temiz yollar yapmak ve oralarda öteye beriye sarkıntılık etmeksizin dosdoğru olarak edeb ve adaletle yürümektir.(1) Bunun için Allah Teâlâ Nuh Sûresi'nde geleceği üzere وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ بِسَاطًا لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا *"Allah, geniş yollar edinip dolaşabilesiniz diye, yeryüzünü sizin için bir sergi yapmıştır."* (Nuh, 71/19,20) buyurmaktadır. Şimdi de bu dosdoğru yürümenin esası; bu emirlerin bu uyarıların özeti olmak üzere Peygamber'e hitaben buyuruluyor ki:

قُلْ هُوَ الَّذٖٓى اَنْشَاَكُمْ **De ki: Ey bu söze muhatab olan insanlar!** Sizi yaratan, yani sizi bu vücutta ilk dirilten ancak o mülkün sahibi, o ölüm ve hayatı ve bu âlemin nizamını yaratan o lütufkâr ve herşeyden haberdar olan yaratıcı, **O yüce Rahmân'dır.** O'nun dışında hiçbir şey değil, ne şu ne bu, ne babalar analar, ne şu devlet bu devlet, ne yer ne gök hiçbiri değil, ancak hepinizi yaratan Allah Teâlâ'dır. Diğer sûrelerde geleceği üzere tavırdan tavıra o sizi yarattı وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ **ve size işitecek kulak, görecek gözler ve idrak edecek kalbler, gönüller verdi** ki siz önce o kulakla işitilmesi gereken sesleri ve ilmin başı olan Kur'ân âyetlerini, elem ve kederlere yahut haber ve uyarılara delalet eden

(1) Buhârî, Hibe, 35, Mezalim, 24, 28, Akika, 2, Birr, 38; Müslim, İman, 5; Ebu Davud, Edeb, 160, Zekat, 42; Tirmizî, İman, 6; Nesaî, İman, 16, Mukaddime, 9, Edeb, 7, 9; Ahmed b. Hanbel, II, 379, 445; V, 17.

sesleri, iniltileri, figanları, gürültü ve çığırtıları hep birlik kulağı ile dinleyesiniz ve görülmesi gereken, türlü renk ve manzaraları kapsayan, görüş, akıl ve tecrübe ile nice ilimlerin ortaya çıkarılmasına yol açacak olan tekvinî âyetleri (delilleri) göresiniz ve hepsini gönlünüzde duyup idrak edesiniz de ona göre gereğince iman ve doğrulukla vazifenizi yaparak onların şükrünü yerine getiresiniz قَلِيلاً مَا تَشْكُرُونَ **sizler pek az şükrediyorsunuz,** o nimetlerin kıymetini takdir etmiyor, onları veren Allah'a karşı ta'zim ve ibadet vazifelerinizi yapmıyor, yapsanız da pek az yapıyorsunuz, yahut pek azınız yapıyor. Bir çoklarınız o nimetlerin ve yaratıcının kıymetini bilmiyor, yanlış yollarda ve yaratılışlarının aksine olarak onları boş gayelerde kullanarak israf ediyorsunuz. Gerek yukarıdaki âyetlerden, gerek لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ *"Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık"* (Mülk, 67/10) âyetinden ve gerekse bu âyetten anlaşılıyor ki, kulak ve gözler, akıl ve vicdan, Allah Teâlâ'nın insanlara uzaktan acı veya tatlı haberler vermek için gönderdiği koruyucu elçilerin en yakınlarıdır. Kitapların tebligatı, melek ve peygamberlerin haber ve uyarıları herkese hep bunlar vasıtasıyla ulaştırılırlar. Gerçi dokunma, tatma ve koklama duyuları da Allah'ın birer habercisidir. Fakat bunlar, uzak tehlikeleri duyurmaz, en yakından haber verirler, o vakit ise korunmaya imkan kalmaz. Tehlike veya netice gelmiş çatmış bulunur. Kulak ve gözler, akıl ve kalb ise en uzaktan haber vererek gelecek için uygun bir tarzda uyarıda bulunurlar. Bunlardan güzel şekilde istifade etmek istemeyen ve yalnız dokunma, tatma ve koklama duyuları alanındaki alışkanlıklara düşkün olanlar "Allah bir şey indirmedi." diye ne peygamber, ne kitap ne uyarı dinlemez, şeytanların arkasına düşerek sonunda لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِى اَصْحَابِ السَّعِيرِ *"Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık (şimdi) bu alevli cehennemin mahkumları arasında olmazdık!"* (Mülk, 67/10) derler ve yanarlar. قُلْ هُوَ الَّذِى ذَرَاَكُمْ فِى الْاَرْضِ **De ki: Sizi zerre zerre yaratıp, yerde yayan,** çoğaltarak her hangi bir sebeple şuraya buraya, şu dereye, şu tepeye, şu ülkeye, şu noktaya, şu cemiyete bu cemiyete dağıtan da ancak, O sizi yaratan Allah'tır. Yoksa ne gelişir, ne çoğalır, ne büyür, ne dağılır ne de her biriniz bir yerde bir mevki işgal edebilirdiniz. وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ **Sonunda da hepiniz O'nun huzurunda toplanacaksınız;** her nerede olursanız olunuz, her hangi bir noktada, bir devlet ve toplulukta bulunursanız bulununuz, nihayet O'na sevkedilip O'nun katında toplanacaksınız. Böyle olmayan hiç bir ferd, hiçbir cemiyyet yoktur. O halde niçin önce sizi başkası yaratmış, başkası büyütmüş sonra da ölmeyecek, bulunduğunuz dünyada kalacak, yahut başkasına gidecekmişsiniz gibi davranıyor, başkalarına kulluk ediyor, başkalarından korkuyor, nankörlükle bu bayağılıkta kalmak is-

tiyorsunuz da, O'na gideceğinize iman ederek her hareketinizde O'nun rızasını gözetip şükrederek O'na gitmek istemiyorsunuz? Demek ki siz her nerede olursanız olunuz O'ndan kulağınıza, gözlerinize, gönüllerinize eriştirilen haberleri güzelce, samimiyyetle dinleyip onlara hıyanet etmeden hareket edecek olsanız hiçbir yerde ölümden kurtulamayacağınızı ve her nerede bulunursanız yaratıcının yardımıyla yaşadığınızı ve sonunda O'na gideceğinizi bilir anlarsınız. Ve bu anlayışla yüzünüzü O'na, O'nun kıblesine çevirip ancak O'ndan korkarak ve O'na şükrederek hareket edecek olsanız, اَيْنَمَا تَكُونُوا يَاْتِ بِكُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا *"Nerede olursanız olun sonunda Allah sizi bir araya getirir.."* (Bakara, 2/148) âyetine göre hepiniz bir cemiyyet olarak O'nun huzuruna ak yüzle girmiş ve başka korkuların hepsini atmış bulunursunuz. O sizi her şeyden kurtarır ve her murada erdirir. O'ndan başka saydıklarınız ve korktuklarınız ise O'nun elinden sizi kurtaramaz. Olsa olsa bir kaç günlük geçici bir zevk veya kedere sebebiyyet verebilir, o da Allah'ın izin ve iradesi olursa yapabilir. Ve nihayet hepiniz ferd ferd veya cemiyyet cemiyyet veya bütün yer ve gökle birlikte O'na sevkedilir, O'nun huzurunda yeni bir diriliş, ebedi ceza ve mükafat için toplanırsınız. وَيَقُولُونَ **Hakikat böyle iken kulaklar, gözler ve kalblerin kıymetini bilmeyen kâfirler diyorlar ki:** مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ **Ne zaman bu vaad?** وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ *"O'nun huzurunda toplanacaksınız"* (Mülk, 67/24) diye yapılan bu toplanma vaadi اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **eğer doğru iseniz.** Ey Peygamber! Ve ey o sözü bize getiren kulağımız ve duyan vicdanlarımız! Eğer biliyor, doğru söylüyorsanız onun ne zaman olacağını da söyleseniz ya! قُلْ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ **De ki: O ilim ancak Allah'ın yanındadır.** Yani birşeyin mutlak olarak meydana gelmesini bilmek başka, ne zaman meydana geleceğini bilmek başkadır. Her şeyin meydana geliş zamanını bildiği gibi, her birinizin veya hepinizin ne zaman ölüp, ne zaman dirilip toplanacağınızın tafsilatını da ancak Allah bilir. وَاِنَّمَا اَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ **Ben ise ancak açık bir uyarıcıyım,** sadece onun olacağını açıkça haber vererek sakındırıcı bir haberciyim. Yoksa yapacak olan ben değilim. Mutlaka vuku bulacağını biliyorsam da ne zaman meydana geleceğini bilmem. Onu haber vermek, sakındırma haberi değil bir icra tebliğinden ibarettir.

فَلَمَّا رَاَوْهُ زُلْفَةً **Derken o vaadi yakından gördüklerinde,** o ölüm ve sevk işaretleri belirip burunlarının ucuna gelince سِيئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا **o küfredenlerin,** yani Peygamber'in verdiği o habere ve onu duyan kulaklarına ve vicdanlarına inanmayıp da ne zaman diye alay eden kâfirlerin **yüzleri kötüleşivermişti.** Lâkin o vakit yakından duymanın faydası olmadı da وَقِيلَ هٰذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدَّعُونَ **işte o sizin eğlence tarzında hani diye "kendinize davet edip durduğunuz budur."**

denilmiştir. Onu sözleyen Mekke müşriklerine öyle olmuştu. قُلْ اَرَاَيْتُمْ **De ki: gördünüz ya söyleyin bakalım** اِنْ اَهْلَكَنِىَ اللّٰهُ وَمَنْ مَعِىَ **eğer Allah beni ve beninle beraber olan müminleri helak etse,** Mekke müşrikleri, uyarıların Allah Teâlâ tarafından olduğuna inanmayıp da, Peygamber'in dünyadaki hayatına mahsus olduğunu zannettikleri için "şu helak oluverse de kurtulsak" derlerdi. Fakat bu uyarının öyle zannettikleri gibi Peygamber'in vefatıyla kesilivermeyeceğini anlatmak üzere böyle buyuruluyor: Eğer Allah beni ve bütün beraberimdeki müminleri sizin arzu ettiğiniz gibi vefat ettirip ahirete gönderse اَوْ رَحِمَنَا **yahut da bizi esirgese** de size karşı yardım edip arzunuza rağmen yaşatsa, her iki takdirde de فَمَنْ يُجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ **kâfirleri can yakıcı bir azabdan kurtaracak kimmiş?** Demek ki, Allah'tan başka yokmuş, demek ki Allah'a imandan başka kurtuluş çaresi söz konusu değilmiş, siz iman etmedikçe ne Peygamber'in vefatından size bir fayda ne de onun başarısından size bir zarar gelecek değilmiş. Bütün o azab, bu dünyada kalmak sevdasıyla Allah'ın lütfuna, nimetine karşı olan küfrünüzden ve nankörlüğünüzden dolayı geliyormuş. İşte sizin hakkınız öyle yakıcı bir azabtır. Yaşamasını da ölümünü de Allah'tan bilen ve yalnız O'na kulluk eden bizlerin ise, sonucu ölüm olan geçici bir hayattan daha güzel ve sırf rahmet olan ebedi bir hayata güle güle gitmekten başka bir gayesi yoktur.

قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ اٰمَنَّا بِهٖ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا **De ki: İşte size o azabı, bize bu rahmeti veren Rahmân'dır ki, bizler O'na iman ettik ve ancak O'na güvenip dayandık,** kendimizi O'na verdik, O'na tevekkül ettik. Biz sizi çoklukla veya diğer bir vasıta ile değil, ancak O Rahmân'ın yardımıyla yendik ve yeneceğiz. Ey geri kalan kâfirler! فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ **Siz de ileride bileceksiniz ki açık bir sapıklık içinde bulunan kimmiş?** O Rahmân'a iman edip, O'na güvenen ve O'nun yoluna giden bizler mi? Yoksa geçici dünyaya aldanıp da O'nun uyarı ve rahmetine küfreden sizler mi? Dünyada hangisi yanlış gidiyormuş? Sonunda hangisi kaybedecekmiş anlayacaksınız. Bu hitab, hülasanın neticesinden sonra ortaya konan bir tehdiddir. Bununla beraber insaflı bir şekilde tebliğ edilmiştir. Hangisinin yanıldığını anlamak için şunu düşünmek yeter: قُلْ اَرَاَيْتُمْ **De ki: Gördünüz ya!** Kendinizi ve gösterilen yolu bir düşünün, söyleyin bakalım اِنْ اَصْبَحَ مَٓاؤُكُمْ غَوْرًا **eğer suyunuz çekiliverse;** hayatınızın en önemli ve genel mayası olan su yeryüzünden hepten çekiliverir de Allah rahmetini tamamen kesiverir, kaynaklarınız kurursa, yahut beden veya cemiyyetinizin suyu çekiliverir de o güvendiğiniz dünya hayatınız kuruyuverirse فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَٓاءٍ مَعِينٍ **size kim bir akarsu, bir menba, bir kaynak suyu getirebilir?** Hangi ferd, hangi devlet, hangi fen ve sanat sahibi yeryüzünde veya bedeninizde o hayat mayasını, asıl

maddesini yaratabilir? O Rahmân'dan başka hiç kimse getiremez. Bu artık en belirgin bir gerçek değil mi? Zira, suyun ne olduğunu anlayanlar ve "Biz onu hidrojen ve oksijenden elde ederiz." diyecek olanlar da bilirler ki, o gazlar, o buharlar, o havalar, o asıllar, onları tanıtan idrakler ve ortaya çıkaracak melekler de, Allah'tandır. Hep O Rahmân'ın bu âlemde mümine ve kâfire esirgemediği rahmetindendir. Demek ki O Rahmân'dan başka hayat verecek ve tevekkül edilecek hiçbir varlık yoktur. Hakikatte öldürecek ve ölüleri diriltebilecek O'ndan başka kimse yoktur. Demek ki O'ndan, O'nun rahmetinden başkasına dayananlar ve O'na gitmek istemeyenler Dünya ve ahirette açık bir sapıklık içindedirler. Ve öyle olduklarını, O'nun bir rahmeti olan o hayat suyu kesiliverdiği zaman anlayacaklardır. Biz işte O Rahmân'a iman ettik ve O'nun emrine hiç karşı gelmemek üzere kendimizi hayatta ve ölümde O'na teslim edip, O'na tevekkül ettik ve nihayet O'na, O'nun mağfiret ve rahmetine gideceğiz. Böyle inandık ve böyle karar verdik. Dileriz ki بِيَدِهِ الْمُلْكُ *"Mutlak hükümranlık elinde"* (Mülk, 67/1) olan O Kâdir, O Aziz ve Gafûr, O lütufkâr ve herşeyden haberdar olan, O herşeyi gören yegane yaratıcı, yegane Rahmân olan Rabbımız Teâlâ bizi bu yoldan şaşırtmasın, şeytanlara uydurmasın, imanımızı muhafaza buyursun da iyi huylar, yararlı işlerle güzel sona nail eylesin, bağış ve rahmetine ulaştırsın . وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *Hamd âlemlerin Rabbı Allah'adır.*

Kalem Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 52

« نٓ » Sûresi, Kalem Sûresi veya «نٓ . وَالْقَلَمِ» Sûresi denilen bu mübârek sûre de Mekke'de inmiştir. Hem de ilk inen sûrelerdendir. İbnü Abbas'tan gelen bir rivayete göre de «اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ»'den sonra bu sûre inmiştir. Müddessir veya Müzzemmil'in daha önce indiğini söyleyenler de vardır. Fakat Fatiha'nın tefsirinde geçtiği üzere âyet olarak ilk «اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ» (Alâk) Sûresi'nin başı, tam sûre olarak da tefsircilerin çoğuna göre önce Fatiha sûresi, sonra da Kalem Sûresi inmiştir. Şu halde Müddessir Sûresi'nin başından beş veya on âyetin bundan önce inmiş olması buna aykırı bulunmaz. Gerçekte «نٓ . وَالْقَلَمِ» âyeti, عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ *"Kalemle öğreten, insana bilmediğini öğreten"* (Alâk, 96/4-5) âyetlerine pek uygun düşmekle beraber, içerisinde nüzûl sebebi gibi görünen âyetler ve bu arada son âyeti, daha önce birçok âyetin indiğinin işitilmiş ve inanmayanlar tarafından hem şaşkınlık hem de küfürle karşılanmış olduğunu gösteriyor. Hatta en sahih görüşe göre Mülk Sûresi de Mekke'de inmiş olmakla

beraber, evvel veya sonra olmasına dair bilgi bulunmamasına bakarak onun da ilk kısmı veya sonundaki «فَلَمَّا رَاَوْهُ زُلْفَةً» (Mülk, 68/27)'den itibaren birkaç âyetin dışında kalan diğer âyetlerin de bundan önce inmiş olması ihtimali vardır.

Ayetleri : Elliikidir.
Kelimeleri : Üçyüz.
Harfleri : Bindörtyüzelli altı.
Fasılası : م ve ن harfleridir.

Bu sûrenin Mülk sûresi ile münâsebeti de çok güzel ve açıktır. Zira o sûre تَبَارَكَ الَّذ۪ي بِيَدِهِ الْمُلْكُ *"Mülk elinde bulunan Allah, yücedir."* (Mülk, 67/1) diye başlamış, ilâhi kudret ve mülkün enginliğini ve onun belirtilerinden olan ölüm ve hayat ile insanların yaratılış hikmetini ve yaratılış nizamının oluş tarzını, şeytanları ve inananlarla inanmayanları bekleyen sonu, bu konuda aydınlatma ve korkutmanın faydalarını, peygamberin önemini, şükrün ve vazifenin değerini ve âhiretin gerçek olduğunu ve Allah'ın Rahmân sıfatının eserleri ile Peygamber'e ve inananlara verdiği sözün ve rahmetinin yüksekliğini açıklayarak bir مَٓاءٍ مَع۪ينٍ (Mülk, 67/39) sorusu ile son bulmuş ve bu şekilde, kafirlere neticede mülklerinin yok olacağını hatırlatmak suretiyle korkutma yapılmış ve inananlara ilerde büyük bir mülk sözü vaadiyle müjde verilmiştir. Bu sûre ise o engin merhametli ile onun peygamberi arasında bir sır olan ve o «مَٓاءٍ مَع۪ينٍ»in kaynağına bir işareti andıran bir simge ve bir mülkü idare etmenin en önemli şartlarından olan kalem ve yazıya yemin ile başlayacak ve bundan en büyük amacın idrak ve ahlâk olduğuna dikkat çekmek için o yüce peygamberin idrak ve ahlâkının büyüklüğü ve imansızların, ahlâksızların, dalkavukların alçaklığı ve itaate layık olmadıkları ve en güzel mülk ve kültürün, düşüncesizlik, hırs ve cimrilik, baskı ve zorbalık, haksızlık ve zulüm gibi ahlaksızlık yüzünden yok olup gideceğini ve cezanın terbiye edici niteliğini ve uyanık olmayanlara ahiret azabının büyüklüğü ve takva ile korunanların kazancı, müslüman ile günahkârın farkı ve hakka karşı zorbalık yapmanın ve Allah'a ortak koşmanın yerilerek yok edilmesi ile akibetlerinin kötülüğü ve bunlarla uğraşırken sabırlı olmanın gerekliliği ve öfkenin zararı ve özetle Hz. Peygamber'in ve Kur'ân'ın yüceliği anlatılacaktır.

Ebu Hayyân "el-Bahru'l-Muhit"te şöyle der: "Bu sûrenin, kendinden önceki sûre ile münasebeti şudur: Önceki sûrede Yüce Allah'ın engin kudretiyle ilminin genişliğine ve mutlu ve mutsuzların hallerine dair şeyler ve eğer yüce Allah dilerse onları batıracağı ve üzerlerine taşlar yağdıracağı anlatılmış ve yüce Allah'ın haber verdiği bu şeylerin, Resulullah (s.a.v)'ın vahiy yoluyla aldığı

şeyler olduğu, kafirler ise buna bazan şiir, bazan büyü, bazan delilik dedikleri için yüce Allah bu sûreye peygamberinin bu suçlamalardan uzak olduğunu ve onların eziyetlerine sabretmesine karşılık mükafatını büyüteceğini ve onun ahlâkının büyüklüğünü açıklayarak başlamıştır."(1)

Bu ifade, nüzul sebebinin ne olduğunu da anlatmış olmaktadır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

نٓ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَۙ ﴿١﴾ مَٓا اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ ﴿٢﴾
وَاِنَّ لَكَ لَاَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ ﴿٣﴾ وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظ۪يمٍ ﴿٤﴾
فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَۙ ﴿٥﴾ بِاَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ ﴿٦﴾ اِنَّ
رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَب۪يلِه۪ۖ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَد۪ينَ ﴿٧﴾
فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّب۪ينَ ﴿٨﴾ وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ ﴿٩﴾
وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَه۪ينٍۙ ﴿١٠﴾ هَمَّازٍ مَشَّٓاءٍ بِنَم۪يمٍۙ ﴿١١﴾
مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ اَث۪يمٍۙ ﴿١٢﴾ عُتُلٍّ بَعْدَ ذٰلِكَ زَن۪يمٍۙ ﴿١٣﴾
اَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَن۪ينَۜ ﴿١٤﴾ اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ
اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿١٥﴾ سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ ﴿١٦﴾ اِنَّا بَلَوْنَاهُمْ
كَمَا بَلَوْنَٓا اَصْحَابَ الْجَنَّةِۚ اِذْ اَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِح۪ينَۙ ﴿١٧﴾

(1) Ebu Hayyan, el-Bahru'l-Muhit, VIII, 307.

وَلَا يَسْتَثْنُونَ ﴿١٨﴾ فَطَافَ عَلَيْهَا طَٓائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ
نَٓائِمُونَ ﴿١٩﴾ فَاَصْبَحَتْ كَالصَّر۪يمِ ﴿٢٠﴾ فَتَنَادَوْا مُصْبِح۪ينَ ﴿٢١﴾
اَنِ اغْدُوا عَلٰى حَرْثِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَارِم۪ينَ ﴿٢٢﴾ فَانْطَلَقُوا وَهُمْ
يَتَخَافَتُونَ ﴿٢٣﴾ اَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْك۪ينٌ ﴿٢٤﴾
وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قَادِر۪ينَ ﴿٢٥﴾ فَلَمَّا رَاَوْهَا قَالُٓوا اِنَّا لَضَٓالُّونَ ﴿٢٦﴾
بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٢٧﴾ قَالَ اَوْسَطُهُمْ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ
﴿٢٨﴾ قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَٓا اِنَّا كُنَّا ظَالِم۪ينَ ﴿٢٩﴾ فَاَقْبَلَ
بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ ﴿٣٠﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَٓا اِنَّا كُنَّا
طَاغ۪ينَ ﴿٣١﴾ عَسٰى رَبُّنَٓا اَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَٓا اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا
رَاغِبُونَ ﴿٣٢﴾ كَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا
يَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

Meâl-i Şerifi

1- Nûn, Kaleme ve yazdıklarına andolsun.

2- Sen Rabbinin nimetiyle mecnun değilsin.

3- Kuşkusuz senin için tükenmez bir ecir var.

4- Sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.

5- Sen de göreceksin, onlar da görecek.

6- Hanginizde imiş o fitne ve cinnet.

7- Doğrusu Rabbin, yolundan sapanı en iyi bilendir. Hidayete ereni de en iyi bilen O'dur.

8- O halde, yalanlayıcılara itaat etme.

9- Onlar istediler ki yumuşak davranasın da onlar da sana yumuşak davransınlar.

10- Şunların hiçbirine boyun eğme: Yemin edip duran aşağılık,

11- Daima kusur arayıp kınayan, hep lâf götürüp getiren,

12- Hayra engel olan, saldırgan, günahkâr,

13- Kaba ve haşin, sonra da kötülükle damgalı,

14- Mal ve oğulları var diye (böyle davranır).

15- Kendisine âyetlerimiz okunduğunda: "Eskilerin masalları" der.

16- Yakında biz onu hortumunun (burnunun) üzerinden damgalayacağız.

17- Biz onlara da belâ verdik, bahçe sahiplerine verdiğimiz gibi. Hani onlar sabah olunca bahçeyi mutlaka devşireceklerine yemin etmişlerdi.

18- İstisna da etmiyorlardı ("inşaallah" demiyorlardı).

19- Fakat onlar uyurken dolaşıcı bir belâ onu sardı da,

20- Bahçe simsiyah kesiliverdi.

21- Derken sabahleyin birbirlerine seslendiler:

22- "Haydi, devşirecekseniz erkenden ekininize gidin" diye.

23- Derken fırladılar, aralarında fısıldaşıyorlardı.

24- "Sakın bugün hiçbir yoksul bahçeye girip yanınıza sokulmasın" diyorlardı.

25- (Zanlarınca yoksulları) engellemeye güçleri yeterek erkenden gittiler.

26- Fakat bahçeyi gördüklerinde: "Biz herhalde yanlış gelmişiz" dediler.

27- "Yok, biz mahrum edilmişiz." (dediler).

28- İçlerinde en makul olanı şöyle dedi: "Ben size Rabbinizi tesbih etsenize dememiş miydim?"

29- "Rabbimizi tesbih ederiz, doğrusu biz zalimler imişiz." (dediler).

30- Ardından suçu birbirlerine yüklemeye başladılar.

31- Yazıklar olsun bize, dediler, biz azgınlarmışız.

32- Ola ki Rabbimiz bize onun yerine daha hayırlısını verir. Biz Rabbimize yönelir, ondan umarız.

33- İşte azap böyledir. Elbette ahiret azabı daha büyüktür. Fakat bilselerdi.

«نٓ» Nûn vakıf halinde sakin okunur. Üzerinde durulmayıp geçilmesi halinde, kırâetlerin çoğunda izhar ile, bazısında «واو» da gunneli veya gunnesiz idğam ile okunur. Ta ilk «الٓمٓ»de geçtiği üzere, bizim için lügat yönüyle olmasa bile mânâ itibariyle müteşabih âyetlerdendir. Bunun görünüşü «صٓ ، قٓ» gibi hecâ harflerinden bildiğimiz "nun" harfi olmasıdır ki Rahman, Kur'ân isimlerinin sonunda olduğu gibi gunneli bir sestir. Bir nokta ile bir hokka ve çanak gibi daireyi andırır bir şekilde yazılır. İsmi de, başı ve sonu bir olan «نون» lafzıdır. Harf denilen sesler içinde en titreşimli ses olması ve yaratılış kitabının düzeninde derece derece tek ve basit şeylerden bileşimler dizilerek baştan sona hakkın varlığını gösteren âyetler satıra konmuş olduğu gibi, fikir ve konuşmada ve kalemle yazıda da cümlelerin kelimelerden, kelimelerin harflerden dizilmesi nedeniyle ya özel olarak bir şeyi zikredip hepsini kasdetme türünden bütün hecâ harflerine işaret olarak veya beşer iniltisini ve yaratılış tınlamasını en fazla temsil eden bir ses yahut bize göre bir merkeze bakan yarım küre şeklinde görünen âlemin yer ve göğü ile suret ve mânâsını veya kalemle yazı yazılan bir hokka ile mürekkebini andırır bir şekilde yazılan «نون» harfinin özellikle kendisini göstererek fıtratta söz ve yazının kaynak ve gayesine bir işaret ve bunlara yemin ile dilin ve yazının ve yazı yazanların kıymetine dikkat çekerek meydan okuma ve çağrı ifade eder bir harftir. Ki zihinleri bir noktada derinlere götürerek indirilmiş kitaptan yaratılış kitabına ve varlığın başlangıcına kadar bütün harfleri düşündürebilir. Böyle olması aynı zamanda sûrenin ismi olmasına da engel değildir. "Nûn" diye okunurken ismi değil de müsemmâsının kastedildiğine dikkat çekmek için «نٓ» yazılmış ve sonuna hareke verilmeyip durularak okunmuştur. Harfin üzerinde bu şekilde durmakla önceki sûrenin sonundaki «مَاءٍ مَعِينٍ»i kaybetmiş olanların inlemeleri ancak bir akarsu gibi hayat mayası olmak üzere Rahman tarafından inen Kur'ân ile dinlendirilebileceğine ve kalemlerin onun için çalışması gerektiğine de insana zevk veren bir işaret vardır. Kısacası burada asıl kastedilen mânâ ne olursa olsun, her şeyden önce bunun,

bildiğimiz "nûn" harfi olduğu açıktır. Birçok tefsircinin tercih ettiği görüş de budur. Bu itibarla bu kelimenin lafzında bulunan müteşabihlik bir dereceye kadar giderilmiş demek ise de, kelimenin mânâsında bulunan müteşabihlik devam etmektedir. Bununla beraber Arapça'da "nûn" isminin, bu harften başka olarak Hz. Yunus'a "Zünnûn" denilmesinde olduğu gibi hût, yani "balık" mânâsına; keza yazı hokkası "divit" mânâsına ve daha bazı mânâlara geldiği de söylenir. Bu münasebetle burada şu rivâyetler de nakledilir:

1. Bazıları demiştir ki: «نون» büyük balıktır ki yerler onun üzerindedir ve buna Yehmut denilir. İbnü Cerir, İbnü Abbas'tan bu hususta şunları rivayet eder:

Yüce Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. O yaratılınca bütün olacaklar oldu. Sonra buhar yükseltildi, ondan gökler yaratıldı. Sonra «نون» yaratıldı. Yer o Nûn'un sırtına döşendi, sonra arz hareket etti, derken iyice çalkandı, onun üzerine dağlarla sabitleştirildi. Onun için dağlar yere karşı böbürlenirler. İbnü Abbas böyle dedi ve نٓ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ âyetlerini okudu.

Diğer bir rivayet de şöyledir: Rabbimin ilk yarattığı şey kalemdir. Ona "yaz" dedi o da kıyamete kadar olacakları yazdı. Sonra su üzerinde Nûn'u yarattı. Sonra onun üzerine yer kabuğunu örttü. Alûsî, bunu Ziya'nın el-Muhtâre'de ve Hâkim'in sahih diye ve daha bazılarının İbnü Abbas'tan rivayet eyledikleri bir hadis olmak üzere şöyle nakletmiştir: خَلَقَ اللّٰهُ تَعَالَى النُّونَ فَبَسَطَ الْأَرْضَ عَلَيْهِ فَاضْطَرَبَ النُّونُ فَمَادَتِ الْأَرْضُ فَأُثْبِتَتْ الْجِبَالُ ثُمَّ قَرَأَ : نٓ وَالْقَلَمِ... "Yüce Allah Nun'u yarattı. Sonra onun üzerine arz yayılıp döşendi. Bu nedenle Nûn deprendi. Bu sebeple arz meyledip kımıldadı. Bu suretle dağlar oturtulup yer onlarla sabitleştirildi. İbnü Abbas daha sonra نٓ وَالْقَلَمِ âyetlerini okudu".(1)

Görülüyor ki bu rivayetlerde hep Nûn ismi kullanılmış, Hût denilmemiştir. Fakat Mücahid'den gelen bir rivayette buna "arzın veya arzların üzerinde bulunduğu hut denilmiş olduğundan "balık" diye yayılmıştır. Bunun bizim bildiğimiz balık olmadığı açık olduğu halde bundan birçok yanlış mânâlar çıkarılmıştır. Fakat dikkatle okununca bunlar bize şunu anlatmış oluyor: Başlangıçta "Kalem-i a'lâ (yüce kalem) denilen ve ezeli takdirde kıyamete kadar olacak şeylerin bir projesini yazan ruhânî bir ilk unsur, bir kuvvet yaratılmıştır ki buna birçokları akl-ı evvel (ilk akıl) veya Muhammedî nûr demişlerdir. Sonra madde yaratılmıştır. Buna cevher dahi denilmiştir. Sonra bir su buharı gibi gaz halinde-

(1) Alûsî, a.g.e., XXIX, 28; Hakim, el-Müstedrek, II, 498.

ki maddeden gök cisimleri yaratılmış, sonra bunlardan sıvı halinde arzın maddesi ayrılmış ki fezâ dediğimiz uzay okyanusunda yüzen bu maddeye, küreye benzer şekilde olduğu anlatılmak üzere Nûn veya Hût ismi verilmiştir.[1] Yer küresinin böyle başlangıçta gök maddesinden ayrılacak yaratılmış olup buharlarla kuşatılan sıvı halindeki havada yüzmekte olan yuvarlak «ن» maddesi üzerinde sonra yer kabuğu dediğimiz toprak ve taş gibi cansız varlıklar tabakası yaratılmaya başlamış ve bu taraftan o Nûn maddesinin üzerine bir kabuk halinde yayılıp döşenmiş ve bu suretle arz meydana gelmiştir. Fakat her taraftan böyle sarılmış olan o Nûn evvelkisi gibi nefes alamıyarak nefesi tıkanmış bir balık gibi hareket edip deprenmeye başladığından, bu sebeple yerin hareketi yani depremler meydana gelmeğe ve bundan da yeryüzü çalkalanıp yarılarak volkanlar çıkmaya başlamış, bu sebeple de etrafına saçılan yer dalgaları da bastırıla bastırıla dağlar yaratılmış ve surette dağlar oturdukça arz zamanla yoğunluk ve sağlamlık kazanarak sabitleşip üzerinde durulabilecek bir hale gelmiştir.

Kur'ân'da dağlara "evtâd", yani "Arz'ın çivileri" denilmesi de bu mânâ ile açıklanmıştır. Dağların oluşumunun bu suretle yer üzerinde hayat için büyük yararları olmuştur. Bu sebeple dağların yere karşı böbürlenerek yukardan bakmaya hakları vardır. Bununla beraber bundan sonra yerin hareketi ve "hast" denilen volkan olayları hiç olmuyor değil zaman zaman nice yer sarsıntıları olmakta ve nice sivrilen dağlar yıkılıp yerin altından yeni dağlar, tepeler yaratılmaktadır. Fakat bunlar arasıra ve ilk çağlara oranla pek az derecede olduğundan, genel görünüşü ile arzın, üzerinde oturulabilir hale gelmiş olmasına bir engel teşkil etmemektedir. Bir gün olup da, Hâkka sûresi'nde geleceği gibi, yer altından büyük bir fışkırma ile yerin ve dağların bir anda un gibi dağılıp saçılmış bir toz haline getirilivermesi de her gün olması beklenen bir olaydır. Şimdiki halde meydana gelmekte olan yer sarsıntıları, yer çökmeleri, volkanlar dahi demek ki hep yerin altındaki o Nun'un Allah'ın emrine uyarak deprenmesiyle meydana gelmektedir. Yarılan yerler, fışkıran volkanlar, yeniden meydana gelen çukurlar, tepeler, ovalar hep o yüce Kalem'in çizdiği çizgiler, yazdığı yazılardır. Şimdi şunu itiraf etmek gerekir ki, zamanımızda yerin şekillenmesi ve dağların oluşumu ve yer sarsıntılarının meydana gelmesi hakkında fen adına arzın tabakaları ile ilgili bil-

---

(1) Her şeyde başlangıç ve son bir olduğu için, herhangi bir şeyde bir başlangıçtan neticede aynı başlangıca dönülmek üzere meydana gelen her hareket bir devir demek olduğundan, âlemin ve bütün cisimlerin yaratılışında asıl olan küresellıktir. Böyle bir devrin başlangıcına "evolusyon, ihtilâl veya tekallüb" tamamlanmasına da, "revolusyon inkılâb veya tekâmül" denilmesi zamanımızın terimlerinden olmuştur. (Müellif)

gilerden edinilebilen kanaatlerin özü de, bu rivayetlerin ifade ettiği mânâlardan başka bir şey değildir. Böyle iken birçokları, "arzın altında balık mı olurmuş" diye güler; birçokları da, "arzın altındaki gazların sıkışmasından, hareketinden, yerin üzerinde zelzele mi olurmuş" diye güler. İki taraf da birbirinin dediğini düşünüp anlamıyarak karşısındakine cahil veya kâfir demeye kadar işi götürür. Halbuki iki taraf da bunun Allah'ın emriyle olduğunu unutup cahillik etmektedir. İşte arzın içindeki asıl küreyi, merkezi oluşturan o Nûn'a bazı tefsirler "Hût-i A'zam" yani "Büyük Hût" ve "Yehmut" demişlerdir. Bunu "bâ" harfi ile, "mübhem" kökünden «يَهْمُوت» okuyanlar olmuş ise de "Kâdı hâşiler"inde iki noktalı "yâ"nın üstünü ve "hâ"nın sükûnu ile "yehmût" şeklinde okunacağı açıkça ifade edilmiştir. Bununla beraber "hâ"nın üstünüyle "melekût" ve "ceberût" kalıplarında bir mübâlağa kipi olması da açık görünmektedir.

YEHEM, delilik; EYHEMAN, "iki saldırıcı" demektir. Bedeviler, sel ile adama saldıran kızgın esirik deveye; şehirliler de, sel ile yangına "ey heman" derler.

YEHMA, "Sahrâ " kalıbında, ucu bucağı bulunmayan çöle, bir de asla bolluğu ve rahatlığı bulunmayan şiddetli kıtlık senesine denir. Bundan türetilen mübâlağa kipiyle "yehemût"; bir mânâ ile volkana, bir mânâ ile uzaya denilebileceği gibi son mânâ ile de yerin, başlangıçta açık iken sonra kabuğunun yaratılmasıyle altında merkezine kadar hapis kalıp sıkışmış ve bir delik buldukça fışkırmaya hazır olmak üzere deprenmesini saklamakta bulunmuş olan iç kısmına; şiddet ve dehşeti göz önünde bulundurularak "yehemût" ıztırabı ve çalkantısı itibariyle "Hût", iniltisi veya merkezi etrafında dönmesine bakılarak da "Nûn" denilmiş demek olur. İşte bazı tefsirciler bu anlatılan rivayetlere dayanarak buradaki "nûn"un, hût yani balık mânâsına olarak, burada anlattığımız "yehemut"a yemin olduğu kanaatine varmışlardır. Bir kısım tefsirciler de, sûrede فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ اِذْ نَادٰى وَهُوَ مَكْظُومٌ *"Sen Rabb'inin hükmüne sabret, balık sahibi (Yunus) gibi olma. Hani o kızgın bir halde Rabb'ine nidâ etmişti."* buyrulmuş olması ve bu âyetteki «صَاحِبِ الْحُوتِ»tan maksadın, Enbiya sûresinde geçen وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادٰى فِى الظُّلُمَاتِ *"Zünnûn olan Yunus'u da hatırla, O, bir zaman kızarak kavmini bırakıp gitmişti. Bizim kendisine güç yetiremeyeceğimizi sanmıştı da karanlıklar içinde niyaz etmişti."* (Enbiyâ, 21/87) âyeti gereği Zü'n-Nûn (yani Nûn'un sahibi) olan Hz. Yunus olduğuna ve Saffât suresinde فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ *"Kınanmış bir halde iken balık onu yutmuştu."* (Saffât, 37/142) buyrulmasına dayanarak, bu ipuçları sayesinde,

"burada Nûn, karanlıkları içinde Hz. Yunus'un hapsedildiği balıktır." görüşüne varmışlardır.

2. Yine İbnü Abbas'tan rivayet edilen ve Dahhak, Hasen ve Katade'nin tercihi olan görüşe dayanarak, bazıları da, "burada nûn, devat yani yazı hokkası demek olan divittir"(1) demişlerdir. Nûn'un bu mânâya geldiğine İbnü Atiyye ve Râzi, bir şairin şu beytini şahit getirmişlerdir:

اِذَامَا الشَّوْقُ يَرْجِعُ بِى اِلَيْهِمْ أَلَقْتُ النُّونَ بِالدَّمْعِ السَّحُومِ (2)

Buna göre, hokka ile kaleme yemin edilmiş demek olur. Çünkü yazı bunlarla yazılır. Konuşma gibi, kitap ve yazının da önem ve faydası pek büyüktür. Bununla birlikte bu mânâ yalnız Kalem'e yeminden de anlaşılır.

3. Nûr'dan bir levhadır denilmiştir ve Muaviye b. Kurre'nin, bunu bir merfu hadis olarak naklettiği söylenmiştir. Bu mânâ; ufukta göğün çizdiği yay içinde bir nokta gibi bulunan güneşin veya yerin bir «ن» şekli çizmesinden alınmış olabilir.

4. Yine İbnü Abbas'tan rivayet edildiğine göre, nûn, «اَلرَّحْمٰنُ» kelimesini oluşturan harflerin sonuncusudur.(3)

5. Cafer-i Sadık Hazretlerinden: Cennet nehirlerinden bir nehirdir. Bunlardan başka Kamus'ta anlatıldığı gibi nûn, hokka ve balık mânâsına geldiği gibi, "Şefretü's-Seyf", yani kılıcın ağzına da denir ve Arapların balık şeklinde bulunan bir kılıçlarının da adıdır. Doğru söze, keza küçük çocuğun çenesindeki çukura "nûne" denir. Bu "nûne" kelimesinin sonundaki "tâ" teklik için olduğundan, cins kastedildiğinde "nûn" denilmesi gerekir. Şu halde nûn, cins isim olarak نٓ وَالْقَلَمِ 'in, kılıç ve kaleme yemin olması ihtimali de vardır. Fakat burada bununla ilgili bir rivayet gelmemiştir. Keşşâf yazarı şöyle der: "Maksat, noktalı harflerden olan bu «ن» harfidir. Divit demelerine gelince, kelimenin bu mânâda kullanılması lugat bakımından mı, yoksa şer'î bakımdan mı, bilemem. Burada divitin ismi olduğu takdirde ya cins isim, ya özel isim olur. Eğer cins isim ise, i'rab ve tenvin nerede? Eğer özel isim ise, yine i'rab nerede? Hangisi

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-Mensur, VIII, 241.

(2) "Şiddetli arzu beni onlara çevirdikçe nûnu, yani yazı hokkasını sicim gibi akan göz yaşları ile likalarım. Gözlerimden sicim gibi yaşlar dökerek onları divitin mürekkebine lika yapar, öyle ağlıyarak mektup yazarım." Bilindiği gibi "lika", divitte mürekkebin içine konulan liftir. O konmayınca veya mürekkep kuruyunca yazı güzel yazılmaz. (Müellif)

(3) Kurtubi, Ahkamü'l-Kur'ân, XVIII, 224.

olsa, söz söylenirken bir yeri olması gerekir. Eğer "burada nûn, üzerine yemin edilen şeydir" dersek, cins isim olduğu takdirde, yeminden dolayı sonunun cer ve tenvinle okunması gerekir. O zaman yemin, bilinmeyen ve tanınmayan bir divite yapılmış ve sanki وَدَوَاةٍ وَالْقَلَم denilmiş olur. Özel isim olduğu takdirde de, bunu, yerine göre her türlü harekeyi alabilen bir kelime yaparak mecrur okumak veya özel isimlik ve dişilikten dolayı gayr-ı munsarif yaparak sonunu üstün okumak gerekirdi. Aynı şekilde bunu "hût" ile tefsir etmek de böyledir. O zaman ya balıklardan herhangi bir balık kastedilmiş olacak, yahut da, iddia ve zannettikleri "Yehmût"e özel isim olacak. Nûrdan veya altından bir levha, yahut "cennette bir nehir" diye tefsir de böyledir. Kısacası, bu kelimenin çeşitli durumlara göre sonu değişik şekillerde okunamadığı için, bundan maksadın isim değil, harfin kendisi olduğu ortaya çıkar. (1)

Ebu Hayyân da şöyle der: «ن» hece harflerinden ve gibi bir harftir. Sonunun harekesini etkileyen bir etken olmadan diğerleri ile beraber gelen bazı harfler gibi, sonunun harekesi değişmeyen bir kelimedir. Sonunun değil de cümle içinde bulunduğu yerin irab aldığına hükmedilir. Bunun, "Büyük Hût" un ismi olduğuna dari İbnü Abbas ve Mücahid'den; divit ismi olduğuna dair yine İbnü Abbas, Hasen, Katâde ve Dahhâk'ten; nûrdan bir levha olduğuna dair merfu olarak Muaviye b. Kurre'den, er-Rahman kelimesinin son harfi olduğuna dair yine İbnü Abbas'tan ve cennet nehirlerinden bir nehir olduğuna dair Cafer-i Sadık'tan yapılan rivayetlerden hiçbiri sahih olmasa gerektir. Ebu Nasr Abdurrahim Kuşeyri de tefsirinde: «ن» hece harflerinden bir harftir. Tam bir kelime olsaydı, Kalem gibi, sonundaki hareke, duruma göre değişirdi. Demek ki, diğer sûrelerin başındakiler gibi bir hecâ harfidir" demiştir.(2)

Bizim bütün bunlardan vardığımız sonuç şudur: Evet, yazılış şeklini ve lâfzını göz önünde bulundurur ve bu noktadan hareket edersek, burada sade bir hecâ harfidir. «ن» diye ismiyle okunuşu da "elif," "be" gibi sayma tarzında olduğu şüphesiz. Bunun asıl hükmü de meydan okuma ile ilimde derinleşenleri imtihandır. Lakin böyle olması sûrenin ismi olmasına engel olmayacağı gibi aklın yol göstermesiyle birçok anlamlara gelebilecek müteşabih bir simge olmasına da engel değil; aksine bunu gerektiricidir. Bundan dolayı "nûn" lafzının zihinleri sürükleyebileceği olası mânâlardan birini "maksat budur" diyerek, yalnız o anlama geldiğini söylemeye kalkışmak doğru olmaz. Bununla beraber

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 140-141.

(2) Ebu Hayyân, a.g.e., VIII, 307.

dilde az çok bilinen mânâlardan bazıları hakkında gelen ve rivayetçe pek zayıf olmadığı gibi, akıl açısından da anlayabilenler için mantıksız değil, aksine yararlı nüktelere işaret eden rivayetleri, doğru mânâlar taşıdığı halde yalanlamaya kalkışmak doğruluğa uygun düşmez. Zira İbnü Abbas'tan gelen rivayetlerin birkaç tane olması gösteriyor ki, İbnü Abbas bunları ayrı birer izah tarzı olmak üzere söylemiş ve her birinde bir fayda açıklamıştır. Hem Kalem'le ilgili أوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ الْقَلَمُ *"Allah'ın ilk yarattığı kalemdir."* fıkrası ve şu durumda "nûn" sesinden hatıra gelebilen ve özel önemi bulunan her anlam burada zihinden geçirilmek ve fakat Allah'ın maksadı bunlardan birisi mi, yoksa daha başka bir şey mi olduğu belirlenmeyerek bunun, insan oğlunun güçsüzlüğünü tanıtmak üzere anlam bakımından, müteşabih âyetlerden olduğuna karar verip لاَ يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللّٰهُ *"Onun tevilini ancak Allah bilir."* demek en uygun hareket olur. Gerçi lâfzın gösterdiği mânâ noktasından hareketle, ilk evvel yazıldığı gibi hecâ harflerinden olan «ن» harfini anlamak, anlatılan okunuşa göre, kesin demektir. Fakat burada bu kadarı müteşabihliği gidermek için yeterli değildir. "Bu vav, yemin içindir", demeye benzemez. Çünkü bu durumda da kelâmın meydana getirilmesi için «ن» harfiyle kalemin ve yazının ilgisini takdir edebilmek üzere akla ve zevke hitap eden birtakım ilgilerin düşünülmesi gerekir. İşte o zaman bu harfin yalnız bir simge olmak üzere söylenmiş bulunduğu ortaya çıkar. Bundan ise yine simge tarzında mümkün olabilen diğer ihtimalleri düşünmeye dalmak zorunlu olur. Bundan dolayıdır ki, bu kelimenin müteşabih olduğu gerçeği ortaya çıkar. Biz de bunun için diğer sûre başlarında bulunan bu tür harflerde olduğu gibi, bunun da müteşabih âyetlerden olduğunu açıklayarak söze başladık ki, bu hem selefin takip ettiği yola uygun, hem de "hecâ harflerinden bir harftir" diye kestirip atanların gözettikleri meydan okuma maksadına uygundur. Şu halde «نٓ» bir yemin mânâsı içeriyor mu, içermiyor mu, kestirilemez. Yemin takdir edilirse «وَالْقَلَمِ» deki vâv,«وَمَا» daki gibi atf (bağlaç) değilse yemin için olur. Bu Kalem nedir? Tefsirciler burada iki izah tarzı söylemişlerdir. Birisi "lâm"ın sözü geçen, bilinen bir şeyi ifade etmesi; birisi de cins için olmasına göredir. İbnü Cerir der ki: "Kalem, bilinen kalemdir. Şu kadar ki, Rabbimizin kalemler içinde yemin ettiği kalem, yüce Allah'ın yarattığı ve kendisine emir verdiği kalemdir. O kalem de bu emir üzerine, kıyamete kadar olacak şeyleri yazmıştır. Bana Muhammed b. Salih Enmati, ona Abbad b. Avvâm, ona da Abdulvahid b. Selim rivayet etmiştir. Abdulvahid dedi ki: Ata'yı dinledim, şöyle diyordu: Ubâde b. Samit'in oğlu Velid'e, "Baban vefat ederken ne vasiyet etti?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: Babam beni çağırdı, ey oğulcuğum! dedi. Allah'a karşı takva sahibi

olarak korun. Haberin olsun ki sen, Allah'ın birliğine; iyi ve kötü kadere iman etmedikçe Allah'a karşı takvalı olamaz ve ilme eremezsin. Ben, Allah Resulü (s.a.v)'nü dinledim şöyle diyordu: اِنَّ اوَّلَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ الْقَلَمَ فَقَالَ لَهُ: اُكْتُبْ. قَالَ يَارَبِّ وَمَا اَكْتُبُ؟ قَالَ: اُكْتُبِ الْقَدَرَ قَالَ: فَجَرَى الْقَلَمُ فِى تِلْكَ السَّاعَةِ بِمَا كَانَ وَمَا هُوَ كَائِنٌ اِلَى الْاَبَدِ "Haberiniz olsun ki, Allah ilk yarattığında kalemi yarattı da, ona "yaz" dedi. Kalem: "Ey rabbim! Ne yazayım ki? dedi. Allah: "Kaderi yaz" dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: İşte o anda kalem olmuş ve sonsuza kadar olacak şeyleri yazdı."[1] Mücahid'den gelen bir rivayet de şöyledir: نٓ وَالْقَلَمِ "kendisiyle zikir yazılandır". Demek ki, üzerine yemin edilen kalem, şer'an bilinen kalemdir ki, o da Levh-i Mahfuz'u yazan kalem, yahut Kur'ân yazılan kalemdir. Bununla beraber bunu, «عَلَّمَ بِالْقَلَمِ»de olduğu gibi kalem cinsine yorumlayanlar da vardır. Zemahşeri şöyle der: Yüce Allah, kalemin şanının yüceliğini göstermek için kaleme yemin etti. Çünkü onun yaratılıp düzlenmesinde büyük bir hikmete işaret vardır. Ve çünkü onda anlatılamayacak kadar çok fayda ve yararlar vardır.[2] İbnü Atiyye de şöyle der: Nun'a "Behmût" diyenler, kalemi, yüce Allah'ın yaratıp olmuş olacak her şeyi yazmasını emrettiği kaleme yorumladılar. «يَسْطُرُونَ»deki zamirin de, meleklerin yerini tuttuğunu söylediler. Ona "isimdir" diyenler de, onu, "insanların ellerinde kullanılan ve bilinen kalem" şeklinde yorumladılar. İbnü Abbas bunu rivayet etmiş ve يَسْطُرُونَ deki zamiri de, "insanlar"a göndermiştir. Bu durumda yemin, bunların hepsine yani yazı işine yapılmış olur ki "bu yazı işi bütün ilimlerin ve dünya ve ahiret işlerinin direğidir. Çünkü kalem, dilin kardeşi ve Allah tarafından verilen genel bir nimettir."

İmam Râzi de şöyle der: "Vel-Kalem" hakkında iki görüş vardır. Birisi budur ki, yemin edilen kalem, gerek gökte bulunanın, gerek yerde bulunanın yazdığı kalemin hepsini içine alan cins ismidir. Yüce Allah mantığı ihsan etmekle خَلَقَ الْاِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ *"İnsanı yarattı, ona beyanı öğretti."* (Rahmân, 55/3-4) diye minnet buyurduğu gibi وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ الَّذِى عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَالَمْ يَعْلَمْ *"Rabb'in en büyük kerem sahibidir. O, insana kalemle öğretti. İnsana bilmediğini öğretti"* (Alâk, 96/3-5) diye kalem ile yazmayı ihsan etmesiyle de minnet buyurmuştur. Bununla faydalanmanın izah ve yorumu şudur : Kalem üçüncü şahsı ikinci şahıs yerine koyar. Bu sebeple insan dil ile yakınına anlatabildiği istek ve maksadını kalem ile uzağa da anlatabilir. İkincisi, üzerine yemin edilen kalem اوَّلَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ

---

(1) Tirmizî, Kader, 17, Tefsîru Sureti 68; Ahmed b. Hanbel, V, 317; Keşfü'l-hafâ, I, 309 (824); el-Hakim, el-Müstedrek, 2/498; Beyhaki, es-Sünenü'l-Kübrâ, III, 9, X, 204.

(2) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 141.

الْقَلَمُ *"Allah'ın ilk yarattığı kalemdir."* [1] diye hadiste bildirilen daha evvel sözü edilen kalemdir. Yüce Allah bunu evvela yaratmış, sonra da onu kıyamete kadar olacakları yazdırmış, saat gelene kadar olacağı, bütün ecelleri, amelleri yazar, bu kalem, uzunluğu gök ile yer arası kadar nûrdan bir kalemdir. Kâdi, (herhalde bu, Kâdı Ebu Bekr Bâkıllânî olmalı) demiştir ki: Bu haberi mecazi mânâda almak gerekir. Çünkü yazı için özel bir alet olan kalem, kendisine emir verilecek veya yasak konulacak canlı ve akıllı bir varlık değildir. Onun yükümlü bir canlı olmasıyla, bir yazı âleti olması, birlikte düşünülebilecek bir şey değildir. Belki maksat "ona bütün olacakları yazdırdı" demektir. Bu tıpkı اِذَا قَضٰى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ *"Bir şeyi yaratmak istedi mi, ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir"* (Bakara, 2/117) sözü gibidir. Çünkü bunda ne bir emir, ne de bir yükümlülük yoktur. Belki takdir edilende, itiraz etmeden ve karşı koymadan sadece kudretin yerine getirilmesi vardır. Yine Râzi der ki: İnsanlardan bazıları da şu zan ve iddiada bulunmuştur: "Burada adı geçen kalem, akıldır. Ve o, bütün yaratılanların aslı gibi bir şeydir." Ve buna şunu delil göstermişlerdir. Zira haberlerde rivayet edilmiştir ki اَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ الْقَلَمُ *"Allah'ın ilk yarattığı kalem"* dir. Diğer bir haberde de اَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ الْعَقْلُ *"Allah'ın ilk yarattığı akıl"* dır.[2] Diğer bir haberde ise, "Allah'ın ilk yarattığı şey, bir cevherdir ki yüce Allah ona heybetle baktı, o eridi ve sıcaklık yaydı. Ondan bir duman ve köpük çıktı. Dumandan gökler, köpükten yer yaratıldı" buyrulmuştur.[3] Bu haberlerin hepsi birden gösteriyor ki, kalem, akıl ve yaratılmışların aslı olan o cevher hepsi aynı şeydir. Yoksa haberler arasında zıtlık olurdu."

Kâdı Beydâvî de bunları şöyle özetler: "Vel-Kalem", Levh'i yazan veya kendisiyle yazılandır. Ona yemin edildi. Çünkü faydaları çoktur."[4]

Celâleyn Tefsiri'nde de şöyle denir: "Kalem, bütün olanların Levh-i Mahfuz'da yazıldığı şeydir."[5] Bunu, kalem cinsinin tanıtımı olarak anlamak mümkün ise de, Süyuti'nin maksadı, bunun daha önce sözü edilen, bilinen kalem olmasıdır.

Bütün bunları gözden geçirdikten sonra biz de bu kanâate geliyoruz: Bilindiği gibi, daha önce kendisinden söz edildiği için, sonradan başına belirlilik

---

(1) Keşfü'l-hafâ, I, 309 (823)

(2) Keşfü'l-hafâ, I, 309 (823)

(3) Fahrü'r-Razî, Mefatihu'l-Gayb, XXX, 78.

(4) el-Beydâvî, a.g.e., II, 537.

(5) Celâleddin Mahallî ve Celâleddin Süyûtî, Tefsiru'l-Celâleyn, II, 230.

takısı olan «ال»in getirildiği isimler de, cins isim cümlesindendir. عَلَّمَ بِالْقَلَمِ *"Kalemle öğretti"* kriterine göre, kendisiyle insana ilim öğretilen kalem cinsinin bildiğimiz ve insanların kullandığı kalem olduğu açıktır. İnsan kalemi de Allah'ın yaratmasıyla olmuştur. Bu da ilk yaratıldığından beri olmuş ve olacak ve hatta sonsuza kadar olacakları ve söyleneni ve düşünüleni mümkün olduğu kadar yazmaktadır. Şüphe yok ki, gerek hakikat gerek mecaz, her ne mânâ ile olursa olsun, kaleme yemin edilince, bundan bir tek bilinen kalem dahi kastedilse, yine kalem cinsinin ve dolayısıyle insan kaleminin de bir şeref ve değeri anlaşılmış olur. Eğer bu yeminin cevabında, kendisine hitap edilen kişi özellikle Hz. Peygamber'in kendisi olmasaydı da hitap genel olsaydı, burada عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ *"O, kalemi öğretti. İnsana bilmediğini öğretti."* (Alak,96/4-5) gibi, insan kaleminin kastedildiği açık olurdu. Çünkü bütün insanlığın bizzat kullanmak suretiyle bilebildiği kalem o olurdu. Daha önce sözü geçen kalem olması kastedildiği takdirde de bunlardan biri veya bir kısmı olurdu. Bununla beraber bundan mecaz olarak, insan kaleminin bereket kaynağı olan yaratılış kaleminin kastedilmiş olması ihtimali de bulunurdu. Fakat burada hitap özellikle ilâhî nimete kavuşturularak hakkında, وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ *"Muhakkak ki sen büyük bir ahlâk üzeresin."* buyrulan Hz. Muhammed (s.a.v.)'in zatına ait olması ve bu yüce ahlâk kavramının içine وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ *"Sen Kur'ân'dan önce ne bir kitap okuyor, ne de elinle yazıyordun."* (Ankebut, 29/48) ve ayrıca وَمَا كُنْتَ تَدْرِى مَا الْكِتَابُ *"Sen önceleri, kitap nedir, iman nedir, bilmezdin."* (Şûrâ, 42/52) âyetlerinin ifade ettiği mânâlar da dahil olmakla, nimetin ve Hz. Peygamber'in sahip olduğu ahlâkın yüceliği insan kaleminden değil, doğrudan doğruya "yaratılış kalemi"nden meydana gelmiş, bundan önce de ilâhî mülkün büyüklük ve oluşundan söz edilmiş bulunması sebebiyle burada Peygambere yemin olunan kalemden maksat, ona bildirilmiş ve önceden bilinmiş olan "yaratılış kalemi" veya "ilk kalem" veya "yüce kalem" denilen ilâhî kalem olması gerekir. Bundan dolayı biz bu hususta en güzel açıklama biçimini İbnü Cerir'in rivayeti ile Celâleyn'in özetlenmesinde buluyoruz. Bunu usûl ilmi diliyle ifade edecek olursak şöyle dememiz gerekir: Bu «وَالْقَلَمِ»de kalem, metnin ibaresiyle "ilâhî kalem" mânâsına; işaret yoluyla da "insan kalemi" mânâsına gelmektedir. Buna cins isim diyenlerin maksadı da Râzî'nin uyarısına göre, gerek hakikat gerek mecaz مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الْقَلَمُ *"Kendisine kalem denilen şey"* mânâsına bu ikisinden daha geneldir. Yalnız, metnin ibaresi veya işareti ile gösterdiği mânâ ile zahirî yani görünen mânânın arasını ayırmamışlardır. Sonra şunu da unutmamak gerekir ki, bu «وَالْقَلَمِ»deki elif-lâm'ın, cinsin bütün fertlerini kapsamayı sağlamak için

söylenmiş olduğu görüşünde olan yoktur. Yani kalem cinsinin her ferdine de yemin edilmiş değildir. Dolayısıyle kaleme yemin edilmekle kalem cinsi, cins olarak yüceltilmiş olmakla beraber, her bir kalem ayrı ayrı yüceltilmiş değildir. Zira hakkı geçersiz kılma veya Allah'ın kullarına zarar verme yolunda şeytanlık ve ahlâksızlık veya beyinsizlikle fitne ve bozgunculuk vadilerinde yazı yazan yalancı ve delice kalemler yüceltilmeye layık değildir. Onlar da birer kalem olmaları nedeniyle önemli iseler de, hak ve hayır yönüyle değil, kötülük ve zarar yönüyledir. Bundan dolayı burada bu yeminin arkasından Hz. Peygamber'de delilik ve fitnenin bulunmadığı, ilâhî nimetin, anlayış ve ahlâkın, ecrin büyüklüğü açıklanarak ve ahlâksız ve yalancılar yerilerek o yöne de dikkat çekilecektir. Bu da gösterir ki, kalemden maksat, ilâhî kalem, hak kalemdir. O halde anlam şu olur: "Nûn" denilen başlangıç üzerinde bir an dur, dinle. Yemin ederim ona ve o bildiğin hak kaleme, وَمَا يَسْطُرُونَ **ve yazanların satıra dizip yazdıklarına ve yazacaklarına** ki ey Muhammed! Burada da dikkat edilecek önemli bir nükte vardır. يَسْطُرُونَ Erkek kişiler için kullanılan düzenli bir çoğul kelimedir. Bu çoğul, akıl sahibi olanlara özgü bir çoğuldur. Kalem tekil olarak söylendiği halde, yazış ve yazılanlar ona nisbet edilmeyip, daha önce hiç anılmamış akıl sahibi çoğul kişilere nisbet edilmiştir. Bu ise şunu anlatmış olur: Yazı yazan asıl kalem değil, onun arkasında göze görünmeyen bir akıl ve anlayış sahibidir. Onun için gördüğümüz kalemler, yazıları oranında daima arkalarında gizli olup da onları işleten bir akıl âlemindeki anlayışlı sahiplerini yani kendilerini tutanları gösterirler ki, gerçekte o kalemle o yazıları satıra dizip yazan onlardır. Kalemden maksat da kendisi değil, o yazdıklarıdır. «قلم» , «وما»deki atıf (bağlaç) görevini yapan vav gibi bir alettir. Bu suretle burada vâv, daha önce geçen kalemi daha sonra gelen kelimeye bağlayarak, yemin, kalem ve kalemin yazıları ile onun sahibi olan akıl sahibi kişileri göstermek üzere, hepsine birden yapılmıştır. O halde kalem ve yazılardan akıl ve mânâ âlemini, bunlardan da onları insan aklına yazan ilk kalemi, ondan da bu ilk kalemin sahibi, âlemlerin rabbı olan yüce Allah'ı anlamalıdır.

Kalem'e "insan kalemi" anlamı verilmesi halinde, kalem tutan yazıcılar, akıl ve idrak sahibi insanlar, hem de göze görünen bedenler değil, insanlık gerçeğine şekil veren şuurlar, zekâlar olduğu gibi; "yüce kalem" mânâsı verilmesi halinde de, görünüşte eşyanın şekillerini ve zihinlerde de mânâların şekillerini yazan melekler, onları yazan da yüce Allah'tır. Bunun için burada وَمَا يَسْطُرُونَ 'un faili (öznesi) olan zamir, kalemin insan kalemi olmasına göre, akıl sahibi insanlara işaret olduğu gibi "yüce kalem" olmasına göre de melekler olmak

üzere yorumlanmıştır. Bazı tefsirlerde insanlar, bazılarında da melekler denilmesi bundan dolayıdır. Dilimiz de böyle akıl sahibi erkekleri ifade etmek için kullanılan çoğul şekli bulunmadığı için bu nükte ifade edilemez. "Kalem ve yazdıklarına" dediğimizde, bundan yazıcılara geçiş, açıkça belirtilmemiş olur. Bir de «يَسْطُرُونَ» muzari kipidir. Bir şeyin devamlı yapıldığını, şu anda yapılmakta olduğunu ve gelecekte yapılacağını gösterir. Biz ise şimdiki hâl sigasından zaman kipinden sîğa-i sıla (bağ-fiil) kullanmadığımızdan bunu bir kelime ile ifade edemeyiz. "Yazdıklarına ve yazacaklarına" dediğimiz zaman da "yazıyor idiklerine" dememiş oluruz. Bu bize şunu da anlatmış oluyor ki, bu âyetler inerken yüce kalem yazmaya devam ediyordu ve daha edecektir. O halde, وَقَدْ جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ "Kalem, olan ile kurumuştur."(1) hadisi şerifi, "kalemin yazması tamamen durmuştur" demek değil, "olanlar yazılmış bitmiştir, fakat olacaklarla kalem kurumuş değil, onları yazmaya devam etmektedir" demek olur. Kaderde her şeyin yazılıp bitmesi, Kitab'ın anası olan Allah'ın ilmine göredir. Yoksa Levh-i mahfuz'a ve yaratılış sahasına göre يَمْحُو اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُ *"Allah dilediğini mahveder, dilediğini bırakır."* (Ra'd, 13/39)

Kısacası onlara yemin olsun ki, ey Muhammed! مَٓا اَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ **Sen Rabbinin nimeti sayesinde (veya onun nimeti hakkı için) deli değilsin.** Bu ve buna bağlı olarak anlatılanlar yeminin cevabıdır. «بِنِعْمَةِ رَبِّكَ» de bulunan «با» sıla (ulaç) veya yemin için olabilir. Ebu Hayyân, "Olumsuzlukta daha fazla vurgu ifade etmek üzere bunun, bir ara cümlesi halinde yemin için olması açıktır."(2) demiştir. İbnü Atıyye de: "Sen, Allah'a hamdolsun, fazilet sahibisin." cümlesindeki "Allah'a hamdolsun." sözü gibi, ara cümlesi olduğunu söylemiştir. zemahşeri ise, olumsuz olan haberler ilgisinden dolayı, "sen Rabbinin nimetiyle akıllısın." demek türünden, deli olmadığını söylemenin akıllı olduğunu söylemeye eşit olmak üzere ilâhî nimetin ilgisini ifade ettiğini veya zarf-ı müstekar olarak «أَنْتَ» zamirinden hâl olduğunu söylemiştir. Nimetten maksat da, peygamberlik ve onun gereği olan akıl, akılla beraber olan cesaret, güzel ahlâk, erdem, dünya ve ahirette mutluluk sebebi olan ilâhî lütuf ve bağışlardır. Kısacası mânâ: Hz. Peygamber'e ilk vahyin gelmesi ile peygmaberliğin başlaması üzerine Mekke kâfirlerinin haset, düşmanlık ve şaşkınlıkla yakıştırmaya kalkıştıkları delilik ve sapıklık kusurlarının kendisinden uzak; ak-

(1) Buhârî Kader, 2, Nikah, 8; Tirmizî, İman, 18; İbn Mâce, Mukaddime, 10; Nesaî, Nikah, 4; Ahmed b. Hanbel, II, 176, 197.

(2) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 307-308.

sine onun akıl, cesaret, doğruluk ve erdemle seçkin bir kimse olduğunu ve bütün bunlar, onu terbiye edip yetiştirerek nebilik ve resullük lütfeden yüce Rabbinin nimetleri cümlesinden olup, bu yüzden göreceği eziyetlere ve çekeceği sıkıntılara karşılık ilerde başa kakılmayan ve tükenmeyen mükafat ve nimetlere kavuşmak üzere bulunduğunu açıklayıp söz vererek Hz. Muhammed'in (s.a.v) şerefli nefsini aklamak ve temize çıkarmakla kuvvetlendirmek ve bu şekilde onu ilâhî bildirileri bütün âlemlere ulaştırmaya sevketmektir. غَيْرَ مَمْنُونٍ **Kesilmez, tükenmez, devamlı** hiç kesilmeyen bir nimet, yahut hiç kimsenin minnetini çekmeden sırf Allah'ın lütfu ve yardımı olan bir mükafat وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ **ve her halde sen kuşkusuz pek büyük bir ahlâk üzerindesin** yani gayret edip çalışmakla en yüksek hayır gayesine ulaştıracak pek büyük huylar, gerçekten saygıya değer karakter, meleke (yeti) ve maneviyat üzere yaratılmış bulunuyorsun. Onunla yürüyecek o gayeye ereceksin. İşte o ahlâk, doğru yolu, hak din olan İslâm dinini teşkil eden Kur'ân edebi ve ilâhî ahlâktır ki, onu yüce Allah lütfetmiş ve لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِى رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ *"Andolsun, Resulullah'ta sizin için güzel bir örnek vardır."* (Ahzab sûresi, 33/21) buyurmuştur. Onun büyüklüğünü insanlar anlayamaz da sabır ve tahammül edilmesi gereken deliliklerde bulunurlar. Rağıb'ın "Müfredât"ında açıklandığına göre "halk" ve "hulk" aslında birdir. Şerb ve şûrb (içmek), sarm ve surm (kesmek) gibidir. Fakat halk, gözleri görülebilen sûret, şekil ve durumlara; hulk ise, gönülle anlaşılabilen kuvvetlere ait olmuştur. Çoğulu "huluk" ve "ahlâk" gelir. Fakat dilimizde ahlâk kelimesinin de "evlad" kelimesi gibi tekil anlamda kullanılması yaygın hale gelmiştir. Ahlâk, aslında güzel olan huylardır. Çirkin huylulara ahlâksız denir. Bununla beraber yatkınlık ve maharet esas olduğundan iyilik veya kötülüğü alışkanlık haline getirmiş olmasına göre iyi ahlâk ve kötü ahlâk, güzel ahlâklı ve çirkin ahlâklı diye bir ayırım yapılır.(1) خُلُقٍ عَظِيمٍ 'in tefsiri ile ilgili olarak gelen rivayetler: İbnü Abbas'tan: 1) Büyük bir din, 2) büyük bir din ki, o İslâm'dır. Mücahid'den: Din, İbnü Zeyd'den: Kur'ân edebi. İmam Ahmed, Dârimi, İbnü Mâce, Nesâî İbnü Cerir ve daha diğerlerinin Said b. Hişam'dan yaptıkları nakil şöyledir: Said der ki: Allah Resulü'nün ahlâkını Hz. Aişe'ye sordum. "Kur'ân okumuyor musun?" dedi. "Okuyorum" dedim. "İşte, dedi. Hz. Peygamber'in ahlâkı Kur'ân idi". Bunda iki mânâ vardır: Kur'ân'da anlatılan bütün ahlâkî değerlerin hepsi onda vardı. O, Kur'ân'ın sakındırdığı eksikliklerin hepsinden korunurdu. فَاسْتَقِمْ كَمَا اُمِرْتَ *"Emrolunduğun şekilde dosdoğru hareket et."* (Hud Suresi, 11/112) emrinin

(1) Rağıb el-İsfehanî, a.g.e., el-Müfredat, 157.

tamamiyle doğruluk ölçütü idi. Onu anlamak, Kur'ân'ı tamamen anlamaya bağlıdır, demek olur. Birisi de, onun ahlâkı Kur'ân'da وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ buyrulduğu üzere öyle büyük bir ahlâk idi ki, onu başka bir tarif ile anlatmak mümkün değildir, demek olur. Dahhâk'tan şöyle rivayet edilmiştir: " لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ yani o, Allah'ın kendisine emrettiği ve ona vekalet verdiği dini ve emri üzerinedir." Burada «خُلُقٍ» kelimesinin sonundaki tenvin yüceltme ifade eder. Başkalarının tam anlamıyle anlayamayacakları güzelliklerle seçkin kılınmış bir ahlâk demektir. Görülüyor ki, önce gerçeklik ve vurgu için olan «اِنَّ», ikinci olarak vurgu ifade eden başlangıç "lâm"ı ile, üçüncü olarak, yüceltme ifade eden tenvin, dördüncü olarak da "büyük" sıfatı ile Hz. Muhammed'in sahip olduğu ahlâkın ululuk ve yüceliği kat kat güvence içinde açıklanıp duyurulmuş ve bu cümlede, yukardaki yeminin cevabına bağlamak suretiyle desteklenip vurgulanarak bu apaçık Kitap'ta "yüce kalem"in yazdığı satırların, büyük ve seçkin bir âyeti olmak üzere konulmuştur.

فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ *"Sen göreceksin, onlar da görecekler."* Ahlâk kavramında pratik olarak bir gayeye yürümek, istenen ve beklenen bir şey olduğu için bu âyet de, onun ilerde niyet ve fikirden iş sahasına çıkarak deney sahasındaki belirtileriyle düşmanlar tarafından da görülebileceğine dair bir söz verme ve bu suretle Peygamber'e ve müminlere bir kat daha destek olma ve Peygamber'e deli ve çıldırmış diyen kafirlere bir uyarı ve korkutmadır.

بِاَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ *"O fitne hanginizde imiş?"* Meftûn, ism-i mef'ul olarak, "fitne ve belâya tutulmuş deli" demek olduğu gibi, mastar olarak "fitne ve delilik" mânâsına da gelir. Burada اَيُّكُمْ "hanginiz" denilmeyip «بِا» ile بِاَيِّكُمْ *"hanginizde"* denilmiş olması açısından tefsirciler ikinci mânâyı daha uygun görmüşlerdir. Öncekine göre mânâ; "içinizde iki taraftan hanginizde imiş veya hanginizle imiş o fitneye tutulmuş deli? Sen mi, yoksa sana o kâfirler içinden mecnun, deli diyen mi?" demek olur. İkinciye göre de mânâ: "İki taraftan hanginizde imiş o fitne ve delilik? Sende mi, onlarda mı?" demek olur ki iki mânâ da doğrudur. Ancak öncekinde "meftûn" lâfzının görünüşüne bakarak açık olmakla beraber, anlam itibarıyla herkesin kavrayamayacağı ince bir dolaşım vardır. İkincisinde ise "meftûn" lâfzının dış görünüşünün aksine olmakla birlikte mânâ açıktır.

اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ *"Şüphesiz Rabb'in daha iyi bilendir."* Bu açıklama da Peygamber'e yukarki hitabı yapan ve güvenceyi veren yüce Allah'ın ortaktan uzak olan kendi ilâhlık şanını; sıfatlarının, ilim ve gücünün yüksekliğini ve dolayısıyle ona inanılıp güvenilerek itaat edilmesi ve aksine hareket etmekten

sakınılması gerektiğini anlatmak suretiyle, bir taraftan yapılacak bildiri ve duyuruları başından ve sonundan vesikalandırarak ve özellikle kendisine yönelterek verilecek duyurulara bir hazırlamadır. Yani sana o ihsanı yapan, o garanti ve güvenceyi veren ve önünü sonunu görüp gözetecek ve eğriye doğruya hak ettiğini verecek olan ancak Rabbındır. Çünkü odur ancak seni yetiştiren, herkesten de senden de daha iyi bilen بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِه۪ **yolundan sapanı.** Aklı varken dünya ve ahirette mutluluğa götürecek hak yolundan sapmış, çığırından çıkmış, sonsuz mutsuzluğa götürecek yanlış yolda kendini kaybetmiş olanları ki gerçekte deliler, sapıklar onlardır. وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَد۪ينَ **Yine odur ancak en iyi bilen eğrilikten sakınıp doğru yolu tutmuş, neticede arzuladıklarına kavuşacak olanları,** ki gerçekte aklı olanlar da işte onlardır. O halde ancak Rabbine itaat et, Rabbinin gösterdiği yolda git de فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّب۪ينَ **artık itaat etme o yalanlayıcılara.** Bu gerçekleri yalanlayan, yalan çıkarmaya çalışarak yalancılık eden ve sonunda kendi kendilerini yalanlayacak olan inkârcıları dinleme, tanıma, sözlerini tutma, seni sokmak istedikleri yanlış yola gitme, haksızlıklarına, isyanlarına rağmen görevine, o yüce ahlâkın uygulanmasına devam et. "Fâ-i cezâiyye" nin işaretiyle yukarıki güvencenin ilk neticesi olan bu yasaklama, Allah yolunda yapılacak görevin başlangıcını açıklayan bir öğüttür. Öncelikle ve özel olarak Peygambere hitap olmakla birlikte, sûrenin sonundan anlaşılacağı gibi, dolaylı olarak, akıl taşıyan herkese bir öğüttür. Yani, hakyolunda ilk işin bu olsun. Hakk'ı tanımayan, cezasına inanmayan inkârcıları tanıma, sözlerini tutma, yalanlarına aldanmaktan, düşecekleri kötü sonuca düşmekten sakın, her şeyden önce uyanık ve samimi ol. Temizlik, dürüstlük her olgunluğun başıdır. Gerçi ahlâkın büyüklerinden birisi de hoş görülü olmak, bağışlamaktır. Fakat bağış, hoşgörülü ve yumuşak huylu olmak, haksızlığı teşvikte, ciddiyetsizlikte ve yağcılıkta değil; temiz, samimi ve cesur olmakta ve bunların neticelerine sabır ve tahammül ile ilim, irfan ve terbiye yaymaktadır. Şunu da bil ki, sana deli diyen, aldanmış diyen, sapık diyen, öyle yalanlar yayan o yalancılar onu samimiyetle değil, düşmanlık güderek söylediler. Zira وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ **arzu ettiler ki sen yağcılık yapsan.** Onları yağlasan, taptıklarına, alçak maksatlarına, haksızlıklarına ilişmesen, olur desen, yalanlarına yağ sürsen diye istediler de onun için yalanlamaya kalkıştılar. Yoksa sen yağcılık edecek, maksatlarını yerine getirme arzularını devam ettirecek olsaydın, böylece sen de onların sapıklıklarına katılmış bulunsaydın فَيُدْهِنُونَ **o vakit yaltaklanacaklardı.** Onlar da sana yağ çekecek, yalanı doğrulayacak, ne büyük, ne akıllı adam diyeceklerdi. Fakat sen onlara yağcılık yapmayıp doğruyu söylediğin, Allah'ın emrini, pey-

gamberliğini bildirdiğin için öyle iftiraya kalkıştılar, bile bile yalan söylediler. Onun için sen onlara itaat etme, arzularına yağ sürme. İşte yüce ahlâkın ilk prensibi budur. Demek ki dil, kalem kendilerine yemin edilmeye layık varlıklar olmakla beraber doğruyu söylemek için çalışmayan yağcı diller, yağcı kalemler ve onları dinleyenler büyüklükten, yüce ahlâktan, akıldan uzak ve itaat edilmeye layık olmayan zavallılardır.

وَلَا تُطِعْ كُلَّ **Şunların hiçbirine ve genel kurullarına itaat etme.** حَلَّافٍ **Çok yemin edici** çok yemin etmeye alışmış, eğriye doğruya yemin eder durur. Yemin bir zorunluluk ve kesin bir gereklilik halinde hakkı vurgulamak ve ortaya çıkarmak için yapılır, pek büyük bir vurgu gücüdür. Çok çok yemin edip durmak ise, onu hafife almak, kendi kendinin delilini çürütmektir. Gerçi Allah'ın ismini saygı ile çok zikretmek çok sevaptır. En büyük ibadettir. Fakat onu her şeyde bir destekleme aracı olarak kullanmak, sık sık şahit olarak çağırıp durmak ise Allah'ı anmak ve ona saygı göstermek değil, onun ululuk ve kutsallığına saldırmaktır. Onun için yemin eden kimse son bir zorunluluk halinde, onun şahitlik ve kefilliğine baş vururken bütün hakkından emin olacak şekilde düşüne düşüne titriye titriye başvurmalıdır. Yoksa o yemin o kimsenin saygısızlığını ve yüce Allah'ın ululuğunu tanımadığını, yeminin son derece kutsal tutulması gereken ve hakkın ortaya çıkarılması, güvenliğin yerleştirilip sabitleştirilmesi için her yolun kesildiği en son noktada baş vurulacak en son ve biricik destekleyici güç olduğunu ve onu hafife alanın bütün yasal güvenliği çiğnemiş ve dolayısıyle kendi vicdanında kendine dahi hayat hakkı bırakmamış olacağını duymadığını, düşünmediğini gösterir. Bu ise yeminin hükmünü tanımamak demek olan yeminsizlikten إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ *"Onların yeminleri yoktur."* (Tevbe sûresi, 9/12) kriteri ile ifade edilen mânâdan daha bayağı bir çelişkidir. Destek almak için başvurduğu en büyük gücün zayıflığını ilan ederek kendini yıkmaktır. Onun için bu, gerek inanç, gerekse amel bakımından her kötülüğün kaynağıdır. Bunu anlamak için burada her fenalığın başında sayılmasını düşünmek yeter. Bundan dolayı insan kesin olarak bildiği hakta dahi çok çok yemin etmekten sakınmalıdır. Zira düşüncesizce yemin eden, yalan yere yemin etmeye de alışır. Doğruya eğriye yemin etmeye alışmış olanlarda ise şu niteliklerin hepsi bulunabilir. مَهِينٍ **alçak,** görüşü ve düşüncesi önemsiz, bayağı düşünür, kendi kendini küçük düşürür, yalancı, değersiz, her kalıba dökülür, her fenalığa sürüklenir. هَمَّازٍ **Koğucu:** Şunu bunu ayıplar, yerer, arkasından çekiştirir, kötüleyip ayıplayarak bizler, iğneler, dürtüştürür, bizleyici, mahmuzlayıcı. مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ **Koğuculukla**

gezer, hafiyelik, boşboğazlıkla yaşar. مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ **Hayır engeli,** hiç hayra yaramaz. Son derece cimri olduğu gibi başkalarının yapacağı hayra da engel olur. Hayır düşmanı. مُعْتَدٍ **Sınır tanımaz,** haddini aşkın, hakkına razı olmaz, hak yiyen, أَثِيمٍ **Günahtan vebalden çekinmez,** günah yüklü, عُتُلٍّ **zobu** kaba, saygısız, zorba, obur, bulduğunu çarpar yer, ölçüsüz ve yakışıksız sözler söyler, acımasız, despot. بَعْدَ ذَلِكَ **Ondan sonra da** yani bütün bu fena huyların arkasından da, onlarla beraber زَنِيمٍ **bir delme takma,** soyu takma, uydurma, yahut fenalıkla tanınan, edepsiz damgalı, yahut dalkavuk.

ZENÎM, "zeneme" den türetilmiştir. Zeneme, keçinin, koyunun boynunda, kulağı dibinde derisinden küpeye benzer yumrucuklara yahut kulağı delinip de ucundan asılı bırakılan sarkıntıya denir ki, her tarafa sallanır durur. Dilimizde o koyun veya keçiye küpeli denildiği gibi Arapça'da da zenim denilir. Burada bundan istiâre edilmiştir ki, bu Türkçe'de en çok dalkavuk veya kulağı yirik yahut kulağı kesik yahut kulağı küpeli sözlerindeki mecaz mânâyı andırır. İbnü Cerir'in tefsirinde açıklandığı gibi tefsirciler İbnü Abbas ve diğerlerinden bu kelimenin tanıtımı hususunda şunları nakletmişlerdir: "Nesebi şüpheli, nesebi başkasının nesebine katılmış, piç, kötülükle tanınmış, kötü damgalı, damgalı kâfir, çok zalim, aşağılık, fena huylu...."(1)

Buharî'de bu sûrenin tefsirinde Mücahid ve İbnü Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ "Zenim, Kureyş'ten kulağında, bazı koyunların kulağındaki küpeyi andırır sarkıntı gibi sarkıntı bulunan bir adamdır."(2) İbnü Cerir ve İbnü Merduye de bu mânâda rivayet etmişlerdir. Fakat "bunun çalışarak elde edilen bir şey olmayıp yaratılıştan var olan bir şey olduğuna göre yerilen huylar arasında sayılmaması gerektiği halde, nasıl olur da huyların en yerileni, en aşağısı sayılır?" diye bir soru sorulduğunda bunun mânâsında bir müşkillik bulunduğunu söylemiş ve çözümünde duraksamıştır. Fakat yine Âlûsi'nin açıklamasına göre, bu özellik söylediğimiz gibi hem doğal hem sonradan kazanılmış olabileceği için, bunu sonradan elde edilmiş bir özellik olarak anlamak veya mecazî mânâya almak daha uygun olur. Onun için diğer mânâlarla izah edilmiştir. Sonra aynı soru, kişinin kendi yapması olmadan ona katılan ve ondan ayrılmayan diğer özellikler hakkında da sorulabilir. O halde gerek âyeti ve gerek rivayeti bu özelliğin sonradan kazanılmış olması noktasından ele alarak anlamak gerekir. Bundan dolayı «زَنِيمٍ»in dalkavuk yahut

---

(1) et-Taberî, a.g.e., XXIX, 17.
(2) Buhârî, Tefsiru Sureti 68/1.

küpeli alçak mânâsında olması uygun düşer. Bunlar herhalde bir «عُتُلٍّ»ün yani kaba, saygısız, acımasızın arkasındadır. Yahut utüll, kendisi de öyledir demek olur.

Konu fena huylardan, alçaklıklardan sakınmak ve onların sembolü olup da o yola sevkedebilecek olanların ardına düşmemekle ilgili ahlâkî ve sosyal bir konu olunca, tefsirciler gayet renkli ve zengin olan bu Kur'ân kelimelerini anlayıp anlatarak irşada çalışmışlardır. Zira Kur'ân o fenalık sembollerine itaat etmemeyi emrederken, Kur'ân tertibinin güzellik ve inceliğine bir leke kondurmamak üzere onları her birinin sırasıyle çok beğenip takındığı şatafatlı bir tavır ve edâ içinde deste deste mimliyerek süzgeçten geçirmiş ve bunlara uyanların, hepsinden aşağılık olduğunu göstermek üzere de "soysuz"u hepsinin sonuna takarak, hepsini bir küll halinde fırlatıp atıvermiştir.

Tefsirciler bunlarla belirli bir şahıs kastedilip edilmediğini araştırmakla uğraşmışlar ise de doğrusu Ebu Hayyân'ın dediği gibi âyette açık olan budur ki: Bu nitelikler belirli bir şahıs için değildir. Başta كُلَّ حَلَّافٍ *"her çok yemin edici"* buyrulmasından da açıkça anlaşıldığı gibi belli ve özel bir şahıs kastedilmeyerek hem her birinden hem de bu tür insanların hepsinden birden sakındırılmaktadır. Geçmişi olduğu gibi geleceği de kapsar. Burada لاَ تُطِعْ *"itaat etme"* yasağı tekil olarak öncelikle fertlere yöneltilmiş olmakla beraber, uyulmaması istenilen bu niteliklerin bütünüyle bireye ait olması şart değil, bireylerden meydana gelen bütünü, o özellikte bulunan herhangi bir toplumu kapsayacak şekilde ifade edilmiştir. Ancak toplum vicdanı kendini bireylerde göstereceği ve birey olmadan toplum mânâsı mücerred (soyut) bir fikirden ibaret kalacağı için, fikir ve düşünceler bireylerden başlayarak yürütülür. Şimdi, "böyle bir ferde veya topluma, akıllı bir kimsenin itaat etmesi nasıl düşünülebilir?" denilecek olursa, böyle denilmesine sebep olan gerekçe şöyle açıklanıyor: اَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ **Mal sahibi olmuş ve oğulları var diye** yani servet kazanmış ve kuvveti var, belki bir faydası dokunur veya kötülüğünden sakınılır diye itaat etme, başka bir sebeple itaat edilmeyeceği öncelikle bellidir. Aklı olan ve onların ahlâkında bulunmayan bir kimsenin onlara başka bir nedenle itaat etmesine ve bir çıkar elde etme gayesiyle doğruyu bırakıp onlar seviyesine inmesine ihtimal yoktur. Şu kadar var ki onun servetinden veya gücünden kişisel olan veya olmayan bir fayda veya zararından korunmak maksadıyle yağcılık yapmayı uygun görenler bulunabilir. Fakat kişisel istifade maksadı güdenler, onlar da bu "alçak" ve "soysuz" kavramlarının ifade ettiği mânâ kapsamına girmiş olacaklarından burada bu ihtimal

de ortadan kalkmaktadır. Olsa olsa bir hayra yaramak ve kötülüklerinden korunmak ümidi kalır. Oysa bunlar hayır sahibi değil, hayır engelidirler. Kendi çıkarlarını gözetmeden, istedikleri gibi sürüklemeyi kurmadan bir lokma vermezler. Kötülüklerinden korunmak için öylelerine yağcılık edenler kendilerini daha büyük bir kötülüğün kucağına atmış olurlar. Büyük ahlâk sahibi ise birçok eziyete, sıkıntıya ve yoksulluğa katlanır, sabır ve tahammül eder de onlara itaat ve yağcılık edecek kadar küçülmez. Hak yolunda hayır kapılarının açılabilmesi için öncelikle o engellere göğüs germeye çalışır. "Her kim bir zengine sırf malından dolayı saygı gösterirse, dininin üçte ikisi gider." anlamındaki bir hadis-i şerif de, bu âyetin ifade ettiği mânâ kapsamına girer. «اَنْ كَانَ», «لِاَنْ كَانَ» demektir. Bunun, kendinden önceki veya sonraki cümlelere bağlanması hususunda birkaç izah şekli vardır. Birisi önceki kısma bağlı olup açıkladığımız gibi yukarıdaki "itaat etme" emri ile ilgilidir. Birisi de "zenim"e veya "hallâf"tan "zenim"e kadar birbirine bitişik olarak hepsiyle ilgili olmak üzere illet-i gaiyelerini de göstermiş olmasıdır ki, onlar neticede mal ve oğul sahibi olmak için bu kötülükleri işlerler demek olur. Birisi de kendinden sonraki kısma ait olmak üzere takdir edilen "kibirlendi" fiiliyle veya gelecek olan قَالَ (dedi) fiiliyle ilgi olmasıdır. Bu durumda mânâ şu olur: Onlardan birisi mal ve oğul sahibi olduğu için gururlandı, burnunu şişirdi de اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ **âyetlerimiz, karşısında okunduğu zaman "evvelkilerin mitolojisidir dedi.** (En'am, 6/25. âyetin tefsirine bkz.) سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ **Yakında biz onu, o hortumun üzerinde damgalayacağız.** Burada "burun" yerine "hortum" denilmesi, yukarda takdir edilmiş olduğunu söylediğimiz kibir ve gurur fiiline işarettir. "Burnu büyümek," "burun şişirmek" gibi kibir ve gururdan kinayedir. Sonra hortum fil ve domuz burunlarında kullanıldığı ve yüze, burna damga ve dağ en çirkin şeyler olduğu için, bu sözde onu büyük bir şekilde aşağılama mânâsı vardır. Onun için Hz. Peygamber hayvanların bile yüzlerinden damgalanmasını yasaklamış ve bunu yapana lânet etmiştir. Yüzde burun ise en önde olduğu için en göze batan, ilk sakınılması gereken ve şeref ve onur işareti sayılan ve ondan dolayı en muhterem secde yeri olan bir uzuvdur. Hatta bazıları, "yüz güzelliği burundadır" demişerdir ki şairin şu beyti bundandır:

وَحُسْنُ الْفَتٰى فِى الْاَنْفِ وَالْاَنْفُ عَاطِلٌ ۝ فَكَيْفَ اِذَا مَا الْخَالُ كَانَ لَهُ حَلْيًا (1)

(1) Yiğidin güzelliği burnundadır, burun zinetsiz iken. Artık ona bir "ben" de zinet olduğu zaman nasıl ne kadar güzel olur, bir düşün. (Müellif)

Kısacası hortumunu dağlamak, damgalamak; bizim kullandığımız "burnunu kırmak" deyiminde olduğu gibi son derece aşağılamaktan kinayedir ki nasıl olursa olsun, gerek maddî olsun, gerek manevî; gerek dünya ile ilgili olsun, gerek ahiretle ilgili olsun. Bununla beraber burada işin önce dünya ile ilgili yönü anlatılmak üzere buyruluyor ki: اِنَّا بَلَوْنَاهُمْ **Kuşkusuz biz onlara bir bela verdik.** Yani mal ve oğullarına güvenip de öyle diyenleri, o yalanlayıcıları belaya düşürmüş, bir sınava sokmuşuzdur. O mal ve çocuklar onlara bir fitne, bir felaket kesilir. Nitekim peygamberliğin ilk yıllarında Mekkeliler öyle ahlâksızların sözlerine uyarak Allah'ın âyetlerini yalanladıkları ve peygambere eziyet ve sıkıntı vermede ısrar ettikleri için Allah Resulü: اَللّٰهُمَّ اشْدُدْ وَطْاَتَكَ عَلٰى مُضَرَ وَاجْعَلْهَا سِنِينَ كَسِنِى يُوسُفَ "Allah'ım, Mudar'a vereceğin belayı şiddetlendir. Onlara Yusuf'un seneleri gibi kıtlık ver."(1) diye dua etmiş; Allah da onları yedi sene kıtlık kuraklık içinde ezmiş, belâlarını vermişti. O mal ve çocukların yaratılmasındaki hikmeti bilmeyen ve onu hayrı için sarfederek şükredecek yerde hayra engel olmak ve hakka karşı burun şişirmek için toplayanlara onların bir iyilik ve lütuf değil, birer bela olduklarını tanıtmıştı ki, burada o haber verilerek bir uyarıda bulunulmaktadır. Ve bunun, sade onlara ait bir tesadüften ibaret olmayıp önce ve sonra uygulanması gereken bir kanun olduğunu misal ve hikmeti ile son derece sade ve fakat pek derin mânâlara değinerek açıklamak üzere şöyle buyruluyor: كَمَا بَلَوْنَا اَصْحَابَ الْجَنَّةِ **Nasıl ki o cennet sahiplerini bir bela ile sınamıştık.** Burada cennetten maksat, dünya cenneti, güzel bağ ve bostan demektir. Daha derin bakışla da vatan demektir. Elif-lâm ile «الْجَنَّةِ» yalnız burada böyle dünya cenneti mânâsında kullanılmıştır. Zira verilen misalin gösterdiği gibi bu hikâye Araplar tarafından bilinirmiş. "Cennet sahipleri"nden maksat, o bağı kullanma hakkı ve yetkisi bulunanlar, ellerinde tutup idare edenlerdir. Bunun Kehf Sûresi'nde وَدَخَلَ جَنَّتَهُ *"Ve bağına girdi."* (Kehf, 18/35) âyetinde olduğu gibi bir tek kişi misali ile getirilmeyip اَصْحَابَ الْجَنَّةِ *"bağ sahipleri"* diye çoğul kipiyle ortak bir mülk misali olarak getirilmesi, bireysel mülkün idaresinden ziyade toplum ve vatan kavramları açısından yapılmış bir temsil olduğunu gösterir. Hikâyenin, en meşhur rivayetlerde özeti şöyledir: Yemen'de San'a'ya yakın Savran denilen yerde dinin emirlerine uygun hareket eden bir adamın güzel bir bağı vardı. Ona iyi bakar, ondan Allah hakkını yerine getirirdi. Derken vefat etti, bağ çocuklarına kaldı. Onlar ise insanları onun hayrından istifade ettirmediler ve Allah hakkını

(1) Buhârî, Ezan, 128, İstiska, 2, Cihad, 98, Enbiya, 19, Tefsîru Sureti, 44/2; Müslim, Münafikûn, 40, Mesacid, 294, 295; Ahmed b. Hanbel, I, 380, 431, 441, II, 239, 255, 270; Ebu Davud, Vitir, 10; Nesaî, Tatbik, 27; İbn Mâce, İkamet, 145; Dârimî, Salat, 216.

kıskanıp cimrilik yaptılar. Sonuç yüce Allah'ın anlattığı gibi oldu: إِذْ أَقْسَمُوا **O zaman bela vermiştik ki yemin etmişlerdi.** Hikâyeye bu şekilde önce yeminlerinden başlanmasında önemli nükteler vardır. Birincisi her sosyal bir işin bir akit ve sözleşme ile başladığını ve bundan dolayı neticede kâr ve zararın da ona bağlı bulunduğunu anlatır. İkincisi, yukarıda كُلَّ حَلَّافٍ *"her çok yemin edici"* sözü en başta söylenmiş olduğu gibi burada da ondan başlanmış ve ettiği yeminin ne demek olduğunu ve giriştiği sözleşmenin ne dereceye kadar kendi ilmi ve gücü kapsamına girdiğini iyi düşünmeden kesin yemin ile bir işi üstüne almaya kalkışanların yalan yere yemin etmiş ve ondan dolayı başlarını nasıl belaya sokmuş oldukları gösterilmiştir. Çünkü bunlar şuna yemin etmişlerdi: لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ **Her ne olursa olsun, kesinlikle sabahleyin o cenneti kesecekler.**

SARM, bağ kesmek, üzüm ve meyve devşirmek anlamına geldiği gibi, bir şeyi kökünden kesip tamamen ayırmak anlamına da gelir. Bunlar gönüllerince bağın kendisini değil, meyvesini devşirmeyi kastetmiş olsalar da yeminlerinde şöyle demişlerdir: "Vallahi o bağı sabahleyin mutlaka ve kesinlikle keseceğiz". Oysa bu tamamen kendi ellerinde değildi. Gerek o bağın gerek kendilerinin sabaha çıkıp çıkmayacaklarını öyle kesin bir şekilde bilemezlerdi. وَلَا يَسْتَثْنُونَ **Bir istisna da yapmıyorlardı.** "İnşaallah", "Allah izin verirse" yahut "sağ salim sabaha çıkarsak", "bir kaza ve belaya uğramazsak" gibi bir şart, ilerisi için hesaba katılan bir kayıt koymuyorlardı. Çok kuvvetli ve kararlı olmak için yeminlerini yerine getirememek ve bu yüzden felakete uğramak ihtimallerini düşünmüyorlar, bir dönüm noktası bulunmasını istemiyorlardı. Yahut kendilerinden başka kimseye bir şey vermek istemiyorlar, onu kendilerinden başka birisinin kesebileceğini hesaba katmıyorlardı. Öyle kesin bir şekilde konuşup karar vererek uykuya yatmışlardı. فَطَافَ عَلَيْهَا طَٓائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَٓائِمُونَ **Fakat onlar uykuda iken Rabbin tarafından bir dolaşıcı, dolaşan ilâhî bir emir, bir âfet o bağın üzerinden her tarafını dolaşıverdi.** Bir rivayete göre bağın bulunduğu vadiden bir ateş çıkıp o bağı kökünden yakarak kavurup bitirivermişti. فَاَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ **Derhal o cennet gibi bağ, sabaha kadar sırıma dönüvermişti.**

SARÎM, tamamen kesilmiş veya kesik demektir. Meyvesi kesilmiş bağa, ürünü biçilmiş tarlaya, gecenin bir parçasına, hiçbir şey bitirmeyen kumluk bir yere de denilir. Burada birinci mânâda olabilirse de sonraki mânâlardan biriyle o bağın meyvesinin değil, kendisinin kökünden kesilip yanmış, kül gibi karara, kalmış olduğu rivayet edilmiştir. Demek ki yemin ettikleri iş olmuştu, fakat gönüllerindeki gibi ve kendileri tarafından, lehlerine değil; hatırlarına getirme-

dikleri bir şekilde aleyhlerine olmuştu, henüz haberleri yoktu. فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ **Derken sabahleyin birbirlerine seslendiler.** اَنِ اغْدُوا عَلٰى حَرْثِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ **Haydin, kesecekseniz ürününüz üzerine erkence koşun, dediler.** Bunda iki hata ediyorlardı. Birisi o bağı yalnız kendileri yetiştirmiş, sade onların ekimi, kültürü imiş gibi, حَرْثِكُمْ "ürününüz" diyorlar, sonra da اِلٰى حَرْثِكُمْ "ürününüze" demiyorlar' da عَلٰى حَرْثِكُمْ "ürününüz üzerine" diyorlar. Onu ekin biçer gibi kesip bitirmek niyetiyle, düşmanın üzerine saldırır gibi kıymak kesin kararıyla aleyhine yürüyorlar, çünkü ondan kimseye bir şey bırakmak istemiyorlar, son derece hırslı hareket ediyorlar. Onun için فَانْطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَ **hemen fırladılar. Giderken gizli gizli birbirilerine mızıldaşıyorlardı.** اَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ **Sakın, bugün üzerinize bir yoksul sokulmasın** diyorlardı. Hiç düşünmüyorlardı ki dün birbirleriyle sözleşirken birbirlerinin gönüllerini ancak yemin ederek rahatlatabiliyorlar, biricik güvenceyi onda buluyorlar, ondan kuvvet alıyorlar, ortaklık ve toplumlarını onunla kurabiliyorlardı. O bağ ve ekine ve onun ürünlerini toplamaya nail olabilirlerse yine bu sayede nail olabileceklerdi. Düşünmeleri gerekirdi ki o bağ ve ürün, kendilerinden önce onu onlara veren ve onlar uyurken onu gözetecek olan Allah'ındır. Onda bir Allah hakkı, Allah'ın yoksul kullarının nice hakları vardır. O yoksulları gözetmek, bu iyiliği bilme alâmeti olmak üzere Allah için onlara efendilik etmek, hem o bağı bozmaya giderlerken öyle despotça hareket etmeyip mümkün olabildiği kadar onlardan bir kısmına da yararlanma imkanı vermek, hırs ve zorbalıkla bağlarına düşman çoğaltacaklarına ona gözleri takılabilecek olan fakirleri, babaları zamanında olduğu gibi az çok gözeterek hayırlarını isteyen duacılar, bekçiler yetiştirmek ve bunun kendileri için bir görev olduğunu unutmamak gerekirdi. Oysa onlar uykuda iken bağın ne olduğunu, ne duruma geldiğini hiç hesaba katmıyarak fırlamışlar, "Sakın yanınıza bir fakir sokulmasın." diyerek, bunu da kimse işitmesin diye seslerini dahi kıskanır bir şekilde fısıl fısıl, mızıl mızıl birbirlerine uyarıda bulunarak hızla gidiyorlardı. وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قَادِرِينَ **Ve sade bir engellemeye güçleri yeterek**, yani hızlı bir engelleme ve zorbalığa, sırf bir hırs ve öfkeye güçleri yeterek **erkenden gittiler.** Demek ki topluluğun hızı ve despotluğu bireyden daha kuvvetli ve daha dehşet vericidir. Evet öyle gittiler, varacakları yere vardılar ama sonu ne oldu? İşte şu şaşkınlık, şu yoksunluk, şu pişmanlık oldu: فَلَمَّا رَاَوْهَا قَالُوا اِنَّا لَضَٓالُّونَ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ *"Fakat bahçeyi gördüklerinde, biz her halde yanlış gelmişiz, yok, biz mahrum edilmişiz dediler".*

Böyle şaşırdılar önce yalnız yollarını şaşırdıklarına hükmettiler, sonra da cezaya uğradıklarına, engel olmak istedikleri yoksullardan ziyade yoksun

bırakıldıklarına hükmettiler. Hayal kırıklığı ile o andan ve gelecekten bütün ümidi kesip ümitsizliğe düştüler. Eğer içlerinde aklı erer ölçülü davranan bir kişi bulunmasa idi o ümitsizlik içinde kalacaklar, o yoksunlukla inleyip gideceklerdi. Lakin içlerinde, önceden görüşünü açıklaması istenmemiş bir ortancaları, yani aralarında aklı erer, hakkı bilir, zorbalığı sevmez, bela karşısında şaşırıvermez, ölçülü davranan birisi vardı. O vakit o قَالَ اَوْسَطُهُمْ **evsatları dedi.** Burada evsat "ortanca" demek değildir. Üç veya beş kişiden ibaret imişler de bir en ortancaları varmış şeklinde anlamamalıdır. İbnü Cerir'in İbnü Abbas, Mücahid, Katade ve Dahhak'ten rivayet ederek açıkça belirttiği şekilde Bakara Suresi'nde وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا *"Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık."* (Bakara, 2/ 143) âyetinde vasat, adaletli mânâsına olduğu gibi burada da onun üstünlük ismi olarak en doğru, en haktanır, en hayırlı, başka bir tabirle "en ölçülü" davranan demektir.(1) Bundan dolayı bir toplum içinde baştan kıymeti bilinmemiş, söylediği dinlenmemiş bir şahsın kıymetini gösterir. Demek ki mesele, toplumu yok sayan aşırı bireycilerin, zorbaların, bencillerin zannettiği gibi ne sadece yalnız kalmada; ne de bireye hiç değer vermek istemeyen aşırı toplumcuların zannettikleri gibi yalnız toplumdadır. İkisi arası bir ılımlılık noktasındadır. Ruh ile beden gibi bireyin ortaya çıkışı toplumda, toplumun ayakta durması bireyde, başta ve sonda ikisinin en uygun durumu, kıvamı haktadır. Onun için bireyler hakkın birliğine dayanarak bir sözleşme yapmadan toplum meydana getiremediler, aynı zamanda sözleşme ve hareketlerinde doğruluk ve adaletin hakkını gözetmedikleri için de başarılı olamadılar. İşte içlerinde bunu bilen bir fert dedi ki: اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ **Demedim mi size? Tesbih etseydiniz ya!** Yüce Allah'ın kusursuzluğunu tanısanız, onun eksiklikten uzak bir Allah olduğunu egemenliğini kimseye vermeyeceğini; alçaklığı, haksızlığı, zorbalığı sevmediğini bilseniz, hakkı gözetseniz, istisna yapsanız da zorbalığa sapmasanız. Bu, "vaktiyle beni niye dinlemediniz?" diye benlik sevdasıyla yapılan sadece bir sitem değil, bu kez düştükleri ümitsizlikten kurtarmak ve ümitsizlikle Allah'a zulüm yakıştırmak gibi, ona karşı daha büyük bir küfür ve günaha düşmekten sakındırmak için sitem tarzında, edilen hatayı hatırlatarak tevbe etmeye ve uyanmaya bir çağrıdır. Bu sebeple uyandılar. Önce dinlemedikleri öğüdü bu kez gördükleri felaket içinde dinlediler de, قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ **ey Rabbımız! Seni noksan sıfatlardan uzak tutarız. Bizler doğrusu zalimlermişiz dediler.** Böyle Allah'ın noksanlıklardan uzak olduğunu söylediler ve kendi zalimliklerini, düşüncesiz yeminleriyle, yemin ederken istisna etmemek ve fakirlere bakmamaya kesin

(1) et-Taberî, a.g.e., XXIX, 22.

karar vermekle kendilerine yazık etmiş olduklarını itiraf ettiler. Bununla da kalmadılar, dağılıp gidivermediler. Daha çok tevbe edip pişmanlık duyarak salih kişi olmaya yüz tuttular ve فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ **bir kısmı bir kısmına dönüp birbirlerini kınadılar.** Gösterdikleri aşırılık ve ihmalden dolayı karşılıklı görüşme ve müzakereler yaparak her biri teker teker "ben şu kusuru ettim", "sen şöyle yaptın" diye kendi kendilerini kınayıp pişmanlıklarını anlattılar. Zemahşeri şöyle der: "Çünkü kimi ettikleri zulmü güzel göstermiş ve ona teşvik etmiş, kimi onu kabul etmiş, kimi sakınılmasını emretmiş, ayıplamış, kimisi bunu emredene karşı çıkmış, kimisi razı olmadığı halde susmuş."[1] Nihayet şöyle karar verdiler de قَالُوا **dediler** يَا وَيْلَنَا اِنَّا كُنَّا طَاغ۪ينَ **yazıklar olsun bizlere, bizler gerçekten azgınlarmışız,** cezayı hak etmişiz, bütün kusur bizim, Rabbimiz her yönden noksan sıfatlardan uzak, o halde öyle bir Rabbin kulu olan bizler niye ümidimizi keselim, niçin tevbe ile ona yüz tutmayalım, onu, o gelip geçici cenneti kusurumuzdan dolayı aldı ise biz samimiyetle ona yüz tuttuğumuz takdirde o bize onun yerine daha iyisini veremez mi? عَسٰى رَبُّنَٓا اَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَٓا **Ola ki Rabb'imiz bize onun yerine ondan daha iyisini vere** ki o asıl ahiret mükâfatı, öyle gam keder ve beladan uzak olan Naim cennetidir. Dünyada hayra yarayarak ona vesile olacak olan da onun başlangıcı demektir. Bununla beraber onlar bu isteği bile samimiyetlerini göstermek için yeterli bulmadılar da en sonunda şöyle dediler: اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا رَاغِبُونَ **Her halde biz ancak Rabbimizi arzulayıcıyız,** bütün istek ve arzumuzu sadece ona çevirdik . Ona, onun rızasına ermek, bundan böyle hep onun için çalışmak isteriz. Verir, vermez; ona karışmayız. O artık onun bileceği bir şeydir. كَذٰلِكَ الْعَذَابُ **İşte böyledir azab.** Bilenleri, bilmeye ve anlamaya yatkın olanları böyle dünyada uyandırır, yola getirir, hakka teslim ettirir, daha büyük tehlikeden korunmasına ve daha büyük hayra ermesine vesile olur. Yüce Allah'ın bela vermesinin acı azap ile cezalandırmasının hikmeti de budur. وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ **Ve elbette ahiret azabı daha büyüktür.** Mala değil, canadır. Geçici değil, sonsuzdur. O bir kez başa geldikten sonra uyanmanın faydası olmaz. Onun farkına varıldıkça şiddeti artar. O, o kadar büyük ve şiddetlidir ki içine düşen kurtulmaz. Onun insanı uyandırmasının faydası dünya azabı gibi bizzat içine düşülmesinde değil, içine düşülmezden önce bilinmesinde, uzaktan bilinip dünyada iken korunulmasındadır. Evet ikisi de kesin bir uyanış faydası taşımakta, meydana gelmeden önce ilim ve iman ile önüne geçilerek korunabilmek hususunda ortaktır. Dünya azabı da fiilen meydana gel-

---

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 145.

dikten sonra olmasın olmaz. Bundan da korunmak ancak önceden bilinip mümkün olduğu kadar çaresine bakılarak sakınılmakla olur. Bununla beraber bu her nasıl olursa olsun geçer. Bu şekilde ilerisi için deneye dayanan bir ilim ile uyanık olma faydası bırakır. Fakat ahiret azabı sondur. O, deneye gelmez. Artık bütün deneyler onda tükenmiş neticesini vermiş bulunur. Bundan korunmak, meydana geldikten sonra deneme ile değil, Mülk Sûresi'nde geçtiği gibi işitme ve akıl ile haber verene iman ve işitilen, görülen dünya azaplarının acılığından, karşılaştırma yapmak suretiyle parçadan bütüne giden bir temsil ile bilinir. Onun için hem haber verilmiş, hem misal verilerek temsil yapılmıştır. لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ **Fakat bilselerdi.** Bunlara "eskilerin masalları" diyen ve kendilerine mal ve çocukları ile bela verilmiş olan o yalanlayıcılar o dünya azabını gördükten sonra olsun bunu bilselerdi, o cennet sahiplerinin cennetlerinden mahrum olduktan sonra en hayırlılarının kadrini bildikleri, uyarısını dinledikleri gibi bunlar da Peygamberin duyurduğu âyetleri dinlerler, o kötü huylardan vazgeçerler, imana gelir, bütün istek ve arzularını Allah'a çevirerek o büyük ahiret azabından korunmaya çalışırlardı.

Bu cennet sahiplerinin daha sonlarının ne olduğuna gelince, bu Katade'ye sorulduğunda, sorana, "bana zor bir görev yükledin, demiş, yani "İşin bu yanı âyette açık açık belirtilmemiş, gaybla ilgilidir, bilmiyorum." demek istemiştir. Mücahid'in ise, "Tevbe ettiler, Allah da kendilerine daha hayırlısını verdi." dediği nakledilmiştir. İbnü Mes'ud (r.a)'dan da şöyle rivayet edilmiştir: "Bana öyle ulaştı ki onlar çok ihlaslı davrandılar. Yüce Allah da oların bu doğruluğuna mükafat buyurdu da onun yerine öyle bir cennet verdi ki, ona "el-Hayevân" denilir. Onda öyle bir üzüm olur ki, bir salkımını bir katır götürür." وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ *"Âhiret yurdu ise, işte gerçek hayat odur."* (Ankebut Suresi, 29/64) âyeti düşünülürse hayatın kendisi demek olan "el-Hayevân"ın ahiret yurdunun ismi olduğu anlaşılır. Şu halde İbnü Mes'ud'dan gelen bu rivayetin mânâsı, onlara sonraki samimiyetlerine karşılık Allah sonsuz hayat olan Ahiret cennetini verdi, demek olur. Bunlar "cennet" kelimesinin başına belirlilik takısı olan «ال» getirilmek suretiyle اَصْحَابُ الْجَنَّةِ *"O cennetin sahipleri"* denilmesinin sebebi de onların bu güzel akıbetlerinin olması gerektir.

Değil mi ki onların sonu ancak Allah'a dönmek ve onu arzulamakla neticelendirilmiştir. O halde şu gelen âyet, onların da akıbetlerine işareti kapsar:

اِنَّ لِلْمُتَّق۪ينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿٣٤﴾

اَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِم۪ينَ كَالْمُجْرِم۪ينَۜ ﴿٣٥﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَۚ ﴿٣٦﴾

اَمْ لَكُمْ كِتَابٌ ف۪يهِ تَدْرُسُونَۙ ﴿٣٧﴾ اِنَّ لَكُمْ ف۪يهِ لَمَا تَخَيَّرُونَۚ ﴿٣٨﴾

اَمْ لَكُمْ اَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۙ اِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَۚ

﴿٣٩﴾ سَلْهُمْ اَيُّهُمْ بِذٰلِكَ زَع۪يمٌۚ ﴿٤٠﴾ اَمْ لَهُمْ شُرَكَٓاءُۚ

فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَٓائِهِمْ اِنْ كَانُوا صَادِق۪ينَ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ

وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَط۪يعُونَۙ ﴿٤٢﴾ خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ

تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌۜ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ ﴿٤٣﴾

فَذَرْن۪ي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهٰذَا الْحَد۪يثِۜ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ

حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَۙ ﴿٤٤﴾ وَاُمْل۪ي لَهُمْۜ اِنَّ كَيْد۪ي مَت۪ينٌ ﴿٤٥﴾ اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ

اَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَۚ ﴿٤٦﴾ اَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ

﴿٤٧﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِۢ اِذْ نَادٰى وَهُوَ

مَكْظُومٌۜ ﴿٤٨﴾ لَوْلَٓا اَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّه۪ لَنُبِذَ بِالْعَرَٓاءِ وَهُوَ

مَذْمُومٌ ﴿٤٩﴾ فَاجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٥٠﴾ وَاِنْ يَكَادُ

الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ

إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴿٥١﴾ وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٥٢﴾

Meâl-i Şerifi

34- Kuşkusuz korunanlar için de, Rableri katında nimetleri bol bahçeler vardır.

35- Öyle ya, teslimiyet gösterenleri suçlular gibi tutar mıyız hiç?

36- Neyiniz var, nasıl hüküm veriyorsunuz?

37- Yoksa size ait bir kitap var da onda mı okuyorsunuz?

38- O kitapta, "beğendiğiniz her şey sizindir" diye mi yazılı?

39- Yoksa, "ne hükmederseniz mutlaka sizindir" diye sizin lehinize olarak tarafımızdan verilmiş, kıyamet gününe kadar geçerli kesin sözler mi var?

40- Sor bakalım onlara, içlerinden ona kefil hangisi?

41- Yoksa ortakları mı var onların? Doğru iseler ortaklarını getirsinler.

42- O gün işler zorlaşır ve secdeye davet edilirler. Fakat güç yetiremezler.

43- Gözleri düşük bir halde kendilerini bir zillet kaplar. Oysa onlar sapasağlam iken de secdeye davet ediliyorlardı.

44- Bu sözü yalanlayanı bana bırak. Onları bilmedikleri yönden derece derece azaba yaklaştıracağız.

45- Onlara mühlet veriyorum. Doğrusu benim tuzağım sağlamdır.

46- Yoksa onlardan bir ücret istiyorsun da bu yüzden onlar ağır bir borç altında mı kalıyorlar?

47- Yoksa gayb onların yanlarında da onlar mı yazıyorlar?

48- Rabbinin hükmüne sabret, balık sahibi gibi olma. Hani o öfkeye boğulmuş da nida etmişti.

49- Rabbinden bir nimet yetişmiş olmasaydı, elbette kınanacak bir

halde ıssız bir diyara atılacaktı.

50- Fakat Rabbi onu seçti de iyilerden kıldı.

51- O kafirler Kur'ân'ı işittikleri zaman neredeyse seni gözleri ile devireceklerdi. Bir de durmuşlar "o bir deli" diyorlar.

52- Halbuki o âlemler için bir öğüttür.

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ *"Şüphesiz takva sahipleri için"* Ahiret azabının büyüklüğüne karşılık sevap ve mükafatının da büyüklüğünü açıklayan bu âyet, yukarıdaki إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ *"onlara bela verdik"* âyetine karşılık olarak daha yukardaki وَلَا تُطِعْ *"itaat etme"* yasağının illeti yerine geçen ilâhî bir vaaddir. Yani o yalanlayan inkârcılara, o kötü ahlâkların sembolü olan bireylere, toplumlara uymada Allah'tan kortun. Çünkü bir taraftan biz onlara dünyada bela vermişizdir, o malları, oğulları, o cennet gibi yurtlar onlara kalmayacaktır. Uyanık olmadıkları takdirde ahiret azabı daha büyüktür. Diğer taraftan da, takva sahiplerine, yani inkârdan, günahtan ve kötü ahlâklardan ve bu gibilere uymaktan sakınıp Allah'ın azabından korunan takvalı kimselere özeldir. عِنْدَ رَبِّهِمْ **Rablerinin katında,** O'nun birlik huzurunda جَنَّاتِ النَّعِيمِ **Naim cennetleri** gam ve kederden, bela ve sıkıntıdan uzak katıksız nimet ve mutluluk bağları, bostanları ki, o takva sahibi kişiler dünyada ona iman ederek ve vicdan rahatlığının zevkini tadarak ve o gayeye ermek için vazife şevki, temizlik neşesi, ibadet huzuru ve hakikat aşkıyle; ahirette ise yüce Allah'ın cemalini, ona kavuşmanın safasını ve onun razı olduğunu görmenin lezzetini hakka'l-yakin tadarak sonsuz nimetler içinde mutlu olurlar. أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ **Ya biz artık müslümanları** yüzlerini ancak Allah'a tutmuş, esenliği düşünür, suç işlemekten korunur, güzellikle çalışır, temiz kalpli müslümanları **hiç suç işleyenler gibi kılar mıyız?** Gerçekte ikisinin akıbetlerini eşit yapar mıyız? Elbette suç işleyen akıbetini azap, müslümanın akıbetini Naim yapacağız. Burada müslüman mücrimin yani suç işleyenin karşılığı olarak zikredilmiştir.

MÜCRİM, suç işleyen demektir. Bunun başı da, suç işlemeyi vicdanen helal ve mübah saymaktır ki küfürdür. Böyleleri suç işlemekten ancak fiilî bir engel karşısında çekinirler.

MÜSLİM, bunun tam anlamıyla zıddıdır. Bunun imanı vardır. Suç işlemeyi vicdanında çirkin bilir, cezasına inanır; işlerse insanlık icabı bir hata ile veya zorunlu bir sebeple işler. Doğrusu inanmayanlar da suç işlemenin çirkin olduğunu

bilir. Onun için kendisine karşı işlenen bir suça öfke püskürür fakat kendi yaptığını suç saymaz, hoş görür. Çünkü suçu hak gözüyle değil, kendi keyfine göre ölçer, kendi üstünde bir hak tanımaz. Aslında o suçun çirkinliği kendisine sonsuza kadar bir ceza olacağını hesap etmez. Âhirete inanmaz. Bunun bütün nedeni de verdiği hükümde yanılması, her hak ve yetkiyi kendisinde görmesidir. Tefsirlerin açıklamasına göre, Mekke'de kâfirler şöyle demişlerdi: "Öldükten sonra her şey biter. Müslüman ile suçlu eşit olur. Biz dünyada fırsatı kaçırmayız, canımızın istediğini yapar, dilediğimiz gibi hüküm verir, zevkimize bakarız. Bu nedenle öldükten sonra müslümanlardan daha iyi ölmüş oluruz. Şayet Muhammed'in dediği o öldükten sonra dirilme varsa, biz zevkimizi peşin almış oluruz". İşte burada yüce Allah bunları şiddetle reddetmek ve kınamak için buyuruyor ki: مَا لَكُمْ **Neniz var?** Yani aklınıza ve fikrinize ne oldu? Yahut neyinize, hangi delilinize, kuvvetinize güveniyorsunuz? كَيْفَ تَحْكُمُونَ **Nasıl hükmediyorsunuz?.** Suçluları müslümanlardan daha iyi veya ikisini eşit nasıl tutuyorsunuz? Cezayı inkâr eden, iyiliği ve kötülüğü bir sayan, suçluyu müslümandan ayıramayan veya daha iyi tutan nasıl hakim olur? اَمْ لَكُمْ كِتَابٌ **Yoksa size ait bir kitap,** sade sizin için indirilmiş ilâhî bir kitap **var da,** فِيهِ تَدْرُسُونَ **onda şu dersi mi okuyorsunuz?** اِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ **Siz bu âlemde neyi beğenirseniz** kesinlikle o sizindir diye, yahut her neyi seçerseniz kesinlikle lehinizedir diye, yahut her neyi hayır sayarsanız hakkınızdır diye yani sizin üstünüzde hükmedici bir hak, kendinizi uydurmaya mecbur olacağınız bir hakikat kanunu yok; "kün" yani "ol" emri sizin elinizdedir, her istediğinizi yaratır, her yaptığınız yanınıza kâr kalır, hayır ve şer sadece sizin irade ve isteğinize göre olur diye yalnız size ait bir düstur mu var? Çünkü yüce Allah kendine özel olan bu hakkı kimseye vermemiş, indirdiği kitaplarda, hatta ne rivayet edilen hadis ve haberlerde, ne akılda tutunabilecek böyle bir delil, bir kural, bir ilim indirmemiştir. İndirse idi, o sevda ile geçen, bu âlemi kimseye vermek istemeyen, bir an bile başlarının ağrımasını arzu etmeyen nice zorbalar, nice devletler, nice milletler, nice bireyler, nice "bana göreci"ler, nice uzun emel ve arzular peşinde koşanlar inleye inleye burayı bırakıp gitmemiş, arkalarından kötülükleri ile anılmamış bulunurlardı. Hem herkes de sizin gibi aynı düsturla mücadele eder, yine sizin dediğiniz olmazdı. Yoksa başkalarına bir kitap verilmemiş olduğu halde, size ait olmak üzere öyle bir ders veren bir kitap mı var? Var da ondaki nakle dayanarak mı böyle hükmediyorsunuz? اَمْ لَكُمْ اَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ اِلَى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ **Yoksa sadece size özel olarak üzerimizde kıyamete kadar sürecek birçok yeminler, verilmiş sözler mi var?** اِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ **Ki sizin için, her ne hükmeder-**

seniz o kesinlikle öyle olackatır diye yani bugün size az çok bir hüküm ve yetki verdikse, kıyamete kadar hükmünüzün devam edeceğine, bütün şu anın ve geleceğin hakimiyetini de size teslim ettiğimize ve şu anda o küçümsediğiniz müslümanların yarın sizin üstünüze geçmeyeceğine ve bugün "bu böyledir" diye verdiğiniz hükmün kıyamete kadar yani sonsuza değin öyle olacağına dair size bozulması imkansız sonsuz bir söz mü vermiş olduk? Ne bilirsiniz ki bugün size tatlı gelen yarın acı gelmeyecek? Ne bilirsiniz ki bugün küçük diye hakimiyet altına aldığınıza yarın büyük diye boyun eğmeyeceksiniz? Ne bilirsiniz ki bugün "akılsız" dediğinize yarın, "amma da akıllıymış ha" demeyeceksiniz? Ne bilirsiniz ki bugün güldüğünüze yarın ağlamayacaksınız? O halde siz bugün suçluları beğeniyor, müslümanları beğenmiyorsunuz, müslümana lütufta bulunulmasından suçluya azap edilmesinden hoşlanmıyorsunuz, yahut iyi ile kötüyü eşit, testiyi kıranla suyu getireni bir tutmak ve dolayısıyle müslümanı akılsız suçluyu akıllı göstermek istiyorsunuz, gönlünüz böyle arzu ediyor diye, gerçekte Allah katında da öyle olduğuna nasıl hükmediyorsunuz? İyi ile kötünün eşit olmasını ne Kitap ile Sünnet ne de akıl kabul etmezken siz hangi belgeye dayanarak o hükmü veriyor, hangi kuvvet ile hak ve hakikatı değiştirmeye kalkışıyorsunuz? Öyle kendi kendinize hükümler veriyorsunuz.

سَلْهُمْ اَيُّهُمْ بِذٰلِكَ زَعِيمٌ **Ey Muhammed! Sor bakalım onlara, içlerinden hangisi imiş ona kefil.** Ne akla ne nakle dayanan hiçbir delilin, hiçbir akıl ve düşüncenin kabul edemiyeceği öyle bir hükmün doğruluğuna içlerinden kefil olacak kimmiş? Yahut Allah'tan öyle bir söz alan ve bunu yapmayı üzerine alanlar kimmiş? اَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ **Yoksa kendilerinin birçok ortakları mı var?** Onlara o hükümde katılan, gönüllerinin isteğine taklit yoluyla uyan birçok ortakları veya kendilerinin uydukları ilahları var da onlardan aldıkları kuvvet ile hak ve hakikati değiştirebileceklerini ve istedikleri gibi müslümanları suçlulara benzetmeye Allah'ı mecbur tutacaklarını mı iddia ediyorlar? فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ **Öyle ise ortakları ile gelsinler.** اِنْ كَانُوا صَادِقِينَ **Eğer iddialarında doğru iseler!** Çünkü dünya bir tarafa gelse Allah'ın bir hükmünü bozamaz, bir geçreği değiştiremez, hepsi hakkın karşısında aşağılanmaya ve kahrolmaya mahkûmdur. يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ **O gün hakkın emri şiddetlenip iş büyümeye başlar.** Âyette geçen "sâk" kelimesi, lügatte, topuktan baldıra doğru bacağın incik yerine denir. Bundan ağacın gövdesi gibi herhangi bir şeyin aslına da denir. Burada "Sâk" mutlak olarak zikredilmiş olup herhangi bir şeye nisbet edilmemiştir. Fakat Buhârî, Müslim, Nesaî, İbnü Münzir ve İbnü Merduye, Ebu Saîd (r.a)'den şöyle bir hadis rivayet

etmişlerdir: Peygamber (s.a.v) Hazretleri'ni dinledim, şöyle diyordu: يَكْشِفُ رَبُّنَا عَنْ سَاقٍ فَيَسْجُدُ لَهُ كُلُّ مُؤْمِنٍ وَمُؤْمِنَةٍ وَيَبْقَى مَنْ كَانَ يَسْجُدُ فِى الدُّنْيَا رِئَاءً وَسُمْعَةً فَيَعُودُ ظَهْرُهُ طَبَقًا وَاحِدًا "Rabbimiz sâk'ını açar, derhal ona her mümin erkek ve kadın secde eder. Dünyada görsünler ve duysunlar diye secde eden kalır. O da secde etmeye gider, fakat beli tutulur kalır".(1) Bu hadiste ise Sâk kelimesi, سَاقَه "onun sâkı" şeklinde zamirle bir tamamlama halinde zikredilmiştir. Bundan başka İshak b. Raheveyh Sened'inde, Taberâni, Darêkutni Kitabu'r-rü'yet'inde(2) ve Hakim sahih diye ve İbnü Merduye ve diğerleri de İbnü Mes'ud'dan Hz. Peygamber (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: "Allah kıyamet günü insanları toplar ve buluttan gölgeler içerisinde iner de bir seslenici şöyle seslenir: "Ey insanlar! Sizi yaratan, size şekil veren, sizi rızıklandıran Rabbiniz, sizlerden herbir insana dünyada taptığı, kendine veli tanıdığına gitsin." der. Ve dünyada ilâh tanıdıkları şeyler onlara görünür, şekilleriyle karşılarına dikilirler. Hz. İsa'ya tapanlara İsa (a.s.)'ın Şeytanı görünür. Uzeyr'e tapanlara da keza, hatta ağaç, odun ve taşa varıncaya kadar herbirinin taptığı kendilerine gösterilir. Müslümanlar da diz çökmüş, göğsüne doğru yaslanmış bir durumda kalır. Onlara da yüce Allah görünür ve kendilerine: "Siz niye herkesin gittiği gibi gitmiyorsunuz? denilir. Onlar, "Bizim, derler, bir Rabbimiz vardır ki henüz görmedik". O vakit buyurur ki: "Siz Rabbinizi görseniz ne ile tanırsınız?" "Onunla bizim aramızda bir alâmet vardır, görsek onu tanırız." derler. "O nedir?" buyurur. Derler ki: "Sak'tan açar". O vakit Rahman, Sâk'ını açar, müminler hemen secdeye kapanırlar. Münafıklar ise sırtları tabak tabak(3) içlerine şişler saplanmış gibi olur.(4) Bu gibi hadislerde nasıl olduğu kavranamıyacak müteşabih bir anlam vardır ki yüce Allah onu zamanı gelince fiilen bildirecektir. Bizim anlayacağımız: "Sâk'ın açılması" gerçeğin ortaya çıkması, insanlardan dalgınlık perdelerini sıyırarak bir şiddet ve dehşetle, hakkın vereceği hükmün doğru yolda olanlara rahmet ve bâtıl yolda olanlara öfke saçarak görünmeyen âlemden görünen âleme çıkmasını ifade eden ilâhî bir işarettir ki nasıl olacağını şimdi anlatma imkanımız yoktur. Bu bakımdan burada da «ن» gibi bir simge vardır. Fakat müteşabih âyetlere mânâ verme sevdasına düşen birtakım kimseler bunlar-

(1) Buhârî, Tefsîru sureti, 68/2, Tevhid, 24; Müslim, İman, 302; Dârimî, Rikak, 83; Ahmed b. Hanbel, III, 17.

(2) Kitap beş cüzden oluşmuş bir risaledir. Bkz. Katip Çelebi, Keşf., II/1421

(3) Tabak, bel kemiğinin herbirinin arasında oynak yerine gelen yufkaca kemiklere de denir ki tıpkı tıpkına, tabaka tabaka uyum noktaları demek olur. (Müellif).

(4) Hakim, Müstedrek, 4/590...

dan Allah'ı cisim şeklinde gösterme ve onu başka bir varlığa benzetme, yani لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *"Hiçbir şey ona benzemez."* (Şura, 42/11) âyetinin zıddına olarak Allah'ı cisimlere benzetme sevdasına kapılmışlar, gizemci sofilerden birtakımları da, bunun tam aksine bu âyeti dış mânâsına yorumlayarak hakiki olmayan bir görünme anında aynen öyle olacağına inanmışlardır.

Zemahşeri der ki: "Sâk'ı açmak, baldırı açmak tabirleri, durumun şiddeti ve belânın çetinliğini anlatmak için misal olarak verilen sözlerdir. Bunun aslı korku, dehşet ve hezimet anında ve örtülü kadınların kaçarken paçalarını sıvamaları ve o sırada baldırlarını açmaları meselesindendir."(1)

Fahreddin er-Râzi de şöyle der: Sâk'ın tefsirinde dört ayrı izah şekli vardır:

Birincisi: Şiddettir. İbnü Abbas'a bu âyetin tefsiri sorulduğunda şöyle demiştir: Size Kur'ân'dan bir şey gizli geldiği zaman onu şiirde araştırın. Çünkü şiir Arab'ın Divan'ıdır. Şairin şu sözünü işitmediniz mi?

سَنَّ لَنَا قَوْمُكَ ضَرْبَ الأَعْنَاقِ وَقَامَتِ الْحَرْبُ بِنَا عَلَى سَاقِ

"Senin kavminin boyunları vurmayı bize gelenek haline getirdi. Savaş, bize, birden bire alevlendi".

O gam, keder ve sıkıntı günüdür. Mücahid de ibn Abbas'tan bu günün, kıyametin en şiddetli ânı olduğunu rivayet etmiştir. Dilciler bu anlamda birçok beyit rivayet etmişlerdir. Bunlar dilcilerin, "sâk" kelimesinin şiddet mânâsında mecaz olarak kullanılmış olduğunu itiraf etmeleri demektir. Yüce Allah'a hakiki mânâda "sâk" yani bacak isnat etmenin kesin delillerle imkansız olduğu bilindiğinden bunun mecaz olduğu ortaya çıkar.

İkinci görüş: Bu, Ebu Saidi Dariri'nin görüşüdür. Bir şeyin sâk'ı demek, onu ayakta tutan aslı demektir. Yani "durum aslında ortaya çıktığı, açıldığı gün" demektir. Kıyamet günü her şeyin hakikatleri ve asılları ortaya çıkacaktır.

Üçüncü görüş: Cehennem'in sâkı veya Arş'ın sâkı veya korkunç bir meleğin sâkı demektir. Fakat âyet sadece bir sâk'a işaret ediyor. Bunun hangi şeyin sâkı olduğuna lâfızda bir işaret yoktur.

Dördüncüsü: Müşebbihe'nin yani Allah'ı cisme benzetenlerin tercih ettiği görüştür ki, bunlar, "bu âyetten maksat Allah'ın sâkıdır" demişlerdir. Oysa yüce Allah cisme benzemekten yücedir. İbnü Mesud hadisi gibi gelen bazı rivayetleri

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 146.

bir cismin baldırı şeklinde anlamak batıldır ve âyette "sâk" kelimesi belirli değil, belirsizdir.(1)

Hâtim demiştir ki:

اخو الحرب ان عضت به الحرب عضها وان شمرت عن ساقها الحرب شمرا

"Harbin kardeşi harbe alışıp onunla tanışmış. Savaşçı yiğit kişi, eğer harp onu ısırırsa o da harbi ısırır ve eğer harp paçalarını sıvarsa o da sıvar."

İbnü Rukayyat da şöyle demiştir:

تذهل الشيخ عن بنيه وتبدي عن خدام العقيلة العذراء

"O dehşet, ihtiyara oğullarını unutturur ve gözden sakınılan namuslu hanım kızların baldırlarını açtırır."

Şu halde يوم يكشف عن ساق âyetinin mânâsı, "hakkın emri şiddetlenip iş büyümeye başladığı gün" demektir. Yoksa ne baldır vardır, ne de açma. Nitekim, kolları kesik fakat aynı zamanda cimri olan adam hakkında "eli bağlı" denilir. Oysa ortada ne el vardır, ne de bağ. Bu ancak cimrilik için söylenmiş bir meseledir. Burada Allah'ın insan gibi baldırı olduğu zannına kapılana gelince, bu onun kavrama yetisinin darlığından ve beyan ilmini iyi bilmediğindendir. Onun aldandığı şey İbnü Mesud hadisindeki, يكشف الرحمن عن ساقه *"Rahman, sâk'ını açar."* kısmıdır. Oysa bunun mânâsı, "Rahmanın emri şiddetlenip iş büyüdüğü zaman" demektir ki o da kıyamet günü الفزع الاكبر *"en büyük feryat"* tır.

Bugün hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Çoğunluğun görüşü. Bugün kıyamet günüdür.

İkincisi: Ebu Müslim'in görüşüdür ki bugün kıyamet günü değil, dünyadadır. Ebu Müslim şöyle der: Bunun kıyamet gününe yorumlanması mümkün değildir. Zira bugünün özellikleri anlatılırken ويدعون الى السجود *"secdeye çağrılırlar"* buyurulmuştur. Oysa kıyamet günü ne tapınma, ne yükümlülük vardır. Bundan maksat, ya kişinin dünyadaki son günüdür. يوم يرون الملئكة لا بشرى *"Melekleri görecekleri gün, o gün müjde yoktur."* (Furkan, 25/22) buyrulduğu üzere melekleri müjdesiz olarak görürler. Sonra insanları görür, vakti gelince namaza çağırırlar kendisi namaza güç yetiremez. Çünkü o vakit لا ينفع نفسا ايمانها لم تكن امنت من قبل *"Daha önce iman etmemiş kimseye o gün imanı fayda vermez."*(En'âm, 6/158) buyurulduğu üzere daha önceden îmana gelmemiş bir nef-

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXX, 94-95.

sin o anda îman etmesi fayda sağlamaz. Yahut da hastalık, kocalık ve acizlik halidir. Oysa وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ *"Sağ salim kişiler oldukları halde secdeye çağrılıyorlardı".* O zaman bugün başlarında bulunan dertleri yoktu. İşte ya ölüm sırasında başlarına inip gözleriyle gördükleri o korkunç olayın şiddetinden veya acizlik ve ihtiyarlıktandır. Şu bilinmelidir ki âyetin lafzını, Ebu Müslim'in dediği gibi yorumlamak mümkündür. Fakat onun, "Kıyamet gününe yorumlanması mümkün değildir." demesi doğru değildir. Çünkü bu secdeye çağırma yükümlülük yoluyla değil, başa vurmak ve utandırmak içindir . Ve secdeye cağrıldıklarında ellerinden güçleri alınacak ve güçleri ile kendilerinin arasına bir set çekilmiş bulunacaktır ki, vaktiyle sağ ve esenlikte iken yaptıkları aşırılık ve kusurdan dolayı kederleri ve pişmanlıkları artsın.

Ebu Hayyan da der ki: Sâk'ın açılması, olayın şiddetinden ve gittikçe büyümesinden kinayedir.[1] Mücahid şöyle demiştir: Bu şiddet, kıyametin ilk saati olup en kötüsüdür. Hadiste gelen فَيُكْشَفُ لَهُمْ عَنْ سَاقٍ *"O gün baldır onlara açılır."*[2] ifadesi de yine o günkü şiddete yorumlanır. Bu Arap dilinde yaygın bir mecazdır. Hâtim'in az önce geçen

اَخُو الْحَرْبِ اِنْ عَضَّتْ بِهِ الْحَرْبُ عَضَّهَا وَاِنْ شَمَّرَتْ عَنْ سَاقِهَا الْحَرْبُ شَمَّرَا

beytinden başka, bir diğer şair şöyle der:

عَجِبْتُ مِنْ نَفْسِي وَمِنْ اِشْفَاقِهَا وَمِنْ طِرَادِي الْخَيْلَ عَنْ اَرْزَاقِهَا

فِي سَنَةٍ قَدْ كَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا حَمْرَاءَ تَبْرِي اللَّحْمَ عَنْ عُرَاقِهَا

"Baldırını açan, kıpkırmızı, etleri ta dibinden yontan bir senede nefsime, nefsimin korkusuna ve atların yiyeceklerine saldırmalarına şaştım."

Diğer bir şair de şöyle der:

قَدْ شَمَّرَتْ عَنْ سَاقِهَا فَشُدُّوا وَجَدَّتِ الْحَرْبُ بِكُمْ فَجِدُّوا

"Paçasını sıvadı, saldırın. Harp size ciddileşti, siz de ciddileşin."

Bir başka şair ise şöyle der:

صَبْرًا اَمَامَ آنِ شَرٍّ بَاقٍ وَقَامَتِ الْحَرْبُ بِنَا عَلَى سَاقٍ

"Devamlı bir kötülüğün kızıştığı ve harbin bizimle bir ayak üzerine dikildiği zamanın önünde sabredin, dayanın."

Bir şair de demiştir ki:

---

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 316.

(2) Buhârî, Tefsîru sureti, 68/2, Tevhid, 24; Müslim, İman, 302; Dârimî, Rikak, 83; Ahmed b. Hanbel, III, 17.

كَشَفَتْ لَهُمْ عَنْ سَاقِهَا وَبَدَا مِنَ الشَّرِّ الْبَوَارِحُ

"Savaş onlara paçasını sıvadı ve kötülükten bârihler ortaya çıktı." Bârih, avcının sağında görünüp de soluna doğru geçen ava denir ki Arap bunu uğursuzluk sayardı. Burada "bevârih" yerine «الصُّرَاحُ» rivayeti de vardır ki, "açık" demektir.

İbnü Abbas demiştir ki يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ demek, يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ شِدَّةٍ demektir. Ebu Übeyde de demiştir ki: Bu kelime, şiddet mânâsını ifade etmede kullanılır. "Çemrendi" yani kol, etek ve paçasını sıvadı mânâsına كَشَفَ عَنْ سَاقِهِ denir. Bundan dolayı Arap kıtlık senesine كَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا *"bu sene paçalarını sıvadı"* der. "Sâk" kelimesinin belirsiz olarak getirilmesi de Zemahşerî'nin dediği gibi, alışılıp bilinen bir şiddetin dışında, bilinmeyen bir durumu göstermek içindir.(1) يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ اِلَى شَيْءٍ نُكُرٍ *"O çağırıcının, görülmemiş dehşetli bir şeye çağıracağı gün"*(Kamer, 54/6) âyetinde olduğu gibi, "pek şiddetli korkunç bir durumun olacağı gün" denilmiş gibidir.

Bunlardan sonra biz de şunu kaydedelim ki:

Birincisi, herhangi bir isim tamlamasının asıl mânâsı, bir şeyin diğer bir şeye ait olduğunu göstermektir. Burada tamlanan ile tamlayan arasında, bir bütün ile onun bir parçası arasındaki bir oranın varlığı gerekmez. Bu oranın özelliği, tamlanan ile tamlayanın durumuna göre ortaya çıkar. Onun için لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *"Hiçbir şey onun benzeri olamaz."*(Şura, 42/11) vasfını taşıyan yüce Allah'a nisbet edilen herhangi bir şeyde el, ayak, baldır, ev, ruh gibi bir benzetmeyi andırsın veya andırmasın, bunların hiçbirinde tamlayanın tamlananın parçası olduğu anlamını çıkarmaya çalışmak doğru olmaz. Mesela "Allah'ın eli" tamlamasında, el'in Allah'ın bir parçası olduğu anlamını çıkarmak doğru olmaz. Zira yüce Allah cüzlere ve parçalara ayrılmaktan uzak bir tek varlıktır.

İkinci olarak, âyetin açıklanmasına delil olarak getirilen şiirlerde geçen "teşmir-i sâk" ile "keşf-i sâk" açıklamış oldukları gibi hakikat ve mecaz da aynı kaynaktan ve aynı mânâda olmakla birlikte, biz bunların aralarında, kullanılış şekillerine göre biraz bir fark da hissediyoruz. Teşmir-i sâk, paçayı sıvamak veya çemremek, yerine göre toplanmak, hazırlanmak, sakıncalı bir şeyden korunarak ciddiyet ve özenle işe sıvanmak, şiddet göstermek anlamlarını ifade ettiği gibi, "keşf-i sâk, veya "keşf an sâk" örtülü bir hakikatin içerden dışarıya, aşağıdan yukarıya doğru bir uçtan kendini açık bir şekilde göze veya kalp

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 147.

gözüne göstermesi, kendini tanıtması anlamını ifade eder. Kuşkusuz bu, idrakin açıklığında bir şiddet ve heyecanın varlığını hissettirir. Fakat bu şiddetin bir korku veya arzu, bir güç veya zayıflık, bir elem veya lezzet ifade etmesi, ortaya çıkan bu hakikatin özelliği ile onu idrak edenlerin ona olan ilgilerine bağlıdır. "Harp baldırını açtı" ve "falan kahraman baldırını açıverdi" denilmekle "zafer baldırını açtı", "murat bir uçtan kendini gösterdi", "canân baldırını açıverdi" denilmesi arasında açıklık açısından bir fark olmaz ise de, ifade ettikleri etki ve heyecan açısından fark vardır. Onun için Neml sûresinde وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا *"Belkıs baldırını açtı"*(Neml, 27/44) buyrulduğu şekilde Belkıs'ın baldırını açması onun gücünü değil, zayıflık ve kusurunu anlatmıştı. Keşşaf'ın kısaca yapılan açıklamasında bu iki yöne de işaret vardır. Bir de Alûsî'nin naklettiği üzere Abd b. Humeyd'in rivayet ettiğine göre Rebi b. Enes demiştir ki: O gün örtünün kaldırılacağı, perdenin açılacağı gündür. Beyhakî de İbnü Abbas'tan, حِينَ يُكْشَفُ الْأَمْرُ وَتَبْدُو الْأَعْمَالُ "Durumun anlaşılacağı, amellerin ortaya çıkacağı gündür."[1] diye rivayet etmiştir.

Said b. Cübeyr bu âyette "sâk" kelimesinin yüce Allah'a nisbet edilmesini kabul etmemiş ve bu âyetin mânâsı sorulduğunda şiddetle öfkelenip şöyle demiştir: "Birtakım kişiler, yüce Alah kendi baldırını açar zannediyorlar. Oysa yüce Allah şiddetli durumu açıp ortaya çıkarır."[2] O halde hadisi de bu şekilde anlamak gerekir. İşte bu sunduğumuz sebeplerden dolayı biz burada, يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ âyet-i kerimesinde "keşf-i sâk" tabirinden, müslümanın imanıyla beklediği ve suçlunun kaçındığı hakkın veya hak hükmün görünmeyen âlemden görünen âleme kendini bir uçtan göstermeye başlaması mânâsını anladığımız gibi, bunun ortaya çıkardığı şiddet ve dehşet içinde de suçlulara sırf elem olan korkunç bir kahroluş ve ezilme, müslümanlara da aynı korkunç olay içinde murat kapısını açan albenili bir heves ve yücelik heyecanı seziyoruz. Çünkü suçluların bütün ortaklarıyla beraber topuna şiddetli bir tehdit ve uyarı olan bu âyet, müslümanlara bir vaad ve müjde olmak üzere Peygamber'e hitap edilirken söylenmiştir. فَلْيَأْتُوا *"gelsinler"* emri, يَوْمَ (gün) sözüyle ilgilidir. Yani "o gün gelsinler" demektir. اُذْكُرْ *"hatırla"* gibi, metinde söylenmemiş olan bir fiille veya daha sonra gelecek olan تَرْهَقُهُمْ *"onları saracak"* fiili ile alâkalı da olabilir. Buna göre mânâyı şöyle özetleyebiliriz: Gelsinler, yahut haber ver ki gelecekler, o kıyamet günü ki şimdi bakışlardan gizli olan hakkın hükmü görünmeye, hakikat

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-Mensur, VIII, 254.
(2) Alûsî, a.g.e., XXIX, 43.

perdesi aşağıdan yukarıya açılmaya, müslümanların arzu ettiği, suçlulara ise düşüklük ve felaket olan gaye bir uçtan kendini göstermeye başlayacak. وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ **Ve secdeye çağrılacaklar.** Hakka boyun eğmek istemeyen, istedikleri gibi hüküm verip fenalıktan korunmayan, istedikleri gibi yaşamayı arzu eden o suçlular, inkârcılar, ortaklarıyla beraber birer birer veya alay alay, "Kalkın bakalım vaktiyle tanımadığınız hakkın emrine boyun eğin, teslim olun, tam bir hürmet ve saygıyla secdeye kapanın, yüzlerinizi yere koyun, haddinizi anlayın." diye zelil etmek ve kınamak için çağrılacaklar. O zaman secdeye kapanmak için can atacaklar فَلَا يَسْتَطِيعُونَ **fakat güçleri yetmeyecek.** Ne başlarını kaldırabilecekler, ne bellerini eğebilecekler; belleri kazık kesilmiş, خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ **gözleri korku ve saygıyla dolu,** işarete bile güçleri yetmiyecek şekilde düşkün تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ **kendilerini bir zelillik saracak da saracak.** وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ **Oysa vaktiyle dünyada başları esenlikte iken o secdeye çağrılıyorlardı.** İsteyerek secde etmeleri ve boyun eğmeleri kendilerine teklif olunuyordu da **onu kabul etmiyorlardı,** o esenliğin kıymetini bilmiyorlar, gönül hoşluğu ve isteklerivle secdeye yanaşmıyorlar, Allah'a boyun eğmenin mükâfatına, neticede bunun tadına inanmıyorlar, suçluları müslümanlardan akıllı sayıyorlardı. İşte o vakit başlarında bu dert yok iken gönül hoşluğu ile yapmadıkları o secdeye bugün ister istemez can atacaklar ama, kımıldanmaya güçleri kalmıyacak, gittikçe büyüyen bir düşkünlük de hiçbir şey elde edememiş, kahrolmuş olacaklar. فَذَرْنِى وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ **O halde bana bırak bu sözü yalanlayanı,** bu Kur'ân'a inanmayan, eskilerin masalları diyen, secde etmenin ve Allah'a ibadetin gerekli olduğuna inanmayan, ahiret azabını inkâr eden, suçlular cezalandırılmaz, takva sahiplerine mükâfat verilmez sanan, o büyük ahlâkın kıymetini bilmek istemeyen, hakkın kendini göstereceği bir gün gelmez zannedip de nasıl isterse öyle hüküm veren kimselerin herbirini bana bırak. Yani sen onların yaptıklarından etkilenme, çekinme, dediklerine aldırma da görevini yapmaya bak ey Muhammed! سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ **Biz onlara bilemeyecekleri bir yönden neticede kötülüklerine sebep olan bir yükselme veririz,** haklarında iyi zannettikleri aldatıcı bazı servetler, kuvvetler, zevkler vererek ve onları gittikçe artırıp hızlandırarak hiç hissettirmeden derece derece azap uçurumuna, çeker, bilemeyecekleri bir yönden yuvarlarız. وَاُمْلِى لَهُمْ **Ve ben onların iplerini uzatırım, istediklerine bırakıvermişim gibi mühlet veririm,** onu kendilerince iyi bir iş, bir kâr zannederler, zevklerine göre günahlara dalar, sevinir oynarlar. Artık kurtulduk, öyle gideceğiz zannına kapılırlar, belki ipi koparırlar da kaçarlar diye korkmam. اِنَّ كَيْدِى مَتِينٌ **Çünkü tuzağım sağlamdır,** ilmim her şeyi kuşatmıştır, aldığım

önlem sağlamdır. Her an her durumlarını bilir, tam sırası gelince iplerini çekiverir, kendilerine verdiğim hızla onları bir anda yuvarlayacağım yere yuvarlarım. اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ اَجْرًا **Yoksa onlardan bir karşılık mı istiyorsun da,** فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ **onlar ceremeden, ağır ağır borçlardan ezilmişler?** Yani onlar yok yere ceza çekmekten ağır borçlar altında ezilmekte bulunuyorlarsa sen onlara Allah'ın emirlerini ileterek yaptığın öğüt ve yol göstermeden dolayı bir ücret istiyorsun da onun için mi ezilmişler? Onun için mi sana kin besliyorlar? Hayır senin mükâfatın Allah'a aittir. Onların borçlanmaları ve çektikleri ceza ve bela, kendi akılsızlıkları, ahlâksızlıkları, beyinsizce davranışları sebebiyle ve uydukları ortaklara aldanmaları yüzündendir. O halde kendi sapıklıklarını, kendi zararlarını bu şekilde olsun takdir edip imana gelmeleri gerekirken, sana kin besleyip düşmanlık etmeleri sırf kendi düşüncesizliklerindendir. اَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ **Yoksa gayb** (yani gizli olan, bilinmeyen şeyler) **onların yanında da, artık onlar mı yazıyorlar.** Yani Allah'a ait olan gayb ilmi onların yanında, Levh-i Mahfuz'u yazan yüce kalem onların elinde de artık her şeyin kaderini, olup olacak olayları onlar mı yazıyor, işledikleri suçların, Allah'ı inkâr etmenin ve ona ortak koşmanın günah olmayıp sevap ve doğru olduğunu deftere onlar mı yazıyorlar ki bu şekilde akla ve kitaba uymaz hükümler veriyor, zulümler ediyor, henüz gayb aleminde olan ilahi hükmün, tepelerine ineceği günden çekinmiyorlar.

Bu iki ayet yukarda geçen اَمْ لَكُمْ كِتَابٌ ve اَمْ لَكُمْ اَيْمَانٌ âyetlerine benzer olmakla beraber mânâyı toplayıp, ta sûrenin başındaki وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ âyetine kadar götürmüş ve bu suretle "kalem"den maksadın da gayb ilminden olmuş olacak her şeyin kaderini yazan ilâhî kalem olduğunu anlatmıştır. فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ **O halde Rabbinin hükmüne sabret.** Onları hemen yok edivermeyip mühlet vermesine ve seni tükenmez mükâfata kavuşturmak için o büyük ahlâk ile büyük dayanıklılık ve katlanma gerektiren nebilik ve resullük görevini yerine getirmek için sıkıntılara sokmasına sabret ki, bunlar onun hükmü, o kalemin yazısıdır. Sabır et de, ilerde vereceği yapma ve yürütme hükmünü bekle. Çünkü o hakikatını gösterecek, ilâhî hükmü ortaya çıkaracaktır. وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ **Balık sahibi gibi olma.** Balık sahibi, Saffât sûresinde فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ *"Nefsini kınamış bir haldeyken balık onu yuttu."* (Saffât, 37/142) buyrulduğu üzere Yunus (a.s)'dur.

el-HÛT, karnında Yunus (a.s)'un hapsolduğu meşhur olan balıktır ki, ona "en-Nûn" da denilir. Nitekim Enbiya sûresi وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ

فَنَادٰى فِى الظُّلُمَاتِ اَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنْتَ سُبْحَانَكَ اِنّ۪ى كُنْتُ مِنَ الظَّالِم۪ينَ *"Zü'n-Nûn'u da hatırla. Hani o öfkelenerek gitmişti de, kendisini hiçbir zaman sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde: "Senden başka hiçbir ilâh yoktur, seni bütün noksanlıklardan uzak tutarım. Gerçekten ben haksızlık edenlerden oldum" diye dua etmişti.* "(Enbiya, 21/87) âyetinde Yunus (a.s)'a Zu'n-Nûn denilmişti.

"ZÛ" da bilindiği gibi SÂHİB mânâsınadır. Bazıları "Zû" nun "Sâhib"ten daha beliğ ve fasih olduğunu söylemişlerdir. Zü'n-nun denildiği zaman, Yunus (a.s)'ın ona mahkum kalmayıp onun sıkıntısından kurtuluşu; "Sâhib" denildiği zaman da o balığın içinde bulunması durumlarına işaret edilmiş oluyor. Onun için Enbiya sûresinde övülürken "Zü'n-nun", bu sûrede ise ona benzemekten nehyedilirken "Sâhib-i hût" diye isimlendirilmiştir. Burada "hût" ve "Nûn" kelimelerinin ikisinin de balık mânâsına gelmesi itibariyle, bu âyet ile sûrenin başındaki "Nûn"a dolaylı yoldan bir işaret yapılmış demektir. Bundan bazıları «ن»dan maksadın bu "hût" olduğu görüşüne varmışlardır. Fakat öyle olsaydı burada "Sahibu'n-nûn" denilmek uygun düşerdi. Demek ki maksat o olmamakla beraber dolaylı yoldan ona bir işaret de vardır. (Yunus kıssası hakkında Ve's-Saffât sûresi 139-148 âyetlere bkz.)

Kısacası, yüce Allah'ın ilk kalem ile yazdığı kadere sabret, o eziyetlere dayan da yarın için vereceği hükmü gözet, sabırsızlıkla kavmine kızıp öfke ile karanlıklarda hapse düşen Yunus gibi olma. Hiçbir şekilde onun gibi olma değil, ancak şu durum ve vakitteki Yunus gibi olma. اِذْ نَادٰى وَهُوَ مَكْظُومٌ **Hani bir zaman o, mekzum, öfke ile nefesi tıkanmış bir halde seslenmişti..** لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنْتَ سُبْحَانَكَ اِنّ۪ى كُنْتُ مِنَ الظَّالِم۪ينَ diye inlemişti. Bununla beraber burada maksat kime ve nasıl seslendiğini anlatmak değil, yalnız öfke ile boğulacak bir halde seslenmiş olduğunu anlatmaktır. لَوْلَٓا اَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّه۪ **Eğer Rabb'inin nimeti ona yetişmiş olmasa idi** tevbe etmeyi ve pişman olarak Allah'ı tesbih etmeyi içine doğurup duâsını kabul etmek suretiyle yardım etmeseydi لَنُبِذَ بِالْعَرَٓاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ **herhalde o boşluğa, çıkarıldığı açıklığa, alana fena bir halde atılacaktı.** Gerçi sonsuza kadar balığın karnında kalmayacak, her nasılsa atılacaktı, lakin iyi, övülmüş bir şey olarak değil; yerilmiş olarak, fena bir halde atılacaktı. Demek ki onun oraya düşmesi ve düşmesine sebep olan öfkesi ve sabırsızlığı doğal olarak iyi bir şey değildi. فَاجْتَبٰيهُ رَبُّهُ **Fakat Rabbi onu seçti.** O huyda bırakmadı, arıttı, yardımıyla derleyip topladı, süzdü, yerilmiş olmaktan korudu, öfkeden, tasadan kurtarıp yeni baştan vahyine nail eyledi. فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِح۪ينَ **Onu salih (yani iyi) kullarından kıldı,** yüzbinlere Peygamber olarak ve şefaat için gönderdi, onları bu

sebeple azaptan kurtarıp faydalandırdı da kendisini salih kul olmada olgunluğa ermiş peygamberlerden kıldı. Demek ki her şey gaybı bilen Rabbinin yazısı ve hükmü ile meydana gelir ve o bir şey takdir ederken asıl irade onun olmakla beraber, geleceği şu içinde bulunduğumuz âna, içinde bulunduğumuz ânı geçmişe bağlayan ve her yaşanmakta olan ânı gelecekte bir sonuca doğru götüren ve aynı zamanda insanlara da takdirine göre bir yetki veren ve bu şekilde her konuya kendi özelliğine göre iyi veya kötü neticeleri gerekli kılan, bunun da her ânı yine onun hükmüne bağlı olan bir düzen vardır. Kâinat bu şekilde hakkın kaleminin yazdığı ve yazacağı satırlardan ortaya çıkan bir mânâdır. Onun için Peygamber olma nimetine kavuşmuş Yunus'un bir öfkesi kendisini balığın karnında hapse düşürdü. O öfke ile kalsaydı az daha istenmeyen kötü bir akıbete düşecekti. Fakat Rabb'ı ona o öfkeye karşı bir de nimet vermişti. O nimetin hayrını, öfkesinin kötülüğüne galip getirerek Rabb'ı onu kurtardı ve bu suretle o öfke huyundan süzüp nimetiyle esenliğe çıkararak tam anlamıyle onu salih bir kul yaptı. Öfke veya sabır gibi hallerin bir ucu yüce Allah'ın takdirinde olup bir ucu da insanın iradesine bağlanmıştır. O halde o büyük ahlâkın sahibi ve daha büyük nimete kavuşmuş biri olarak süzülmüş ve arınmış olan sen ey Muhammed Mustafa! (s.a.v) Yunus gibi sabırsızlık etme de Rabbinin bugünkü hükmüne sabret. Görevine tam bir dayanıklılıkla devam edip yarınki hükmünü gözet, gör ki o yüce kalem gaybda neler yazmış, hak ve gerçek nasıl ortaya çıkacaktır.

وَاِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا **Gerçekte o inkârcılar,** Allah'ın nimetlerine nankörlük ederek âyetlerine yalan deyip seni yalancı çıkarmaya kalkışan ve durumları ve huyları anlatılan Mekke kâfirleri, لَيُزْلِقُونَكَ بِاَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ **o zikri, Allah tarafından öğüt olarak okuduğun Kur'ân'ı işittikleri vakit, az daha seni gözleri ile kaydıracaklardı.** Onun yüksekliğini öyle hissetmişlerdi ki kıskançlıklarından az daha nazar değdirecekler, aç ve kem gözlerinin kötülükleriyle ellerinden gelse seni yok edeceklerdi. Demek ki öfkenin bedende bir hükmü ve tesiri olduğu gibi, gözlerin de karşılarındakine bakışlarına göre, iyi veya kötü bir hükmü vardır. Kimi elektrik gibi dokunur, çarpar, mıknatıslar, manyatize eder; kimi tutkun olur, kimi de aldığı etkiyle kıskançlığından bir öfkeye düşer, türlü türlü suikastlara, tuzaklara kalkışır ki maddî veya manevî bunun hangisi olursa olsun hedefine ulaştığında göz isabet etmesi, göz değmesi veya nazar denilen şey olur. Bunun hakkında uzun uzadıya sözler söylenmiş, inkâr edenler ve böyle bir şeyin olduğunu kabul edenler olmuş ise de biz detayına gerek duymayarak bu kadarla yetiniyoruz. Nasıllığı ne şekilde olursa olsun gözdeğmesi vardır. Allah korusun, göze batmak tehlikeli bir şeydir. Allah

koruyacağı kulları için gözdeğmesine karşı bir siper yapar. İnanmıyanlar bu sûre ile veya bundan evvel Kur'ân'ı ilk işittikleri zaman onun nazmı ve mânâsıyle edebî güzelliğinin yüksekliğini ve peygamberin ona nâil olmasını son derece kıskanmış ve hemen hemen yiyecek gibi bütün bakışlarını ona dikmiş, onu kaydırmak istemişler, bu onların o derece dikkat nazarlarını çekmişti. Öyle iken وَيَقُولُونَ اِنَّهُ لَمَجْنُونٌ **bir de durmuşlar, o herhalde bir deli diyorlar,** şaşkınlıklarından kendi kendileriyle çelişkiye düşüyorlar. Böylece gözlerinin zehirini kendilerine döküyorlar. وَمَا هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ **Oysa o Kur'ân sade onlara ait değil, bir zikir, bir öğüttür bütün âlemler için,** bilinç ve algısı olan bütün akıllılar âlemleri için. Yalnız temiz akıllı olmayanlardır ki ondan yararlanacak yerde aleyhinde bulunarak kendilerine zarar vermiş olurlar. Nihayet bir inilti içinde inler inler giderler.(1)

İşte «نٓ» ile başlayan Kalem sûresi, لِلْعَالَمِينَ 'in sonunda yine bir "nûn" ile sona ermiş bulunuyor. Âlemlerin Rabbi olan yüce Allah yazan, okuyan ve dinleyenleri zikretmeye ve düşünmeye muvaffak kılsın.

---

(1) Razî; "Bu âyeti okumanın gözdeğmesine bir devâ olduğu Hasen'den rivayet edilmiştir." der. (Müellif) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXX, 100.

Hâkka Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 52

el-Hâkka sûresi Mekke'de inmiştir.

Âyetleri : Elli iki.

Kelimeleri: Dörtyüz doksan.

Harfleri : Bin altıyüz elli.

Fâsılası : ق ، ه ، م ، ن ، ل harfleridir. «ل» yalnız «الأقاويل» kelimesi ile sona eren 44. âyettedir. Bunun bir âyet sayılmadığını gösteren rivayette bu sûrenin âyetleri ellibirdir.

Bu sûre Nûn sûresinde, "Hakk'ın emrinin şiddetlenip hakikatlerin ortaya çıkacağı gün" diye işaret olunan Kıyamet günü hallerini açıklayarak öğütler verecek ve buna bir giriş olmak üzere peygamberlere inanmayan geçmiş ümmetlerin dünyadaki akıbetlerini hatırlatarak başlayıp sonunda da Peygamber'e şair veya falcı diyen ve Kur'ân'ın, onun kendiliğinden söylemeye çalıştığı

bir şiir veya falcılık olduğunu söyliyerek onu yalanlamaya kalkışan çağdaşlarını reddedip korkutarak hakikati anlatacak ve sonuç olmak üzere de yüce Allah'ın ulu ismini hatırlamak suretiyle onu noksan sıfatlardan uzak tutmayı emredecektir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَآقَّةُۙ ﴿١﴾ مَا الْحَآقَّةُۚ ﴿٢﴾ وَمَآ اَدْرٰيكَ مَا الْحَآقَّةُ ﴿٣﴾
كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ﴿٤﴾ فَاَمَّا ثَمُودُ فَاُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ
﴿٥﴾ وَاَمَّا عَادٌ فَاُهْلِكُوا بِر۪يحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍۙ ﴿٦﴾
سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ اَيَّامٍۙ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ
ف۪يهَا صَرْعٰىۙ كَاَنَّهُمْ اَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍۚ ﴿٧﴾ فَهَلْ تَرٰى لَهُمْ
مِنْ بَاقِيَةٍ ﴿٨﴾ وَجَٓاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِۚ
﴿٩﴾ فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَاَخَذَهُمْ اَخْذَةً رَابِيَةً ﴿١٠﴾ اِنَّا
لَمَّا طَغَا الْمَٓاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِۙ ﴿١١﴾ لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً
وَتَعِيَهَٓا اُذُنٌ وَاعِيَةٌ ﴿١٢﴾ فَاِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌۙ ﴿١٣﴾
وَحُمِلَتِ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةًۙ ﴿١٤﴾ فَيَوْمَئِذٍ
وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُۙ ﴿١٥﴾ وَانْشَقَّتِ السَّمَٓاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌۙ
﴿١٦﴾ وَالْمَلَكُ عَلٰٓى اَرْجَٓائِهَاۜ وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ

يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ ﴿١٧﴾ يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفٰى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ ﴿١٨﴾
فَاَمَّا مَنْ اُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمٖينِهٖ فَيَقُولُ هَٓاؤُمُ اقْرَؤُ۫ا كِتَابِيَهْ ﴿١٩﴾
اِنّٖي ظَنَنْتُ اَنّٖي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ ﴿٢٠﴾ فَهُوَ فٖي عٖيشَةٍ رَاضِيَةٍ ﴿٢١﴾
فٖي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿٢٢﴾ قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ ﴿٢٣﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا
هَنٖيٓئًا بِمَٓا اَسْلَفْتُمْ فِي الْاَيَّامِ الْخَالِيَةِ ﴿٢٤﴾ وَاَمَّا مَنْ اُوتِيَ
كِتَابَهُ بِشِمَالِهٖ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنٖي لَمْ اُوتَ كِتَابِيَهْ ﴿٢٥﴾
وَلَمْ اَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ ﴿٢٦﴾ يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ ﴿٢٧﴾
مَٓا اَغْنٰى عَنّٖي مَالِيَهْ ﴿٢٨﴾ هَلَكَ عَنّٖي سُلْطَانِيَهْ ﴿٢٩﴾ خُذُوهُ
فَغُلُّوهُ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ الْجَحٖيمَ صَلُّوهُ ﴿٣١﴾ ثُمَّ فٖي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ
ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ ﴿٣٢﴾ اِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ الْعَظٖيمِ ﴿٣٣﴾
وَلَا يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْكٖينِ ﴿٣٤﴾ فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هٰهُنَا حَمٖيمٌ
﴿٣٥﴾ وَلَا طَعَامٌ اِلَّا مِنْ غِسْلٖينٍ ﴿٣٦﴾ لَا يَأْكُلُهُٓ اِلَّا الْخَاطِؤُ۫نَ ﴿٣٧﴾

Meâl-i Şerifi

1- (Gerçekleşecek) Kıyamet!

2- Nedir, o Kıyamet?

3- Gerçekleşenin (Kıaymetin) ne olduğunu sen nerden bileceksin?

4- Semûd ve Âd, kapılarını çalacak olan o felaketi yalan saymışlardı.

5- Semûd kavmi korkunç bir sesle yok edildi.

6- Âd kavmi ise gürültülü ve azgın bir fırtına ile yok edildiler.

7- Allah o fırtınayı üzerlerine yedi gece sekiz gündüz musallat etmişti. Öyle ki, o kavmi içi boş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün.

8- Bak şimdi görebilir misin onlardan bir kalıntı?

9- Firavun, ondan öncekiler ve altı üstüne getirilen beldeler de hep o hatayı işleyegeldiler.

10- Hep Rablerinin elçilerine karşı geldiler. O da onları pek şiddetli bir şekilde yakalayıverdi.

11- Kuşkusuz, sular kabarınca sizi gemide biz taşıdık.

12- Onu size bir ibret yapalım ve belleyici kulaklar bellesin diye.

13- Sûr'a bir tek üfleme üflendiği,

14- Arz ve dağlar yerlerinden kaldırılıp şiddetle birbirine çarpılarak darmadağın olduğu zaman,

15- İşte o gün olacak olur.

16- O gün gök yarılmış, sarkmıştır.

17- Melekler de onun etrafındadır, O gün Rabbinin Arşını bunların da üstünde sekiz melek yüklenir.

18- O gün (hesap için Allah'a) arz olunursunuz, öyle ki gizli bir haliniz kalmaz.

19- Kitabı sağından verilen, "alın okuyun kitabımı.."

20- "Çünkü ben hesabıma kavuşacağımı sezmiştim" der.

21- Artık o hoşnut bir hayattadır.

22- Yüksek bir cennettedir.

23- Ki o cennetin meyveleri sarkmıştır.

24- "Geçmiş günlerde yaptığınız işlerden ötürü afiyetle yeyin, için." (denir).

25- Kitabı sol tarafından verilen ise der ki: "Keşke kitabım verilmeseydi de,

26- Hesabımın ne olduğunu bilmeseydim,

27- Ne olurdu o ölüm, iş bitirici olsaydı.

28- Malım bana hiç fayda vermedi.

29- Gücüm de benden yok olup gitti."

30- (Zebanilere şöyle denir): "Onu yakalayın da bağlayın."

31- "Sonra cehenneme atın onu."

32- "Sonra da boyu yetmiş arşın zincir içerisinde onu oraya sokun."

33- Çünkü o, büyük Allah'a inanmıyordu.

34- Yoksula yedirmeye teşvik etmiyordu.

35- Bu sebeple bugün burada onun candan bir dostu yoktur.

36- Bir irinden başka yiyecek de yok.

37- Onu günahkârlardan başkası yemez.

الْحَاقَّةُ O Hâkka. Bu, isim cümlesinin mübtedâsı, bundan sonra gelen kısım haberdir. "Ahid lâmı" ile el-Hâkka, el-Vâkıa, es-Sâa gibi kıyamet gününün isimlerinden olduğunda bir anlaşmazlık yoktur. Fakat حَقّ ، حَقَّة ، حَقِيقَة ، حَاقّ ve تَحَقُّق gibi kavramlarla ilgisine ve sıfatlıktan isimliğe geçirilmesine göre bu kelimenin ne gibi bir anlam ifade ettiği hakkında on kadar izah şekli nakledilmiştir.

1. Hakk kelimesi "sabit ve gerekli" mânâlarında alındığı takdirde el-Hâkka; meydana gelmesi gerekli olan, geleceği hiç kuşkusuz sabit olan saat demektir.

2. Hakk kelimesi, bir şeyi hakikati üzere tanımak ve tanıtmak mânâsına mastar olarak düşünüldüğünde "el-Hâkka", kendisinde durumların hakkıyle tanınacağı, yani eşyanın hakikatini açıp ortaya çıkaracak saat demektir.

3. el-Hâkka, "işlerin hakikatlerini kapsayan" demektir. Yani içinde, doğruluğu ve gerçekleşmesi gerekli işlerin ve hallerin meydana geldiği şey demektir ki, Kıyamet'te meydana gelmesi ve varlığı gerekli olan sevap, ceza ve diğer kesin işleri ifade eder.

4. Hâkka, hakka demektir. Hakka «حَقَّة» ise, hukûk kelimesinin tekili olan

hak «حق» tan daha özeldir. "Bu benim özel hakkımdır." mânâsına «هذه حقّى» denir.

5. Hâkka, şaşmaksızın inen ve yapacağını yalansız yapan bela demektir ki لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ *"Onun oluşunu yalanlayan yok."*(Vâkıa, 56/2) mânâsınadır.

6. Bir toplum üzerine meydana gelmesi hak olan vakit demektir ki birinci mânâya yakındır.

7. Herbir doğruluk ve eğriliğe, iyilik ve kötülüğe ceza ve mükâfatın hak olduğu, başka bir deyişle her çalışana çalışmasının karşılığının verilmesinin hak olduğu vakit demektir ki, bu da kıyamettir.

8. Yükümlü ve sorumlu kişilerin yaptığı işlerin bütün eserleri gerçekleşip artık bekleme sınırından çıkıldığı hak saat demektir. Çünkü bütün sevap ve ceza o gün ortaya çıkar.

9. Ezheri'nin görüşüne göre, yenmeye ve üstün gelmeye çalışmak mânâsına, حَاقَقْتُهُ فَحَقَقْتُهُ onunla karşılaştım da onu hakladım, yani "yenişmek üzere karşılaştım da ben yendim" denilmesinde olduğu gibi "haklamak" yani hakkından gelmek mânâsınadır. Çünkü bu kıyamet günü, dini hususunda Allah'la batıl yoldan yarışa kalkanları hep hakları, yenilgiye uğratır.

10. Ebu Müslim'in görüşüne göre, el-Hâkka, حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ *"Rabbının sözü hak oldu."*(Yunus, 10/33; Ğâfir, 40/6) âyetinde geçen fiilinden türetilmiş fâile (etken ortaç)tır.

11. Âkıbet, âfiyet kelimeleri gibi mastardır ki, "sırf hakikat" demek olur.

12. Bu kelime, kıyametin ismi olması itibarıyla, başka herhangi bir anlamı düşünülmeden, türememiş isim olur.

Bunların herbirinden bir mânâ anlaşılmakla beraber, demek oluyor ki el-Hâkka, وَمَا أَدْرٰيكَ مَا الْحَاقَّةُ *"O Hâkkanın ne olduğunu sana ne bildirdi?"* buyrulduğu üzere akıl ve düşünceyle bilinen bir şey değildir.

مَا الْحَاقَّةُ Ne o Hâkka? Bu soru, olayın büyüklüğünü ve korkunçluğunu göstermek içindir. Yani, ne büyük, ne dehşetli bir trajedidir o Hâkka? demektir. Şu âyet de onun korkunçluk ve dehşetini vurgular: وَمَا أَدْرٰيكَ مَا الْحَاقَّةُ **O Hâkkanın ne olduğunu kavramanı sağlıyarak sana kim bildirdi?.** Bu âyetin başındaki «مَا» da bir önceki âyette olduğu gibi soru için olup mübtedâdır. Dirâyet kökünden türetilen أَدْرٰى "bildirdi" fiili haber; Peygambere hitap eden ikinci şahıs zamiri «كَ» "sana", bu fiilin birinci mef'ulü (tümleci), مَا الْحَاقَّةُ nedir o Hak-

ka'?" cümlesi ise yine aynı fiilin ikinci mef'ûlü (tümleci)dir. Yani o hâkka öyle büyük, öyle dehşetli bir trajedidir ki onun şiddet ve dehşetinin büyüklüğü yaratıklardan birinin kavrayış ve zekasıyle, tahmin ve takdiri ile bilinemez. Kimsenin tasarı ve kavramasına sığmaz. Onun ne olduğunu, fiilen meydana gelmesi anlatır. Meydana gelmesi de önceden kavrama ile değil, ancak Allah tarafından haber verilmek ve nakledilmek suretiyle bilinebilir. Bundan dolayı sen de onu bilgi ve kavrayışınla değil, yüce Allah tarafından Peygamber olarak gönderilmekle bilip haber vereceksin. Fakat onun hakikatı ve büyüklüğü, meydana gelmeden önce tasarı ve düşüncelere sığmayacağı için haber vermekle de kavranamaz. Ancak detayını araştırmaksızın verilen habere îman edilmek suretiyle rivayet yoluyla bilinir. Bu nedenle habere inanmayanlar onu sadece akıl ve zeka ile kavrıyamadıklarından dolayı "kuruntu, masal, boş inanç, şiir, uydurma, aldatma" diye türlü sözlerle yalanlamaya kalkışırlar. Böylelerine verilecek en güzel öğüt de, akılların tahmin ve takdirine sığmaz dehşetli ve korkunç halleri ile meydana gelmesi öteden beri kulaklara küpe, dillere destan olmuş, geçmiş olayların haber verilip hatırlatılmasıyla geleceğin aday olduğu birtakım tehlikeleri bir dereceye kadar olsun sezdirmektir. Bu akıl ve zeka ile bilinemeyeceğinden ve habere inanmadıklarından dolayı كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ **Semûd ve Âd kavimleri, "olmaz öyle şey" diye yalanladı, o olacak Kâria'yı.**

KÂRİ'A, lügatte, insanların başlarına çarpan beyinlerinde patlayan olay demek olup el-Kâria sûresinde açıklanacağı gibi insanların çırpınıp yayılan kelebekler; dağların atılmış renkli yünler gibi olacağı zamana işaret etmek üzere kıyamet gününün bir ismi ve Hâkka'nın bazı halleridir ki adı geçen kavimlerin yok olmalarında bundan birer küçük örnek vardır. Onlar yalanladılar da ne oldu. فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ **Semud'a gelince, bunlar Tâgiye ile yok oldular.** Tâgıye; taşan, haddini aşan olay demek olup taşkınlık mânâsına da gelir. Onların başına gelen Tâgiye Hûd sûresinde وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ *"O zulmedenleri ise korkunç bir gürültü yakaladı."*(Hud, 11/94) buyrulan sayha yani korkunç gürültüdür. Hâmim secde ve Vezzâriyat sûrelerinde geçen الصَّاعِقَةُ da bununla tefsir edilmiştir.(Fussilet, 41/13; Zâriyat, 51/44) A'raf sûresinde فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ *"Bunun üzerine onları şiddetli bir sarsıntı yakaladı."* (A'raf, 7/78, 91, 155) buyurulan "racfe", o korkunç gürültü ile gelen sarsıntıdır.

بِرِيحٍ صَرْصَرٍ **Rîh-i sarsar,** şiddetli sesle gürleyen veya çok soğuk fırtına ile, عَاتِيَةٍ **azgın,** büker büker atar, karşı konulup geri çevrilemez, kurtulma çaresi yok. حُسُومًا **Husûm,** uğursuzluk ve bir işi devamlı yapmak mânâlarında mastar olduğu

gibi bir de "kesip atan" mânâsına gelen hâsim kelimesinin çoğuludur. Hasm, bir şeyi kökünden kesmek ve bir hastalığı kökünden yok etmek için ard arda dağlamak, peşpeşe yakmak mânâlarına gelir. Burada bundan istiâre edilmiş olduğunu söylemişlerdir ki, "köklerini kesmek için devamlı olarak" demek olur. Nitekim Kamer sûresinde, فِى يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ *"Uğursuzluğu devamlı bir günde"* (Kamer, 54/19) şeklinde geçmişti. Bundan başka Hâmim secde'de فِى اَيَّامٍ نَحِسَاتٍ *"Uğursuz günlerde."*(Fussilet, 41/16) buyrulmasına tam anlamıyla uygun olmak üzere bazıları da, "husûmen"in uğursuzluk demek olduğunu söylemişlerdir. Bu da, "köklerini kesecek, hiç hayırlarını bırakmıyacak derecede uğursuz" mânâsını ifade eder. Bazıları da, "husûmen" kelimesinin bir mastar olarak sebep bildiren mef'ûl (tümleç) olduğu, yani "köklerini kesmek için" demek olduğu kanâatine varmışlardır. Kocakarı soğuğuna yani rûmî şubatın 26'sından itibaren yedi gün süreyle esen şiddetli soğuklara "husum fırtınası", ve "husum günleri" denilmesi dilimizde yaygındır. (Kamer sûresine bkz.). «صَرْعٰى» Bu kelime, Sarî'in çoğuludur. Sarî, çarpılıp yere yıkılmış, burada "yok olmuş" demektir. وَمَنْ قَبْلَهُ **Ve Firavun'dan öncekiler,** ta Nûh kavmine kadar varan önceki asırlar. Burada özel olarak zikirden sonra bir genelleştirme vardır. Zira önce Âd ve Semûd kavimleri özel olarak zikredilmiş, sonra "Fir'avun'dan öncekiler" denilerek bir genelleme yapılmıştır. "Firavun'dan öncekiler" sözü içine daha önce adları geçen bu iki kavim de girer. وَالْمُؤْتَفِكَاتُ **Lût kavminin köyleri** Burada maksat, o köylerin halkı olan Lût kavmidir. Bu da genel bir zikirden sonra özel olarak zikirdir. İfadenin bu şekilde altüst edilerek dalgalandırılması söz konusu olan Hâkka ve onun sebebi olan isyanların manzaralarını hatırlatmak için ne kadar düzgün ve fasihtir. بِالْخَاطِئَةِ **Hata ile.** Hâtie, kasten yapmanın zıddı olan hata değil, doğrunun zıddı olan hata, suç ve cinayet işlemektir ki, bu hata da sözü geçen yalanlama cinayetidir.

رَابِيَةً **Gittikçe artan, çoğalan,** onların isyanlarının artması oranında şiddeti artan ezici bir yakalayış. لَمَّا طَغَى الْمَٓاءُ **O su taştığı vakit.** Yani Nûh tufanı zamanında. حَمَلْنَاكُمْ **Sizi biz taşıdık.** Yalanlayan diğerlerinin kökünü keserken sizin kökünüzü kesmedik de iman eden atalarınızın bellerinde sizi taşıyarak koruduk. فِي الْجَارِيَةِ **O akıp giden gemide.** وَهِىَ تَجْرٖى بِهِمْ فٖى مَوْجٍ كَالْجِبَالِ *"Gemi, dağlar gibi dalga içinde onu götürürken.."*(Hud, 11/42) âyetinin mânâsına göre, o akıntı içinde giden gemide. Başında bulunan belirlilik takısı «الْ»in ahd için olmasıyle "el-Câriye", Hz. Nûh'un gemisidir. Örfle mutlak gemiye de cariye denir. Nitekim; تِسْعُونَ جَارِيَةً فٖى بَطْنِ جَارِيَةٍ "Bir gemi içinde doksan kız" demektir. Bununla birlikte burada yalnız "el-Câriye" denilmesinde onunla beraber bu söze muhatap olan

kişilerin o vakit orada atalarının döllerindeki bir akıntıda korunmuş bulunduklarına da, dolaylı yoldan, bir işaret vardır. Yani o vakit o akıntıda sizleri taşıyıp koruyan gemi değil, biz idik. Gemi, bizim gücümüzü göstermek için gerçek olmayan, gösterişte var olan bir sebepti. Ona yüklemenin manevi sebebi de iman idi. Bunun gerçek yapıcısı ise biz idik. Biz o işi, o gemiyi yaptırıp suyu tufan haline getirip kâfirleri boğmaktan ve müminleri ona bindirerek korumaktan ibaret olan o işi şu hikmet için yaptık: لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً **O olayı sizler için,** yani o vakit helâk edilmeyip o şekilde kurtarılmış olan insanlar ve nesilleri için **bir hatırlatma,** unutulmayıp anılacak, önünde ve sonunda bizim gücümüzü, hikmetimizin eserini, gücümüzün şiddetini ve merhametimizin enginliğini, kendinizin gerçek esenliğine sebep olan şeyleri, imanın faydasını, Allah'a karşı gelmenin zararlarını, ilerisi için korunmanın meyvelerini, azabın şiddetini düşündürecek bir nasihat, bir öğüt, bir ibret ültimatomu **kılalım** da, görenler görmeyenlere, duyanlar duymayanlara anlatsın, haber versin. Çünkü o yalnız akılla bilinir şeylerden değildir. وَتَعِيَهَا اُذُنٌ وَاعِيَةٌ **Ve belleyici kulaklar onu bellesin,** dinlesin, bellesin ve gereği ne ise onu yapsın, kaybetmeyip ilerisi için yararlansın. Kendilerini vaktiyle biz o akıntıda nasıl taşımışsak, o da aynı şekilde bunu taşısın da sonrakilerin yararlanması için yayılmasına sebep olsun. Bellemeyerek yalanlayan kulaklar da cezalarını çeksin. Çünkü فَاِذَا نُفِخَ فِى الصُّورِ *"Sûr'a üfürülünce..."* كَذَّبَتْ 'den buraya kadar olan açıklamalar öyle hatırlatma kabilinden olan küçük kıyametler demek olup bundan itibaren Büyük Kıyamet olan Hâkkâ'nın açıklanmasına başlanıyor. Sûr'a üfürme hakkında Neml Sûresi'nde وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ *"O gün Sûr'a üfürülecek, göklerde ve yerlerde olanlar korku içinde kalacaklar. Ancak Allah'ın diledikleri hariç."* (Neml, 27/87) âyeti ile Zümer Sûresi'ndeki وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ *"Artık Sûr'a üfürülmüştür de Allah'ın diledikleri hariç olmak üzere, göklerde kim var, yerde kim varsa hepsi ölmüştür. Sonra Sura tekrar üfürülmüştür. Bu defa kalkmışlar, bakınıp duruyorlar."* (Zümer, 39/68) ayetinin tefsirine bkz.

نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ **İlâhî kudretten bir tek üfürme.** Bundan açıkça anlaşılan ilk üfürmedir ki ikinci veya üçüncü üfürme daha sonraki aşamalarda demek olur. Üfürmenin, Zümer sûresindeki âyete bakarak "nefha-i sa'ık" yani ölüm üfürmesi ve "nefha-i kıyam" yani kalkış üfürmesi diye iki olduğu görüşünde olanlardan bazıları İbnü Abbas'tan rivayet olarak buna ilk üfürme yani yıkım üfürmesi demişler; bazıları da, birkaç âyet sonra gelen يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ *"o gün arzolunursunuz"* ipucu ile ikinci üfürme demişlerdir. Fakat ilk üfürmeden sonra başlayan

vaktin uzun bir vakit mânâsına birgün sayılması itibariyle ikinci üfürmenin de yine bu uzun gün içinde arz için yapılmasına engel değildir. Daha önce Neml sûresindeki âyeti de ayrıca göz önünde bulunduranlar ilk üfürme korku, ikinci üfürme yıkım, üçüncü üfürme kalkış ve arz üfürmesi olmak üzere üç üfürme saymışlar ve bunlardan da bazıları bunun ikinci üfürme olduğunu söylemişlerdir. Bununla beraber bunun ilk üfürme olup, وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ *"Yer ve dağlar kaldırılıp da"* وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ *"Oysa o dağlar bulut geçer gibi geçer."*(Neml, 27/88) âyetlerinde olduğu gibi korku zamanını; فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً *"Birbirlerini ezecek şekilde bir çarpılış çarpıldıklarında"* âyetinde ölüm ve yıkım zamanı olan ikinci üfürmeyi; bu sûrenin 18. âyeti olan "O gün arzolunursunuz" meâlindeki âyetinde ayağa kalkış, yayılma, durma ve hesap zamanında olan üçüncü üfürmeyi ifade etmiş olması ve ilk üfürmenin, hepsinin başlangıcı olması ve hepsi "kün" (ol) emrine göre meydana gelmiş olması sebebiyle "bir üfürme denilmiş olması akla daha yakındır Bir defa üfürülüp وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ **Ve yer ve dağlar hamlolunup da...** Haml; yüklenip kaldırmak ve taşımak, yüklemek ve yükletilmek anlamlarına geldiği göz önüne alındığında yer ve dağların hamlolunması; yüklenilmesi, aşağıdan yukarı yerlerinden oynatılıp kütle kütle ayrılarak kaldırılmaları yahut yerin yükünün ağırlığı üfürme ile şişirilip doyum haline getirilerek aşağıdan yukarı içinden püskürtülüp lavlar fışkırarak patlıyacak bir duruma getirilmeleri demek olabilir ki, birincisinde patlama olmuş, ikincisinde ise henüz olmamış fakat olmak üzere zelzeleler, korku ve heyecan başlamış bulunur. Burada yer ve dağların karşılaştırılması gösteriyor ki, yer ile, bütün yer küresi, üzerindeki yükseklikleri, baskıları, eğrilikleri ve yerin direkleri konumunda olan dağların dışında kalarak çiğnenmekte olan alt tabakaya işaret edilmek istenmiştir. Bunda meselenin asıl konusu, insanları bekleyen son açıklanarak, hükmeden ve hükmedilen konumlarında olan insanlık sınıflarının birbirlerine karşı durumlarına, dolaylı yoldan, işaret edilmiş olmasıdır. Bu ikisi yani yer ile dağlar bir üfürme ile böyle yüklenip karşılaştırılıp فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً **arkasından birbirlerini ezecek şekilde bir çarpılış çarpıldıkları vakit** ki bunda her iki kütleye verilmiş olan üfürmenin derecesine göre üç ihtimal vardır:

BİRİSİ: Yer kütlesi, إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا *"Yer dehşetli bir sarsılış sarsıldığında"* (Vâkıa, 56/4) âyetinin mânâsı üzere sarsılmış da sarsılmış, depreme tutulmuş titriyor da titriyor olmakla beraber, yer kütlesinin çarpışmada daha kuvvetli gelmesi durumudur ki, bundan dağlar وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا *"Dağlar bir serpilişle serpilip toz duman olunca"*(Vâkıa, 56/5-6) âyetinin ifade ettiği gibi havaya

uçurulup serpilmiş toz duman halinde uçuşup döşenen zerrelere dönmüş ve يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا *"O gün yer ve dağlar sarsılacak, bütün dağlar erimiş bir kum yığını olacaktır."* (Müzzemmil, 73/14) âyetine göre, yer titriyor, çalkalanıyor da çalkalanıyor, dağlar ise potada eriyip akan kum yığını gibi erimiş, akmış; فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا *"Böylece onları dümdüz boş bir halde bırakacak, onlarda ne bir iniş ne de bir yokuş göremeyceksin."* (Tâhâ, 20/106, 107) âyetinin açık mânâsına göre neticede o dağların yeri dümdüz, engin ova haline gelmiş, yer var fakat yeryüzünde ne iniş yokuş, ne tepe, ne eğrilik görünmez olmuş, etrafını sade bir sis, bir duman sarmış bulunur. Birçok tefsirci bu âyetleri delil göstererek bu şekilde mânâ vermişlerdir. Bunda yeryüzünde yine bir hayatın varlığı düşünülebilir.

İKİNCİSİ, yeryüzüne yapılan üfürme daha çok, yeryüzünün alt ve üstten karşı karşıya kaldığı sıkıştırma daha şiddetli, sarsıntı ve patlamanın onun içinden başlamış olması sebebiyle çarpışmada yeryüzü daha evvel dağılmış, bu yönden dağların galip gelmiş olma ihtimalidir ki bu surette de dağlar yerinden oynamış, oturup dayandığı yeryüzü kalmamış olacağı için dağlar da o patlama ve çarpışma neticesinde eriyip akarak hepsi un, hepsi dağılmış zerreler, bütün yeryüzünün bulunduğu yer dümdüz bomboş bir alana dönüşmüş, ufukta uzay boşluğu yarılmaya hazır bir bulut, bir sis halinde sarkmış bulunur.

ÜÇÜNCÜSÜ, yeryüzü ve dağların ikisine de verilen kuvvet eşit gelerek çarpışmada ikisi birden erimiş ve yine aynı sonuç meydana gelmiş bulunur ki, birçok tefsirci de bu şekilde mânâ vermişlerdir. Yerçekimi ile ilgili olan yıldızlar sisteminin de bu sırada ahenkleri ve genel uyumları bir değişikliğe ve karmaşıklığa düşmüş يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ *"O gün yeryüzü, yeryüzünden başka bir şeye, gökler de başka şeylere çevrilecek, insanlar herşeye hakim olan Allah'ın huzuruna çıkacaklar."* (İbrahim, 14/48) âyetinin sırrı ortaya çıkmaya başlamış olur. Müzzemmil Sûresi'nin az önce geçen, وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا *"Dağlar erimiş bir kum yığını olacak."* (Müzzemmil, 73/14) meâlindeki âyeti birinci mânâda; Fecr sûresindeki اِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا *"Arz, çarpıla çarpıla toz duman edilince."* (Fecr, 89/21) âyeti de üçüncü mânâda açıktır.

Bir de dekk ve dekke yumuşak ve düz yere ve kumluğa denilir. Aynı şekilde dekke, dükkana yani kapı önünde oturmak için üstü bir yüzey halinde düzeltilmiş tümsek ve taraça ve teras gibi yapıya denir. Dekk etmek mastarı da duvar gibi yüksek bir şeyi alçaltmak ve düzeltmek için vurup yıkarak kırıp

dökmek ve dekk etmek gibi döğüp ezmek ve bir şeyin girinti ve çıkıntısını, pürüzünü düzeltmek için ezerek veya sürterek, eğeleyerek veya çukurlarını doldurarak herhangi bir şekilde düzlemeye denilir ki bunlar birbirlerinin gereği gibidir.

Bazıları da şöyle der: Dekk, dakk'tan daha incedir.

Dekk'te, bir bütünü meydana getiren kısımlar tamamen dağılıp düzlenir; dakk'ta ise, bütünü meydana getiren kısımlar parçalanma halinde irili ufaklı olabilir. Bu fiillerden dekke-i vâhide, bir kere oluş bildiren mastar olup bir vurup yıkış, bir eziş, bir düzeltiş mânâlarını ifade eder. Bunun herbirinin de anlatılan üç mânâdan herbirine göre bir uygunluk ve ilgisi vardır ki,

BİRİNCİSİ, bir vuruşla dağların yıkılıp hepsinin bir düzeye indirilmesi, yeryüzünün deniz yüzeyi gibi dümdüz edilmesi.

İKİNCİSİ, birbirlerine çarptırılmak suretiyle ikisinin de aynı düzeyde yıkılıp bir hurda yığını haline getirilmesi.

ÜÇÜNCÜSÜ, de yine bir vuruşla ikisinin birden yok edilip yerlerinde hiçbir şey bırakılmayarak uzayın düpedüz açılması mânâlarıdır.

Bunlardan en açık olanı birincisidir ve aynı zamanda bunlar hep insanlarla ilgileri bakımından haber verilmekte olduğu için yeryüzü ve dağların bu halinden, "zikr-i mahal irade-i hal" yani "bir yeri söyleyip orada bulunanı kastetme kabilinden, üzerinde bulunan çeşitli sınıflardaki insanların çarpıştırılması suretiyle yeryüzünün düzlenmesi mânâsını da hissettirmiş olurlar ki Neml ve Zümer sûrelerinde geçen إِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ *"Allah'ın diledikleri hariç."*(Neml, 27/87; Zümer, 39/68) istisnasının dış görünüşü de bunu gösterir. Bu mânâların bir özelliği göz önüne alınarak düşünüldüğü takdirde de önceki milletlerin misallerinde geçtiği üzere, kıyametin küçüğü, ortancası, büyüğü ve daha büyüğü olarak bütün mertebeleri düşünülmüş olur. Bunun la beraber âlimlerin çoğunluğu كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ *"Onun zatından başka herşey yok olucudur."* (Kasas, 28/88) âyetini ölçü alarak hepsini fenâ-yı küllî yani tamamen yok oluş açısından düşünmüşlerdir. فَيَوْمَئِذٍ **İşte o gün** o birtek vurup yıkışın olduğu ikinci üfürme meydana geldiği vakit, وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ **Vâkı'a olmuş** yani en büyük bela olan Kıyamet kopmuş, لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ *"Onun meydana gelmesini yalanlayan yok. O alçaltıcı ve yükselticidir."* (Vâkıa, 56/2, 3) sırrı ortaya çıkmış, Allah'ın diledikleri hariç olmak üzere aşağıda ve yukarıda bulunan kimselerin hepsi bir baygınlıkla yıkılıp serilmiştir. وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ **Gök de çatlamış yarılmıştır.** فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ **O da bugün**

pörsümüş sarkmıştır. Allah en iyisini bilir ya, وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَٓاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلٰٓئِكَةُ تَنْز۪يلًا *"O gün gök bulutla yarılır ve arkasından melekler arka arkaya indirilir."* (Furkan, 25/25) sırrı ortaya çıkmış, güneş ve ay tutulmuş, yıldızlar gözden kaybolmuş, gök henüz dürülmemiş fakat gamlı, kederli, puslu bir yüz, hüzün veren bir bulut görüntüsü ile yarılıp etekleri sarkmış وَالْمَلَكُ عَلٰٓى اَرْجَٓائِهَاۜ **Melek de onun etrafı üzerinde** göğün yarılmasından korkarak yarılan kısımlardan etrafa, yarılmayan yönlere doğru çekilmiş; yahut yarılan kısımdan açılan kenarlar üzerinde saf saf dizilmiş, yahut yeryüzünün kenarlarına saf dizilmiştir.

Ercâ, asâ kalıbında kısa elifle yan ve kenar mânâsına olan "recâ" nın çoğulu olup yanlar ve kenarlar demektir. Ercâihâ, onun yan tarafları ve kenarları mânâsına gelir.

Melek, yani bu ad ile bilinen melek cinsi, çünkü biraz sonra gelecek olan فَوْقَهُمْ *"Onların üzerinde"* zamiri bunun mânâ bakımından çoğul olduğunu gösteriyor. Bakara Sûresi'nde de geçtiği gibi Melek ile Melâike'nin bir farkı olup olmadığı hususunda birkaç görüş vardır. Zemahşerî ve daha bazı âlimler "melek, Melâikeden daha geneldir" derler.[1] Ebu Hayyan da: "Melek cins isimdir. Bununla Melâike kastedilir. Bunun Melâikeden daha genel olduğu açık değildir."[2] der. Zemahşerî'nin maksadı Melek kavramı Melâike kavramından daha genel ve kapsamlı demek midir? Yoksa "tekilin kapsamı daha geniştir" kuralınca ifade ettiği mânâda daha kapsamlı demek midir? Tefsirinde işin bu yönü açık değildir. Fakat tefsirinde gösterdiği delil ikincisini kastettiğine ve bundan dolayı burada «وَالْمَلَكُ» denilip, «وَالْمَلٰٓئِكَةُ» denilmediğine, dolaylı yoldan işaret ediyor. Ebu Hayyan da buna ilişmiş, fakat nükteyi söylememiştir. Melek tekil ve cins ismi, Melâike çoğuldur. Bununla beraber Melâike de tekil gibi cins isim yerinde kullanılmıyor değildir. Bu iki kelimenin mânâ ve türeme bakımlarından farklarına gelince, birçok âlim şöyle demiştir: Melek ismi, başındaki mim fazladan olarak "Me'lek" veya onun harflerinin yer değiştirmesiyle söylenen "Mel'ek" kelimesinin hafifletilmiş yani hemzesi atılarak okunmuş şeklidir. İkisinin de çoğulu "Melâik" ve "Melâike" gelir. Melek aslında risalet ve sefaret yani elçilik demek olup eleke (mastarı ülûk gelir) veya el'eke fiilinden mastar ismi veya mimli mastar, fiilin işlendiği yeri ve zamanı gösteren bir isim kalıbıdır. Yüce Allah'tan gelen elçi mânâsına isim yapılınca hemze atılarak melek, yahut hemze ile "lâm"ın yeri değiştirilerek "mel'ek" denilmiş, "melâik"

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 151-152.
(2) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 323.

şeklinde çoğul yapılmıştır. Bununla beraber Kur'ân'da hiç "mel'ek" kelimesi yoktur. Çoğullar kelimenin aslını göstermesi itibariyle "Melâike"nin tekili bu şekilde takdir edilmiştir. Buna göre melek ve melâike tekil ve çoğul demek olup hepsinde de yüce Allah tarafından verilmiş bir elçilik mânâsı vardır demek olur.

Bazıları da "melek kelimesi, başında mim asıl harflerinden olmak üzere mülk ve melekût maddelerinden "kuvvet" mânâsınadır" demişlerdir. Çoğulu "emlâk" veya kural dışı olarak "melâik" olabilir. Buna göre ikisi bir kavramda birleşebilirse de "melek"te bu kuvvet mânâsı; "melâike"de önceki elçilik mânâsı daha açık görünür. "Melek, melâikeden daha geniş kapsamlıdır." denilmesinin sebebinin de bu olması düşünülebilir. Her melâike melektir, kuvvettir. Fakat her meleğin melâike olması gerekmez. Elçilik görevi yapmayan melekler de vardır. Fakat Ragıb Müfredât'ında şöyle der: "Nahivciler melek lafzını melâike lafzından kılmışlar ve başındaki mimin fazladan olduğunu söylemişlerdir. Araştırmacı bazı âlimler ise onun mülk kelimesi ile aynı kökten olduğu kanaatına varmışlar ve şöyle demişlerdir: Melâikeden yönetim ve idare ile ilgili bir şeyle görevlendirilene melek denir. İnsanlardan ise bu şekilde bir görev alanlara melik denir. Her melek melâikedir, her melâike melek değildir. Melek, فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا *"Yemin olsun işleri yönetenlere."*(Nâziat, 79/5) *"İşleri bölenlere yemin olsun."* (Zâriyat, 51/4), وَالْمُقَسِّمَاتِ اَمْرًا *"Canları boğarcasına şiddetle çekip alanlara yemin olsun."* (Nâziat, 79/1) gibi âyetlerle işaret olunandır. Ölüm meleği de bundandır. وَالْمَلَكُ عَلٰٓى اَرْجَٓائِهَا *"Melek onun etrafı üzerindedir."*, عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ *"Babil'deki Hârut ve Mârut isimli iki meleğe."* (Bakara, 2/102), مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذ۪ي وُكِّلَ بِكُمْ *"Sizin canınızı almaya vekil kılınan ölüm meleği."* (Secde, 32/11) buyrulmuştur.[1] Rağıb bu araştırmayı beğenmiş görünüyor. Bu ifadeden şunları anlıyoruz. Nahivcilere göre Ebu Hayyan'ın dediği gibi Melek ve Melâike'nin anlamda eşit olması gerekiyor. Meleğin melâikeden daha geniş kapsamlı olduğuna işaret yoktur. Aksine araştırma sonucu gösteriyor ki melek melâikeden daha özel, melâike melekten daha geneldir. Çünkü melek, melâikenin idare ve yönetimle ilgili bir işi üzerine alan özel bir bölümüdür diyen var. Bunu anlatırken كُلُّ مَلَكٍ مَلٰٓئِكَةٌ وَلَيْسَ كُلُّ مَلٰٓئِكَةٍ مَلَكًا *"Her melek melâikedir, fakat her melâike melek değildir."* cümlesinde melâike kelimesi de melek gibi tekil makamında kullanılmıştır. Neticede buna göre bu âyette "وَالْمَلٰٓئِكَةُ" denilmeyip وَالْمَلَكُ عَلٰٓى اَرْجَٓائِهَا *"Melek onun etrafı üzerindedir."* buyrulması Zemahşerî'nin gösterdiği gibi Melek melâikeden daha kapsamlı olduğu için bir genelleme için değil, "ölüm

---

(1) Rağıb el-İsfehanî, a.g.e., 473.

meleği" ve "işleri yönetenler" gibi, bunların özel bir işle görevlendirilenlerini göstermek için demek oluyor. Zira o sırada Melâike de ölüme yakalanıp إلا من شاء الله *"Allah'ın diledikleri hâriç."* (Neml, 27/87; Zümer, 39/68) istisnasının kapsamına girenler kalacaktır. وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ **Ve üstlerinde o gün Rabb'ının Arş'ını sekiz (melek) taşır.** Bunlara (Hamele-i Arş" yani "Arş'ı yüklenenler" denir. Burada "sekiz"i açıklayan kelime söylenmemiş, sekizin neden ibaret olduğu açıkça belirtilmemiştir. İlk akla gelen, o meleklerin üstünde sekiz melek, sekiz taşıyıcı mânâsında olmasıdır. Dahhâk'ten "sekiz saf" diye, Hasen'den de "sekiz şahıs mı, sekizbin mi, sekiz saf mı, sekizbin saf mı bilemiyorum." şeklinde rivayet edilmiştir. فَوْقَهُمْ *"Onların üstünde"* terkibinde geçen zamir, وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا âyetinde geçen Melek kelimesinin yerini tutar. Onun lafız itibarıyla tekil olsa dahi mânâ açısından çoğul, yani bir tek melek değil, melek cinsi yahut bütün melekler demek olduğunu gösterir. Bazıları bu zamirin Arş'ı taşıyanların yerini tuttuğunu söyleyerek فَوْقَهُمْ terkibine "Arş'ı taşıyanların üstün, de" mânâsını vermişlerdir. Bazıları da, "bu, âlemlerin üstünde demektir" demişlerdir. Abd b. Humeyd'in Seleme'den rivayet ettiğine göre İbnü İshak şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.v)'in şöyle buyurduğu bize ulaştı: Onlar, yani Arş'ı taşıyanlar bugün dörttür. Kıyamet günü geldiğinde yüce Allah onları diğer bir dört ile destekleyecek, sekiz olacaklar."

Arş'ı taşıyanların nitelik ve şekillerine dair çeşitli rivayetler vardır. Tirmizi, Ebu Dâvud ve İbnü Mace'nin Hz. Abbas'tan rivayet ettikleri, "uylukları gökler kadar uzun dağ keçileri suretinde sekiz melek"[1] haberi ve bazılarının naklettikleri "dört yüz"[2] haberi bu cümledendir. Ebu Hayyan bunların sahih olmadığı görüşünü benimseyerek şöyle demiştir: Bu sekiz'in nitelikleri hakkında birbirine uymaz çelişkili şekiller söylenmiştir. Biz onları anlatmaktan vazgeçtik."[3]

Bütün dünya ve ahiret âlemini kuşatan Arş ve Kürsi'ye dair Âyete'l-Kürsi'de ve A'râf ve Hûd surelerinde geçen "istiva âyeti"nde ve daha bazı yerlerde söz edilmişti. Burada da bir tasavvuf seyranı olmak üzere anlayışı iyi olanların şunu inceleyip üzerinde düşünmekle ufuklarının açılacağını zannediyorum. Muhyiddin-i Arabi "Fütuhat-ı Mekkiyye" adlı eserinin "Arş'ın taşıyıcıları"na dair olan onüçüncü bâbında şu anlamda bir nazım ile söze başlayarak,

---

(1) Ebu Davud, Sünnet, 18; İbn Mâce, Mukaddime, 13; Ahmed b. Hanbel, I, 206.

(2) "Onlardan herbir meleğin dört yüzü vardır: Adam yüzü, aslan yüzü, öküz yüzü ve kartal yüzü.. ." Sözüne işaret ediliyor. (Bkz, Kurtubi Tefsiri, 18/266)

(3) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 324.

"Arş ve onu taşıyanlar, vallahi Rahman ile yüklüdür
Ve bu görüş, akla uygundur.
Yoksa yaratıkların ne gücü ve kudreti olur,
O olmasa? Akıl da böyle diyor, Kitap da
Cisim, ruh, rızık ve mertebe
Burada senin sıralamandan başka bir açıklama yok.
İşte Arş odur, şeklini inceleyip araştırabilirsin
Ve Rahmân ismiyle istiva eden, ümit edilendir.
O taşıyıcılar sekizdir, onları Allah bilir.
Bugün ise dörttür, buna "niçin" yoktur.
Muhammed, sonra Rıdvan ve Mâlik,
Ve Âdem ve Halil, sonra Cibrîl.
Mikâil'e İsrafil'i de ilave et tam
Sekiz alnı açık, yüzü pak, geceyi aydınlatan".(1)

Der ki: Allah sana destek versin ey samimi dost! İyi belle. Arap dilinde Arş kelimesi söylenir de bununla mülk kastedilir. Bir hükümdarın mülküne zarar gelince, ثُلَّ عَرْشُ الْمَلِكِ "Hükümdarın mülkü sakatlandı." denir. Bir de Arş denir, bununla taht kastedilir. Arş, mülk mânâsına alındığı takdirde onun taşıyıcıları onu ayakta tutanlardır. Arş'tan maksat taht olduğu takdirde de onun taşıyıcıları, üzerine tahtın oturmuş olduğu ayaklar yahut taht sırtlarına yüklenenlerdir. Arş'ı taşıyanlar sayı ile ifade edilir. Allah Resulü (s.a.v) onların cümlesini dünyada dört, Kıyamette sekiz saymıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) bu وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ âyetini okumuş, sonra demiştir ki "Onlar bugün dörttür. Yani dünyada dörttür. Ahirette ise onlar sekizdir." Bize tarikat ehli kişilerin ilim, hal ve keşif bakımından en büyüklerinden olan İbnü Meysere-i Cili'den şu şekilde rivayet olundu: Taşınan Arş mülktür ve o, cisim, ruh, gıda ve mertebeye tahsis edilmiştir Adem ve İsrafil Sur için, Cibril ve Muhammed ruhlar için, Mikail ve İbrahim rızıklar için, Malik ve Rıdvan vaad ve tehdit içindir. Mülkte de ancak bunlar vardır. Erzak demek olan gıdalar hissî ve manevîdir. Biz bu hususta sadece bir vecih yani bir izah tarzını anlatacağız ki o da mülk mânâsına olandır. Çünkü bunda onunla ilgili birçok fayda vardır. Arş'ın taşıyıcıları, onun idaresi ile görevli olanlardır. Onun maddi biçimi veya nurlu görüşü ve maddi biçimini idare eden ruhu ve nuranî görünüşünü idare eden ruhu, maddî şeklin rızkı olan gıdayı ve ruhlar için ilim ve bilgi gıdasını, cennete

(1) Metinde geçen زُهِّرَ بِهَا لَيْلٌ sözü, "gece onlarla aydınlandı" mânâsına olmalıdır. Biz, "geceyi aydınlatan" şeklinde çevirmeyi uygun bulduk. (Mütercimler)

girmekle mutluluğa ve cehenneme girmekle mutsuzluğa dair hissi mertebeyi ve ilmi ve ruhî mertebeyi düzenler. Dolayısıyla bu konu dört mesele üzerine kurulmuş olmaktadır. Birinci mesele suret ve biçim, ikinci mesele ruh, üçüncü mesele gıda, dördüncü mesele mertebedir ki amaç budur. Bunlardan her mesele de iki kısma ayrılarak sekiz olur. İşte bu sekiz, mülk Arş'ının taşıyıcılarıdır. Yani bu sekiz ortaya çıkınca mülk de ortaya çıkar ve bulunur. İbnü Meysere-i Cili, Melik onun üzerine istiva eyler dedikten sonra bu meseleleri birer birer açıklayıp nihayet dördüncü meselede şöyle demiştir: Yüce Allah her âlem için bir mutluluk ve mutsuzlukta bir mertebe ve derece kılmıştır ki bunlar açıklamakla bitecek gibi değildir, mutluluğu da ona göredir. İstenilen gayeye ulaşılmakla elde edilen mutluluk vardır, kemâl derecesine ulaşılmakla elde edilen mutluluk vardır, insanın mizacına uygun olan mutluluk vardır, şeriata uygun mutluluk vardır. Mutsuzluk da bu şekilde kısımlara ayrılır; maksada uygun olmaz, kemâle uygun olmaz, mizaca uygun olmaz, ki gayr-i mülayim denilen mutsuzluk budur, şeriata uygun olmaz. Bunların hepsi ya hissedilir veya aklen bilinir. Hissedilenler, mutsuzluk yurdu ile ilgili dünya ve ahiretteki elemler ve mutluluk yurdu ile ilgili dünya ve ahiretteki lezzetlerdir. Bunların da saf olanı vardır, karışık olanı vardır. Saf olanı ahiretle, karışık olanı dünya ile ilgilidir. Mutlu mutsuz şeklinde, mutsuz da mutlu şeklinde görünür, sonra ahirette hangisinin mutlu hangisinin mutsuz olduğu ortaya çıkar. Bazan dünyada bedbaht ve mutsuz kişi mutsuzluğu ile ortaya çıkar ve ahirete de mutsuzlukla gider. Mutlu da öyle. Fakat bunlar bizce mechuldür, bilinmezler. Ahirette kimin ne olduğu belli olur. Nitekim yüce Allah, وَامْتَازُوا الْيَوْمَ اَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ *"Ey günahkârlar! Bugün müminlerden ayrılın"*(Yasin, 36/59) buyurmuştur. İşte o vakit mertebeler sahiplerini öyle bulur ki, artık ne kesinti olur, ne de değişim. Bu açıklamalardan sonra Arş dediğimiz mülkün tamamı demek olan sekizin anlamı anlaşılmış olur. Bu sekiz, yüce Allah'ın nitelendiği sekiz ölçü ile ilgilidir ki bunlar hayat, ilim, kudret, irade, kelam, semi, basar ve tekvin sıfatlarıdır. Mülk de bu sekiz ölçü ile sınırlanmıştır. Bunlardan dünyada görünenler dörttür: Suret, gıda hissi, mutluluk hissi mertebesi, mutsuzluk hissi mertebesi, şakavet hissi mertebesi kıyamet günü ise sekiz tamamıyla ortaya çıkar âyetinin mânâsı budur. Hz. Peygamber (s.a.v) de: "Onlar bugün dörttür.. " demiştir. Bunlar, Arş kelimesinin "mülk" ile tefsir edilişine göredir. Taht mânâsında olan Arş'a gelince: Yüce Allah'ın birtakım melekleri vardır ki onu sırtlarında taşırlar. Onlar da bugün dörttür, yarın mahşer yerine götürmek için sekiz olacaklardır. Bu dört taşıyıcının şekil ve simaları hakkında da İbnü Meysere'nin görüşüne yakın haber dahi gelmiştir. Söz

konusu haberde şöyle denilmektedir: "Birincisi insan şeklinde, ikincisi arslan şeklinde, üçüncüsü kartal şeklinde, dördüncüsü öküz şeklindedir."[1] Bu, işte Sâmiri'nin görüp de Musa'nın ilâhı diye hayal ettirdiğidir ki, o kavmine bir buzağı heykeli yapmış ve "bu, işte sizin ilâhınız ve Musa'nın ilâhı" demişti. Kıssayı biliyorsunuz. وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِى السَّبِيلَ *"Allah hakkı söyler ve doğru yola o ulaştırır."*

Yine Şeyh şöyle der: "Arş'ın bir ayağı haber, bir ayağı hükümdür." O bu sözüyle Ayete'l-Kürsi'de geçtiği üzere Hasen'den rivayet olunan, "Kürsî, iki ayağın konulduğu yerdir."[2] sözünün bir yorumuna işaret eylemiştir. Mertebeleri açıklaması, sekiz taşıyıcının yüce Allah'ın sekiz zatî sıfatı nisbetiyle ilgisine dair olan ifadesi dikkat çekici olmakla beraber, sûrenin başında hatırlatıldığı gibi akılla bilinemeyecek olan bu konuda en doğrusu yine kendisinin dediği gibi "Allah bilir." deyip haber sınırını aşmamaktır. Mirac hadislerinde makamı birinci gökte gösterilen Âdem'i Arş'ı taşıyanların arasında sayması garib görünür. İbnü Ebi Hatim'in İbnü Zeyd kanalıyla Hz. Peygamber (s.a.v) 'den rivayet ettiği hadiste Arş'ı taşıyanlar arasında İsrafil (a.s)'den başkasının ismi söylenmemiş, ayrıca Mikail'in Arş'ı taşıyanlardan olmadığı nakledilmiştir. Dolayısıyle İsrafil ile birlikte Mikail, Cebrail ve Azrail'in Arş'ı taşıyan meleklerden olduklarını zan ve iddia edenlerin güvenilebilir bir haberle bunu kanıtlamaları gerekir. "Bu konuda rivayet edilen haberlerin çoğu güvenilebilir nitelikte de değildir." denildiğine göre, isimleri sayma yönüne gitmeyip onları Allah bilir diyerek Allah'a havale etmek elbette sağlam olur. Onun için bizim bu âyetlerden anlayabileceğimiz en açık mânâ şudur: Bu âyet, o gün yüce Allah'ın ululuk sıfatıyle tecelli edeceğini açıklamaktadır. Nitekim sûrenin sonu da azim yani ulu ismiyle son bulacaktır.

يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ **O gün arzolunursunuz.** Tekrar dirilme ve ayağa kalkış olmuştur. Mahşerde Allah'ın yüce huzurunda hesaba çekilirsiniz. Burada "arz olunursunuz" sözü "hesaba çekilirsiniz" sözünden mecaz olup durumlarını görmesi için bir hükümdara askerlerinin arz olunmasına benzetilerek ifade edilmiştir. Bununla beraber dünyadaki arz ve sunmalar gibi dış görünüşe bakılan bir geçitten ibaret olmadığı anlatılmak üzere şöyle buyruluyor: لَا تَخْفٰى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ **Öyle arzolunursunuz ki gizli bir durumunuz kalmaz.** وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ *"Ve herşeye hâkim olan bir Allah'ın huzuruna çıkacaklar."* (İbrahim, 14/48) sırrı

(1) Alûsî, Rûhu'l-meâni, XV, 56.
(2) el-Hindî, Kenzü'l-ummâl, I, 1683.

tam anlamıyla ortaya çıkar. İmam Ahmed, Abd b. Humeyd, Tirmizî, İbnü Mâce, İbnü Hâtim ve İbnü Merduye'nin Ebu Musa el-Eş'ari (r.a)'den rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "İnsanlar kıyamet günü üç kere arzolunur. Bu arzların ikisi karşılıklı kavga, mücadele ve özür beyan etmelerdir. Ama üçüncüsü, işte o zaman, ellerde amel defterlerinin uçuştuğu arzdır."(1) Şimdi bu şöyle açıklanıyor: فَاَمَّا مَنْ اُوتِىَ كِتَابَهُ بِيَمِينِه۪ فَيَقُولُ **Kitabı sağ tarafından verilene gelince, o şöyle der..** Bu kitap İsrâ sûresindeki وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ ف۪ي عُنُقِه۪ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَابًا يَلْقٰيهُ مَنْشُورًا *"Herkesin amelini kendi boynuna taktık. Kıyamet günü onun için bir kitap çıkaracağız ki, ona açılmış olarak kavuşacak."* (İsra, 17/13) âyetinde açıklanan kitaptır ki insanın ömründe yapılan her şeyin yazıldığı amel defteri, dünyada yaptığı ve her gece ve gündüz meleklerin kaydettiği amellerin sayfalarından meydana gelen "büyük defter" veya onun bilançosu gibi bir sayfaya yazılmış cetvelli özeti veya hesabının görüldüğüne dair bir belgesidir. Bunun asıl günlüğü insanın kendi hafızasında kendi boynuna asılıdır.

Bu âyette geçen "yemin" kelimesi, birkaç âyet sonra gelecek olan "şimâl" kelimesine karşılık olduğundan "sağ el, sağ taraf" demektir ki sağlamlık, dürüstlük, uygunluk, temizlik, uğur, hayır ve kazanç ifade eder. Kitabın insana sağıyla verilmesi ifadesinde önemli nükteler vardır. Evvela, insanın, bir işini kendi eliyle yapması, kendi gücü ve vasıtasıyla istediği gibi yapması, kazanması demektir. Sağ eliyle yapması sağlam, dürüst, uygun, kendi lehinde iyi yapması; sol eliyle yapması da tersine yapması; arkaya atması ise ihmal etmesi, başkasından umması anlamlarını ifade eder. Onun için iyi amelleri yazan melekler sağda, kötü amelleri yazan melekler solda denildiği gibi melek sağdan, şeytan soldan gelir denir. "İyi amel yapanlara kitapları sağdan, kötü amel yapanlara da soldan verilir." "Verilir" tabirinin kullanılması dahi hepsinin, Allah'ın verdiği muvaffakiyet, onun takdiri ve hükmü yürütmesine bağlı olması sebebiyledir. Çünkü وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ ف۪ي عُنُقِه۪ *"Herkesin amelini boynuna takdık."* (İsrâ, 17/13) âyeti de gösterdiği gibi insanın kendi yazgısı kendi boynuna geçirilmiş; yaratma, emir ve hüküm Allah'a ait olmakla birlikte insanın sorumluluğu kendi irade ve isteğiyle yapmış olduğu işlere bağlanması açısından insan, yaptığı hayır ve şer, iyi veya kötü, sevap veya günah amelleri işlerken kendi isteğiyle yaptığı için onu defterine kaydedecek olan meleklere, yazıcılara emreder gibi kendisi söyleyip yazdırıyor demek olduğundan kendi yazmış demektir. Eğer o

(1) Tirmizî, Kıyamet, 4; İbn Mâce, Zühd, 33; Ahmed b. Hanbel, IV, 414.

yazdırdığı, hesabına geçirttiği işlemler ilerde Allah'ın huzurunda kendi yüzünü kara çıkarmayacak şekilde iyi hesap edilmiş, alacağı borcu iyi karşılaştırılmış, yine kendi tarafından hak gözüyle kontrolden geçirilmiş, kârlı, güzel, iyi doğru, dürüst ameller ise o defterler kendi lehinde olmak üzere sağlam, hatırı sayılır, kendi hesabına güzel yazı ile yazılmış bir defter olacağından o onu sağ eliyle ve lehine hizmet eden sağlam vasıta ile yazmış ve hesap görülürken hükmünü ve karar belgesini verecek olan hakim de onun lehinde olarak yazısını onun kendisine yazdırmış ve dolayısıyle hesabını kolayca kendine gördürüp hükmünü de istediği gibi kendine verdirerek karar belgesini sağ eliyle kendine teslim etmiş olur. Böyle olmak için de herkesin اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا *"Oku kitabını bugün üzerine hesap görücü olarak nefsin sana yeter."*(İsra, 17/14) emri gereği hergün kendi boynuna geçirilmiş kitabı, günlük defteri demek olan hafızasında kendi nefsini ve meleklere yazdırdığı amellerini hak gözüyle okuyup Allah'a karşı kendi vicdanında kendi hesabını görmesi ve ona göre وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ *"Herkes yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın."*(Haşr, 59/18) emrini uygulayarak yarın için hazırlanması gerekir. Bu da başta ve sonda Allah'ın başarı ihsan etmesi ile sonra o defteri meydana çıkaran ve hükmü verecek olan da nihayet yüce Allah olduğu için "kitabını sağıyla yazan" buyrulmamış, "kitabı kendine sağıyla verilen" buyrulmuştur. Vicdanında hergün Hakk'a karşı kendini sorgu ve hesaba çekmeyen kimse işini arkaya atmış, defterini kendi haberi olmaksızın ve zararını düşünmeksizin ağzına geleni söyleyerek arkadan arkaya yazdırmış demek olacağı gibi, işini Allah'ın koyduğu sınırlar içinde doğru yapmayan, eğriyi doğru, doğruyu eğri yapmaya kalkışarak defterini kötü amellerle ve hep borç sahifeleri ile doldurtan kimse de defterini ters tutmuş, solak yazmış, yazdırmış demektir. Oysa meleklerin tuttuğu tutanak onun aleyhinde olarak yapılan muamele ve işlemi olduğu gibi göstermiş ve ona imza ettirilmiş olduğu için sağlam, doğru ve esasen hatırı sayılır ve geçerli bulunduğundan, o kimse de kendi yaptıklarını kendi yazmış, fakat kendine düşman gibi aleyhinde olmak üzere siciline işletmiş ve imzalamış, ters yola gitmiş olduğunu o gün anlamış bulunur.

Diğer bir nükte: Allah'a inanarak ve vereceği hesabı düşünerek hakkı ve hayrı sevip batıl şeylerden ve kötülükten sakınmış olan kimsenin Allah'ın huzurunda yüzü ak olarak, hesabı dost tarafından görülmüş, hüküm ve karar belgesi dürüst dost eliyle sağdan lehine verilmiş olur. Aksine Allah'ı inkâr eden, hakkı ve hayrı sevmeyip nankörlük ederek aksine giden kimselerin hesabı da sevmediği düşmanı tarafından görülmüş, hükmü ve karar belgesi de aleyhine olarak

soluyla verilmiş olur. Onun için kitabı kendine sağ tarafından verilmiş olan kimse o gün dost huzurunda hesap verirken veya hesabının güzel olduğuna dair onun verdiği hükmü, belgeyi sağ eline alınca hesabına olan ümidini veya hesap neticesinde kardeşlerine neşe ve sevincini veya cennete giderken pasaportunu göstermek üzere der ki:

هَاؤُمُ **Ha işte size** alın, gelin bakın[1] اقْرَؤُا كِتَابِيَهْ **Okuyun kitabımı,** اِنّ۪ي ظَنَنْتُ اَنّ۪ي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ **çünkü ben, ben anlamıştım ki, ben herhalde birgün olup hesabıma kavuşacağım** yani böyle inanmış, bu düşünce ve zannı beslemiştim de ona göre hesabımı ölçülü davranarak sağlam, defterimi dürüst tutmuştum. اِقْرَاْ كِتَابَكَ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَس۪يبًا *"Oku kitabını, bugün üzerine hesap görücü olarak nefsin sana yeter."* (İsra, 17/14) emrine uymuştum diyerek yüz aklığı ile kendini gösterir, sevinir.

Bu verdiğimiz mânâ, müminin hesaba kesin olarak inanması ve iman etmesi gereğine göredir. Müfessirlerin çoğu âyette geçen "Zan"nı, "önceden bilmek ve inanmak" mânâsına alarak bu şekilde yorumlamışlardır. Bununla beraber bazılarının dediği gibi bu, şu demek de olabilir: Ben hesaba inanmakla beraber birçok kusur ettiğimi ve kendime göre kötü amellerimin kıymeti az olduğunu biliyor ve bundan dolayı borcumun çok, alacağımın az çıkmasından korkuyor, hesap verirken bir zorlukla karşılaşacağımı zannediyordum. Oysa benim farkına varmadığım, hesaba bile almadığım en gizli, en küçük amellerim dahi hesaba katılmış, yüksek kıymetler, değerler biçilmiş; bu ise benim değerimden, benim gücümden değil, pek esirgeyen engin merhameti olan sevgili Rabb'imin sırf lütuf ve ihsanıyla olmuş bir iyilik ve rahmettir, diye sevinir. Bu mânâ, hem daha açık hem ahlâka daha uygundur. Bunun neticesi فَهُوَ ف۪ي ع۪يشَةٍ رَاضِيَةٍ **Artık o hoşnut ve memnun bir yaşayış içindedir** Memnunluk ve hoşnutluk yaşayışın değil de, O yaşayışın sahibinin sıfatı iken "radıye" yani hoşnut olan ve "merdıyye" yani kendisinden hoşnut olunan mertebelerinin hepsine birden işaret olmak üzere "mecâz-ı aklî" denilen "isnât-ı mecâzi" yoluyla aşırılık ifade etmesi için yaşayışın kendisine nisbet edilerek "hoşnut bir yaşayış" denilmiştir ki, yalnız o kendisi razı ve hoşnut olmakla kalmayacak, onun güzel huylarından, güzel işlerinden feyizlenerek daha ziyade güzelleşmiş olan bizzat hayatın kendisi de ondan razı, o kendisi merdi yani kendisinden razı olunmuş ve sevilmiş olacaktır demek olur. Bu da şöyle açıklanıyor: ف۪ي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ **Yüksek bir cennette.** Dünya

---

(1) Burada bizim, Türkçe'de "ha sana, ha size" dediğimiz gibi "al işte, alın işte" veya "gel bak, gelin bakın" şeklinde emir anlamında bir fiil ismidir. (Müellif)

cenneti gibi bayağı işlerle, sıkıntı ve elemlerle karışık değil, saf bir mutluluk ve nimet ve hayatın ta kendisi demek olan yüksek ahiret cennetinde, ki قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ **devşirimleri** yani koparılıp toplanacak yemişleri, meyveleri, nimetleri uzakta değil, **yakında sarkıp duruyor.** Alın istediğiniz kadar كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا **yiyin için afiyetle, içinize sine sine** بِمَا أَسْلَفْتُمْ **peşin olarak önceden gönderdiklerinize karşılık.**

İSLÂF, karşılığı veresiye olarak önceden sunup takdim etmektir. Onun için dinen de selef, başka bir deyişle selem ismi verilen muameleye denir ki, "para peşin, mal veresiye" olmak üzere yapılan bir alışveriş, daha doğrusu veriş alıştır. Mal bilinir, müşteri de sağlam olursa, bu durumda parayı peşin veren tüccar için bunda kazanç daha çok olur. Burada أَسْلَفْتُمْ *"peşin verdikleriniz"* buyrulmakla hem bu mânâya, hem وَأَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا *"Ve Allah'a güzel borç verenler"*(Hadid, 57/18) mânâsına, hem de büyüğe birşey takdim etme ve ona hizmet etmedeki büyük istifadeye işaret buyrulmuştur. Bunlar ise darlık zamanında yapılamaz. Çünkü darda bulunan kimsenin veresiye veya hediye verecek hali olamıyacağı gibi, bunu yapmaya zamanda yoktur. Onun için buyruluyor ki فِى الْاَيَّامِ الْخَالِيَةِ **geçmiş günlerde,** yahut bugünkü derdin bulunmadığı, durumun uygun, başların sağ ve esenlikte olduğu boş ve uygun günlerde - ki bu günler, dünyada ölümden veya hastalık ve bela gelmeden önceki fırsat günleridir. Bunun da en güzeli gençlik çağıdır- o gün yüce Allah'ın şöyle buyuracağı rivayet olunmuştur: "Ey dostlarım! Dünyada size ben çoğu zaman bakardım, benim yolumda dudaklarınız susuzluktan kurumuş, gözleriniz içine çökmüş, karınlarınız kasıklarınıza geçmiş. Bugün artık yiyin için, o geçmiş günlerde takdim edip sunduklarınıza karşılık".(1) İşte bunlar o Hâkka'dan, o dehşetli günden böyle murada ererek kurtulacaklardır. Fakat vay o günleri boşuna geçirenlere veya sonu gelmez sonsuz heva ve heveslere harcayan veya sermayeyi batakçılara kaptıranlara. Çünkü nice kimseler çalışır, hayır denebilecek şeyler yaparlar amma, Hak için Allah için değil; halk için, gösteriş için, kulların isteklerine hizmet için yaptıklarından dolayı mükâfatları nihayet onlardan alabildikleriyle kalır. Onların yok olmasıyla da iflas eden kişi de batan mal gibi batar gider. Hak yanında elem ve yoksunluktan başka kendilerine birşey kalmaz. Bütün o kıyamet onların başında patlar, bunlar kitaplarını tersine ve solak yazanlardır. Onun için buyruluyor ki, وَاَمَّا مَنْ اُوتِىَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ **Kitabı solundan verilene gelince, o şöyle der** يَا لَيْتَهَا **Ah ne olaydı o** burada "o" zamiri ölüm olayına gönderilmiş, ilk ölüm şeklinde tefsir

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, VIII, 272; Alûsî, Rûhu'l-meanî, XV, 60.

edilmiştir. Gerçi "mevte" (ölüm) lâfzı daha önce geçmemiştir. Fakat mânâ itibarıyla geçmiştir. Kıyametin başı bununla başlamış ve bunu söyleyen hesabı görünce uyanmış demektir. O vakit içinde bulunduğu durumun tattığı ölüm acısından çok acı ve dehşet verici olduğunu fiilen görerek o durumda o ölümü temenni edip der ki: Ah ne olaydı, o ilk ölüm كَانَتِ الْقَاضِيَةَ **işi bitirici olaydı.**

KÂZÂ, Bir işi tamamiyle kesip atmak, kesin hükmü verip uygulamaktır. Yani, keşke o ilk ölüm işi bitirip herşeyi kesip atan olaydı da beni bu felâketten, bu dehşetli olaydan kurtaraydı. Bu yalnız, "keşke ölmekle iş biteydi," diye geçmişle ilgili bir temenni değil, ölümden kaçan o adamın, gördüğü bu felaket içinde bir daha ölmeye razı olup da onu şimdi bir kurtuluş çaresi olmak üzere hasretle arzuladığını ve bu şekilde Hâkka denilen o kıyametin ölümden çok şiddetli olacağını ifade eder. O artık ne ölür, ne dirilir, sade şöyle hasret ve pişmanlık duyar. «مَٓا اَغْنٰى عَنّ۪ى مَالِيَهْ» . «مَا» burada olumsuzluk veya inkâr ifade eden bir sorudur. Yani "Neye yaradı benden yana malım?" Hiçbir şeye yaramadı. Yaradıysa başkalarına yaradı. Bana ancak hasret ve azabı kaldı. هَلَكَ عَنّ۪ى سُلْطَانِيَهْ **Yok olup gitti benden saltanatım** Kendisiyle iftihar ettiğim, böbürlendiğim, herkesin başına ekşidiğim, güvendiğim mülküm, hakimiyetim, servet ve zenginliğim, yahut tutunduğum bütün delil ve tutanaklarım. Felâketler içinde yoksul ve güçsüz, çaresiz kaldım. Böyle bir sözle pişmanlık ve hasret belli ki dünya saltanatına güvenip de hesabını yanlış tutan, başkalarına ceza verdiği halde kendisinin cezalandırılacağını inkâr ederek haksızlık ve zulüm eden mal ve saltanat sahiplerine aittir. Tefsirciler burada şu nükteli öyküyü kaydederler:

Adududdevle lâkabını almış olan Fena Husrev b. Büveyh şu şiiri söylemiş:

لَيْسَ شُرْبُ الْكَاسِ اِلاَّ فِى الْمَطَرِ وَغِنَاءٍ مِنْ جَوَارٍ فِى سَحَرِ
غَانِيَاتٍ سَالِبَاتٍ لِلنُّهَى نَاعِمَاتٍ فِى تَضَاعِيفِ الْوَتَرِ
مُبْرِزَاتِ الْكَاسِ فِى مَطْلَعِهَا سَاقِيَاتِ الرَّاحِ مَنْ فَاقَ الْبَشَرِ
عَضُدُ الدَّوْلَةِ وَابْنُ رُكْنِهَا مَلِكُ الْاَمْلَاكِ غَلاَّبُ الْقَدَرِ

"Dolu kadehlerden içmek her zaman değil, ancak yağmurlu havada ve bir seher vakti cariyelerin şarkıları içinde, saz telleri arasında insanın aklını başından alan narin ve cilveli kızların, yumuşak bedenlerin o dolgun kadehi kaynağından çıkararak o insan üstü zata sâkilik yaparak şarap sundukları bir sırada olur. O zat ki devletin pazısı ve Rüknüddevle'nin oğlu Adududdevle, padişahlar padişahı ve kaderi yenen "gallâbu'l-kader"dir.

Kendisine "gallâbu'l-kader" yani "kaderi yenen" demişti. Fakat çok geçmeden delirmiş ve dili bu âyetten başkasını söylemez olmuş مَٓا اَغْنٰى عَنّى مَالِيَهْۚ هَلَكَ عَنّى سُلْطَانِيَهْۚ *"Malım hiçbir işime yaramadı, saltanatım yok olup gitti."* diye diye can verip gitmişti. Ölüm herşeyi bitirici oldu mu? Artık orasını Allah bilir. Şimdi görülmüş bir şey varsa bu sözü defterine sağ eliyle yazmamış ,"gallâb-ı kader" *(kaderi yenen)* dediği "pâmal-ı kader" *(kaderin ayağı altında ezilen)* olup gitmiş ve cihan böyle neler yutmuştur. Yüce Allah'tan hakkımızda selâmet ve esenlik dileriz. كِتَابِيَهْ ، حِسَابِيَهْ ، مَالِيَهْ ، سُلْطَانِيَهْ âyetlerinin sonlarında bulunan sakin «هَا» harfi fetha üzerine durmak için getirilmiş "sekit hâ"sıdır. Her zaman sâkin okunur. Kelimenin aslı "kitâbiye, hisâbiye, mâliye, sultaniye" demektir.

خُذُوهُ **Tutun onu** yani öyle deyip duran kimseyi. Bu ve bundan sonraki emirler, yüce Allah'ın zebânilere verdiği emirlerdir. O kimsenin ağzından o işe yaramayan mal ve saltanata söyleniyormuş gibi hikâye tarzında gizli bir قَالَ "dedi" sözüyle söylenmiştir. فَغُلُّوهُ **Hemen bağlayın onu,** ثُمَّ الْجَح۪يمَ صَلُّوهُ **sonra ancak Cehim'e yaslayın onu.** Cehîm, şiddetle köpüren büyük ateş, cehennemin en şiddetli tabakası. Burada Cehîm kelimesinin صَلُّوهُ "yaslayın onu" fiilinden önce söylenmesi, fiile "sadece" ve "ancak" gibi mânâları kazandırmak içindir. Yani "başka yere değil, ancak Cehim'e atın onu" demektir. ثُمَّ ف۪ى سِلْسِلَةٍ **Sonra bir zincirde ki,** bu zincir ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا **boyu yetmiş arşın.** Burada bu arşının nasıl bir arşın olduğu hakkında birçok söz söylemişlerse de bu gereksizdir. Bazıları, "Âyette geçen 70 sayısı tahsis için değil, اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْع۪ينَ مَرَّةً *"Onlar için yetmiş kere mağfiret dilesen de.."*(Tevbe, 9/80) âyetinde olduğu gibi çokluktan kinayedir." demişler; bazıları da, "Açık olan sayıdır, hikmetini Allah bilir." demişlerdir. Bize öyle geliyor ki bu zincirden maksat, en iyisini Allah bilir, dünyadaki ömürdür. Cehenneme yuvarlanan onunla sallanır. Günler veya aylar zincirin birer halkası ve her senesi de ömrün bir birimi olması itibarıyla bu zincirin uzunluğu, uzunluk ölçüsü olan arşın ile ifade edilmiştir. Şu halde yetmiş arşın boyda demek yetmiş yaşında demek olur. Yetmiş denilmesi, yetmişin dışındaki sayıları sözün dışında bırakmak için değil, اَكْثَرُ اَعْمَارِ اُمَّت۪ى مَا بَيْنَ سِتّ۪ينَ وَسَبْع۪ينَ *"Ümmetimin ömürlerinin çoğu altmış ile yetmiş yaş arasıdır"* [1] buyrulmuş olması göz önünde bulundurularak yetmiş yaşın, bu ümmette genellikle ömürlerin en uzunu olduğuna ve bir de yetmiş yaşına kadar dünyayı, ahireti anlamamış, tevbe edip iman etmeye ve düzelmeye yüz tutmamış olanların bundan sonra düzelmelerinin çok uzak olduğuna işaret olsa gerektir. Bu emrin hikmeti de şu

(1) Beyhaki, es-Sünenü'l-Kübra, III, 370.

iki cümle ile açıklanıyor: Birincisi, اِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ الْعَظِيمِ **Çünkü o kimse yüce Allah'a iman etmiyordu.** İkincisi, وَلَا يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْكِينِ **düşkünleri yedirmeye teşvik etmiyordu.** Halkın fakirlerini gözetmiyor, onların ne yediğine bakmıyor, durumlarından anlamıyor, onlara bakma çarelerini araştırmıyor, yardımda bulunmuyor, kendi bakmadığı gibi başkalarını da teşvik etmiyor, sonra da kendisi bir fakir yemeğinde bulunacak kadar alçak gönüllü olamıyor, saltanat süreceğim diye halkı eziyor, onları korumayı düşünmüyordu.(1)

فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هٰهُنَا **Bugün de ona yok burada ne bir** حَمِيمٌ **hamîm.**

HAMÎM, lugatte başlıca üç anlama gelir.

BİRİNCİSİ, "veliyy-i hamim" sözünde olduğu gibi yakın, candan hısım veya dost demektir. Burada bununla tefsir etmişlerdir. Yani o Allah'a imanı olmayan ve fakirleri gözetip korumayan imansız zalimin o gün kendisini koruyacak bir acıyanı bulunmaz. Çünkü dünyada kendisine yardaklık eden bütün yakınları, dostları o gün kendisinden sakınırlar, kaçarlar. Bundan sonraki sûrede وَلَا يَسْئَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا *"Hiçbir dost, hiçbir dosta halini sormaz."*(Meâric, 70/10) buyrulması da bu mânâdandır ve buna bir ipucu gibidir.

İKİNCİSİ, حَمِيمٍ اٰنٍ *"Kaynar su"*(Rahmân, 55/44) âyetinde olduğu gibi son derece sıcak su mânâsına gelir ki, cehennemin suyuna اَلْحَمِيمُ denilmesi bundandır. Burada bu mânâda olmadığı açıktır.

ÜÇÜNCÜSÜ, Kâmus'ta anlatıldığı üzere "soğuk su" mânâsına da gelir.(2) Bu, iki zıt mânâyı ifade eden kelimelerdendir. Zira soğuk kaynak suyu sıcakta buğulanır. Burada bir önceki âyette geçen ve biraz sonra geçecek olan "yemek" kelimesiyle olan ilgiden dolayı bu mânâ daha uygun görünüyor. Yani ne bir soğuk su وَلَا طَعَامٌ **ne de bir yemek,** bir yiyecek, yahut tadacak ki böyle denildiğinde içeceği de kapsar. اِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ **Ancak bir gıslinden başka bir şey yok.** GISLÎN, gasl kökünden yıkantı ve yıkanma suyu mânâsına gelen "gusâle" yi andırır bir kelimedir ki dilcilerden bazıları yaradan akan irinin suyu demişlerdir. İbnü Abbas'tan gelen bir rivayete göre gıslın, "cehennemdekilerden akan irin"(3), bir rivayette de "yemeğin en kötüsü, en pisi, en yutulmazı"dır. İbnü Zeyd'in,

---

(1) Yüce Peygamberimiz (s.a.v.)'in değerli ashabından Ebudderdâ (r.a) hanımını fakirlere çorbayı çok pişirmesi için uyarır ve, "zincirin yarısını iman ile çıkardık, bir yarısını da çıkarmıyalım mı?" dermiş. Onun sözleri, bu iki âyetin mânâsına işaret etmektedir. (Müellif)

(2) Asım Efendi, Kamus Tercemesi, IV, 250-251.

(3) Alûsî, Rûhu'l-meanî, XV, 63; Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, VIII, 275.

"Gıslin ile zakkumun ne olduğunu kimse bilmez."(1) dediği rivayet edilmiştir. (Zakkum hakkında Sâffat, 37/62-66 ve Vâkıa, 56/52, 53. âyetlerin tefsirine bkz.) Bunun herhalde yiyecek cinsinden kötü bir şey olduğunu şu âyet anlatıyor: لَا يَأْكُلُهُ الَّا الْخَاطِؤُنَ **Onu o hâtiûn'dan,** yani öyle işi gücü hata ve suç işlemek olan büyük günahkârlardan, canilerden **başka kimse yemez.** Günahın en büyüğü de en büyük zulüm olan şirktir. Görülüyor ki «الْخَاطِؤُنَ» diye sona eren bu âyet yukarıda Firavun ve önündekilere ve Lût kavmine dair olan ve «الْخَاطِئَةِ» ile sona eren bu sûrenin dokuzuncu âyetini hatırlatmaktadır. Çünkü hâtiûn, "hâtı"in çoğuludur. Demek ki bunlar Firavun ve Lût kavmi gibilerdir ki onların en büyük günahı yalanlama ve isyan idi.

Şimdi akılla bilinmesine imkan olmayan o kıyametin başlangıcı, dehşeti, oluş tarzı ile neticesi, bu eşsiz açıklama ve korkutma ile belleyecek kulaklara haber verilip hatırlatıldıktan sonra bundan alınması gereken en büyük dersi, en önemli öğüdü, en mühim görevi hatırlatmak üzere buyuruluyor ki:

فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٩﴾
إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿٤٠﴾ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا
تُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾ تَنْزِيلٌ
مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٣﴾ وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ ﴿٤٤﴾
لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ ﴿٤٦﴾ فَمَا مِنْكُمْ
مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ ﴿٤٧﴾ وَإِنَّهُ لَتَذْكِرَةٌ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾ وَإِنَّا
لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾ وَإِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٥٠﴾
وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ ﴿٥١﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٥٢﴾

(1) Kurtubî, Ahkâmu'l-Kur'ân, XVIII, 273.

Meâl-i Şerifi

38- Andolsun gördüklerinize,

39- Ve görmediklerinize..

40- Kuşkusuz Kur'ân, şerefli bir peygamberin (Allah'tan) getirdiği sözdür.

41- O bir şair sözü değildir, siz çok az inanıyorsunuz.

42- Bir kâhin sözü de değildir, ne de az düşünüyorsunuz!

43- O, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmedir.

44- O, bize isnâden bazı sözler uydurmaya kalkışsaydı,

45- Elbette biz onu bundan dolayı kuvvetle yakalardık.

46- Sonra da onun şah damarını keser atardık.

47- O vakit sizden hiçbiriniz ona siper de olamazdınız.

48- O hiç kuşkusuz, takva sahipleri için unutulmayacak bir öğüttür .

49- Bununla beraber biz biliyoruz ki sizden inanmayanlar var.

50- Kuşkusuz bu Kur'ân kafirler için bir pişmanlık vesilesidir.

51- Gerçekten o, şüphe götürmez bir bilgidir.

52- O halde, haydi tesbih et Rabbinin yüce ismiyle.

فَلَا Demek ki iş öyle zannettiğiniz gibi kolay değil ey o yalanlama suçunu işleyip duran günahkârlar. أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ **Andolsun gördüklerinize ve görmediklerinize.** Bunda bütün görülebilen ve görülmiyen, gözlenebilen ve gözlenemeyen, gizli veya açık her şey, olmuş ve olacak bütün işler dahildir. Atâ: "Görülen, kudret eserleri; görülmeyen de kudret sırlarıdır." demiştir. Bu, güzel bir açıklamadır. Bunun günümüz dilinde doğa ve doğa ötesi şeklinde ifade edebiliriz. Madde ve ruh, insan ve cinlerle melekler, dünya ve ahiret, yaratılan ve yaratan, görünen nimetler ve görünmeyen nimetler diye de ifade olunmuştur. Burada Peygamber'in gösterdiği ve göstereceği mucizeleri ve verilen haberlerin geçmiş ve geleceğe ait olanlarını, indirilen ve indirilecek olan, inanılan ve inanılmayan âyetleri de düşünmek gerekir. Kelimelerin asıl ifade ettikleri mânâ şu oluyor: مَا تُبْصِرُونَ "Her ne ki görüyorsunuz" ve "göreceksiniz, görür ve görebilirsiniz" وَمَا لَا تُبْصِرُونَ "ve her ne ki görmez ve göremezsiniz". Bun-

lara yemin ise şunu ifade eder: Sizin şimdiye kadar gördüğünüz ve şu anda görmekte olduğunuz ve şimdi görmeyip de ilerde göreceğiniz ve görebileceğiniz ve hiç görmeyeceğiniz ve göremeyeceğiniz neler neler vardır. Neler olmuş ve daha neler olacak, neler gelmiş ve gelecektir. Geçmişte, şu anda ve gelecekte sizin anlayabildiğiniz ve anlayabileceğiniz ve daha anlamadığınız ve anlamayacağınız ne gerçekler, acı ve tatlı ne olaylar, ne belalar, ne nimetler vardır, ey günahkârlar, gaflet içinde bulunan inkârcılar! öyle inkâr ve yalanlamayı kolay sanmayınız. İşte onları yaratan ve yaratacak olana ben şânı yüce Allah bütün onlara yemin eder de görmek istemediğiniz şu gerçeği gözlerinize sokmak üzere size, şu ânı ve geleceği ile bütün kâinatı ve acı tatlı her türlü güvenceyi göstererek derim ki,

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ *"Şüphesiz Kur'ân, kerim bir Peygamberi'n getirdiği sözdür."* Şundan gâfil olmamak gerekir ki: "Burada bu yeminde pozitivizmin en önemli bir hatasına dikkat çekilmektedir. Zira yalanlama ve inkâr etmenin başlıca iki kaynağı vardır:

Birisi: Sofestaîlik, safsatacılıktır ki, bunlar gördüklerini de yalanlarlar. Kendine de inanmaz, inatçıdırlar. Bakara sûresinin başında da geçtiği üzere bunlara hitap edilemez. Bunlara bir şey söylemenin hiçbir yararı olmaz, başlarını taşa çarpaçak bir iş gerektir bunlar için. Bununla beraber böylelerine de "sakın, başına taş düşecek" denilsin de, dinlemezlerse bırak bütün hasret başlarında kalsın.

Birisi de pozitivistlik, yani fazla müsbetçilik bağnazlığıdır ki bunlar da gördüklerine inanır, görmediklerini yalanlarlar. Gerçi hataya düşmemek için müsbet yürümek iyidir. Görünür görünmez tehlikelerden korunmak için gerekli olan son yol da budur. Fakat hayattan maksat gördüklerine saplanıp da durmak değil, yürümek, hatalardan tehlikelerden korunarak hak murada, esenliğe ermektir. Bu gaye ise görünen tarafta değil, görünmeyen taraftadır. Asıl tehlikeler görünen yönden değil, görünmeyen yönden gelecek olanlardır. Onun için hep kanıtlanmış ve kanıtlanacak başka gerçek yokmuş gibi hep görünene saplanıp da ondan ilersini büsbütün yok sayıp inkâr etmek müsbetçilik değil, aynı sofestaiyenin yani safsatacıların yaptığı gibi olumsuz bir körlük ve inatçılıktan ibaret büyük bir hatadır ki kendi bildiklerinden başka ilim yok sayan, îman sınırına yaklaşmak istemeyen kuru akılcı rasyonalistlerle mahdut tecrübeci pozitivist (olgucu)ler hep böyle inkâr etmeyi, yok saymayı isbat zannederek haberlere, olağanüstü şeylere inanmamış, akıl ve tecrübelerinin ötesindeki gerçeğin ateşine

yanıp gitmişlerdir. Evet Mülk Sûresi'nde de geçtiği üzere bakıp görmek ve denemek insan için, ilim için en yakın yoldur. Fakat deney bize gösteriyor ki gerçek, bizim gördüklerimizden ve kavrayabildiklerimizden ibaret değildir. Gördüklerimizi, denediklerimizi ispat ederken, görmediklerimizi, kavrayamadıklarımızı, yetişemediklerimizi kabul etmeyip inkâra kalkışmak deneycilik değil, ne aklın ne de tecrübenin onayından geçmeyen bir olumsuzluktur. Hiçbir bakış, hiçbir gözlem, hiçbir duygu, hiçbir akıl, hiçbir tecrübe, "görülen, tekrar tekrar denenen sınırın ilerisi yoktur, burada dur, bekle" dememiştir. Aksine bütün denemelerin olumlu olarak verdiği kesin hüküm şudur: Duyup gördüklerinizin ilerisi var. Bu nedenle yürüyün. Fakat yolda giderken ilerisini hep gördüklerinizden ibaretmiş gibi kabul ederek kişisel kıyaslarla yürümeyin, görmediğiniz, bilmediğiniz gerçeklere, tehlikelere rastlıyacağınıza inanarak yürüyün. Hem denemenin bütün dönencesi ihtibar, yani nefsin vuku bulan olaylardan haber almasıdır. Hak, nefsin vuku bulan şeylere uyum sağlayabilmesindedir. Haber'i yok sayarak kendiliğinden yürüyen nefis, kişisel arzu ve hevesleriyle tehlikeye gider.

Olaylardan haberdar olmak ise basit ve değersiz olan dokunma, tatma, koklama duyularından ibaret olmadığı gibi görme duyusundan da ibaret değil, işitme ve iç duygu ile akılla da ilgisi vardır. Hatta haberin en geniş sınırları işitmededir. O, insana akıl ve görme yoluyla kavranamayacak haberler getirir. Haber almanın önemi büyüktür. Onun içindir ki devletler elçiliklere pek büyük önem verirler. Özellikle tehlike gelmesi ihtimali olan hususlarda en zayıf bir haberi dahi gözardı etmezler. O halde hiç yalanı tutulmamış, ahlakı, akıl ve anlayışı eğrilikle lekelenmemiş, tecrübeler neticesinde güvenilir ve doğru sözlü olarak tanınmış, ne söylediğini bilen bir habercinin her türlü sıkıntıyı göze alarak kesin bir iddia ile, "Ben güvenilir kaynaktan haber aldım, bu böyledir. Şimdi akıllarınızın eremiyeceği şekilde şöyle olacaktır. İnanın, sonra anlayacaksınız." diye yeminler ederek verdiği haberi "öyle şey olmaz" diye yalanlamaya kalkışmak, gerek kuramsal akıl, gerekse pratik akıl bakımından pek büyük hata olmaz mı?

Mekke'de ortaya çıkıp da her şeyi göze alarak, "Ey Mekkeliler! Sizler ve bütün insanlık pek büyük bir tehlike içindesiniz. Eğer Allah'a inanır benim verdiğim haberleri dinler, bana uyar, özveride bulunursanız gerçi birçok sıkıntı çekecek, mal ve can kaybı vereceksiniz amma daha büyük tehlikeden, korkunç musibetten kurtulacak, Kayser ve Kisra'yı tepeleyip yalnız Hakk'a kul olarak

insanlığa hakkı tanıtacak önderler olacak, Allah yanında hak murada ereceksiniz. Allah bana böyle dedi ve bu Kur'ân'ı verdi. Bu dünyanın sonu nasıl olsa ölüm değil mi, gelin onunla inleye inleye ateşe gitmektense güle güle can verip Hakk'ın cemaline kavuşalım" diye çağrıda bulunan Hz. Peygamber (s.a.v)'e, o zaman bir taraftan gördüklerine saplanarak, bir taraftan gördüklerini bile tamamen yok sayarak "deli" diyenlerin "bize şiir söylüyorsun" veya "bazan üstüne rast getiren ve çoğu zaman yalancı çıkan kâhinler gibi kehânet taslıyorsun" veya "bizi büyüleyip anlamadığımız bir yönden aldatmak, böylece kendin yararlanmak, yaşamak istiyorsun, bize kendi çekip durduğumuz zarar ve ziyanlar yetmiyormuş gibi bir de sen mi aldatmak istiyorsun?" diyenlerin ilk bakışta akla uygun gibi görünen sözleriyle sonundaki gerçek karşılaştırılacak olursa ve gerçekte yirmi küsur sene sonra o müşriklerin, Kayserlerin, Kisraların tepelenip İslâm nurunun her tarafa yayıldığı tecrübe sahasında, imtihan meydanlarında sözle değil, yapılmak suretiyle gerçekleşerek kendini gösterdiği düşünülürse, akıllı kim, deli kim, kim haklı ve aldanan kim olduğu tecrübe ile ortaya çıkmış, anlaşılmış olmaz mı? O halde görülene tutunup da müsbet gitmek isteyenler için bulundukları noktada durup kalacaklarına bu haberlerin henüz görünmeyen yönlerini de göz önüne alarak yalanlama ve inkardan sakınmak ve bulundukları halde kalamıyacaklarını bilerek ahiretin o yüce mutluluğuna ermek için aşk ve sevgi ile hakka doğru yürümek daha olumlu ve daha kârlı olmaz mı? İşte yüce Allah; bütün tecrübelerin, isbatların esası olan "görülen var, görünmeyen var, gördüklerinize saplanıp kalmayın" temel kuralını aşılamak ve bu suretle haberi inanılacak duruma getirmek için görülene ve görülmeyene yemin edip hepsini şahit göstererek buyuruyor ki, اِنَّهُ **haberiniz olsun o** yani sadece akıl yoluyla bilinemiyecek olan o haberleri size bu eşsiz ifadelerle bildirip öğüt vermek üzere okunan **Kur'ân** لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ **gerçekten kerim;** saygı ve hürmete layık, ikram ve cömertlik sahibi yüce **bir elçinin,** büyük bir Hak elçisinin **getirdiği sözdür.** O, yalanlanması değil, saygı ile, inanç ile dinlenmesi gereken bir sözdür. Çünkü elçinin sözü, onu gönderenin sözüdür. Âyette geçen رَسُولٍ كَرِيمٍ 'den, yani "saygıya değer elçi"den maksat Hz. Peygamber (s.a.v)'dir. Tekvir sûresinin 19. âyetinde geçen "Rasûlin kerim" Cebrâil olduğu gibi, burada da öyle olduğu görüşünde olanlar olmuşsa da oradaki ipuçları ile buradaki ipuçlarının farkı vardır. Orada اِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ذِى قُوَّةٍ عِنْدَ ذِى الْعَرْشِ مَكِينٍ . مُطَاعٍ ثَمَّ اَمِينٍ . وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ . وَلَقَدْ رَاٰهُ بِالْاُفُقِ الْمُبِينِ . وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ . وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ *"Kuşkusuz o saygı değer bir elçinin sözüdür. O elçi pek kuvvetlidir. Arş'ın sahibi olan Allah'ın yanında çok itibarlıdır. Orada kendisine itaat olunur, kendisine itibar edilir. Arkadaşınız*

mecnun değildir. Andolsun o, Cebrail'i açık ufukta gördü. O Peygamberin gayp konusunda hiçbir zaafı yoktur. Ve Kur'ân, kovulmuş bir şeytanın sözü değildir."(Tekvir, 81/19-25) vasıflarıyle ve "Sahibüküm" (sizin arkadaşınız) diye tanıtılan Hz. Peygamber (s.a.v)'in açık ufukta gördüğü pek kuvvetli elçinin kovulan şeytan olmadığı anlatılmış olduğundan o değerli elçinin Allah tarafından Peygamber'e gelen Cebrail olduğu açıktır. Oysa o değerli elçinin şair. kâhin olmadığını söyleyen şu âyetlerin burada Hz. Peygamber'in değerini açıkladığı ortadadır. Kuşkusuz o Kur'ân, Kerim bir elçinin bildirisidir. وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ **O bir şair sözü değildir**. Onu bir şiir gibi dinleyip geçmeyin. قَلِيلاً مَا تُؤْمِنُونَ **Siz pek az îman ediyorsunuz.** Gerçi bunda sözün kusursuzluğunu biraz takdir etmek ve güzelliğinden bir parıltı sezmek gibi imana benzer bir parça duygu gösterilmiş olursa da bu, onun gerçek kıymetini duymamak, elçinin değerini, peygamberliğin ne olduğunu, gönderenin ululuğunu, kıyametin hak olduğunu bir hayal sanmak sizi esenliğe çıkaracak, çok yüce gayelere erdirecek olan o Hak bildirilerini inkâr etmektir. Böyle benzerini görmediğiniz şeyleri gördüklerinizin bazısına benzetmekle işin içinden çıkacağınızı zannediyorsunuz. Şiir ne kadar güzel olursa olsun büyük bir elçinin bildirdiği yürekler oynatan açıklamalarına şiir demek ne büyük hata, ne büyük gaflettir. وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ *"Biz ona şiir öğretmedik. Bu ona yakışmaz da."* (Yasin, 36/69) gerçeğini anlamaktan, gerçeği kabul ve takdir etmekten uzak olan o duygu, o azıcık şuur parıltısı yeterli değil; Kıyamet günü Hakk'ın huzuruna varıldığı vakit sahibini esenliğe çıkaracak gerçek bir iman ile işe sarılmak gerekir. O bir şair sözü olmadığı gibi وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ **bir kâhin sözü de değildir.** Bir takım âyetlerde açıklandığı üzere kulak hırsızlığı eden gizli cinler ve şeytanlarla ilişki kurarak onlardan elde ettiği bazı bilgilerle zan üzere gayp taşlayan ve gerçeğinin ne olduğunu bilmeksizin gaybdan haber verdiğini zannederek cinden hizmetçiler kullanan ve kendi girişimleriyle gizli ruhları yanına çekmek veya şunu bunu delil göstermek ve mânâ çıkarmak şeklide garip bazı atmalarla fal bakmak, falcılık yapmak işiyle uğraşan kimselerin atarak veya uğraşarak söylediği ve bazan tutturup rast getirdiği, çok kere de aldandığı ve aldattığı kehanet sözü de değildir.

İbnü Esir'in "Nihaye" de anlattığına göre, kâhin, gelecek zamanda olacak şeylerden haber alıp vermeye uğraşan ve sırları bilmek iddiasında bulunan kimsedir. Araplarda Şıkk[1] ve Satih[2] isimli kâhinlere benzer kâhinler vardı. Bun-

---

(1) İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, 10/186 (شق maddesi)
(2) A.g.c., 2/483 (سطح maddesi).

lardan kimisi kendisinin cinlerden bir uydusu ve gözüne görünen güzel bir perisi olup ona haberler getirdiğini iddia ederdi. Kimisi de soran kimsenin sözünden, fiilinden ve davranışlarından yararlanarak bunları delil getirmek suretiyle üstüne vurduracak bir takım ön sebeplerle işleri bileceğini iddia ederdi ki buna özellikle "arraf" "çok bilen" ismini verirlerdi. Çalınmış olan şeyi ve bir yitiğin yerini bildiğini iddia eden gibi.

Ragıb da "Müfredât"ında der ki: "Kâhin; gizli geçmiş haberleri bir çeşit zan ile haber vermektir.(1) Arraf da, gelecek haberleri yine bir çeşit zan ile haber verendir. Bu iki sanat bazan hata eder, bazan tutturur. Zanna dayandıkları için Hz. Peygamber (s.a.v): "Her kim arrâfa veya kâhine gider de onu dediğinde tasdik eder, onaylarsa, o Ebu'l-Kâsım'a indirilmiş olanı inkâr etmiş demektir"(2) buyurdu. Bir kimse bu sahada uzmanlaştığı vakit, كَهُنَ "kâhin oldu" denilir. Bir kimse kâhinlik yapmaya çalıştığında da تَكَهَّنَ denilir.

Yıldızların hükümleri, Remil (bir takım nokta ve çizgilerle gayıptan haber verme dolandırıcılığı), cifır (güya gayıptan haber veren bir ilim), türlü falcılıkla bakıcılık, manyatizm (Telkin etkisiyle birisini kendinden geçirme), ispirtizm (ruh çağırma), psişizm (ruhhalleri), metapsişizm (bilimsel olarak tanınmayan ruhsal olaylarla ilgilenme) ruh halleri ile medyumluk yapan, onunla uğraşan böyle kimseler her zaman, her yerde bulunagelmiştir. Kur'ân'ı, nebiliği ve resullüğü bunlara benzetmeye çalışmamalı, aksine bunları, çok yüksek olan hak bir nebilik ve resullüğün mümkün olduğuna delil olarak kullanmalıdır. Zira her eksik şey bir mükemmelin varlığını düşündürür.

Ey O Kur'ân'a kâhin sözü diyenler! قَلِيلاً مَا تَذَكَّرُونَ **Siz pek az düşünüyorsunuz.** Kâhine inanıyor da Allah'a ve Peyambere inanmıyorsunuz. Peyygamberi kâhine benzetmeye çalışıyorsunuz. Gerçi öyle demek şiirden biraz daha derin bir mânâ, bir hadise düşünmek, geçmiş ve gelecekten bir haber alabilen, gayba dair bir şey bilen bulunduğunu iddia eyleyen bir nevi itiraf demektir. Gaybı Allah'tan başkasının bilemeyeceğini düşünmek, zan ile ilmi ayırmamak olmakla beraber görüneni ve görülmeyeni bilen yüce Allah'ın varlığını ve onun öyle yalan yanlış bir zan üzere değil, hak bir kesin bilgi ile, saygıdeğer bir elçi gönderip doğru haberler verebileceğini düşünmek itiraf etmeyi gerektirir. Böyle iken bazan tesadüf edip tutturan birçok kere de yalan yanlışla aldatan ve nihayet bir haberin kaynağını görmeden kulak hırsızlığı kabilinden şundan bundan

(1) Müslim, Selam, 125; Ahmed b. Hanbel, II, 429, IV, 68, V, 380.
(2) Ragıb el-İsfehânî, a.g.e., 442-443.

çalınarak ve içine Hak'tan mı Şeytan'dan mı nereden geldiği bilinmeksizin birçok atıp tutmalar karıştırılarak süslenip söylenmiş olan kâhin sözlerine az çok inanıyor, onlara saplanıyorsunuz da Allah'ı, Peygamberi düşünmüyor; zan ve kuruntuya dayanarak gayp taşlamakla kesin olarak bildiği bir gerçeği açıklamak arasındaki farka itibar etmiyor; Kur'ân ile şair ve kâhin sözlerini güzelce kıyaslamıyor, vahyi kabul etmek istemiyor, mutluluk ve felaketinizle ilgili olan bir gerçeği yalanlamadaki ve ona inanmamadaki tehlikeyi tam anlamıyla hesap edemiyorsunuz. İyi düşünün, inanın. Kur'ân şair sözü de değil, kâhin sözü de değil. O Peygamberin Peygamberlik namına kendiliğinden söylediği bir söz de değildir. تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ **O, bütün âlemlerin Rabbi olan yüce Allah'tan indirilmedir.** O elçi, onu olduğu gibi bildirmekle görevli değerli bir elçidir. İşte Kur'ân'ın hakikatı budur. Yukarıda "O değerli bir elçinin sözüdür." denilmişti. Eksik düşünenler "elçi" ve "değerli" sıfatlarının mânâlarını iyi düşünmeyerek Kur'ân'ın hiç olmazsa lafızları o elçinin kendi tarafından Allah namına söylediği kendi sözü imiş gibi yanlış bir zanna düşmesinler diye burada Kur'ân'ın hem mânâsı hem de lafızları Allah tarafından parça parça indirilmiş olduğu belirtilerek, تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Bütün âlemlerin Rabb'ı olan yüce Allah'tan indirilmedir."* diye gerçeği açıklanmış ve bunu daha çok vurgulamak ve kanıtlamak için de buyrulmuştur ki: وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ **Eğer o elçi, bize karşı,** yani biz ona söylemeden, yap veya yapma demeden, sanki biz söylemişiz gibi, bizim adımıza kendiliğinden **bazı laflar uydurmaya kalkışsaydı** لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ **biz ondan dolayı yeminiyle elbette tutar yakalardık.** Burada "yemin", "onun yemini" mânâsına peygamberin ettiği yemin veya yüce Allah'ın kuvvet ve kudreti demek olabilir. Yani bu iki mânâya gelme ihtimali vardır. Zira yemin esasen kuvvet demektir. Yani, o takdirde bu Kur'ân, bu sözler Allah tarafından indirildi diye ettiği türlü türlü yeminler yalan yere yemin olacağından dolayı biz onu o yeminiyle yakalar, yahut kuvvetle tutar, hıncını alır, yalanı başına çarpardık. ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ **Sonra elbette ondan dolayı kalp damarını (veya iliğini) keser atardık.**

VETÎN: Kalp damarı, şah damarı, atar damar, bazıları da bel kemiğinin iliği, omurilik demişlerdir ki, ikisi de kesilince sahibi derhal ölür. Yani, o vakit ikram edip değer vermek şöyle dursun hem yalanını tutarak rezil eder, hem de yok ve helak ederdik.

فَمَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ **O vakit içinizden hiç biriniz engel olamaz, onu savunamazdı.** Fakat gerçek öyle değil, o bir saygın Peygamberdir. Öyle yalan-

dan, yalan yere yeminden uzak, cömertlik ve ikramı, mucizeleri, doğruluk ve güvenilirliği ortada bir elçidir ve o Kur'ân gerçekten âlemlerin Rabbi olan Allah'tan indirilmedir.

Kur'ân'ın indirilmesinin hikmetlerine gelince, وَاِنَّهُ لَتَذْكِرَةٌ لِلْمُتَّقِينَ **ve o korunacak takva sahipleri için bir tezkiredir.** Yani bir öğüt, yollarını gösterecek bir hatırlatıcıdır. Onlar için bir öğüttür. Çünkü faydalanacak olanlar onlar, öyle korunmak hissini besleyen saygılılardır. وَاِنَّا لَنَعْلَمُ اَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ **Bununla beraber biz biliyoruz ki, sizin içinizden yalanlayan inkârcılar vardır.** Yani biz onların cezalarını veririz. وَاِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ **Ve çünkü o Kur'ân,** onun kıymetini bilmeyip nankörlük eden **kâfirlerin üzerine de gerçek bir hasrettir.** Onlar kıyamet günü takva sahiplerinin aldıkları sevabı görünce sonsuz bir özleyiş içinde kalacak, iç çekeceklerdir.

وَاِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ **Kuşkusuz o, gerçekliğinde hiç şüphe olmayan bir kitaptır.** Şiir, kehanet, zan ve tahmin türünden olmak şöyle dursun ilme'l-yakîn (kesin olarak edinilmiş bilgi) ve ayne'l-yakîn (bir şeyi kendi gözü ile görüp mahiyetini bilme)den de daha yüksek hakka'l-yakîn (gerçekliğinde hiç şüphe olmayan)'dır. (Vâkıa sûresinin sonuna bkz.)

O halde ey değerli elçi! فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ***"Haydi Rabbinin yüce ismiyle tesbih et".***

Meâric Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 44

Meâric Sûresi, Seele Sûresi, Mevaki Sûresi de denilen bu sûre de Mekke'de inmiştir. İbnü Abbas, bu sûrenin el-Hakkâ Sûresi'nin ardından indiğini söyler. Bu sûre el-Hakka Sûresi'nin tamamlayıcısı gibidir.

Âyetleri 44'dür. Şâmî'de 43, diğerlerinde 42 sayıldığı da zikredilmektedir. Fark, «سَنَةٍ» ve «كَالْمُهْلِ» kelimeleriyle biten âyetlerdedir.

Kelimeleri : İkiyüz onaltıdır.

Harfleri : Sekizyüz onaltıdır.

Fâsılası : ع ، ج ، ه ، ا ، ل ، ن ، م harfleridir. ج, «الْمَعَارِجِ» de; ل, «كَالْمُهْلِ» dedir.

el-Hâkka Sûresi'nin son kısmında, فَلَآ أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ *"Artık andolsun gördüklerinize ve görmediklerinize."* (Hâkka, 69/38-39) diye görülene,

görüleceğe ve görülmeyene yemin edilmiş ve Kur'ân'ın hakikatı anlatılarak onun takva sahiplerine bir öğüt ve kâfirlere bir hasret olduğu belirtilmiş ve Allah'ın yüce ismiyle tesbih edilmesi emredilerek sûreye son verilmişti. Bu sûre ile bundan sonrakiler de o görülen ile görülmeyen şeylere dair açıklamalar ile takva sahiplerine öğüt ve kâfirlere hasret olarak yüce Allah'ın ululuğunu gösteren âyetleri kapsayarak Hâkka Sûresi'nin son âyetlerinin birer açıklaması mahiyetindedirler.

Bu suretle bu sûre de görülen ve görülmeyenlerden kâfirlerin azap ve hasretine, Allah'ın ululuğuna, meleklere ve ruha delalet eden âyetlerle başlayıp yine kıyamet olaylarını tasvir ederek ve ondan korunacak cennetliklerin ahlâkını anlatarak Hâkka Sûresi'nin bir devamı ve tamamlayıcısı olacaktır. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
سَاَلَ سَٓائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍۙ ﴿١﴾ لِلْكَافِر۪ينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌۙ ﴿٢﴾
مِنَ اللّٰهِ ذِي الْمَعَارِجِۜ ﴿٣﴾ تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ اِلَيْهِ ف۪ي يَوْمٍ
كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْس۪ينَ اَلْفَ سَنَةٍۚ ﴿٤﴾ فَاصْبِرْ صَبْرًا جَم۪يلًا ﴿٥﴾
اِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَع۪يدًاۙ ﴿٦﴾ وَنَرٰيهُ قَر۪يبًاۜ ﴿٧﴾ يَوْمَ تَكُونُ السَّمَٓاءُ
كَالْمُهْلِۙ ﴿٨﴾ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِۙ ﴿٩﴾ وَلَا يَسْـَٔلُ حَم۪يمٌ
حَم۪يمًاۚ ﴿١٠﴾ يُبَصَّرُونَهُمْۜ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَد۪ي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ
بِبَن۪يهِۙ ﴿١١﴾ وَصَاحِبَتِه۪ وَاَخ۪يهِۙ ﴿١٢﴾ وَفَص۪يلَتِهِ الَّت۪ي تُـْٔو۪يهِۙ ﴿١٣﴾
وَمَنْ فِي الْاَرْضِ جَم۪يعًاۙ ثُمَّ يُنْج۪يهِۙ ﴿١٤﴾ كَلَّاۜ اِنَّهَا لَظٰىۙ ﴿١٥﴾ نَزَّاعَةً
لِلشَّوٰىۚ ﴿١٦﴾ تَدْعُوا مَنْ اَدْبَرَ وَتَوَلّٰىۙ ﴿١٧﴾ وَجَمَعَ فَاَوْعٰى ﴿١٨﴾ اِنَّ

الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا ﴿١٩﴾ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا ﴿٢٠﴾ وَإِذَا
مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ﴿٢١﴾ إِلَّا الْمُصَلِّينَ ﴿٢٢﴾ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ
دَائِمُونَ ﴿٢٣﴾ وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ ﴿٢٤﴾ لِلسَّائِلِ
وَالْمَحْرُومِ ﴿٢٥﴾ وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٢٦﴾ وَالَّذِينَ هُمْ
مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٢٧﴾ إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ ﴿٢٨﴾
وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٢٩﴾ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ
مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٣٠﴾ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاءَ
ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٣١﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ
وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٣٢﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ ﴿٣٣﴾
وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٣٤﴾ أُولَئِكَ فِي جَنَّاتٍ
مُكْرَمُونَ ﴿٣٥﴾

Meâl-i Şerifi

1- Bir isteyen, olacak azabı istedi.

2- Kâfirler için onu savacak yok.

3- O, derece ve makamların sahibi Allah'tandır.

4- Melekler ve Ruh miktarı ellibin yıl süren bir gün içinde ona çıkar.

5- O halde güzel bir sabır ile sabret.

6- Çünkü onlar onu uzak görürler.

7- Biz ise onu yakın görüyoruz.

8- O gün gök erimiş bir maden gibi olur.

9- Dağlar da atılmış renkli yün gibi olur.

10- Dost dostun halini soramaz.

11- Birbirlerine gösterilirler. Suçlu o günün azabından kurtulmak için fidye vermek ister; oğullarını,

12- Eşini ve kardeşini,

13- Kendisini barındıran, içinde yetiştiği tüm ailesini,

14- Ve yeryüzünde bulunanların hepsini ki, tek kendini kurtarabilsin.

15- Hayır, o alevlenen bir ateştir.

16- Derileri kavurur, soyar.

17- Çağırır, sırtını dönüp gideni,

18- Mal toplayıp kasada yığanı,

19- Doğrusu insan dayanıksız ve huysuz yaratılmıştır.

20- Kendisine kötülük dokundu mu sızlanır.

21- Kendisine hayır dokundu mu cimrilik eder.

22- Ancak namaz kılanlar bunun dışındadır.

23- Onlar ki namazlarını sürekli kılarlar.

24- Onların mallarında belli bir hak vardır,

25- Hem isteyen için, hem de istemekten utanan yoksul için.

26- Onlar ki ceza gününü tasdik ederler.

27- Rablerinin azabından korkarlar.

28- Çünkü Rablerinin azabından emin olunmaz.

29- Onlar ki ırzlarını korurlar.

30- Ancak zevcelerine ve cariyelerine karşı hariç. Çünkü onlara yaklaştıklarında kınanmazlar.

31- Bundan ötesini isteyenler, var ya işte onlar haddi aşanlardır.

32- Onlar emanetlerini ve ahitlerini gözetirler.

33- Şahitliklerinde dürüsttürler.

34- Namazlarına devam ederler.

35- İşte bunlar cennetlerde ağırlanırlar.

سَاَلَ **İstedi, dilendi, dua etti, sordu** anlamlarına gelir. "İstedi" mânâsı diğer mânâların hepsini ifade edebilir. Nâfi, İbnü Âmir, Ebu Cafer kırâetlerinde hemzesiz «قَالَ» gibi «سَالَ» okunur ki, aynı mânâya gelebilmekle beraber "aktı" demek de olur. سَائِلٌ "Bir sâil yani bir isteyen veya soran yahut akan bir sel".

Burada tefsirciler bu âyetin iniş sebebi ile ilgili üç görüş zikrederler.

BİRİNCİSİ, Nadr b. Hâris اَللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاۤءِ اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَلِيمٍ *"Ey Allah! Eğer bu senin tarafından gelmiş bir hak kitap ise, durma üzerimize gökten taşlar yağdır veya bize daha acıklı bir azap ver."*(Enfal, 8/32) demişti. Bunun üzerine bu âyet indi. Çoğunluğun görüşü budur. Bazıları Ebu Cehil'in فَاَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَاۤءِ *"Haydi üzerimize gökten bir parça düşürüver."*(Şuara, 26/187) demesi üzerine indiğini söylemişlerdir.

İKİNCİSİ, Hasen ve Katâde şöyle demişlerdir: Yüce Allah Hz. Muhammed (s.a.v)'i gönderip müşrikleri azap ile korkutunca, müşriklerin bir kısmı bir kısmına, "sorun bakalım Muhammed'e. Bu azap kimin içinmiş ve kimin başına inecekmiş" dediler. Bunun üzerine yüce Allah سَاَلَ سَٓائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ *"Bir soran, olacak azabı sordu."* buyurarak onlardan haber verdi. İbnü Enbari: "Buna göre, سَاَلَ "sordu" demektir. عَنْ عَذَابٍ de yani *"azabı"* mânâsında kullanılmıştır. Bu, فَاسْـَٔلْ بِهِ خَبِيرًا *"Onu herşeyden haberdar olana sor."*(Furkan, 25/59) âyetine benzer. O âyette de takdirinde olup "Onu" demektir.

ÜÇÜNCÜSÜ, bazıları da şöyle demiştir: Hz. Peygamber kâfirler için acele bir azap istemişti. Yüce Allah da: "Onların başına azap gelecektir. Onu savacak kimse yoktur, biraz sabret, güzel bir sabır gerekiyor." buyurdu. Çünkü فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا *"O halde güzel bir sabırla sabret."* emri Peygambere geldiğinden isteyenin de o olduğunu gösterir. Bununla beraber birinci mânâ daha sağlamdır. Bu durumda Peygambere "sabret" emri, bu azabı isteyenin veya soranın küfür edip inkârda bulunarak eziyet vermek istemesi dolayısıyladır. وَاقِعٍ Meydana gelmiş ve meydana gelecek mânâlarına olabilir. Burada maksadın ikincisi olduğu anlaşılıyor. Bununla beraber, "Daha önce bunun benzeri kâfirlerin başına gelmiştir. Onun başına da gelecektir." demek olabileceği gibi, "Meydana gelmesine

ilâhî emir taalluk etmiştir. Vakti gelince olacaktır. Onu, vuku bulmuş bir emir bil." mânâsına olması sözün akışına daha uygun düşmektedir. Ki, "kesinlikle ilerde vuku bulacağı için vuku bulmuş denilmiştir" diye meşhur olan nükte de bu mânâ ile açıklanabilir. لِلْكَافِرِينَ **Kâfirler için.** Bu kelime, "vâki" kelimesinin sılası, yahut "azab" kelimesinin sıfatı yahut "seele" fiili ile ilgilidir. Başında bulunan "lâm" harfi sebep bildirmek için de kullanılmış olabilir. هُوَ لِلْكَافِرِينَ "O, kâfirler içindir." şeklinde yeni bir başlangıç cümlesi de olabilir.

لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ Bu kısım, azab'ın sıfatı, yahut hâl, yahut başlangıç cümlesi olabilir. Azabın sıfatı olduğuna göre mânâ ***"Kimsenin defedemiyeceği bir azap"*** şeklinde olur. Hâl olursa ***"Hiç kimsenin defedemiyeceği halde"*** demek olur. Yahut لَيْسَ لِلْكَافِرِينَ دَافِعٌ لَهُ *"Kâfirler için onu savacak yoktur."* meâlindedir. مِنَ اللّٰهِ ***Allah'tan.*** "Allah'tan savacak" ve "Allah'tan gelen" demektir. ذِى الْمَعَارِجِ ***"Mirâclar sahibi olan Allah".*** Bu, Allah'ın sıfatıdır.

MEÂRİC, Mirâc gibi veya aynı anlamda mim harfinin kesresi ile "minber" kalıbında "mi'rec" veya mimin üstünü ile "menhec" kalıbında "ma'rec" kelimelerinin çoğuludur. "Uruc" ve "Suud", yani aşağıdan yukarıya çıkma aletleri, merdivenler ve asansörler, yahut çıkılacak dereceler, mertebeler, yükseklikler demektir. "Zi'l-meâric" de bunların sahibi demek olur.

Tefsirciler "Meâric" kelimesinin tefsirini yaparken başlıca dört yorum getirmişlerdir.

BİRİNCİSİ, İbnü Abbas'tan rivayet edildiği üzere "gökler, yüksek dereceler" demektir ki, melekler bunlarda gökten göğe yükselirler. Bazıları da bunlar için gök demeden, "meleklerin emir ve yasaklarla çıktıkları asansörler ve derecelerdir" demişlerdir.

İKİNCİSİ, Katâde'nin rivayetine göre, faziletler, nimetler ve yücelikler, yani yükseklikler ve yüksek yüksek lütuflar ve nimetlerdir. Çünkü Allah'ın lütuf ve nimetlerinin birçok dereceleri vardır. Bunlar insanlara çeşitli mertebelerde ulaşırlar.

ÜÇÜNCÜSÜ, Cennette Allah'ın, dostlarına ihsan ettiği derecelerdir, denilmiştir.

DÖRDÜNCÜSÜ, manevî ve ruhî mertebelerdir. Fahreddin er-Râzî tefsirinde bu yorumu açıklayarak şöyle der: "Gökler yükseklik ve alçaklıkta, büyüklük ve küçüklükte farklı olduğu gibi meleklerin ruhları da kuvvet ve zayıflıkta, olgunluk ve eksiklikte, ilâhî marifetlerin vukuunun çokluğunda ve bu

âlemin işlerini çevirme kuvvetinin şiddet ve azlığında farklıdırlar. Yüce Allah'ın rahmetinin bolluğunun eseri ve nimetlerinin nuru, gerek olağan ve gerekse olağanüstü yollarla bu âleme فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا *"Derken bir iş çevirenlere andolsun"*(Nâziat, 79/5) ve فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْرًا *"Derken bir emir taksim edenlere andolsun"*(Zariyât, 51/4) buyrulduğu üzere o ruhlar aracılığıyla ulaşması nedeniyle yüce sözü, bu âlemden ona ihtiyaç basamaklarının yükselmesi için çıkış ve o âlemden buruya rahmet eserinin inmesi için iniş aletleri olan o değişik ruhlara işaret olabilir."(1)

Âlûsi de bunu şöyle açıklar: Bir de meâric, amellerin ve zikirlerin bulunduğu manevî makamlar; bir tarikata girmiş olan müminler için de o yolda yükseldikleri mertebeler, yahut meleklerin mertebeleri denilmiştir.(2)

Bunun sadece ruhî ve manevî makamlar için olduğunu söylemeleri,

BİRİNCİSİ, âyette sadece meleklerin ve Ruh'un yükseldiğinin zikredilmiş olması,

İKİNCİSİ, Allah'ı cisme benzetme kuruntusuna düşülmemek için Allah'ın noksan sıfatlardan uzak olduğu kuralına uyulması düşüncesinden çıkmış olması gerektir. Fakat yer ve göklerin maddî olması, onların mülkünü elinde bulunduran ve cisimlerin ve ruhların yaratıcısı olan yüce Allah'ın bir cismî olmasını gerektirmeyeceği gibi, meâricin hem cismânî hem ruhanî olması da onların sahibi olan yüce Allah'ın noksan sıfatlardan uzak olmasına zıt olmaz. Zira, birisinin bir şeyin sahibi olduğunu ifade etmekte kullanılan «ذى» kelimesi ile yapılan tamlamalar, sahib olunan şeyle onun sahibi arasında bir cüz'iyet - külliyet (parça bütün) ilişkisi olduğunu göstermez. Nitekim Zü'l-Mâl, mal sahibi, demektir. Bu, mal sahibinin malının içine hulul edip girerek onunla bütünleştiğini ifade etmez. Aynı şekilde yukarılara doğru yükselenlerin melekler ve Ruh olması çıkılan basamak ve derecelerin de sırf manevî ve ruhanî olmasını gerektirmez. Cismani ve ruhaniliğin üstünde olan yüce Allah'a yükselmek de cismanî ve ruhanî mertebelerin hepsinin üstüne yükselmek demek olacağı için o da bunlardan birine mahsus olmayı gerektirmez. Aksine bu makamda onların fani ve yok olucu olduklarını hissettirir. Bu mânâ ve hakikat iyice düşünülebilirse "meâric"ten maksat, İbnü Abbas'tan rivayet olunduğu üzere maddî ve manevî bütün varlık mertebelerini kapsayan dereceler(3) demek olup meleklerin ve ruhların çıkıp indiği

(1) Fahreddin Razî, a.g.e., XXX, 122.
(2) Alûsi, Ruhu'l-meani, a.g.e., XXIX, 69-70.
(3) Alûsi, Rûhu'l-meâni, XV, 69-70.

cismanî, ruhanî âlemlerin, tabaka tabaka bütün mertebe ve derecelerini, zi'l-meâric (dereceler sahibi) sıfatı da yüce Allah'ın bunların hepsinin sahip ve maliki ve hepsinin döneceği ve en son varacağı yer olmak sıfatıyle hepsinden yüksek olan yücelik ve ululuğunu ifade eder ki, bu mânâ Zi'l-Arş (Arş'ın sahibi) vasfı gibidir. Bu mertebe ve basamaklarda çıkıp inen yüce Allah'ın kendisi değil, onun emri ve emrini taşıyan elçileri ve memurları yani melekler ve ruh olduğunu açıklamak için buyruluyor ki, تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ اِلَيْهِ **Melekler ve Ruh ona yükselir.** Onun emriyle hepsi çıkar yanına varır, ona döner, hepsi onun huzurunda يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّا *"O gün Ruh ve melekler saf saf kıyama duracaklar."*(Nebe, 78/38) âyetinin mânâsına göre saf bağlayıp dururlar. Vasıtalar tamamen kalkar. وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"Ve yalnız ona döndürüleceksiniz."* (Bakara, 2/245), وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ *"Oysa bütün işler Allah'a döndürülür."*(Bakara, 2/210) كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ *"Yeryüzündekilerin hepsi fanidir."*(Rahmân, 55/26), كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ *"Onun zatından başka herşey yok olucudur."*(Kasas, 28/88), لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ *"Bugün mülk kimin?"*(Mümin, 40/16) sırrı ortaya çıkar, ona karşı bir savunucu bulunmaz.

Burada melekler çoğul, Ruh tekil zikredilmiştir. O halde Ruh'tan maksat nedir? Bundan ilk evvel قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي *"De ki, ruh Rabbimin emrindendir."*(İsra, 17/85) buyrulduğu üzere Rabbin emrinden olan Ruh akla gelir. Tefsircilerin çoğunluğu burada Ruh, وَمَلٰٓئِكَتِه۪ وَرُسُلِه۪ وَجِبْر۪يلَ *"Meleklerine, Peygamberlerine ve Cebrail'e..."*(Bakara, 2/98) buyrulduğu gibi, genel olarak zikirden sonra özel olarak zikir kabilinden Cebrail (a.s) olduğunu söylemişlerdir.

Ebu Hayyan da şöyle der: "er-Ruh, âlimlerin çoğunluğuna göre Cebrail'dir. Şereflendirme için özel olarak ayrıca zikredilmiştir. Burada meleklerden sonra, يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ *"O gün Ruh ve melekler saf saf kıyama duracaklar."*(Nebe, 78/38) âyetinde ise önce zikredilmiştir. Mücahid, "er-Ruh, insanoğlunun yaptığı işleri yazmaya memur olan hafaza meleklerinin hafazası olan melektir." dedi. Bir de er-Ruh, Cebrail (a.s)'den başka ulu yaratılışlı bir melektir denildi.[1] Ebu Salih, "insan şeklinde, fakat insan değil" dedi. Kabisa b. Züeyb, "alındığı vakit ölünün ruhu" dedi. Lakin اِنَّ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ اَبْوَابُ السَّمَٓاءِ *"Âyetlerimizi yalanlayanlara ve onları kabul etmeyi kibirlerine yediremiyenlere göklerin kapıları elbette açılmaz."*(A'raf, 7/40) âyeti gereğince kâfirin ruhunun yükselemeyeceği beyan edilmiş bulunduğundan muradın, müminin ruhu olduğu da kaydedildi. Razî de der ki: Allah'ın sırlarını gören keşif ehli kişilerden bazıları şöyle demiştir: Ruh, büyük bir nurdur. Nurların, Allah'ın azametine en

---

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 333.

yakın olanıdır. Diğer meleklerin ve insanların ruhları, ruh mertebelerinin en son derecesinde ondan dallanır. Bu derecelerin iki ucu arasında meleki ruhların mertebelerinin basamakları ve kutsi ruhların konak yerlerinin dereceleri vardır. Onların nasıl olduğunu Allah'tan başkası bilmez. Fakat kelâmcıların sözlerinden açıkça anlaşılan الرُّوحُ Cebrail (a.s)'dir.(1) فِى يَوْمٍ **Bir günde** bir zamanda. Bu ifadenin alakalı olduğu kelime ile ilgili iki görüş vardır. Birisi "yükselir" fiiline bağlı olmasıdır ki, yükselme o gün meydana gelir demektir. İkincisi de, Mukatil'den rivayet edildiği üzere bu "gün"ün yükselme fiiline değil, عَذَابٍ وَاقِعٍ *"vuku bulacak azap"* sözüne bağlanmasıdır. Bu durumda Meleklerin ve Ruh'un yükselmesi zaman ile kayıtlanmamış, azabın meydana geleceği günün büyüklüğü anlatılmış olur. Bununla beraber bu ikisinden çekişme üzere hem azabın meydana gelmesi hem de yükselme ile ilgili olup ikisi de aynı gün olduğundan dolayı birininki zikredilmeyip öbürününki zikredilmiş bulunması mânâsı da anlaşılır.

كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ اَلْفَ سَنَةٍ **Ki o günün miktarı ellibin sene eder.** Burada مِمَّا تَعُدُّونَ *"sizin saydıklarınızdan"* kaydı yoktur. Fakat, يُدَبِّرُ الْاَمْرَ مِنَ السَّمَٓاءِ اِلَى الْاَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ اِلَيْهِ فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُٓ اَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ *"Gökten yere kadar bütün işleri o tedvir eder. Sonra da o iş, sizin sayageldiklerinizle bin yıl miktarında olan bir günde ona yükselir."*(Secde, 32/5) buyrulmuş olmasına dayanılarak burada da o mânânın gözetileceğini söyleyenler olmuştur. Bununla beraber burada bu senenin melekler ve Ruh senesi olmak ihtimaliyle günün daha ziyade korkutma ve sakındırma ifade etmiş olması da ihtimal dahilindedir. Bazıları burada ellibin seneden maksadın, uzunluğun miktarını beyan değil, o günün dehşetinden kinaye olduğunu söylemişlerdir ki bu, o günün daha uzun ve daha kısa olmasına engel değildir. Nitekim Ebu Said el-Hudri'den rivayet olunan bir hadiste, اِنَّهُ لَيُخَفَّفُ عَنِ الْمُؤْمِنِ حَتّٰى يَكُونَ عَلَيْهِ اَخَفَّ مِنْ صَلَاةٍ مَكْتُوبَةٍ يُصَلِّيهَا فِى الدُّنْيَا "O gün mümine hafifletilir. Hatta ona dünyada kıldığı bir tarz namazdan daha hafif olur."(2) buyrulması da bunu andırır. Ebu Müslim gibi bazıları bu günü dünyanın ömrü zannetmiş, "ne kadar geçti, ne kadarı kaldı Allah bilir" demiş ise de doğru değildir. Dünyanın sonuna ait olması daha açıktır. Âlimlerin çoğunluğu şöyle demiştir: Bu günden maksat ahiret günü, kıyamet günüdür. Sûrenin ilerisine doğru yapılan açıklamalar da bunu gösterir. Fakat bu durumda, "ahiretin sonsuz olmayıp bir gaye ile sınırlanmış olması ve cennet ve cehennemin sonlu olmaları gerekmez mi?" diye bir soru sorulabileceği düşüncesiyle Ebu Müslim bunu dünya günleri şeklinde

---

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXX, 123.

(1) Ahmed b. Hanbel, III, 75.

yorumlamak istemiştir. Lakin buna şöyle cevap verilebilir: Kıyamet gününün üfürmeler arasındaki zamanları gibi geçici çeşitli devreleri, durumları ve korkunç olayları vardır. Bunlar cennet ve cehenneme girmeden evvel inanan ve inanmayana başka başkadır. Bu ellibin senelik gün, kıyamet ve ahiretin hepsi değil, durup bekleme günleridir. Kâfir hesabı görülüp cehenneme gönderilinceye kadar böyle ne senesi olduğu bilinmeyen ellibin senelik duraklarda ve hatta nice durma yerlerinde böyle ellişer bin sene sıkıntılar içinde bekleyecektir.

فَاصْبِرْ **O halde sabret,** ey Muhammed! O kâfirlere öyle azap gelecektir. Bunun emri verilmiştir. Yahut cehennemde bir vadi sel gibi akmaya başlamış, o kâfirleri her taraftan saracaktır. Sen onların inkârlarına ve alaylarına biraz sabret. Fakat صَبْرًا جَمِيلاً **güzel bir sabırla,** kendini üzmeyecek ve Allah'ın takdirine güzelce razı olarak görevine bakacak şekilde bir sabırla **sabret.** اِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ *"Onlar onu uzak görürler, biz ise onu yakın görüyoruz."*

كَالْمُهْلِ **Mühl gibi.** Mühl, yağ tortusu, potada eritilen maden gibi kaynar. Türlü renklerde görünür. İbnü Mesud'dan, "eritilen gümüş gibi renkli"(1) diye rivayet edilmiştir. اَلْعِهْنِ **Yün,** özellikle türlü renklere boyanmış olan renkli yün. Zira dağlarda. جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ *"Beyazlı kırmızılı çeşitli renkte ve kapkara tabakalar vardır."*(Fatır, 35/27)

يُبَصَّرُونَهُمْ Yani öyle bir dehşet ki, **birbirlerine gösterilip dururlarken bile soramaz.** Nerde kaldı ki uzağı arasın. وَفَصِيلَتِهِ **fasîlesini** içlerinde yetiştiği ve başı sıkıldığı zaman kendisini kucaklayan, barındıran kavmini ve kabilesini, aşiretini, hemşerilerini, obasını. اِنَّهَا **Kuşkusuz o,** yani azap ateşi لَظٰى **alevli salgın ateştir.** Bu, cehennemin bir ismidir.

نَزَّاعَةً Bu kelime alevli ateşin halini bildirir. ***"Derileri soyduğu halde alevli ateş"*** demektir. Yahut, اَعْنِي "ben şunu kastediyorum" şeklinde bir fiil takdir edilerek, ihtisastan dolayı sonu üstün okunmuştur. نَزَّاعَةٌ Şeklinde okunan kırâete göre ikinci haberdir. Yani "O azap, alevli ateştir, derileri soyucudur." demek olur veya sıfat olur. Bu takdirde mânâsı, "derileri soyan alevli bir ateş" olur. Nüz'u kökünden "saldırıcı"; nezi' kökündense "soyucu" mânâsına gelir.

ŞEVÂ لِلشَّوٰى ; el, ayak gibi uzuvlar. Nitekim avcı; kol, bacak gibi öldürmeyecek noktadan bir uzva isabet ettirdiği zaman اَشْوٰى derler. Yahut bu kelime, başın derisi demek olan شواة kelimesinin çoğuludur. Yani eli, ayağı, tepeyi, tırnağı soyar. كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ *"Derileri piştikçe,*

(1) Alûsî, Rûhu'l-meani, XV, 73; Kurtubî, Ahkâmü'l-Kur'ân, XVIII, 284.

azabı duysunlar diye kendilerine yeni yeni deriler vereceğiz."(Nisâ, 4/56) âyetinin ifade ettiği gibi azap yenilenmek için onlar yine iade olunup eski hallerine çevrilir.

هَلُوعًا HELU, esasında bir çabukluk mânâsı bulunan, bir taraftan tahammülsüzlük, mızıkçılık; bir taraftan da şiddet ve hırs gibi farklı kavram arasında bir huysuzluk ifade eden, mânâsı tam açık olmayan bir vasıftır ki, şu iki âyet ile izahı yapılmıştır. إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا **Kendisine kötülük dokunduğu zaman çok çok sızlanır.** Kendisine mesela bir ağrı, bir sıkıntı, bir yoksulluk, hastalık gibi bir acı dokundu mu kıvranır, sızlanır, feryat eder, dayanamaz, başkalarından medet bekler وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا **yine kendisine bir hayır dokunduğu zaman da kıskanır** Mesela bir servete, bir sıhhate, bir makama kondumu hırsından, kıskançlığından kimseye bir şey vermek istemez, ağladığı günü derhal unutur. Başı ağrıdığı zaman her şeyden ümit bekleyen o mızmız adam bu kez biraz kuvvet bulunca kimseye bir lokma vermemek, hayra engel olmak için sımsıkı bir afacan kesilir. Hakk'a ve hayra sırtını çevirir. Eline geçeni toplayıp yığmaya, saklamaya çalışır. Onun için de o salgın ateş onu çağırır. إِلَّا الْمُصَلِّينَ **Ancak namaz kılan o müminler,** o huydan, o ahlâksızlıktan, o azaptan, o kötü sonuçtan **istisna edilmişlerdir.** Onlar aşağıdaki gibi güzel huylarla nitelenmiş olup cennetlerde ikram göreceklerdir. O huylardan

BİRİNCİSİ, الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ **namazlarına devamlıdırlar.** Sadece "onun farz olduğuna inandım" demekle kalmayıp Allah'ın emrettiği ve Peygamberin öğrettiği şekilde bilinen namazlarını terk etmeksizin devamlı kılmayı da huy edinmişlerdir. Allah'ı ve emirlerini unutmazlar.

İKİNCİSİ, وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ **Mallarında** (sade nasıl isterse öyle verecekleri nafile bir yardım değil, malına göre) **belirli bir oranda bilinen bir hak, yerine getirilmesi farz bir Allah borcu olmak üzere bir vergi vardır.** Buna inanıp da, dilenen ihtiyaç sahiplerine ve dilenmeyi gururlarına yediremedikleri için dilenmediklerinden dolayı zengin zannedilen ve fakat hiçbir kazançları bulunmayan yoksullara o hakkı seve seve, iyi niyetle bizzat veya vekilleri vasıtasıyle verirler.(bilgi için, Zâriyat, 51/19. âyetin tefsirine bkz.)

ÜÇÜNCÜSÜ, وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ **Din gününü,** (iyi veya kötü amellerinin cezasının verileceği haşir, neşir ve hesap gününü) **tasdik ederler.** İmanlarında doğru olduklarını gösterirler. Yani hakkı ve hukuku tanıyıp ahirette verilecek sevaba iman ederek bedenle ve malla ilgili ibadetleri yapmak için gayretle çalışır, nefislerini zahmete koşar, ceza gününe inandıklarını böyle bizzat

yaptıkları işlerle kanıtlarlar.

Burada ahiret gününü tasdikten maksadın sadece kalp ile veya dil ile yapılan ve teoride kalan bir tasdikten ibaret olmayıp bizzat yaparak kanıtlamak mânâsına olduğu, bu tasdikin namaz ve zekattan sonra amelî ibadetler arasında sayılmasından ve bunun onlardaki samimiyet ve ihlas anlatılırken söylenmiş olmasından anlaşılır.

DÖRDÜNCÜSÜ, وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ **Rablarının azabından korku üzere bulunurlar,** kendilerine acıyarak azaptan korku ve sakınma üzere bulunurlar. Görevlerinde, yapmaları gereken işlerde kusur etmiş veya yasak olan bir şeye atılmış bulunmak ve Hakka layık işler yapamamış olmak endişesiyle korkar dururlar. Güzel güzel işler yapmakla beraber çalıştıkları, yaptıkları işlere güvenmezler, sonunda varıp kavuşacakları Allah'a karşı onları büyük bir şey yapmış gibi saymayıp küçük görürler. Onun huzuruna çıkacaklarını düşünerek وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ *"Rablarının huzuruna döneceklerinden kalpleri çarparak zekatlarını verenler.."*(Müminûn, 23/60) övgüsü üzere kalpleri titriye titriye çalışırlar. إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ **Çünkü Rab'larının azabından emin olunmaz.** Aman verilmiş, kendisinden güvence alınmış değildir. Zira insan için bu dünyada herşeyi çözümlemiş, bütün görevlerini yerine getirmiş ve sakınılması gereken her şeyden sakınmış bulunduğunu iddia etmek mümkün olmadığı gibi, kaderin sırrı da bilinmemektedir. İnsanın bugüne kadar hiç kusur işlememiş olduğu varsayılsa bile yarın nasıl bir durum kazanacağını Allah'tan başka kimse bilemez.

BEŞİNCİSİ, وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ **Irzlarını, apışlarını korurlar, kimseye açmazlar, ancak hanımılarına ve ellerinin kazandığı, mülkleri altında bulunan cariyelerine karşı başka.** فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ **Çünkü onlara karşı kınanmazlar.** Falancanın üç dört zevcesi var, mülkü altında şu kadar cariye var diye övülmeleri gerekmezse de kınanmazlar ve yerilmezler. Kimsenin onları edebe, hukuka ve şeriate aykırı davranıyor görerek kınamaya ve yermeye hakkı yoktur. Zira hanımları nikah akdi, cariyeleri de onların mülkü olmalarıyle kendilerine helal olmuşlardır. فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ **Fakat ondan ötesini isteyenler** nikahlı eşlerinin ve mülkleri altında bulunan cariyelerin dışında zevk arayan, ırzlarını korumayan, harama açılan, gayr-i meşru ilişkide bulunan ve fuhuş yapan kişi, gerek erkek, gerek dişi, فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ **İşte onlar haddi aşan, sınır tanımaz kişilerdir.** Onlar her türlü kınama ve yermeye, yasaklama ve engellemeye layıktırlar.

ALTINCISI, وَالَّذِينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ **Onlar emanetlerine ve verdikleri sözlere uyarlar.** Kendilerine emanet edilen söz, hâl, fiil, mâl, Allah haklarına ve kul haklarına; Allah'a ve kullarına, ailelerine, çoluk-çocuklarına, mülkleri altında bulunanlara, komşularına, yabancılara ve yakınlarına vermiş oldukları ahit ve sözlere uyarak onları tutarlar, bozmaktan sakınırlar. Şeriatın bütün hakları birer emanet olduğu gibi, yüce Allah'ın kullara vermiş olduğu uzuv, mâl, çoluk-çocuk, makam ve mevki ve diğer nimetlerin hepsi de emanettir. Onları kullanılması gereken yerin dışında kullananlar emanete hainlik etmiş olurlar. Buhari ve Müslim'de İbnü Ömer'den rivayet edildiği üzere dört huy kendisinde bulunan katıksız münafık olur. Kendisinde bu dört huydan birisi bulunanda da münafıklıktan bir huy, bir alâmet bulunmuş olur: "Emanet verildiği zaman hainlik eden, söz söylediği zaman yalan söyleyen, söz verdiği zaman sözünde durmayan, düşmanlığa kalkıştığı zaman da edepsizlik eden, yani yalan ve iftira ile edepsizliğe sapan."(1)

Beyhakî'nin "Şuab-ı İman" da Hz. Enes'ten rivayet ettiği bir hadise göre, Peygamberimiz (s.a.v) bir hutbesinde şöyle buyurmuştur: لاَ اِيمَانَ لِمَنْ لاَ اَمَانَةَ لَهُ وَلاَ دِينَ لِمَنْ لاَ عَهْدَ لَهُ "Haberiniz olsun ki, emaneti olmayan kimsenin imanı yoktur. Ahdi olmayanın da dini yoktur."(2)

YEDİNCİSİ, وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ **Şahitliklerinde dürüsttürler.** Doğru, dürüst adaletle şahitlik yapar, şahit oldukları şeyin hiçbir noktasını gizlemeden, eğip bükmeden dosdoğru şahitlik ederler. Bu özellik, emanet kavramı kapsamına girmekle beraber, önemini açıklamak için özellikle zikredilmiştir.

SEKİZİNCİSİ, وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ **Namazlarını koruyucu olurlar.** Ta başta namaza devam söylenildikten sonra, sonunda da namazın korunmasının ayrıca söylenmesi hakkında tefsirciler şöyle demişlerdir: Namaz vakitleri açısından, namazın hiçbir vakit terkedilmemesi için "namazlarına devam ederler" denilmiş; namazdan önce, namaz kılarken ve namazdan sonra yapılacak işlere özen göstererek en mükemmel bir şekilde olmasına dikkat etmek için de "namazlarını korurlar" denilmiştir.

NAMAZDAN ÖNCEKİ İŞLER, namazın mükemmel bir şekilde kılınabilmesi için vaktinden evvel gözetilmesi gereken hazırlıklar, vakitlerin girişine kalben ilgi göstererek dikkat etmek, abdest ve temizliğe; avret yerlerini örtmek,

---

(1) Buhârî, İman, 24, Mezalim, 17, Cizye, 17; Müslim, İman, 106; Tirmizî, İman, 14; Nesaî, İman 20; Ahmed b. Hanbel, II, 189, 198, 200.

(2) Ahmed b. Hanbel, III, 135, 154, 210, 251.

kıbleyi aramak, temiz elbise ve temiz yer ve mükemmel olmak için cemaat ve cami gibi hususlara dikkat etmek ve namazdan evvel kalbini vesveseden ve Allah'tan başka şeylere çevirmekten arındırıp kalp huzuru bulmaya ve gösterişten sakınmaya çalışmak.

NAMAZ KILARKEN YAPILACAK İŞLER, Namazın, Allah'ın huzuruna yükselten bir mirac olduğunu düşünerek ve hikmetini bilerek sağa sola dönmeksizin okurken ve zikrederken kalp huzuru üzere bulunmak.

NAMAZDAN SONRAKİ İŞLER, namazdan sonra boş söz ve işlerden ve günaha girmekten sakınmaktır.

Bununla beraber bütün bunları yapabilmek için en önemli bir şart daha vardır ki, o da namazın "korku namazı" halinde kalmaması ve namaz kılmaya engel olacak bir dış düşman saldırısına düşüverilmemesi için esenlik içinde bir vatan, bir İslâm yurdu ve burada iyiliği emir, kötülükten nehiy ile huzur ve sükunu gözetecek bir toplumun gerekli olduğu bilincine vararak o hususta gereğine göre karakol ve cihad görevine hazır bulunmak, yani Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayacak bir durumda bulunmak üzere korunmaktır. Tevbe Sûresi'nde geçtiği üzere, اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ *"Allah'ın mescitlerini ancak, Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı kılan, zekatı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar ederler"*(Tevbe, 9/18) Yoksa namaza devam ihtimali kalmaz. Bu şekilde müslümanların taşıdığı bu sekizinci özellik, İslâm'da toplum kurumuyla asayiş, yönetim ve askerlik işlerinin namazı koruma gayesiyle özellikle ilgili olması gereğini anlatmıştır. Dolayısıyle namaza devam ederken, namazın önünde ve sonunda bu koruyuculuk görevini unutmamak gerektiği gibi, korurken de namaza devamı unutmamak ve onu korumak üzere kutsal bir görev olarak yapmak gerekir. Gerçi bu sûre Mekke'de inmiş olması ve Mekke'de henüz savaşa dair bir emir inmemiş bulunması itibariyle orada askerlik işleri söz konusu olamaz ise de onun hazırlanmasıyla ilgili böyle esaslar da yok değildir.

Görülüyor ki burada bu sekiz özelliğin başı ve sonu namaz ile çerçevelenerek hepsi de namaz kılan kişinin niteliği olarak özetlenmiş ve bu şekilde namazın dinin direği olduğu anlatılmıştır.

اُولٰٓئِكَ İşte bunlara فِى جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ Cennetlerde ikram olunacaklardır. Demek ki bu sekiz huy, cennetin sekiz kapısı yerindedir.

فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ ﴿٣٦﴾
عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ ﴿٣٧﴾ أَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ
أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ ﴿٣٨﴾ كَلَّا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾
فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ ﴿٤٠﴾ عَلَى
أَنْ نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٤١﴾ فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا
وَيَلْعَبُوا حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٤٢﴾ يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ
الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَى نُصُبٍ يُوفِضُونَ ﴿٤٣﴾ خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ
تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذَلِكَ الْيَوْمُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٤٤﴾

Meâl-i Şerifi

36- Şimdi ne oluyor o inkâr edenlere ki, sana doğru boyunlarını uzatarak koşuyorlar:

37- Sağdan ve soldan bölük bölük.

38- Onlardan herbiri, bir nimet cennetine sokulacağını mı umuyor?

39- Hayır, biz onları bildikleri şeyden yarattık.

40- Artık o doğuların ve batıların Rabbine yemine ne gerek, elbette bizim gücümüz yeter.

41- Onları kendilerinden daha hayırlı olanlarla değiştirebiliriz ve bizim önümüze geçilmez.

42- O halde bırak onları, kendilerine vaad edilen günlerine kavuşuncaya kadar dalıp oynayadursunlar.

43- O gün kabirlerden hızlı hızlı çıkacaklar, sanki putlara gidiyor-

larmış gibi fırlayacaklar.

44- Gözleri düşük, kendilerini bir alçaklık saracak da saracak. İşte onlara vaad edilen gün, o gündür.

عِزِينَ *"Bölük bölük"* Bu kelime "ize" nin çoğuludur ki aslı "mensup olmak" mânâsına gelen "azv" kökündendir. Herbiri bir bölüğe mensup olarak, parça parça, dağınık bir halde demektir. Müşrikler Hz. Peygamber (s.a.v)'in etrafına halka halka, bölük bölük toplanıyor ve onun söyledikleriyle alay ederek: "Eğer Muhammed'in dediği gibi bunlar cennete girerlerse biz onlardan evvel gireriz." diyorlardı. Bunun üzerine bu âyetlerin indiği rivayet edilmiştir.

Meâric Sûresi, Hâkka Sûresi'nde buyrulan, بِمَا تُبْصِرُونَ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ *"Gördüklerinize ve görmediklerinize..."* (Hâkka, 69/38, 39) âyetiyle anlatılanlardan geleceğe ait görülecek şeyleri yüce Allah'ın değiştirmeye gücü yettiğini açıklayarak böyle bir tehdit ile son bulduğu gibi, bu gücü geçmişte görülmüş bir misal ile izah ederek aynı davayı açıklamak üzere bunu Nuh sûresi takip edecektir.

Nûh Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 28

Nûh Sûresi Mekke'de inmiştir.

Âyetleri : Kûfelilerce 28, Basralılarca ve Şamlılarca 29, diğerlerinde 30 dur.

Kelimeleri : İkiyüz yirmibir.

Harfleri : Yediyüz elli.

Fâsılası : م ، ن ، ا harfleridir

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّٓا اَرْسَلْنَا نُوحاً اِلٰى قَوْمِه۪ٓ اَنْ اَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَهُمْ

عَذَابٌ اَل۪يمٌ (1) قَالَ يَا قَوْمِ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۙ (2)

اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ وَاَط۪يعُونِۙ (3) يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ

ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ اِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ اِذَا جَٓاءَ لَا يُؤَخَّرُۢ
لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي دَعَوْتُ قَوْم۪ي لَيْلًا وَنَهَارًاۙ
﴿٥﴾ فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَٓاء۪ٓي اِلَّا فِرَارًا ﴿٦﴾ وَاِنّ۪ي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ
لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُٓوا اَصَابِعَهُمْ ف۪ٓي اٰذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ
وَاَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًاۚ ﴿٧﴾ ثُمَّ اِنّ۪ي دَعَوْتُهُمْ
جِهَارًاۙ ﴿٨﴾ ثُمَّ اِنّ۪ٓي اَعْلَنْتُ لَهُمْ وَاَسْرَرْتُ لَهُمْ اِسْرَارًاۙ ﴿٩﴾
فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ اِنَّهُ كَانَ غَفَّارًاۙ ﴿١٠﴾ يُرْسِلِ السَّمَٓاءَ
عَلَيْكُمْ مِدْرَارًاۙ ﴿١١﴾ وَيُمْدِدْكُمْ بِاَمْوَالٍ وَبَن۪ينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ
وَيَجْعَلْ لَكُمْ اَنْهَارًاۜ ﴿١٢﴾ مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًاۚ ﴿١٣﴾ وَقَدْ خَلَقَكُمْ
اَطْوَارًا ﴿١٤﴾ اَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللّٰهُ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًاۙ ﴿١٥﴾
وَجَعَلَ الْقَمَرَ ف۪يهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا ﴿١٦﴾ وَاللّٰهُ اَنْبَتَكُمْ
مِنَ الْاَرْضِ نَبَاتًاۙ ﴿١٧﴾ ثُمَّ يُع۪يدُكُمْ ف۪يهَا وَيُخْرِجُكُمْ اِخْرَاجًا ﴿١٨﴾
وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ بِسَاطًاۙ ﴿١٩﴾ لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا
فِجَاجًاࣖ ﴿٢٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- Gerçekten biz Nûh'u kavmine gönderdik, "kavmine acı bir azap gelmeden önce onları uyar" diye.

2- Dedi ki, "ey kavmim! Gerçekten ben size açık bir uyarıcıyım".

3- Şöyle ki, "Allah'a kulluk edin, ondan korkun ve bana itaat edin."

4- "Günahlarınızı bağışlasın ve sizi belli bir süreye kadar ertelesin. Kuşkusuz Allah'ın takdir ettiği süre gelince ertelenmez. Eğer bilseydiniz.." (inanırdınız).

5- Nûh dedi ki: "Ey Rabbim! Ben kavmimi gece gündüz davet ettim."

6- "Fakat benim çağırmam, onların sadece kaçmalarını artırdı."

7- "Ben onları senin bağışlaman için her davet ettiğimde, onlar parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, ısrar ettiler, kibirlendikçe kibirlendiler."

8- "Sonra ben onları açık açık çağırdım."

9- "Sonra hem ilan ederek söyledim onlara, hem gizli gizli."

10- "Gelin, dedim, Rabbinizin sizi bağışlamasını isteyin. Çünkü o çok bağışlayıcıdır."

11- "Üzerinize gökten bol yağmur yağdırsın."

12- "Mallar ve oğullar vererek sizin imdadınıza koşsun. Sizin için bahçeler yapsın, ırmaklar yapsın."

13- "Niçin siz Allah'a bir vakar yakıştıramıyorsunuz?"

14- "Oysa o sizi aşama aşama yaratmıştır."

15- "Görmediniz mi Allah yedi göğü uygun tabakalar halinde nasıl yaratmış?"

16- Ve Ay'ı bunların içinde bir nur yapmış, güneşi de bir lamba kılmış.

17- Allah sizi yerden bir bitki bitirir gibi bitirdi.

18- Sonra sizi tekrar oraya geri çevirecek ve tekrar çıkaracaktır.

19- Allah sizin için yeri bir yaygı yapmıştır.

20- Ki, ondan açılan geniş geniş yollarda gidesiniz.

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحاً *"Biz Nûh'u gönderdik."* Âlûsi şöyle der: "Nûh ismi aslında Arapça değildir, başka bir dildendir. Cüvâlikî bunun Arapçalaşmış olduğunu söylemiş, Kirmanî ise, Süryanicede Nûh kelimesinin "sâkin" mânâsına geldiğini söylemiştir. Hakim'in Müstedrek'te "Asıl ismi Abdülgaffar olup çok ah çekip ağladığından dolayı Nûh denilmiş." olduğuna dair rivayeti sahih olmasa gerektir. Meşhur rivayete göre, Hz. Nûh'un nesebi, İbnü Melek b. Mettuşelah b. Ahnuh'tur. Aḫnuh da İdris (a.s)'in ismidir. Buna göre Nûh, İdris (a.s)'ten sonradır, Müstedrek'te ise sahabeden çoğunun Hz. Nûh'un Hz. İdris'ten önce olduğu görüşünde oldukları yazılıdır."(1)

Hz. Nûh ile Hz. Âdem arasında bin sene kadar veya daha yakın bir zaman geçmiş olduğuna dair de aslı eski kitaplara dayandırılan yaygın bir rivayet vardır. Fakat Hz. Nûh'un kavmi, bu sûrede açıklandığına göre Vedd, Süva, Yegus, Yeuk ve Nesir adlarında bir takım putları yapmış oldukları, bu ise Hz. Nuh'un gemisi gibi mucize türünden olamıyacağı için o vakit sanayinin bunları yapabilecek kadar ilerlemiş bulunduğunu göstermesi bakımından bin sene içinde ilk insanların sanayide bu dereceye gelebilmiş olmaları, ilâhî hükümle bu âlemde görülegelen aşamalı gelişme kanununa göre imkânsız değilse de garip ve uzak görünür. Bu bakımdan ya Âdem'in yaratılışına dayandırılan tarihin yanlışlığına hükmetmek veya O Âdem'den maksadın, insanlığın babası olan Âdem olmadığına inanmak gerekir. Biz ise Âdem'i Kur'ân'da özel isim olarak bir tanıdığımızdan, Hz. Nûh ile Hz. Âdem arasında ne kadar bin sene geçmiş olduğunu Allah'tan başka kimse bilmez deriz.

إِلَى قَوْمِهِ *"Kavmine gönderdik."* Burada Hz. Nûh'un bütün insanlara değil, kavmine gönderildiği anlaşılıyor. Zira Peygamberler içinde bütün insanlara gönderilmiş olmak Peygamberimiz'e ait bir özelliktir. O zaman yeryüzünde ne kadar insan ve hangi kavimler vardı ve yeryüzünün nerelerinde insanlar yaşıyordu, onu da ancak Allah bilir. Bununla beraber Alûsî'nin açıklamasına göre denilmiş ki, Hz. Nûh'un kavmi Arap yarımadası ve ona yakın yerlerde oturuyordu. Meşhur olan da onu Kûfe topraklarında yani Irak'ta yaşadığı ve orada kendisine peygamberlik görevi verilmiş olmasıdır. Bundan Nûh tufanının da o bildiğimiz her tarafı sarmış olma özelliği Nûh kavmine ve onların hepsine ait demek olup bütün yerküresinin her tarafını kapsaması gerekmiyeceği ve o vakit yeryüzünde onlardan başka insan bulunup bulunmadığı da kestirilemiyeceği anlaşılıyor ki, Âlûsi'nin de tercihi budur.(2)

---

(1) Alûsî, a.g.e., XV, 84.
(2) Alûsî, a.g.e., XXIX, 84.

İbnü Esir "Kâmil"de ve Ebulfidâ "Tarih"inde: "Mecusiler, Tufanı tanımazlar. Bazıları da Tufanın varlığını ikrar eder ve fakat Bâbil bölgesi ile ona yakın yerlerde olduğunu ve "Küyümers" yani Âdem oğullarının meskenleri doğuda olduğundan onlara Tufan'ın ulaşmadığını iddia ve zanneder. Aynı şekilde Hind, İran, Çin gibi doğu ülkeleri Tufan'ı tanımazlar. Bazı İranlılar onu itiraf eder ve fakat "genel değildi, Hulvân geçidini geçmemişti" derler. Doğru olan, yeryüzünde yaşayanların hepsinin Nûh (a.s)'un çocuklarından olmasıdır. Zira وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ "Ve onun neslini baki kalanlar kıldık."(Sâffat, 37/77) buyrulmuştur" diye yazarlar. (Sâffat Sûresi'ndeki bu âyet ile Hûd sûresindeki, قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ *"Denildi ki: Ey Nûh! Sana ve gemide seninle beraber bulunan müminlere bir selam ve bereketlerle in. Onlardan bir takım kâfir ümmetler olacak ki, biz onları dünyada rızıkla faydalandıracağız."*(Hûd, 11/48) âyetinin tefsirine bkz.)

عَذَابٌ اَلِيمٌ **Ahiret azabı yahut Tufan.**

يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ **Günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın.** Ki bunlar geçmiş günahlardır. Zira اَلْاِسْلَامُ يَجُبُّ مَا قَبْلَهُ *"İslâm, kendinden önce işlenmiş küfür ve günahı keser."*(1) buyrulmuştur. İslâm, daha önce yapılanları keser atar. Kişi ahirette onlarla sorguya çekilmez. Yahut, Allah hakkıyla ilgili günahlarınızı bağışlasın. Zira kul hakkının affını yüce Allah kullara bırakmıştır. Allah'ın bağışlaması, kulun, hakkını yediği kişilerle helallaşmasına bağlıdır.

وَيُؤَخِّرْكُمْ اِلَى اَجَلٍ مُسَمًّى **Ve sizi müsemma bir ecele kadar ertelesin** de ecel gelmeden evvel bağışlandıktan başka, sevap kazanacak güzel işler yapmaya da meydan bulabilesiniz. Zira o müsemma ecel iman, Allah'tan korkma ve ibadet şartıyla takdir buyrulan eceldir. اِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ **Çünkü Allah'ın takdir buyurduğu ecel** her ne hakkında olursa olsun takdir buyrulduğu şekilde اِذَا جَٓاءَ **gelince** لَا يُؤَخَّرُ **ertelenmez.** Allah'ın ne takdir ettiğini, takdir edilen şey meydana gelmeden önce kendisinden başka kesin olarak kimse bilemeyeceği için "daha vakit var, biraz eğlenelim de o gelmeden önce yine hazırlanırız" demek de mümkün olmaz. Onun için henüz ecel gelmeden evvel bize verilen mühlet ve erteleme vakitlerini fırsat bilip de ona göre iman etmek ve kulluk yapmak suretiyle azaptan korunup ibadet ile sevap kazanmaya çalışmak gerekir.

Burada bir taraftan "ertelesin" deniliyor, bir taraftan da "gelince ertelenmez" deniliyor. Gelince ertelenmeyecek bir şey için "ertelensin" demek çelişki

---

(1) Keşfü'l-hafâ, I, 140 (363) ; Ahmed b. Hanbel, IV, 199, 204; İbn Sa'd, Tabakat, VII, 479.

olmaz mı denecek olursa, ilk bakışta sorulabileceği zannedilen bu sorunun sorulamadığı az bir düşünme ile anlaşılır. Çünkü gelince ertelenmeyenin gelmeden önce ertelenmesi çelişki değil, gerçeğin ta kendisidir. Zira henüz gelmemiş olan ertelenmiş demektir. Bundan başka يُؤَخِّرْكُمْ "sizi ertelesin" âyetinde ertelenen ecel değil, muhataplardır. Eceliniz ertelensin denilmemiş, siz ecele kadar bağışlanmak suretiyle ertelenesiniz denilmiştir ki bu, bağışlanmış olarak ecele eresiniz demek olur. Oysa çelişki olabilmesi için "ertelesin" denilen şeyle "ertelemez" denilen şeyin aynı olması gerekir. Siz ecele ertelenirsiniz, ecel ertelenmez demek hiç bir zaman çelişki olmaz. Şu kadar var ki, bu mânâya göre burada يُؤَخِّرْكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى *"Sizi bir belirli ecele kadar ertelesin."* cümlesinin açık bir faydası anlaşılmaz. Onun için bundan ilk akla gelen mânâ çelişki değil, şu olur: Kuşkusuz bir belirli ecel vardır. Ondan büsbütün kurtuluşa imkan yoktur. Ancak o ecel gelmeden önce Allah'a îman ve itaat ile iyi korunmak gibi bazı sebeplerden ötürü ertelenebilir. Fakat ecel gelince asla ertelenmez. Dolayısıyle o gelmeden önce hazırlanmaya çalışılmalıdır. Şu halde ecel gelmezden önce bazı sebeplerle ertelenebilmesine ne anlam vermeli?

Takdir olunan ecel mesela yüz sene ise, korunmamakla ondan evvel gitmek mümkün olur mu? Veya o gelmeden önce Allah'a îman edip emirlerine itaat ile korunarak onu yüzyirmi seneye çıkarmak mümkün olabilir mi? Bundan dolayı bazıları buradan iki ecel mânâsı anlaşıldığı kanaatına varmışlar ve ecelin takdirini iki ayrı ihtimalle anlatıp şarta bağlı olarak tasvir etmişlerdir.

Zemahşeri şöyle der: Yüce Allah şöyle kaza buyurmuştur ki mesela, Nûh kavmi iman ederlerse ömürleri bin senedir. Eğer küfür üzere giderlerse dokuzyüzün başında onları yok edecektir. Bu suretle onlara şöyle denilmiştir: İman edin ki Allah sizi belirli olan ecele kadar ertelesin. Yani belirlemiş ismini koymuş ve sizin için daha ilerisine gidemeyeceğiniz bir gaye olarak tayin etmiş olduğu vakte kadar bıraksın. Ki bu da tam bin sene olan en uzun vakittir. Sonra da haber vermiş ki, o uzun gaye geldiği vakit bu kısanın ertelendiği gibi ertelenmez.(1) Razî de tefsirinde bunu aynen almıştır. Kâdı, Ebu's-Suud ve Âlûsî de aynı mânâda yürümüş omakla birlikte yalnız gelince ertelenmeyen ecelin sadece müsemma olan ecel olmadığını, ikisinin de ertelenmez olduğunu, burada ise اِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ اِذَا جَٓاءَ لَا يُؤَخَّرُ *"Kuşkusuz Allah'ın eceli gelince ertelenmez."*'den maksadın, iman edildiği takdirde belirli olan ecel değil, iman edilmediği takdirdeki kısa ecel olması gerekeceğini ve çünkü ibadetin اِنْ edatı ile sebep gösterilmesi,

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 161.

yapılmayacak olan ertelemenin vaad edilen erteleme olmasını gerektirdiğinden "İbadet etmezseniz uzun ecele ertelenmezsiniz ve o halde takdir edilen eceliniz kısa ecel olur, o gelir çatar, gelince de ertelenmez, o vakit kurtulamazsınız. Belirlenmiş eceliniz uzun olan değil, kısası olmuş olur." demek olduğunu anlatmışlar ve bu surette bu üç tefsirci bir taraftan şarta göre uzun veya kısa iki ecel varsaymakla beraber gerçekte ecelin bir olduğunu da göstermek istemişlerdir. Çünkü meselenin iki safhası vardır:

BİRİSİ, eşyanın tabiatına göre aslında ecelin ne kadar olabileceği safhasıdır ki bu bakımdan sebeplerin farklılığına göre ecelin, vuku bulmasına kadar çeşitli şekilde uzun ve kısa olması mümkündür. Ecel vuku bulmadan veya vuku bulacağını gösteren delillerden önce kaderin sırrını Allah'tan başkası bilmediği için, insan ancak ne kadar yaşama imkânı olduğunu düşünerek ona göre hazırlanmalıdır.

İKİNCİSİ de ecelin vuku bulma safhasıdır ki bu bakımdan vuku bulup gerçekleşen ecel bir önceki safhada anlatılan mümkünlerin sadece birisidir. Kimsenin iki eceli yoktur.

İlâhî takdire gelince, takdir yüce Allah'ın ezeldeki ilmi, kaza, o ilmin sonsuzlukta fiile çıkarılması demek olduğuna göre لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِى السَّمٰوَاتِ وَلَا فِى الْاَرْضِ *"Ondan göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey kaçmaz"*(Sebe, 34/3) diye tanıtılan ilâhî ilimde bir gizlilik ve acaba ihtimali bulunmayacağından ilerde fiilen meydana gelecek olan ecel ne ise ilâhî ilimde takdir edilen ecel de odur. Dolayısıyle gerçekte takdir edilen ecel, meydana gelen ecel gibi birdir. Fakat meydana gelmeden evvel onu Allah'tan ve Allah'ın bildirdiklerinden başka kimse bilemez. İlim bilinene bağlı ve yükümlülüğün dayanağı ise kişisel imkân olması nedeniyle Hz. Nûh'un daveti de yüce Allah'ın gerçek takdirine göre değil bunun mümkün olması durumuna göredir.

İbnü Atiyye tefsirinde şöyle der: وَيُؤَخِّرْكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى *"Ve sizi belli bir ecele kadar ertelesin"* âyeti, Mutezile'nin "insan için iki ecel vardır" derken tutundukları âyetlerdendir. Eğer bir ve yerine getirilmiş olsa idi, süresi dolunca ertelenmesi sahih olmaz; dolmayınca da çabuklaştırılması sahih olmazdı, demişlerdir. Oysa âyette onların tutunacağı bir şey yoktur. Zira Nûh (a.s) onların erteleneceklerden mi, yoksa öne alınacaklardan mı olduğunu bilmiş değildir. Onlara, siz vakti gelen ecelden ertelenirsiniz de dememiştir. Lakin ezelde onların ya iman edip ecelleri ertelenenlerden veya inkâr edip ecelleri çabuklaştırılanlardan olduklarına dair önceden hüküm verilmiştir. Sonra bu mânâya destek ve şiddet

verip إِنَّ أَجَلَ اللّٰهِ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ *"Kuşkusuz Allah'ın eceli gelince, ertelenmez."* sözüyle şimşeği çakarak karar vermiştir."(1)

مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًا **Niye siz Allah için bir vakar umnazsınız?** Vakar, hafifliğin zıddı olarak ağırlık, yumuşak huyluluk, ağırbaşlılık ve ululuk mânâlarına gelir. Nitekim bu kökten türetilen tevkir, "ululamak" demektir. «لله» fâili veya başında bulunan "lâm" harfinin ilgili olduğu kelimeyi açıklamaktadır. Yani, "Siz niçin Allah'tan korkmuyorsunuz, yüce Allah'ın yumuşaklığıyla beraber bir ululuk ve yüceliği bulunduğuna inanmıyor ve onu saymayanın neticede yok olacağına ihtimal vermiyor, inanmıyorsunuz da ona saygısızlık ediyor, putlara tapıyorsunuz?" Bu mânâya göre söz, sırf tehdit ve korkutma ifade eder. Yahut, "Niçin siz yüce Allah'ın size ilerde bir vakar ve onur lütfederek size değer vermesini, yükseltip neticede büyük mertebe ve sevaba erdirmesini ümit etmiyorsunuz da iman ile onun yoluna gitmiyor, onu inkâr edip putlara taparak zelillik yolunu seçiyorsunuz?" demektir ki, bu durumda korkutmadan çok teşvik olmuş olur.

وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا **Oysa o sizi aşama aşama birçok hallerden geçirerek yaratmıştır.** Burada insan yaratılışının fert ve toplum olarak geçirmiş olduğu evrim mertebelerine işaret vardır. Ebu's-Suud'un açıklamasına göre; önce unsurlar halinde, sonra gıdalar halinde, sonra karışımlar halinde, sonra sperma halinde, sonra embriyon halinde, sonra et parçası halinde, sonra kemik ve et halinde, sonra da bambaşka bir yaratılışla şekil vermiştir.(2) فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ *"Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir."*(Müminun, 23/14). Bunları yapan o güzel yaratıcı ululama ve saygıya layık değil mi? O sizi daha başka bir şekil ve yaratışla yükseltemez mi? Yahut ezip yok ederek elem verici o azaplara düşüremez mi? Siz niye bunları düşünmüyorsunuz? Bunu daha çok açıklamak ve kanıtlamak için buyruluyor ki: اَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ... ***"Allah yedi göğü tabaka tabaka nasıl yaratmış görmediniz mi? Ay'ı içlerinde bir nur kılmış; güneşi de bir lamba kılmış."***

وَاللّٰهُ اَنْبَتَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ نَبَاتًا ***"Allah sizi yerden bir nebat tarzıyla bitirdi."*** Nebat ve nebt kelimeleri, lügatte cins ismi ve mastar olur. İsim olduğuna göre, yerde biten, yani yerden çıkıp yetişen her şeye denir. Sonra örfte sapı olmayanlar ve hayvanların yedikleri için kullanılır olmuştur. Türkçe'de buna "ot" denir. Mastar olduğuna göre de bitmek, ot bitmek, yetişmek mânâsına gelir. Bu kökten

(1) İbn Atiyye.....
(2) Ebu's-Suud, a.g.e., IX, 34.

türetilen "inbât" da, bitirmek, yetiştirmek, geliştirmek demek olur. Nebatın ayırıcı özellik ve niteliği gelişmedir ki organizmanın gıda ve üreme ile ortaya çıkıp görünmesidir. Fakat kelimenin asıl kipi mastar olduğu ve insan hayatı bitkisel hayattan ibaret bulunmadığı için tefsirciler burada «نَبَاتًا» kelimesinin hal değil mef'ulü mutlak olduğunu açıklamışlardır. Ancak bazıları doğrudan doğruya أَنْبَتَكُمْ *"sizi bitirdi"* fiilinden mef'ulü mutlak olması için, نَبَاتًا kelimesinin اِنْبَاتًا mânâsına olup babının dışında zikredilmiş olduğunu söylemişlerdir ki "yerden bitirmek suretiyle yetiştirdik" demek olur. Diğer bazıları da, اِنْبَاتًا(bitirme)nin neticesi olmak üzere üç harfli fiillerden ibarede bulunmayan fakat takdir edilen bir fiilin mastarı olması dolayısıyle اَنْبَتَ 'ın mef'ulü mutlakı olduğunu söylemişlerdir ki aslı أَنْبَتَكُمْ اللهُ فَنَبَتُّمْ نَبَاتًا olup mânâ, "Allah sizi bitirdi siz de bir tür bitişle bittiniz." demek olur.

Fahreddin Razî şöyle der: Burada iki mesele vardır.

BİRİNCİSİ, Ayetin iki yorum şekli vardır. Birisi, "sizi yerden bitirdi" demek, babanızı yerden bitirdi, başlangıçta topraktan onu yaratmak suretiyle cinsinizi yarattı, demektir. O kadar ki, اِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ *"Doğrusu Allah katında İsa'nın misali Adem'in misali gibidir. Onu topraktan yarattı."*(Âl-i İmran, 3/59) gibi olur. Diğeri, hepinizi yerden yarattı demek olur. Çünkü Allah bizi spermalardan, onları gıdalardan, gıdaları bitkilerden bitkileri de yerden yaratıyor.

İKİNCİSİ, أَنْبَتَكُمْ اِنْبَاتًا denilmesi gerekirken أَنْبَتَكُمْ نَبَاتًا buyrulmuştur ki أَنْبَتَكُمْ فَنَبَتُّمْ نَبَاتًا *"Allah sizi bitirdi, siz de bir tür bitişle bittiniz."* takdirindedir. Bunda hoş bir incelik vardır. Zira «اِنْبَاتًا» buyursa idi "acaip garib bir bitirme" demek olurdu. Oysa Allah'ın sıfatı olan inbat, bizim beş duyumuzdan biriyle anlaşılamadığında, biz onun enteresan ve tam bir bitirme olduğunu başka türlü tanımazdık, ancak Allah'ın haber vermesiyle tanımış olurduk. Bu makam ise yüce Allah'ın sonsuz kudretini delil ile anlama makamıdır. Onu yalnız işitme yoluyla kanıtlamak yeterli olmayabilir. Fakat "o bitirdi de siz enteresan garip bir bitişle bittiniz" anlamına نَبَاتًا buyrulunca bizim vasfımız olan o enteresan garip ve mükemmel bitiş bizim duyu organlarımızla hissedilip gözlendiğinden buradan hareketle yüce Allah'ın eşsiz kudretini anlamak mümkün olur. Bu nedenle نَبَاتًا buyrulması, bu makama daha uygun, daha edebî olmuş ve bu hoş inceliği göstermek için hakikatten mecaza geçilerek اِنْبَاتًا yerine نَبَاتًا buyrulmuştur.[1]

---

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXX, 140.

Bununla beraber «نَبَاتًا» hal yapıldığı takdirde de bu nükte anlaşılmaz değildir. Fakat kelimenin esasen mastar olması ve halden önce mef'ulü mutlak olmaya daha layık ve kuvvetli bulunması nedeniyle tefsirciler onun halden ziyade mastar olmasını göz önüne almışlardır.

Bu suretle insanın geçirdiği evrelerin ilk unsurlarına işaretten sonra geleceğini ve gayesini açıklamak için de buyruluyor ki ... ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا *"Sonra sizi tekrar toprağa çevirecek ve oradan sizi bir çıkarış daha çıkaracak"*.

Bu davet ve açıklamadan sonra ne oldu?

قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ
مَالُهُ وَوَلَدُهُ إِلَّا خَسَارًا (21) وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا (22)
وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ
وَيَعُوقَ وَنَسْرًا (23) وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ
إِلَّا ضَلَالًا (24) مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا
لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا (25) وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ
مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا (26) إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا
إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا (27) رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا
وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا (28)

Meâl-i Şerifi

21. Nûh dedi ki: "Ey Rabbim! Onlar bana isyan ettiler; malı ve çocuğu hüsrandan başka bir şeyini artırmayan kimsenin ardına düştüler."

22. "Büyük büyük tuzaklar kurdular."

23. Dediler ki: "Sakın tanrılarınızı bırakmayın, ne Vedd'i, ne Suva'ı ve ne de Yeğus'u, Yeûk'u ve Nesr'i."

24. Çok kişiyi yoldan saptırdılar. Sen de o zalimlerin sadece şaşkınlıklarını artır.

25. Hatalarından dolayı boğuldular, ateşe sokuldular, kendilerine Allah'a karşı yardımcılar da bulamadılar.

26. Nûh dedi ki: "Yeryüzünde kafirlerden bir tek kişi bırakma."

27. "Zira sen onları bırakırsan kullarını yoldan çıkarırlar ve sadece ahlâksız ve kâfir çocuklar doğururlar."

28. "Ey Rabbim! Bana, babama, anama, mümin olarak evime girene ve bütün inanmış erkek ve kadınlara mağfiret buyur. Zalimlerin de sadece helakini artır."

وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ اِلَّا خَسَارًا *"Malı ve çocuğu, kendisinin zararını artırmaktan başka bir işe yaramayan kişiye uydular."* Bu kişi, Nûh kavminin peşinden gittikleri ve Hz. Nûh'a düşmanlık eden zalim demek oluyor. وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا *"Ne Vedd'i, ne Suvâ'ı ve ne Yeğus'u Yeuk'u ve Nesr'i."* Bunlar, kendilerince en büyük tanıdıkları ve tapındıkları putlarının isimleridir. Bununla beraber kendi aralarında dereceleri birbirinden farklıdır. Bazılarında "lâ"nın tekrarlanması ve bazılarında söylenmemesi ile bu farklılığa işaret olunmuştur. Demek ki Vedd ve Suva'dan herbiri; Yeğus, Yeûk ve Nesr'in hepsine karşılık söylenmiş oluyor. Bazıları şöyle demiştir. Bu putlar Araplar'a geçmişti. Bundan dolayı, Araplar; Abd-i Vedd, Abd-i Yeğus... diye isimler takardı. Âlûsi şöyle der: Buhârî, İbnü Münzir ve İbnü Merduye İbnü Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: Nûh kavmindeki putlar sonradan Araplar'a geçmişti. Vedd, Dümetü'l-Cendel'de Kelb oğullarının putu idi. Suvâ, Hüzeyl'in idi. Yeğûs, Murad'ın, sonra Seba'da Beni Gatîf'in idi. Ye'uk, Hamedân'ın idi. Nesir de Himyer'in, Ali zilkelâ'nın idi(1). Bu isimler esasen bazı iyi kişilerin isimleri iken vefatlarında onların adına ve oturdukları yerlere Şeytan'ın aşılama ve telkinleriyle dikmeler dikilmiş ve bunların adları verilmiş, sonra da onları tanıyanlar kalmayınca bilmeden bunlara tapılmıştır. İbnü Ebî Hâtim'in Urve b. Zübeyr'den rivayetine

(1) Buhârî, Tefsiru Sureti 71.

göre Vedd, en büyükleri ve en iyileri idi. Bunların hepsi Âdem oğullarından idi. Bir rivayete göre de Vedd, yüce Allah'tan başka ilâh edinilenlerin ilkidir.(1)

Abd b. Humeyd'in Ebu Mutahher'den rivayet ettiğine göre Ebu Cafer Muhammed b. Bâkır Hazretleri şöyle demiştir:

Vedd, kavmi içinde sevilen müslüman bir kişiydi. Ölünce Bâbil yurdunda kabrinin etrafında ordu kurdular, yas tuttular. İblis onların bu feryadını görünce bir insan biçiminde onlara: "Sizin ağlayıp sızladığınızı ve üzüldüğünüzü görüyorum. Size onun bir şeklini, resmini yapsam, toplandığınız yere koysanız da onu ansanız." dedi." Peki" dediler. Bunun üzerine İblis Vedd'in bir şeklini yaptı. Onu toplantı yerlerine koydular. Babilliler onu anarlardı. İblis bunu görünce: "Nasıl, evlerinize de yapsam, herkes evinde de ansa olur mu?" dedi. Onu da yaptı, bu şekilde onu anar oldular. Sonra çocukları yetişti. Çocuklar büyüklerin ona yaptıklarını görüyordu. Nesil uzadıkça onu niye andıkları unutuldu. Tuttular, ona ilâh diye tapmaya başladılar. İşte yeryüzünde Allah'tan başka ilk tapınılan Vedd oldu.

İbnü Münzir ve başkaları Ebu Osman Mehli'den rivayet etmişlerdir. Ebu Osman demiştir ki: Yeğus'u gördüm, kurşundan idi. Çıplak bir deveye yükletilir, beraberinde giderler, bir yere varıp kendi kendine çökene kadar onu hiç dehlemezlerdi. O çökünce de, "Haydin, konaklayacağınız yeri beğendi." derler ve etrafına konarlar ve oraya bir bina yaparlardı.

Keşşâf'ta zikredildiği üzere, bir de şöyle denilmiştir: Vedd, bir erkek şeklinde, Süva bir kadın şeklinde, Yeğus bir arslan şeklinde, Yeuk bir kısrak şeklinde, Nesir bir kartal şeklinde idi. Yine denilmiştir ki, yok olan Nûh kavminin putlarının aynen Araplar'a geçmiş olması uzak bir iştir, anlaşılır gibi değildir. Açık olan budur ki, ancak isimleri kalmış, Araplar da bir takım putlar edinerek onlara bu isimleri vermişler ve Abd-i Yeğus ve Abd-i Yeuk derken de bu putların kulu, yani Yeğus'un kulu, Yeuk'un kulu mânâlarını kastetmişlerdir. Ebu Osman'ın gördüğü de aynen Nûh zamanından kalma değil, ancak o isimle isimlendirilen başka bir put olması gerekir.(2) Âlûsî, daha önce nakledildiği üzere, onların hepsinin de insan şeklinde olmalarının daha sahih olduğunu kaydetmiştir. Bu isimler esasen Arapça olmayıp başka bir dilden olduklarına göre, Vedd ve Yeğus isimlerinin Hintliler'in Veda, Vüyasa isimlerini andırdıkları da

---

(1) Alûsî, a.g.e., XXIX, 95.
(2) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 167.

hatıra gelmiyor değildir. مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ *"Hatalarından dolayı"* buradaki harf-i cerri illet ve sebep bildirir. Metne ziyade kılınmıştır veya belirsizlik için getirilmiştir. Onların hatalarının ve işledikleri suçların büyüklüğüne ve fazlalığına dikkat çekmek için ziyade kılınmıştır. Burada mef'ûlün fiilden önce getirilmesi, söze "ancak, yalnız, sırf" gibi mânâlar kazandırır. Yani başka sebepten ötürü değil, açıklandığı üzere sırf kendilerinin birçok büyük günahlarından ötürü أُغْرِقُوا **suda boğuldular**, tufana boğuldular. فَأُدْخِلُوا نَارًا **Sonra da bir ateşe atıldılar.** Bu, berzah yani ölülerin ruhlarının kıyamete kadar bulundukları yerdeki veya kabirdeki azaptır. Suya boğulmakla ateşe atılmak gibi iki zıt azabın bir araya getirilmesinde eşsiz bir tıbak sanatı vardır. وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ *"Nûh dedi ki, ey Rabbim!..."* Bu söz, önce geçen قَالَ نُوحٌ رَبِّ sözüne bağlanmıştır. Fakat Nûh'un burada söyledikleri evvelki sözleri gibi sadece söyleneni hikâye için değil, ondan helak olmaya hak kazandıklarını açıklamak için olup bu duanın da onların hata ve günahları yüzünden olduğu anlatılmak üzere sona bırakılmıştır. Çünkü bu duanın, onlar suda boğulmadan evvel yapılmış olduğu açıktır. Ey Rabbim! لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ **Yer üzerinde bırakma.** Burada yer denince anlaşılan açık ve genel olarak bilinen yeryüzüdür. Bununla beraber başında bulunan "lâm"ın ahd için olmasıyle "Nûh kavminin bulunduğu yer" demek de olabilir. مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا **Kâfirlerden bir tek kişi, yahut yurt sahibi bir kimse bırakma.** Derler ki: دَيَّار kelimesi ancak genel olumsuzluk ifade eden cümlelerde kullanılır. مَا بِالدَّارِ دَيَّار denilir ki bu, "evde kimse yok" demektir. Bu kelimenin aslı "dâr" yahut "devir" kökünden "fey'al" kalıbında "deyvâr" dır. Vâv harfi yâ harfine dönüştürülmüştür. Bu kelime fa'âl kalıbında değildir. Öyle olsaydı deyyar olmaz devvar olurdu. Şu halde türediği kelimeye göre asıl mânâsı "evcil" yahut "yurtçul" demek gibidir. Bununla beraber deyyar, ayyaş gibi asıl harfi yâ olarak دَيْر kökünden fa'âl kalıbında da olur ki "deyr bekleyen", "manastır bekçisi" mânâsına gelir. Bu şekilde olumsuzluk genel olmakla beraber maksat, yurt sahibi, yurt ve ülke yöneten hiçbir kimse demek olması da dış görünüşü itibariyle şu illete uygun düşer: إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا **Zira onları bırakırsan kullarını saptırırlar, çocukları da günahkâr ve kâfirden başkası olmaz.**

Bu duanın eseri yalnız Nûh kavminin suya boğulmasıyla kalmamış, sonra onun ve beraberindeki müminlerin nesilleri قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَى أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ وَأُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ *"Denildi ki; "ey Nuh! Sana ve gemide seninle beraber bulunan müminlere bir selâm ve bereketlerle in. İleride kendilerini birçok nimetten faydalandıracağımız ve sonra da bu yüzden kendilerine biz-*

den bir acıklı azap dokunacak ümmetler de olacaktır."(Hud, 11/48) âyetine uygun bir şekilde yeryüzüne yayılarak وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ "*Ve onun neslini baki kalanlar kıldık.*"(Sâffat, 37/77) sözünün gerçekleşmesiyle de kendini göstermiştir. Bu da Nûh (a.s)'un şu duasıyla ilgilidir; رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ **Ey Rabbim! Bana, babama, anama, mümin olarak evime girene ve bütün inanan erkek ve kadınlara mağfiret et.** Bu, geçmiş ve kıyamete kadar gelecek bütün ümmetlerin inanan erkek ve kadınlarını kapsar. وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا **Zalimlere ise helakten başka bir şey artırma.** Bu cümle de, geçmişteki zalimleri de arkalarından beddua olarak kapsamakla beraber, daha çok o kâfirler helak edildikten sonra gelecek olan zalimler aleyhine dua demek olur. Yani "her kim olursa olsun, benim soyumdan ve bütün mümin erkek ve kadınların soyundan gelmiş dahi olsa zalimlerin hep helaklerini artır. Sonlarını perişan eyle" mânâsını da ifade eder ki, Hz. Nûh'a, وَأُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ "*İlerde kendilerini birçok nimetten faydalandıracağımız ve sonra da bu yüzden kendilerine bizden bir acıklı azap dokunacak ümmetler de olacaktır.*"(Hûd, 11/48) buyrulması; aynı şekilde Hz. İbrahim'in وَمِنْ ذُرِّيَّتِي "*Soyumdan da bir kısmını lider yap*"(Bakara, 2/124) duasına لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ "*Ahdim zalimlere ermez*"(Bakara, 2/124) buyrulması bunun cevabı demektir. Demek ki, küfür ve zulme gidenler, her kim olursa olsun, atalarının iman ve adaletleri dolayısıyla dünyada ilâhî nimetten bir nasip alarak bir müddet yaşayabilirlerse de, neticede helak olup bağışlanmaya ermeksizin acıklı bir azap içinde kalmaya mahkûmdurlar. Bu azap onların sırf inkâr ve zulüm ile ettikleri hatalar ve işledikleri suçlar sebebiyledir. Bu suretle Meâric Sûresi'nde kendilerinden bahsedilen kâfirler de o vaad olundukları acı günü görecekler; azap kesinlikle gerçekleşecek, o büyük musibet çaresiz başlarına inecektir.

Görülene ve görüleceğe dair olan bu iki sûreden sonra genellikle görülmeyen ve gözden saklı bulunan kuvvetlere dair olmak üzere de buradan Cinn Sûresi'ne geçilecektir ki bunlar Âdem'in ve Nûh'un soyunda bulunmayan kuvvetleri kapsar.

Cinn Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 28

Cinn Sûresi Mekke'de inmiştir. Buna قُلْ أُوحِيَ Sûresi de denilir.

Ayetleri : Yirmisekiz.

Kelimeleri : İkiyüz seksen beş.

Harfleri : Yediyüz elli dokuz.

Fâsılası : Yalnız "elif" harfidir.

Cinn, cins ismidir. Bunun tekili "cinnî" dir. İncillerde ve diğer eski kitaplarda, eski ve yeni milletlerde anılagelmiştir. Frenklerin "genie", Latinlerin "genius" dedikleri de budur. En'âm Sûresi'nde, وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ *"Böyle iken Allah'a cinlerden ortak koştular. Oysa o cinleri de Allah yarattı. Bazıları da ne söylediklerini bilmeden Allah'a oğullar ve kızlar uydurdular."* (En'âm, 6/100) buyrulduğu üzere Allah'ın gizli yaratığı olan cinleri

müşrikler ilâhlık derecesine çıkarıp Allah'a ortak koşmuşlar ve böylece Allah'a oğullar ve kızlar yakıştırıp bilmeden onlara tapmışlardır. Sâffat Sûresi'nde وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا *"Bir de onunla cinler arasında bir hısımlık uydurdular."*(Sâffat, 37/158) buyrulduğu üzere Allah ile cinler arasında bir nesep uydurmuşlar, ilâhların doğup üreyeceklerine inanmışlar, bazıları da cinlerin gaybı bildiklerine inanarak bu şekilde onların kendileri üzerinde bir otorite kurmalarına ve egemen olmalarına sebebiyet vermişlerdi.

Bu batıl inançlar birçok âyette reddedilip geçersiz kılındığı gibi özellikle bu sûrede Allah'ın birliği ve büyüklüğü ve cinler hakkındaki yanlış ve abartılmış inançların geçersizliği anlatılmak üzere Kur'ân'ın onlar üzerindeki etkisi ve cinnin her ne şekilde olursa olsun bir varlığı bulunmakla beraber onların da müslümanı ve kâfiri, iyisi kötüsü bulunduğu ve bununla beraber Allah'a karşı hiçbirinin hükmü olmayıp hepsinin aciz ve sorumlu olduğu, hepsinin başına kıyametin kopacağı ve Allah'a inananların cinlerin kötülüklerinden korkmamaları gerekeceği ve onların insanlar üzerinde otorite kurup insanları hükümleri altına almalarının yine insanlardan bazıları vasıtasıyle olageldiği ve Peygamber (s.a.v)'in gönderilmesiyle cinlerin cahiliye devri ile Peygamberlerin gönderilmediği dönemde oynadıkları rolleri oynayamaz oldukları, zira Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamber olarak gönderilmesiyle, eskisi gibi sokulmak istedikleri yüksek mevkilerde kendilerini gözetleyen ve oraya girmelerine meydan vermeyen parlak ateşlerle karşılandıkları ve hâlâ buna inanmayıp fenalıklarına devam etmek isteyenler varsa da Allah'ın gücüne karşı onların hiç hükmü olmayıp Allah'a inananlara hiçbir zarar veremiyecekleri ve ancak kendileri yok olup cehenneme odun olacakları ve buna böyle inanmış cinlerin ise fenalığa değil hakka ve doğruya hizmet ettikleri ve dolayısıyle Allah'tan başkasına dua ve ibadet edilmemesi ve cinler gaybı bilir veya bir zarar verebilir zannederek aldanılmaması ve Peygamberin de Allah'ın bir kulu olup Allah'ın emir ve izni olmadan kimseye kendiliğinden ne fayda ne zarar veremiyeceği ve ancak Allah'tan gelen görev çerçevesinde duyuru yaptığı ve Allah'ın, gaybla ilgili bilgileri kimseye bildirmeyip ancak dilediği bir elçiye insanlara iletmesi için bildirdiği ve şu halde bunun da gaybı bilmek olmayıp Allah'ın kesin olarak bildirdiği emirleri haber vermek demek olduğu ve her ne olursa olsun Allah'ın vaadlerinin yerini bulacağı ve yüce Allah'ın gizli açık her şeyi bütün ayrıntıla-rıyla tamamen bildiği anlatılmıştır.

En'âm Sûresi'nde geçtiği ve lugatçilerin ve tefsircilerin açıkladığı üzere

"cin" kelimesi, bu kökten türeyen bütün kelimelere de asıl olarak "bir şeyi duyulardan örtmek" anlamını ifade eder. "Cennehu" ve "Ecennehu" onu örttü, gizledi; جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ "gece üzerini örttü, bürüdü", cünne; kalkan yani siper; cenin, henüz doğmamış, rahimde örtülü çocuk, yahut kabir; cenân, içteki kalp; cennet zemini örtmüş bağ ve bostan yahut da duyu organlarından gizli bağ; cünün, nefis ile akıl arasına girmiş delilik demektir. Bütün bu kelimelerde ve mânâlarında duyu organlarından bir gizlilik mânâsı vardır.

İnsan mânâsındaki "İns" kelimesinin karşılığında kullanılan, yani görülen ve hissedilen insan değil de onun duyuları ötesinde bulunan zihinsel tasavvurları, hayalleri, iradesi gibi ruhaniyetle bir ilgisi bulunan gizli kuvvetler mânâsına gelen "cinn" ismi, Ragıb'ın "Müfredat"ta açıkladığına göre iki şekilde kullanılır:

BİRİSİ, genel anlamıdır ki, ins kelimesinin karşılığında duyulardan gizli olan bütün ruhanilere denir. Buna göre, melekler ve şeytanlar da bunun kapsamına girer. Her melek cindir, her cin melek değildir.

BİRİSİ de cinin, böyle ruhanîlerin hepsi değil, bir kısmıdır. Çünkü Ruhaniler üç kısımdır.

BİRİNCİSİ, hepsi iyi ve hayırlı olan Meleklerdir. Yanlış iş yapmaz, insanı aldatmazlar. Allah'ın emrinden çıkmazlar.

İKİNCİSİ, hepsi kötü olan Şeytanlardır. İnsanı aldatır, kötülüğe, fenalığa çalışırlar.

ÜÇÜNCÜSÜ, ikisi ortası olan Ruhanîlerdir, iyileri de vardır, kötüleri de. İşte özel anlamıyla cinn bunlar için kullanılır olmuştur. İşte bu قُلْ أُوحِيَ Sûresi'nde, وَأَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ *"Doğrusu bizden müslümanlar da, hak yoldan sapanlar da var."*(Cinn, 72/14) ve وَأَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذَلِكَ كُنَّا طَرَائِقَ قِدَدًا *"Doğrusu bizden iyi olanlar da var, olmayanlar da var. Çeşit çeşit yollara ayrılmışız."*(Cinn, 72/11) âyetlerinin işaretinden bahsedilen cinlerin bu gruba giren cinler olduğu anlaşılıyor. Rahmân Sûresi'nde geçen "cânn" (Rahmân, 54/15) ve "cinn" (Rahmân, 54/34) de bunlar demek oluyor. Cinn'in çoğuluna "cinne" denilir. مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ *"Cinlerden ve insanlar."*(Nâs, 114/6) âyetinde olduğu gibi.[1]

Hıristiyanların İncillerinde cin çıkarmaktan bahseden birçok söz vardır. Bu sûrede de onlara işaret eden noktalar, nükteler ardır.

(1) Ragıb el-İsfehanî, a.g.e., 98-99.

Fransızca Larus'ta "genie" kelimesi tanıtılırken şöyle denilmiştir: Bu isim (Demon "favarable= uyar şeytan veya melek demek olan Latince "genius" kelimesinden), eskilerin inanışına göre herkesin iyi kötü hayatına hakim olan divinipte yani ilâhlık; lutin, yani rüyada hoş görünerek aldatan ruh; gnume, yani yahudi tılsımcılarına göre yerin içinde yaşayıp oradaki defineleri beklediği iddia edilen ve gnume denilen olağanüstü cüceler; "Sylphe" silf, yani orta çağlarda seltt denilen ve Cerman mitolojisinde de hava cinni denilen varlıkları ifade eder. Ayrıca bir iş yapmak için beceri, zevk, doğal istek, insan zihninin varabileceği en yüksek derece, cin fikirlilik, keskin zeka ve bu zeka ile nitelenen şahıs, yani dahi anlamlarına gelir."[1]

Bundan Frenklerin de cin hakkında eski ve yeni anlayış ve inanışları anlaşılmış oluyor. Bu da gösteriyor ki, müşrikler eskiden cinleri tanrılık derecesine çıkararak onları ilâhlaştırıyorlardı. Dev, peri, melek, şeytan ve cin adlarıyla anılan iyi ve kötü esrarengiz ruhani yaratıklar veya hayal ürünü varlıkları türlü türlü ilâh tanıyarak onlara tapan ve suretlerini tasvir edip canlandıran, onların özelliklerine göre tılsımlar, büyüler yapan Sabiîler, Süryanîler, Gildanîler, Yunanlılar, Romalılar ve cahiliyye Arapları gibi diğer müşrikler bütün bunları "cinn" genel adıyle ilâhlaştırıyor, وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ الْجِنَّ *"Böyle iken Allah'a cinlerden ortak koştular."*(En'âm, 6/100) ve وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا *"Bir de onunla cinler arasında bir hısımlık uydurdular."*(Sâffat, 37/158) âyetleriyle açıklandığı üzere Allah'a ortak edip ona oğullar, kızlar uyduruyorlardı. Sonrakiler de beceriklilik, iyi iş yapma ve insan oğlunun erebileceği en yüksek derece diye cinni, jeniyi, cin fikirlilik, büyük zeka ve dahi mânâlarıyle ululayıp yüceltmişlerdir. Arapça'da deha, hakkından gelinmez bela mânâsınadır.

Yahudilerin "kabala" denilen tılsımcıları, büyücüleri ve kâhinleri bunları ilâhlaştırmamakla beraber Sabiîler gibi tılsım ve büyü için esrarlı vasıtalar olarak peşlerine düşmüşlerdir. Bunlar ta Hz. Nûh'a, Hz. İbrahim'e ve Hz. Musa'ya karşı gelenler tarafından izlenegelmiş şeytanlıklar olup Hz. Süleyman'a karşı da yapılmış ve böylece onun mülkünde fitne çıkarılmıştır. Fakat Sâd Sûresi'nde geçtiği üzere neticede Allah'ın yardımıyle o şeytanca iş yapan jeniler, cinniler, yapı ustası ve dalgıç şeytanlar ve diğerleri Süleyman (a.s)'ın emrine verilmiş, çifte çifte pırangalara bağlanarak esir alınmış, ağır ve ince işlerde kullanılmışlardı.(Sâd, 38/37-38. âyetlerin tefsirine bkz.) Hz. Süleyman'ın vefatı üzerine bu esirlikten kurtulmuş olan o şeytanlar, "Süleyman mülkünü bu ilim-

---

(1) Larus'tan ....

lerle yönetirdi, cinleri, şeytanları bununla emri altına alırdı." diye bir takım tılsım ve büyü kitapları yazmışlardı. Bakara Sûresi'nde, وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ *"Tuttular Süleyman'ın mülküne dair şeytanların uydurduğu şeylerin ardına düştüler. Oysa Süleyman inkâr etmedi. Fakat o şeytanlar kâfirdiler. İnsanlara sihri öğretiyorlar ve Babil'de Hârut ve Mârut adlarındaki iki melek üzerine indirilenleri de öğretiyorlardı."*(Bakara, 2/102) âyetinde açıklandığı gibi sonraki yahudiler Allah'ın kitabı olan Tevrat'ı arkalarına atıp bir taraftan Süleyman (a.s)'ın mülküne ve onun devleti idare şekline dair diye, ona yalandan bir takım küfürle ilgili işler yakıştırarak o şeytanların ilim adına insanları aldatmak üzere sihir öğretme gayesiyle küfür ile uydurdukları eserlerin, bir yandan da büyü ve tılsımla meşgul olan Bâbilliler'den kalma Hârut ve Mârut hikâyeleri gibi şeylerin ardına düşerek karıyı kocasından ayıracak büyü ve tılsımın peşine düşmüşlerdi. Dini ve mucizeyi bir büyücülük sayanlar da bunlara inananlardı. Hıristiyanlar da kötü ruhlu cinleri çıkarmak için cinlere önem vermişlerdi. Cahiliyye Arapları da bütün bunların arasında çalkalanarak kendilerini büyücülere, kâhinlere, cinlere kaptırmışlardı.

Bir yere, ıssız bir vadiye vardıkları vakit oranın cinlerine sığınırlar ve böylece onların etki ve nüfuzlarını artırırlardı. Hz. Muhammed (s.a.v)'in Peygamber olarak gönderilmesiyle o cinlerin, jenilerin hadleri bildirilmiş; Hz. Muhammed (s.a.v)'in nuru ile Hak tarafından tepelerine indirilen ateş gibi alevler, âyetler onları yakmaya başlamıştı.

İşte bu sûre de cinlerin hadlerini tanıtarak Allah'ın birliğini ve büyüklüğünü, doğru ve kalan uygun hak yolunu gösterip cinlerin yalanlarına ve saldırılarına set çeken ve onları gökten inen ateş parçaları gibi yanarak yakacak olan Kur'ân'ın gerçekliğini ve onu getiren Peygamberin görev, üstünlük ve başarısını anlatmıştır. Onun için bu sûreyi de Peygamber (s.a.v)'e ilk inen Müzzemmil ve Müddessir sûreleri takip edecektir.

İslâm âlimleri tarafından da cinlerle ilgili araştırmalar yapılmış, eserler yazılmıştır أكام المرجان في احكام الجآن bu konuda yazılan meşhur kitaplardandır. Razî de "Tefsir-i Kebir"inde cinlerin varlığına ve mahiyetine dair epey uzun ve Kelâm ile ilgili bir araştırma yapmıştır. Burada onunla ilgili de bir özet yapmak uygun olacaktır.

Hâkim Fârâbi "Füsûsu'l-hikem" adlı eserinde melekleri şöyle tarif etmiştir: Melekler, cevherleri eşsiz ilimler olan ilmî suretlerdir. Üzerinde nakış bulunan

levhalar gibi değil, ilim bulunan göğüsler gibi de değil, aksine kendi zatları ile var olan emsalsiz ilimlerdir ki yüce emri düşünürler de, onların hüviyetlerinde düşündükleri şey tabedilmiş, basılmış olur. Onlar mutlak varlıklardır. Fakat kutsal ruh onlara uyanık iken muhatap olur. İnsan ruhu da uykuda muhatap olur.

"Felsefî Ceseleler ve Cevapları" adlı risalesinde de Fârâbi cinnin mahiyeti ile ilgili sorulan soruya cevap olarak şöyle der: Cinn, konuşmayan ve ölmeyen bir canlıdır. Yani öyle bir canlı ki ne konuşur, ne ölür. Bu tarif, insanın "konuşan ve ölen canlı" diye tarif edildiği önermenin ortaya çıktığı taksimin gereğidir. Şöyle ki: Canlı, ya konuşma ve ölme özelliğini taşır ki, bu insandır. Veya konuşma ve ölmeme niteliğini taşır ki, bu melektir. Veya konuşmama ve ölme özelliğine sahiptir. Bunlar da hayvanlardır. Ya da ne konuşur, ne ölür. Bunlar da cinlerdir. Bunun üzerine birisi şu soruyu sorar: "Kur'ân'da geçen, اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا عَجَبًا *"Cinlerden bir grup dinledi ve bizi hayrete düşüren bir Kur'ân dinledik, dediler."*(Cinn, 72/1) âyeti bununla çelişir. Zira konuşmayan nasıl dinler, nasıl söz söyler?" Fârâbi buna şöyle cevap verir: Bu bir çelişki değildir. Zira canlı bir varlığın, canlılık özelliği ile duyması ve bir şey demesi mümkündür. Çünkü söylemek ve telaffuz etmek, nutuk yani konuşma denilen ayırıcı özellikten başka bir şeydir. Hayvanlardan bir çoğunu görürsün ki, canlı olmakla birlikte bir sözleri yoktur. İnsanın sesi de bu kesitleriyle onun için bu türde canlı olması açısından doğaldır. Cin türlerinden olan herbirinin sesine diğer nevilerden olanların sesi yetişmediği gibi, bu kesitlerle insanın sesi de diğer canlı türlerinin seslerine benzemez. "Ölmez" dememize gelince Kur'ân bunu da gösterir. Zira Kur'ân'da, رَبِّ فَاَنْظِرْنٖٓي اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرٖينَ *"Rabbim, bana dirilip kaldırılacakları güne kadar mühlet ver. Allah, "haydi mühlet verilenlerdensin, dedi."*(Sâd, 38/79-80) buyrulmuştur.

Bunun özeti, sözün konuşmadan daha genel ve konuşmanın insana mahsus olmasıdır. Nitekim mantıkta sözü, "telaffuz edilen" ve "düşünülen" diye ikiye ayırırlar. Fakat insanı tarif ederken kullanılan "hayvan-ı nâtık konuşan canlı" sözündeki nutuktan maksat, bu telâffuz edilen söz müdür? Yoksa mantık mıdır? Fârâbi bunu telaffuz edilen söze yorumluyor ki, bu nokta zayıftır. İkincisi olarak, gösterdiği âyette buna delil getirmesi eksiktir. Zira bu âyetin bir başka yerinde اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ *"Bilinen bir vakte kadar"*(Sâd, 38/81) buyurulmaktadır. Demek ki Fârâbi, esas itibarıyla cinleri inkâr etmemiş, mahiyetini bile tarife kadar gitmiştir. Ancak "ölmez" demesi isabetli olmadığı gibi, "konuşmayan" derken de isabet edememiştir. Tam önerme ile tarif etmek isteyeceğine eksik

önerme ile, "ölen ve gizli canlılar" deseydi yanılmamış olurdu.

İbnü Sina "Hudûd" adlı risalesinde şöyle der: Cinn, çeşitli şekillerde görünebilen hevâî bir canlıdır. Daha sonra da هذا شرح للاسم "bu, ismin şerhidir" demiştir. Fahreddin er-Râzî de onun bu sözünü inkâr mânâsına alarak, "Cinnin varlığı ve yokluğu hususunda insanlar gerek eskiden, gerek sonradan ihtilafa düşmüşlerdir. Felsefecilerin çoğunun cinleri inkâr ettiği görülmektedir. Çünkü Ebu Ali b. Sina'nın bu tanımdan sonra, "bu, ismin şerhidir" demesi "bu tarif ve bu lafızdan maksat sadece mânâyı şerhtir. Bu hakikatın dışta bir varlığı yoktur" demektir deyip cinlerin varlığını kanıtlamak için açıklamalara girişmiştir. Çünkü ismin tarifi için kullanılan önerme sadece ismin kavramını şerheder. Fakat isimlendirilen şeyin aslını şerheden hadd-i hakiki (bir terimin esas tarifi) gibi varlığını göstermez. Lakin bundan, "yokluğunu gösterir" mânâsını çıkarıp da İbnü Sina'nın cinlerin varlığını inkâr ettiğini anlamak da doğru olmaz. Zira maksat, bu isimle isimlendirilen şeyin gizli olması nedeniyle tam olarak hakikatını tarif etmenin mümkün olmadığını söylemek de olabilir.

Râzi'nin araştırma neticesinde bulduğu verilere göre, bütün din ve mezhep mensupları cinlerin varlığını itiraf etmişlerdir. Eski felsefecilerden ve psikoloji bilginlerinden çoğu da bunlara "süflî ruhlar" (adi ruhlar) demişler ve bunların icabette daha çabuk fakat zayıf, felekî ruhların (yüce ruhların) ise icabette ağır fakat kuvvetli olduklarına inanmışlardır.

Cinlerin varlığını kabul edenler onların asıl ve mahiyetleri hakkında ikiye ayrılmışlardır:

Bir kısmı, bunların ne cisim ne de cisme giren maddi varlıklar olmayıp bizzat kendileriyle var olan soyut cevherler olduklarına inanmış ve: "Bunların ne cisim, ne de cisimlere giren maddî varlıklar olmamaları Allah'a eşit olmalarını gerektirmez. Çünkü ne cisim ne de cismânî olmamak bir nevi yokluktur. Selbî sıfatlarda yani Allah'ın kendileriyle nitelenmesi imkansız olup yoklukları zarurî olan sıfatlarda ortak olmak, gerçekte ve özde ortak olmayı gerektirmez. Nitekim, "herhangi bir cevhere ârız olan ve bu cevherin zatından hariç bulunan bir vasıf" diye tanımlanan ve ârâz denilen şeyler bir yere ihtiyaç duyma hususunda eşit olmakla birlikte özde birbirlerinden farklıdırlar. Bazısı iyi bazısı kötü, bazısı hoş ve sevimli, bazısı da alçak ve değersizdir. Kimisi iyi işlere yarar, kimisi kötü işler yapar. Bunları düşünebilmek için en yakın misal, insanın nefs-i natıkasıyle yani insanın ruhu ve onun canlılar arasındaki yerini belli eden cevheriyle bu cevherin beden üzerindeki fiilleridir. Bir şuurdan bir hareket meydana gelebilir.

Bu görüşte olanlardan bazıları da şöyle der: Cin, insanların bedenlerinden ayrılmış olan ruhları ve cevherleridir.

Bunlar insanların bedenlerinden ayrılmakla ruhani âlemde yayılarak güçleri ve olgunlukları artar, ayrıldıkları bedene benzer bir beden ortaya çıkınca aradaki benzerlikten dolayı o ayrılmış olan ruhun bu bedenle bir ilgisi bulunur.

Bu suretle bu ruh o ikinci bedenin nefsine, yaptığı işlerde ve idaresinde yardımcı olur. Zira cinsiyyet o ruhun bu bedene katılma nedeni olur. Eğer o ikinci nefis iyi nefislerden ise ona yardımcı olan ruh, Melek; yaptığı yardım da ilham olur. Eğer kötü nefislerden ise yardımcısı şeytan; yaptığı yardım da vesvese olur.

Bazıları da cinlerin cisim olduklarına inanmışlardır. Bunlardan bir kısmı şöyle der: Cisimler; mevki, yer, yön, uzunluk, genişlik, derinlik sıfatlarında ortak olmakla beraber, sıfatta ortaklık özde tam bir ortaklık gerektirmeyeceğinden, bunlar, maddeye arız olan niteliklerden olur da madde ve cismin hakikatı olmayabilirler ve çünkü asılları farklı olan şeyler bazı özelliklerde ortak olabilirler. Cisimlerin şeffaf ve yoğun olarak kısımlara ayrılmaları, cisim olma hakikatında ortak oldukları halde yalnız şeffaflık ve yoğunluk kavramlarıyla ayrılmış olmalarını gerektirmez. Şu halde cisim olma kavramı, cisim dediğimiz şeylerin hepsinin zatlarında bulunan bir ortak özellik olmayıp geçici bir özellik olabilir. Mesela, asıl itibarıyla "su" dediğimiz şeyin, buharlaşma, akma ve donma hallerinde uğradığı değişikliklerde su hakikatini kaybetmesi gerekmiyeceği gibi, bir şeyin de kendi hakikatını kaybetmeksizin hem değişik cisimler halinde görünmesi hem de cismiyyetin onun geçici bir vasfı olup onun ötesinde başka bir şey olarak bulunması da mümkün olur. Bu suretle hevâî bazı şeffaf cisimlerin öz itibariyle diğer bazı şeffaf cisim türlerinden farklı olması ve bundan bazı enteresan fiillerin ortaya çıkması düşünülemiyecek bir şey değildir. Cinler de bu şekilde farklı biçimlere girebilirler ve bazı insanların gözüne bir şey görünmezken diğer bazılarının gözüne cisimler halinde birçok şey görünebilir.

Bununla beraber diğer birçokları bunu kabul etmemiş, cisimlerin zikredilen vasıflarla özde tam olarak eşit olduklarına ve türlere ayrılmalarının da bu vasıflara eklenen diğer vasıflarla olduğuna inanmışlardır. Bu görüşte olanlar da cinlerin hayatları ve hakikatleri açısından iki mezhebe ayrılmışlardır.

BİRİNCİSİ, Eş'arî'nin ve bütün Eş'arîlerin görüşüdür. Buna göre, hayat için beden şart değildir. Hayat aslında parçalara bölünemeyen bir hakikattir. Onun

bir bedende görünmesi aslında bir bedene bağlı olmasını gerektirmez. Bir bedende görünen hayat, ne o bedenin tamamında, ne de ayrı ayrı parçalarının her birinde değildir. Cisim, cisim olmada eşit olması nedeniyle cismin her parçasıyla var olan hayat diğerinin benzeri olacağından, bir şeyin hükmü, benzerinin hükmüne bağlı olamaz. Öyle olsa karşılıklı olarak o ona, o ona bağlı olacağından sonsuz sayıda devir gerekir, sonsuz zamanda bir hayat meydana gelemezdi. Ârızî (gelip gecici) bir vasfın birçok yere birden girmesi de akla uygun düşmez. Doğrusu büyük bir bedende görülen hayat, basit bir tek parçada da görülebilir. Hakikat itibarıyla hayat, madde ve cisimlerin bir tabiatı değil, ilâhî bir emirdir. Onun için küçük bir parçada büyük büyük cisimler görülebilir. Bir göz, ortada bir beden olmadığı halde, başkalarının görmediği bir cisim görebilir. Hatta görmek için göz bile şart değildir. Yüce Allah dilerse gözler kapalı iken bir parmak ucuyla bile gösterebilir. Cinler de böyle bedeni olmayan bir hayat kuvveti olmak üzere cisimlerin herhangi bir parçasında görünür veya görünmeyebilir.

İKİNCİSİ, bu âlemdeki hayatta araştırmaların gösterdiğine göre beden de şarttır. Cinnilerin de maddî bir yapısı olabilir. Fakat bizim her bedeni görmemiz gerekmiyeceği gibi, gördüklerimizin her parçasını görmediğimiz bilinen bir şeydir. Şu halde gözlerimizin önünde nice nice bünye ve bedenler bulunurken biz onları görmeyebiliriz. Nitekim mikropları normal bakışla göremediğimiz gibi, hava boşluğu içinde hiç duyularımıza ilişmeyen dalgacıklar, ziyalar da bulunabilir. Bunların bize uzak ve yakın, yüksek ve alçak olanları da bulunabilir. Biz bütün cisimleri ve bütün maddî ve fizikî kuvvetleri keşfetmiş değiliz. Şu halde gerek ruhanî, gerek maddî bakımdan bizim duyularımızla bilinmeyen yaratıklar bulunduğunu inkâr etmek doğru değildir.

Böyle olmakla beraber cinleri kanıtlayacağız diye onların şeytanlıklarına kapılarak onları gözümüzde haddinden fazla büyültmeye ve onlardan gayplar, sırlar öğrenmek sevdasıyla etkileri altına girmeye kalkışmamalıdır. Onlara verilen güç insanların idrakine verilen güçten yüksek değildir. Hepsi ilâhî kudret önünde hiçtir. Onun için فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا *"Her kim Rabbine iman ederse, artık ne hakkı yenmek ne de zillete düşmek korkusu kalır."*(Cinn, 72/13) buyrulduğu üzere Allah'a cidden inananlar onlardan korkmaz ve istilalarına uğramaz. Kur'ân'ın nuru onları yakar.

Bu sûre, bu hakikatleri anlatmış ve cinlerin varlığını, sorumluluk ve yükümlülüklerini ve insanlarla olan ilgi ve benzerliklerini haber vermekle bera-

ber hepsinin bir birlik arzedecek mahiyette olmayıp dilim dilim, boy boy, grup grup ayrılmış olduklarını ve toplansalar bile Allah'a ve Allah'ın emrine karşı bir şey yapmaktan ve gaybı bilmekten aciz ve fitne ve imtihan meydanlarında mahkûm bulunduklarını bildirmiştir.

Gerek Ahkâf Sûresi'nde gerek bu sûrede bir takım cinlerin Peygamber (s.a.v)'e gelip Kur'ân dinledikleri ve ona inanarak toplumlarına dönüp öğütte bulundukları, Hakk'a çağırdıkları anlatılıp açıklanmış olduğunda şüphe yoksa da Peygamber (s.a.v)'in onları görüp görmediği hakkındaki rivayetler birbirinden farklıdır:

1. Said b. Cübeyr'in İbnü Abbas'tan rivayetine göre, Resulullah (s.a.v) cinlere karşı Kur'ân okumamış ve onları görmemişti. Ancak Resulullah (s.a.v) birkaç ashabı ile Ukaz panayırına giderken Nahle denilen mevkide sabah namazını kıldıkları sırada okuduğu Kur'ân'ı cinniler dinlemişti. O sırada şeytanlar gök haberlerini alamaz olmuşlar ve üzerlerine kıvılcımlar saldırılmıştı. "Herhalde yeni bir şey meydana geldi ki sizinle gök haberleri arasında engel oldu. Dünyanın doğusuna ve batısına gidin, bakın bakalım ne olmuş." demişler ve bu nedenle doğu ve batıyı araştırmaya başlamışlardı. Tihâme yönüne giden grup, Ukaz panayırına gitmekte olan Peygamber (s.a.v)'in Nahle'de ashabıyla sabah namazı kılarken okuduğu Kur'ân'ı işitince varıp dikkatle dinlemişler, dinleyince de, "işte gök haberlerini almanıza engel olan bu" demişler, hemen oradan kendi toplumlarına döndüklerinde, انّا سمعنا قرآنا عجبا يهدى الى الرشد فآمنّا به ولن نشرك بربّنا احدا *"Ey Kavmimiz! Biz, hayrete düşüren bir Kur'ân dinledik. O Kur'ân hidayete erdiriyor, biz de ona iman ettik. Rabbimize hiçbir şeyi ortak koşmayacağız."*(Cinn, 72/1-2) demişlerdi. Yüce Allah bunun üzerine Peygamberine قل أوحى sûresini indirdi. Cinnin dedikleri Peygambere ancak vahy yoluyla bildirildi.(1)

Tirmizi'de ve İbnü Cerir tefsirinde bu rivayetin başında: ما قرأ رسول الله على الجن ولا رآهم *"Resulullah (s.a.v) cinnilere okumadı, onları görmedi de."*(2) Fakat Buhârî'de bu bölüm yoktur. Ancak sonunda وانّما أوحى اليه قول الجن *"Cinlerin sözleri ona vahyedildi."* ifadesi vardır.

Abd b. Humeyd'in Mihrân, Süfyan, Asım tarikıyle Verka'dan rivayet ettiğine göre de Zevbea cemaatı ve ashabı Mekke'ye gelmiş, Peygamber (s.a.v)'in okuyuşunu dinlemişler, sonra gitmişlerdi. واذ صرفنا اليك نفرا من الجن يستمعون

---

(1) Buhârî, Ezan, 105, Tefsiru sureti, 72/1; Müslim, Salat, 149; Tirmizî, Tefsiru sureti, 72/1.
(2) Müslim, Salat, 149; Tirmizî, Tefsiru sureti, 55; Ahmed b. Hanbel, I, 252, 270, 274, 416.

وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنْصِتُوا *"Bir vakit de cinlerden bir grubu Kur'ân dinlemek üzere sana sevketmiştik. Onun huzuruna varınca, 'susun, dinleyin' dediler."* (Ahkâf, 46/29) âyetinde anlatılan budur. Bunlar dokuzk işi idiler. Zevbea da içlerinde idi.[1]

Dahhâk'in İbnü Abbas'tan rivayetine göre, ilk gönderilen nefer Nasibin halkından idi. Nasibin Yemen'de bir yöredir. Bura cinleri, cinlerin ileri gelenleri ve ulularıdır. İblis onları Tihame ve Yemen bölgelerine göndermişti. Onlar vadi üzere Nahle vadisine gelmişlerdi. Nahle, vadiden iki gecelik mesafededir. Orada Peygamber (s.a.v)'i sabah namazı kılarken buldular. Kur'ân okurken işittiler. Huzuruna geldiklerinde birbirlerine "susun" dediler. Namaz bitince de toplumlarına, inanmış kişiler olarak dönüp gittiler. Peygamber (s.a.v) onları bilmiyordu. Yüce Allah قُلْ أُوحِيَ âyetlerini indirinceye kadar Peygamber (s.a.v)'in onların gönderilmiş olduklarından haberi bile yoktu.

Bir rivayete göre de bunlar Şeysaban'dan idiler. Bunlar, cinlerin en kalabalık olan grubudur. İblis ordusunun çoğu onlardandır.

2. İbnü Mesud'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v): "Bana cinlere Kur'ân okumam emredildi. Benimle kim gider?" dedi. Ashab sustu. Tekrar söyledi yine sustular. Üçüncü kez söyleyince ben, "Ben seninle beraber giderim ey Allah'ın Resulü." dedim. Bunun üzerine kalktı. İbnü Ebi Dü'b oymağının yanında Hacûn denilen yere gelince benim önüme bir çizgi çekti, "burayı geçme" dedi. Hacûn'e doğru gitti. Hemen üzerine doğru keklikler gibi uçuştular. Sanki Zut erkeklerine benziyorlardı. Kadınların def çaldıkları gibi deflerini çalıyorlardı. Nihayet onu sardılar, gözümden kayboldu. Hemen kalktım. Bana eliyle "otur" diye işaret etti. Sonra Kur'ân okumaya başladı. Gittikçe sesi yükseliyordu. Hepsi yere yapıştılar, o derece ki seslerini işitiyordum da kendilerini göremiyordum. Sonra yanıma döndüklerinde, "gelmek istedin, değil mi?" buyurdular. "Evet, ey Allah'ın Resulü" dedim. Buyurdular ki: "O sana gerekmezdi. Onlar cin Kur'ân dinlemeye geldiler. Sonra da kavimlerini Allah'ın azabından korkutmak üzere döndüler. Benden azık istediler. Ben de onlara kemiği azık ettim. Kemikle, deve gübresiyle kimse temizlenmesin."

İbnü Mesud Hazretleri meselede daha yetkili olmakla beraber İbnü Abbas Hazretlerinden gelen rivayet yollarının sahih ve kuvvetli olması ve sûrenin akışının da buna uygun görünmesi nedeniyle bu rivayetlerin birini tercih etmek-

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, VIII, 302.

ten ziyade bunların aralarının birleştirilmesi yönüne gidilmesi daha uygundur. Birçokları bu olayın birden çok meydana geldiği görüşündedir. Önce İbnü Abbas'ın dediği gibi olmuş, bunun üzerine yüce Allah Peygamber (s.a.v)'e bu sûreyi vahyedip onların dilediklerini ve dediklerini haber vermiş, sonra da İbnü Mesud'un rivayet ettiği gibi onlara çıkmasını da emir buyurmuş olabilir. Çünkü İbnü Mesud'dan gelen rivayette bu sûrenin indirilişi zikredilmemiştir. Bir de Rahmân Sûresi'nde belirtildiği gibi Peygamber (s.a.v)'in o sûreyi de cinlere okuduğu geçmişti. Hadisçiler, cinlerin bu gelişlerinin altı kez olduğunu hadislerin gösterdiğini söylemişlerdir. Öte yandan olay bir defa olmuş dahi olsa Hz. Peygamber o vakte kadar cinleri ne görmüş, ne de onlara cinciler gibi bir şey okumuş, fakat bu kez onlara Kur'ân okuması emredilmiş, ama onların kavimlerine varıp söylediklerini bilmemiş, işin bu yönü kendisine Allah tarafından haber verilmiş demek olur.

Gerçekte İbnü Abbas'tan gelen rivayetin en önemli nüktesi, cinlerin bu sûrede haber verilen sözlerini onlar söylerken Peygamber (s.a.v) kendilerini görerek onlardan dinlemek suretiyle bilmiş olmayıp cinlerin bu sözleri Peygamber (s.a.v)'in gıyabında söylenmiş olduğu halde yüce Allah'ın Peygamber (s.a.v)'e vahy ile bildirmiş bulunduğunu anlatmasıdır. Buhârî'nin rivayetinde görmeme durumu anlatılmayıp yalnız وَاِنَّمَا اُوحِىَ اِلَيْهِ قَوْلُ الْجِنِّ *"Cinlerin söyledikleri ona vahyedildi."* denilmesi bu mânâya dikkat çektiği gibi قُلْ اُوحِىَ 'deki, "bana vahyedildi" buyrulması da tamamen bunu göstermektedir. Yoksa قُلْ اِنِّى اسْتَمَعْتُ اَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا... *"De ki, bir grup cinnin Kur'ân dinleyip şöyle şöyle dediklerini duydum."* buyrulması gerekirdi. Bu sözlerini söylerken onları görmemiş ve dinlememiş olması ise hiç görmemiş olmasını gerektirmez. İbnü Mes'ud'dan gelen rivayet de Peygamber (s.a.v)'in bunları cinlerin kendilerinden dinlediğini söylememiş, ancak Peygamber (s.a.v)in onlara karşı Kur'ân okumakla memur olduğunu ve olayda kendisinin de hazır bulunup onlara Peygamber (s.a.v)'in etrafında nasıl gördüğünü anlatmıştır. Demek ki, iki rivayet arasındaki en farklı yön, Peygamber (s.a.v)'in cinleri kesinlikle görüp görmemiş olması meselesidir. İbnü Abbas'tan gelen rivayet mutlak olarak görmediğini değil, bu olaya kadar ve bu sözleri söyledikleri sırada görmemiş olduğunu anlatıyor. Böyle olmasa bile, bir şeyin var olduğunu anlatan olmadığını anlatana tercih edileceği için, bu hususta İbnü Mes'ud rivayetinin tercih edilmesi gerekir. Hem Cebrail (a.s)'i gören ve hatta İbnü Abbas'ın sözüne göre, Mirac'ta Rabbini gören Allah Resulü'nün (s.a.v) cinleri, şeytanları hiç görmemiş olması anlamsız olur. Demek ki, İbnü Abbas'ın مَاقَرَأَ رَسُولُ اللّٰهِ عَلَى الْجِنِّ وَلَا رَاٰهُمْ *"Resulullah cinlere okumadı, onları*

görmedi de." demesi sabit olduğuna göre de onun maksadı, "Peygamber bu süredeki sözleri cinlerden dinlemedi, ancak Allah tarafından vahy ile bildirildi." demektir. Ayrıca bu rivayet, Peygamber (s.a.v)'in gönderilmesiyle cinlerin ve şeytanların insanları saptırmalarına karşı bir set çekilmiş olduğunu anlatmaktadır ki, bu sûrenin ruhuna tamamen uygundur. Nitekim İbnü Mes'ud rivayetinin sonunda cinlere azık olarak kemik atıldığını gösteren bölüm de onların değersizliğini açıklamaktadır.

"Zevbea", lugatte, kasırga demektir. Bir de kasırga gibi bir tür cin veya şeytan ismi olduğunu zikredilmiştir. "Şeysaban" dahi "Kâmus"ta erkek karınca, karınca yuvası, cinden bir kabilenin ve bir şeytanın ismidir. "Kâmus Şerhi"nde, "kovulan şeytanın ismi" denilmiştir. Demek ki, Zevbea'da kasırga gibi bir bozuk hava akımı; Şeysaban'da da küçük toz ve mikroplar gibi bakteriyi andıran bir gizlilik vardır.

Nasîbin de Musul taraflarındaki Nasîbin değil, Yemen'de cinleri ile meşhur bir mevki imiş. "Nasîbinli cinler" denilerek yer belirlenmesinde de, bunların karşıtı olmakla beraber insandan daha kapsamlı olan mutlak anlamda insan karşılığı bir cin olmadıklarını andıran bir mânâ vardır. يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ *"Cinlerden bazı erkeklere sığınıyorlardı."*(Cinn, 72/6) âyetinden açık olan da bunların adam şeklinde görünmeleridir. Herşeyi bilen Allah'tır.

Âlûsi'nin İbnü Teymiyye'den nakline göre Cin kıssası hicretten üç sene evvel meydana gelmiştir.(1) Vâkıdî de peygamberliğin onbirinci senesinde olduğunu söyler.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ اُو۫حِيَ اِلَيَّ اَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُٓوا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا
عَجَبًاۙ ﴿١﴾ يَهْد۪ٓي اِلَى الرُّشْدِ فَاٰمَنَّا بِه۪ۜ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَٓا اَحَدًاۙ ﴿٢﴾
وَاَنَّهُ تَعَالٰى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًاۙ ﴿٣﴾
وَاَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَف۪يهُنَا عَلَى اللّٰهِ شَطَطًاۙ ﴿٤﴾ وَاَنَّا ظَنَنَّٓا اَنْ لَنْ

---

(1) Alûsî, a.g.e., XXIX, 103.

تَقُولَ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللّٰهِ كَذِبًاۙ ﴿٥﴾ وَاَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْاِنْسِ
يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًاۙ ﴿٦﴾ وَاَنَّهُمْ ظَنُّوا
كَمَا ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ اَحَدًاۙ ﴿٧﴾ وَاَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاۤءَ
فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًاۙ ﴿٨﴾ وَاَنَّا كُنَّا
نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِۜ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْاٰنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا
رَصَدًاۙ ﴿٩﴾ وَاَنَّا لَا نَدْرٖٓي اَشَرٌّ اُرِيدَ بِمَنْ فِي الْاَرْضِ اَمْ اَرَادَ بِهِمْ
رَبُّهُمْ رَشَدًاۙ ﴿١٠﴾ وَاَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذٰلِكَۜ
كُنَّا طَرَٓائِقَ قِدَدًاۙ ﴿١١﴾ وَاَنَّا ظَنَنَّٓا اَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللّٰهَ فِي الْاَرْضِ
وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًاۙ ﴿١٢﴾ وَاَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدٰٓى اٰمَنَّا بِهٖۜ فَمَنْ يُؤْمِنْ
بِرَبِّهٖ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًاۙ ﴿١٣﴾ وَاَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا
الْقَاسِطُونَۜ فَمَنْ اَسْلَمَ فَاُولٰٓئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا ﴿١٤﴾ وَاَمَّا الْقَاسِطُونَ
فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًاۙ ﴿١٥﴾ وَاَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ
لَاَسْقَيْنَاهُمْ مَاۤءً غَدَقًاۙ ﴿١٦﴾ لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِۜ وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ
رَبِّهٖ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًاۙ ﴿١٧﴾ وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا

مَعَ اللّٰهِ اَحَدًا ﴿١٨﴾ وَاَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللّٰهِ يَدْعُوهُ كَادُوا
يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

1- Deki: Hakikat bir takım cinnin Kur'ân dinleyip de şöyle dedikleri bana vahyedildi. Şüphesiz biz, hayret verici bir Kur'ân dinledik.

2- O Kur'ân hidayete erdiriyor, biz de ona iman ettik. Rabbimize hiçbir şeyi ortak koşmayacağız.

3- Doğrusu, Rabbimizin şanı çok yüksektir. Ne bir arkadaş edinmiştir, ne de bir çocuk.

4- Meğer bizim beyinsiz (İblis), Allah hakkında saçma şeyler söylüyormuş.

5- Doğrusu biz insanları ve cinleri Allah'a karşı asla yalan söylemez sanmışız.

6- Doğrusu insanlardan bazı erkekler, cinlerden bazı erkeklere sığınırlardı da onların şımarıklıklarını artırırlardı.

7- Doğrusu onlar sizin zannettiğiniz gibi, zannetmişlerdi ki, Allah asla kimseyi Peygamber göndermeyecek.

8- (Cinler, dediler ki): "Biz göğe dokunduk, onu kuvvetli bekçiler ve alevlerle dolu bulduk."

9- "Doğrusu biz göğün bazı mevkilerinde dinlemek için otururduk. Fakat şimdi her kim dinleyecek olursa kendini gözetleyen parlak bir alev buluyor."

10- "Doğrusu biz bilmiyoruz, yeryüzündekilere kötülük mü murat edildi, yoksa Rableri onlara bir hayır mı diledi?"

11- Doğrusu bizler; bizden iyi olanlar da var, olmayanlar da var. Biz çeşitli yollara ayrılmışız.

12- "Doğrusu biz anladık ki, Allah'ı yerde acze düşürmemize imkân yok. Kaçmakla da O'nu asla âciz bırakamayacağız."

13- "Doğrusu biz o hidayet rehberini dinlediğimizde ona iman ettik.

Kim Rabbine inanırsa, ne hakkının eksik verilmesinden korkar, ne de kendisine kötülük edilmesinden."

14- "Ve biz, bizlerden müslümanlar da var, hak yoldan sapanlar da var. Müslüman olanlar, işte onlar doğru yolu arayanlardır."

15- Ama yoldan çıkanlar, işte onlar cehenneme odun olmuşlardır.

16. Onlar gerçekten o yol üzere dosdoğru gitselerdi, elbette kendilerine bol bir su verirdik.

17- Ki onları onunla sınayalım. Kim Rabbini anmaktan yüz çevirirse, Rabbi onu gittikçe yükselen bir azaba sokar.

18- Mescitler kuşkusuz Allah'ındır. O halde Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın.

19- Allah'ın kulu (Hz. Peygamber) kalkmış O'na dua ederken, neredeyse (cinler) onun etrafında keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi.

نَفَرٌ Biz bir tek kişiye de nefer deriz. Arapça'da ise bu kelimenin şöhret bulan kullanılışı, üçten ona kadar kişiyi ifade etmek içindir. Alûsî'nin açıklamasına göre fasih Arapça'da ondan yukarısı için kullanılır.(1) Erkeklere hatta insanlara da mahsus değildir. Çünkü burada cinler için de kullanılmıştır. "Mücmel"de şöyle yazılıdır: رَهْطٌ (Reht) ve "nefer" kelimeleri kırka kadar kullanılır. Aralarındaki fark; reht, bir ataya ait olur, neferde ise öyle değil, nefer, kavim mânâsına da kullanılır ki, وَاَعَزُّ نَفَرًا *"Nüfusça da daha kuvvetli."* (Kehf, 18/34) âyetinde.de bu mânâdadır. İmam Kirmanî de, "nefer'in lugat örfünde diğer bir mânâsı vardır, o da 'erkek'tir" demiş ve bir sahih hadisin bu mânâ ile tefsir olunduğunu söylemiştir. Demek ki bizim dilimizdeki nefer bu mânâdan gelmiştir.

اَنَّهُ اسْتَمَعَ ***"Gerçekten dinledi"*** Bu bütün kıraâtlerde ittifakla üstün okunur. Çünkü cümle mechul (edilgen) fiilinin nâib-i faili yerindedir. Buna bağlananlar da böyle üstün okunmak gerekir. Terkibindeki zamir herhangi bir ismin yerini tutmamaktadır. Böyle zamirlere "şân" zamiri denir.

فَقَالُوا اِنَّا ***"Dediler ki: Biz"*** Bu ile başlayan cümle, "dediler" fiiliyle nakledilmek istenen sözün ne olduğunu gösterir. Onun için bu tür cümlelerdeki bütün kırâetlerde esre okunur. Buna bağlanan diğer cümlelerde de hemzenin esre okunması gerekir.

---

(1) Alûsî, a.g.e., XXIX, 102.

الرُّشْدِ *"Hidayete"* Hak ve doğruya. وَأَنَّهُ Bu sûrede bu ve bundan sonra gelenlerin birbirlerine bağlanması önemli meseledir. Kırâetlerin bazısında üstün, bazısında esre okunmuştur. Bazılarında esre bazılarında üstün okuyanlar da vardır. Esre okunan kırâetlerde إِنَّا سَمِعْنَا *"Biz işittik"* cümlesi üzerine bağlandığı açıktır. Yani, "biz işittik dediler", "beyinsizimiz Allah hakkında saçma sözler söylüyordu, dediler", şöyle söylediler, şöyle söylediler demektir. Üstün ile okunmasında ki, bizim Hafs kırâetinde ve mushaflarımızda böyledir, bunda incelikler vardır. Bazıları bunun, yani أَنَّهُ nun, آمَنَّا بِهِ *"ona inandık"* cümlesindeki بِهِ 'nin mahalline veya yine bunun بِأَنَّهُ şeklinde takdir edilerek بِهِ zamiri üzerine bağlanmış olup, "dinledik de ona ve şu, şu hakikatlere iman ettik" demek olur. Bu şekilde bunlar da cinlerin sözleri cümlesine dahil olur. Arada ve sonunda bunlardan bazıları da أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ 'deki أَنَّهُ üzerine bağlanır ki, onlar cinlerin sözlerinden hikâye olmayıp doğrudan doğruya Allah tarafından vahyolunan kelâmlar olarak düşünülmelidir. Nitekim, وَأَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا *"Onlar dosdoğru gitselerdi"* ve وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ *"Mescitler Allah'ındır"* âyetleri böyle doğrudan doğruya vahy oldukları için kırâetlerin hepsinde üstün okunmuştur. Bunlar cinlerin sözleri olarak hikâye edilmemiştir. Arada وَأَنَّهُمْ ظَنُّوا *"Onlar zannettiler"*, وَأَنَّا ظَنَنَّا *"Biz zannettik"*, sonra وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ *"O kalkınca"* âyetlerinde iki türlü okunma ihtimali vardır. Biz bunları meâlde, "doğrusu", "hakikat" ve "gerçekte" gibi tabirlerle göstermeye çalıştık. Bütün bunlarda rüşd'ün akla uygun ve doğru olan yolun bir izahı vardır. تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا ***"Rabbımızın şanı çok yücedir".***

CEDD, Kâmus yazarının "Besâir"de açıklamasına göre bu maddenin aslı, düz araziyi baştan başa geçmek mânâsınadır. Çalışma ve gayret, elbiseyi kesip biçmenin neticesi olan yenilik, gece gündüz mesafe alma zımmında yardımcı olan ilâhî feyz, baht, zenginlik, nasip, şan ve ululuk mânâlarında kullanılır. Bu münasebetle "büyük baba" (dede) mânâsında kullanılması da bundan kaynaklanır.

Bu açıklamaya göre cedd; iyi baht, kıymet ve onur, nasip ve kısmet mânâlarına geldiğinden böyle bahtiyar ve mutlu kimseler "ashabu'l-cedd", "zevu'l-cedd" veya "mecdud" denildiği gibi ululuk ve yücelik mânâsıyla da, جَدَّ فِي عُيُونِ النَّاسِ جِدًّا "Herkesin gözünde büyüdükçe büyüdü." denilir. Cimin ötresiyle جُدٌّ ulu demek olur. لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ *"Baba olmadı, oğul da olmadı."*(İhlas, 112/3) diye nitelenen yüce Allah'a nisbet edilince cedd, yüce Allah'ın bütün varlıkları kapsamış olanb aşlangıcı olmayan şanı ve ululuğu, kendine özgü zenginliği, bir de genel olarak bütün varlıklara özel olarak dilediklerine olan yüksek feyiz ve

yardımı mânâlarıyla açıklanır ki, burada birincisinin kastedildiği açıktır. سَفِيهُنَا *"Bizim beyinsizimiz"* İblis, veya cin mânâsıyle cinlerin azgınları diye mânâ verilmiştir. شَطَطًا ŞETAT, sınırı aşmış, haktan ve doğruluktan uzak, saçma, ki o, beyinsiz kişinin Allah'ın eşi ve oğlu olduğunu söylemesidir. ... وَاَنَّا ظَنَنَّا *"Biz zannettik ki"* diye başlayan bu kısım, o beyinsizlerinin saçmalıklarına bu vakte kadar ne sebeple aldanmış olduklarını açıklamaktadır. وَاَنَّهُ Bunun, اَنَّهُ اسْتَمَعَ üzerine bağlanması düşünülebilr. Burada cinlerin öyle yalan ve saçmalıklara cesaret edebilmelerinin nedeni ve insanlar üzerinde otorite kurabilmelerinin sebebi anlatılmış oluyor ki şudur: كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْاِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ **İnsanlardan bazı kişiler cinlerden bazı kişilere sığınıyorlardı.** Böyle sığınma dualarına tılsım ve efsûn adı verilir.

Bazıları şöyle der: "Bir adam ıssız bir vadide yatmak veya konup geçmek istediği ve başına bir tehlike gelmesinden korktuğu zaman yüksek sesle, "Ey bu vadinin azizi! Ben senin itaatinde bulunan beyinsizlerden sana sığınıyorum." der ve böylece o vadideki cinninin kendisini koruyacağına inanırdı. Kuşkusuz bu inançtaki kişiler başı sıkıldıkça veya herhangi bir amaca ermek istedikçe, işi, önce cinne sığınmak olur. Ebu Hayyan'ın zikrettiği gibi Mukatil şöyle demiştir: Araplar'da cinne sığınmak Yemen'de bir kavimden başladı, sonra Beni Hanife'ye geçti, sonra Araplar'da yaygın hale geldi.(1)

Burada cin hakkında "ricâl" yani erkekler, adamlar kelimesinin kullanılması çok dikkat çekicidir. Bazıları şöyle der: Cinler için erkekler, adamlar deyimi kullanılmaz. Bu âyette geçen "ricâl" kelimelerinin ikisinden de maksat, insanlardan olan erkeklerdir ki, buna göre mânânın şöyle olması gerekir: İnsanlardan bir takım kişiler, cinlerin şerrinden, yine bazı insanlara sığınıyorlardı. Mesela, "bu vadinin cinninden Huzeyfe'ye sığınıyorum." diyorlardı. Buna göre, مِنَ الْجِنِّ *"cinlerden"* sözü, مِنَ الْاِنْسِ *"insanlardan"* sözündeki gibi açıklayıcı mahiyette "adamlar"ın sıfatı değil, bir başlangıç olarak يَعُوذُونَ *"sığınıyorlar"* fiiline bağlı bir mef'ul (dolaylı tümleç)dür. Bu sığınış ise, ölmüş veya diri bir adamın ismine ve ruhaniyetine veya kahinlere başvurmak gibi, fiilen o adamın kendisine başvurmak suretiyle de olabilir. Bu mânâ da güzel bir mânâdır. Bu yorumda, cinlerin erkekliğini ve dişiliğini gösteren bir yön yoktur. Fakat âlimlerin çoğunluğu, bu «مِنْ»lerin ikisinin de "erkekler"i açıklayıcı mahiyette onun sıfatı olmasını daha açık görerek, "bu âyetin zahiri, cinlerin erkekleri ve dişileri bulunduğunu ve onların erkeklerine de "ricâl" denildiğini

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VII, 348.

gösterir" demişlerdir. Şu halde, hiçbir hayvanın erkeğine "racül" denilmediği düşünülürse, burada insan karşılığı zikredilen cinlerin başka bir hayvan olmayıp insanların içinde gizli yaratıklar olmaları gerekeceğini düşünmek lazım gelir. Onun için biz, cinler hakkında kullanılan "ricâl" tabirini, hakikatleri itibarıyla değil, görünüşleri itibariyle olmasına yorumlamak istiyoruz. Özetle, insanlardan bir takım erkekler, cinlerden bir takım erkeklere her ne şekilde olursa olsun sığınıyorlardı, فَزَادُوهُمْ رَهَقًا **da o sığınan insanlar cinlerin kibir ve taşkınlıklarını artırıyorlardı.**

REHAK, asıl mânâsında örtmek, sarıp bürümek demek olduğu gibi, bir adamın arkasından yaklaşıp çakmak mânâsına ve sefâhet yani, hafiflik ve ahmaklık mânâsına, kötülük ve kargaşa, zulüm ve haksızlık yapmak, haram ve yasak işleri yapmaya koyulup onlarla uğraşmak mânâlarına geldiğinden tefsirciler; günah, cüret ve taşkınlık, hafiflik, geçimsizlik, kibir ve büyüklenme mânâlarına yorumlamışlardır. Yani o adamlar cinlere sığınmakla cinleri şımartıyor, onların hafiflik ve taşkınlığa cesaretlerini artırıyor; bu şekilde azgın cinler de Allah hakkında bile yalanlar uydurarak cinlere ve insanlara zulüm ve sataşmalarını artırıyorlardı. İnsanlar onlara sığınarak kurtulmak isterlerken, böyle yapmakla onlara yüz verip daha çok tuzaklarına düşüyorlardı. Demek ki insanlara fenalığı cinlerden çok asıl kendileri yapmış oluyor. Cinler insanlara yine insanlar vasıtasıyla zarar veriyorlar. Onları alet ediniyorlar, onların sığınmasından kuvvet alarak sataşma ve otoritelerini artırıyorlar. Şu halde insanlar yalnız Allah'a sığınsalar da cinlere hiç önem vermeselerdi cinler onları saramazlardı.

Cinlerin ve insanların Allah'a karşı böyle yalan ve taşkınlıklarına sebep olan beyinsizliklerinden birisi de, وَاَنَّهُمْ ظَنُّوا *"Onların zannetmeleridir."* Bu cümlenin, başında bulunan "ve" (atıf) bağlacı ile iki ayrı yere bağlanma ihtimali söz konusudur. Cinlerin birbirlerine sözlerini anlatmaları durumuna göre هُمْ "Onlar" zamiri, insanlara; كَمَا ظَنَنْتُمْ *"zannettiğiniz gibi,"* hitabı da cinleredir. Yani cinler birbirlerine, "İnsanlar sizin zannettiğiniz gibi zannettiler" derler. اَنَّهُ اسْتَمَعَ âyetine bağlanarak doğrudan doğruya vahy edilen Allah kelâmı olduğuna göre اَنَّهُمْ zamiri cinlere كَمَا ظَنَنْتُمْ hitabı insanlaradır. Burada âyetlerin, böyle bir aşağı, bir yukarı bağlanmasında iki tarafa çakan şimşek gibi bir parıldayış ve bu şekilde bir taraftan anlatılan zan kavramındaki çalkanışa, bir taraftan da onların üzerine saldırılan alevlerin parıldayışına tam bir uygunluk eşsizliği vardır. Yani, "Ey o cinlere sığınan insanlar! O cinler de sizin gibi zannetmişlerdi ki...", yahut, "Ey o Kur'ân'ı dinlemiş olan cinler! O size aldanan insanlar da sizin gibi zannet-

mişlerdi ki أن لن يبعث الله أحدا **Allah ebediyen hiç kimseyi göndermiyecek,** yani insanlara hakkı ve doğruyu anlatır, sizlere haddinizi bildirir, yalanlarınıza, taşkınlıklarınıza karşı başlarınıza ateşler yağdırır bir Peygamber, bir Resul göndermeyecek zannetmişlerdi. Burada ba'sin, ahirette ölüleri diriltip herkesin cezasını vermek mânâsı da akla gelirse de maksadın, dünyada vaki olan Peygamber (s.a.v)'in gönderilişi olduğunu gelen âyetler anlatmaktadır. Zira cinler o zamanların batıl olduğunu ve Peygamberin gönderilişine inanmanın sebep ve delilini şu tecrübeleriyle anlatıyorlar. وأنا لمسنا السماء فوجدناها ملئت حرسا شديدا وشهبا ***"Doğrusu biz göğü yokladık da onu şiddetli muhafızlar ve alevlerle dolu bulduk".*** Esasen lems; dokunmak, elle yoklamaktır. Göğü yoklamak, ne var ne yok diye araştırmak istemek, sınamak anlamlarında mecaz olduğu açıklanıyor.

HARES, bekçi ve muhafız demek olan "hâris" kelimesinin çoğuludur. "Hadem" kelimesinin, hizmetçi mânâsına gelen "hâdim" kelimesinin çoğulu olduğu gibi.

ŞÜHÜB de "şihâb ın çoğuludur. Şihâb, esasen ateş alevidir. Nitekim, بشهاب قبس *"Parlak bir ateş koru."* (Neml, 27/7) âyetinde de bu mânâda kullanılmıştır. Bundan, gökte yıldız kayar gibi kayan parıltılara da isim olmuştur. Mânânın özeti şu oluyor: Biz iman ettik ki, "Allah kimseyi peygamber göndermiyecek, göndermez." zannı yanlış imiş, biz yüce bir şahsın peygamber gönderildiğini anladık. Çünkü biz göğü, o yüksek âlemi yokladık da onu şiddetli bekçiler, kuvvetli muhafız melekler ve atılmaya hazırlanmış ateş gibi alevler, korlarla doldurulmuş bulduk. وأنا كنا نقعد منها مقاعد للسمع **Bilindiği gibi biz, o gökleri dinlemek, haber almak için bazı mevkilerde otururduk.** Yani bazı yerlerde durup etrafı gözetler, gizli gök haberleri alır, onlarla halkı şaşırtırdık. فمن يستمع الآن يجد له شهابا رصدا **Fakat şimdi "her kim dinlemek isterse onu göz altında bulundurup gözleyen, yakmaya hazır bulunan bir ateş parçası, parlak bir alev bulunuyor.** O Kur'ân'ın ve onu okuyan zatın karşısında cin ve şeytan böyle eriyecek bir durumda kalıyor. İşte yüce Allah böyle birisini göndermiş ve âlemi böyle değiştirmiştir. Burada çoğunlukla "şihâb"ın zahiri mânâsında ısrar ediliyorsa da biz bu ısrarda mânâyı maddeleştirmekten başka bir yarar görmüyoruz. Asıl maksat, peygamberlik nuru ve Kur'ân âyetleri ile hakikat âleminde parlatılan ve batıl fikirlere karşı fırlatılan ateşi andırır uyarıları anlatmak olması daha yüksek bir mânâ olduğu kanaatındayız. Zira hava olaylarından olan o ateşlerin Peygamberimizin gönderilmesinden önce de olageldiği rivayetlerde de inkâr olunmuyor. Peygamberimizin gönderildiği sıralarda denildiği gibi fazla birçok ateş

yağmurları olmuş ve bunlardan yıldız falcıları, kahinler, şeytanlar korkup türlü mânâlar çıkarmaya çalışmış olsunlar. Fakat bu şekilde onlardan gök haberleri kesilmiş değil, aksine çoğaltılmış ve kulak hırsızlığına daha fazla meydan verilmiş demek olmaz mı? Oysa İbnü Abbas Hazretlerinin söylediği ve bu âyetinde anlattığı mânâ, bu alevlerin, onlardan gök haberlerini kesmiş ve göğün kapılarını birer zabıta memuru olarak tutmuş doldurmuş olmalarıdır. Bu ise onların morallerini yıkıp yalanlarını, hafifliklerini ve taşkınlıklarını yakan hakikat alevlerini anlatıyor ki, onlar Muhammed (s.a.v)'in göğünden parıldayan ateşi andırır âyetler ve mucizelerdir ki, bunun karşısında insan ve cin şeytanlarının ödleri kopmuş, dilleri tutulmuştur. Bu tecrübeleri yapmış olan cinler artık eskisi gibi gayptan dem vurmaya, gelecekten haber vermeye kalkışmayıp yalan söylemiş olmaktan sakınarak ilerisi hakkında imanlarını şöyle anlatıyorlar: وَاَنَّا لَا نَدْرِى **Ve inandık ki, doğrusu biz bilmeyiz,** bizim aklımız yetmez, **yeryüzündekilere bir kötülük mü murat edilmiş;** اَمْ اَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا **yoksa Rableri onlara bir hayır, bir başarı mı murat etmiştir.** Yani daha önce yaptığımız gibi gayptan dem vurmaya kalkışmayalım, biz gaybı, Allah'ın ne takdir ettiğini bilmeyiz. O, Allah'a aittir. Dolayısıyle bu defa da o göğün korunmuş olmasından, o alevlerin parlayışından yerdeki kimseler, insanlar ve cinler korunup da hayır mı görecekler, yoksa korunmayıp da ateşlere yanarak zarar mı görecekler, orasını Allah bilir. Bu konuda bize düşen kendimizi düşünmektir. Bizim bildiğimiz ve anladığımız şudur ki, وَاَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ **doğrusu bizler, biz cinler içinde iyiler de vardır.** Onlar, iman edip hayra ermeye uygun ve elverişlidirler. وَمِنَّا دُونَ ذٰلِكَ **Yine içimizden öyle olmayan aşağılıklar da vardır.** Onların hayra ermesi pek düşünülmez. كُنَّا طَرَائِقَ **Biz bölük bölük, yol yol** قِدَدًا **klik klik, sırımlar gibi dilim dilim, parti parti olmuşuz** yani hepimiz bir yolda birleşmiş değiliz ki, hakkımızda mutlak olarak hayır veya şer diye bir hüküm verilebilsin. وَاَنَّا ظَنَنَّا **Biz zannettik** burada zan, nefsin kesin kararı ile ilim mânâsınadır. Yani o Kur'ân'ı dinleyen ve o tecrübeleri görüp bunları söyleyen biz cinler şunu anladık. اَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللّٰهَ فِى الْاَرْضِ **Ki yüce Allah'ı yeryüzünde asla aciz bırakamayız.** Yeryüzünün neresinde olursak olalım, ne kadar gizlenirsek gizlenelim, gerek böyle ihtilaf içinde kalalım, gerekse birleşelim, her ne yapsak Allah'a karşı koyup da ondan kurtulmamıza imkan ve ihtimal yok. وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا **Ve ondan kaçmakla da kurtulamayacağız.** Yeryüzünde kalmayıp da göğe kaçacak olsak yine onu aciz bırakamıyacağız, kendimizi ondan kurtaramıyacağız. Ona iman ve itaat etmedikçe, nerede bulunsak bizi yakacak. Biz bunu tecrübeyle anladık وَاَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدٰى **ve bize bunu anlatan o yol göstericiyi, o doğruya erdiren hidayet reh-**

beri Kur'ân'ı veya Peygamberi dinlediğimiz vakit de اٰمَنَّا بِهٖ **ona iman ettik.** İman etmekte hiç tereddüt etmedik فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهٖ **bundan böyle her kim Rabbine iman ederse,** yani onun birliğini ve büyüklüğünü tanır, indirdiklerini doğrular, azabından korunur, ona sığınırsa, فَلَا يَخَافُ بَخْسًا **artık o, ne hakkının yenilmesinden korkar** وَلَا رَهَقًا **ne de zillete düşmekten.** Yani hakkı yenilmek, mükâfatından bir şey eksiltilmek suretiyle zulme de uğramaz; gerek insan gerek cin başka birisi tarafından hüküm altına alınıp zillete de düşmez. Bu korkuların hiçbiri kalmaz. Zira Allah'ın ortağı yoktur. Onun güç ve kuvvetine karşı gelecek kimse bulunamaz. Kısacası, insan ve cinne sığınanlar kendilerini kurtaramaz. Ancak Allah'a iman edip de ona sığınanlar esenliğe erer. Onun için insanlar cinne sığınmamalı, cinler de kendi beyinsizleri ve alçakları olan şeytanlara uyup da insanları aldatmaya çalışmamalıdır.

وَاَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ **Bununla beraber biz cinlerin içinde müslüman olanlar, açıklandığı üzere Allah'ın birliğine iman ve itaatle esenlik yolunu tutanlar da var.** وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ **Kasıtlar, yani iman ve İslâm yolundan sapıp da zulme gidenler de var.** فَمَنْ اَسْلَمَ فَاُو۬لٰٓئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا **Fakat müslüman olanlar, işte onlar, hayrı ve doğruyu arayan ve ona layık olanlardır.** O halde o göğün korunmasıyla, o peygamber göndermeyle onlar hakkında hayır murat edilmiş demektir. وَاَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا **Amma İslâm yolundan sapanlar: Kâfirler, zalimler cehenneme odun olmuşlardır.** Yanacaklardır, onlar hakkında da şer murat edilmiş demektir. وَاَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرٖيقَةِ ***"Eğer yolda doğru gitselerdi."*** Bu âyetin başındaki أن 'in aslı, أنْ olup şeddesi kaldırılmıştır. Sonunda aslında olup zikredilmeyen, hiçbir ismin yerini tutmayan ve zamir-i şan denilen bir zamir vardır, أنّهُ demektir ve bu cinlerin sözlerinden değil, اَنَّهُ اسْتَمَعَ sözüne bağlı olarak doğrudan doğruya vahyedilen Allah kelâmındandır. Yani o insanlar ve cinler, anlatıldığı üzere hep o iman ve İslâm yolunda bir yön üzere dosdoğru gitselerdi, لَاَسْقَيْنَاهُمْ مَٓاءً غَدَقًا **elbette biz onların hepsine bol su sunardık,** yani bol rızıklar içinde yaşatırdık لِنَفْتِنَهُمْ فٖيهِ **ki onları onun içinde imtihan edelim.** Yani öyle hepsi doğru yolu tuttukları halde de onları başıboş bırakıverecek değildik. Bu dünya imtihan dünyası olduğu için bunun darlığı da genişliği de bir imtihandır. Sıkıntı içinde bir gayeye yürüyüştür. Fakat hep rızık darlığı içinde imtihan vermekle, bolluk içinde imtihan vermek arasında fark vardır. Onun için onlar o istikametle gitselerdi onları darlıklar içinde değil, bol bol rızıklar içinde imtihan eder, o yüzden yükseltirdik. Fakat onlar, o insan ve cinler öyle yapmadılar, çokları o öğüdü dinlemediler, yüz çevirdiler وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهٖ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا **her kim de Rabbinin zikrinden, vahiy ve öğüdünden, ibadetinden yüz**

çevirirse, Rabbi onu gittikçe yükselen bir azaba sokar. وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ *"Muhakkak mescidler Allah'a aittir."* Bu âyetin başındaki «اَنَّ» de kırâetlerin hepsinde üstünlüdür. اَنْ لَوِ Diye başlıyan âyet gibi yukarıya bağlıdır. قُلْ اُوحِىَ اِلَىَّ اَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ *"De ki, bana mescitlerin Allah'a ait olduğu vahyedildi."* demektir. Yani mescitler hep Allah'ındır. فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًا **Onun için Allah'ın yanında başka birine dua ve ibadet etmeyin, ancak Allah'a ibadet edin.**

MESÂCİD, bilindiği üzere "mescid"in çoğuludur. "Mesced"in çoğulu da olur. Mescid, secde ile namaz ve ibadet için özel olarak ayrılmış olan yerlerdir. Ki lugatta, müslüman olsun veya olmasın her milletin ibadet yerini kapsar. Örfte ise, sadece müslümanların ibadet yeri için kullanılan bir kelimedir. Ayrıcalığına dikkat çekmek için mekan bildiren isimlerin kural dışı kalıplarından olmak üzere esre okunarak kıyastan ayırt edilmiştir. "Mesced" ise secde mânâsına "mimli mastar" veya "secde etme yeri," "secde uzvu" mânâsına kurala uygun mekan bildiren bir isim olur. اُمِرْتُ اَنْ اَسْجُدَ عَلَى سَبْعَةِ اَرَابٍ "Yedi uzuv üzerine secde ile emrolundum."(1) hadisinde açıklandığı üzere bu yedi uzuv, alınla burun, iki el, iki diz, iki ayaktır. Alın ile burun bir sayılmıştır. ... وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ *"Allah'ın mescitleri içinde Allah'ın isminin anılmasını menedenden daha zalim kim olabilir.."* (Bakara, 2/114) gibi yukarılarda geçen bütün âyetlerde olduğu üzere burada da açık olan, ilk mânâ ile tapınaklardır. Çoğunluğun görüşü de budur. Yahudi ve hıristiyanlar havra ve kiliselerinde Allah'tan başkasına da dua ettiklerinden dolayı müslümanlara ihlaslı olmaları emredilmiştir. Ancak bu sûre indiği zaman, müslümanlara ait mescidler yapılmış olmadığı için bu âyette geçen "mesacid" kelimesini daha genel anlamıyla yorumlamak üzere bir kaç izah şekli daha zikredilmiştir ki, bunlar şunlardır: جُعِلَتْ لِىَ الْاَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا "Arz bana mescid ve temizleyici (veya temiz) kılındı."(2) hadis-i şerifini göz önünde bulundurarak bu âyetin tefsirinde Hasan Basri şöyle demiştir: Burada mesacid, arzın bütün parçalarına işarettir. Arzın hepsi Allah tarafından yaratıldığı için, onların üzerinde, yaratıcısından başkasına secde etmeyin demektir. Yahut "mesced"in çoğulu olarak mimli mastar olmak üzere, secdeler yani namazlar Allah'a mahsustur. Başkasına secde etmeyin demektir. Said b. Cübeyr de şöyle der: Secde azaları olan mescedler Allah'ındır, yani Allah'ın yaratmasıdır. Dolayısıyla onlarla Allah'tan başkasına secde etmeyin. Akıllı olan Allah'tan

---

(1) Beyhaki, es-Sünenü'l-Kübrâ, I, 103; Deylemî, Firdevs, I, 397 (1601).

(2) Buhârî, Teyemmüm, 1, Salat, 56, Enbiya, 40; Tirmizî, Salat, 119; Nesaî, Gusül, 26, Mesacid, 3, 42; İbn Mâce, Taharet, 90; Dârimî, Siyer, 28, Salat, 111; Ahmed b. Hanbel, V, 145, 148, 161, 282.

başkasına secde etmez demektir. Atâ, İbnü Abbas'tan, "burada mesaciddcn maksat, Mcscid-i Haram'dır" diye de bir rivayet nakletmiştir. Bunun sebebi, Mescid-i Haram'ın birçok mescidi kapsamış olmasıdır. Bu surette diğer mescitlerin hükmü bu âyetin metninden değil, gösterdiği mânâdan anlaşılmış olur. Bunların her birinin bir dayanağı ve yorumu bulunmakla beraber, en açık olan, âlimlerin çoğunluğunun dediği gibi, genel olarak bütün tapınaklar demek olmasıdır.

وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللّٰهِ يَدْعُوهُ *"Allah'ın kulu kalkıp ona yalvarınca"* Burada أَنَّهُ lâfzı, Nâfi ve Asım'dan Ebubekir kırâetlerinde إِنَّهُ şeklinde; Hafs'ta ve diğer kırâetlerin hepsinde أَنَّهُ şeklinde okunur. إِنَّهُ şeklinde okunması, başındaki vav ile cinnin sözlerine bağlanmasından deniliyor. Bu surette كَادُوا fiilindeki "onlar" mânâsına gelen zamir cinlerin yerini tutmaz. Lakin buradan bir tek âyet arada cinlerin sözlerine bağlanınca yukarıki hoşluk ve incelik görünmez. Onun için إِنَّهُ şeklinde okuyuşta baştaki vav atıf (bağlaç) olmayıp Allah tarafından yeni bir cümle başlangıcı olması daha uygundur, أَنَّهُ şeklinde okunması ise, أُوحِيَ إِلَيَّ "bana vahyedildi" diye başlıyan cümlelere bağlanmasındandır. Bu şekillerde كَادُوا fiilindeki "onlar" mânâsına gelen zamir "cinlerin" veya "cinlerin ve insanların" yerini tutar.

"Abdullah," Allah'ın kulu. Bu, vahiy kendisine indirilmiş olan Hz. Peygamberin kendisidir. Allah'a kulluğunu yerine getirmede kendine özgü niteliği ile beraber alçak gönüllülüğünü de göstermek için bu ünvan ile nitelenmiştir. Yani, bana şu da vahyedildi ki: "O Allah'ın kulu, Muhammed, kalkmış ona dua ederken" ibadet ederken كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا **o kulun üzerine keçeleneceklerdi,** yani o dinleyen cinler aceleciliklerinden çoğalıp kalabalıklaşarak etrafına öyle toplandılar ki, az daha keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi. Zira hiç görmedikleri bir ibadet görüyor ve işitmedikleri bir dua dinliyorlardı. Cinlerin sözlerinden olmasına göre ise mânâ şu olur: "Cinler kavimlerine şunu da söylediler: O Allah'ın kulu kalkmış Allah'a dua ederken müşrik insanlar ona düşmanlıkla aleyhine öyle toplanmışlardı ki, az daha birbirlerine geçip keçeleneceklerdi."

Katâde'den rivayet edilen üçüncü bir mânâ daha vardır. Şöyle ki: İnsanların ve cinlerin kâfirleri onun işini, üstlendiği görev ve daveti boşa çıkarmak için aleyhine öyle toplanmışlardı ki, az daha birbirlerine keçeleneceklerdi. Fakat Allah onu her halde korur, düşmanlarına karşı ona zafer nasip eder. Bu mânâ, iki kırâete göre de uygun ve فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا *"Her kim Rabbine iman ederse, artık ne hakkı yenmek, ne de zillete düşmek korkusu kalır."*(Cinn, 72/13) âyetinin mânâsına da uygundur. Her iki takdirde de, Peygamber (s.a.v)'e

gıyabında meydana gelen maddî ve manevî durumları ve hisleri haber vermek mânâsını taşır.

Bundan sonraki emirler, âyetlerin akışıyla da gayet uygun düşer. Zira buyruluyor ki:

قُلْ اِنَّمَٓا اَدْعُوا رَبّ۪ي وَلَٓا اُشْرِكُ بِه۪ٓ
اَحَداً ﴿٢٠﴾ قُلْ اِنّ۪ي لَٓا اَمْلِكُ لَكُمْ ضَرّاً وَلَا رَشَداً ﴿٢١﴾ قُلْ اِنّ۪ي
لَنْ يُج۪يرَن۪ي مِنَ اللّٰهِ اَحَدٌ وَلَنْ اَجِدَ مِنْ دُونِه۪ مُلْتَحَداً ﴿٢٢﴾
اِلَّا بَلَاغاً مِنَ اللّٰهِ وَرِسَالَاتِه۪ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ لَهُ
نَارَ جَهَنَّمَ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَداً ﴿٢٣﴾ حَتّٰٓى اِذَا رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ
فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ اَضْعَفُ نَاصِراً وَاَقَلُّ عَدَداً ﴿٢٤﴾ قُلْ اِنْ اَدْر۪ٓي
اَقَر۪يبٌ مَا تُوعَدُونَ اَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبّ۪ٓي اَمَداً ﴿٢٥﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ
فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِه۪ٓ اَحَداً ﴿٢٦﴾ اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَسُولٍ فَاِنَّهُ
يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِه۪ رَصَداً ﴿٢٧﴾ لِيَعْلَمَ اَنْ قَدْ اَبْلَغُوا
رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ وَاَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَاَحْصٰى كُلَّ شَيْءٍ عَدَداً ﴿٢٨﴾

Meâl-i Şerifi

20- De ki: "Ben ancak Rabbime dua eder ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmam"

21- De ki, "Haberiniz olsun, ben size kendiliğimden ne bir zarar vere-

bilirim, ne de bir yol gösterebilirim."

22- De ki, "Allah'tan beni kimse kurtaramaz ve ben O'ndan başka bir sığınacak bulamam."

23- "Benim yapabileceğim, sadece Allah'tan size duyuru yapmak ve O'nun elçilik görevlerini yerine getirmektir." Artık kim Allah'a ve onun elçisine baş kaldırırsa, ona içinde ebedi kalacakları cehennem ateşi vardır.

24- Kendilerine vaad edilen şeyi gördükleri zaman, kimin yardımcısının en zayıf ve en az olduğunu bileceklerdir.

25- De ki: "Ben bilmem, o size vaad edilen şey yakın mı, yoksa Rabbim onun için uzun bir süre mi koyar.."

26- O bütün gaybı bilir. Fakat gaybını hiç kimseye açmaz.

27- Ancak seçtiği elçiye açar. Çünkü onun önünden ve ardından gözetleyiciler salar.

28- Bilsin diye ki, onlar Rablerinin elçiliklerini yerine getirmişlerdir. Allah onlarda bulunan her şeyi kuşatmış ve her şeyi bir bir saymıştır.

قُلْ اِنَّمَٓا اَدْعُوا رَبّ۪ى **De ki, ben ancak Rabbime dua ediyorum ve ederim.** Yani, niçin öyle üzerime veya aleyhime keçeleniyorsunuz? Sizin bana şaşmanıza veya düşmanlık etmenize sebep yok. Çünkü ben, yaratan Rabbime ibadetten başka bir şey yapmıyorum ve siz her ne yapsanız ben ancak ona dua ederim وَلَٓا اُشْرِكُ بِه۪ٓ اَحَدًا **ve Rabbime hiç kimseyi ortak koşmam,** başkasından ne bir şey beklerim, ne de korkarım. قُلْ اِنّ۪ى لَٓا اَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا **De ki, ben size kendiliğimden ne bir zarar verebilirim, ne de yol gösterebilirim.** Burada "zarar" karşılığında "fayda" nın zikredilmesi gerekirken, "sapıklık" karşılığı olan "rüşd" ün zikredilmesinde bir tür "ihtibak sanatı" vardır. Yani "ne bir zarar verebilirim ne de bir yarar. Sapıklığa düşürmem söz konusu olmaz ya olsa olsa yol göstermem söz konusu olur. Fakat ben kendiliğimden onu da yapamam. Eğer siz benim bir zarar vermemden korkarak veya bir fayda ve yol göstericilik bekleyerek üzerime toplanıyorsanız, haberiniz olsun ki ben size kendiliğimden bunların hiçbirini yapamam, onu Rabbim yapar. Ben ancak ona dua ederim. Onun için ondan korkun ve ne umacaksanız ondan umun, ey insanlar ve cinler!" de. Bu emir, başkalarının durumu hakkında; şu emir de kendi durumu hakkındadır:

قُلْ اِنّ۪ي لَنْ يُجٖيرَن۪ي مِنَ اللّٰهِ اَحَدٌ **De ki, beni Allah'tan kimse kurtaramaz,** yani Allah فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَداً *"Allah'tan başka hiç kimseye dua etme!"* buyururken, ondan başkasına dua ve ibadet edecek, emrine uymayacak olursam Allah azap eder ve Allah'tan beni ne insan ne cin ne melek ne başka birisi, hiç kimse kurtaramaz. Bu nedenle başkasına dua ve ibadet etmekte hiçbir fayda yok, büyük zarar vardır. Fakat Allah isterse hiç birine zarar verdirtmez, hepsinin düşmanlığından korur. Onun için sadece ona dua ederim. وَلَنْ اَجِدَ مِنْ دُونِه۪ مُلْتَحَداً **Ve ondan başka bir sığınacak bulamam,** gerek kendi azametinden ve gerek başkalarının düşmanlık ve zararından sığınacak yer ve sığınılacak ancak O'dur. Her şey onun istediğini yapmak zorundadır. Dua ve ibadet ancak ona olur. O halde ben böyle olduğum gibi, siz de öylesiniz. Sizler de ne benden, ne başkasından korkmayın ve bir fayda ve yol bulma ümidiyle bana sığınmayın, ancak Rabbimdan korkun ve ona sığının.

Burada, biraz sonra gelecek olan istisna hesaba katılmadan hüküm verilecek olursa, bu emirlerin dış görünüşü Peygamber'den hiçbir ümit ve istekte bulunmanın caiz olmayacağını zannettirir. Nitekim Vehhâbiler duada peygamberi vesile ve vasıta yapmayı, "şefâat ya Resulallah!" demeyi Allah'a ortak koşma saymaya kadar gitmişlerdi. Oysa istisna yapılıp cümle tamamlanmadan hüküm vermek doğru olmaz. Buna karşı önce insan ve cinden şöyle bir sual gelir: "Pekiyi, senden bir zarar gelmesin, fakat senden bir fayda ve yol bulma da ümit edilmeyecek ise, bu emir ve davet ne oluyor? Sen Rabbine dua edeceksen et, başkalarını niye çağırıyor, niye korkutuyorsun?" İşte böyle bir suale meydan bırakmamak için buyruluyor ki: اِلَّا بَلَاغاً مِنَ اللّٰهِ وَرِسَالَاتِه۪ *"Ben ancak Allah'tan duyuru ve O'nun elçilik görevini yapabilirim."* Buradaki istisna yukarıki لَٓا اَمْلِكُ لَكُمْ ضَرّاً وَلَا رَشَداً *"Ben size kendiliğimden ne bir zarar verebilir, ne de yol gösterebilirim."* cümlesinden istisnadır. رِسَالَاتِه۪ kelimesi de ya mecrur olarak yakını olan Allah lafzına, yahut kesre ile mansup olarak بَلَاغاً kelimesine bağlıdır. Size ne zarar verebilirim, ne de doğru yolda gitmenizi sağlayabilirim. Bunların hiçbirini yapamam. Ancak Allah'tan duyuru ve elçilik görevi hariç. Yahut Allah'tan ve onun elçilik görevlerinden bir duyuru yapma işi hariç. Bunu yapabilirim. Ben Allah'ın elçisiyim. Onun emrini duyurmak görevimdir, onu yaparım. Gerek zararına, gerek yararınıza ait olsun, Allah emredince onu size duyururum. Bu emirleri yürütme işi ise ona aittir. مَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ *"Peygamberin vazifesi ancak duyurudur".* (Mâide, 5/99) İşte Peygamber'den beklenecek olan budur. Elbette Allah'tan kullarına resul ve elçi olan kişi, وَصَلِّ عَلَيْهِمْ اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ *"Bir de haklarında dua ediver. Zira senin duan onların kalplerini yatıştırır."* (Tevbe, 9/103)

emri gereğince kulları tarafından Allah'a elçi olmakla dua ve yalvarışa dahi vesile ve vasıta olur. Hatta her mümin, mümin için dua eder ve etmekle yükümlüdür. Müminlerin birbirlerinden dua istemeleri yasaklanmadığı gibi, peygamberlerden, elçi olması nedeniyle dua istemeleri de yasak değildir. Onun yapacağı dua, müminlerin kalplerinin huzur ve sükun bulmasına neden olur. Kuşkusuz bu istisna, Peygamber'e çok büyük bir şan ve yetki vermiştir.

O Allah'ın kulu böyle bir elçidir. O gerçi kendiliğinden bir şey yapamaz. Fakat onu gönderen Rabbi her şeyi yapabilir. Elçisine düşmanlık eden Rabbine düşmanlık etmiş; onu seven ve itaat eden de yine Rabb'ını sevmiş ve itaat etmiş olur. Bundan dolayı elçiye isyan etmek Allah'a isyan etmek demek olduğu açıkça anlatılmak ve isyan edenlere uyarı ateşleri fırlatılmak üzere şöyle duyuru yapılıyor ki وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَٓا اَبَدًا *"Kim Allah'a ve Resulü'ne isyan ederse ona cehennem ateşi var. Onun içinde ebedi kalacaklardır."* Burada اَبَدًا "ebedi olarak" kaydı, bu isyanın Allah'a ortak koşarak ve onu inkâr ederek isyan demek olduğunu anlatır. حَتّٰٓى اِذَا رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ ***"Kendilerine vaad edilen şeyi (azab ve kıyamet saati) duydukları zaman"*** حَتّٰٓى hâlin gösterdiği fakat ibarede zikredilmeyen bir fiille ilgilidir ki, mânâ şöyledir: "Seni ve yardımcını zayıf ve adedini az sayan o isyankârlar o fikir ve isyanlarında vaad edildikleri o azabı, o sonsuz cehennem ateşini görecekleri vakte kadar ısrar edebilirler." فَسَيَعْلَمُونَ **Fakat onu gördükleri vakit kesinlikle bileceklerdir ki** مَنْ اَضْعَفُ نَاصِرًا وَاَقَلُّ عَدَدًا **yardımcısı en zayıf ve sayıca daha az olan kimmiş?** Çünkü o zaman Allah'ın o sonsuz azabından kendilerini hiç kimse kurtaramıyacak, kendilerini kuvvetli ve çok zanneden bütün o insan ve cin asileri, ne kadar zayıf ve hiç olduklarını anlayacaklardır. "O ne zaman?" diye sorulursa. قُلْ اِنْ اَدْرٖٓى Burada اِنْ olumsuzluk edatıdır. لَا اَدْرٖى demektir. Yani, **de ki: "Rabbimden bir duyuru olmayınca ben kendi aklımla bilemem.** اَقَرٖيبٌ مَا تُوعَدُونَ **O size vaad edilen şey, yakın mı?** اَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبّٖٓى اَمَدًا **Yoksa Rabbim ona uzak bir gaye, uzun bir süre mi verir?**. Kesinlikle olacağı bildirildi, fakat yakınlığı uzaklığı bildirilmedi. İşin bu yönü bilinmemektedir, bu yön gayptır. عَالِمُ الْغَيْبِ **O Rabbim bütün gaybı bilir.** Gaybın bağıntılı olanını da bilir, mutlak olanını da bilir.

GAYB, duygu ve ilimde veya varlık âleminde hazır olmayan demektir. Birçok şey hadd-i zatında, varlık âleminde, görünen âlemde hazır olduğu halde birbirlerine göre gaip olur. Mesela bir kimsenin kalbindeki kendisine göre hazır olduğu halde başkasına göre gayp olur ve o kalp onun, başkasına göre gaybıdır. Nitekim يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ *"Gayba inanırlar"*(Bakara, 2/3) bir mânâca بِالْقَلْبِ *"kalbe*

inanırlar" diye tefsir edilmiştir. Fakat onun ğaybı, mutlak bir gayb değil, bağıntılı gaybtır. Yani mutlak mânâda gayb değil, başkasına göre gaybtır. Aslında mevcut ve hazır olduğu için doğrudan doğruya veya işaret ve izlerinden bilinmek şanıdır. Allah, henüz varlık âlemine gelmeyen, işaret ve izleri de bulunmayan ve bazılarına göre gayp olan şeyleri bildiği gibi, henüz vücuda gelmemiş olanları da bilir. Ona göre gayp yoktur. فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِه۪ٓ اَحَدًا **Fakat o kendi gaybını,** -yani bütün varlıklara göre mutlak gayp olan ve Bâtın (yani gizlilikleri bilen) isminin ortaya çıktığı yer olan kendi ilmini- **kimseye açmaz.** Açık ve kesin şekilde gösterecek kesin bir keşf ile gaybını kimseye açmaz. Onun için ne insan, ne cin, ne melek ne de bir başka varlık mutlak gaybı yakînen bilmez. Böyle olması izafi gayb (göreli gayb)a dair bazı bilgiler edinilebilmesine aykırı olamayacağı gibi, rüya, ilham, keramet veya gizli bazı sebeplerle mutlak gayba dair bazı şeyler sezilebilmesine de aykırı değildir. Bununla beraber bunların hiçbiri zan ve kuruntudan arınmış tam bir keşf ve ortaya çıkarma mânâsına kesin bir ilim olamaz. Bundan dolayıdır ki olaylar üzerinde cereyan eden bilimsel araştırma ve buluşların, delile dayanarak mantıkî neticeler çıkarmanın bile yarın için hükmü bir kıyastan öte geçemez. Matematiksel bir kesinlik ifade etmez. Dış görünüşe göre düşünüp fikir yürütmek başka; meydanda, açık olmak yine başkadır. Yüce Allah henüz vücuda çıkarmamış olduğu gaybını kimseye açmaz, açığa çıkarmaz. اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَسُولٍ **Ancak elçileri içinde seçip dilediği bir elçi hariç.** Dilerse ona gaybından bazı şeyleri açar. Henüz varlık âlemine gelmeyen şeyleri açıkça bildirir. Bunlar onun ya elçiliğinin ilkeleri ve delilleri olan mucizeleri veya yükümlülükleri, hükümleri ve yaptırımları gibi elçiliğin temelleri ve gayeleriyle ilgili bilgiler olur. Bu durumda da yine o elçi gaybı bilmiş olmaz. Kendisine haber verilmiş, bildirilmiş olanı bilir. Onun için o kıyametin kesinlikle olacağı bildirilmemiş, قُلْ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ *"De ki, onun ilmi ancak Allah katındadır."*(Ahkaf, 46/23) buyurulmuştur. Fakat o elçi kendisine gayptan gösterilen şeylerin, cin ve şeytan işi kuruntu ve hayaller olmayıp da Allah tarafından bir gerçek olduğunu nasıl bilir? Bunu açıklamak için buyruluyor ki, فَاِنَّهُ **Çünkü Allah** o gaybı gösterirken يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِه۪ رَصَدًا **O elçinin önünden ve arkasından, her tarafından gözetecek bir takım gözetleyici(1) melekler dizer.** Onlar, o ilâhî sözler indirilip açıklanırken ona gizli bir şey karıştırılmaması; cin ve şeytan gibi sokulup aldatabilecek diğer yaratıklar tarafından bir müdahale ve karışma olmaması için gözetir, sokulmak isteyenleri **yukarda**

---

(1) Âyette geçen "rasd" kelimesi gözetleyici mânâsına gelen "râsıd" kelimesinin çoğuludur. Hâris kelimesinin çoğulu hares, hâdim kelimesinin çoğulu hadem geldiği gibi." (Müellif)

açıklandığı üzere ateşi andırır kıvılcımlarla yakarlar. Onun için Allah kelâmı, gizli bir noktası kalmaksızın elçiye açık bir biçimde, korunmuş olarak gelir. Bu nedenle o sırada cinler, şeytanlar ona bir şey karıştıramaz. Ancak o gözetleyicilerin dizilişinden uzaktan uzağa sezer, kulak hırsızlığı türünden bir şey çalmak ve bununla kahinlik yapmak için sokulmaya çalışırlar. Lakin yanaşıverenler, onları yakacak bir alev, apaçık bir kıvılcım ve delip geçen parlak ışık ile taşlanıp uzaklaştırılırlar ki, bu özellik, Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamberliğine mahsus olan şihâb (parlak alev) mucizesidir.

Yüce Allah'ın böyle gözetleyiciler dizmesine ne gerek var, cinne şeytana sezdirmeden doğrudan doğruya Peygamber'e açıklayıverse olmaz mı? denilmesin. Zira yüce Allah o gözetleyicileri şunun için dizer ki, لِيَعْلَمَ **o elçi şunu bilsin** bütün tanıklarıyla apaçık yakinen şunu bilsin اَنْ قَدْ اَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ **ki onu Allah'ın gaybından ona getiren elçiler, gerçekten Rableri olan yüce Allah'ın kelâmını, gönderdiği emanetlerini olduğu gibi, hakkıyla bildirmişlerdir.** وَاَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ Ve o kelâmı açıklayıp gönderen **yüce Allah, gerek o gözetleyicilerin ve gerek o elçinin katında olan bitenin hepsini ilmiyle kuşatmış,** وَاَحْصٰى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا **ve her şeyi sayısıyla, bütün ayrıntılarıyla zabıt altına alıp sayımıştır.** İşte Allah, o elçi bütün bunları yakinen bilsin de ona göre görevini yerine getirsin diye o gözetleyicileri kendisi dizer.

Hâkka Sûresi'nde yemin edilen مَا تُبْصِرُونَ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ *"Gördükleriniz ve görmedikleriniz"*(Hâkka, 69/38-39) hakkında üç sûre ile açıklama yapıldıktan ve Nûn Sûresi'nde وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ *"Elbette sen büyük bir ahlâk üzerinesin."* (Kalem, 68/4) diye nitelenen Peygamber'in kıymeti ve hakikati ve vahyin cereyan ediş şekli anlatıldıktan sonra مَا تُبْصِرُونَ *"gördükleriniz"*e ait olmak üzere görevine başlanması emrine geçilmek üzere bu sûreyi Müzzemmil Sûresi takip edecektir.

Müzzemmil Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 20

Müzzemmil Sûresi Mekke'de inmiştir. Ancak hepsi bir defada inmeyip sonundaki إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ *"Kuşkusuz Rabbin biliyor ki, sen kalkıyorsun."* (Müzzemmil, 73/20) âyetinin sonra inmiş olduğunda ittifak vardır. Hz. Cabir'in rivayetine göre, baş tarafı Müddessir'den önce inmiştir. Fakat çoğunluğun görüşüne göre Müddessir'in baş tarafının inişine bundan önce, fakat bunun inişine pek yakındır.

Hira Mağarası'nda melek gelip de söylediklerini söylemesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) Hatice (r.anhâ)'nin yanına döndüğü zaman زَمِّلُونِى زَمِّلُونِى "beni örtün, beni örtün"[1] demişti. Bunun üzerine يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ *"Ey örtünen"*, arkasından da يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ *"Ey örtüsüne bürünen"* inmiştir.

Bezzâr'ın, "Evsât"ta Taberâni'nin ve "Delâil"de Ebu Nuaym'ın Câbir'den yaptıkları rivayete göre ise Kureyş Dârunnedve'de toplanmış, " şu adama bir isim takın da halk ona göre hareket etsin" demişlerdi. Kimisi "kâhin" dedi.

(1) Buhârî, Bedü'l-vahy, 3, 7, Tabir, 1, Tefsiru sureti 96/1, 3; Müslim, İman, 252, 255; Ahmed b. Hanbel, III, 325, 377; VI, 223, 233.

Kâhin değildir dediler. Kimi "mecnun" dedi. Mecnun değildir, dediler. Kimi "sihirbaz" dedi. Sihirbaz değildir dediler. Sevgiliyi sevgilisinden ayırır dediler. Böylece müşrikler toplantı yerlerinden dağıldılar. Bu haber Hz. Peygamber (s.a.v)'e ulaştı. Bunun üzerine elbisesini örtünüp kaftanına büründü. Derken Cebrail (a.s) gelip يَٓا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ *"ey örtünen"* يَٓا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ *"ey bürünen"* dedi.[1]

Âyetleri : Medeni'de 18; Basrî'de 19; diğerlerinde 20 dir.

Kelimeleri : İkiyüz elli sekizdir.

Harfleri : Sekizyüz seksen sekizdir.

Fâsılası : Yalnız ا harfidir.

Buradaki قُمْ *"kalk"* emrinin, Cin sûresinde geçen وَاَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللّٰهِ يَدْعُوهُ *"Allah'ın kulu (Muhammed) kalkmış ona dua ederken."*(Cinn, 72/19) âyetindeki "kalkmak" ile özellikle münasebeti olduğu açıktır. Yüce Allah peygamberleri arasından seçtiği ve insanların ve cinlerin şerrinden koruyarak zikredilen özelliklere nail ettiği o seçkin Peygamber'i tanıtmak ve gizlilikten açığa çıkarmak üzere buyuruyor ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُۙ ﴿١﴾ قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَل۪يلاًۙ ﴿٢﴾ نِصْفَهُٓ اَوِ انْقُصْ
مِنْهُ قَل۪يلاًۙ ﴿٣﴾ اَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْت۪يلاًؕ ﴿٤﴾ اِنَّا
سَنُلْق۪ي عَلَيْكَ قَوْلاً ثَق۪يلاً ﴿٥﴾ اِنَّ نَاشِئَةَ الَّيْلِ هِيَ اَشَدُّ وَطْـٔاً
وَاَقْوَمُ ق۪يلاًؕ ﴿٦﴾ اِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحاً طَو۪يلاًؕ ﴿٧﴾ وَاذْكُرِ
اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْت۪يلاًؕ ﴿٨﴾ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَك۪يلاً ﴿٩﴾ وَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ

(1) Kurtubi, Ahkamü'l-Kur'ân; Alûsî, Rûhu'l-Meâni, XV, 2/227.

هَجْرًا جَمِيلًا ﴿١٠﴾ وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهِّلْهُمْ
قَلِيلًا ﴿١١﴾ إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا ﴿١٢﴾ وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ
وَعَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣﴾ يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ
كَثِيبًا مَهِيلًا ﴿١٤﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا
عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا ﴿١٥﴾ فَعَصَىٰ فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ
فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا ﴿١٦﴾ فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ
يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا ﴿١٧﴾ السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ كَانَ وَعْدُهُ
مَفْعُولًا ﴿١٨﴾ إِنَّ هَٰذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ
سَبِيلًا ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

1- Ey örtünen! (Peygamber)

2- Gecenin birazı hariç olmak üzere geceleyin kalk (namaz kıl).

3- Gecenin yarısında kalk, yahut yarısından biraz eksilt.

4- Veya bunu artır ve ağır ağır Kur'ân oku.

5- Doğrusu biz, senin üzerine ağır bir söz bırakacağız (Kur'an vahyedeceğiz).

6- Çünkü gece kalkışı hem daha etkili, hem de söz bakımından daha sağlamdır.

7- Çünkü gündüz senin için uzun bir meşguliyet vardır.

8- Rabbinin adını an ve bütün gönlünle ona yönel.

9- O, doğunun ve batının Rabbidir. Ondan başka tanrı yoktur. O halde yalnız O'nu vekil tut.

10- Başkalarının diyeceklerine sabret, güzellikle onlardan ayrıl.

11- O yalanlayıcı zevk ve refah sahiplerini bana bırak, onlara biraz mühlet ver.

12- Zira bizim yanımızda bukağılar var, bir cehennem var.

13- Boğaza duran bir yiyecek, elem verici bir azap var.

14. O gün yer ve dağlar sarsılacak, dağlar erimiş bir kum yığınına dönecek.

15. Doğrusu biz size tanıklık edecek bir elçi gönderdik. Nitekim Firavun'a da bir elçi göndermiştik.

16. Firavun o elçiye isyan etmişti. Biz de onu ağır bir yakalayışla yakaladık.

17. Peki inkâr ederseniz, çocukları ihtiyarlatacak o günden (kıyamet gününden) kendinizi nasıl kurtaracaksınız?

18. O günün dehşetinden gök yarılır. Allab'ın sözü kesinlikle gerçekleşmiştir.

19. İşte bu bir öğüttür. Artık dileyen Rabbine bir yol tutar.

الْمُزَّمِّلُ Müzemmil, tefe'ul bâbından etken ism-i fail (ortaç) olup aslı "mütezemmil"dir. Tâ harfi zâ harfine çevrilmiştir. "**Örtüsüne bürünüp örtünen**" demektir ki kendisi örtünmüş veya başkası tarafından örtülmüş olabilir. Bunun büyük bir olay karşısında başını içine çekmek, gizlenmek, kaçınmak, rahata meyletmek gibi kinaye mânâları da olabilir. Nitekim Râgıb, istiare yoluyla, işe pek önem vermeyen, kısa davranan mânâsına kinaye ve taşlama olduğunu söylemiştir.

Tezemmül mastarının üç harfli kökü olan "zeml" kelimesinin birçok anlamı vardır. Mesela, zeml ve zemelân; at, davar gibi hayvanların neşe ve cünbüşle bir tür yürüyüşü demektir. Yine zeml, atın terkisine birisini almak, yük yüklemek mânâsına gelir. Zemîl ve ziml, binicinin arkasına oturan, arkadaş; zümle de çok

yoldaş topluluğu demektir. Bu bakımdan "tezemmül" kelimesi bunların herhangi birinden türetilerek bu bâba nakledilmiş olabilir. Fakat özellikle bilinen ve duyulan mânâsının, "elbiseye bürünüp örtünmek" olduğu açıklanıyor. Bir de müzzemmil, yük yüklemek mânâsına gelen zeml'den türetilerek "yükü yüklenen" mânâsına olduğu söylenmiştir.

يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ *"Ey örtünen!"* hitabı, ilk önce Hz. Peygamber (s.a.v)'i dikkatli ve uyanık olmaya davettir. Bazıları işin öneminden dolayı bunun "ne yatıyorsun? Niye gizleniyorsun? Niye zayıf davranıyorsun? Kalk" gibi bir tür taşlama ve azarlama biçiminde bir şiddet hitabı olduğunu; bazıları da "gönül okşama" mânâsıyla bir teşvik ve gayrete getirme hitabı olduğunu söylemişler ve böyle olmasının peygamberlik makamına daha uygun olacağını düşünmüşlerdir.

Ebu Hayyân'ın yazdığına göre Süheylî şöyle demiştir: Müzzemmil ismi, Hz. Peygamber (s.a.v)'in öteden beri tanınageldiği isimlerden biri değildir. Müzzemmil ismi, ancak bu hitap sırasında bulunduğu bir durumdan kaynaklanmıştır. Arap, birisine sitem etmeksizin onun gönlünü okşamak istediği zaman bulunduğu durumu anlatan bir kelimeden türemiş isimle seslenir. Nitekim Hz. Ali (r.a) toprak üzerinde uyumuş ve böğrüne toprak yapışmış olduğu bir sırada, Hz. Peygamber (s.a.v) ona: قُمْ يَا أَبَا التُّرَابِ "Kalk ey toprağın babası!" diye hitap ederek onun gönlünü okşadığını anlatmıştır. İşte يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ hitabında da böyle bir yakınlık kurma ve gönül alma vardır.(1) Bu açıklamanın en sağlam olarak ifade ettiği gerçek, Hz. Peygamber (s.a.v) hakkında müzzemmil isminin daha önce bilinen bir isim olmayıp ancak bu hitap sırasındaki durumunu gösteren bir niteleme ve gönül okşama olduğunu bildirmesidir. Fakat gönül okşama tabirinin görünen anlamına göre, "kalk" emrinin böyle bir lâtifeden sonra söylenmiş olması, bu emrin vücub, yani gereklilik ifade etmesine uygun düşmez.

Bu işin güzel ve hoş görülen bir iş olarak düşünülmesini gerektirir. Bu görüşte olanlar bulunmakla beraber bu anlayış, peygamberlik görevinin başlamasının önemi, إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا *"Biz senin üzerine ağır bir söz bırakacağız."*(Müzzemmil, 73/5) sözünün ağırlığı karşısında hafif görünür. Allah tarafından Hz. Muhammed (s.a.v)'in zatını peygamberlik makamına yükseltmek üzere "kalk" emrini vermek için gelen bu sesi, başlangıçta şiddetli bir uyarı olarak anlamak, lâtife gibi anlamaktan daha çok yüksek bir edebi anlayışla peygamberliğin şan ve şerefine hürmeti ifade eder.

---

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 360.

Peygamberin bu seslenişi duyduğu sırada bulunduğu örtünme hali ne idi? Niçin idi? Bunun birkaç şekilde yorumu yapılmıştır:

BİRİNCİSİ, Âlimlerin çoğu bunun yukarıda açıklandığı üzere زَمِّلُونِى زَمِّلُونِى *"Beni örtün, beni örtün"* diyerek örtünüp yatmış olması hali, bunun sebebinin de Hira mağarasında gördüğü meleğin ve aldığı vahyin şiddetinden duyduğu korku ve heyecan olduğu, bazı rivayette de Kureyş'in Darunnedve'deki sözlerinden duyduğu üzüntü olduğunu söylemişlerdir. Bu hal içinde Peygamber'in yalnızlığını gidermek ve gönlünü okşamanın tam zamanında yetişen ilâhî bir yardım olduğunda şüphe olmamakla beraber, bunun biraz sonra yapılacak daha yüksek bir uyanışa davetten önce şiddetli bir destek olması her halde daha kuvvetli bir yardım ve imdat olur. Bu hal içinde Peygamber'in örtündüğü ne idi. Bazıları bunun bir kadife, yani saçaklı bir Acem keçesi olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da Hz. Hatice'nin "mırt" tabir edilen büyük bir yün elbisesi, ihramı veya battaniyesi demişlerdir ki, ikisi arasında bir fark olmasa gerektir.

İKİNCİSİ, Katâde demiştir ki, Hz. Peygamber (s.a.v) namazı için elbisesine bürünmüştü. Ferrâ ve İbnü Cerir bunu tercih etmişlerdir. Bu durumda, "ey örtüsüne bürünen!" diye yapılan hitap sadece teşvik için olmuş olur. Gerçi burada "kalk" emrinden önce namaz için bir emir bulunduğu bilinmektedir. Fakat İbnü Cerir, "Hz. Peygamber (s.a.v) geceleri namaz kılardı, işitenler de gelip ona katılmaya başlamışlar, bir cemaat oluşmuştu. Allah'ın Resulü (s.a.v) onların toplanmasını pek uygun görmeyip devam edememelerinden ve bu namazın farz kılınmasından sakınmıştı. "Ey insanlar! Yapabileceğiniz amellere girişin. Siz amelden usanmadıkça yüce Allah sevaptan usanmaz. Amellerin hayırlısı ise devamlı olanıdır"[1] diye nasihat etmişti. Devam edenler devam ediyordu. يَٓا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ âyeti indi, farz kılındı."[2] diye Hz. Aişe'den gelen bir rivayeti kitabına almıştır. Resulullah (s.a.v)'ın Hira mağarasında inzivaya çekilip ibadet ettiği de sahih kitaplarda rivayet edilmiştir.

ÜÇÜNCÜSÜ, İkrime, "Müzzemmil, yük yüklemek mânâsına gelen "ziml" kökünden türetilen ve "büyük yük, yüklenen" mânâsından mecaz olarak, يَٓا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ "Ey Peygamberlik yükünü yüklenen!" demek olduğunu söylemiştir ki, güzel bir mânâdır.

---

(1) Buhârî, İman, 32, Teheccüd 18, Savm, 52, Libas, 43, Müsafirin, 215, 221, Sıyam, 177; Ebu Davud, Tatavvu, 27; Nesaî, Kıble, 13, Kıyamü'l-leyl, İman, 29; İbn Mâce, Zühd, 28; Muvatta, Salatü'l-leyl, 4; Ahmed b. Hanbel, VI, 40, 51, 61, 84, 122, 189, 199, 212, 231, 233, 241, 244, 250, 268

(2) et-Taberi, a.g.e., XXIX, 78.

Bu üç görüşe göre, bu âyetin inmesinden itibaren Peygamber (s.a.v)'e müzzemmil ismiyle hitapta şu mânâlardan birisinin düşünülmesi gerekir. Birinci mânâ, زَمِّلُونِى زَمِّلُونِى *"Beni örtün, beni örtün"* diyen; ikincisi, "ey namaz kılmak, ibadet etmek için giyinip hazırlanan"; üçüncüsü, "ey nebilik ve resullük yükünü yüklenen," قُمِ اللَّيْلَ **gece kıyam et kalk.** Gece kıyam yani kalkış, maksada göre kapsamlı mânâlar ifade eder. Burada sözün devamında "Kur'ân'ı yavaş oku", "rabbının ismini zikret" ve "Rabbine yönel" gibi sözlerin gelmesinden anlaşıldığına göre, maksat, ibadet için kalkmaktır. Tefsirciler bunun "namaza kalk" demek olduğunu açıklıyorlar ki bunun iki izah şekli vardır. Birisi, قُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ "namaza kalk" takdirinde olması; birisi de "kıyam" tabirinin doğrudan doğruya namaz mânâsına olmasıdır. Onun için "kıyam-ı leyl" sözü, "gece namazı"nı ifade etmekte şer'î örf olmuştur. Devamlı ibadet eden kimseye "gece kaim, gündüz saim", yani "gece namaz kılar, gündüz oruç tutar" denilir. Gece kaim olmak, yatmazdan önce de, uyuyup sonra kalkmak suretiyle de olabilir. İkincisine teheccüd denilir. "Gece kalk" dediğimizde bizim dilimizde uykudan kalkmak anlaşılırsa da "gece kaim ol" sözü her iki mânâya da gelebilir. Burada açık olan budur.

İslâm'da beş vakit namaz farz kılınmazdan önce başlangıçta Peygamber'e bu emirle gece namazı farz kılınmış olup Peygamber (s.a.v) ve ashabının Ramazan'da olduğu gibi her gece uzun uzadıya namaz kıldıkları, sonra bu sûrenin sonunda gelecek olan ... إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ *"Rabbın biliyor ki sen kalkıyorsun.."* âyetiyle miktarı değiştirilip hafifletildiği; bazılarının görüşüne göre bundan maksadın teheccüd olduğu ve beş vakit namaz farz kılındıktan sonra teheccüdün vacipliğinin ümmet hakkında kaldırıldığı, Peygamber (s.a.v) hakkında da وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ *"Gecenin bir kısmında da sana mahsus bir nafile kılmak için uyan."*(İsra, 17/79) emrinin yürürlükte olduğu açıklanıyor.

Bazılarının görüşüne göre ise gece namazının vacip oluşu hiç kaldırılmamış, ancak hafifletilmiştir. Diğer bazıları ise bu ilk قُمِ اللَّيْلَ *"gece kâim ol"* emrinin farz için olmayıp mendub olmak suretiyle bir emir olduğu, "yarım" veya "daha az" veya "daha çok" diye miktar hakkında bir tercih hakkı tanınmasının bunu gösterdiği ve dolayısıyla teheccüdün ne başta, ne sonda, ne Peygamber (s.a.v)'e, ne de ümmete farz kılınmadığı görüşünü benimsemişlerdir.

إِلَّا قَلِيلًا **Birazı müstesna,** birazı hariç, yani gecenin birazı dışında kalk. Ne kadar? نِصْفَهُ **Gecenin yarısı** أَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا **yahut ondan biraz eksilt** yarısından az kalk, ama bu eksiltme yarının yarısından, yani gecenin dörtte birinden fazla

olmasın, en aşağı dörtte biri kadar kalk. Çünkü dörtte birinden aşağı eksiltmek, yarısının yarısından az değil, çok olmuş olur. أَوْ زِدْ عَلَيْهِ **Yahut onu artır** yarısından fazla kıl ki bu da üçte ikisi, nihayet dörtte üçü kadar olabilir.

Burada yarım, eksik ve fazla, gecenin birazının dışında kalan kalkılacak kısmının veya istisna edilen kalkılmayacak olan az kısmının açıklaması olabilir. Gerek müstesna minh gerek müstesna hangi taraftan düşünülürse düşünülsün sonuç aynı olur. Çünkü bir taraf eksilince diğeri ona karşılık aynı oranda artar. Birisi arttıkça diğeri aynı oranda eksilir. Şu kadar var ki, eksiltme ve artırma muhataba nisbet edilmiş yani ona "artır" ve "eksilt" denilmiş olduğundan "kalkmak" gibi bunların da onun fiili olması gerekir. Bu ise, bunların kalkılmayacak olan istisna edilmiş azını değil, kalkılacak olan gece müddetini açıklamak olduğunu hissettirir. Bu karineye (ipucuna) göre, Ebussuud'un dediği gibi نِصْفَهُ "onun yarısını sözünün tamlamada geçen zamirin yerini tutmuş olduğu "müstesna minh olan gece"den bedel olarak kıyam süresinin açıklaması olduğu ortadadır. أَوِ انْقُصْ *Veya eksilt* ve أَوْزِدْ *veya artır* fiilleri de قُمْ *kalk* emrine bağlanmıştır. Bu suretle istisna edilen birinci قَلِيلًا de dolayısıyle buna karşılık beyan edilmiş olarak gecenin yarım, üçte bir veya çeyrek veya üçte iki veya üç çeyreğine kadar olan süresini kapsayabilir. Bunun hepsi, müstesna minh olan gecenin tamamından az olmakla beraber bazısında istisna edilen, geri kalandan az olsa da, bazısında eşit veya çok olmuş olur. İstisnalarda, istisna edilip çıkarılanın bütüne eşit olmamak üzere kalandan az veya çok olması caizdir.Fakat istisnanın doğal durumuna göre çıkanın kalandan az olacağı açık olup kurala uygun olan da budur. Bunun aksi yapıldığı zaman bir esprisi olmak gerekir. Burada önce genel kurala uygun olmak üzere, إِلَّا قَلِيلًا "azı hariç" denilerek geceden bir kısmı istisna edilmiştir. Bununla beraber o istisna edilen az'ın geri kalanlara eşit ve ondan çok olabileceği de anlatılmıştır. Bunda başlıca üç incelik vardır:

BİRİNCİSİ, her şeyden önce, istisna edilen şeyin az olması kuralına dikkat çekmek.

İKİNCİSİ, istisna edilen şeyin kural dışı olarak, geri kalana eşit veya ondan çok olması caiz ise de, gece kalkma süresinin yarıyı geçmesinin daha iyi olacağına işaret.

ÜÇÜNCÜSÜ, uyku ve gaflet içinde geçen süre, nicelik itibarıyla yarısından çok olsa da, kıymet ve nitelik itibarıyla az; zikir ve ibadetle geçen süre, diğerinden az da olsa çok demek olacağına işaret.

İşte bu üç nükteyi göstermek için önce إلا قليلا "gecenin azı hariç" denilerek gecenin azı istisna edilmiş, sonra da bu azın eşit veya az ya da çok olabileceği, bununla beraber her ne olsa az demek olacağı anlatılmak üzere âyet bu beyan üslubu ile gelmiştir. Bu üç miktardan birini seçme arasında serbest bırakma, durumun gereğine veya gecelerin uzun ve kısa olması takdirlerine göre en uygununu seçmek için demek olur. Bunlar içinde çeyreğe kadar azı kesin, dolayısıyla farz, fazlası nafilelik ifade eder. O suretle kalk وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْتِيلًا *"Ve Kur'ân'ı yavaş yavaş oku."*

TERTÎL, bir şeyi güzel, düzgün ve tertip ile kusursuz bir şekilde açık açık, hakkını vererek açıklamaktır. Aralarında çok değil, biraz açıklık bulunmakla beraber gayet güzel bir düzgünlükte görülen ön dişlere ثَغْرٌ رَتَلٌ derler. Sözü de öyle tane tane, yavaş yavaş, ara vererek ve güzel sıralama ve ifadeyle söylemeye de "tertîl-i kelâm" derler. Kur'ân'ın tertili de böyle her harfinin, edasının, tertibinin, mânâsının hakkını doyura doyura vererek okunmasıdır. Burada رَتِّلْ emrinden sonra تَرْتِيلًا mastarıyla vurgu yapılması da bu tertîlin en güzel şekilde olmasının arandığını gösterir. Bir söz aslında ne kadar güzel olursa olsun gereği gibi güzel okunmayınca güzelliği kalmaz. Güzel okumasını bilmeyenler güzel sözleri berbat ederler. Sözün tertîl ile güzel söylenmesi ve okunması ise sade ses güzelliği ile gelişi güzel eze büze şarkı gibi okumak, saz teli gibi sade ses üzerinde yürümek kabilinden bir musikî işi değildir. Kelimelerin dizilişinin mânâ ile uyum sağlaması ve dilin fesahat ve belağatı hakkıyla gözetilerek ruhî ve manevî bir uygunlukla, yerine göre şiddetli, yerine göre yumuşak, yerine göre uzun, yerine göre kısa okuma, yerine göre ğunne, yerine göre izhar, yerine göre ihfa, yerine göre iklâb, yerine göre vasıl, yerine göre sekit veya vakıf; kısacası bütün maksat, mânâyı duymak ve mümkün olduğu kadar duyurmak olmak üzere tecvid ile okuma işidir. Bunun için Kur'ân okurken tertîl ve tecvid gerekir. Tecvid de, kaf çatlatmak derdiyle, çatlatmaktaki mânâyı kaybetmek değildir.

Tecvid ve Kıraêt ilmi kitaplarında Kur'ân kırâeti üç mertebe üzerine sınıflandırılmıştır:[1] Bunlar tahkîk, tedvir ve hadr'dır.

---

(1) Kur'ân'ın nasıl okunacağına gelince; kuşkusuz Allah kelâmı tahkîk, hadr ve bu iki hal arasında orta hal olan tedvir ile, Arap nağme ve sesleriyle tertil ve tecvid üzere, elden geldiği kadar sesi ve lâfzı güzelleştirerek okunur.

Tedvîr; tahkik ve hadr durumları arasında bir orta halden ibarettir. Medd-i munfasılı rivayet edip onu tam uzatmayan bir çok imamdan gelen de budur. Bu diğer Kurranın da mezhebi olup imamların hepsince sahih bulunmuştur. Eda ehlinin çoğunluğu nazarında tercih gören budur. (İbnül-Cezerî, en-Neşr fi'l-Kırâeti'l-aşr, I, 205-207)'den naklen. (Müellif)

Tahkik, munfasıl meddi dört veya beş elif miktarı çekecek şekilde gayet ağır bir ahenk ile okumaktır.

Tedvir, iki veya üç elif miktarı çekecek şekilde orta halde okumaktır.

Hadr de tabii med gibi bir elif miktarı çekecek şekilde hızlı okumaktır.

Bir elif iki fetha miktarı demek olduğuna göre, bir harekenin belli olacak şekilde okunuşundaki ilk ses, âhenk süresinin hızlılık ve ağırlığına göre, her kırâetin şifresini teşkil eder. Asım, Hamze, Nafi'den Verş kırâetleri tahkik; İbnü Amir, Kisâi kırâetleri tedvir; diğerleri hadr tarzındadır. Fakat bunların hiçbirinde bir harf veya harekenin hakkı çiğnenecek şekilde okunmak caiz olamayacağı için, asıl mânâsıyla tertil kırâetlerin hepsinde şarttır. Kırâetleri böyle hadr ve tedvir şeklinde kısımlara ayırmaya cevaz veren ise gelecek olan فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ *"Kur'ân'dan size kolay geleni okuyun."* emridir.

Görülüyor ki bu âyette geçen "Kur'ân'ı tertil üzere oku." sözü, gece kalkmaktan ilk maksadın bu olduğunu gösterir. Bu ise Kur'ân'ı namazda ve namaz dışında okumak, onu okutup öğreterek başkalarına ulaştırmak mânâlarını kapsayabilirse de, ayakta okunması örfe göre namazda okunmasıdır.

Bir de bu âyet, bu sûre indiği sırada Kur'ân'dan daha önce bazı şeylerin inmiş bulunduğunu gösterir. Fakat henüz çok bir şey inmemiş olması nedeniyle, her gece bu kadar uzun süre kalkıp da Kur'ân'ı tertil üzere okumak, bunun sadece bellemek için değil, namaz kılıp ibadet ederek uygulamasını yapmak için okumaya vesile olduğunu gösterir. Bununla beraber bu gece kalkışının ve Kur'ân'ı tertil üzere okumanın asıl maksat olmayıp hazırlık mahiyetinde bir giriş olduğu açıklanmak üzere buyruluyor ki, اِنَّا سَنُلْقٖى عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقٖيلًا **Çünkü biz sana ağır bir söz indireceğiz.** Dayanılması, uygulama ve yerine getirilmesi çok zor olan büyük bir kelâmı üzerine indirip tatbikini ve uygulamasını sana emredeceğiz. Bu söz, ağır yükümlülükleri ve sorumlulukları kapsayan ve savulması ve geri çevrilmesi mümkün olmayan Kur'ân ile Peygamberlik emri, indirilmesi de onun vahyidir. Hz. Peygamber (s.a.v)'e vahiy inerken o kadar ağır ve şidddetli gelirdi ki, derhal yüzü değişirdi. Nitekim Hz. Aişe demiştir ki: Gayet soğuk bir günde vahiy inerken baktım, açılırken alnından ter fışkırıyordu. Aynı şekilde Veda Haccı sırasında Arafat'da "Gadba" adlı devesinin üzerinde iken vahiy gelince ağırlıktan deve çöke kalmıştı.(1) Vahy ve onun inişi böyle maddi olarak bile bir ağırlık ve baskı ile geldiği gibi mânâsındaki hükümlerin ve ahlâk ku-

(1) Buhârî, Bedü'l-vahy, 2; Tirmizî, Menakib, 7; Nesaî, İftitah, 37; Muvatta, Kur'an, 7.

callarının icra ve uygulaması da nice zorlukları beraberinde getiren ağırlıkları kapsar. Kur'ân'ı okumak kolay olsa da onunla amel etmek zordur. Sonra, terazide ecri ve mükâfatı da ağırdır.

İşte önce gece kalkmak ve Kur'ân okumakla emir, bu cümleden olmak üzere gelecek olan ağır emirlerin uygulanabilmesine imkan ve yetenek kazanmak üzere nefisleri terbiye etmek ve nefsi yenme gayretlerini geliştirip kuvvetlendirmek için hazırlık mahiyetinde çalışmadır. Bunun gündüz yapılmayıp da geceden başlamasının sebep ve hikmeti büyüktür. إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ **Çünkü gece nâşiesi** yani gece yetişen nefis, veya gece meydana gelen olay veya gece neşesi ve olayı, هِيَ أَشَدُّ وَطْأً *"Daha baskın, daha samimidir."*

VATI', lügatte; basmak, çiğnemek, yumuşatıp döşemek, hazırlamak, uydurmak, yani uygun hale koymak ve uygunluk mânâlarında mastardır. Bir de tümseklikler arasında basık ve engin yere denir.

Ebu Amr ve İbnü Amir kırâetlerinde vav'ın kesri ve ta'nın fethasıyla ve uzatarak وِطَاءً okunur. Bununla aynı baptan mastar olan "muvatae", uygunluk, uyuşma demektir. Yani, gece yapılan amel daha baskın, daha samimi yahut kalp ve vicdana daha uygun demektir. Gece sessizlik ve her şeyden ayrılma zamanı olduğu için, uyanık olanların gözü gönlüne daha uygun ve gündüzleyin çeşitli engeller ve meşgaleler içinde duyulamıyacak olayları duymak için keşfi daha açık ve gösterişten, başkalarının bakısından kurtulmuş olarak ihlaslı davranmaya daha uygun yahut daha keskin, daha dokunaklıdır.

وَأَقْوَمُ قِيلًا **Ve deyişce, söyleyiş ve anlayış açısından daha sağlanıdır.** Söz daha iyi söylenir ve duyulur, gürültüler kesilmiş bulunacağı için okuma ve düşünme, inceleme ve zikir, söylenen ve dinlenen söz daha sağlam olur. إِنَّ لَكَ فِى النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا **Çünkü senin için gündüzün uzun bir yüzüş var.** Burada sebh, yani yüzmek iki şekilde tefsir edilmiştir:

BİRİSİ, Gündüzün yer yüzünde hareket; insanı meşgul edecek, okumaya ve ibadete engel işler vardır. Bunların arasında, geceki huzur ve neşe bulunmaz demektir.

İKİNCİSİ de diğer ihtiyaçlarını ve önemli işlerini görecek uygun bir zaman vardır, demek olur.

ÜÇÜNCÜ bir mânâ da, kalkmakla emrolunduğun bu gecenin bir gündüzü gelecektir ki sen o zaman uzun bir paklığa ve temizliğe ereceksin mânâsında gelecek için bir müjde olur. وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ *"Ve açtığı sıra o sabaha andol-*

sun. "(Müddessir, 74/34) âyetinde olduğu gibi. İşte bu iç ve dış sebeplerden dolayı ilerisi için hazırlanmak üzere gece kalk ve tertil ile Kur'ân oku وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ **ve Rabbının ismini an.** Gece ve gündüz onu an. "Sübhanallah","Lâilahe illallah" "Allahû Ekber" demek, Allah'ı ululamak, namaz kılmak, Kur'ân okumak, ilim öğretmek, Allah için öğüt verip yol göstermek gibi Resulullah (s.a.v)'ın gece ve gündüz bütün saatlerinde meşgul olduğu şeyler buna dahildir. وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيلاً *"Tam anlamıyla ona yönel"* Kendini her şeyden çekerek Rabbına çekil, samimi bir şekilde onun emir ve itaatı ile meşgul ol. İçinde yüzdüğün dünya meşgale ve maksatları, alakası gönlünü asla işgal etmesin.

TEBETTÜL, lügatte, kesmek demektir. Nitekim her şeyle ilgisini kesip Allah'a ibadet ettiği için Hz. Meryem'e "betûl" denilmiştir. Erkeklere karşı istek ve arzu duymayan kadına da betûl denir.

TEBTÎL, iyice ve tamamen kesmek; tebettül ise çalışarak kesilip çekilmektir. Râzi şöyle der: وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبَتُّلاً veya بَتِّلْ نَفْسَكَ تَبْتِيلاً buyurulmayıp وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيلاً buyurulması ince bir mânâyı ifade eder. Şöyle ki, asıl maksat, herşeyden kesilip Allah'a dönmektir. Tebtilde ise, Allah'a yönelmek için bir iş yapma mânâsı vardır. Bir işle meşgul olan kendini tamamen Allah'a vermiş olamaz. Zira Allah'tan başkasıyla meşgul olan, Allah için herşeyden ilgisini kesmiş olmaz. Fakat "tebettül"ün yani Allah'a çekilmenin meydana gelebilmesi için de önce "tebtîl" yani kendini her şeyden çekmek gerekir. Nitekim bir âyette, وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا *"Uğrumuzda cihat edenlere gelince, elbette biz onları yollarımıza hidayet ederiz."*(Ankebut, 29/69) buyurulmuştur. Onun için, yüce Allah önce asıl gaye olan "Allah'a yönelme"yi, sonra da onun şartı olan "bu iş için çalışma" yı zikretmiştir.(1)

"Rabbinin ismini zikret ve ona yönel" denilmek suretiyle zikrin ve yönelmenin Rab ismine bağlanması da önce, yaratılanlardan ve kullardan ilgiyi kesip yüce Allah'ın ilâhlık hükümlerini, kendi içimizdeki ve dışımızdaki idare şeklini ve tasarrufundaki sırları düşünmeye dalmak; ikinci olarak da işten o işi yapana, hükümden o hükmü verene nefsi teslim etmek mânâsına işarettir. Bu nedenle açıklama yapılarak buyruluyor ki, o senin Rabb'ın رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ **bütün doğu ve batının Rabbidir** Âlemlerin Rabbidir. Âlemde gerek parlayan gerek sönen her şeyin her hususta Rabbi, yöneticisi, terbiye edicisi, maliki odur. Parlatan o, söndüren de odur. Herkes gerek bilsin gerek bilmesin bütün âlem onun ilâhlığı altındadır. لاَ اِلَهَ اِلاَّ هُوَ **O'ndan başka ilâh yoktur.** Tam bir sevgiyle sevilip, gönül verilecek ve ibadet edilecek, emrine boyun eğilecek ondan başka ilâh

yoktur. İbadet edilecek varlık ancak odur. Akılların kavrayabildiği ve kavrayamadığı bütün emellere arzulara hakim olan ancak odur. Başkasından ummak boşunadır. Rablık da onun, ilâhlık da onundur. فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا **Onun için, ancak onu vekil tut,** bütün işlerini onun görmesini iste. Şuurlu dileklerin hepsinde onun emir ve hükmü doğrultusunda yürü, ona dayan. Ne senin kendinin ne de başkalarının arzusuna göre yürüme. Onun her hususta irade ve gücü geçerlidir. Oysa onun hükmüne uymayan her düşünce ve emel batıl ve geçersizdir. O senin bütün işlerini iyileştirmeye ve düzeltmeye, sana düşmanlık edecek olanların hakkından gelmeye yeter.

İnsanların en önemli işleri asıl olarak sadece iki durumla sınırlandırılmıştır. Birisi Allah ile olan muamelelerin nasıl olacağı, birisi de yaratıklarla olan muamelelerin nasıl olacağıdır. Birinci kısım daha önemli olduğu için sûrenin başından buraya kadar onunla ilgili esaslar açıklandıktan sonra, ikinci kısım için de buyruluyor ki;

Onu vekil tut وَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ **ve başkalarının diyeceklerine sabret** وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا **ve onları bir hecr-i cemil ile terket,** şimdilik hallerine bırak.

HECR-İ CEMİL, kalben ve fikren onlardan uzak durup yaptıkları işlerde onlara uymamakla beraber kötülüklerine karşılık vermeye kalkışmayıp hoşgörü, idare ve güzel ahlâk ile güzel bir muhalefet yapmaktır. Bunun benzeri, فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ *"Onun için sen kendilerine aldırma, onlara öğüt ver."*(Nisa, 4/63) وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ *"Ve cahillerden yüz çevir."*(A'râf, 7/199) *"Onlardan yüz çevir."* (En'âm, 6/68) ve سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ *"Bizden yana her bakımdan selamette olunuz. Biz cahillik edenleri aramayız."* (Kasas, 28/55) âyetleridir. Râzi der ki: Bir kısım tefsirciler bu âyetin "savaş" emrinden önce inip sonra savaş emri ile hükmünün kaldırıldığı görüşünü benimsemişlerdir. Diğer bazı âlimler ise, bunun kabul edilmeye daha çok vesile olan şeyler hususunda Allah'ın iznine tutunmak olduğunu ve bu gibi hususların hükmünün kaldırılamıyacağını söylemişlerdir ki, en sahih olan da budur"(1)

Ama onlar kötülüklerinde devam edip gitsinler mi? diye kalbe bir sıkıntı ve şüphe gelmemek ve bunun kesinlikle geçici olacağı anlatılmak için de buyruluyor ki, وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهِّلْهُمْ قَلِيلًا **ve bana bırak o nimetler içinde zevk sürerek rahat yaşamak isteyen bolluk içindeki inkârcıları ve mühlet ver onlara biraz.** Keşşâf'ın açıkladığına göre "na'me", Fatiha'da geçtiği gibi bolluk ve

---

(1) Fahrûr- Razî, a.g.e, 180

nimet içinde yaşama; ni'me, nimet vermek; nu'me ise, sevinç ve neşe mânâsınadır.[1] أولى النعمة *"Refah sahipleri, zevkine düşkün kimseler"* demektir ki, Kureyş'in ileri gelenleri böyle idi. Dilimizde de bilindiği gibi "sen onu bana bırak" demek, "ben onun tamamen hakkından gelirim" demektir. Yani, "sen yorulma, merak etme, onları sedece bana bırak ve acele etme, onlara çok değil biraz mühlet ver, ben onların tam olarak haklarından gelmeye ve cezalarını vermeye yeterim." إن لدينا **Çünkü bizim yanımızda.** Sende olmayan ve başkalarının yanında bulunmayan أنكالا **nice tomruklar** görülmedik ağır ağır bukağılar وجحيما **ve son derece salgın bir ateş var.** وطعاما ذا غصة **Ve boğaza takılan bir yiyecek,** zakkum, irin, zehirli ve dikenli bitki gibi ki, boğaza girdi mi ne yutulur, ne çıkarılabilir. وعذابا أليما **Ve her acıdan daha elem verici, dayanılmaz bir azap vardır.** Hz. Peygamber (s.a.v)'in bu âyeti okuduğu zaman haykırdığı rivayet edilir.

Hasan Basri bir gün oruçlu iken iftar edeceği sırada kendisine bir yemek getirilmiştir. Tam o anda bu âyet aklına geliverdi, "yemeği kaldırın" dedi. İkinci akşam konuldu, yine hatırana geldi, yine "kaldırın" dedi. Üçüncü akşam yine öyle. Sâbit-i Benânî'ye, Yezid-i Dabbî'ye ve Yahya el-Bekkâ'ya haber verildi, onlar geldiler ve sonunda biraz kavut şerbeti içmeyince bırakmadılar.

Razî şöyle der: Bu dört mertebeyi ruhani cezalar şeklinde yorumlamak da mümkündür: Enkâl, nefsin cismâni ilgiler ve bedensel lezzetler bağına bağlanıp kalmasıdır. Çünkü nefis dünyada bunlara sevgi ve arzu yatkınlığı kazanmış olduğu için bedenden ayrıldıktan sonra hasret ve kaygısı artar, kazanç aletleri harap olmuş kalmamış bulunduğu için, daha evvel elde ettiği meleke ve yatkınlık onun kurtulup da ruh ve huzur âlemine geçmesini engelleyen engeller, tomruklar halini alır. Sonra o ruhani bağlantılardan ruhani ateşler çıkar. Çünkü nefsin bedensel durumlara aşırı meyli ile beraber onları elde etme imkanı bulamaması, bir kimse aradığı şeyi bulamayınca gönlünün yanması gibi, şiddetli bir iç yanmasını gerektirir ki, işte o ikinci mertebe, yani âyette anlatılan "cehim" dir. Sonra da o yoksunluk tasalarını ve ayrılık elemlerini yutmaya uğraşır ki, işte bu da "taâmen zâ gussa"dır. Daha sonra o bu içinde bulunduğu durumlar sebebiyle ilâhî nurun tecellisini görmekten ve mukaddes varlıklar zincirine katılmaktan yoksun kalır ki, bu da hepsinden şiddetli olan "azaben elima"dır.[2] Razi bunları söyledikten sonra özellikle şu hatırlatmayı yapmayı da unutmayıp şöyle der: Sözüm yanlış anlaşılmasın. Ben, âyetten maksat, yalnız bu ruhani

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 177.
(2) Fahrü'r-Razi, a.g.e, XXX, 181.

mânâlardır, demek istemiyorum. Diyorum ki, âyet hem cismani, hem de ruhanî dört mertebenin meydana gelmesini ifade eder. Âyeti her ikisine de yorumlamak imkânsız değildir. Her ne kadar lafız, cismani mertebelere göre hakikat, ruhanî mertebelere göre meşhur ve herkesin bildiği mecaz ise de.(1) Yani genel mecaz ile hakikat ve mecazı bir araya toplamak veya işaret ve delalet sahih olur.

Buna ipucu (karine) da sûrenin başından beri gelen açıklamaların yalnız maddiliğe mahsus olmaması ve elem ve sıkıntıların maddeden çok ruh ile ilgili bir iş olmasıdır. Zira ruh ile ilgisi olmayan bir cansız varlığın yanarken azap çekmesi tasavvur olunamaz.

Bunların ne zaman olacağına gelince, يَوْمَ تَرْجُفُ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ **yerin ve dağların sarsılacağı, ve o sivrilip duran dağların** كَثِيبًا مَهِيلًا **erimiş kum yığınına döneceği gün.** O gün yeryüzü dümdüz olacak. Burada eriyen dağların olacağı anlaşılıyor ki, bu değişimde hepsi sarsılmakla beraber özellikle büyüklerinin yıkılacağına işaret vardır. (Hâkka Sûresi'ne bkz.)

Buraya kadar hitap Peygamber (s.a.v)'e idi. Peygamber'i bu şekilde hazırladıktan sonra, ilk önce âyetlerin iniş sebebi olan Mekke müşrikleri dahil olmak üzere inkârcılara hitap edilerek Hz. Muhammed (s.a.v)'in Peygamber olarak gönderildiğini duyurmak için buyuruluyor ki: اِنَّا اَرْسَلْنَا اِلَيْكُمْ رَسُولًا **Haberiniz olsun, biz size bir elçi gönderdik.** Allah'ın emirlerini size ulaştıracak; شَاهِدًا عَلَيْكُمْ **üzerinize şahit,** kendisine karşı yaptıklarınıza şahit olarak inkârlarınıza, yalanlamalarınıza o kıyamet günü aleyhinizde tanıklık edecek. كَمَا اَرْسَلْنَا اِلَى فِرْعَوْنَ رَسُولًا **Aynı şekilde biz Firavun'a da bir elçi göndermiştik.** O Musa idi. Bu benzetmede üç mânâ vardır.

BİRİSİ, Bakara ve Saff sûrelerinde geçtiği üzere Tevrat'ta Hz. Musa'ya hitaben son Peygamber hakkında "Senin gibi bir elçi" diye haber verilmiş olan elçinin bu elçi olduğunu açıklamaktır.

İKİNCİSİ, o vakit Mekke Cumhuriyeti'ni idare eden müşriklerin Firavun gibi zalim ve zorba olduklarına işarettir.

ÜÇÜNCÜSÜ de netice olan şu korkutmayı anlatmaktır. فَعَصَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ **Ki Firavun o elçiye isyan etti** فَاَخَذْنَاهُ اَخْذًا وَبِيلًا **de biz o Firavun'u korkunç bir tutuşla tutup, alıverdik.** Firavun'un durumu böyle olunca فَكَيْفَ تَتَّقُونَ اِنْ كَفَرْتُمْ **inkâr ettiğiniz takdirde siz nasıl korunabilirsiniz?** يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا **Yeni**

(1) Fahrü'r-Razi, a.g.e, XXX, 181.

doğmuş çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan o günden nasıl korunacaksınız? Bu o kadar korkunç, o kadar şiddetli acı bir gündür. Çünkü "gam ve keder saç ağartır" diye bir darb-ı mesel vardır. Bununla beraber bunda o günün gelmesine, yeni neslin ihtiyarlık çağına girecekleri bir zaman kadar süre bulunduğuna ve kuşaktan kuşağa olacak değişikliklere bir işaret de olabilir. اَلسَّمَٓاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ **O gün sebebiyle gök çatlayacaktır.** O öyle dehşetli bir gün ki yalnız dağlar erimek, çocuklar kocalmakla kalmayacak, o yüksek gök bile yarılıp ayrılacak, ilâhî emir gelip yeni bir âlem kurulacak. Böyle şey olur mu? denilmesin. كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا **Allah'ın vaadi yapılagelmiştir.** اِنَّ هٰذِهِ **İşte (bu hatırlatmaları, bu uyarıları kapsayan) âyetler** تَذْكِرَةٌ **bir tezkire** yani bir öğüt ve nasihat mânâsı taşıyan bir duyurudur. فَمَنْ شَٓاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّهِ سَبِيلًا **Artık dileyen Rabbine bir yol tutar.** O günün şiddet ve dehşetinden korunmak ve Rabbine esenlik içinde ermek için iman, itaat ve güzel amelle Allah'a yaklaşmaya çalışır.

اِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ اَنَّكَ تَقُومُ اَدْنٰى مِنْ ثُلُثَيِ الَّيْلِ
وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَٓائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللّٰهُ يُقَدِّرُ الَّيْلَ
وَالنَّهَارَ عَلِمَ اَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ
مِنَ الْقُرْاٰنِ عَلِمَ اَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضٰى وَاٰخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي
الْاَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاٰخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ
فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَقْرِضُوا اللّٰهَ
قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ
خَيْرًا وَاَعْظَمَ اَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٠﴾

Meâl-i Şerifi

20. Rabbin, senin gecenin üçte ikisinden daha azında, yarısında ve üçte birinde kalktığını, seninle beraber bulunanlardan bir topluluğun da böyle yaptığını biliyor. Gece ve gündüzü Allah takdir eder. O, sizin onu sayamayacağınızı bildi de sizi affetti. Bundan böyle Kur'ân'dan size ne kolay gelirse okuyun. Allah, içinizden hastalar, yeryüzünde gezip Allah'ın lütfunu arayan başka kimseler ve Allah yolunda savaşan daha başka insanlar olacağını bilmiştir. Onun için Kur'ân'dan kolayınıza geldiği kadar okuyun, namazı kılın, zekatı verin ve Allah'a güzel bir borç verin (Hayırlı işlere mal sarfedin). Kendiniz için gönderdiğiniz her iyiliği, Allah katında daha hayırlı ve sevapça daha büyük olarak bulacaksınız. Allah'tan bağış dileyin. Kuşkusuz Allah bağışlayandır, merhamet edendir.

اِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ ***"Senin Rabbin biliyor ki."*** Yukarda geçtiği gibi, bu âyetin sonradan inip sûrenin başındaki "gece kalk" emrini hafifletmiş ve değiştirmiş olduğunda ittifak vardır. Ancak yine Mekke'de mi, yoksa sonradan Medine'de mi indiğinde ve hafifletme ve hükmünü kaldırmanın nasıl olduğunu belirlemede ihtilaf edilmiştir.

Hz. Aişe'den bu âyetin يَا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ قُمِ اللَّيْلَ ***"Ey örtüsüne bürünen! Geceleyin kalk"*** âyetinden sekiz ay sonra inip baştan fariza gibi yazılmış olan gece kalkışı (namazı)nı farza çevirerek fazlasını kaldırmış ve nafile olarak bırakmış olduğuna dair de bir rivayet vardır.(1) Lakin İbnü Cerir'in yazdığı bu rivayetin dış görünüşüne bakılırsa, bütün sûrenin Medine'de inmiş olması gerekiyor. Oysa sûrenin baş kısmının Mekke'de inmiş olduğunda bir ihtilaf görülmüyor.

İbnü Abbas'tan da şöyle rivayet edilmiştir: "Müzzemmil sûresinin başındaki "azı hariç gece kalkıp ibadet et" emri müminlere çok zor geliyordu. Ramazan ayında olduğu gibi geceyi ibadetle geçiriyorlardı. Sonra bu hafifletildi. Yüce Allah merhamet buyurdu da bundan sonra, عَلِمَ اَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضٰى وَاٰخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِى الْاَرْضِ ... فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ *"Allah sizin içinizde hastalar, yeryüzünde gezip Allah'ın lütfunu arayan başka kimseler... olacağını bilmiştir.. ondan kolayınıza geleni okuyun."* âyetini indirdi. Allah'a hamd olsun, genişletti de daraltmadı. Bu sûrenin baş tarafının inişi ile sonunun inişi arasında bir sene oldu."(2)

---

(1) Alûsî, Rûhu'l-meani, XV, 139; Müslim, Müsafirin, 139; Ebu Davud, Tatavvu, 26; Nesâî, Kıyamü'l-leyl, 2; Dârimî, Salat, 165; Ahmed b. Hanbel, VI, 54.

(2) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, VIII, 312.

Katâde'den rivayet edildiğine göre, يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ âyeti indi. İnsanlar bir sene veya iki sene gece ibadeti yaptılar. O derece ki ayakları ve baldırları şişerdi. Nihayet فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ *"Kur'ân'dan kolay geleni okuyun."* âyeti indi de insanlar istirahat etti.(1)

Hasen'den de şöyle rivayet edilmiştir: يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ âyeti inince müslümanlar bir sene gece ibadet ettiler. Kiminin gücü yetti, kiminin yetmedi. Sonra bunun serbest bırakıldığını gösteren âyet indi. Allah'a hamd olsun, farzdan sonra nafile oldu.

Abd b. Humeyd'in Yakub, Ca'fer kanalıyla, Saiyd'den yaptığı rivayette ise yüce Allah Peygamberine يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ âyetini indirdiğinde Peygamber (s.a.v) bu hal üzere on sene kaldı. Gece Allah'ın emrettiği şekilde kalkardı, ashabından bir grup da onunla beraber gece ibadet ederlerdi. Yüce Allah on seneden sonra, إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ *"Muhakkak Rabb'ın biliyor"* diye başlayan bu âyeti وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ *"Ve namazı kılın"* bölümüne kadar indirdi. On seneden sonra, bu emri hafifletti.

Bazıları da bu إِنَّ رَبَّكَ âyetinin Medine'de inmiş olduğu görüşündedirler. Ebu Hayyan buna çoğunluğun görüşü demiş ise de öyle görünmüyor. Deniliyor ki bu âyetin Medine'de indiğini söyleyenler, bu âyette وَآتُوا الزَّكٰوةَ *"zekâtı verin"* emrinin bulunmasını göz önüne almışlar. "Zekât Medine'de farz kılınmış olduğu için bu âyetin de Medine'de inmiş olması gerekir." demişlerdir. Buna cevap olarak da, "Medine'de farz kılınan asıl zekât olmayıp, Berae sûresi âyeti gereğince harcanacak yerlerin ve hisselerin belirlenmesi" olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Mekke'de inen sûrelerde de asıl olarak zekâtla ilgili âyetler bulunduğu inkâr edilemez. Bizim kanaatımıza göre bu âyetin Medine'de inmiş olduğunu andıran bir ipucu daha vardır. Bu da, وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ *"Diğerleri de Allah yolunda savaşacaklar."* bölümüdür. Zira bunda Allah yolunda savaşa izin mânâsı vardır. Oysa savaş izninin Medine'de verildiğinde ittifak vardır. Gerçi burada "savaş edin" veya "savaşa izinlisiniz" denilmiyor. "Savaşacaklar" veya "savaş edenler olacak" diye haber veriliyor. Geleceğe ait olsa da, derhal neshedilmenin sebeplerinden sayılması ve açıkça söz konusu edilmesi, savaşa hazırlanmayı sağlama mânâsında bir izne delalet etmiyor da değil. Halbuki bunun dışında Mekke'de inen herhangi bir âyette savaştan açıkça söz edilmemiş olması göz önüne alınırsa, bu âyetin Medine'de inmiş olması, bize bu âyette "zekât verin" bölümünün bulunmasından daha açık görünüyor. Tefsirciler ise bundan söz et-

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, VIII, 313.

nıemiş, yalnız zekât emri dolayısıyle ihtilafı nakletmişlerdir. Bütün bunları düşünüp inceledikten sonra şu kanaat meydana geliyor ki, bu âyetin hepsi değilse bile, en azından bir iki cümlesi Medine'de inmiş olmalıdır. Bununla beraber, hangisi olursa olsun, bu âyet, sûrenin başındaki "gece kalk" emrinin şiddetini, miktarını hafifletmiştir. Beş vakit namaz farz kılındıktan sonra akşam ve yatsı, gece ibadetinin bir parçası olarak kalmış ve teheccüd namazının vacipliği nafileye dönüşmüştür.

Buyuruluyor ki: Gerçekte Rabb'in biliyor ki اَنَّكَ تَقُومُ اَدْنٰى مِنْ ثُلُثَيِ الَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ **kuşkusuz sen, gecenin üçte ikisine yakın bir kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçiriyorsun.** Demek ki, gece ibadetin en uzun süresi, اَوْزِدْ "veya yarıyı biraz artır" âyetinden anlaşıldığı gibi üçte ikiden biraz eksik; ortası, gecenin yarısı; en azı da اَوِ انْقُصْ "veya yarıdan biraz eksilt" âyetinin gösterdiği gibi, üçte bir oluyordu. Bu kırâette نِصْفَهُ وَثُلُثَهُ lâfızları mansub olarak اَدْنٰى kelimesine bağlanmıştır.

EDNÂ, yakın veya en az demektir. Nâfi, Ebu Amr, İbnü Âmir, Ebu Cafer ve Yakub kırâetlerinde ise, نِصْفَهُ وَثُلُثَهُ kelimeleri ثُلُثَيْ kelimesine bağlanarak نِصْفِهِ وَثُلُثِهِ şeklinde mecrur okunur. Buna göre mânâ, "sen gecenin üçte ikisinden, yarısından ve üçte birinden az kalkıyorsun" demek olur. Bu durumda gece yapılan ibadetin en uzun süresi üçte ikiden az, yarım veya biraz fazla; ortası yarımdan az üçte bir; en azı da üçte birden az, dörtte bir kadardır. Şu halde oniki saatlik bir geceden en az üç veya dört saat; ortası dört veya beş saat; en fazlası da altı veya yedi saat kalkılıyormuş demek olur. وَطَٓائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ **Sen de kalkıyorsun, seninle beraber olanlardan bir grup da.** Yani ashabından bir cemaat da kalkıyor. Demek ki, hepsi değil, demek ki hepsine farz değildi veya hepsi dayanamıyordu. وَاللّٰهُ يُقَدِّرُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ **Geceyi de gündüzü de Allah takdir eder.** İkisinin de gerçek miktarını ancak o biçer ve o bilir. O, bütün zamanı bilir.

عَلِمَ **Başlangıcı olmayan ilmiyle bilmiştir ki** اَنْ لَنْ تُحْصُوهُ **siz onu, o gecenin takdirini sayamazsınız.** Bunda iki mânâ vardır. Birisi, her gecenin saatlerini bütün parçalarıyla eşit ve tamamen sayacak şekilde takdir edemezsiniz. Çünkü gece ve gündüz değişir. Geceyi bölümlere ayırdıkça ortaya çıkan kesirleri takdir etmek insanın gücü dışında olup sonsuza kadar gider. Uyku halinde ise ayırma gücü bulunmaz. Bu nedenle bu emri tam olarak yerine getirmek hepinizin yapabileceği bir iş olmamakla beraber, sen ve bazı ashabın gibi, bunu yapacak olanlarınız da bir tedbir olsun diye fazlasını tutarak zahmet ve sıkıntılar çekersiniz.

لا تُحْصُوهُ *"Onu sayamazsınız"* fiilinin sonundaki zamirin "takdir" kelimesinin yerini tuttuğu kabul edilerek verilen ve Keşşâf'ın ve birçoklarının tercih ettiği bu mânâ aslında doğru olmakla beraber, bu yalnız geleceğe ait değil bu emir verilirken de böyle olduğu için, buna göre başta verilen emrin pek yerinde olmamış olması gibi yanlış bir düşünce akla getirebilir. Bunun için تُحْصُوهُ kelimesinin sonundaki zamiri, Taberi'nin rivayet ettiği gibi "gece ibadet etmek" isminin yerini tutan bir zamir kabul ederek takdir ve saymayı şu mânâ ile anlamak daha sade ve pürüzsüzdür: Daha ilerde hepiniz bu gece ibadetini başaramazsınız, baş edemezsiniz. Geceyi, gündüzü, zamanların şu anda ve gelecekte uğrayacağı bütün değişiklikleri takdir eden ve bilen Allah, sizin bu gece ibadetini ileriye doğru hepinizin tamamıyla yerine getirmeye güç yetiremiyeceğinizi, başaramıyacağınızı ezelden bilmiş ve bu şekilde "gece ibadet et" emrini verirken de, bunu bilerek aslında geçici bir süre için olmak üzere ilk olarak sûrenin başında işaret edildiği gibi, ilerisi için bir hazırlık mahiyetinde vermiş, şimdiye kadar o hazırlık yapılmış, bundan sonra ise işin genişlemesi ve genelleştirilmesi kastedilmiş ve hepinizin bu zor ibadeti hakkıyla yapamıyacağı da Allah katında bilinmiş olduğundan onun değiştirilmesi ve hafifletilmesi zamanı gelmiştir.[1] فَتَابَ عَلَيْكُمْ **Onun için Allah sizlere ilim ve lütfu ile yeniden baktı.** Tevbe edip durumlarını düzelterek kendisine baş vuranlara, tevbelerini kabul etmek suretiyle tekrar bakıp merhamet buyurduğu gibi, sizlere de yeniden lütuf ve merhametiyle baktı. O zor ibadetin ağırlığını kaldırıp kolaylaştırarak yeniden şu emri verdi: فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ **Bundan böyle Kur'ân'dan kolay geleni okuyun.** Gece ibadetinden, kırâetten büsbütün vaz geçin değil, asıl "gece kalk" emrinin hükmü kaldırılmıyor, yine kalkın. Fakat gecenin yarısı veya daha azı veya daha çoğu miktarlarıyla ve uzun uzadıya tertil üzere okumak kaydına bağlı olmadan, "Kur'ân" ve "kırâet" denilebilmek şartıyla, ne kadar kolayınıza gelirse o kadar okuyun, o kadar gece ibadeti yapın.

Burada zikredilmesi gereken üç mesele vardır:

BİRİNCİSİ, Kırâet. Bunda iki görüş vardır. Tefsircilerden birçoğu demişlerdir ki, قُمِ الَّيْلَ *"gece kalk"* emrine tam olarak uygun düşebilmesi için burada kırâetten maksat namazdır. Kırâet namazın rükünlerinden olduğu için, namazın bir bölümü zikredilip tamamı kastedilmiştir. Nitekim kıyam, rüku ve

(1) Burada "sayma"nın geçmişte olmadığı değil, gelecekte olmayacağı söylenmiştir. Geçmiş zaman kipiyle مَا اَحْصَيْتُمْ *"sayamadınız"* buyrulmamış, gelecek zaman kipi kullanılarak لَنْ تُحْصُوهُ *"Onu sayamıyacaksınız"* buyurulmuştur. (Müellif)

sücuddan herbiriyle de böyle namazın tamamı anlatılmış olur. Buna göre mânâ, "gece namazından kolayınıza geldiği kadar kılın" demektir. Namaz mânâsı kastedilmiş olması nedeniyledir ki, önceki zor olan gece kıyamı kaldırılmış, onun yerine kolayı emredilmiş olur. Buna akşam ve yatsı namazları diyenler olmuş, teheccüd namazının vacip olma hükmü kaldırılarak nafile yapıldığını veya tercihe bırakıldığını söyleyenler olmuştur. Gerçekte bu kırâette namaz veya kıyam kaydı gözetilmediği surette قُمِ اللَّيْلَ اِلَّا قَلِيلاً *"gecenin birazı hariç olmak üzere kalk"* emrindeki zorluğun "Kur'ân'dan kolay geleni okumak"la hafifletilmiş veya kaldırılmış olması gerekmez. Olsa olsa bu emir yalnız وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْتِيلاً *"Kur'ân'ı yavaş yavaş, güzel güzel oku"* emrine karşılık olmuş olur. Oysa bu âyetin devamı, zorluğun hafifletilmesi içindir. Âyette geçen "kolay geleni" ibaresi de bunu gösterir. Mecaza götüren şey ve karine (ipucu) de bu demek olur. Ancak bu durumda "Kur'ân" isminin de اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوداً *"Çünkü sabah namazı şahitlidir."* (İsrâ, 17/78) âyetinde olduğu gibi kırâet mânâsına mastar olarak "namaz"dan mecaz olması ve okumanın kolaylığının da daha sonra değil, erkânından bulunduğu namazın kolaylığı dolayısıyle düşünülmesi gerekir. Bunlar ise görünen mânânın pek aksinedir. Bunun için hem Kur'ân ve kırâetin hakikat mânâsının korunması, hem de namaz mânâsının gözetilmesi için قُمِ اللَّيْلَ *"gece kalk"* âyetinde قُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ *"namaza kalk"* takdirinde namaza kalkmak mânâsı ile söz konusu edilen kıyamı "fâ" harflerinin bir sıralama ifade etmesi karinesinden yararlanarak burada da okumaya kayıt olarak düşünmek yeterlidir ki, mânâ: فَاقْرَؤُا فِى الْقِيَامِ اَىِ الصَّلٰوةِ مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ yani, "namazda Kur'ân"dan kolayınıza geleni okuyun", o kadarı yeterlidir, demek olur ve hafifletme, sözün mânâsından anlaşılmış olur.

Diğer bazı tefsirciler ise, فَاقْرَؤُا *okuyun* emri, gece namazla değil, Kur'ân'ın kendisini okumakla ilgili emirdir. Dolayısıyla her gece en az elli âyet okumalı" demişlerdir.

İKİNCİSİ, emrin görünen mânâsı yine vücub yani gereklilik içindir. Yani gece ibadet ve okuma yine farz, ancak önceki gibi sayılamayacak şekilde çok olmak şart değil, kolayına geldiği kadar demektir. Bu şekilde bunun da hükmünün kaldırılması, ikinci فَاقْرَؤُا "okuyun" ve وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ *"namazı kılın"* emirleriyle gerçekleşmiş olur. Maksat yalnız Kur'ân okumak olduğuna göre de, her gece biraz Kur'ân okumak bu şekilde farz olmuş olur. Bu ise namazda olabileceği gibi, namaz dışında da olabilir. Fakat bazı tefsirciler, مَا تَيَسَّرَ *"kolaya gelen"* sözünden, bunu kişinin isteğine bırakmak mânâsı anlaşılacağına dayanarak bu

emrin nafile için veya mübah olmak için olduğu kanaatına varmışlardır ki Ebu Hayyan buna "çoğunluğun görüşü" demiştir.[1]

ÜÇÜNCÜSÜ, مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ "Kur'ân'dan kolay gelen." Kur'ân'dan kolay gelen ne kadar olabilir? Mutlak mânâda düşünülmesi durumunda güç dahilinde olarak yormayacak, zahmet vermeyecek kadar demek olacağından bu ise kişilerin ve durumun şartlarına göre değişebileceğinden, âyetin görünen mânâsına göre bu miktarın ne olacağı belirlenemez. Bununla beraber bunu mutlak şekilde okumak mânâsına yorumlayanlar, gelenekleri ve atalarımızın alışkanlıklarını göz önünde bulundurarak "en az elli âyet olmalıdır" demişlerdir. Fakat her farzda esas olarak sabit bir miktar belirlemek zaruri olduğu için namazın bir rüknü olarak farz olan kırâetin en az ne kadar olacağı hususunda İmam-ı Azam Ebu Hanife'den üç rivayet vardır: 1. En az, kısa bir âyet olmalıdır. 2. Kur'ân ismi verilecek ve bir insan sözüne benzemeyecek kadar olmalıdır. 3. En az üç kısa âyet veya bir uzun âyet olmalıdır. Çünkü en kısa sûre, üç kısa âyetten meydana gelmiştir. Bu rivayet, İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'in de görüşüdür. Fetva da buna göre verilmektedir. İmam Mâlik ve İmam Şâfii: "En az Fatiha okumak farzdır. Zira لَا صَلَاةَ اِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ "Fatihasız namaz yoktur."[2] hadisi bunu ifade eder demişlerdir. İmam-ı Azam vacip ile farzın arasını ayırarak bu hadis ile namazda Fatiha'yı okumanın vacip olduğu sabit ise de مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ "Kur'ân'dan kolay gelen" âyeti ile sabit olan farzlığın mutlak olduğu ve dolayısıyla kasten Fatiha'nın terk edilmesi durumunda namazın yeniden kılınması gerekirse de unutarak terk edilmesi ve sehiv secdesi yapılmaması halinde vakit geçmiş ise o namazı tekrar kılmanın vacip olmayıp müstehab olacağı görüşüne varmıştır.

Burada bir de şuna dikkat etmek gerekir ki, مِنَ الْقُرْاٰنِ "Kur'ân'dan" sözünün başındaki مِنْ ittifakla daha önce geçen ve "şey" mânâsına gelen «مَا»yı açıklamaktadır. Dolayısıyla مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ "Kur'ân'dan kolay gelen şey" sözü, Kur'ân'dan bir parça mânâsına yorumlanır. Yani bir sûre veya bir ya da birkaç âyet gibi yine "Kur'ân" demek sahih olan bir parça okuyun demektir.

Şimdi bu kolay olmanın ve daha önce yapılması emredilen hükmü kaldırmanın gelecekle ilgili olmak üzere hikmeti açıklanarak buyruluyor ki, عَلِمَ اَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضٰى **Allah, başlangıcı olmayan ilmiyle bildi ki, sizin içinizde hastalar olacak** وَاٰخَرُونَ **diğer bir takımları da olacak.** يَضْرِبُونَ فِى الْاَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 467.
(2) Tirmizî, Mevakit, 69, 116; Dârimî, Salat, 36; Ahmed b. Hanbel, II, 241, 478.

فَضْلِ اللّٰهِ **Allah'ın lutfettiklerinden bir şey aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler,** ticaret için şuraya buraya yolculuğa çıkacaklar. وَاٰخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Diğer bir takımları da olacak, onlar da Allah yolunda çarpışacaklar,** cihat edecekler. Bunlar için ise, yukarıda sözü edilen gece ibadeti imkânsız olacak, bu emri yerine getiremiyecekler.

Burada Allah'ın lütfundan kazanç elde etmek ve ticaret yapmak için yolculuğa çıkanlarla, Allah yolunda çarpışacak mücahitlerin yanyana zikredilmiş olmalarında bunların ikisinin de mükâfatta birbirlerine yakın olduklarına işaret vardır. Beyhaki "Şuab-ı İman" da ve daha başkaları Hz. Ömer (r.a)'in: "Bana ölümün geleceği haller içinde Allah yolunda cihattan sonra en sevgili hâl, ben bir dağın iki bölüntüsü arasında Allah'ın lütfundan bir şey aradığım sırada ölümün bana gelmesidir."(1) dediğini ve bu وَاٰخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِى الْاَرْضِ âyetini okuduğunu rivayet etmişlerdir. İbnü Merduye'nin İbnü Mes'ud'dan rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v): "Her kim müslüman şehirlerden birine bir yiyecek getirir de onu günün fiyatıyla satarsa, kesinlikle Allah yanında onun bir mevkii olur."(2) buyurmuş, sonra da şunu okumuştur: وَاٰخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِى الْاَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاٰخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ

Kısacası bunlar ve bunlar gibi gözetilmeleri ve çalışmaları gereken bir takım mazeretli kişilerin gece ibadetini başaramıyacaklarını Allah bildiği için فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ **bundan böyle, ondan, yani Kur'ân'dan kolay geleni okuyun**. وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ **ve sade farz olan vakit namazını kılın ve zekâtı verin** وَاَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا **ve Allah'a güzel bir ödünç takdim edin** yani ilerde sevabını almak üzere iyi niyetle ve samimiyetle, ödünç verir gibi hayır yolunda harcamalar yapın. (Bakara, Hadid ve Teğabün sûrelerinde ve diğer sûrelerde geçen benzerlerine bkz.) وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرًا وَاَعْظَمَ اَجْرًا **Çünkü nefisleriniz için önceden her ne hayır yapıp gönderirseniz Allah yanında onu hayır ve mükâfatı daha büyük olarak bulacaksınız,** وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ **hem de Allah'tan mağfiret dileyerek bütün hallerinizde sizi bağışlamasını isteyin.** اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Çünkü Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.** İsteyenleri, bağışlaması ve rahmetiyle arzuladıkları şeye ulaştırır. اَللّٰهُمَّ اغْفِرْلَنَا وَارْحَمْنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْاِيمَانِ وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ بِحُرْمَةِ مَا اَنْزَلْتَ عَلَى رَسُولِكَ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلَى اٰلِهِ وَسَلَّمَ *"Allah'ım! Peygamberlerin efendisi olan Resulüne (s.a.v) indirdiğin Kur'ân hürmetine bizlere ve iman ile bizleri geçmiş olan kardeşlerimize mağfiret buyur, merhamet et. Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın. Amin.!*

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, VIII, 323.
(2) Alûsî, Rûhu'l-meani, XV, 142.

Müddessir Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 56

Müddessir Sûresi Mekke'de inmiştir. En sahih rivayete göre başından "sakın" âyetine kadar beş âyet Müzzemmil sûresinden önce inmiştir. عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ ، وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ âyetinin Medine'de indiği de rivayet edilmiştir.

Âyetleri : Ellialtıdır. Şâmî'de Ellibeşdir.

Kelimeleri : İkiyüz ellibeştir.

Harfleri : Binondur.

Fâsılası : ا ، ه ، ن ، د ، ر harfleridir.

Müzzemmil Sûresi'nin iniş sebebi ile Müddessir Sûresi'nin iniş sebebi bir ve ikisi de peygamberlik görevinin ilanı ile ilgili olmak ve bu sûrenin baş tarafı Müzzemmil Sûresi'nden önce inmiş olmakla beraber Müzzemmil Sûresi'nin sebep ve başlangıçlarla, bunun ise gaye ve amaçla ilgisi daha açık ve insanın ken-

dişinden dışa doğru gidişi daha kapsamlı olduğu için sıralamada bu ondan sonraya konulmuştur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
يَٓا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُۙ ﴿١﴾ قُمْ فَاَنْذِرْۙ ﴿٢﴾ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْۙ ﴿٣﴾
وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْۙ ﴿٤﴾ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْۙ ﴿٥﴾ وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُۙ
﴿٦﴾ وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ ﴿٧﴾ فَاِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِۙ ﴿٨﴾ فَذٰلِكَ
يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَس۪يرٌۙ ﴿٩﴾ عَلَى الْكَافِر۪ينَ غَيْرُ يَس۪يرٍ ﴿١٠﴾ ذَرْن۪ي
وَمَنْ خَلَقْتُ وَح۪يدًاۙ ﴿١١﴾ وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًاۙ ﴿١٢﴾
وَبَن۪ينَ شُهُودًاۙ ﴿١٣﴾ وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْه۪يدًاۙ ﴿١٤﴾ ثُمَّ يَطْمَعُ
اَنْ اَز۪يدَ ﴿١٥﴾ كَلَّاۜ اِنَّهُ كَانَ لِاٰيَاتِنَا عَن۪يدًاۜ ﴿١٦﴾ سَاُرْهِقُهُ
صَعُودًاۜ ﴿١٧﴾ اِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَۙ ﴿١٨﴾ فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿١٩﴾
ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَۙ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ نَظَرَۙ ﴿٢١﴾ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَۙ ﴿٢٢﴾
ثُمَّ اَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَۙ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُۙ ﴿٢٤﴾
اِنْ هٰذَٓا اِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِۜ ﴿٢٥﴾ سَاُصْل۪يهِ سَقَرَ ﴿٢٦﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ
مَا سَقَرُۜ ﴿٢٧﴾ لَا تُبْق۪ي وَلَا تَذَرُۚ ﴿٢٨﴾ لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ ﴿٢٩﴾ عَلَيْهَا

تِسْعَةَ عَشَرَ ﴿٣٠﴾ وَمَا جَعَلْنَٓا اَصْحَابَ النَّارِ اِلَّا مَلٰٓئِكَةً
وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ اِلَّا فِتْنَةً لِلَّذ۪ينَ كَفَرُواۙ لِيَسْتَيْقِنَ الَّذ۪ينَ
اُو۫تُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا ا۪يمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا
الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَۙ وَلِيَقُولَ الَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ
مَاذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًاۜ كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ي
مَنْ يَشَٓاءُۜ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ اِلَّا هُوَۜ وَمَا هِيَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْبَشَرِ ﴿٣١﴾

Meâl-i Şerifi

1- Ey örtüsüne bürünen (Peygamber)!

2- Kalk artık uyar.

3- Sadece Rabbini yücelt.

4- Elbiseni temizle.

5- Pislikten sakın.

6- Yaptığını çok görerek başa kakma.

7- Rabbin için sabret.

8- O sûra üflendiği zaman,

9- İşte o gün pek zorlu bir gündür.

10- Kâfirler için hiç kolay değildir.

11- Tek olarak yarattığım o kimseyi bana bırak.

12- Hem ona bol servet verdim.

13- Hem göz önünde oğullar verdim.

14- Hem ona büyük imkânlar sağladım.

15- Sonra da şiddetle arzu eder ki daha da artırayım.

16- Hayır, çünkü o bizim âyetlerimize karşı bir inatçı kesildi.

17- Ben onu dimdik bir yokuşa sardıracağım.

18- Çünkü o bir düşündü, ölçtü, biçti.

19- Kahrolası nasıl da ölçtü, biçti.

20- Yine kahrolası, nasıl ölçtü biçti.

21- Sonra baktı.

22- Sonra kaşını çattı, surat astı.

23- Sonra arkasını döndü ve büyüklük tasladı.

24- "Bu, dedi, başka değil öğretilegelen bir sihirdir."

25- "Bu, sadece bir insan sözüdür."

26- Ben onu Sekar'a (cehenneme) sokacağım.

27- Bilir misin sen, nedir o sekar?

28- Ne geriye bir şey kor, ne bırakır.

29- Durmadan derileri kavurur.

30- Üzerinde ondokuz (melek) vardır.

31- Biz o ateşin muhafızlarını hep melekler yaptık. Bunların sayılarını da ancak kâfirler için bir imtihan kıldık ki, kendilerine kitap verilenler kesin bilgi edinsinler, iman edenlerin de imanı artsın. Kendilerine kitap verilenler ve müminler şüpheye düşmesinler. Kalplerinde hastalık bulunanlarla kâfirler de: "Allah bu misalle ne demek istedi?" desinler. İşte böyle, Allah dilediğini şaşırtır, dilediğini de yola getirir. Rabbinin ordularını ancak Rabbin bilir. Bu, insanlar için uyarıdan başka bir şey değildir.

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ *"Ey, örtüsüne bürünen!"* Müddessir kelimesinin aslı mütedessir olup "disâr" denilen örtüye bürünen demektir. Disâr; entari, cübbe, kaftan, ihram gibi "şiâr"ın üstüne giyilen veya örtülen dış giysi veya bürgü demektir. Şiâr ise gömlek, don, peştemal gibi vücuda değen iç çamaşırıdır.

Müzzemmil Sûresi'nde de geçtiği üzere denilmiştir ki: Peygamber (s.a.v)'in büründüğü disâr, bir kadife idi.

İkrime'nin açıklamasına göre, "Peygamberlik ve nefsi olgunluklara bürünüp giyinmiş olan" demektir. Bu mânâlarla bu hitap Müzzemmil gibi Peygamberliğin ilk duyurulmasında şöyle bir kinaye ile uyanık olmaya daveti hissettirir: Ey o bürünen, ey o kendisine verilmiş olan hakikatı halkın bakış ve görüşünden gizlemeye çalışan Muhammed! O bürünmek, uyumak, rahat etmek zamanı geçti. Uyanmak, görünmek, o hakikatı açıklamak, zahmetler çekmek, sıkıntılara katlanmak, halka doğruyu göstermek, etrafı temizlemek için yükümlülükler ve ağır yükler yüklenerek büyük bir kararlılıkla kalkıp hareket etmek zamanı geldi. قُمْ **Kalk** yatağından kalk, yahut büyük bir kararlılıkla kalk işe başla, فَاَنْذِرْ **artık uyarma görevini yap,** etrafındakilere neticenin önemini ve korkunçluğunu anlat, saygısızları gocundur. وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ **Ve Rabbini artık büyükle.** Büyüklüğün ancak onun şanı olduğunu ve ona karşı her şeyin küçük ve değersiz bulunduğunu kalben tanıdığın gibi, söz ve fiilinle de anlat, ilan et.

Rivayet olunur ki, bu âyet inince Resulullah (s.a.v) "Allahu ekber"(1) demiş; Hz. Hatice de tekbir almış, sevinmiş ve bunun vahy olduğunu iyice anlamıştı. Burada «رَبَّكَ»nin önce söylenmesi "sadece Rabbini" mânâsını ifade etmek içindir. «فَكَبِّرْ» kelimesinin başındaki "fâ" harfi, bir şarta karşılık olma mânâsını ifade ederek önce gelen kısmın sonra gelen kısma bağlı olduğunu anlatır. Buna göre mânâ şöyle demek olur: Ve Rabbini, ancak Rabbini büyükle. Her ne olay olursa olsun hiçbir nedenle artık onu tekbir ile büyükleme görevini bırakma.

وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ **Ve giysilerini, elbiseni artık temizle.** Giysi ve elbise, bazan bunları giyen kişinin kendisinden, bunların temizliği de giyenin temizliğinden kinaye olur. Nitekim, "Filân kişinin eteği temizdir." denildiği zaman onun iffetli ve ahlâkının temiz olduğu anlatılmak istenir. Gaylân b. Seleme:

فَاِنّي بِحَمْدِ اللّهِ لاَ ثَوْبَ فَاجِرٍ   لَبِسْتُ وَلاَ مِنْ غَدْرَةٍ اَتَقَنَّعُ

"Allah'a hamdolsun ben ne ahlâksız elbisesi giydim, ne de bir özür ile maskelenirim." beytinde kendisinin ne ahlâksızlık, ne de bir leke ile kirlenmediğini ve kirlenmeyeceğini anlatmıştır. Antere:

فَشَكَكْتُ بِالرُّمْحِ الطَّوِيلِ ثِيَابَهُ   لَيْسَ الْكَرِيمُ عَلَى الْقَنَا بِمُحَرَّمِ

"Uzun mızrakla giysisini parçaladım. Kerim kişi mızrağa yabancı değildir." beytinde giysi kelimesini kullanarak onunla nefisten kinaye etmiştir. İmrü'l-Kays da:

---

(1) Alûsî, Rûhu'l-meâni, XV, 143.

فَاِنْ تَكُ قَدْ سَاءَتْكِ مِنِّي خَلِيقَةٌ فَسُلِّي ثِيَابِي مِنْ ثِيَابِكِ تَنْسَلِي

"Eğer benim bir huyum sana kötü geldiyse benim giysilerimi kendi giysilerinden sıyırıver, kurtulursun." beytinde giysi ile kalpten kinaye etmiştir.

Bunlar gibi bu âyette de "siyab" (giysi) kelimesi nefisten veya kalpten kinaye olmak üzere birçok tefsirci وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ âyetini "kendini veya kalbini günahtan, haksızlıktan temiz tut, yaptığın uyarıları kabule engel olacak kirli huylardan sakın, öğütlerinin kabul edilmesini sağlayacak olan güzel ahlâk ile ahlâklan" diye manevî ve ahlâkî temizlik ile tefsir etmişlerdir. Fakat kinaye, hakikî mânânın da kastedilmesine engel olmadığı için, bu şekilde bir tefsir aynı zamanda gerek bedenin gerek elbisenin maddi temizliğinin emredilmiş olmasına aykırı olmaz. Çünkü "taharet" ve "nezafet" kelimeleri dilimizde temizlik mânâsına gelmekle birlikte taharet, nezafetten daha genel olarak maddî ve manevî temizliği kapsar. Bununla beraber burada bundan başka bir mânâ daha vardır ki o da "siyâb" kelimesinin bir şeyi yakından bürüyen, kuşatan şeyden ve zarftan kinaye ve mecaz olmasıdır. Nitekim bir takım kişilerin üzerine atılıp binerek alıp getirdikleri bir deveyi anlatmış olduğu şu beytinde Leylâ:

رَمَوْهَا بِاَثْوَابٍ خِفَافٍ فَلاَ تَرَى لَهَا شَبَهًا اِلاَّ النَّعَامَ الْمُنَفَّرَا

"Ona hafif hafif bazı giysiler attılar. Şimdi onun ürkütülmüş deve kuşundan başka bir benzerini göremeyiz." derken devenin üzerindeki insanları önce giysilere, sonra da koşan deve kuşunun üzerindeki tüylere benzetmiştir. Yani "seni üzerindeki giysiler gibi yakından sarmış olan cemaat ve topluluğunu, ilk önce etrafındaki kimseleri temizle" demek olur ki bu mânâ وَاَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْاَقْرَبِينَ *"Önce en yakın akrabalarını uyar."*(Şuara, 26/214) âyetinin mânâsına da uygun düşer. Hem bunda Hz. Peygamber (s.a.v)'in maddî ve manevî nefis temizliği öncelikle anlatılmış olacağından onun nefsindeki temizliğini hatırlatmaya gerek kalmaz.

وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ **Ve o pislikleri artık savıp uzaklaştır.** "Rücz" ve "ricz" kelimeleri pislik ve azap mânâsına geldiği gibi burada put ve heykel demek olduğunu da açıklamışlardır.

وَلاَ تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ **Hem çoksunarak mennetme.** Burada da iki mânâ açıklanmıştır. Birisi, menn, başa kakmak mânâsına olarak, "yaptığın işi, hizmeti, iyiliği çok sayarak başa kakma, yaptığın işle nazlanma" demek olur. Birisi de menn, iyilik ve lütuf mânâsına olarak, "bir iyilik yaptığın, bir lütuf ve ihsanda bulunduğun zaman, verdiğin kimseden karşılığında daha çoğunu almak maksadıyla yapma" demek olur. Yani on para sadaka verip de yirmi paralık hizmet

ve saygı bekleyenler gibi dünya ticareti ve maksadını gözeterek veya gösteriş ve iki yüzlülük yaparak iyilik etme; sırf Allah için iyilik et, başkasından bir karşılık bekleme. Bu mânâ İbnü Abbas'tan nakledilmiştir.

Bu iki mânâda تَسْتَكْثِرُ cümlesi, hâl ve durum bildirir, مُسْتَكْثِرًا demektir. Sonundaki "râ" harfi merfu olmayıp "başa kakma" olumsuz emrine cevap olarak cezimli olsaydı, "yaptığın iyiliği başa kakma ki çoğaltasın, çok hayır ve mükâfata eresin" demek olurdu. Fakat Kırâet-i aşere'de bu okunuş şekli yoktur. Bununla beraber bir sıralanma ve bir önceki cümleye bağlılık kast edilmeden şu mânâ da olabilir: Yaptığın hizmeti başa kakma, daha çok hayırlara ereceksin.

وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ **Ve Rabbin için artık sabret** yani bu görevleri yapmak için her ne kadar sıkıntılar çekecek, eziyetler göreceksen de sırf Rabb'ının hükmü için artık sabret.

فَاِذَا نُقِرَ فِى النَّاقُورِ **Çünkü o boru çalındığı vakit:**

"NÂKÛR, sur gibi ağızla üflenerek çalınan boruya denir. Nakr, vurmak ve didiklemek mânâlarına geldiği gibi boru çalmak mânâsına da gelir. Zira boru çalındığı zaman içinden hava sıkıştırma ile didiklenmiş olacağı gibi, dışından da o ses, çarptığı kulakları didikleyeceği için boruya "minkâr" gaga, didikleme âleti mânâsıyla ilgili olarak nakur denilmiştir. "Boru çalınmak" örf ve âdette kervanın veya askerin yola çıkması için hareket kumandası demek olduğu gibi, "borusu ötmek" de, emir ve kumandasının dinlenmesinden kinaye olması nedeniyle, boruyu çalmak, ahiret yolculuğuna çıkmak için فَاِنَّمَا هِىَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ *"Çünkü o sura üfürülüş zorlu bir kumandadır."*(Sâffat, 37/19) ilâhî emrinin ortaya çıkması demektir. فَاِذَا نُقِرَ فِى النَّاقُورِ *"O sûra üflendiği zaman"* âyetinin başındaki "fâ" harfi sebep bildiren bir harf olarak âyetin mânâsı, "çünkü sûra üfürülünce, o boru çalınınca" demek olur. Burada üfürmeden maksadın ilk üfürme olduğu açıklanıyor. يَوْمَئِذٍ ***"O gün."*** Kelimenin sonundaki tenvin, muzafun ileyh (tamlayan) den bedeldir. Yani يَوْمَ اِذْ كَانَ كَذَا "o öyle olduğu gün" demektir. Biz bunun mânâsını açıklarken "o gün" demekle yetiniyoruz.

عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ **Kâfirlere kolay değil.** Bir önceki âyette "pek zor" denildikten sonra "kolay değil" demek ilk bakışta gereksiz gibi görünür. Fakat zorluk iki türlüdür: Birisi, önce çok zor olmakla beraber, gittikçe kolaylaşır, yenilebilir. Birisi de, gittikçe zorlaşır, hiç kolaylaşmaz. O günün herkes için zor olacak olduğu bildirilmek üzere عَسِيرٌ denildikten sonra غَيْرُ يَسِيرٍ buyrulmuştur.

ذَرْنِى وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا ***"Tek olarak yarattığım o kimseyi bana bırak".*** Burada

"tek olarak" mânâsına gelen وَحِيدًا kelimesi, hem yaratanın hem de yaratılanın durumunu gösterebilir. Yani "benimle bırak, hiçbir ortağım olmadığı halde tek başıma yarattığım o kimseyi" yahut "kendisini tek başına, hiç kimsesi olmadığı halde yapayalnız yarattığım o kimseyi" demek de olabilir. Bu mânâ وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ *"Andolsun sizi ilk defa nasıl yaratmışsak, onun gibi yapayalnız ve teker teker huzurumuza gelirsiniz."*(En'âm, 6/94) buyrulduğu üzere her kişi hakkında sahih olur. Bununla kıyametin de yaratılış gibi özellikle her fert için ayrı bir safhasının olduğuna işaret edilmiş demektir. Âyetin özel bir olay ve şahısla ilgili olarak inmesi hüküm ve uyarmanın vasıflara göre genel olmasına engel de değildir. Bu âyetin iniş sebebinin Velid b. Muğire el-Mahzumi olduğu rivayet ediliyor. Burada onun Nûn sûresinde geçtiği gibi soysuz, piç olduğuna ima ve "vahid=tek başına" namiyle anıldığına işaret olduğu söylenmiştir.

وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا **Hem ona uzun uzadıya uzatılmış mal verdim** yani çok mal, servet, arazi ve çiftlik gibi geniş yahut gelişip boy atarak ya da ticaretle artırılmış, uzatılmış mal verdim. Velid'in Mekke ile Tâif arasında çeşitli türde malları ve Taif'te yaz kış meyveleri eksik olmayan bostanı ve milyon kadar parası bulunduğuna dair rivayetler gelmiştir.

وَبَنِينَ شُهُودًا *"Hem göz önünde oğullar verdim"*

ŞÜHÛD, şahid kelimesinin çoğuludur. Yani hepsi yanında hazır, göz önünde, çalışmak için şuraya buraya gitme ihtiyacı duymayan, meclis ve lokallerde babalarının yanında hazır bulunan oğullar verdim. Yahut, önemli işlerde şahitliklerine, görüşlerine ve bilgilerine başvurulan oğullar verdim demektir. Rivayete göre Velid b. Muğire'nin hepsi mevki sahibi kişilerden olmak üzere on veya onüç oğlu vardı. Fakat bilinenleri yedidir. Velid b. Velid, Halid b. Velid, Umâre b. Velid, Hişam b.Velid, As b. Velid, Kabis b. Velid, Abdişems b. Velid. Denildiğine göre bunlardan Halid, Hişam ve Velid müslüman olma şerefi ile şereflenmişlerdir. Zemahşeri, اَسْلَمَ مِنْهُمْ ثَلَاثَةٌ خَالِدٌ وَهِشَامٌ وَعُمَارَةُ*"Bunlardan üçü müslüman oldu: Halid, Hişam ve Umâre"* diye zikretmiştir.(1) Alûsî de şöyle der: Umare'nin Bedir'de veya Habeş'te Necaşî tarafından öldürüldüğü ihtilaflıdır. İki rivayet de kâfir olarak öldürüldüğü hususunda birleşmiştir.(2) Müslüman olduğuna dair Sa'lebi'nin Mukatil'den yaptığı rivayet sahih değildir. İbnü Hacer bunun hata olduğunu yazmıştır. Bu hatayı Zemahşerî de yapmış ve onun peşinden gidenler de bu hususta ona uymuşlardır. Bunların Velid b. Ve-

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 182.
(2) Alûsî, a.g.e., XXIX, 153.

lid'i İslâm'la şereflenenler arasında zikretmemeleri şaşılacak bir iştir. Oysa bütün hadisçiler onun müslüman olduğunda görüş birliğine varmışlardır" Evet Velid b. Velid'in de sonradan müslüman olduğunda ihtilaf görülmüyor. Fakat Umare'nin durumu ihtilaflıdır. Bu dördün dışında kalanlar hakkında ise bir bilgimiz yok. وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا **Ona büyük imkânlar verdim,** mal ve oğullardan başka, birçok sebep ortaya çıkararak mevki, saygınlık ve şans açıklığı verdim. Velid, Kureyş içinde ileri gelen saygın kişilerden sayılırdı. "Vahîd" ve "Reyhânetü'l-Kureyş" takma adlarıyle anılırdı. ثُمَّ يَطْمَعُ اَنْ اَزِيدَ **Sonra daha çok vereyim diye açgözlülük eder.** İşte o, öyle açgözlü birisi. Hatta demiş ki: "Eğer Muhammed doğru söylüyorsa cennet benim için yaratılmış demektir." كَلَّا **Hayır, öyle şey yok**

KELLÂ, reddetme edatıdır. Bir sözü, bir iddiayı veya bir ümit ve isteği reddeder. Biz bunun yerinde, "hayır öyle değil, öyle şey yok, yağma yok" gibi deyimler kullanıyoruz. "Hayır" ifadesini yerine göre, «لا ، بَلى ، بَلْ» kelimeleri yerinde de kullandığımızdan tam karşılığı denemese de yakınıdır. Burada onun aşırı istek ve ümidini kesme mânâsını ifade eder. Sebebi, اِنَّهُ كَانَ لِاٰيَاتِنَا عَنِيدًا **Çünkü o, bizim âyetlerimize inatçı kesildi.** O nimetleri veren şahsın birliğini gösteren delillere veya Kur'ân âyetlerine karşı inada kalkıştı. Bu ise nankörlüktür. Verilen nimeti inkâr etmek onun artmasına değil, kesilmesine sebeptir. سَاُرْهِقُهُ صَعُودًا **Ben onu sarp yokuşa, dikine azaba sardıracağım.**

Tirmizî, Hakim ve daha başkalarının rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v): "Sa'ud, ateşten bir dağdır ki kâfir ona yetmiş yıl çıkar, sonra içine düşer."(1) buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.v)'in, "Cehennemde bir yokuşa çıkması teklif olunur ki, ona elini koydukça erir, kaldırınca yerine gelir. Ayağını koyunca erir, kaldırınca yerine gelir."(2) buyurduğu rivayet edilmiştir. Yine rivayet olunuyor ki, âyetin inmesinden sonra Velid'in malı günden güne eksilmiş, nihayet yok olmuştur.

Tehdidin niçin yapıldığı veya o kâfirin nasıl inat ettiği açıklanmak üzere buyruluyor ki: اِنَّهُ فَكَّرَ **Çünkü o düşündü** وَقَدَّرَ **ve bir takdir yaptı,** kafasında ölçtü biçti, bir tahmin yaptı. فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ **Kahrolası, nasıl da ölçtü biçti** Arapça'da bu قُتِلَ yahut قَاتَلَهُ اللّٰهُ tabirleri, "kahrolası, Allah canını alası" gibi asıl itibarıyla beddua olmakla beraber, nazardan esirgemek şeklinde "yahu ne yaman şey, anası ağlayası" gibi bir değere işaret olarak övgü yerinde ve bazan da bu mânâda alay etmek ve dalga geçmek için kullanılır ki, burada, onun

---

(1) Tirmizî, Cehennem, 2, Tefsiru sureti, 74/2.

(2) Alûsî, Rûhu'l-meâni, XV, 153-154.

düşüncesini beğenenlerin bu yoldaki övgülerini anlatarak hakaret ve küçümseme mânâsında kullanılmıştır. Yani dedikleri gibi "kahrolası nasıl da takdir etti ya!..." ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ **Sonra kahrolası, nasıl da takdir etti ya!..** Bu tekrar, hem hakareti vurgulamaya, hem de her iki âyette geçen takdirin farklı olduğuna işarettir. ثُمَّ نَظَرَ **Sonra baktı** etrafındakilere bir bakındı. ثُمَّ عَبَسَ **Sonra kaşını çattı** وَبَسَرَ **ve ekşidi, surat astı.**

BESR, vaktinden evvel acele olmasını istemek, hamlık yapmaktır. Nitekim meyvenin hamına, hurmanın koruğuna "büsür" denilir. Rağıb, burada bu mânâdan olduğunu söyler.(1) Yani, vakti gelmeden kopmuş ham koruk gibi ekşidi, surat astı.

ثُمَّ اَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ **Sonra ardını döndü ve büyüklendi.** Anlamış olduğu haktan yüz çevirdi, imana arkasını, küfre yüzünü döndürdü ve Allah'tan korkmayıp gururlanarak büyüklük tasladı, hakkı kabul etmeyi kibrine yediremedi de her şeyi bilen bir kişi edasıyla فَقَالَ **hemen dedi ki:** اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ **Bu Kur'ân, öteden beri öğretilegelen bir sihirden başka bir şey değil.**

Bu âyette geçen «سِحْرٌ يُؤْثَرُ» tabirinde iki mânâ vardır:

BİRİNCİSİ; me'sur, yani öteden beri öğretilip rivayet olunagelen; sihirbazdan sihirbaza öğrenile geldiği söylenen bir sihir demektir.

İKİNCİSİ; yü'ser, yani diğer sihirlere tercih edilecek, beğenilecek bir sihir demek olur. Bu, "parlak sihir" mânâsına "sihr-i mübin" demelerine benzer. "Bundan aldatıcı bir albeni var" demiş oluyor ve nihayet kararını şöyle veriyordu: اِنْ هٰذَا اِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ **Bu, insan sözünden başka bir şey değil.** Böyle deyip kararı bastı. Peygamberliği ve Kur'ân'ın Allah sözü olmasını inkâr ediverdi ki, işte inatçı kâfirlerin Kur'ân ve Peygamber hakkında söyledikleri nihayet budur. Bu, Allah'ın indirdiği kelâmı değil, Muhammed'in kendi söylediği kitabıdır derler. Olay tefsirlerde şöyle anlatılır:

Velid b. Muğire Peygamber (s.a.v)'in yanına gelmiş, Kur'ân dinlemiş ve etkilenmişti. Kalkıp Mahzum Oğulları'na varmış; "Vallahi, Muhammed'den az önce bir söz dinledim; ne insan sözü, ne de cin sözü. Onun bir tatlılığı, bir hoşluğu var. Yukarısı meyveli, aşağısı bolluk, zemini bol sulu. O kesinlikle üste çıkar, onun üstüne çıkılmaz." demiş; buna karşı Kureyş: "Velid saptı. Vallahi, bütün Kureyş sapacaktır." demişler, bunu işiten Ebu Cehil, "ben size onun

(1) Rağıb el-İsfehanî, a.g.e., 46.

hakkından gelirim." deyip kederli kederli yanına varmış; "Ey amca demiş, kavmin sana vermek için bir mal topluyor. Çünkü sen Muhammed'den bir şey elde etmek için onun yanına gidiyormuşsun." Velid: "Kureyş bilir ki, ben onların malca en zenginleriyim." diye cevap vermiş. Ebu Cehil demiş ki: "O halde onun hakkında bir söz söyle de kavmin işitsin, senin onu sevmediğini, inkâr ettiğini anlasınlar." Velid: "Ne diyeyim, içinizde şiiri, mısraları kafiyeli kısa vezinli nazmı, kasideyi ve cin şiirlerini benden iyi bileniniz yoktur. Onun söylediği bunların hiçbirine benzemiyor ki." demiş. Ebu Cehil, "yok mutlaka bir şey söylemelisin." deyince kalkıp kavminin toplandıkları yere varmış, "siz, demiş, "Muhammed mecnun" diyorsunuz. Hiç kimseyi boğarken gördünüz mü? Kâhin diyorsunuz. Hiç kâhinlik yaparken gördünüz mü? Şair diyorsunuz. Hiç şiir ile uğraşırken, şiir söylerken gördünüz mü? Yalancı diyorsunuz. Hiç yalanını yakaladınız mı? Bunlara cevap olarak, "hayır, ama peki o nedir?" demişler; "durun düşüneyim" demiş düşünmüş, düşünmüş اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ *"Bu, öğretilegelen bir sihirdir; bu sadece bir insan sözüdür."* demiş, onun bu sözleri Kureyşlilerin hoşuna gitmiş, salonlarında bir alkıştır kopmuş ve onun sözlerini alkışlayarak dağılmışlar.(1)

Yukarıda geçtiği üzere bazılarının sözlerine göre bu olay Müzzemmil ve Müddessir sûrelerinin iniş sebebi gibi nakledilmiş ise de Velid'in dinlediği âyetlerin «حٰمٓ»lerden olduğuna dair gelen rivayetlerden anlaşıldığına göre bu, bu sûrenin başının değil, bu âyetlerin iniş sebebi olmuştur.

Buyuruluyor ki: سَاُصْلٖيهِ سَقَرَ **ben onu Sekar'a yaslıyacağım.** Bu âyet سَاُرْهِقُهُ صَعُودًا *"Ben onu sarp bir yokuşa sardıracağım."* âyetinden bedel-i iştimâldir ve onun kapsadığı mânâyı açıklamaktadır.

SEKAR, cehennemin isimlerindendir. Bazıları bunun Arapça bir kelime olmadığı görüşünü savunmuşlar ise de güneşin, yüzü çalıp kavurması mânâsına gelen "sakr" kelimesinden türetilerek "yakıcı" mânâsından alındığını söylemişlerdir.

وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا سَقَرُ **Bilir misin, nedir o Sekar?** Yani o öyle bir Sekar'dır ki, sen aklınla onun mahiyetini ve özünü kavrayamazsın.

لَا تُبْقٖي وَلَا تَذَرُ **Ne geriye bir şey bırakır, ne yakasını bırakır.** Yani o öyle sırnaşık bir Sekar'dır ki, bir kere çattığı bir şeyi hiçbir zerresi kalmayacak şekilde yok edip tüketir, sonra da yakasını yine bırakmaz. O yok olan yeni bir

(1) Alûsî, Rûhu'l-meânî, XV, 154.

yaratılışa çevrilir. O yine evvelki gibi azap ile çatmaya devam eder. لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ *"Durmadan derileri kavurucudur"*

BEŞER, insan demek olduğu gibi, "beşere" nin çoğulu olarak derinin, özellikle insan derisinin dış yüzleri mânâsına da gelir. İnsana beşer denilmesi de bu yüzdendir.

LEVVÂHA, "levh" kökünden aşırılık ifade eden bir siğa (kip)dır. Levh; susamak veya güneşin ısısı, yahut susuzluğun bir adamın çehresini bozması, yani yakıp kavurarak karartmak veya ortaya çıkmak, şimşek çakmak, gözle görmek mânâlarına gelir ki, Levvâha kelimesinin bütün bu mânâlara ihtimali vardır. Deriye susamış, yahut hiç durmadan derileri kavuran, yüzler karartan, yahut hep beşer gözeten beşere saldıran mânâlarını ifade eder. İbnü Abbas'tan; "Sürekli olarak deriler kavuran, yüzler karartan" mânâsı rivayet edilmiştir. Daha başka mânâlar da söylenmiştir. Buna şöyle diyebileceğiz: Kanmak bilmez bir susuz, sürekli beşersûz (deri yakan). عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ **Üzerinde ondokuz var.**

Bu "ondokuz"un ne olduğunu açıklayan kelime zikredilmiyor. Ancak bundan sonraki âyetten bunun, o cehennemin korucuları olan melekler yani zebaniler olduğu anlaşılıyor. İnsanoğlunun ruhî ve ahlâkî kuvvetlerinin analizini yapıp sınıflandırarak bu sayının sır ve hikmetini açıklamaya çalışmak isteyenler olmuşsa da, doğrusu bunun akılla bilinebilecek bir ilim işi değil, mutlak bir iman işi olmak üzere bir sınama için olduğu ikinci âyette özellikle anlatılmıştır. Onun için bunun, kayıtsız şartsız bir iman ile inanılması istenen mutlak bir ilâhî haber olduğunu tasdik edip "yorumunu ve mânâsını Allah bilir" demek gerekir. Özet olarak şöyle diyebiliriz: Yüce Allah'ın şimdi sizin tam olarak bilip anlayamayacağınız ve ilerde ortaya çıkacak öyle kuvvet ve güçleri vardır ki onların hakikatini ancak kendisi bilir ve sizin ona mutlak surette inanmanız gerekir. İşte size onlardan bir örnek haber veriyor. Bu, şu anda imanı olmayan ve kalplerinde bir çürüklük bulunanlar için şaşırtıcı bir sır, bilinmez bir şey gibi gelir, "böyle kapalı Allah sözü, Peygamber duyurusu mu olur?" diye alay ve inkâra sapmalarına sebep olabilirse de, kitap ve peygamberin ne demek olduğunu ve gelecek işinin bugünkü işlere kıyas edilerek bilinemeyeceğini bilenlerin kuşkularını kesecek ve iman yeteneği olanların imanlarını artırarak onları başarı ve kurtuluşa götürecek en önemli sebeplerden, hatırlatma ve haber verme cümlesinden olduğu için bunların yorumuna çalışmayarak mutlak bir iman ile inanılması gerekir. Bunun böyle olduğunu açıklamak için devamında şöyle buyruluyor: وَمَا جَعَلْنَا اَصْحَابَ النَّارِ اِلَّا مَلٰئِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ اِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا *"Biz o ateşin mu-*

hafızlarını hep melekler yaptık. Sayılarını da ancak kâfirler için bir imtihan kıldık." Bu âyette geçen "ashab-ı nâr" sonsuza kadar o ateşin içinde kalıp yanacak olanlar mânâsına değil, o ateşe sahip olup koruyacak bekçiler, muhafızlar mânâsına olduğu açıktır ki maksat, kendilerine "cehennem bekçileri" denilen ve Tahrim sûresinde عَلَيْهَا مَلٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَٓا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ *"Onun başında öyle melekler vardır ki iri mi iri, çetin mi çetin.. Allah kendilerine ne emrettiyse isyan etmezler ve kendilerine ne emredilmişse onu yaparlar."* (Tahrim, 66/6) diye nitelenen ve başkanları malik olan zebani meleklerdir. Bu âyette geçen "onların sayısı" sözünden maksat da, zikredilen "ondokuz" sayısı olduğu açıktır. Yani bunların sayılarının ondokuz yapılması veya şahısları mı, türleri mi ne olduğu belirtilmeyerek sade ondokuz sayısıyla bir muamma, bir sır halinde ifade edilerek haber verilmesi sadece kâfirlere bir bela ve imtihan içindir. Bunun faydası da ... لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ diye başlayan bölümde anlatılanlardır. Bu âyetin iniş sebebi hakkında iki rivayet anlatıyor:

BİRİNCİSİ, عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ âyeti indiği zaman Ebu Cehil Kureyş'e şöyle demişti: "Analarınız ağlasın, İbnü Ebi Kebşe'nin oğlunu işitiyorum, size cehennem bekçilerinin ondokuz adet olduğunu haber veriyor. Sizler ise demir pehlivanlarsınız. Sizin her onunuz onlardan bir adamı yakalamaktan aciz mi?" Ebu'l-eşedd b. Üseyd b. Kelede el-Cümehi, Pençesi pek kuvvetli yırtıcı bir adamdı. "Ben size onyedisinin hakkından geliveririm, siz de bana ikisinin hakkından geliverin." demişti. Bunun üzerine وَمَا جَعَلْنَٓا اَصْحَابَ النَّارِ اِلَّا مَلٰٓئِكَةً *"Biz ateşin bekçilerini hep melekler kıldık."* âyeti indi. Onlar sizin güç yetireceğiniz adamlar değil, meleklerdir, diye haber verildi. Ebu Cehil hakkında da Kıyame sûresindeki اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى ثُمَّ اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى *"Gerektir sana o bela gerek! Evet, gerektir o bela sana gerek."*(Kıyamet, 75/34-35) âyetleri indi.

İKİNCİSİ, Tirmizî ve İbnü Merduye'nin Hz. Cabir'den ettikleri bir rivayete göre, yahudilerden bazı kimseler Peygamber (s.a.v)'in ashabından bazılarına "Sizin Peygamberiniz cehennem bekçilerinin adedini biliyor mu?" diye sormuşlar, onlar da Hz. Peygamber (s.a.v)'e bunu haber vermişlerdi. Resulullah (s.a.v), şöyle ve şöyle deyip elleri ile bir kere on, bir kere de dokuz işareti yapmışlardı.(1) Yahudilerin Medine'de bulunmasından dolayı bundan bazıları bu âyetin Medine'de indiğini anlamak istemişlerse de Ashab-ı Kiram'dan bazılarının Medine'ye veya yahudilerden bazılarının Mekke'ye gitmiş olmaları düşünülebileceğinden bunu delil göstererek bir neticeye varmanın zayıf olduğu

(1) Tirmizî, Tefsiru sureti, 74/3.

açıktır ve hatta âyetin iniş sebebinden ziyade bir tefsir mânâsındadır.

وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ *"Rabbının ordularını ancak kendisi bilir."* İşte o muammanın asıl sırrı ve faydası bu hakikata kayıtsız şartsız bir imanla iman etmeyi sağlamaktır.

CÜNUD, "cünd" kelimesinin çoğuludur. Asker, bir adamın yardımcıları, alay ve ordu mânâlarına gelir. Kuvvet ve sertliği itibariyle daha çok asker için kullanılır olmuştur. Aslı «كُنْد» kalıbında «جَنَد» kelimesinden alınmıştır ki taşlık, sert araziye denir. وَمَا هِيَ Ve o (yani Sekar veya bu âyetler) **başka bir şey değil** إِلَّا ذِكْرَى لِلْبَشَرِ **ancak insanlık için, insanın yararı için bir öğüt, bir hatırlatıcıdır.**

Bunu hafife alanları reddederek korkutmayı hem desteklemek hem de olumlu bir gayeye yöneltmek suretiyle aydınlatma maksadıyla buyruluyor ki.

كَلَّا وَالْقَمَرِ ﴿٣٢﴾ وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ ﴿٣٣﴾ وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ
﴿٣٤﴾ إِنَّهَا لَإِحْدَى الْكُبَرِ ﴿٣٥﴾ نَذِيرًا لِلْبَشَرِ ﴿٣٦﴾ لِمَنْ شَاءَ
مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ ﴿٣٧﴾ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ
﴿٣٨﴾ إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ ﴿٣٩﴾ فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٤٠﴾
عَنِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٤١﴾ مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ ﴿٤٢﴾ قَالُوا لَمْ نَكُ
مِنَ الْمُصَلِّينَ ﴿٤٣﴾ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ ﴿٤٤﴾ وَكُنَّا نَخُوضُ
مَعَ الْخَائِضِينَ ﴿٤٥﴾ وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٤٦﴾ حَتَّى
أَتَانَا الْيَقِينُ ﴿٤٧﴾ فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ ﴿٤٨﴾
فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ ﴿٤٩﴾ كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ

﴿٥٠﴾ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ﴿٥١﴾ بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ
يُؤْتَى صُحُفًا مُنَشَّرَةً ﴿٥٢﴾ كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ ﴿٥٣﴾
كَلَّا إِنَّهُ تَذْكِرَةٌ ﴿٥٤﴾ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ ﴿٥٥﴾ وَمَا يَذْكُرُونَ
إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ ﴿٥٦﴾

Meâl-i Şerifi

32- Hayır, andolsun aya,

33- Döndüğü an o geceye,

34- Ve açtığı sıra o sabaha.

35- Kuşkusuz o Sekar, büyük belalardan biridir.

36- Uyarmak için insanları..

37- İçinizden ileri gitmek veya geri kalmak isteyen kimseleri..

38- Her nefis kendi kazancına bağlıdır.

39- Ancak amel defterleri sağından verilenler hariç.

40- Onlar cennettedirler, sorup dururlar.

41- Suçluların durumunu.

42- "Nedir sizi Sekar'a sokan?" diye.

43- Suçlular der ki: "Biz namaz kılanlardan değildik."

44- "Yoksula da yedirmezdik."

45- "Boş şeylere dalanlarla dalar giderdik."

46- "Ceza gününü yalanlardık."

47- "Nihayet bize ölüm gelip çattı."

48- Artık onlara şefaatçilerin şefaatı fayda vermez.

49- Şimdi o Kur'ân'dan yüz çevirirlerken ne mazeretleri var?

50- Sanki onlar ürkmüş yaban eşekleri.

51- Arslandan kaçmaktalar.

52- Hayır, onlardan her kişi kendisine açılmış sayfalar verilmesini istiyor.

53- Yok, yok onlar ahiretten korkmuyorlar.

54- Hayır, hayır, O kur'ân kuşkusuz bir öğüttür.

55. Dileyen onu düşünür.

56. Bununla beraber Allah dilemedikçe onlar öğüt alamazlar. Koruyacak da O'dur, bağışlayacak da.

... كَلَّا وَالْقَمَرِ ***"Hayır hayır, andolsun o aya."*** Burada ve sonraki âyetlerde geçen kamer, gece ve sabah kelimelerinin kendi mânâlarında ve ilâhî orduların görüldüğü parıltılara işaret olmaları yanında dünyanın karanlıklara boğulduğu cahiliyye devri içinde Peygamberlik nurunun doğuşu ve o gecenin yok olmaya yüz tutuşu ve parlamak üzere bulunan hayır ve hakikat sabahının yaklaşışı anlarıyla İslâm güneşinin doğuşu anına da dolaylı yoldan işaret vardır. Hatta asıl ifade edilmek istenen budur.

اِنَّهَا **Kuşkusuz o Sekar** لَاِحْدَى الْكُبَرِ **herhalde büyük olaylardan biridir** yani en büyük felaketlerden biridir. نَذِيرًا لِلْبَشَرِ **İnsanı korkutmak, gocundurmak için,** yahut insanı korkutucu olarak. Bazıları bunun, sûrenin evveline bağlı olduğunu söylemişlerdir ki, قُمْ نَذِيرًا *"korkutucu olarak kalk"* demektir. كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ **Her nefis kazancına bağlıdır.** Yani Allah katında borçlu olarak kazancına rehindir. Mutluluğu ve felaketi kazancına uygun düşer. Çalışır güzel işler yapar, Allah'a borçlarını öderse kendisini kurtarır. (Geniş bilgi için Tûr sûresindeki كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ *"Herkes kendi kazancına bağlıdır."*(Tur, 52/21) âyetinin tefsirine bkz.) اِلَّا اَصْحَابَ الْيَمِينِ **Ancak amel defterleri sağdan verilenler bunun dışındadır.** Zira bunlar sadece kendi kazançlarına bağlı kalmayarak ezeli takdirde yüce Allah'ın sırf lütuf ve ihsanından nasipleri, kısmetleri fazla takdir edilmiş olan mutlu kişilerdir. Çünkü adalet ve hikmet sahibi olan yüce Allah herkese kazancına uygun bir mükâfat verir, kimsenin hakkını kaybetmez. Hukuk açısından hepsini eşit kılmış, kazancına bağlamış olmakla beraber (Allah) yaptıklarından sorumlu tutulacak bir varlık olmadığı için sırf lütuf ve ihsan

açısından hepsinin takdirlerini, mazhar olacakları şeyleri eşit kılmamış; kimine az, kimine çok vermiş, kimini de fazla olarak verdiği ihsanından yoksun kılarak onu sadece kazancına bırakmıştır. İnsanları diğer canlılardan seçkin olarak yaratması nasıl onların kazancına bağlı değil, sırf bir lütuf eseri ise, insanları çeşitli mertebelerde yaratması, nebileri ve velileri yüksek derecelere nail olmakla seçkin kılması, nebilerin bir kısmını bir kısmına üstün tutması ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in derecesini hepsinden üstün kılması da bu türdendir. Bu şekilde yüksek mertebelerin bir çoğu çalışıp kazanılmakla elde edilmez. Bu ise وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى *"Doğrusu insan için çalıştığından başkası yoktur."*(Necm, 53/39) mânâsı ile çelişkili olmaz.

Zira çalışıp kazandığından başkası insanın kendi hakkı değil, sadece bir lütuftur. Bununla beraber âyette "illâ" edatı ile yapılan istisnanın muttasıl olmasına göre, "ashab-ı yemin" bunun da bir istisnası sayılmalıdır. Şu halde bu âyette geçen ashab-ı yemin Vâkıa Sûresi'nde geçen ashâb-ı yeminden daha özel, sabikun yani imanda en ileri gelenler gibi seçkin bir mânâda demektir. Bunun tefsirini yaparken ashab-ı yeminden maksat melekler, ihlaslı müminler, müslümanların küçük çocukları, yaratılış sözleşmesinde, sağ tarafta bulunanlar, yani هٰؤُلَاءِ خَلَقْتُهُمْ لِلْجَنَّةِ وَلَا اُبَالِي وَهٰؤُلَاءِ خَلَقْتُهُمْ لِلنَّارِ وَلَا اُبَالِي "Şunları cennet için yarattım, önem vermem, şunları da cehennem için yarattım, yine önem vermem."[1] kudsi hadisinde cennet için yaratılmış olanlardır şeklinde çeşitli rivayetler vardır. Bunların, müslümanların küçük çocukları olduğuna dair rivayetin Hz. Ali'den geldiği söyleniyor. Bunlar kendi çalışma ve gayretleri olmadan atalarıyla beraber cennete girecekleri için istisna edilmiş oluyorlar. Bu rivayet de gösteriyor ki bu istisna, çalışıp kazananlar içinde cennete girecek yok demek değil, fakat bazılarının kazançlarına bağlı olmadan veya kazançlarının değerinden fazla olarak sadece bir lütuf eseri ve müstesna bir şekilde cennete gireceklerini anlatmış oluyor. Gerçi bunda, cennete girmenin sadece bir lütuf eseri olduğunu gösteren bir mânâ varsa da bu mânâ لَهَا مَا كَسَبَتْ *"Kazandığı hayır kendine"*(Bakara, 2/286) düsturunu bozmaz.

Kazançta iyi amele muvaffak kılma da esas itibarıyla yüce Allah'ın bir lütfu ve başarı ihsan etmesi demek olacağı için hepsinin de ilâhî lütfun bir eseri olduğunu söylemek doğru olmakla beraber burada maksat, çalışıp kazanmanın önemini düşürmek değil, اِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنٰى *"Kuşkusuz, haklarında bizden en güzel müjdeler geçmiş olanlara gelince..."*(Enbiya, 21/101) âyetinin

(1) Kurtubî, Ahkâmü'l-Kur'ân, XIX, 87.

mânâsınca kaderleri kendilerine yardımcı olan ve çalışmakla elde edilemiyecek mertebeler kendilerine sırf bir lütuf olarak verilmiş bulunan seçkin özel kişiler istisna edilmek şartıyla diğer bütün insanların kurtuluş ve felaketlerinin kendi çalışma ve kazançlarına bağlı bulunduğunu beyan ederek çalışma ve kazancın değerini göstermektir. Korkutmanın, öğüt vermenin asıl faydası da budur. Dolayısıyla bu âyette "yemin" kelimesi iki mânâda düşünülebilir:

BİRİNCİSİ, kaderde sağ tarafta bulunmuş, hiç çalışma ve gayretleri olmadan kaderleri iyi kılınmış kimseler demektir. Mesela, Hz. Peygamber (s.a.v)'in nebilik ve resullüğü, أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ *"Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyor?"*(Zuhruf, 43/32) âyetinden de anlaşıldığı üzere çalışmasının hiçbir etkisi olmayan bir bağış, bir ilâhî rahmettir.

İKİNCİSİ, "yemin" kelimesinin ahit ve sözleşme mânâsına olmasıdır. Çünkü yaratılış sözleşmesi ile ilâhî ahde dahil olmuş ve yeminlerini tutmuş olan kimseler kendi kazançlarından sorumlu ve bundan istifade etmiş olmakla beraber sonuç itibariyle yalnız kazançlarına bağlı kalmayıp kazandıklarından çok fazla nimet ve mutluluklara ererler ki bunun misali, bir şahsın tek başına çalışmasıyla sosyal bir sözleşmeye bağlı olarak toplum halinde çalışması arasındaki farktır. Zira toplumla yaşayanlar yalnız kendi kazançlarından değil, toplumlarının değerine ve sözleşmelerine bağlılıklarına göre birbirlerinin ortak ve karşılıklı mesailerinden yüksek bir biçimde yararlanır. Dağınık çalışmaların zahmeti çok, verimi az olduğu halde bir ahit ve sözleşmeye bağlı olarak çeşitli çalışmalarını samimi bir şekilde birleştirmiş ve çalışmalarının dağınık ve ortak noktalarına hep bir ruh ile sarılarak toplum halinde yürümüş olanlar herbiri kendi çalışmasından yararlanmakla beraber birbirlerinin çalışmalarından da gittikçe artan bir şekilde pay alırlar. İşte Allah'a, Peygamberine ve ahiret gününe iman edip de Sekar'dan korunarak hak yolunda ruhlarını ve çalışmalarını birleştirmiş olan ve aynı kıbleye yönelerek yürüyen samimi iman sahipleri kendi kazançlarına bağlanmakla kalmayıp ilâhî lütuftan benzerlerinden ayrı bir şekilde nasip alan "ashab-ı yemin"dirler. Amel defterleri solundan verilenler, çalışmayanlar, yahut tek başına çalışan, kendi keyfince uğraşan yeminsizler kendi çalışma ve gayretleriyle boğuşurken, amel defterleri sağından verilen bu ashab-ı yemin فِى جَنَّاتٍ **cennetlerdedirler** يَتَسَاءَلُونَ عَنِ الْمُجْرِمِينَ **suçluları soruştururlar,** suçluların hallerinden kendi aralarında konuşur, bahseder, birbirlerine sorar yahut sordururlar. "Bu soru kınama ve hasret çektirme içindir." denilmiş ise de, herşeyden önce hakkı ortaya çıkararak suçlarının mahiyetine göre şefaat

imkânını araştırmak için görüşüp dertleşme veya bir sorguya çekme olmak, ardından فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ *"Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez."*(Müddessir, 74/48) ifadesinin gelmesine daha uygun görünür.

Bu soruşturmanın bu şekilde anlatılıp açıklanması da suçluların hallerini ve hüküm giymelerinin sebeplerini sorup araştırarak hakkı ortaya çıkarmanın ve ona göre hayır ve iyi hal için çalışmanın ashab-ı yeminin özelliği olduğunu anlatmak, bununla beraber sayılacak olan suçların sahibi suçluların ahirette şefaat ile de kurtulmalarına ihtimal olmadığını dünyadakilere hatırlatarak öğüt vermek içindir.

مَا سَلَكَكُمْ فِى سَقَرَ **Sizi Sekar'a sokan nedir?** Yani bu cehenneme girmenize sebep olan suçunuz nedir? Bu soru, ashab-ı yeminin birbirlerine değil de suçlulara doğrudan veya dolaylı olarak sordukları sorudur. Zemahşerî şöyle der: Bu, ashab-ı yeminin birbirlerine sorduğu soruyu açıklamak değildir. Öyle olsaydı مَا سَلَكَكُمْ فِى سَقَرَ *"Onları Sekar'a sokan nedir?"* denilmesi gerekirdi. Bu, onların sordukları kişilerin verdiği cevabı hikâye etmektir.(1) Yani, sorulanlar şöyle anlatırlar: "O suçlulara sizi Sekar'a sokan nedir?" dedik. قَالُوا **dediler ki:** لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ **biz namaz kılanlardan değildik,** وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ **ve düşküne yedirmezdik,** fakire yemek vermez, karnını doyurma çaresini aramazdık. Yani Allah'ın emrini tanımaz, kullarına acımazdık. وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ **Ve dalanlarla beraber dalar dururduk,** boş lakırdılar, boşuna işler, şunun bunun aleyhinde lehinde gereksiz sözlerle vakit öldüren, keyif ve zevkle ilgili boş şeylere dalan gafillerle beraber kendimizden geçer, dalar giderdik. وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ **Din gününe,** (yani ceza gününe) **yalan derdik,** inanmazdık dediler. Namaz kılmamanın, fakirlere bakmamanın, dalanlarla beraber dalıp gitmenin asıl sebebi de bu imansızlık, bu küfürdür. حَتَّى اَتَينَا الْيَقِينُ **Ta bize o yakın** (yani ölüm) **gelene kadar** bu halde devam ettik ancak ölüm gelince ceza gününün hak olduğunu iyice anladık dediler. İşte kendilerini cehenneme sokan suçlarını böyle haber verirler. فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ **Onun için de onlara şefaatçilerin şefaatı fayda vermez.** Zira imansız gitmişlerdir. Demek ki o gün müminlere şefaat olacak, bunlar da yalanlamasalar, inkâra sapmasalardı belki ashab-ı yeminin onlara şefaatı da mümkün olabilecekti. Fakat bu suçları işlemiş, inkâr ile gitmiş oldukları ortaya çıkan suçlular kendilerini kurtaracak iş yapmamış oldukları gibi şefaatçilerin hepsi de şefaat edecek olsa fayda vermez, gerçek değiştirilmez. Onlar işledikleri suçların cezası olarak o Sekar'a dalar giderler. فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ **Şimdi o**

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 187.

öğütten yüz çevirmekte kendilerine ne fayda var? Bu Kur'ân'dan yüz çevirmekte, o ölüm hatırlatılarak yapılan öğütten kaçınmalarında kendileri için bir fayda mı var? Öğütten yüz çevirmekle o kötü sondan kurtulacaklarını mı zannediyorlar? O Kur'ân'dan öyle yüz çeviriyorlar ki كَاَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ **sanki onlar ürkmüş yabani eşekler,** فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ **aslandan kaçmaktalar.**

KASVERE, "kasr" kökünden türetilmiş bir kelime olarak zorlu, zorba demek gibi olup "zorlu avcı alayı" veya "arslan" mânâlarına geldiği açıklanıyor. Lugatçıların çoğu kasvere'nin arslan mânâsına olduğunu söylemişlerdir. Bunun Habeş lügati olduğu da rivayet edilmiştir. İşte Kur'ân ile verilen Allah öğüdünden kaçan, onu dinlemek istemeyen budalalar öyle ürküp kaçıyorlar. Oysa o zavallı vahşi eşeklerin kaçmaları bir çaresizlik olmakla beraber yine de tehlikeden kaçmaktır. Onda belki bir kurtuluş, bir fayda düşünülebilir. Öğütten kaçan bu budalalar ise tehlikeden değil, kurtuluştan, kurtarıcıdan kaçıyor, faydalarını bırakıp yok oluşa koşuyorlar. بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ اَنْ يُؤْتٰى صُحُفًا مُنَشَّرَةً **Hayır o kadar da değil, aksine onlardan her kişi kendisine ayrı ayrı dağıtılmış sahifeler halinde öğüt getirilmesini istiyor.** Genel bir öğüt ile yetinmek istemiyor. Herbiri ziyafete çağrılır gibi özel davetiye ile ayrıca davet edilmesini istiyor. Görevine, çıkarına koşmak için kibirleniyor da herbiri "yarın ecelin geldi, şu, şu görevleri yapıp hazırlanarak gelmeniz duyrulur" diye ayrı bir uyarı ve çağrı bekliyor veya her biri için bir Peygamber olmasını arzu ediyor ki bu budalalık öncekinden çok fazladır. كَلَّا **Hayır, yok öyle şey** herkes için ayrı bir öğüt, ayrı bir kitap gelmesine ihtimal yok. Bununla beraber öyle de olsa yine gelmezler. بَلْ **Doğrusu onlar** لَا يَخَافُونَ الْاٰخِرَةَ **ahiretten korkmuyorlar.** Bu çağrı ve öğütü kabul etmeyenlere sonunda ceza verileceğine inanmıyor, sonunu saymıyorlar. كَلَّا **hayır, iş zannettikleri gibi değil** korkunç bir ahiret var.

اِنَّهُ تَذْكِرَةٌ **İşte o bir öğüttür** bir uyarı, bir hatırlatmadır. "Artık her kim isterse düşünsün" içeriğini anlasın, gereğine göre hareket etsin. وَمَا يَذْكُرُونَ اِلَّا اَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ **Bununla beraber Allah dilemeyince düşünmezler.** هُوَ اَهْلُ التَّقْوٰى وَاَهْلُ الْمَغْفِرَةِ **Korkulacak olan da, bağışlayacak olan da odur.** Azabından korkulup korunulacak olan da o, bağışlayacak da odur. Ondan korkmayan ne ahirette ne dünyada hiçbir şeyden korkmaz, korunmaz; ondan başkası da ne günahları bağışlayabilir, ne koruyabilir. Onun için her hikmetin başı Allah korkusu, Allah sevgisidir. İmam Ahmed, Tirmizî, Nesaî, İbn Mâce, Hakim ve daha başkaları Hz. Enes'ten şöyle rivayet etmişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.v) bu âyeti yani هُوَ اَهْلُ التَّقْوٰى وَاَهْلُ الْمَغْفِرَةِ âyetini okudu da dedi ki: Rabbiniz şöyle buyurdu اَنَا اَهْلُ اَنْ اُتَّقٰى فَلَا يُجْعَلْ مَعِى

اَلِهَةٌ فَمَنِ اتَّقَانِى فَلَمْ يَجْعَلْ مَعِى اِلٰهًا اُخَرَ فَاَنَا اَهْلٌ اَنْ اَغْفِرَ لَهُ "Ben korkulacak, korkulup himayesine sığınılacak olanım. Benimle beraber başka bir ilâh yapılmasın. Her kim benden korkar da benimle bareber başka bir ilâh tutmazsa onu bağışlayacak olan benim."

Hakim-i Tirmizî "Nevâdiru'l-Usûl"de Hz. Hasen'den rivayet ettiği bir hadiste şöyle der: Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: Yüce Allah buyuruyor ki, kulum bana iki elini kaldırır dua ederse ben o elleri bağışlamadan geri çevirmekten utanırım. Melekler: "Ey bizim ilâhımız! O, bağışlanacak kişilerden değil dediler. Yüce Allah, "fakat korkulacak olan da, bağışlayacak olan da benim. Şahit olun, ben onu bağışladım."(1) buyurdu.

Ey Rabbim! Bu kulunu da o koruduğun, bağışlamana erdirdiğin kulların arasına kat. Sensin koruyacak, sensin bağışlayacak.

---

(1) Hakim et-Tirmizi, Nevâdirü'l-usûl, s. 138.

Kıyâmet Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 40

Bu sûreye hem Kıyâme Sûresi, hem "Lâ uksimü Sûresi" denilir. Bütün âyetlerinin Mekke'de inmiş olduğunda ihtilaf yoktur.

Ayetleri : Kırktır.

Kelimeleri : Yüz doksan dokuz.

Harfleri : Üçyüz elli ikidir.

Fâsılası : ه ، ر ، ق ، ى ، ا harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَٓا اُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِۙ ﴿١﴾ وَلَٓا اُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ ﴿٢﴾

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ ﴿٣﴾ بَلٰى قَادِرِينَ عَلٰى أَنْ
نُسَوِّيَ بَنَانَهُ ﴿٤﴾ بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ ﴿٥﴾ يَسْـَٔلُ
أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِ ﴿٦﴾ فَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ ﴿٧﴾ وَخَسَفَ الْقَمَرُ
﴿٨﴾ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ﴿٩﴾ يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ
أَيْنَ الْمَفَرُّ ﴿١٠﴾ كَلَّا لَا وَزَرَ ﴿١١﴾ إِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ ﴿١٢﴾
يُنَبَّؤُا الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ ﴿١٣﴾ بَلِ الْإِنْسَانُ عَلٰى
نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ ﴿١٤﴾ وَلَوْ أَلْقٰى مَعَاذِيرَهُ ﴿١٥﴾ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ
لِتَعْجَلَ بِهِ ﴿١٦﴾ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْاٰنَهُ ﴿١٧﴾ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ
قُرْاٰنَهُ ﴿١٨﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ ﴿١٩﴾ كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ﴿٢٠﴾
وَتَذَرُونَ الْاٰخِرَةَ ﴿٢١﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ ﴿٢٢﴾ إِلٰى رَبِّهَا
نَاظِرَةٌ ﴿٢٣﴾ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ ﴿٢٤﴾ تَظُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا
فَاقِرَةٌ ﴿٢٥﴾ كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ ﴿٢٦﴾ وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ ﴿٢٧﴾
وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ ﴿٢٨﴾ وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ ﴿٢٩﴾ إِلٰى
رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ ﴿٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- Hayır, yemin ederim o kıyamet gününe.

2- Yine hayır, yemin ederim o sürekli kendini kınayan nefse.

3- İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı sanıyor?

4- Evet, bizim onun parmak uçlarını bile aynen eski haline getirmeye gücümüz yeter.

5- Fakat insan günahı devam ettirmek ister.

6- O kıyamet günü ne zaman? diye sorar.

7- Ne zaman ki o göz şimşek çakar,

8- Ay tutulur,

9- Güneş ve ay toplanır,

10- İşte o gün insan, "kaçacak yer neresi?" der.

11- Hayır, hayır, yok bir siper.

12- O gün varılıp durulacak yer, ancak Rabbinin huzurudur.

13- O gün insana, yapıp öne sürdüğü ve geri bıraktığı ne varsa bildirilir.

14- Doğrusu insan kendi nefsini görür,

15- Bir takım özürler ortaya atsa da.

16- Onu hemen okumak için dilini depretme.

17- Kuşkusuz onu toplamak ve okumak bize aittir.

18- O halde biz onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et.

19- Sonra onu açıklamak da bize aittir.

20- Hayır, siz peşin olanı (dünyayı) seviyorsunuz da

21- Ahireti bırakıyorsunuz.

22- Yüzler var ki o gün ışıl ışıl parlar.

23- Rabbine bakar.

24- Yüzler de var ki o gün asıktır.

25- Anlar ki kendisine belkıran (bel kemiklerini kıran belalı bir iş) yapılır.

26- Hayır hayır, ne zaman ki can köprücük kemiklerine dayanır,

27- "Tedavi edebilecek kimdir?" denilir.

28- Can çekişen bunun o ayrılık anı olduğunu anlar.

29- Bacak bacağa dolaşır..

30- İşte o gün sevk, ancak Rabbinedir.

لَآ اُقْسِمُ **Yemin ederim.** Bu, "yemin etmem" mânâsına değil, لا واللّه hayır, vallahi; yok, vallahi; değil, vallahi, gibi olumsuz bir ifadeden sonra yemindir. Nitekim İmriu'l-Kays şöyle demiştir:

لا وَأَبِيكِ ابْنَةَ الْعَامِرِيِّ لا يَدَّعِي الْقَوْمُ اَنِّي اَفِرُّ

"Hayır, baban hakkı için ey Âmiri'nin kızı, kavim benim kaçacağımı iddia etmez."

Âlimlerin çoğunluğu, bu gibi «لا»'ların sıla, yani sadece vurgu için ilave edilmiş, eklenmiş, olduğunu söyler. (Vâkıa sûresinde فَلَآ اُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ *"Hayır, yıldızların mevkilerine yemin ederim."*(Vâkıa, 56/75) âyetinin tefsirine bkz.). Fakat Zemahşeri'nin açıklamasına göre, yeminden evvel gelen bu "lâ", فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ *"Hayır, Rabbine yemin olsun ki iman etmezler."*(Nisâ, 4/65) âyetinde olduğu gibi sözün arasında olursa yemini vurgulamak için ilave edilmiş sıladır.[1] Nitekim لِئَلَّا يَعْلَمَ اَهْلُ الْكِتَابِ *"Ehl-i kitab iyice bilsin diye"*(Hadid, 57/29) âyetinde de ilmi vurgulamak için ziyade edilmiştir. Fakat bu sûrede ve Beled sûresinde olduğu gibi sözün başında söylendiği zaman sıla değil, olumsuzluk ifade eder. Çünkü sıla, yani vurgu maksadıyla iki kelimeyi birbirine bağlama sözün arasında olur.

Bu olumsuzluğun yorum ve izahı şudur: Bir şeye yemin etmek onu büyütmek, ululamak demektir. Bunun başına olumsuzluk harfi getirmekle sanki şöyle denilmiş olur: "Şu söyleyeceğim söz o kadar önemli ve büyük ki, bunun büyüklüğünü tanıtmak için yemin etmek bile etmemek gibidir. Yani ondan da çok hürmet ve saygıya layıktır." Bu mânâ ise yemini desteklemiş olacağından olumsuzluk edatı ile vurgulanmış olur. Bazıları, "yemine ihtiyaç ve gerek yok. Bu son derece kuvvetli ve belli" mânâsıyla bu vurguyu ifade etmişler; bazıları

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 189.

da yeminden evvel geçmiş olan karşıt fikirleri ret için olduğunu söylemişlerdir. Bunu, yeminden önce muhatabın zihnini başka şeylerden temizlemek mânâsıyla da açıklayabiliriz ki, şöyle demek olur: "Şimdi zihninden bütün karşıt fikirleri sil. Söylenecek ve dinlenecek başka bir şey yok, ancak şu söyliyeceğim hakikat vardır. Yemin ederim ki..."

Kasem, bilindiği gibi yemin demektir. Biz meâlde bu "lâ"yı, bu mânâlara değinebilmek için "hayır" diye ifade etmeyi uygun gördük.

بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ *"Kıyamet gününe."* Kıyamet günü, ölülerin dirilip kalkacağı gün, kalkış günü ki, önü ölüm ve yıkım günüdür. Bu sözle yeminin cevabının ne olduğu anlaşıldığı için ayrıca yeminin cevabı söylenmemiştir. اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ *"İnsan zanneder mi ki?..."* Sorusunun cevabı yerine geçmiştir. Zira kıyamet gününe yemin etmek demek onun muhakkak olacağına yemin etmek demektir. Bu ise şöyle demek olur: Kıyamet gününe yemin ederim ki, siz kesinlikle tekrar diriltilecek, öldükten sonra kaldırılacaksınız.

وَلَٓا اُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ *"Hayır, kendini kınayıp duran nefse de yemin ederim."* Bu da aynı mânâda, "nefs-i levvâme" (kendini kınayan)'nin gerçekleşeceğine yemindir. Nefs-i levvâme, "kınayan nefis" demektir. Bu da ya başkasını çok çok kınayan nefis veya yaptığı günahların fenalığını anlayıp da kendini kınayan, pişman olan nefis demek olabilir. Daha çok bu ikinci mânâ yaygın ve bilinmektedir. Onun için nefisler nefs-i emmâre (insana kötülük yapmasını emreden nefis), nefs-i levvâme, nefs-i mutmainne (iyilikle kötülüğü ayırt eden, temizlenerek kişiyi Allah'a yaklaştıran nefis), nefs-i mülheme (ilham edilmiş nefis), nefs-i zekiyye (temizlenmiş nefis), nefs-i raziye (razı olmuş nefis) ve nefs-i merdıyye (kendisinden razı olunmuş nefis) diye yedi mertebeye kadar sayılır ki, her biri terbiye ve nefsi kırma ile tarikat yolunda bir mertebedir. Yani kıyamet günü muhakkak olacak ve ona inanmak istemeyen kötü nefisler o gün kendisini çok kınayacak, dünyada yaptıkları gafletlere, günahlara çok pişman olacaklar, hatta her nefis kendini kınayacak, dünyada işlediği kusura pişman olacak, "daha iyi niye çalışmadım, daha güzel işler niçin yapmadım" diye pişmanlık duyacaktır. Bu surette "kendini kınayan nefs"e yemin, o gün gerçekleşecek olan kınamasındaki acılığın önemine ve büyüklüğüne dikkat çekmek için demek olur.

اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ *"İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı sanıyor?"* Bu, yeminlerin cevabı yerindedir.

Ahnes b. Şüreyk'in damadı Adiyy b. Ebi Rebia Hz. Peygamber (s.a.v)'in komşusu idi. Bu ikisi hakkında Resulullah (s.a.v): اَللّٰهُمَّ اكْفِنِى جَارَ السُّوءِ "Allah'ıml Bana kötü komşumun hakkından gel." derdi. Adiyy bir gün Hz. peygamber (s.a.v)'e: "Ey Muhammed! Bana o kıyamet gününden haber ver bakalım; o ne zaman ve nasıl olacak?" demişti. Resulullah (s.a.v) da haber vermişti. Bunun üzerine Adiyy: "Ey Muhammed! Ben onu gözümle görsem yine doğrulamam ve sana inanmam. Allah o kemikleri mi toplayacak?" demişti. Ebu Cehil de: "Muhammed, Allah'ın bu kemikleri çürüyüp dağıldıktan sonra toplayıp yeni bir yaratışla tekrar canlandıracağını mı iddia ediyor?" demişti.(1) Bu sûrenin, bu iki olaydan biri sebebiyle indiği rivayet ediliyor. Bundan dolayı bu âyette geçen الاِنْسَانُ 'ı bilinen bir insan şeklinde yorumlamak isteyenler olmuş ise de âyetin iniş sebebi, inen hükmün belli ve özel bir şahsa ait olmasını gerektirmeyeceği için görünen şekliyle bunu "insan cinsi" olarak yorumlamak doğru olur. Bundan her insanın böyle zannetmesi de gerekmez.(2)

بَلَى *"Evet"* bu bir tasdik (onaylama) edatıdır. Şu kadar var ki bu, "neam, (evet), lâ (hayır) gibi değil, olumsuzluğu isbat suretiyle tasdik ve onay ifade eder. Mesela, "daha gelmedi mi?" şeklinde sorulan olumsuz bir soruya "evet" yahut "hayır" ile cevap verilse, "evet gelmedi, hayır gelmedi" denilmiş gibi olduğu halde, aynı soruya "belâ" ile cevap verildiği zaman "evet geldi" denilmiş olur. Onun için biz "belâ" kelimesini fiili söylemeden yalnız olarak terceme edemiyoruz. Burada "toplayamayacağımızı mı sanıyor?" sözüne karşılık "belâ" denilmesi, بَلَى نَجْمَعُ *"evet toplarız"* demektir.

قَادِرِينَ *"Gücü yeten kişiler olarak."* Bu kelime metinde bulunmayan ve نَجْمَعُ *"toplarız"* şeklinde takdir edilen fiilin (Failinin) hâl ve durumunu bildirir. Mânâsı: "Evet, biz onun kemiklerini öyle bir araya getirir, derler toplarız ki, عَلَى اَنْ نُسَوِّىَ بَنَانَهُ **parmaklarını bile eski düzgün hallerine getirmeye gücümüz yeterek** yani sade o iri kemiklerini değil, vücudun en ince oluşumuna varıncaya kadar hepsini, hatta gövdesinin, kol ve bacaklarının en ince uçları olan parmaklarını, uçlarındaki inceliklere varıncaya kadar tamamiyle düzeltmek şartıyla derleyip toplamaya gücümüz yeter.

Parmak uçlarının yaratılışında bu suretle inceliğe işaret edilmiş olması zahirî (yüzeysel) ve basit bir şey değil, onların yaratılışında göründüğünden çok derin ve önemli incelikler bulunduğunu gösterir. Evvela insan en önemli işlerini

(1) Alûsî, Rûhu'l-meâni, XV, 172.
(2) Süyûtî, Câmiu's-sağir, I, 216 (1461)

elleriyle yapar, onun için el güç ve kudretin sembolü sayılır. "Şu iş onun elindedir", "elinden gelir", "eli dardır", "eli geniştir", "eli uzundur", "eli kısadır", "eli açıktır" ve "eli sıkıdır" gibi güç mânâsı ile ilgili olan ifadeler, ele nisbet edildiği kadar hiçbir uzva nisbet edilmemiştir denilebilir. Sonra elin bütün kıymeti ise parmaklardadır. El ile yapılan bütün işlerin parmakla ilgisi vardır. Onun için on parmağın diyeti, iki elin diyetine eşittir. "Filân işte onun parmağı var." sözü de parmağın etki ve güç alameti olduğunu anlatır. Parmakların bütün incelikleri de uçlarındadır. Parmaklarda ve parmak uçlarında öyle enteresan bir sanat ve öyle ince bir duyarlılık vardır ki anatominin ve doku biliminin incelikleri bile onu kavramaya yeterli olmaz. Dokunma duyusunun hemen hemen bütün incelikleri onlarda toplanmıştır. Kaba bir misal ile karanlık bir gecede mesela bir kiler veya bir dükkanda gezinirken elinizdeki bir baston ile şuraya buraya dürttükçe şu taş, şu toprak, şu tahta, şu un çuvalı, şu pirinç veya bulgur çuvalı, şu kahve veya fasulye çuvalı, şu şeker, şu kömür çuvalı diye birçok şeyleri ayırabilirsiniz ki bütün bunlar, bastondan gelebilen türlü titreşimlerin nevilerini parmaklarınızın sinir uçları ile aldığı duyum ağının incelikleridir. Bir taraftan silah gibi birçok şeylere direnip dayanan tırnakların sertliğiyle uygun kaslarının dayanıklı teşkilatı içinde böyle farklı zariflik ve incelikleri kapsayan ve büyük büyük çekiç ve külünk darbeleri ile yazı, nakış, resim, süsleme ve yazı taramaları gibi en ince çizgileri çizen ince ve zarif kalemleri, fırçaları, iğneleri yapma ve yönetmeye alet olan parmaklar ve uçları hemen hemen insanlardan meydana gelen işlerin en önemli bölümünün ortaya çıktığı yaratılış boğumlarıdır. Bunların tam olarak okunması bilinse, bir insanın her şeyini olmasa da pek çok özelliğini ifade ettikleri anlaşılır. Şu halde "parmaklarını bile düzeltmeye gücü yeterek" denilmesinde, "o insanın ellerinden çıkan iyi kötü bütün iş ve eserlerle beraber düzeltebiliriz" denilmek gibi derin bir mânâ vardır. Bunları yaratan elbette yine derleyip toplayabilir. Evet yüce Allah insanın bütün özelliklerini bir küçük hücrede toplayıp misal olarak gösterebilir. Nitekim kuyruk sokumundan bir zerre içinde bir insanın bütün özelliklerini toplar.

İnsanın o zannı esas itibarıyla bu gücü hiç hissetmediğinden değil بَلْ يُرِيدُ الْاِنْسَانُ لِيَفْجُرَ اَمَامَهُ **fakat insan,** (yani günahkâr insan) **önünde günah işlemek ister** şehvetlerinden, günahlarından, lezzetlerinden ayrılmamayı, ilerde onlara devam etmeyi ve hatta sonsuza değin isyan ve günah ile Rabb'ına karşı terbiyesizlik etmeyi ister. Günaha devam etmeyi iyi halli olmaya tercih eder de alay yollu çapkınlıkla يَسْـَٔلُ اَيَّانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِ **O kıyamet günü ne zaman? diyer sorar.** Lakin sonra o kıyamet kopmaya başladı mı gözü açılır, dünyanın her taraftan başına

yıkılmakta olduğunu görür, dehşetler içinde kalır, yaptıklarına pişman olur, kendini kınama zamanı gelir çatar. Oysa son pişmanlık fayda vermez, hak yerini bulur.

İşte o soruya karşı ölüm ve yıkım belirtilerinin görünmeye başladığı, kıyamet başlangıcı anlatılarak buyruluyor ki: فَاِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ **Derken, ne zaman ki göz şimşek çakar.**

BERK-I BASAR, "gözün şimşek çakması," ansızın tepesinde çakan şimşekten dolayı karşı karşıya kaldığı dehşet ve şiddet halinden mecaz olarak ansızın başına gelen yok edici olayın şiddetli elem ve ızdırabıyla dehşet ve şaşkınlık içinde duyulan keskin uyanıklığı ifade eder ki, bu sırada hakikat yıldırımının parıldayışı içinde insanın gözünde bütün dünya yerinden oynayıp silinmeye başlar وَخَسَفَ الْقَمَرُ **ve ay tutulur.**

Burada "HUSUF-I KAMER," Ayın güneşe yönelmesi halinde dünya gölgesinin araya girmesi demek olan bildiğimiz ay tutulması mânâsına da olabilirse de hafif kalır. Bu daha çok o güne ait bir görüntü olmak üzere ayın nurunun yok olup o şimşek çakan göze görünmez olması veya puslu, mahzun bir manzara içinde kalması halini anlatır. Yani ışığında zevk ve sefa sürdüğü o parlak ay söner, puslanır, kararır, görünmez olur.

وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ **Ve güneş ve ay bir araya getirilir, toplanır.** Şimşek manzarasında olduğu gibi güneş ve ayın görünen yüzleri yerlerinden oynatılarak çalkanır çalkanır bir araya gelir. "Güneş ile ayın bir araya gelmesi" şeklinde ifade edilen mihâk gecesi her Arabî ayın son üç gecesi gibi ay ve güneş bir araya gelmiş ve fakat sadece ay değil, güneş de yokluk deryasına dalmış, görünmez olmuş bulunur.

يَقُولُ الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ **İnsan o gün der.** اَيْنَ الْمَفَرُّ **Nereye kaçmalı?**

MEFERR, kaçmak mânâsına mimlî mastardır. O günahkâr insan o vakit dehşetten kaçacak yer arar. Ümitsizliğinden ve şaşkınlığından böyle der. Bu, ümitsizlik ifade eden bir istifham-ı inkaridir. Biraz sonra gelecek olan كَلَّا لَا وَزَرَ *"Hayır yok kaçacak yer."* âyeti bu ümitsizliği açıktan açığa bildirmektedir. Bununla beraber şaşkınlıkla sorulmuş gerçek mânâda bir soru da olabilir. Bu durumda da كَلَّا لَا وَزَرَ âyeti o gün bu soruya verilmiş ret cevabı veya bugün onun açıklamasıdır. Şöyle ki: كَلَّا لَا وَزَرَ **Hayır hayır, yok bir kaçacak, sığınacak yer.**

VEZER, aslında ağırlık mânâsından "sarp ve sağlam dağ" demektir. Böyle dağlar kaçakların sığındıkları yerler olduğu için gerek dağ, gerek kale, gerek si-

lah, gerek insan ve diğerleri mutlak mânâda sığınak, sığınacak yer veya siper mânâsında yaygın şekilde kullanılır olmuştur. Nitekim şair:

لَعَمْرُكَ مَا لِلْفَتَى مِنْ وَزَرٍ مِنَ الْمَوْتِ يُدْرِكُهُ وَالْكِبَرِ

"Ömrüne yemin ederim ki yiğide yetişecek ölümden ve ihtiyarlıktan sığınacak bir yer, sığınak yoktur." demiştir.

Demek ki: كَلَّا لَا وَزَرَ *"hayır, sığınak yok"* sözü, o gün "kaçacak yer nerde?" diyen insanın yine kendisi tarafından söylenmiş bir sözün hikâye edilmesi olabileceği gibi, o gün onun sorusuna "hayır" cevabı vermek için veya bugün bir hatırlatma için doğrudan doğruya Allah'ın kelâmı olma ihtimali de vardır. Şu da onun açıklanması mahiyetinde yeni bir başlangıç cümlesidir: اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ **O gün sadece Rabb'ının huzurunda durulacaktır.**

MÜSTEKARR, bir yerde durma mânâsına mimli mastardır. Durma yeri mânâsına yer bildiren bir isim de olabilir. Yani o gün her kim olursa olsun kulların sığınma kararı ancak Rabb'ın olan yüce Allah'adır. Ondan kaçmak isteyenler de o gün ondan başka sığınacak hiçbir sığınak bulamazlar. Son karar ona veya onun emrine varılmaktır. Başka bir mânâ ile, o gün insanların varacakları karargâh cennet mi yoksa cehennem mi? Bunu tayin etmek rabbına aittir. Bu hitap, o gün kaçacak yer arayan insana değil, muhatapların efendisi olan Hz. Peygamber (s.a.v)'edir, dolayısıyla da bütün insanlara bir hakikatı açıklamaktadır.

يُنَبَّؤُا الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ **İnsan o gün ayıtılır, haberdar edilir,** yani kendisine haber verilir, yahut insanın ne olduğu, hakkının neden ibaret bulunduğu, hayır veya şer anlatılır. بِمَا قَدَّمَ وَاَخَّرَ **Öne aldığı ve sona bıraktıklarıyla,** önce yaptığı ve sonra yaptığı amelleriyle, yahut yaptığı, ahiret için önceden gönderdiği ve yapmayıp geri bıraktığı, iyi veya kötü bütün işleriyle anılır, anlatılır. Hesaba çekilir. İşte o vakit tam gözü açılır. Bununla beraber insan olana bunları anlatmaya gerek bile yoktur. Çünkü بَلِ الْاِنْسَانُ عَلٰى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ **Doğrusu insan kendine karşı bir kalp gözüdür.**

Bu âyet çok dikkate değer bir âyettir. Burada insanın tam hakikatı tanıtılmıştır. İnsan, ne yaptığını bilmeyecek bir bedenden ibaret değil, kendini bilen, kendi kendini vicdanında duyan bir basiret, diye anlatılmıştır ki **nefs-i nâtıkayı** yani insanın canlılar arasındaki yerini belli eden cevheri **bildirir.** İnsanın hakikatı, böyle kendine karşı bir basiret, bir kalp gözü olduğu için insan olan, kendinde olup biten, yani ruhuna, bilincine ilişmiş bulunan her şeyi duyar. Yaptığı bütün fiil ve hareketlerine kendi vicdanında kendisi tanık bulunur. وَلَوْ اَلْقٰى

مَعَاذِيرَهُ **Her ne kadar ortaya özürlerini sayar dökerse de** yaptığı işler hakkında hesap ve sual zamanında başkalarına karşı kendisini özürlü göstermek için türlü mazeretler açıklamaya kalkarsa da ne yaptığını, mazeretlerinin doğru olup olmadığını kendi nefsinde, kendi ruh ve vicdanında bilir. Şu halde insanın hakikatı başkasına karşı görünen, söylenen değil; onun kendi nefsinde, kendi vicdanında duyduğu ne ise odur. Ahirette Allah katında göreceği de ondan ibarettir. İnsan söylediği bir sözün yalan olduğunu kendisi bilip dururken halka karşı kendisini doğru göstermek için ne kadar özürler sayıp dökse o kendi bilir ki kendi gözünde yalancıdır. Dolayısıyla halk onu doğru da bilse Hakk'ın katında yalancıdır. Halka iyi görünmekle, şu-bu özürleri saymakla kendi vicdanında bilip durduğu hakikatı değiştiremiyeceği gibi Hak nazarında hiç değiştiremez. O halde halk ne söylerse söylesin, kendisi ne kadar özür ortaya koyarsa koysun insan Hakk'ın huzurunda gerçek kimliği ile karşılaşacak, kendisi kendi aleyhine tanık olacaktır. Onun için insan kendini gözetmeli, asıl itibarıyla iyi olmaya çalışmalı, kötü işler yapıp da şöyle böyle özürler saymaya kalkışmamalı, kendisini keyfinin, istek ve temennilerinin güdümüne göre değil, hak gözüyle ve vicdanının bütün samimiyetiyle dinleyip gözeterek hareket etmelidir ki, hak ile hak olmayanı, iyi ile kötüyü güzelce ayırabilsin. Kendi aleyhine şahit olmasın. Bundan dolayı Peygamber'in kendine ait olmak üzere buyuruluyor ki: لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ **Ona dilini depretme.** لِتَعْجَلَ بِهِ **Onu hemen almak için....**

Bu âyetteki zamirlerinin hangi ismin yerini tuttuğu açık değildir. Hitap mutlak insana olsaydı, bu zamir, özürlerini sayıp dökmeye kalkışan insanın içindeki yani vicdanındaki şeyin yerini tutabilir ve şöyle demek olurdu: "Ey insan! O gün hesap verirken Hakk'ın huzurunda vicdanındakini acele söyleyip de işin içinden çıkacağım diye telaş etme, sakın, dilini bile oynatma, zira onu, o bildiklerini derleyip toplayan sen değilsin, biziz. Biz onu derler toplar sana okuruz. Sen yalnız bizim okuduğumuzun ardınca gel ki o vakit tam hakkı söylemiş, yanlışlığa düşmemiş olursun." Gerçi bu âyetin üslup ve akışından bu mânâ da anlaşılmaz değildir. Fakat hitabın özellikle Peygamber'e olması ve sonra da "Kur'ân" denilmiş bulunması itibarıyla bu «بِهِ» zamirinin önce, bu sırada Peygamberin kalbine inmekte bulunan Kur'ân'ın yerini tutması gerekir. Zira zamirin yerini tutmuş olduğu ismin manen veya hükmen geçmesinin yeterli olduğu ve إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ "Kuşkusuz biz onu Kadir gecesinde indirdik."(Kadr, 97/1) âyetindeki gibi birçok yerde Kur'ân'ın ismi geçmeden, bulunduğu makam delili ile ona zamir gönderilegeldiği bilinmekle beraber burada sözün akışının buna

özel bir işareti de vardır. Onun için tefsirler bu «ﻪِ» zamirinin Kur'ân'ın yerini tuttuğunu açıklamaktadırlar.

Tirmizi'de bu âyetin iniş sebebini Saîd b. Cübeyr İbnü Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Kur'ân inerken Resulullah (s.a.v) iyi bellemek için dilini, dudaklarını depretirdi. Bunun üzerine yüce Allah, لاَ تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ âyetini indirdi."(1)

Anlaşılıyor ki Hz. Peygamber (s.a.v) bu sûre inerken özellikle bu noktada dilini depretmiş, acele okumak istemişti. Bu âyet de bunun üzerine inmiş ve iyi zaptetmesi için her şeyden önce hareketsiz dinlemesi emredilmiştir. Yani Kur'ân kalbine, basiretine inerken, sadece dinle, acele okumak için dilini oynatma. إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ **Çünkü onun toplanması ve okunması bize aittir.** Yani tamamını toplayıp Kur'ân halinde tesbit ederek okutmak bizim üstlendiğimiz bir iştir. Onu sana indiren okutacaktır.

فَإِذَا قَرَأْنَاهُ **Bu nedenle biz onu okuduğumuzda,** Cebrail onu okumayı bitirdiğinde فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ **O vakit onun okuduğunu takip et,** ardınca yavaş yavaş oku. ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ **Sonra onu açıklamak da bize aittir.** Gerek ve ihtiyaç duyuldukça beyan üsluplarından biriyle maksadı açıklayıp izah etmek de bize aittir. Usul ilminde açıklandığı üzere beyan üslupları beştir. Takrir beyanı, tefsir beyanı tağyir beyanı, tebdil beyanı ve zaruret beyanı. Bu şekilde Kur'ân'ın birçok âyeti birbirini açıklar. Burada dikkate değer noktalardan biri de şudur ki جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ *"onu toplamak ve okumak"* âyeti ile فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ *"onu takip et"* âyetinde geçen Kur'ân, ismi değil, okumak mânâsına "rüchân" vezni (kalıbı)nde bir mastardır. İkincisi "okunmuş" mânâsına da olabilir. Bundan dolayı burada daha önce zikrettiğimiz mânâya da bir tür işaret vardır. Kendi içini iyice gören insan herhangi önemli bir olay karşısında vicdanın derinliğindeki hatıraları hakkıyla dinlemek ve kendi nefsine karşı tanık olmak için acele etmemeli, nefsinin arzu ve isteklerini karıştırmayarak samimiyetle ve acelesiz, düşüne, düşüne dinleyip ona göre hareket etmelidir. Nitekim, اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَلَوْ اَفْتَاكَ الْمُفْتُونَ "Müftüler sana fetva verseler de, sen kalbine danış."(2) hadis-i şerifinde ve istihare hadislerinde bu mânâ açıklanmış olduğu gibi ... لاَ يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ اِلَىَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى اَكُونَ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ *"Kul, bana nafile ibadetlerle yaklaşmaya devam eder, neticede ben onun kulağı, gözü... olurum"*(3)kudsi hadisinde de bu mânâ vardır.

---

(1) Buhârî, Tefsiru sureti, 75/1, 2, Bedü'l-vahy, 4, Tevhid, 43; Müslim, Salat, 148; Tirmizî, Tefsiru sureti, 75/1; Nesaî, İftitah, 37; Ahmed b. Hanbel, I, 343.

(2) Dârimî, Buyu', 2; Ahmed b. Hanbel, IV, 228; el-Hindi, Kenzü'l-ummal, X, 29339; Keşfü'l-hafâ, I, 136 (345).

(3) Ahmed b. Hanbel, VI, 256.

Peygamberlere gelen vahyin dışında kalan ilhamlar herkes için bir ilim sebebi değilse de, amellerin hükmü niyeteb ağlı ve niyet kalbî işlerden olduğu ve bunda vicdanın şahitliğinin önemi büyük olduğu gibi özellikle insan fiil ve sözlerinde kendi vicdanına bağlı olabilmek için ruhundaki bütün bilgi ve delilleri gereği gibi dinlemek ve günah işlemek ve günahtan sakınmak dürtüsünü Allah'ın ilham ettiği gibi sezerek ona göre bir işe girişmek dahi ilham alan nefislerin alametlerindendir. Çünkü Hakk'ın huzuruna insan onunla çıkacaktır. İşte bu mânâya işarettir ki bu âyetleri bu sûrede asıl konuyla ilgisi olmayıp sırası gelmişken söylenen bir söz olarak bırakmayıp başını sonuna tamamen bağlamıştır.

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ **Hayır hayır, siz istiyorsunuz.** Bu da Peygamber'e, hitaptan sonra herkese yapılmış bir hitaptır. Burada كَلَّا aceleyi reddetme mânâsınadır. Yani "aceleci olmayın" demektir. "Gerçek şu ki" mânâsına olduğu da söylenmiştir. الْعَاجِلَةَ **Peşin olanı** yani dünyayı istiyorsunuz. Zira karşılığında وَتَذَرُونَ الْاٰخِرَةَ *"ahireti bırakıyorsunuz."* Burada söz tamamen ahirete çevrilmiş oluyor ki, Kıyametin, öldükten sonra dirilmenin hüküm günü olan zamanına gelmiş bulunuyor.

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ **Nice yüzler o gün parlaktır.** Başarılı olma neşesiyle sevinç içinde ışıl ışıl parıldar. Zira اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ **Rabbine bakıcıdır.** Onun cemâline bakmaktadır. Ehl-i Sünnet bu bakışı "görme" mânâsında anlayarak ahirette müminlerin Allah'ın cemalini göreceğini isbat etmişlerdir. لَنْ تَرَانِي "Beni asla göremezsin."(A'râf, 7/143) âyetine sarılan Mutezile de bu bakışı "bekleme" mânâsına yorumlamışlardır. Oysa gayesine ulaşmayan beklemenin neticesi neşe değil, hayal kırıklığı ile üzüntü olacağından burada sadece bekleme mânâsının doğru olamayacağını anlatır.

وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ **Nice yüzler de o gün pusarır,** kederinden ekşir, kararır, pusarır. تَظُنُّ *"Onlar* (burada zann, kesin olarak ve iyice anlamak mânâsınadır) *anlar ki",* اَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ **kendilerine belkıran uygulanacak.**

FÂKIRE, büyük bela, korkunç felaket demektir ki belkemiğine isabet eden, yani belleri kırıp paramparça eden şiddet mânâsından gelir. Bazıları, devenin burnunu dağlamak mânâsına gelen "fakr" dan türemiş olduğunu söylemişlerdir. Birisi şiddetini, birisi de azabın acılığını ifade eder. Dilimizde "filan iş filanın belini kırdı." tabirinin kullanılması itibariyle biz buna meâlde "belkıran" demeyi uygun gördük.

İşte ahireti bırakıp sonunu düşünmeden yalnız peşine, dünyaya sevgi bes-

lememin neticesi, budur, bu beller kıran büyük beladır.

Buraya kadar kıyametin kısmen dünya ile ilgili yıkım manzarasındaki dehşet, sonra da ahiretle ilgili biri Allah'ın cemalinin, biri de azametinin görünmesine ait olan iki sonuç açıklandıktan sonra dünya hayatının sonu ve ahiretin ilk kapısı ve ferdin kıyameti demek olan ölüm ve can çekişme hali anlatılarak ahireti bırakıp da dünyaya sevgi besleyenlerin belini kıran o büyük belanın ahirete de kalmayıp, dünyadan başladığı anlatılmak üzere buyruluyor ki: كَلَّا اِذَا **Hayır hayır, ne zaman ki.** Bu, كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ 'ye benzer olup dünyayı sevip ahireti bırakmaktan sakındırmakta ve ölüm halini tasvir etmektedir. بَلَغَتِ **Can ulaşır.** Bu fiilin zamiri dünyayı seven nefsin, veya bu karine (ipucu) sayesinde ruhun yerini tutar. التَّرَاقِيَ **köprücük kemiklerine.** Terâkî, "türkuve" kelimesinin çoğulu olup boynun dibinden kollara doğru olan köprücük kemiklerine denir. مَنْ رَاقٍ *"Kim tedavi edecek?"* denilir.

RÂKK; râkî, yani üfürükçülük yapan, çaresizlik hallerinde son bir tedbir olmak üzere başvurulan okuyucu, bir nefes edici veya sözle, fiille tedavi eden demektir ki ölüm halinde çağrılan cismani veya ruhanî doktordan, hekimden ve okuyucudan daha kapsamlı olabilirse de daha çok ruhanî olan okuyucu için kullanıldığı açıktır. İnanan da inanmayan da son bir teselli olmak üzere ona başvurur

Burada bir "sekte" ile okunur ki, bunda lafız ve mânâ itibarıyla iki nükte vardır.

BİRİNCİSİ, sekte yapılmadığı takdirde "nun" harfinin "ra"da gunnesiz olarak idgam yapılması gerekip مَنْ رَاقٍ âyeti "merrâk" gibi okunmuş, yani "çorbacı" denilmiş gibi olacağından sekte ile bu karışıklığın önüne geçilmiş olur.

İKİNCİSİ de bu ânın, nefesin kesildiği bir durma ve nefes almama anı olduğuna bir uyarı olur. O okuyucu çağrılır veya çağrılmaz, bulunur veya bulunmaz, işin bu yönü başka, fakat o anda bu söylenir.

وَظَنَّ **Ve sezer, anlar.** O can çekişen, nefesi tıkanan, ölmek üzere olan **kişi o** anda anlar ki اَنَّهُ **O,** yani başına gelen hakkın emri الْفِرَاقُ **tam ayrılıktır, sevgilisinden,** sevgili dünyasından ve nimetlerinden ve bütün uzuvlarının **birbirlerinden** "elveda, elfirâk!" diye diye acı ve kederler içinde ayrıldığı tam **ayrılıktır. O** an o bunu anlamış, وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ **bacak bacağa dolaşmıştır. Ölüm acısıyle** el ayak karışmış, bacak bacağa dolaşmıştır. اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ ***"O gün sevk ancak Rabb'inedir."***

MESÂK, sevk, mânâsına mimli mastardır. Yani o gün o kişi yakalanır, başka birine değil, ancak Rabbine sevk edilir. Hesabı görülmek, cezası verilmek üzere zorla ve itile kakıla onun huzuruna götürülür. İşte dünyanın sonu. Bu ahireti bırakıp da peşin olan dünyayı sevenlerin dünyada varacakları son, budur. Ahireti sevenlerin kurtuluş ve sevgiliye kavuşma neşesiyle gülümsedikleri bu an, dünya sevgisine sarılmış ruhlar için böyle elem verici bir ayrılık, sonsuz bir hicran, bitmez tükenmez bir sürgündür. Evet o gün o can her şeyden ayrılıp yalnız Rabbine sevkedilecektir, ey Muhammed.

فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلّٰى ﴿٣١﴾ وَلٰكِنْ كَذَّبَ
وَتَوَلّٰى ﴿٣٢﴾ ثُمَّ ذَهَبَ اِلٰٓى اَهْلِه۪ يَتَمَطّٰى ﴿٣٣﴾ اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى ﴿٣٤﴾
ثُمَّ اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى ﴿٣٥﴾ اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ يُتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾
اَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنٰى ﴿٣٧﴾ ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوّٰى ﴿٣٨﴾ فَجَعَلَ
مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰى ﴿٣٩﴾ اَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُحْيِۦَ الْمَوْتٰى ﴿٤٠﴾

Meâl-i Şerifi

31. Fakat o, ne sadaka verdi, ne namaz kıldı.

32. Fakat yalanladı ve döndü.

33. Sonra da çalım sata sata ailesine gitti.

34. Gerektir o bela sana, gerek.

35. Evet, gerektir o bela sana gerek.

36. İnsan başıboş bırakılacağını mı sanır?

37. O, dökülen erlik suyundan bir damla (sperm) değil miydi?

38. Sonra bir aleka (embriyon) oldu da Rabbi onu biçime koydu, sonra şekil verdi.

39. Ondan da iki cinsi; erkek ve dişiyi var etti.

40. Peki, bunu yapanın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?

فَلَا صَدَّقَ ***"Tasdik etmedi."*** Bunu tefsircilerin çoğu "iman" mânâsına gelen "tasdik"ten olmak üzere tefsir etmişlerdir ki görünen mânâ da budur. Fakat Ebu Hayyân'ın dediği gibi, bazıları da "sadaka"dan olarak "sadaka vermedi" diye tefsir etmişlerdir ki bunda daha ziyade bir mânâ vardır.(1) Önceki tefsire göre, biraz sonra gelecek olan وَلٰكِنْ كَذَّبَ *"lakin yalanladı"* sözü sade bir tekit (vurgu) gibi kalmış olacağından bu mânâ daha faydalıdır. Bu, bir önceki sûrede geçen لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلّ۪ينَ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْك۪ينَ *"Biz namaz kılanlardan değildik, fakirlere yemek yedirmezdik."* (Müddessir, 74/43-44) mânâsına da uygun düşer. Çünkü tasdik, sadaka vermek mânâsına da gelir. İkisinde de bunun "fâ" harfi ile yukarıya bağlanması şu mânâyı ifade eder: "Fakat o dünya zevk ve sevgisine dalıp da neticede böyle Rabbine sevk olunacak olan ve "ne zaman o kıyamet günü?" diyen o günahkâr can, ne yüzle Rabbine varacak? Çünkü o, dünyada ilerisini ne tasdik etti, ne Allah için bir iş yaptı, ne sadaka verdi, ne namaz kıldı. Fakat Allah'ı, Peygamber'i, Kur'ân'ı, ahireti inkâr etti, "yalan bunlar" dedi ve Hakk'a karşı arkasını döndü, itaatte bulunmadı.

Sonra da bununla iftihar ederek çalım sata sata, kurula kurula ailesine, evine veya iline keyif çatmaya gitti. Şimdi bu adam sonunda dünyadan uzak bir ayrılık ile varacağı Rabbine ne yüzle varacak? Kuşkusuz bu adam o gün gülecek yüzlerden değil; kendilerine belkıran uygulanacak, belleri kırılacak, belasını bulacak, pusarık kara yüzlülerdendir. Bu âyetlerin bu kısa ve özlü ifadeler içinde bu mânâlara daha parlak ve güzel bir şekilde işaretleri vardır. Onun için bu gibilere şöyle buyrulur: اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى ***"Gerektir o bela sana, gerek".***

Arapça'da اَوْلٰى لَكَ tabiri Türkçe'de "gerekti sana o bela, oh olsun" demek gibi bir dua ve öc alıp rahatlama mânâsına kullanılır. Bildiğimiz اَوْلٰى 'dan, اَوْلٰى لَكَ الْوَيْلُ "Layıktır, sana o veyl ve helâk" mânâsınadır. Bazıları da bu اَوْلٰى'nın وَيْلٌ kelimesinden çevrilerek "en büyük veyl başına olsun" demek olduğunu söylemişlerdir.

Bu âyetin Ebu Cehil hakkında indiği rivayeti geçmişti. Bununla beraber ifade ettiği mânânın, benzerlerini de açıkça kapsayacağında kuşku yoktur.

---

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 390.

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى *"İnsan, başı boş bırakılacağını mı zannediyor?"*

SÜDÂ; boş bırakılmış, bir şey yapmakla yükümlü tutulmamış, başı boş, kendi keyfine bırakılmış, ilişiksiz demektir.

أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً... *"Bir meni değil miydi?.."* Bu ve devamında gelen âyetler yukarda söz konusu edilen zannın geçersiz olduğunu isbat ederek sona hazırlamaktadırlar.

أَلَيْسَ ذَٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ ***"Bunları yapan Allah o ölüleri diriltemez mi?"***

Bu sûre okunduğu zaman sonunda بَلَى "evet" denilmesi, Mürselat Sûresi'nin sonunda آمَنَّا بِاللّٰهِ *"Allah'a iman ettik."* denilmesi, Tin Sûresi'nin sonunda بَلَى وَأَنَا عَلَى ذَٰلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ *"Evet, ben de buna şahit olanlardanım"* (1) denilmesi Hz. Peygamber (s.a.v)'den Ebu Hureyre hadisiyle, Ahmed, Ebu Davûd, Hakim, Beyhakî gibi hadisçi ve tefsirciler tarafından rivayet edilmiştir.

(1) Ebu Davud, Salat, 150; Tirmizî, Tefsiru sureti, 95.

İnsan Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 31

İnsan Sûresi, Dehr Sûresi, Ebrâr Sûresi, Emşac Sûresi ve Hel etâ Sûresi de denilen bu mübarek sûrenin Mücahid ve Katade'den gelen rivayetlerde Medine'de indiği söylenmiştir. Hasen ve İkrime de Medine'de indiği ve sadece bir âyetinin, yani وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ اٰثِمًا اَوْ كَفُورًا *"Onlardan bir günahkâra veya nanköre itaat etme."* (Kıyamet, 75/24) âyetinin Mekke'de indiğini söylemişler; fakat çok kişi hepsinin Mekke'de indiğini söylemişlerdir.

Zemahşerî, Razî, Beydâvî, Ebu's-Suud, Nisâburî hep Mekke'de indiğini kaydetmişler.(1) Ebu Hayyan da buna "çoğunluğun görüşü" demiştir.(2) Alûsî de şöyle der: İbnü Adil'den, çoğunluğa göre mutlak şekilde Medine'de indiğini nakledilmiştir. Şîa da bu sûrenin Medine'de indiği görüşündedir.(3)

---

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 194; el-Beydavî, a.g.e., II, 569; en-Nisabûrî, a.g.e., XXIX, 107.
(2) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 393.
(3) Alûsî, a.g.e., XXIX, 189.

Ayetleri : İhtilafsız Otuzbeşdir.

Kelimeleri : İkiyüz kırk

Harfleri : Elliüçtür.

Fâsılası : Yalnız « ا » harfidir.

Kıyâme Sûresi, kıyamet ve ölüm hallerini açıklayarak başlamış; insanın yükümlülüğü, hayatı ile gayesinin sonsuz hayat olduğunu anlatmak üzere yüce Allah'ın ölülere tekrar hayat vermeye gücü yettiğini isbat ederek sona ermişti. Bu sûre de insanın ilk yaratılışı ve evrimindeki hikmetle insan oğlunun çalışıp çabalamasının faydalarını göstermek üzere o hayatı, o sonu ve gayeyi izah edecektir.[1]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ ح۪ينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْـٔاً مَذْكُوراً ﴿١﴾

اِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍ نَبْتَل۪يهِ فَجَعَلْنَاهُ

سَم۪يعاً بَص۪يراً ﴿٢﴾ اِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّب۪يلَ اِمَّا شَاكِراً وَاِمَّا

كَفُوراً ﴿٣﴾ اِنَّا اَعْتَدْنَا لِلْكَافِر۪ينَ سَلَاسِلَ وَاَغْلَالاً وَسَع۪يراً

﴿٤﴾ اِنَّ الْاَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُوراً ﴿٥﴾

عَيْناً يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللّٰهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْج۪يراً ﴿٦﴾ يُوفُونَ

بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْماً كَانَ شَرُّهُ مُسْتَط۪يراً ﴿٧﴾ وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ

عَلٰى حُبِّه۪ مِسْك۪يناً وَيَت۪يماً وَاَس۪يراً ﴿٨﴾ اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, VIII, 365.

لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾ إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا
قَمْطَرِيرًا ﴿١٠﴾ فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً
وَسُرُورًا ﴿١١﴾ وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا ﴿١٢﴾ مُتَّكِئِينَ
فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا ﴿١٣﴾ وَدَانِيَةً
عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا ﴿١٤﴾ وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ
بِآنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا ﴿١٥﴾ قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ
قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا ﴿١٦﴾ وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا
﴿١٧﴾ عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّىٰ سَلْسَبِيلًا ﴿١٨﴾ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ
وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنْثُورًا ﴿١٩﴾
وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا ﴿٢٠﴾ عَالِيَهُمْ
ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ
وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ﴿٢١﴾ إِنَّ هَٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً
وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا ﴿٢٢﴾

Meâl-i Şerifi

1- Gerçekten insan üzerine dehirden (zamandan) öyle bir müddet geldi ki o zaman o, anılmaya değer bir şey değildi.

2- Doğrusu biz insanı, imtihan etmek için karışık bir nutfeden (erkek ve kadın sularından) yarattık da onu işitici, görücü yaptık.

3- Kuşkusuz biz ona yolu gösterdik; ister şükredici olsun, ister nankör.

4- Çünkü biz, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır.

5- Kuşkusuz iyiler de karışımı kâfûr olan dolgun bir kadehten içerler.

6- Bir kaynak ki ondan Allah'ın kulları içerler, güzel yollar açarak akıtırlar onu.

7- O kullar adaklarını yerine getirirler ve fenalığı salgın (olan) bir günden korkarlar.

8- Düşküne, yetime ve esire seve seve yemek yedirirler.

9- "Size sırf Allah rızası için yemek yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür bekliyoruz."

10- "Biz sert ve belalı bir günde Rabbimizden korkarız." derler.

11- Allah da onları o günün fenalığından korur, yüzlerine parlaklık, gönüllerine sevinç verir.

12- Sabırlarına karşılık onlara bir cennet ve ipekten elbiseler verir.

13- Orada donatılmış koltuklar üzerine dayanmışlardır: Orada ne yakıcı güneş görürler, ne de şiddetli soğuk.

14- Üzerlerine cennet gölgeleri sarkmış, meyveleri bol bol önlerine konmuştur.

15- Yanlarında gümüşten kaplar, billur kupalar dolaştırılır.

16- Gümüşten öyle kadehler ki onları türlü türlü biçimlere koymuşlardır.

17- Onlara orada bir dolu kadeh sunulur ki, karışımı zencefildir.

18- Bu orada bir pınardır ki, adına "selsebil" derler.

19- Etraflarında ölümsüz hizmetçiler dolaşır, onları görünce saçılmış inciler sanırsın.

20- Orada nereye baksan bir nimet ve pek büyük bir mülk görürsün.

21- Üstlerinde zarif ve yeşil, kalın ipekten bir elbise vardır. Gümüş bileziklerle süslenmişlerdir. Rableri onlara temiz bir içecek içirmiştir.

22- (Onlara şöyle denir): "İşte bu sizin bir mükâfatınızdı. Gayretiniz karşılığını bulmuştur."

هَلْ اَتَى *"Geldi."*

HEL هَلْ ; soru edatlarından olmakla beraber bazan هَلْ هٰذَا اِلَّا بَشَرٌ *"Bu bir insandan başka bir şey değil."*(Enbiya, 21/3)de olduğu gibi «مَا» (değil) mânâsında olumsuzluk edatı; bazan da burada olduğu gibi «قَدْ» mânâsında olumluluk ifade eden bir edat yerinde kullanılır. Tefsirciler bu kelimenin burada ve هَلْ اَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ*"Kaplayıp örten kıyametin haberi sana geldi."*(Ğaşiye, 88/1) âyetinde «قَدْ» mânâsında olduğunu söylemişlerdir. Bunun iki türlü izahı vardır:

BİRİSİ, "hel" aslında «قَدْ» mânâsına bir şeyin gerçekleştiğini veya olmasının yaklaştığını ifade etmek için kullanılır ki, "hakikaten geldi" yahut "yaklaştı, geldi" demek olur.

BİRİSİ de, ikrar ifade eden bir soru olmak sûretiyle "geldi mi?" şeklinde sorularak" geldi, geldi ya" diye aynı mânâyı ifade etmesidir. Bununla insan yaratılışının, kâinatın yaratılış tarihinden sonra olduğu kesin bir ifade ile anlatılmıştır ki sonra da bunun hikmeti, derece derece terbiye edilip seçilmek sûretiyle olgunlaştırılarak başlangıç ve gayeyi anlayacak Allah bilgisi ile yükümlülük sırrını alabilecek bir hale getirilerek kendi bilinç ve çabasıyle ileri doğru, daha yüksek bir hayata seçilmek için Mülk sûresinin başında geçtiği üzere imtihan ve bela ile deneme meydanına sevkedildiği anlatılacak ve şükrünü bilmeyip bu görevden kaçınmak için kâfirlik edenlerin felaketleriyle, şükrünü bilip görevlerini yapan iyi kulların temiz ruhları, çalışma şekilleri ve bunun meyvesi olarak ahirette elde ettikleri hayatın zevkleri anlatılacaktır.

عَلَى الْاِنْسَانِ **İnsan üzerine.** Burada insandan maksadın Âdem veya Âdem oğulları olduğunu söyleyen görüşler varsa da, açık olan bunun Âdem'i ve Âdem oğullarının hepsini kapsayan insan cinsi olmasıdır ve bu hüküm Âdem oğlunun her ferdi hakkında doğrudur. حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ **Dehirden bir süre.**

DEHR, Câsiye sûresinde de geçtiği gibi Ragıb'ın açıklamasına göre asıl mânâsı, âlemin var oluşunun başlangıcından son bulmasına kadar bütün süre, yani zamanın tamamı demektir.(1) Burada da bu mânâyadır. Bilinmeyen uzun zamanlara da dehr denilir. "Zaman" kelimesi ise bunun aksine olarak az süreye

(1) Ragıb el-İsfehanî, a.g.e., 173.

de çok süreye de denir. Zaman, zincir ve serilerinin toplamına da parçalarına da zaman denildiği halde asıl dehr tek olan bütün zamana ve bazan da bunun büyük kısımlarına denir. Mesela; bir saat, bir gün, bir ay müddete zaman denir, dehr denmez. Bundan dolayı Fıkıh'ta yemin meselelerinde "dehr" kelimesinin belirli veya belirsiz hallerindeki mânâlarının en azını belirlemek hususunda ashabın ve müctehitlerin ihtilafları olmuştur. İmam-ı Azam belirsiz olarak kullanılan dehr kelimesinin en az mânâsının ne olduğunu tayin hususunda duraklamış لا أدري "bilmem" demiştir.

HÎN., zamanın az veya çok, sınırlı bir süresine denir. Zamanın tamamı için kullanılmaz. Vakit gibi zamanın bir parçasına denilir. Buradaki hin kelimesi, dehrin başlangıcı olan âlemin yaratılışı ile insanın yaratılışı arasında kalan, bunlarla sınırlanan süreyi ifade eder. Nekire, yani belirsiz olarak kullanılması ise, aslında sınırlı olmakla beraber insan açısından miktarının bilinmediğine işarettir. Yani şu bir gerçek ki insan cinsi, âlemin yaratılışından bir hayli zaman sonra yaratılmıştır.

Alemin yaratılışı ile başlayan dehirden, insan cinsinin yaratılmasına kadar sizin için bilinmeyen ve bununla beraber bu iki sınırla sınırlanmış bir süre geçmiş, insana doğru gelmiştir. O halde ki لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا **O süre içerisinde insan anılır (bu nam ile tanınır) bir şey olmamıştır".** Bu cümle insanın halini bildirir veya hin = zaman kelimesinin sıfatıdır. Cümlenin ifade ettiği olumsuzluk, bir kayda yöneliktir. Yani hiçbir şey olmamış değil, anılan bir şey olmamıştır.

MEZKÛR, hem esre ile zikirden, hem de ötre ile zükürden olabilir. Asıl maksat, sadece insan lafzının söylenmesi değil, bununla anlatılmak istenen mânâ olduğu için ötre ile olan "zükür" kelimesinden türetilmiş olması akla daha uygundur. Bununla beraber "zikir" kelimesi bundan daha geneldir. Yani insan adıyla anılan, anlaşılan, insan diye düşünülen bir şey olmamış, bu gün insan adıyla zihnen göz önüne getirilip anlatılan cins var olmamıştı, ancak insan ünvanı ile tanınmayan bir şey olmuştu. Başlangıçta ilk maddeleri olan unsurlar ve madenler, sonra onlardan aşama aşama yaratılıp orta maddeleri olan bitkisel, hayvansal gıdalar سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ *"çamur hülasası"*(Müminun, 23/12), sonra onlardan süzülen yakın maddesi olan meniye doğru yavaş yavaş aşama ve mertebeler içinde gelen bir şey olmuş, fakat insan diye anılan şey olmamıştı. Gerçekte insanın her ferdi gibi cinsi de ezeli değil, sonradan olmadır. Hem dehrin başlangıcından, âlemin yaratılışından çok sonra var olmuştur. Niçin öyle olmuş

da daha evvel olmamış? انَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ **Çünkü biz insanı şöyle yarattık:** Yani, o kendi kendine, kendi keyfine göre olmadı, basit ve sınırlı bir mertebede boş ve mânâsız olarak kalmak için de yaratılmadı. Şu şekilde yaratıldı مِنْ نُطْفَةٍ **bir nutfeden.** Rağıb'ın açıkladığı üzere nutfe, esasen saf suya denir.[1] Erkeğin suyuna da nutfe denilmiştir. Örfte nutfe ile meni eş anlamlı gibi sayılmıştır. Fakat Kıyâme sûresinin sonunda da geçtiği gibi Kur'ân'da نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنٰى *"Dökülen meniden bu nutfe."*(Kıyâmet, 75/37) buyrularak nutfenin meniden bir parça olduğu ifade edilmiştir. "Sahih-i Müslim"de rivayet olunduğu üzere لَيْسَ مِنْ كُلِّ الْمَاءِ يَكُونُ الْوَلَدُ *"Suyun hepsinden çocuk olmaz."* hadis-i şerifinde de bir bütünün her parçası kastedilerek مِنْ كُلِّ مَاءٍ *"Bir suyun her bir parçasından"* buyrulmamış, bir parçası kastedilerek مِنْ كُلِّ الْمَاءِ *"suyun tamamından"* buyrulmuş olmasından çocuğun meydana geldiği o suyun, suyun toplamı olan bütün meni değil, onun bir parçasından ibaret olduğu anlatılmış bulunduğundan nutfe, meniden bir cüz olan saf tohumun adı olduğu anlaşılır. Sonra insan cinsinin bir nutfeden yaratılmış olmasının görünen mânâsı, Âdem'in de bir nutfeden yaratılmış olduğunu ifade eder.

Ancak şu var ki bu, nutfenin bir insandan gelmemiş olmasını gerektirir. مِنْ سُلَالَةٍ *"hülasadan"*(Müminun, 23/12), مِنْ طِينٍ *"çamurdan"*(En'âm, 6/2) âyetlerinden maksat da bu olmalıdır. Gerçi خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ *"Onu topraktan yarattı."*(Âl-i İmran, 3/59) âyeti ile Âdem'in bundan istisna edilmiş olduğu neticesine varılabilir. Fakat مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ *"Çamur hülasasından"*(Müminun, 23/12), ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ *"Sonra da ona ol dedi, o da oluverdi."*(Âl-i İmran, 3/59) gibi diğer âyetler topraktan ve çamurdan yaratılışın başlangıç itibariyle olduğunu gösterdiği gibi, خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ *"sizi çamurdan yarattı"*(En'âm, 6/2), خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ *"sizi topraktan yarattı"*(Rum, 30/20) gibi genel olarak herkese hitap eden âyetler de başlangıç bakımından bunların bütün insanlar hakkında doğru olduğunu anlattığından Âdem'in insandan gelmeyen bir nutfeden yaratılmış olmasıyla çelişkili olmayacağı cihetle خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ *"Allah insanı, ateşle pişmiş gibi kupkuru bir çamurdan yarattı."*(Rahmân, 55/14) âyetinde olduğu gibi burada da cinsin başlangıcı şeklinde gelen *"bir nutfeden"* denilmesinden hiçbir insanın istisna edilmemesi daha açıktır.

Fakat o nasıl bir nutfe? اَمْشَاجٍ ***"karışık"***

EMŞÂC: Nutfeye sıfat yapılan bu kelimenin, bir şeyi bir şeye karıştırmak

(1) Ragıb el-İsfehanî, a.g.e., 496.

mânâsında olan "meşc" kökünden olduğu belli. Ancak bunun tekil veya çoğul olduğunda ihtilaf edilmiştir. Zemahşerî, tekil olan nutfe kelimesine sıfat olduğu için بُرْمَةٌ اَعْشَارٌ *"on parça olmuş çömlek"*, بُرْدٌ اَكْيَاشٌ *"yırtılmış aba"* tabirleri gibi tekil lafızlardan olmasını tercih etmiştir.(1) Ve "nutfetin emşâcin" denilmesiyle "nutfetin meşcin" denilmesi arasında fark olmadığını, burada "meşc" kelimesinin çoğul olmasının sahih olmayıp ikisinin de birbirine karışmış iki şey gibi karışık demek olduğunu söylemiştir. Fakat "emşâc" lafzında açıkça görünen sebeb-esbab, ketif-ektâf, şehid-eşhad kelimelerinde olduğu gibi çoğul olmasıdır ki tekili sebeb kalıbında meşec, ketif kalıbından mesic, şehid kalıbında meşictir. Bu nedenle tefsircilerin çoğu bunu ahlât yani karışık şeyler diye yorumlamışlardır. Bu durumda bu kelimenin tekil bir kelimeye sıfat olması "zât-i emşacin" şeklinde takdir edilerek "karışık şeyleri olan" yahut "karışık şeylerden ibaret, yani "herbiri karışık cüzlerden meydana gelmiş karışımlar toplamı olan nutfe" demek olması itibariyledir.

"Emşâc" kelimesinin tekil kabul edilmesi halinde, cüzlerinin bir kez birleşip karıştığı düşünülen bir karışım; çoğul olması halinde ise, cüzlerinden her biri başka bir karışım olan farklı karışımların birbirine karıştırılmış olduğu düşünülen katmerli karışım demek olur.

Gerçekte ahlat, karışık demek olan "halat" kelimesinin çoğuludur. Farklı unsurların karışımıyla meydana gelen ve kimyasal bir biçimde birbiriyle karıştığından dolayı "mizac" dahi denilen kan, safra, salya, dalak gibi karışık kimyasal bileşimlere ahlat denilir.

Şu halde nutfenin karışımı nedir?

Kuşkusuz bu, nutfenin tam bir analizi yapılarak bilinebilecek bir şeydir. Bunun tamamını ise ancak yapan bilir. Bunu sade "karışık" mânâsına anlayanların çoğu, nutfenin rahimde kadın menisiyle karışması yani döllenme hali olarak kabul etmişlerdir. Fakat nutfe o vakit embriyon adını aldığı için "emşâc" vasfının onda daha önce bulunmuş olacağı açıktır. Bazıları da kan ve benzeri karışımlar demişlerdir.

Bu kelimenin mânâsı ile ilgili olarak rivayet edilen yorumlar arasında ikisi dikkate değerdir:

BİRİNCİSİ, Keşşâf'ta zikredildiği üzere İbnü Mesud Hazretleri'nden gelen rivayettir ki, buna göre emşâc, nutfenin urûku yani damarlarıdır.(2)

---

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 194.
(2) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 194.

İKİNCİSİ, Katâde'den gelen rivayettir ki, buna göre emşâc, nutfenin taşıdığı renkler ve geçirdiği hallerdir.

Nutfenin urûku görünüşte meninin liflerinden ibaret zannedilebilirse de nutfe, asıl tohumdan ibaret olan döllenme hücresi olarak düşünülünce onun urûku; damarları, hayatî teşekkülünde taşımış olduğu değişik özellikleri çizen asıl çizgileridir ki ilk şekillenmiş maddesi olan protoplazmasında, çekirdekciğinde, zarında, bünyesine, organizmasına dahil ve nitelikleri içinde insanın özellikleri girmiş bulunan ve özü ve içyüzü henüz bilimsel analizlerin ötesinde atomik inceliklere kadar varan damarlar demek olur ki bunlar önce insan diye anılmayan şeylerden başlamıştır.

"Nutfenin renkleri ve geçirdiği haller" deyimi de, nutfe meydana gelene kadar geçirdiği ve anılmayan şeylerden süzüle süzüle halden hale girerek, geldiği birçok süzülme mertebelerindeki hâl ve durumları ile bundan sonra embriyon ve et parçası yapılmak ve yaratılışı tamamlanmak suretiyle geçireceği embriyon ve cenin hallerindeki aşamaları kapsayabilir.

Kısaca, insan kendi kendine var olmuş ve olgunlaşmış, başlangıcı olmayan bir varlık olmadığı gibi, bir anda yaratılıvermiş basit bir yaratık da değil, zamanın başlangıcından bu yana devir devir, aşama aşama yaratılagelmiş adı sanı geçmeyen şeylerden süzülüp birbirlerine katıla katıla birleştirilmiş ve terbiye edile edile bir takım nitelik ve özellikler ilave olunarak yetiştirilmiş karışımlardan meydana getirilmiş bir nutfeden yaratılmıştır.

Basit olmayan böyle bir nutfenin yaratılması öncelikle her şeyi bilen, hikmet sahibi ve dilediğini yapabilen bir yaratıcının yaratmasına bağlı olduğu gibi, sonra karıştırılacak, birleştirilecek ve terbiye olunacak basit parçaların yaratılmasına, birleştirilmesine ve süzülmesine de doğal olarak bağlıdır. Bundan dolayı insanın yaratılması zamanın yaratılması ile beraber başlamış, bu nutfenin yaratılmasından sonraya kalmıştır. Şu halde bunda ilâhî ilimdeki insan tabiat ve mahiyetinin hiç gereği ve lüzumu yok değil; fakat o tabiat, yaratıcı ve etkileyici olmayıp kendine kalsa hiçbir şey yapamıyacak olan aciz ve muhtaç bir "mümkin"dir. Bu nedenle hüküm tabiatın değil, ona hakim olan yaratıcı, yüce Allah'ındır. O tabiat esasen yok, onun ilminde vardır. Düşünmeli ki basit bir hidrojen diye anılan şey ile "karışık bir nutfe" denilen şey arasında ne büyük fark vardır. Sonra da düşünmeli ki, "karışık bir nutfe" diye anılan şey ile "insan" denilen şey arasında tabiat bakımından aşılmayacak ne büyük bir ilerleme adımı, ne yüksek bir sanat ve kudret eseri vardır. İşte bu âyetler insanlara özellikle bunu duyur-

mak ve göstermek içindir. Evet, insan kendi kendine olmadığı gibi basit bir yaratılışla da yaratılıvermedi. Yüce Allah insanı ululuk şanı ile gittikçe mükemmelleştirmek ve en aşağı mertebeden kendine doğru en yüksek mertebelere erdirmek üzere, işe yaramazlarını atıp temizlerini süzmek suretiyle karışımlardan meydana gelen bir nutfeden yarattı. Böyle yaratmasının hikmeti şu şekilde açıklanıyor:

نَبْتَلِيهِ **Öyle ki, onu sınamak için evire çevire yarattık.** Yani o insanı öyle yaratıp artık işi bitti diye başıboş bırakıvermek için değil, onu bir takım emanet ve yükümlülüklerle yükümlü tutup kendisine duygular, görevler, zor işler yükleterek imtihana çekmek ve Mülk sûresininin başında اَلَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا *"Hanginizin amelce daha güzel olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan odur."*(Mülk, 67/2) diye açıklandığı ve Kıyame sûresinin sonunda اَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلٰى اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰى *"Bunları yapanın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?"*(Kıyamet, 75/40) diye hatırlatma yapıldığı gibi daha ileri bir âlemde yüksek bir hayata geçirmek üzere halden hale evire çevire yarattık. Bu imtihan ve yükümlülükle ileri doğru sonuçlarını kabul etmesi ve verilen emirleri, yapılan irşadları dinleyip önünü ardını görerek ona göre yoluna gitmesi için فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا **yarattık da onu işitici ve görücü kıldık.** Gerek kendisinde ve gerek kendi dışında işitilecek, görülecek Kur'ân'daki ve kâinattaki âyet ve delilleri işiticek, görecek, kalp gözüyle bilip ona göre bilinçli bir şekilde görevini yapacak yükümlü bir yaratığa çevirdik. İşte daha önce anılan bir şey değil iken sonra insan diye anılmaya başlayan, sonradan yaratılan bu yaratık; zamanın başlangıcından beri nice hallerden geçirilip, söz edilmeye değmez nice şeylerden süzülüp nice katkılarla karıştırılarak meydana getirilmiş karışık bir nutfeden وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا *"O sizi aşama aşama yaratmıştır."*(Nuh, 71/14) mânâsında evrile çevrile düzgün bir şekilde yaratıldıktan sonra, ثُمَّ اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ *"Sonra onu bambaşka bir yaratılışla inşa ettik."*(Müminun, 23/14) ifadesince bambaşka bir ruhani yaratılışa mazhar kılınmış; işitici, görücü kılınıp ölüm ve hayat geçitleriyle imtihan edilmiş, henüz varacağı gayeye varmamış, ölümden sonra da bir hayata aday ve yolcu bir yaratıktır. Şu halde tam anlamıyla işitici görücü olmayan va Rabb'ına karşı görevlerini düşünmeyen kimseler insan ünvanına layık değildirler. Görülüyor ki insanın bu şekilde tanıtımı, onu "konuşan hayvan" diye tanıtmaktan daha derin ve daha güzeldir.

نَبْتَلِيهِ *"Onu imtihan ederiz"* kaydı, genellikle Kur'ân'da ifade edilegelen yükümlülüklerin hepsine işaret olmakla beraber, özellikle Mülk sûresinden beri

anlatılan ve bu cümleden olarak Kıyâmet Sûresi'nde tasvir edilen ve bundan sonra da bu sûrede ve gelecek sûrelerde tekrar hatırlatılacak olan insanlığın mukadderatı ile ilgili görev sıkıntılarını ve ceza ve mükafat için yapılacak imtihanları özetle anlatır.

بَصِيرًا *"Görücü"* vasfı da, yine Kıyâmet Sûresi'nde geçen بَلِ الْاِنْسَانُ عَلٰى نَفْسِهٖ بَصِيرَةٌ *"Doğrusu insan kendi nefsini görücüdür."*(Kıyamet, 75/14) âyetini özellikle hatırlatmaktadır.

Burada Razî tefsirinde yazıldığı üzere şöyle rivayet olunuyor: Hz. Ebubekir bu âyeti işittiği vakit; يَا لَيْتَهَا كَانَتْ تَمَّتْ فَلَا نُبْتَلٰى "Ah ne olurdu, o tamam olsaydı da mübtela kılınmasaydık." demişti.(1) Bu temenni Hz. Ebubekir'in bu âyeti ne ince bir görüş ve seziş ile anlamış olduğunu gösterir. Çünkü bu temennide, insanın eksikliğini ve olgunlaşmak için gelecekle ilgili görevlerinin ağırlığını derinden duyan bir korku seslenişi vardır.

Gerçekte bu iki âyet, insanın daha sonra yaratılmasının hikmeti, geçirdiği süzülme mertebeleriyle yaratılış şekli, hâl ve geleceği ile mahiyeti ve alınyazıları bakımlarından çok derin uçları ve ince saçakları kapsayan ve nice nice amellerin analiz ve tetkiklerine müsait esas sınır ve çizgilerini aydınlatan ilâhî sırları özetleyip kısaca bildirmiş; insanın aslını, yaratılışın başlangıcından bu yana en derin, en seçkin damarlarından toplanıp süzülerek özel bir şekilde özümlenen özsu; mahiyetini de, tabiatın kendiliğinden yetişmesi ve atlaması ihtimali olmayan yüksek bir evrim adımıyla doğrudan doğruya yüce Allah'ın sıfat ve fiilini gösteren duyma, görme ve sezme gibi bir ruhani gerçek olarak tarif ederken, yaratılış hikmetiyle bütün kaderini de, bir ucu kendi şuur ve iradesine bağlanmış olan evrim için deneme ve sorumluluk kanununda özetlemiştir. Böylece insan diye anılan şeyin; gayesine ermiş, tam anlamıyla olgunlaşmış ve dehrin son ucuna gelmiş veya ölümüyle bütün kaderi tükenip bitecek bir şeyden ibaret olmayıp, Rabbinden geldiği gibi, اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ *"O gün sevk ancak Rabbinedir."* (Kıyâmet, 75/30) ve اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ *"O gün varıp durulacak yer Rabbinin huzurudur."*(Kıyâmet, 75/12) buyurulduğu şekilde yine Rabbine gitmek üzere altı cehenneme, üstü cennete varan ve tehlike ve sıkıntılarala dolu bir yolun yolcusu olduğu anlatılmıştır.

İnsanı imtihan edip denemenin bu iki yönü açıklığa kavuşturulmak üzere buyruluyor ki: اِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ **Kuşkusuz biz ona doğru yolu gösterdik.** Bu yol اِلٰى

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXX, 235.

إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ "O gün sevk ancak Rabbinedir."(Kıyamet, 75/30), إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ "O gün varılıp durulacak yer Rabbinin huzurudur."(Kıyamet, 75/12) ve وَاَنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى "Elbette sonunda Rabbine gidilecek."(Necm, 53/42) meâlindeki âyetler ve benzerlerinin anlattığı ve Fâtiha'da ifade edildiği gibi doğrudan doğruya Allah'a ve onun katkısız nimetlerine götüren ve Kur'ân ile çağrılan hak İslâm dinidir. Yani insanın içinde ve dışında, başlangıç ve gayesiyle hak yolu göstermek üzere işitilecek, görülecek ve düşünülecek Kur'ân ve kâinat âyetleri, naklî ve aklî deliller, alâmetler ortaya koyarak ve ona görme, işitme ve sezme kuvvetleri vererek nereden gelip nereye gideceğini ve son gayeye ermek için Rabb'ına hangi yoldan gitmek ve ne gibi görevleri yapmak gerekeceğini anlatarak irşat ettik.

اِمَّا شَاكِرًا وَاِمَّا كَفُورًا **Gerek şükredici olsun o insan, gerek nankör kâfir.** Yani isterse o irşat ve hidayet nimetinin kıymetini bilerek Rabbine şükretmek üzere iman ve iyi niyetle o hak yoluna girip sıkıntılara göğüs gererek çalışsın, olgunlaşma gayesine doğru yürüsün; isterse nankörlükle küfredip yükümlülük ve olgunlaşmadan kaçınarak, bu irşat ve hidayete karşı işitmez ve görmezden gelerek bu imtihan âlemi olan dünya hayatında kalmak istesin. Bu cihet kendisine, kendi tercihine bırakılmıştır. Her iki durumda da yol gösterilmiş bulunuyor.

Bu hidayet ve irşattan sonra insanı "şükredici" ve "nankör" diye ikiye ayırmada, bir taraftan şükretmeye teşvik, bir taraftan da küfürden sakındırmak için اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ *"Dilediğinizi yapın"*(Fussilet, 41/40) tarzında insanın ihtiyarına hitap eden ve kısaca ifade edilmiş bir vaad ve tehdit vardır. Bu nedenle "leff ü neşr-i gayr-i müretteb" üslûbu ile küfr ve nankörlükten sakındırmanın illeti,

اِنَّا اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ وَاَغْلَالًا وَسَعِيرًا **Çünkü biz kâfirler için zincirler, tomruklar ve bir cehennem, çılgın bir ateş hazırlamışızdır,** yani, dileyen bunları seçsin fakat bunlar kalp gözüyle görebilecek olanlar için seçilecek, dayanılabilecek şeyler olmadığından her halde küfürden ve nankörlükten sakınmak gerekir, meâlinde kısaca anlatıldıktan sonra şükür ve iman, iyilik ve ihsan ile çalışanların ruhlarının temizliğiyle hayat tarzları (yaşam biçimleri) ve gayretlerinin ürünleri, dünya hayatının geçici zevklerine ve kadehi devrilmeye hazır sersemlik veren içki âlemlerine düşkün olanları imrendirecek ve hasretlerini artıracak bir biçimde açıklanmak üzere buyruluyor ki: اِنَّ الْاَبْرَارَ **haberiniz olsun ki, iyiler...**

"EBRAR, "berr" kelimesinin çoğuludur. Nitekim "rabb" kelimesinin çoğulu da "erbâb" gelir. "Fâil" kalıbı "ef'âl" şeklinde çoğul yapılabildiğine göre, bu kelimenin "bârr" kelimesinin çoğulu olabileceği söylenmiştir.

Berr, iyilik sahibi, tam anlamıyla hayır sahibi, itaat edici, iyi insan demektir. "Allah hakkını edâ eden ve adağını yerine getiren kimse" diye de tarif edilmiştir. Hasen'den, "karıncayı incitmez, kötülüğe razı olmaz kimse" diye de rivayet edilmiştir. (Bakara Sûresi'ndeki ... لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ "*Yüzlerinizi doğu ve batı tarafında çevirmeniz hayır ve itaat değildir.*"(Bakara, 2/177) âyetine ve Al-i İmrân Sûresi'ndeki لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ "*Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe hayır ve itaata eremezsiniz.*"(Âl-i İmran, 3/92) âyetine bkz.)

BÂRR, iyilik yapıp ihsanda bulunan ve bir de sözünde ve yemininde duran kimse mânâlarına gelir. Burada şükredici olanların güzel halleri ve onları bekleyen mutlu son anlatılırken onlardan "ebrâr" diye söz edilmesi bir tarif demek olup, bunların bu yüksek ikramlara bu vasıflardan dolayı nâil olduklarına, yani şükürden maksadın amel ederek şükretme olup bunun iyilik, hayır, ihsan ve doğru sözlülükle yerine getirileceğine bir dikkat çekmedir. İşte böyle iyilik ve hayır sahibi iyi kişiler يَشْرَبُونَ **içerler** yani, ahirette içecekler. Kâfirlerin seîr denilen cehennemde yanmaları ahiretteki sonları olduğu gibi, bunun karşılığında zikredilen iyilerin içmesinden maksat da ahiretteki içmeleri demek olur. مِنْ كَاْسٍ **Bir kâseden ki:**

KE'S, kâse demektir. Yukarılarda da geçtiği gibi dolu kadehe denir. Boş olursa ke's denmez. Meşhur mânâda bunun hakikatı, içinde içki bulunan kadehin kendisidir. Özellikle içindeki içkiye de denir. İçki içenlerin asıl maksadı neticede içkinin vereceği neşe olduğu için daha sonraları bu kelime zikr-i sebeb irade-i müsebbeb (sebebi söyleyip neticeyi kastetme) yoluyla tam neşeden mecaz olarak kullanılmıştır ki, edebiyatta bu mânâda kullanılışı yaygın olmuştur. Şu halde "tam anlamıyla dolgun, vereceği neşe içinde hiç sarhoşluk ve sersemlik bulunmayan, o anda ve daha sonra her türlü gam ve kederden uzak saf ve duru bir hayat zevki, demek olur. Böyle bir hayat ise, وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ "*Kuşkusuz ahiret yurdu, işte gerçek hayat odur.*"(Ankebut, 29/64) delilince ancak ahiret hayatıdır. Çünkü dünyanın hiçbir neşesi yoktur ki içinde bir keder ve başağrısı bulunmasın. Bu mânâda tarihçi Âli ne güzel söylemiştir:

Neşe ümid ettiğin sâgar da senden gamlıdır.
Bir dokun bir ah dinle kase-i fağfûrdan.[1]

Bu nedenle "ke's" demekle gözetilen "tam neşe" mânâsı dünya kadehlerinde, dünya şaraplarında yoktur. Bunlar bir neşeye karşılık bir türlü yıkımla

---

(1) Sâğar: Kadeh, fağfur: Çin'de porselenden yapılan kapkacak.

doludur. Bundan dolayı Kur'ân'da dünya şarabı رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ *"Şeytanın işinden bir pislik"*(Mâide, 5/90) ve وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا *"Günahları faydalarından büyüktür."* (Bakara, 2/219) diye nitelendiği halde, ahiret şarabı شَرَابًا طَهُورًا *"Tertemiz bir içecek"* (İnsan, 76/21) şeklinde nitelenmiştir ki bu, dünyada ancak mutlak bir iman, tertemiz bir aşk neşesi ile ruhani bir gaye halinde düşünülebilir. Bunda cismani zevkten ruhani zevke, geçici güzellik aynasından mutlak güzelliğin şevkine geçen öyle derin ve sonsuz bir sevgiliye kavuşma neşesi vardır ki yolunda dünyadan geçilir, canlar feda edilir:

Cânı cânan dilemiş vermemek olmaz ey dil!
Ne niza eyliyelim, ol ne senindir, ne benim

denilir. İşte bu neşeyi duyanlardır ki, لاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَٓاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Aksine onlar Rab'ları katında diridirler."*(Âl-i İmran, 3/169) ve bir de

أُولٰٓئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَٓاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ اَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ *"İşte onlar, en ileri giden sıddıklardır. Şehitlerin mükâfatı Rab'ları katındadır. Hepsinin ecirleri ve nurları vardır."*(Hadid, 57/19) müjdeleriyle Allah katında ebedi hayatta neşe ile dopdolu olurlar. Bu ahiret neşesinden gafil olup da bütün lezzetlerini dünya hayatının zevkinde tüketmek isteyenler, dünya elemlerini yalnız dünya şarabının dolmak ihtimali olmayan ve az bir neşeye karşılık türlü acılıklar, türlü başağrılarıyla bulaşmış ve sonunda kırılmaya mahkum bulunan boş ve eksik kadehinde aradıkları için yüce Allah onlara rağmen iyi kişilerin temiz ruhlarıyla duyacakları ahiret zevkini ve sonsuz hayat neşesini, birçok sûrede olduğu gibi burada da dolgun bir içki kadehi ve temiz bir içki demek olan "şürbi, ke's" ve "şarab-ı tahur=tertemiz şarap" zevk ve neşesi şeklinde beyan edip açıklamıştır. Bu kadeh ile içilen içkinin karışımı dünya içkilerinin karışımına benzemeyip her türlü kusurdan ve hoşa gitmeyen kokulardan arınmış, son derece temiz ve sonunda açıklanacağı üzere bir "şarâb-ı tahur" olduğu anlatılmak üzere buyruluyor ki: كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا **Onun, (yani o kadehin) karışımı bir kâfur olmuştur.**

MİZÂC, alet bildiren bir isim mânâsında olarak bir şeye katılan katkı demektir ki, özelliği bunda görünür. Mesela, bir şerbete katılan gül suyu onun mizacı, katkısı olmuştur. Sonundaki «ها» zamiri, kâsenin yerini tutmaktadır. Ke's, dolu kabın kendisinin ismi olduğuna göre, kâfur, kadehin katkısı olmuş olur. Bu ise, o kâsenin sırçası, قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ *"gümüşten billurlar"* âyetinden de anlaşılacağı üzere kâfur tabiatında beyaz ve hoş demek olabileceği gibi, o kasenin içine katılan içkinin kâfur özelliğinde, görülmedik bir içki demek olduğunu da ifade

edebilir. Bundan başka "katkısı olmak", kabın kendisinden ziyade içindeki içkiye daha uygun olacağına göre burada "kâse"den maksat, içindeki içilecek şey demek olup bunun katkısı da o içilecek içkiye katılan temiz ve hoş bir katkı demek olur. Önceki mânâya göre kâfur, bildiğimiz mânâda düşünülebilir. Bilindiği gibi kâfur, beyaz ve hoş bir renkte, güzel kokulu, serin, antiseptik yani kötü kokuya karşı ve doğal olarak kalbi kuvvetlendirme özelliğini taşıyan meşhur bir şeydir. Bir kâsenin kendisinin bu tabiatta olması onun temizliğini, hoşluğunu, güzelliğini ifade eden eşsiz bir "istiare-i temsiliyye" olur. İkinci ve üçüncü mânâlara göre ise kâfur, bilinen mânâsında değil, dünyada bilinmeyen bambaşka bir içki veya içki katkısı demek olur. Gerçekte bu mânâ ile kâfur, cennet çeşmelerinden bir çeşmenin ismi diye rivayet edilmiştir. Buna göre o iyi kişiler, o dolgun kadehten bu kâfur denilen çeşmenin suyunu veya içine o çeşmeden katılan bir cennet şarabını içecekler demek olur.

Bu takdirde عَيْنًا *"bir kaynak"* sözü, kâfurdan bedel veya onun açıklayıcısıdır. Yani, o kâsenin katkısı olan kâfur, bir ayn, bir çeşme, başka bir tâbirle bir kaynak, bir kaynak gözü, bir pınardır.

İkinci ve evvelki takdirde ise يَشْرَبُونَ *"içerler"* fiilinin mefûlü (tümleci)dür. Yani katkısı kâfur olan o kâseden, hiç durmadan akan ve sonsuz hayat kaynağı olan bir çeşme suyu veya o su ile karıştırılmış bir içki içerler. Buna Vâkıa Sûresi'nde imanda en ileride olanların nitelikleri anlatılırken وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ *"Akan içki kaynağından doldurulmuş kadehler. Ondan başları ağrıtılmaz, akılları giderilmez."*(Vâkıa, 56/18, 19) denilmiş, Saffât Sûresi'nde de, يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ *"Maîn'den doldurulmuş bir kadehle onların etrafında dolaşılır. Bembeyaz, içenlere lezzet verir. Onda ne bir zararlı sonuç vardır, ne de içenlere sarhoşluk verir."*(Sâffat, 37/45-47) denilmiştir. Bu sûrede geçen "kâfur", Saffât Sûresi'nde geçen "bembeyaz, içenlere lezzet verir" ve Muhammed Sûresi'nde geçen وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ *"Tadı değişmeyen sütten ırmaklar."*(Muhammed, 47/15) gibi nitelikler birbirlerine yakın mânâdadırlar.

O kâfur veya o içtikleri öyle bir çeşme ki يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللّٰهِ **Onunla, (yahut) ondan Allah'ın kulları içer,** يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا **güzel yollarla onu akıtırlar da akıtırlar.** İstedikleri yerlere kolay kolay akıtırlar, diledikleri gibi kana kana içerler. Abdullah b. Ahmed'in "Zevâidü'z-Zühd"de İbnü Şevzî'den rivayetine göre bu kaynağın altın boruları vardır, su onları takip eder.

Burada عِبَادُ اللّٰهِ *"Allah'ın kulları"*, yine o anlatılan iyi insanların kendileri,

içme de daha önce anlatılan içmenin açıklaması olmak ihtimali var ise de, bunun genel mânâda olması daha açıktır. Bu duruma göre çeşme, o iyi kulların dünyada yaptıkları hayırlar; Allah'ın kullarının ondan içmesi, herkesin ondan faydalanması; iyi kulların kâfur katkılı dolgun kadehten içmeleri de, ahirette onun sevabından elde ettikleri sonsuz mutluluk neşesi demek olur.

Bunun şu şekilde izahı da bu mânâyı anlatır: .. يُوفُونَ بِالنَّذْرِ *"Adaklarını yerine getirirler..."* Çünkü bu âyetler o "iyi kul" deyiminin özet olarak anlattığı mânânın bir tür açıklaması olmak üzere onların ahirette bu murada ermelerine vesile olan dünyadaki hallerini, ahlâklarını, ruh hallerini, fikir ve gayeleri ile hayır işlerinin esasını ve meyvelerini açıklamaya başlamaktadır. Yani, "onlar nasıl o iyiliğe erer, o pınarın suyunu akıtırlar?" denilirse, buyruluyor ki, "adaklarını yerine getirirler."

NEZR, bir şeyi yapmayı üzerine almak ve adamak demektir ki, bir kimsenin, üzerine gerekli ve vacip olmayan hayırlı bir işi kendine vacip kılarak "yapayım" diye üzerine almasıdır. Kuşkusuz, kendine vacip olmayan nafileyi üzerine alıp da onu yerine getiren kimseler, kendilerine vacip olan vazifeleri haydi haydi yaparlar. Bu nedenle يُوفُونَ بِالنَّذْرِ âyeti, gerek kendilerinin vacip kılması ve gerek yüce Allah'ın vacip kılmasıyla üzerlerine vacip olan her türlü vazife ve görevlerini yerine getirirler demek olur. Böylece bu âyet, وَالَّذِينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ *"Onlar emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler."*(Müminun, 23/8) âyetinin mânâsı ile, ... لاَ يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ اِلَىَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى اَكُونَ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ *"Kul bana nafilelerle devamlı yaklaşır. Neticede ben onun kulağı, gözü... olurum."*(1) kudsi hadisinin mânâsını kapsar. *"Yerine getirirler"* fiili de muzari sigası (geniş zaman kipi) ile bunu yerine getirmeye devam ettiklerini ifade eder. Yani, bir iki defa yerine getirmekle kalıvermez, devamlı yerine getirip dururlar. Hem de yaptıklarıyla gururlanıp da "artık yetişir" diye gafil davranmazlar. وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا **Ve kötülüğü yaygın olan bir günden korkarlar**, o endişe ile korunur dururlar.

MÜSTATÎR; uçan, uçuşan, yangının veya sabah aydınlığının yayılması gibi ufuklara dağılıp yayılma kabiliyetinde olan demektir. وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ ***"Seve seve yemek yedirirler"***. Burada عَلَى حُبِّهِ sözü, sonundaki zamirin yerini tuttuğu isme göre iki mânâ ifade eder:

BİRİSİ, yemeğe sevgileri, yani kendi ihtiyaçlarından dolayı istek ve arzu-

(1) Buhârî, Rikak, 38; Ahmed b. Hanbel, VI, 256.

ları bulunmasına rağmen, demektir ki, وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ *"Sevmesine rağmen mal verdi."*(Bakara, 2/177) ve لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ *"Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe ulaşamazsınız."*(Âl-i İmran, 3/92) âyetlerinin ifade ettiği mânâ budur.

BİRİSİ de, o yedirmeyi istemeye istemeye değil, can ü gönülden isteye isteye, seve seve yaparlar demektir ki, her birinin bir izah ve yorumu vardır. مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا ***"Miskine, yetime ve esire"*** yedirirler.

MİSKİN, kendi kendine bir şey kazanmaktan aciz kimse demektir.

YETİM, kendisi için kazanç temin eden ölmüş, kendisi de kazanç elde etmekten aciz mânâsınadır.

ESİR, köle olup olmamaktan, müslüman olup olmamaktan daha genel olarak, hangi esir olursa olsun demektir.

Burada esirlere, düşkünlere güzel muamele yapılmasına önemli bir şekilde dikkat çekilmektedir. Esir, kendisine öldürme veya başka herhangi bir muamele yapılmaya mahkum bir durumdadır. Onu öldürmek gerekirse önce öldürmeli, fakat esirlik zincirine vurulduktan sonra da işkence etmeyip mümkün olabildiği kadar insanca bakmalıdır. Rivayete göre, Hz. Peygamber'e bir esir getirilir, o bu esiri müslümanlardan birine teslim eder, "buna ihsan et, güzel bak" diye emrederdi.(1) Esir iki üç gün onun yanında kalır, esire, onu kendi nefsine tercih edecek şekilde bakardı. Katâde şöyle der: "O gün onların esirleri müşriklerdi. Senin müslüman kardeşin ise elbette doyurmana daha layıktır."(2) Müslüman bir esire yardım, daha çok onu esirlikten kurtarmaya çalışmakla olur. Sonra onlar bu yemek yedirmeden bir menfaat ve karşılık beklemezler.

إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ ***"Biz sizi Allah için doyuruyoruz."*** derler. Fakat bunu açıkça yüzlerine söylemez, içlerinden ve halleriyle söylerler. Onun için burada "böyle derler" diye açıkça söylenmemiş, dolaylı olarak ifade edilmiştir.

Lİ VECHİLLAH, Allah yüzü, devamlı olan ahiret yönü, Allah rızası için demektir.

عَبُوسًا **Abûs** çirkin suratlı, yani "içinde bulunanların yüzlerini ekşitip fenalaştıracak olan kara gün", قَمْطَرِيرًا **çatık suratlı** deniliyor ki, bu kelime, devenin dölleme sırasında kibir ile veya doğururken sıkıştırma halinde kuyruğunu

---

(1) Alûsî, Rûhu'l-meânî, XV, 196.
(2) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, VIII, 371; Alûsî, Rûhu'l-meânî, XV, 196.

kaldırıp burnunu çevirerek ve yanlarını derleyerek aldığı çalımlı veya sıkıntılı durumunu anlatan قَمْطَرَتِ النَّاقَةُ sözünden alınarak, iki gözünün arasını çatıp şiddetle alın buruşukluğu gösteren, yani son derece çirkin veya kötülüğü birbirine girmiş gibi zorlu ve dehşetli veya uzun, uzayıp giden mânâları ile tefsir edilmiştir ki o gün, kıyamet günüdür.

فَوَقٰيهُمُ اللّٰهُ شَرَّ ذٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقّٰيهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا... *"Allah onları o günün kötülüğünden korur ve onlara parlaklık ve sevinç verir"*. Bu âyetler de dünyadaki o ruh hali ile çalışma ve gayretin sonundaki semeresini, ahiretteki neticesini açıklamaya başlarlar ki bu, ... يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ *"bir kadehten içerler"* âyetiyle kısaca anlatılan neşe ve mutluluğun izah ve açıklamasıdır. وَجَزٰيهُمْ بِمَا صَبَرُوا *"Sabırlarına karşılık onlara verilir"*, bununla, sabrın, iyi kişilerin muvaffak olma sebeblerinden biri olan en seçkin özellikleri olduğuna ve böylece aynı anda hem şükrettiklerine, hem de sabrettiklerine işaret olunmuştur. جَنَّةً **Cennet,** yani diledikleri gibi yiyip içecekleri, gönülde yer alan, hoş bir bahçe. وَحَرِيرًا **Ve bir ipek.** وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ *"Orada giysileri de ipektir."*(Hacc, 22/23; Fâtır, 35/33) âyetinde de belirtildiği gibi, bir ipek ki onu giyip süslenirler. Bu yüzlerindeki parlaklık ve içlerindeki sevinç, bu cennet ve ipek şu hâl ile ifade ediliyor: مُتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى الْاَرَآئِكِ **Koltuklar üzerine dayanıp kurularak.**

ERİKE, gelin odasına kurulan yatak, donatılmış koltuk demektir.

زَمْهَرِيرًا **Orada zemherî, yani şiddetli bir soğuk da görmezler.** Çünkü aşırı sıcak azap olduğu gibi aşırı soğuk da azaptır.

قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ **Gümüşten sırça kaplar, billurlar.** Bilindiği gibi gümüş ile sırça billurun tabiatları farklıdır. Gümüşten sırça veya billur olmamak gerekir. Fakat burada eşsiz bir istiare yapılmış, gümüş beyazlığı ile billur berraklığının saflığını içeren çeşitli biçimde kaplar tasvir edilmiştir ki bunda kâfur katkısına da işaret vardır. وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا *"Orada onlara dolu bir kadeh sunulur ki, katkısı zencebildir".*

ZENCEBİL, zencefil dediğimiz bilinen hoş kokulu baharatın ismidir ki bazı içeceklere katılınca hoş bir lezzet ve koku meydana getirir. Önce kâfur katkılı kadeh, burada da zencefil katkılı kadeh denilmesinden ve birinde "içerler", öbüründe de "onlara içirilir" tabiri kullanılmasından iki tür kadeh anlaşılıyor ki birinin çalışarak kazanıldığına, diğerinin Allah vergisi olduğuna işaret olsa gerektir. سَلْسَبِيلًا *"Selsebil"*

SELSEBİL, bunun ilk önce Kur'ân'da işitilmiş bir kelime olduğu

söylenmiştir. Selsel ve Selsâl gibi, akıcı olmak ve peşpeşe akıp gitmek mânâlarıyla ilgili olarak "akımı ardarda olan ve içimi ve yudumu boğaza dokunmayacak şekilde gayet kolay ve tatlı" mânâsını ifade ettiği de söylenmiştir. Mücahid, "akımı kuvvetli, içimi kolay" demiş; Mukatil de, "suyu, istedikleri yere diledikleri gibi akar bir pınar" demiştir. Katade'den rivayet olunduğuna göre, "Arş'ın altında Adn cennetinden fışkırıp bütün cennetlere akan bir pınardır". Ebu Hayyan der ki: Bu kelimenin zahirinden anlaşılan bunun bir isim olmayıp "yutulurken akıcı, tadılması kolay" şeklinde bir nitelik bildirmiş olmak gerektir. Çünkü gerçekten isim olsaydı gramer bakımından, müennes ve özel isim olduğundan dolayı, gayr-i munsarif olmak gerekirdi.(1) Bununla beraber سَلَاسِلَاوَقَوَارِيرَا gibi, fâsılaya riayet için tenvinlenmiş olması da düşünülebilir.

Bazıları da bunun, "bir yol iste" mânâsına gelen سَلْ سَبِيلًا sözünden nakledilmiş bir isim olması ihtimalini söylemişlerdir ki, "ona bir yol arayanlar, ondan içebilirler" mânâsını dolaylı olarak gösterir demektir. ... وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ ***"Etraflarında ölümsüz hizmetçiler dolaşır..."***

وَاِذَا رَاَيْتَ ثَمَّ **Orada gördüğün vakit,** yani o cennette gözün her nereye ilişse رَاَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا **bir nimet ve pek büyük bir mülk görürsün,** kederden, kin ve hileden uzak, katıksız bir nimet ve anlatılamayacak büyük bir saltanat ki bu, duyu organlarıyla hissedilebilen ve akılla düşünülebilen nimetleri kapsar. Bazıları da şöyle der: O büyük mülk, bir şey meydana getirmek ve bunu dilemek mülküdür ki, onlar bir şeyin olmasını istedikleri zaman o şey hemen oluverir. İşte bu اِذَا رَاَيْتَ *"neye baksan"* şeklindeki hitapta Resulullah (s.a.v)'a ve ümmetine bunu bir vaad vardır.

عَالِيَهُمْ ***"Onların üzerinde vardır".*** Bu, o nimete sahip olan kişilerin görüldükleri sıradaki veya etraflarında dolaşılırkenki hallerini açıklamaktadır. Yani رَاَيْتَ "sen gördün" mânâsından veya يَطُوفُ عَلَيْهِمْ *"onların etrafında dolaşır"* âyetindeki zamirden veya ta yukardaki مُتَّكِئِينَ *"yaslanmışlardır"* sözünden hal olarak ipeği açıklamaktadır. Yani, o nimet içindeki kişileri gördüğün vakit veya ölümsüz hizmetçilerle etraflarında dolaşıldığı veya koltukları üzerine oturdukları sıradaki halleri, üstlerinde giyim yahut üst taraflarında tezyinat olarak ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ **yeşil sündüs giysiler vardır,** yani sündüs adı verilen gayet ince ve zarif ipek kumaşlardan yeşil giyecekler وَاِسْتَبْرَقٌ ***"ve istebrak vardır".*** Yani kalın veya sırmalı ipek kumaşlar ki يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَاِسْتَبْرَقٍ ***"Sündüs ve atlastan elbiseler***

(1) Ebu Hayyan, a.g.e, VIII, 398

giyerler. "(Duhan, 44/53) mânâsınca sırasına göre giyinirler veya oturdukları yerler aşağıdan yukarı ve yukardan aşağı bunlarla donatılmıştır. Aslı Arapça olmayan bu "sündüs" ve "istebrak" kelimeleri hakkında çok söz söylenmiş ise de bizim anlayacağımız ince ve kalın ipek kumaşların en güzelleridir.

وَحُلُّوا اَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ **Ve gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir.** *"Onlar süslenmişlerdir."* cümlesindeki zamir, hizmet eden ölümsüz hizmetçilerin yerini tuttuğuna göre, bunların böyle süslenmeleri akla uygundur. Cennetteki kadınlar hakkında da yaraşır. Erkekler hakkında bu tarz süslenmek nasıl övülebilir? diye bir soru akla gelebilir. Bunu cennettekilerin zevkine havale etmek şeklinde bir cevap yeterli olabilirse de bunun akla uygun bir yorumu da yok değildir. Çünkü kollarındaki bu bilezikler, cennet ehlinin dünyada elleriyle yapıp uzmanlaştıkları salih amellerin simgesi olan mükafattır. Bazı âyetlerde altın ve gümüş bilezikler diye bunların derecelerindeki farklılığa da işaret buyurulmuştur. Bazıları, "gümüş hizmet edenlerin, altın ise hizmet edilenlerindir. Burada hizmet edenlerin süsü olması itibarıyla gümüş denilmiştir" demişlerse de altının parlaklığına karşılık gümüşün rengindeki beyazlığın daha çok samimiyet ve saflığı simgelemesi ve bir de altına oranla çokluğundan dolayı herkese yararı daha kapsamlı olması nedeniyle burada sade gümüş denilmiş olması daha uygundur. Sonra şu da unutulmamalıdır ki, bu gümüş, bildiğimiz gümüş değil, o âleme özgü bir gümüştür. Bütün bunların yanında bu âyet, cismâni ve ruhanî bazı işaret yollu mânâlar da ilham edebilirse de onlar zevklerin inceliklerine ait sırlardır. Bütün bunlar en son olarak şu zevk ve neşede özetlenmiştir: وَسَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا **ve onlara Rablari tertemiz bir şarap sunmaktadır.** Ki hem temiz, hem de hiçbir keder ve leke bırakmayacak şekilde son derece temizleyici bir şaraptır. Bu şarap daha önce söz edilen biri kâfur katkılı, diğeri zencefil katkılı iki türün ikisinden de üstün ve doğrudan doğruya âlemlerin Rabbı tarafından içirilen, hiçbir katkı katılmamış, mutlak bir şekilde saf ve temizlik vasfıyla seçkin tertemiz bir içki. Bu, Hakk'ın cemaline kavuşma neşesidir.

Bu şarabın temizliği ile ilgili gelen rivayetler:

Ebu Kulâbe'den şöyle rivayet edilmiştir: Yiyecek ve içecekler verilir. En sonunda da tertemiz bir şarap sunulur ki, bununla kalpleri ve bütün içleri tertemiz olur ve dışlarından misk kokusu gibi bir ter halinde taşar. Mukâtil'den de şöyle rivayet edilmiştir: Bu, cennet kapısında bir kaynaktır ki her kim ondan içerse yüce Allah onun kalbinde kin, hile ve hasetten veya içinde kirden lekeden eser bırakmaz, hepsini çekip çıkarır: وَنَزَعْنَا مَا فِى صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ اِخْوَانًا عَلٰى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ *"Kalplerindeki kini söküp attık. Kardeşler olarak divanlar üzerinde karşı*

karşıya otururlar."(Hicr, 15/47) Öte yandan bu şarapta, dünya şaraplarında bulunan lekelerden eser yoktur. Bazıları da şöyle demiştir: Bundan maksat sırf ruhanî olan bir şaraptır ki, bu insanı Allah'ın dışında her şeyden uzaklaştıran ilâhî tecellidir.

صَفَا ءٌ وَلَا مَاءٌ وَلُطْفٌ وَلَا هَوَاءٌ وَنُورٌ وَلَا نَارٌ وَرُوحٌ وَلَا جِسْمٌ

"Bir duruluk var, su yok; bir hoşluk var, hava yok; bir nur var, ateş yok; bir ruh var, cisim yok".

İbnü Fârıd'ın "Hamriyye kasidesi"de bu mânâ üzere yazılmıştır. Mesela "taıyye" ("tâ" harfi ile biten kaside)sindeki şu beyit ile de bunu kastetmiştir:

سَقَوْنِي وَقَالُوا لَا تُغَنِّ وَلَوْ سَقَوْا جِبَالَ حُنَيْنٍ مَا سَقَوْنِي لَغَنَّتْ

"Bana içirdiler de, "şarkı mırıldanma" dediler. Oysa bana içirdiklerini Huneyn dağlarına içirselerdi dağlar şarkı söylerdi".

Hikâye olunduğuna göre, Bâyezid-i Bestami'ye bu âyeti sormuşlar. Demiş ki: "Allah onlara tertemiz bir şarap sundu. Onlardan başka şeylerin sevgisini temizledi." Sonra da şöyle demiş: Yüce Allah'ın bir şarabı vardır ki, onu kullarının en erdemlileri için saklamıştır. Bu şarabı onlara doğrudan doğruya kendisi içirir. İçtilermi coşarlar, coştularmı uçarlar, uçtularmı ererler, erdilermi ayrılmazlar. Onlar فِى مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ *"Sadakat meclisinde, kudreti sonsuz bir hükümdarın huzurundadırlar."*(Kamer, 54/55) sırrına ermişlerdir.

Razî, yazdığı yorumların sonunda işaret yollu bir mânâ ile buradaki içkilerin hepsini böyle bir ruhânî tarzda anlatarak der ki: Ruh, melekler âlemindendir.(1) Büyük ve ulu meleklerin cevherlerinden bu ruhlar üzerine taşan nurlar, susuzlukları gideren ve vücudu kuvvetlendiren tatlı suya benzer. Kaynak suları ve pınarlar durulukta, çoklukta ve kuvvette farklı oldukları gibi, ulvî nurların fışkırdığı kaynaklar da böyledir. Bazıları soğuk ve kuru tabiatte kâfura benzerler. Bunun sahibi dünyada korku, ağlama ve sıkıntı makamındadır. Bazıları da sıcak ve kuru tabiatte zencefil gibidirler. Bu halin sahibi de yüce Allah'tan başka şeylere az iltifat eder, maddeye ve cisimle ilgili şeylere az önem verir. Sonra insan ruhu kaynaktan kaynağa, nurdan nura naklolur, gider. Hiç kuşku yok ki sebepler ve bunların neticeleri mutlak nur olan yüce Allah'a yükselerek son bulurlar. Bu makama ulaşıp o şaraptan içince önce içilen içkilerin hepsi hazmedilir hatta yok olur. Çünkü yüce Allah'ın yücelik ve azametinin nuru karşısında Allah'tan başka olan her şeyin nuru yok olur. İşte pek doğru kişilerin yollarının sonu; yükselme ve olgunlaşmada derecelerinin en son

---

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXX, 255.

noktası budur. Bu nedenle yüce Allah iyi kulların sevaplarını zikrederken bu وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا âyeti ile konuyu bitirmiştir. Şöyle diyerek ki: إِنَّ هٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا **İşte bu, sizin için hazırlanmış bir karşılık idi ve çalışma ve gayretiniz karşılığını buldu.** Dünyadaki çalışmalarınız boşa gitmedi; kıymeti takdir olunup daha büyük bir mükafat ile karşılandı. Bu hitap, cennetlikler cennete girip kendileri için hazırlanmış olan nimetleri gördükleri zamanki kutlama ve tebrik hitabını hikâyedir. Yani o zaman böyle denecektir. Allah'ın ilmindeki ezeli takdiri haber vermek suretiyle dünyadakilere bir vaad hitabı olma ihtimali de vardır.

Kâfirlere hazırlanan zincir, bukağı ve cehenneme karşılık şükredenlere, iyi kullara hazırlanan gönül ve yüz aydınlığı, cennet, ipek, o saf nimetler ve büyük mülk ile tertemiz şarap, karşılığı verilen çalışma ve gayretin aşırı derecedeki neşesini beyandan sonra إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ *"Biz ona hidayet yolunu gösterdik."* âyetinin mânâsının gerçekliğini göstermek ve konuyu açıklığa kavuşturmak için buyruluyor ki:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ
تَنْزِيلًا ﴿٢٣﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا ﴿٢٤﴾
وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٢٥﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ
وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ هٰؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ
وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا ﴿٢٧﴾ نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ وَإِذَا شِئْنَا
بَدَّلْنَا أَمْثَالَهُمْ تَبْدِيلًا ﴿٢٨﴾ إِنَّ هٰذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ
سَبِيلًا ﴿٢٩﴾ وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٣٠﴾
يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣١﴾

Meâl-i Şerifi

23- Kur'ân'ı sana kısım kısım biz indirdik biz.

24- O halde Rabbinin hüküm vermesi için sabret. Onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre itaat etme.

25- Sabah-akşam Rabbinin ismini an.

26- Gecenin bir bölümünde de O'na secde et (akşam ve yatsı namazlarını kıl). Hem de O'nu uzun bir gece tesbih et (teheccüd namazı kıl).

27- Çünkü onlar bu dünyayı seviyorlar ve önlerindeki ağır bir günü arkaya atıyorlar.

28- Onları biz yarattık ve mafsallarını sımsıkı bağladık. Dilediğimiz vakit de kılıklarını değiştiririz.

29- İşte bu bir öğüttür. Dileyen Rabbine giden yolu tutar.

30- Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz. Kuşkusuz Allah, bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

31- Allah dilediğini rahmetine sokar. Zalimlere ise, acıklı bir azap hazırlamıştır.

اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ **Sana başkası değil, biz indirdik, biz** اَلْقُرْاٰنَ **Kur'ân'ı.** İnsana doğru yolu gösteren ve o tertemiz şarap neşesini sunan Kur'ân'ı تَنْزِيلاً **kısım kısım indirdik** yani bir defada değil, zaman zaman aralıklı olarak, yirmi üç senede, azar azar. İlk insanın yaratılışında olduğu gibi, bunda da basamak basamak olgunlaşma ve yükselme kuralına bir uygunluk vardır. Bununla önceden zikredilmeyen birçok şey olacak ve bu vaad edilen şeyler kesinlikle gerçekleşecektir.

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ **Onun için acele etme de Rabbinin hüküm vermesi için sabret.** Bugün son zafer ve başarıya erdirmeyip de yükümlü tutup, imtihan ettiği bir takım gayret ve didinmelerin zorluğuna dayan, ilerde vereceği hükmü gözet, çünkü bu çekilen zahmetlerin güzel bir sonu var وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ **sabırsızlık edip de o insanlar içinden** اٰثِماً **bir günahkâra** yani günaha çağıran bir günahkâra اَوْ كَفُوراً **veya küfre çağıran nankör bir kâfire itaat etme. Rabb'ının ismini an.** وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ *"Bir'de sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin."*(Bakara, 2/45) âyetinin mânâsınca sabır ile beraber ezana ve namaza devam et. بُكْرَةً وَاَصِيلاً ***"Sabah akşam".***

BÜKRA, erken demektir. "Er"sözü, sabah ve sabahtan öğleye kadar olan süre için kullanılır.

ASÎL, ikindi ve akşam üzeri mânâlarına gelmekle beraber öğleden akşama kadar olan zamana denir. Buna göre بُكْرَةً وَاَصِيلًا "sabahtan akşama kadar" demek olup bunun içinde sabah, öğle ve ikindi namazları vardır. وَمِنَ الَّيْلِ **ve geceden de,** yani gecenin bir kısmında da فَاسْجُدْ لَهُ **Ona,** (yani Rabbına) **secde et.** Burada "fâ" ile فَاسْجُدْ لَهُ *"secde et"* emri, وَاذْكُرْ *"zikret"* emrini de beyan ederek ondan da maksadın namaz olduğunu anlatır.

Secde, "zikr-i cüz, irade-i kül" (bir bütünün bir parçasını zikredip tamamını kastetme) yoluyla namazdan mecazdır. Yani secde zikredilmiş, namaz kastedilmiştir. Gecenin bir kısmı ve parçası da akşam ve yatsı demek olur.

وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا **Hem de onu, uzun gece, (yahut geceleyin uzun uzadıya) tesbih et.** Bunda da Müzzemmil sûresinde geçtiği üzere Peygamber'e teheccüdün vacip olduğuna bir dikkat çekme olmakla beraber, Rabbinin hükmü gelinceye kadar sabredilmesi emredilen müddetin uzun bir gece gibi geleceğine ve onun, Allah'ı tesbih edip noksan sıfatlardan uzak tutarak uyanık bir şekil de ibadet ve hazırlık ile geçirilmesi gerektiğine de işaret vardır. Bu işaretin, dolayısıyla ümmete ait olacağı da unutulmamalıdır.

اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ **Çünkü onlar,** yani kâfirler يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ *"peşini", yani dünyayı seviyorlar",* وَيَذَرُونَ وَرَٓاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا *"ağır bir günü arkalarına atıyorlar".* Bu ağır gün, önlerinde bulunan kıyâmettir.

وَشَدَدْنَٓا اَسْرَهُمْ *"Eklem yerlerini bağladık".* Esaret maddesi olan esr, aslında sıkı bağlamak mânâsına mastar olup bağlama vasıtası olan bukağı ve bağ için de kullanılır ki, burada yaratılış bağları, bedenlerin eklemlerini bağlayan damar, sinir ve adeleler gibi bağ vasıtaları ile tefsir olunmuştur. Biz bu "şedd-i esr" sözünü meâlde "kundakları bağlamak" şeklinde ifade etmeyi uygun bulduk.

وَاِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَٓا اَمْثَالَهُمْ *"Dilediğimizde yerlerine benzerlerini getiririz".* Burada "tebdil-i emsâl = yerlerine benzerlerini getirme" mimin kesriyle misil'den, kendilerini yok eder, yerlerine diğer benzerlerini yaratırız mânâsına, tebdil-i zevat yani zatlarını değiştirme mânâsına da olabilirse de, sıfat ve kılık mânâsına mimin fethasıyla mesel'den türetilerek "sıfatlarını, niteliklerini değiştirme" mânâsına olmak daha uygundur. Nitekim Vâkıa Sûresi'nde, عَلٰٓى اَنْ نُبَدِّلَ اَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ *"Kılıklarınızı değiştirmek ve sizi bilmeyeceğiniz bir yaratılışla yaratmak üzere.."*(Vâkıa, 56/61) âyetinde bu mânâ açık idi. وَمَا تَشَٓاؤُنَ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ *"Allah di-*

lemedikçe siz dileyemezsiniz". Bu âyet "cebr ve kader" meselesinde fikirlerin çarpışma sahası olmuş ise de bunda kulların dileme hak ve yetkisi olduğunda, bununla beraber bu dilemelerin mutlak olmayıp Allah'ın dilemesine uygunlukla kayıt altına alındığında şüpheye yer yoktur. Dolayısıyla sorumluluk kula, hüküm Allah'a aittir. Onun için kul, kendi kaderini kendi keyfine göre çizemez. Kul, Allah'ın dilemesi çerçevesinde sorumludur. Yüce Allah ise, hiçbir kayda bağlı olmadan dilediğini yapar. Yol, onun tayin ettiği; sevap ve ceza da onun hükümleridir. O dilediğini yapar. Bundan dolayı يُدْخِلُ مَنْ يَشَآءُ فِى رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ اَعَدَّلَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا *"Dilediğini rahmetine sokar. Zalimlere ise acıklı bir azap hazırlamıştır."* buyurarak biri rahmetine, biri azabına giden iki yol göstermiştir. İşte insan, gösterilen bu iki yolun arasında imtihan edilmek üzere yaratılmıştır. Yukarıda kısmen açıklanan bu vaad ve tehdit, gelecek sûrelerde de derinlemesine tahkik ve izah edilecektir.

Mürselât Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 50

Ve'l-Mürselât Sûresi. Buna Urf Sûresi de denilir. Mekke'de inmiştir. İbnü Mesud'dan sahih hadislerde rivayet olunduğuna göre Minâ'da bir mağarada inmiştir.

Âyetleri : Ellidir.

Kelimeleri : Yüzseksen birdir.

Harfleri : Sekizyüz onaltıdır.

Fasılası : عبرتم لنا harfleridir.

بسم الله الرحمن الرحيم

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا (١) فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا (٢) وَالنَّاشِرَاتِ
نَشْرًا (٣) فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا (٤) فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا (٥) عُذْرًا
اَوْ نُذْرًا (٦) اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ (٧) فَاِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ (٨)
وَاِذَا السَّمَٓاءُ فُرِجَتْ (٩) وَاِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ (١٠)
وَاِذَا الرُّسُلُ اُقِّتَتْ (١١) لِاَيِّ يَوْمٍ اُجِّلَتْ (١٢) لِيَوْمِ الْفَصْلِ
(١٣) وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِ (١٤) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ
(١٥) اَلَمْ نُهْلِكِ الْاَوَّلِينَ (١٦) ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْاٰخِرِينَ (١٧) كَذٰلِكَ
نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ (١٨) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (١٩) اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ
مِنْ مَٓاءٍ مَهِينٍ (٢٠) فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ (٢١) اِلٰى قَدَرٍ
مَعْلُومٍ (٢٢) فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ (٢٣) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ
لِلْمُكَذِّبِينَ (٢٤) اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ كِفَاتًا (٢٥) اَحْيَٓاءً
وَاَمْوَاتًا (٢٦) وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَاَسْقَيْنَاكُمْ مَٓاءً
فُرَاتًا (٢٧) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (٢٨) اِنْطَلِقُٓوا اِلٰى مَا كُنْتُمْ بِهِ
تُكَذِّبُونَ (٢٩) اِنْطَلِقُٓوا اِلٰى ظِلٍّ ذِي ثَلٰثِ شُعَبٍ (٣٠) لَا ظَلِيلٍ
وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ (٣١) اِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ (٣٢) كَاَنَّهُ جِمَالَتٌ

صُفْرٌ ﴿٣٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٤﴾ هٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٣٥﴾
وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ ﴿٣٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٧﴾
هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ جَمَعْنَاكُمْ وَالْأَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ
فَكِيدُونِ ﴿٣٩﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- Andolsun birbiri ardınca gönderilenlere,

2- Büküp devirenlere,

3- Yaydıkça yayanlara,

4- Seçip ayıranlara,

5- Bir öğüt bırakanlara,

6- Gerek özür için olsun, gerek uyarı için,

7- Herhalde size vaad olunan kesinlikle olacaktır.

8- Hani o yıldızlar silindiği zaman,

9- Gök yarıldığı zaman,

10- Dağlar savrulduğu zaman,

11- Elçiler, tayin edilen vakitlerine erdirildikleri zaman,

12- Bunlar hangi güne ertelendiler?

13- Hüküm gününe..

14- Bildin mi, nedir o hüküm günü?

15- O gün yalanlayanların vay haline!

16- Biz, öncekileri helak etmedik mi?

17- Sonra geridekileri de onlara katarız.

18- Biz suçlulara böyle yaparız.

19- O gün yalanlayanların vah haline!

20- Biz sizi âdi bir sudan yaratmadık mı?

21- Onu sağlam bir yerde oturttuk.

22- Belli bir süreye kadar.

23- Demek ki biçimlendirmişiz. Ne güzel biçimlendireniz biz.

24- O gün yalanlayanların vay haline!

25- Yeryüzünü bir tokat (toplanma yeri) yapmadık mı?

26- Gerek diriler, gerekse ölüler için.

27- Orada yüksek yüksek dağlar oturtup da size bir tatlı su sunmadık mı?

28- O gün yalanlayanların vay haline!

29- (Kıyameti yalanlayanlara şöyle denir): "Haydin gidin o yalanladığınız şeye doğru."

30- "Haydi gidin o üç çatallı gölgeye (cehenneme)."

31- O, ne gölgelendirir, ne alevden korur.

32- O, saray gibi kıvılcımlar atar.

33- Sanki o kıvılcımlar, sarı sarı (erkek deve sürüleridir).

34- O gün yalanlayanların vay haline!

35- Bugün, konuşamıyacakları gündür.

36- Kendilerine izin de verilmez ki, özür beyan etsinler.

37- O gün yalanlayanların vay haline!

38- Bu, işte o hüküm günüdür. Sizi ve öncekileri bir araya topladık.

39- Bir hileniz varsa beni atlatın.

40- O gün yalanlayanların vay haline!

وَالْمُرْسَلَاتِ *"And olsun gönderilenlere"*. Buradaki "vav" yemin içindir. Bu yeminin cevabı اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ *"herhalde size vaad olunun kesinlikle olacak"* âyetidir.

Burada da Saffât ve Zâriyat sûrelerinde olduğu gibi bir takım kuvvetlere yemin olunmuştur. Mürselât (gönderilenler), asıfat (büküp devirenler), naşirat (yayanlar), farikat (ayıranlar) ve mülkıyat (bırakanlar). Burada kendilerine yemin edilenler bu sıfatlarla nitelenen şeylerdir. Kendileri zikredilmeyerek sıfatları zikredildiği için bunların ne olduğunu tayinde ihtilaf edilmiştir. Hepsi-

nin aynı şey olması veya kısım kısım farklı cinste şeyler olması ihtimali vardır. Melekler, rüzgarlar, Kur'ân âyetleri, peygamberlerin gönderilişleri, insanların kalplerine gelen teşvik edici haller. Bunlardan en açık olanı hepsinin ruhanî kuvvetler olmak üzere melekler olması ve hepsinin Allah tarafından gönderilmiş demek olan "mürselat" ünvanına dahil bulunmasıdır. Ancak bunlar, yaptıkları işler göz önüne alınarak kısımlara, sınıflara ayrılabilir. Asıl maksat da bunların kendilerini anlatmak değil, âlemdeki değişimleri ifade eden fiillerini anlatmaktır. Başında "fâ" harfi ile zikredilenlerde fiileri arasında bir sıralama bulunduğuna, "vav" ile zikredilende ise bir sıralama gerekli olmadığına dikkat çekilmektedir. Mesela "büküp devirme", asıfat kelimesinin başında "fâ" bulunduğu için "gönderilme" den sonra yapılan bir iştir. Fakat "yayma" işinin "büküp devirme" işinden sonra yapılmış olması gerekmez. Yayma işi, büküp devirme ile beraber de yapılabilir, ayrı da yapılabilir. Aynı sınıfın işi olabileceği gibi, ayrı bir sınıfın işi de olabilir. Fakat başlarında "fâ" bulunduğu için ayırmak yaymadan, öğüt bırakmak da hepsinden sonra yapılacak demek olur.

عُرْفًا *"Birbiri ardınca."* Bu kelime hâl veya sebep bildiren bir mef'ul (tümleç)dür. Hâl olduğuna göre mânâsı, at yelesi demek olan "urf" kelimesinden müsteâr olarak "peşpeşe," "ardarda" mânâsına gelir. İhsan etmek veya tanınmak mânâsına gelen urf'ten ise; urf için, yani "tanınması gereken bir iyilik yapılmak, dinin öngördüğü iyi bir iş meydana getirilmek için" demek olur. Bunda dilimizdeki "örfi idare=sıkı yönetim" deyimini andıran bir mânâ vardır.

نَشْرًا **Yaymak,** dağıtmak mânâsına, yahut nüşür, yani ölüleri diriltmek, harekete getirmek mânâsınadır.

ذِكْرًا **Zikir;** din kitabı, öğüt, yani vaaz ve nasihat, ibret, hatırdan çıkarılmayacak anıt mânâlarına geldiğine göre "zikir bırakanlar", herşeyden evvel peygamberlere vahiy getiren melekler demek olursa da genellikle insanlara öğüt telkin eden, ibret ve hatıra bırakan ilham meleklerini, olayları, kuvvetleri kapsayabilir.

"Keşşaf"ta bu beş âyet "vav" harfi göz önüne alınmak suretiyle iki kısma ayrılarak şöyle mânâlandırılmıştır: Yüce Allah bir akım meleklerine yemin etmiştir. Allah bunlarla emirlerini göndermiş, onlar da emri hemen yerine getirmek için rüzgarlar gibi, yolları üzerinde önlerine geleni süratle büküp devirerek geçmişlerdir.(1) Yüce Allah başka birtakım meleklerine de yemin etmiştir ki,

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 202.

bunlar da vahyi indirirken havada kanatlarını açmışlardır, yahut yeryüzünde şeriatleri yaymışlardır, yahut inkâr ve cehaletle ölü olan nefisleri diriltmek, can vermek için vahy getirmişler, hak ile batılı ayırmışlar, peygamberlere zikir bırakmışlardır.

عُذْرًا اَوْ نُذْرًا *"Gerek özür için, gerek uyarı için".*

ÖZR, mazur kılmak, yani kabahati silmek mânâsınadır.

NÜZÜR de, uyarmak, korkutmak, sakındırmak mânâsına mastardır. Bu iki kelime daha önce geçen "zikir"den bedel veya mef'ûl (tümleç)dürler. Yani hakkı kabul edenlere özr için, batılı kabul edenlere korkutmak için zikri bırakanlar demek olur. Mazeret mânâsına "azîr"in, veya korkutmak mânâsına "nezir" نَذِيرٌ 'in, yahut mazereti kabul eden ve korkutan mânâlarına "azir" عَاذِرٌ ve "nezir" in çoğulu da olabilir ki, üçüncüsünde hâl olurlar, yani durum bildirirler. Yine "Keşşâf"ta şöyle denilmiştir: Yahut yüce Allah azap rüzgarlarına yemin etmiştir. Onları göndermiştir de, bunlar büküp büküp devirmişlerdir. Rahmet rüzgarlarına da yemin etmiştir. Bunlar da ölü araziye hayat yaymışlardır da Allah'a şükredenlerle inkâr edip nankörlük edenleri ayırmışlardır. لَاَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ *"Elbette kendilerine bol bir su verirdik ki bu hususta onları imtihan edelim."*(Cinn, 72/16, 17) gibi de bir zikir, bir uyanma telkin etmişlerdir. Ya Allah'ın nimetini görüp şükretmek üzere tevbe edip mağfiret dilemek suretiyle Allah'tan özür dileyeceklere özür için veya bu nimeti tabiat veriyor deyip Allah'a şükürden gaflet edenleri korkutmak için. Bu durumda zikre sebep olduklarından dolayı "mülkıyatı zikir" yani *"zikir bırakanlar, zikir telkin edenler"* sayılmışlardır demek olur.

Bundan başka bu mânâlar Kur'ân âyetleri veya peygamberlerin gönderilişleri ve insan oğlunun kalbine gelen düşünceler ve teşvik edici haller hakkında da düşünülmüştür.

Bununla beraber bu âyetlerde yalnız sıfatlar zikredilmiş olduğu için, bu sıfatları taşıyanların kimler olduğunu belirlemeye kalkışmayarak ve bu açıklamalar birer misal gibi sayılarak, bu yalnız devirmek, yaymak, ayırmak, zikir telkin etmek denebilen fiilleri yapmak üzere iyilik yapmak için veya ard arda gönderilen kuvvetler diye anlamak en sağlıklı ve en kapsamlı mânâ olur ki bunun da "melekler" mânâsına geleceği açıktır. وَاِذَا الرُّسُلُ *"Elçiler"*. Bu elçilerin peygamberler olduğu açıktır. اُقِّتَتْ Bu kelime asıl itibariyle "tevkît" kökünden türetilmiş olup aslı وُقِّتَتْ dir. Yani "peygamberlerin bekleye durdukları ve

ümmetlerine karşı şehadet edecekleri vakit ve vaad edilen güne erdirildikleri zaman, ki bu kıyamet günüdür."

لِيَوْمِ الْفَصْلِ Bütün bunlar *"hak ile batılı ayırma gününe, hüküm gününe"* ertelenmiştir.

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ *"O gün yalanlayanların vay haline!"*. Bu âyet, bu sûrenin her bir bölümünün sonunde tekrarlanan âyetidir. Bu tekrarda, gönderilenlerin sıra sıra, ard arda geliş manzaralarına da bir işaret vardır.

VEYL, "leyl" vezninde, aslında kötülüğün inmesi mânâsına olup bazan bir belanın ortaya çıkması zamanında dehşet ve kötülüğü ifade etmek için dilimizdeki "vay, yazık" kelimeleri gibi kaygılı olma ve dehşete düşme makamında kullanılır. Bu mânâca, "vay haline!" yahut "yazık, yazık" demek gibi olur ki, biz bunları acıma mânâsında da esef etme mânâsında da kullanırız. Bir de veyl, uçuruma yuvarlanmak gibi kötü bir durum, helak olma ve zarar etme mânâsına azab kelimesi, çok üzüntü duyma veya beddua olarak kullanılır. وَيْلٌ لَهُ "Veyl ona", helak oldu, veya helak olsun" demektir.

Veyl, cehennemde bir vadinin veya kapının da ismidir. Veyl deresi, veyl kapısı gibi.

Bu âyette o günkü korkunç durumun şiddetini açıklayarak korkutma ifade ettiği için biz bunu meâlde, "vay haline!" diye terceme etmekle yetindik. "Veyl, o gün o yalanlayanlara" denilse lâfız itibariyle daha uygun olursa da dilimiz itibariyle "vay haline!" demek kolay geldi. Oysa maksat, o feci durumun şiddetini anlatmaktır.

"Mükezzibin" kelimesinin her âyette tekrarlanmadan önce geçen konunun ifade ettiği mânâya göre düşünülmesi gerekir. Mesela birinci geçtiği yerde hüküm gününü, ikincide suçlulara yapılacak azabı, üçüncüde Allah'ın ilmini ve gücünü, dördüncüde insanoğlunun muhtaç ve sınırlı bir güce sahip olduğunu, ilâhî kudretin her şeyi kapladığını ve Allah'ın nimetini inkâr mânâları ile ilgilidir.

قَرَارٍ مَكِينٍ **Sağlam oturaklı karargah,** yani dölyatağı. اِلٰى قَدَرٍ مَعْلُومٍ **Yüce Allah tarafından bilinen bir kadere,** yani takdir edilmiş bir vakte kadar ki bu vakit, doğum vaktidir.

كِفَاتًا *"Toplanma yeri."*

KİFÂT, eklemek ve toplamak mânâsına gelen كَفْتٌ kökünden türetilmiş olup

kale gibi, birbirine katılıp sıkışarak toplanılacak yer, dernek yeri ve Ebu Ubeyde'nin sözüne göre "kap" demektir. Biz buna meâlde "tokat" dedik. Bu tokat, "sille" mânâsına tokat zannedilmesin. Sürüden sapıp da ekinlere, bağ ve bahçelere dalan kaçak hayvanların bekçiler tarafından tutulup hapsedildikleri yere de Anadolu Türkçesi'nde tokat denir. Nitekim Tokat ilinin ismi de bunu andırır. Buna Rumeli'nin bazı yörelerinde "kapı" denildiğini de duydum. "Tutuklama evi" mânâsına "kapı altı" tabiri de Anadolu'da yaygın idi.

Yukarıda قَرَارٍ مَكِينٍ *"dölyatağında"*, burada كِفَاتًا *"toplanma yeri"* âyetleri, insanların gerek doğmadan evvel gerek doğduktan sonra, her döneminde vatana ihtiyaçları olduğuna ve bu şekilde gerek hayat ve gerek ölümlerinde ilâhî kudret ile kuşatılmış ve her zaman ilâhî gücün pençesi ile tutulmuş bulunduklarına dikkat çekmekte, bunun yanında رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَاَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتًا ***"Yeryüzünde yüksek dağlar oturttuk ve size tatlı su içirdik"*** âyeti de her taraflarından Allah'ın nimetleriyle beslenmekte olduklarını hatırlatmaktadır.

REVASİ, "ağır basan oturaklı dağlar" demektir.

ŞAMİHAT, başını kaldırmış, yüksek, şişkin, yüce mânâsınadır. اِنْطَلِقُوا اِلَى مَا كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ *"Haydi, gidin o yalanladığınız şeye"*, yani o yalanlayanlara hüküm günü böyle denecek. "Dünyada o nimetler içinde tutuklanıp hapsedildiğiniz yeryüzünden boşanın da orada iken yalan diye varlığını inkâr edegeldiğiniz azabı boylayın, def olun" diye azarlanacaklar. O yeryüzü onlardan boşaltılacak, yok saydıkları azaba sevk olunacaklardır ki bu, genelde bütün kâfirlere yapılmış bir hitaptır. Mutlak yalanlamanın cezasıdır. Batıl inançların cezası olmak üzere özellikle bir kısmına da şöyle denecek:

اِنْطَلِقُوا **Haydin, burada boşanın,** اِلَى ظِلٍّ ذِى ثَلَثِ شُعَبٍ **üç çatallı bir gölgeye gidin,** Yani Allah'ın birliğini tanıyan, onun tek olduğuna inanan müminlere özgü koyu gölgede, Arş'ın gölgesinde nimet içinde yaşamaya ve gölgelenmeye sizin hakkınız yoktur. Siz Allah'a inanmıyordunuz. Onun bir ortağı olduğunu; baba, oğul ve mukaddes ruh gibi üç parçadan oluştuğunu zannediyordunuz. Şimdi onun bir olduğuna inanan müminler Arş'ın gölgesinde, o koyu gölgede gölgelenirlerken siz inandığınız üç çatallı gölgeye sığınınız. Ata'dan rivayet edildiğine göre bu üç çatallı gölge, cehennem dumanın gölgesi diye yorumlanmış, birçok tefsirci bu hitabı da öncekinin bir izahı gibi kabul ederek bunu takip etmişler ve şöyle demişlerdir: Cehennem dumanı üç ayrı yerden yükselecek, kâfirler onu ateşten korur zannederek koşacaklar ve onu en kötü bir halde bulacaklardır. Bu duruma göre bu âyette geçen "zıll", yani gölge, مَا كُنْتُمْ بِهِ

تُكَذِّبُونَ *"yalanlamakta olduğunuz şey"*in bir açıklaması demek olur. Fakat Ebu Hayyan'ın naklettiğine göre, İbnü Abbas şöyle demiştir: Bu hitap haça tapanlara söylenecektir. Müminler Allah sayesinde Arş'ın gölgesinde korunacak, haça tapanlara da, "taptığınız haçın gölgesine gidin" denecek. Zira haçın üç çatalı vardır. ŞU'AB, bir cisimden ayrılan çatallardır." Yani haçın bir kolu, gövdesi demek olduğundan çatalları üçtür.[1]

Demek ki, ظِلٍّ ذِى ثَلٰثِ شُعَبٍ *"Üç çatallı bir gölge"*, hıristiyanlığın teslis inancının, Allah'ı oluşturduğuna inandıkları üç unsurun bir simgesidir. Haç, onu temsil eder. Hıristiyanlık bunu ve Ahireti yalanlamıyor fakat en büyük kurtuluşu bu haçtan bekleyerek buna inanıyor. Bu nedenle Ahirette, o hüküm günü müslümanlar inanmış oldukları o saf bir Allah inancı gölgesinde gölgelenirlerken, "Allah hem birdir, hem üçtür" diye üç unsur ile teslis (üçlemcy)e inananlara: "Haydin gidin, o "üç çatallı teslis gölgesine" denecek. Fakat öyle bir üç çatallı gölge neye yarar? Gölgelendirir mi? Azaptan korumak için bir faydası olabilir mi? Bunu "üç çatallı" tabirinden de anlaşılacağı gibi beyan için buyruluyor ki: لَا ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِى مِنَ اللَّهَبِ **O, ne gölgelendirir, ne de alevden korur.** Zira çatallıdır, çatallarının arasından alevler saldırır. Bu nedenle o bir şeye yaramaz, ona sığınmaya gelmez. اِنَّهَا **Çünkü O, alev saçan ateş veya o çatallar, kuşkusuz** تَرْمِى بِشَرَرٍ **öyle kıvılcımlar atar ki** كَالْقَصْرِ **köşk gibi.** Dilimizde köşk diye tanınan kasr, burada "yüksek yapılmış büyük bina" diye tefsir edilmiştir ki, maksat büyüklükte bir benzetme olduğundan "saray gibi" demek olur. Yani herbiri irilik ve uzanışta saray gibi, köşk gibi. كَاَنَّهُ **Sanki o kıvılcım** جِمَالَةٌ صُفْرٌ **sarı sarı erkek deve sürüleri gibi.**

Önceki benzetme irilik itibariyle, bu da renk, çokluk ve hareket itibariyledir. İbil deve; nâka dişi deve; cemel erkek deve; cimale cemel'in çoğulu olarak erkek develer demektir. Bilindiği gibi erkek deve daha iri ve daha kuvvetlidir. Bizim Anadolu'da erkek deveye cemel yerinde hopa tabir edilir. İrilik ve kuvvetlilik benzetmelerinde de "hopa gibi" denilir. Biz de meâlde "sarı sarı hopalar gibi" demekle bu mânâları anlatmak istedik. İşte o cehennem ateşi, alevi o çatallardan böyle hem her biri saray gibi büyük, hem de hopa sürüleri gibi çok, sarı sarı kıvılcımlar atacaktır. Düşünmeli ki, kıvılcımları böyle olan alevler ne kadar salgın olacaktır. Artık böyle bir üç çatallı gölgeye sığınmanın ne felaket olduğunu anlamalı.

---

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 406-407.

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ **Vay haline, o gün yalanlayanların!** Yani gerek o aleve ve gerek o üç çatallı gölgenin o ateşten korumayıp böyle bir felaket olduğuna inanmayıp da ona sığınanların! .. هذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ ***"Bugün, konuşamıyacakları gündür..."***

Onlardan korunanlara gelince.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي
ظِلَالٍ وَعُيُونٍ (41) وَفَوَاكِهَ مِمَّا يَشْتَهُونَ (42) كُلُوا وَاشْرَبُوا
هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (43) إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (44) وَيْلٌ
يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (45) كُلُوا وَتَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ (46)
وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (47) وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ (48)
وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (49) فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ (50)

Meâl-i Şerifi

41- Kuşkusuz takva sahipleri gölgeler altında ve pınar başlarındadır.

42- Canlarının çektiğinden türlü meyveler arasındadırlar.

43- (Onlara): "Yaptıklarınıza karşılık afiyetle yiyin, için" (denir).

44- İşte biz güzel amel işleyenleri böyle mükafatlandırırız.

45- O gün yalanlayanların vay haline!

46- Yiyin, zevklenin biraz, çünkü siz suçlularsınız.

47- O gün yalanlayanların vay haline!

48- Onlara: "Rüku edin" denildiği zaman etmezler.

49- Vay haline o gün yalanlayanların!

50- Artık bundan (Kur'an'dan) sonra hangi söze inanacaklar?

Ve'l-Mürselât sûresi de burada sona erdi. Fakat o hüküm günü gerçekten gelmeden ona inanmayanların arkası alınmış olmıyacağından, bunu Nebe' sûresi, takip edecektir.

Nebe' Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 40

Nebe' Sûresi, Mekke'de inmiştir. Buna "Amme" Sûresi de denilir.

Âyetleri : Kırk.

Kelimeleri : Yüz yetmiş üç.

Harfleri :Yediyüzyetmiştir.

Fâsılası : ا ، م ، ن harfleridir.

Mürselât sûresinde وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ "Peygamberler, tayin edilen vakitlerine erdirildikleri vakit"(Mürselat, 77/11) buyrulmuş, genellikle Peygamberler için belirlenen vakit ve öncekilerin ve sonrakilerin toplanıp ayrılacağı hüküm günü anlatılmış, sonunda فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ *"Artık bundan sonra hangi söze inanacaklar."* (Mürselat, 77/50) buyrulmuştu. Buna inananlar da, inanmayanlar da bulunduğu ve Kur'ân'ın inmesiyle Hz. Muhammed'in (s.a.v) bu haberi

üzerine müşriklerin bazan telaş, bazan alay tarzında sorup soruşturarak iddia ve tartışmalara dalmış bulunmaları sebebiyle inmiş bulunan bu "Amme" sûresinde de Hz. Muhammed (s.a.v)'in Peygamberliği için belirlenen vakit itibariyle hüküm günü anlatılacaktır. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

عَمَّ يَتَسَٓاءَلُونَۚ (١) عَنِ النَّبَاِ الْعَظ۪يمِۙ (٢) اَلَّذ۪ي هُمْ
ف۪يهِ مُخْتَلِفُونَۜ (٣) كَلَّا سَيَعْلَمُونَۙ (٤) ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ
(٥) اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ مِهَاداًۙ (٦) وَالْجِبَالَ اَوْتَاداًۖ (٧)
وَخَلَقْنَاكُمْ اَزْوَاجاًۙ (٨) وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتاًۙ (٩)
وَجَعَلْنَا الَّيْلَ لِبَاساًۙ (١٠) وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشاًۖ (١١)
وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعاً شِدَاداًۙ (١٢) وَجَعَلْنَا سِرَاجاً وَهَّاجاًۖ
(١٣) وَاَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَٓاءً ثَجَّاجاًۙ (١٤) لِنُخْرِجَ بِه۪
حَبّاً وَنَبَاتاًۙ (١٥) وَجَنَّاتٍ اَلْفَافاًۜ (١٦) اِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ
كَانَ م۪يقَاتاًۙ (١٧) يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ اَفْوَاجاًۙ (١٨)
وَفُتِحَتِ السَّمَٓاءُ فَكَانَتْ اَبْوَاباًۙ (١٩) وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ
سَرَاباًۜ (٢٠) اِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَاداًۙ (٢١) لِلطَّاغ۪ينَ مَاٰباًۙ

لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا ﴿٢٣﴾ لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا

وَلَا شَرَابًا ﴿٢٤﴾ إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ﴿٢٥﴾ جَزَاءً وِفَاقًا ﴿٢٦﴾

إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا ﴿٢٧﴾ وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَّابًا ﴿٢٨﴾

وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ﴿٢٩﴾ فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا ﴿٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- Birbirlerine neyi soruyorlar?

2- O büyük haberden (kıyametten) mi?

3- Ki onlar onda ayrılığa düşmektedirler.

4- Hayır, ilerde bilecekler.

5- Hayır hayır, ilerde bilecekler.

6- Biz yeryüzünü bir beşik yapmadık mı?

7- Dağları da birer kazık kılmadık mı?

8- Sizleri çift çift yarattık.

9- Uykunuzu bir dinlenme yaptık.

10- Geceyi bir örtü yaptık.

11- Gündüzü de bir geçim zamanı yaptık.

12- Üstünüze yedi sağlam bina (gök) çattık.

13- İçlerine ışık saçan bir kandil astık.

14- Yoğunlaşmış bulutlardan şarıl şarıl bir su indirdik.

15- Onunla taneler ve otlar çıkaralım diye.

16- Ve sarmaş dolaş bağlar bahçeler (çıkaralım diye).

17- Kuşkusuz o hüküm günü kararlaştırılmış bir vakit olmuştur.

18- O gün Sûr'a üflenir, bölük bölük gelirsiniz.

19- Gök de açılmış, kapı kapı olmuştur.

20- Dağlar yürütülmüş, serap olmuştur.

21- Kuşkusuz Cehennem gözetleme yeri olmuştur.

22- Azgınlar için son varılacak yer olmuştur.

23- Orada çağlarca kalacaklardır.

24- Orada ne bir serinlik tadacaklar, ne de içecek bir şey.

25- Ancak bir kaynar su ve irin (içecekler).

26- Bir ceza ki tam yaptıklarına uygun.

27- Çünkü onlar hiçbir hesap ummazlardı.

28- Âyetlerimizi yalanlaya yalanlaya tam bir yalancı olmuşlardı.

29- Biz ise herşeyi sayıp bir kitaba geçirmişiz.

30- (Onlara): "Şimdi tadın (cezanızı). Artık size azabınızı artırmaktan başka bir şey yapmayacağız" (denir).

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ *"Birbirlerine hangi şeyi soruyorlar?"* Bunun aslı, عَنْ مَا'dır. Neyi hangi şeyi? demektir. Sözdeki kapalılık konunun önemini göstermek içindir. "Hangi büyük meseleyi?" demek olur." Ne için, neden dolayı birbirlerine soruyorlar?" demek olabileceğini de söylemişlerdir. Her iki durumda da bunu birbirlerine soranların maksadı gerek olumlu gerek olumsuz, gerek alay, gerek ciddi olsun her halde inanmayanların dahi bundan önemli bir telaş duyduklarını ve meselenin aslında büyük bir mesele olduğunu bildirir ki bu, şu cevap ile açıklığa kavuşturuluyor. عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ *"O büyük haberden"*.

NEBE', önemli haber, önemli olarak kabul edilmesi gerekli olan haber demektir. Başındaki "lâm" ahd için olduğundan özellikle Peygamberlik haberi demek olur. "Büyük" sıfatıyla nitelenmesi de aslında en büyük haber olduğunu gösterip açıklamaktadır. Bu haber, Peygamber (s.a.v)'in gönderilmesi ve özellikle onun Kur'ân ve Peygamberlikle bildirdiği kıyamet haberidir. O gün, herkesin iman ve amelinden sorulacağı ahiret günü, öldükten sonra dirilme günüdür.

İmana gelmeyenler, Hz. Muhammed (s.a.v)'in Peygamber olarak gönderilişi ile ilgili birbirlerine soruyorlar: Bu haber ne? O, Allah tarafından

Allah'ın birliğine ve ahiret gününe inanmaya çağırmak için gönderilmiş elçi mi imiş? Hele o kıyamet haberi nedir? Ölüler dirilecek, herkese yaptığından sorulacakmış, öyle mi? diyorlar. Kimi "öyle" diyor, kimi "böyle şey mi olur?" diyor. Kimi de "acaba!" diye tereddüt ediyordu. İşte burada bunlar anlatılıyor.

الَّذٖى هُمْ فٖيهِ مُخْتَلِفُونَ *"Ki onlar bu haberde ayrılığa düşmektedirler"*. Burada فٖيهِ "o haberde" mef'ûlü (tümleci)nün önce gelmesi mutlak (soyut) olarak önem için veya "sadece" mânâsını ifade etmek için olabileceğine göre bunda iki mânâ vardır: Önemini göstermek için olduğuna göre, kiminin inanarak, kiminin inkâr ederek, kiminin tereddüde düşerek o haber hakkında ihtilaflarını ve bu ihtilafın bile onun önemini gösterdiğini anlatır. "Sadece" mânâsını ifade etmek için önce alınmış olduğuna göre ise, onların ihtilaf ve tartışmaları sadece o haber verilen şey hakkında olduğunu beyan ile bu ihtilaftan, haberin bir nevi doğruluğu mânâsı çıkar ki, şöyle demek olur: "Onlar onda ihtilaf ediyorlar ama, ihtilaf etmek bile, ilerde bir fayda veya zarar gelebileceği düşüncesiyle olacağından dolayı, gelecekte iyi veya kötü mutlaka bir sorumluluk günü geleceğini hissetmekten kaynaklanır ve bütün kavgalar bundan kopar. Birbirlerine soru soranların, ihtilaf edenlerin asıl farkları da o gün ortaya çıkar." Onun için كَلَّا *"Hayır, öyle değil"*. Bu söz, onların ihtilaf ve inkârlarını red ve batıl inançlarının doğru olmadığını bildirerek, verilen haberin kesin olduğunu gösterir. سَيَعْلَمُونَ *"İlerde bilecekler"*. Yani ilerde gerçek ortaya çıkacak ve o haberin doğru olduğunu görecekler. Vakti ve saati gelip aralarındaki ihtilafın çözüleceği, haklı ile haksızın ayrılacağı gün bütün şüpheler ortadan kalkacaktır. ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ *"Hayır hayır, ilerde bilecekler."* Bu, kendinden, önceki cümlenin mânâsını vurgulamaktadır... اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ *"Biz yeryüzünü kılmadık mı?"* Bu âyetten اِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ âyetine kadar aradaki âyetler o haberin doğruluğunu, evrende bulunan âyet ve delillerle isbat etmektedir. İnkârı mümkün olmayan bu gerçekler düşünülünce, sonunda bir ayrılık, bir kesim ve hesap gününün geleceğini inkâra yer kalmaz. مِهَادًا *"Bir döşek"*.

MİHAD, bir beşik ve karyola gibi döşenmiş, hazırlanmış döşek demektir. Yeryüzü insanlar için uzay boşluğu içinde böyle döşenmiş bir döşek gibidir. Önce bu döşek hazırlanmış, insan bu döşekte doğmuştur. Bu döşekte yaşamakta, yine bu döşekte konaklamaktadır.

وَالْجِبَالَ اَوْتَادًا *"Dağları birer kazık yaptık."* Bu da benzetme edatı söylenmemiş bir benzetmedir. Dağları birer kazık gibi yaptık demektir.

EVTAD, yere veya duvara çakılan çivi ve kazık demek olan «وَتَدٌ» kelimesi-

nin çoğuludur. Tekilin de tâ harfini, vetdün, vetedün ve vetidün şeklinde üç türlü okumak caizdir. Kazık ve çivi; sıkıştırma ve zorlama ile bağlama ve sabit tutma aracıdır. Nitekim bizde de "çivi çakmak" bina yapmaktan kinaye olarak kullanıldığı gibi "kazık kakmak" da bir yerde sabit durmak ve ikâmet etmekten kinaye olarak ebediyet mânâsında bile kullanılır. "Sanki dünyaya kazık kakacak!" denildiği zaman sonsuz kalmak istiyor demekten kinaye olur. Bunun gibi Araplar'da da bir kazık çakılmadan bir ev kurulmayacağı, bir atasözü gibi söylenir. Nitekim Efveh:

وَالْبَيْتُ لَا يُبْتَنَى اِلَّا لَهُ عَمَدٌ وَلَا عِمَادَ اِذَا لَمْ تُرْسَ اَوْتَادُ

"Direksiz ev yapılmaz. Kazıklar sağlam çakılmayınca direk de olmaz." beytinde, direkleri olmadan bir ev kurulamayacağını, kazıklar sağlam çakılmadan da bir direk dikilemeyeceğini söylemiştir.

Burada yeryüzünün insan hayatı için bir döşek gibi olduğu anlatılırken, dağların da bu döşeğin durumunu sabitleştirmek için çakılmış kazıklar gibi bazı faydaları bulunduğuna ve dağlar kaldırılıvermiş olsa o döşek üzerinde kalmanın ve huzurun yok olacağına işaret edilmiş bulunuyor.

Yer üzerinde çıkıntıları bir sahaya çakılmış bir takım kazıkların görüntüsünü andıran ve bu şekilde nice bölgeler meydana getirerek onları üzerinde oturmaya ve medeniyete elverişli, korunmuş yataklar halinde sınırlayıp sabitleştirmiş bulunan dağların yaratılış hikmeti Kur'ân'da başlıca وَجَعَلْنَا فِى الْاَرْضِ رَوَاسِىَ اَنْ تَمِيدَ بِهِمْ *"Yeryüzünde, insanları sarsmaması için sabit dağlar yarattık."* (Enbiya, 21/31) gibi âyetlerde geçtiği üzere çalkanma ve sallanmadan korumak suretiyle sabitleştirme ve sükûnu sağlayan baskılar mânâsında ifade edilmiştir ki, bu sallantı ve çalkanışlar insan hayatı bakımından jeolojik, coğrafi, atmosferik (yeryüzünün etrafındaki boşlukla ilgili) ve sosyal olmak üzere birçok yönlerle ilgilidir.

Bu ifadede, yerkabuğunun yaşamaya uygun bir şekilde oluşumu için yer çekiminin merkezden çevre yüzeyine doğru yayılışının çeşitlilik ve denkliğini ve dahilî püskürmelere karşı koymayı sağlam ve deniz ile karaları ayırmak suretiyle kara kısımlarını deniz seviyesinden değişik yüksekliklerde yükselerek, deniz sularının çekilip çoğalmasıyla olabilecek tufanlardan kurtarılması ve nehirlerin akması için su depoları, kaynaklar ve su yolları teşkili; rüzgarların, bulutların, yağmurların farklı akımlarla dağıtımı ve değişik iklimlerle değişik hayat şartlarının ve yiyecek ve içeceklerin çeşitli şekillerde hazırlanması, daha

sonra da sosyal bakımdan insanlık akınlarının, birbirlerine karışmalarının, çarpışmalarının ve çatışmalarının sınırlanması ve düzenlenmesi gibi sayılamayacak kadar çok faydaları bir özetleme ve doğal durumların hayata uygun olmayan zorunlu neticelerine de bir işaret vardır. Öyle ki yüce Allah'ın hayat bakımından özel lütfu olup da yeryüzü döşenmemiş, üzerine dağlar oturtulmamış, oturma ve korunma bölgeleri oluşturulup sabitleştirilmemiş, yer yüzeyi deniz seviyesinde bırakılmış olsaydı, tabiat bakımından üzerinde rahatça durabilme mümkün olmayacak sürekli bir çalkantı ve sallantı olacaktı. Görülmekte olan hayat ve hayat şartları oluşmayacak, merkez ve çevreden tabii akımlara karşı direnme ve savunma sebepleri verilmemiş olacaktı. Yetiştirilen bağ ve bağçeler şöyle dursun bir hububat tanesi ve hücrecik bile tutunamıyacaktı. Onun için gök kapılarının açılması, dağların yürütülüp serap haline getirilmesi Kıyamet olacaktır. Bunlar burada aslında derin olmakla beraber gayet basit gibi görünen en açık ana hatlarıyla hatırlatılarak birbirlerine karşıt olan şeylerin olağanüstü demek olan çeşitliliği ve mantıki olarak birbirlerinin varlığını gerektirmesi itibariyle hayat tarzından niçinli ve kesin deliller halinde yaratıcının yapma ve iradesine, lütuf ve ihsanına, insanlığın yükümlülüğüne, yapılmanın yıkımına, dünyanın ahiret ile bir çift oluşturmasına delalet ettiğine ve ona göre bir hareket çizgisi belirlenmesine dikkatleri çekecek şekilde gösterilivermiştir.

أزواجا **Erkek ve dişi, çitf çift.** Hayatın tabiat üstünde ilk çeşitlenmesi ve yaratıcının özel bir nimeti olarak huzur yatağının ilk sosyal kademesi veya sınıf sınıf, boy boy, güzel ve çirkin gibi tabiatın ahenk ve ritmini değiştiren ve biri diğerini hatırlatan karşıt çiftler.

سباتا *"Bir dinlenme."*

SÜBAT, bir kesim, bir dinlenme, yani kesik bir uyku, bir kestirme, bir rahat ve dinleniş, yahut bir sübat gibi, yani duygu ve işten kesilmek itibariyle bir ölüm gibi sessizlik veya salgınlık.

Tefsirlerde ve "Kâmus"ta "sübat" kelimesinin ölüm, uyku veya hafif uyku ve rahat anlamlarında kullanıldığı ve bu nam ile tanınan bir hastalığın da adı olduğu nakalediliyor ki insana aşırı bir suskunluk getirir, uykudan gözünü açtırmaz, hatta öldürür(uyku hastalığı denilen bu olmalı). Bu kelime tıp dilimize de girmiş, anatomide "sağ ve sol atardamar sübatı" isimleri meşhur olmuştur. Bununla beraber bu mânâlar kelimenin asıl mânâsı değil, asıl mânâsından anlaşılabilen diğer mânâlar olarak söylenmiş olduğu da açıklanıyor. Deniliyor

ki, sübat kelimesinin kökü olan سَبْت aslında ilk defa "kesmek" mânâsını ifade etmek için kullanılmış bir kelimedir. Kesilmesi düşünülen mef'ûlü (tümleci)ne göre; tıraş etmek, yok etmek, işi kesip istirahat etmek, meşhur tabirimize göre "tatil yapıp dinlenmek" gibi mânâlarda kullanılır. Bu şekilde "işi tatil etme günü" mânâsına da sebt denilmiştir.

Sebt kelimesinin bir diğer lügat mânâsı da uzanıp serilmek, salmak, salıvermektir. "Başında burulup toplanmış veya örülmüş olan saçının bir miktarını uzatıp salıverdi." mânâsında سَبَتَ شَعْرَهُ denilir. Şaşırmak mânâsına da kullanılır. Sübat kelimesi de aslında böyle kesmek ve salıvermek mânâları ile ilgili olarak keskin fikirli, dâhi ve zeki ve dolandırıcı kimse, ölüm ve bir tür uyku ve bir hastalık mânâlarına mecaz olarak kullanıldığı gibi rahat mânâsına da olabileceği söylenmiştir. Hastalık isimlerinin çoğunlukla bu kalıpta olduğu göz önünde bulundurularak bu kelimenin de ölüm veya bir hastalık mânâsında olmasına da itibar edilmiştir. Ancak şu var ki, burada uykunun sübat olması nimetler arasında sayılması nedeniyle, bundan bir zarar mânâsı değil, fayda ve nimet özelliği kastedilmiş olduğu da anlaşılmaktadır. İşte bu nedenlerden dolayı uykuya hangi mânâ ile sübat denilmiş olduğunda ihtilaf edilmiştir. Kuşkusuz burada sübat, doğrudan doğruya uyku demek olamaz. Çünkü "uykunuzu uyku kıldık" demek anlamsız görünür. Bunu devamlı bir uyku değil, kesik bir uyku mânâsına; yani hayatınıza zararlı değil, biraz uyuyarak dinlendikten sonra uyanıp yine işlerinizi görebileceğiniz hafif ve kesik bir uyku diye tefsir edenler olmuştur. Nitekim bizim de bazan "bir uyku kestirdi", "bir kestirme yaptı" dediğimiz olur.

Zemahşeri gibi bir kısım tefsirciler ise, وَهُوَ الَّذ۪ى يَتَوَفّٰيكُمْ بِالَّيْلِ *"Sizi geceleyin ölü gibi uyutan odur."*(En'âm, 6/60) âyetinin mânâsına uygun olmak üzere, uykunun bir ölüm gibi olması mânâsını tercih etmişlerdir.(1) Bunun hayat demek olan مَعَاشًا kelimesine karşılık olarak zikredilmesiyle hüküm gününü anlatması açısından makama daha uygun olacağını söylemişlerdir. Fakat burada bunun, nimetler sayılırken zikredilmiş olması genellikle buna pek uygun görünmez. Bundan dolayı diğer bir kısım tefsirciler burada sübat kelimesinin "sessizlik ve rahat" mânâsına olmasını tercih etmişlerdir.

İbnü Cerir el-Taberi ölüm mânâsına işaretle beraber demiştir ki: "Sebt ve sübat sessizlik demektir. Nitekim rahat ve huzur günü olması itibarıyla Cumar-

---

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 207.

tesi gününe Sebt denilmiştir. Buna göre mânâ şudur: "Uykunuzu sizin için bir rahat ve huzur kıldık. Onunla dinlenirsiniz ve ruhlarınız sizden ayrılmamış, canlı olduğunuz halde şuursuz, ölü gibi sessiz olursunuz."[1]

Ebu Hayyan da şöyle der: Sübat, sessizlik ve rahattır. Bir kimse işi bırakıp dinlendiği zaman سَبَتَ الرَّجُلُ denilir. Bir de sübat bildiğimiz bir hastalıktır ki insanı aşırı derecede sessiz yapar, hatta öldürür. Uyku da buna benzer, fakat insana zarar vermez.."[2] Kâdı Beydâvî de bunları şöyle özetlemiştir:

"Subaten, hayvanî kuvvetlerin yorgunluğunu gidermek suretiyle dinlenmesi için duygu ve hareketten kesim, yahut ölüm demektir. Çünkü ölüm, iki cins vefattan biridir. Ölüye, hareketten kesilmiş mânâsına "mesbut" denilmesi bundandır. Bunun asıl mânâsı da kesmektir."[3] Süyûtî de (Celaleyn"de: "Sübaten", bedenlerinize rahat mânâsınadır." demiştir.[4]

Bunlara karşı, "sübatın, lügatte rahat mânâsına geldiği görülmemeştir" diyenler olmuş ise de buna şöyle cevap verilmiştir: Bu kelimeyi "rahat" mânâsı ile tefsir edenlerin maksadı, hakikat olarak değil mecaz olarak bu mânâyı ifade ettiğini anlatmaktır ki bunun iki şekilde yorumu vardır:

BİRİSİ, duygu ve hareketin kesilmesi itibariyle ölümde de bir sessizlik ve rahat bulunduğundan ölüm mânâsı dolayısıyla bir mecaz olmasıdır ki "iki mertebeli mecaz" demektir. Yani "ölüm" de "rahat" da mecazi mânâlardır.

BİRİSİ de, doğrudan doğruya kesmek veya salınmak mânâsından olarak yorgunluğu kesmekte ve salınıp yatmakta rahat mânâsı bulunmasıdır. Şu halde bu detaydan çıkan netice de şu olur: Uykunun sübat olmasında, bütün bu mânâları gösteren bir kavram ile tarifi var demektir. Bu özellikleri bakımından sübat, uykunun önce organizmanın gösterdiği etkinlikte bir yorgunluk ve salıklık ile bir kesiklik ve duyuların geçici olarak kesilmesi ile hayata zıt, bir iş bırakma ve durgunluk olması nedeniyle ilkin bir baygınlık veya ölüm mânâsında hastalıkla ilgili ve olumsuz mahiyette bir olay; ikinci olarak bunun devamlı olmayıp bu kadar süre ile sessizlik ve durgunluk içinde bir dinleniş ile o yorgunluğun kesilip yeni bir üfürme ile öldükten sonra tekrar dirilmek gibi yeni bir canlılıkla uyanmak üzere hayatın geleceği ile ilgili bir dinlenme, bir kür

(1) et-Taberî, a.g.e., XXX, 3.
(2) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 411.
(3) el-Beydâvî, a.g.e., II, 577.
(4) Celaleddin Mahallî ve Celaleddin Suyûtî, a.g.e., II, 249.

olması nedeniyle de faydalı, sağlıklı, olumlu bir olay olduğunu ve dolayısıyla uykunun kendisi değil, sonucu itibariyle arzulanan bir nimet sayılması gerekeceğini anlatan, yani fizyolojisini özetleyen bir tarifi olmuş olur. Bunun ise detayları tıbbı ilgilendirdiğinden meâlde "sübat" lafzını terceme edemiyerek tefsir kısmında bunları göstermek üzere aynen korunmasını daha uygun buldum. Çünkü bunda uykunun karanlık ile ilgili olan ölüm ve hayat arasındaki karanlık mahiyetine tam bir teması vardır.

Böyle bir durumda ise açıkta kalmak tehlikeli ve örtünüp başkalarının bakışlarından gizlenmek gerekli olduğu için وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا **Geceyi de bir libas yaptık.** Bilindiği gibi libas, bedeni bürüyüp örten giysi veya örtüdür ki, burada sırta giyilen iç çamaşırlardan daha çok yorgan gibi üstten örtünülen örtü mânâsı daha iyi yakışır. Nasıl ki elbisenin, insanın ayıp ve kusur yerlerini örtmek, yani avret yerlerini örtmek, soğuktan, sıcaktan ve haşerelerden korumak gibi bir takım yararları varsa, gecenin de, karanlığıyla başkalarından, düşmandan, yırtıcı hayvanlardan gizlemek ve uyarıcı veya fitneci olan ışığın titreşimlerinden saklamak ve aynı zamanda açıktan erilemiyecek bir takım gayelere ermek için bir pusu hizmeti görmek gibi nice faydaları vardır. Nitekim Mütenebbi bu mânâda şöyle demiştir:

وَكَمْ لِظَلَامِ اللَّيْلِ عِنْدِي مِنْ يَدٍ   تُخَبِّرُ اَنَّ الْمَانَوِيَّةَ تَكْذِبُ

وَقَاكَ رَدَى الْاَعْدَاءِ تَسْرِي اِلَيْهِمْ   وَزَارَكَ فِيهِ ذُو الدَّلَالِ الْمُحَجَّبُ

"Gece karanlıklarının benim yanımda nice eli, nimetleri vardır ki, karanlığı kötülük ilâhı sayan müşrik Mâneviyye'nin yalan söylediğini haber verir. Seni düşmanların kötülüğünden korur, sen onlara yürüyebilirsin ve utangaç nazlı dost da seni onda ziyaret etmiştir."

وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا ***"Gündüzü de bir geçim zamanı yaptık".***

MEAŞ, "maîşet" gibi mimli mastar olarak ıyş, yani geçim mânâsınadır ki, Râgıb'ın beyanına göre canlılara özgü olan hayat demektir. Sadece melekî ve ruhani olan hayata pek "ıyş" denmez. Örfümüzde meâş, mecaz olarak geçim sebebine de denir. Burada zaman ismi olması da caiz görülmüştür ki gündüzleyin hayat ve geçim için çalışma vakti demek olur. Demek ki uyku ve gece bu şekilde gündüz çalışmak için bir hazırlık yapma olduğu gibi, uyanıp gündüz çalışmak da hayat gayesine ermek ve yarınki hayat için bir hazırlanmaktan ibarettir. Bu çalışmak insana ait olmakla beraber yalnız onun işi de değildir. Yüce yaratıcı tarafından insana tahsis edilmiştir. Bunların yapılabilmesi ve o döşeğin

döşenmesi için ilk önce mekan olacak bir yurt, bir bina gereklidir ki o da şöyle beyan ediliyor:

وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا *"Üstünüze yedi sağlam bina çattık."*

SEB'İ ŞİDAD, yedi sağlam bina ki Mülk sûresinde açıklandığı üzere yedi göktür. Bunların burada şidâd yani sağlam vasfıyla nitelenmesi, insanların yaptıkları binalar gibi zaman aşımına uğrayıp yıpranıvermemesi itibariyle kuvvetine, güçlülüğüne, koruyucu sınırlarının sağlamlığına işarettir.

Bu âyetlerde geçen وَجَعَلْنَا *"biz kıldık"* fiilleri, yukardaki أَلَمْ نَجْعَلِ *"biz kılmadık mı?"* fiili üzerine bağlanmakla sorunun mevkiine dahil olmak itibariyle burada da "seb'i şidad", bu ilk muhatab olan Mekke müşrikleri de dahil olmak üzere herkesin görüp anlayageldiği yedi gezegenin hareketleri ve yörüngeleri sınırlarıyla çizilmiş olan gök kısımları olmak yeterli görünür.

سِرَاجًا وَهَّاجًا *"Işık saçan bir kandil, Güneş."*

VEHHAC, ateşin yalınlanarak parlak ve çoşkulu bir şekilde parıldaması mânâsına وهج kökünden türetilmiş aşırılık ifade eden bir siğa (kip)dır ki, pek parlak, parıl parıl demektir.

وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ *"Bulutlardan indirdik".*

MU'SIRAT kelimesi hem "mu'sır"ın, hem de "mu'sıra" nın çoğulu olabilir. Bu vasıf da birkaç şekilde kapsamlı mânâlar ifade eder. Zira "i'sar" kelimesinden türetilmiştir. İ'sar ise; sıkmak, bir şeyin suyunu, öz suyunu çıkarmak mânâsınadır. Veya "vakit" mânâsına gelen "asır" kelimesini if'al kalıbına sokmak suretiyle türetilmiş olup başında bulunan hemzenin bir yere veya vakte girmek, vakti gelmek mânâlarını veya geçişlilik ifade etmesine göre "vaktine girmek, sıkım vakti gelmek, sıkıp suyunu çıkartmak" mânâlarına mastar olduğu gibi sıkıp kavuran bora ve kasırga mânâsına isim de olur. Bunun için, vakti gelmek mânâsıyla i'sar'dan türetildiğinde, ergenlik çağına eren veya yirmisine yaklaşan kıza mu'sır[1] denildiği gibi, olgun üzüm gibi sıkılıp suyunu çıkarma zamanı gelmiş şeylere veya pres, mengene gibi, bir şeyin sıkıp suyunu çıkartan kuvvetlere de mu'sıra denilir.

Burada bu mânâların her birine göre mu'sırat, yağmur yağdırma zamanı

(1) Nitekim Ebu'n-Neem İclî: تَمْشِي الْهَوَيْنَا مَائِلًا خِمَارُهَا قَدْ عَصَرَتْ أَوْقَدْ دَنَا اعْصَارُهَا "Baş örtüsü meyilli olarak yavaş yavaş yürüyor. Suyunu çıkarmış veya suyunu çıkarma vakti yaklaşmış." dediği beytinde bu mânâya işaret etmiştir.(Müellif)

gelmiş bulutlar veya onları presler gibi sıkıştıran rüzgarlar veya gökler diye tefsir edilmişse de, ne olduklarının belirlenmesine kalkışılmaksızın "sıkım zamanı gelmiş, sıkılıp suyu çıkarılacak şeyler" veya "bir şeyin suyunu çıkartanlar" mânâlarıyla mutlak olarak anlaşılması daha kapsamlı olacağından meâlde "mu'sıreler" demekle yetinmeyi nazmın inceliğine daha uygun gördük.

ثَجَّاجًا *"Şarıl şarıl."*

SECC, SÜCUC, lazım (geçişsiz) ve müteaddi (geçişli) olarak suyun veya bir akıcı maddenin çok dökülüp şarlıyarak akması veya akıtılmasıdır.

لِنُخْرِجَ بِهِ *"Onunla çıkartalım diye"*. Bu, yağmur yağdırmanın hikmet ve gayesini açıklamaktadır. Lâm, netice; bâ sebep bildirmek içindir.

اَلْفَافًا *"Sarmaş dolaş"*. Bu kelime "leff" لَفٌّ kelimesinin çoğulu olup birbirine girmiş, sarmaş dolaş demektir. اِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ *"Kuşkusuz hüküm günü"*. Bu kısımda اَلَمْ نَجْعَلِ *"biz kılmadık mı?"* âyetinden beri soru ile anlatılan fiillerin gösterdikleri netice ile, o büyük haber açıklanmaya başlanmaktadır. Yani, o uykudan bir kalkış vakti ve o hububat ve bitkilerin, o bağ ve bahçelerin bir kesim vakti olduğu gibi, bütün bu dünya hayatının da bir kesimi, o anlaşmazlıkların bir çözümü, o nimetlerin bir hesap ve sorumluluk vakti olan bir gün geleceği ve o günün bunlara bir sınır ve son olmak üzere Allah katında belirlenmiş belli bir vakit olduğu kesindir. Bunun geleceğini bu delillerden topluca olsun anlamanız gerekir. Anlamak istememeniz durumunda da ilerde kesinlikle bileceksiniz. Haberiniz olsun ki Mürselât sûresinde geçtiği üzere kesinlikle bir hüküm günü gelecektir. O şaşmaz bir belirlenmiş vakittir. O hüküm günü يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ **Sûr'a üfürüleceği gündür.** Bu üfürmenin, yıkım üfürmesi olan ilk üfürme değil, ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ *"Sonra ona bir daha üfürülecektir. Bir de bakarsınız hep o yıkılanlar kalkmışlar, bakıyorlar."*(Zümer, 39/68) âyetinin ifade ettiği gibi kalkma ve uyanma üfürmesi olan ikinci üfürme olduğu da şununla anlatılıyor:

فَتَأْتُونَ اَفْوَاجًا *"bölük bölük gelirsiniz"*. "Fâ", açıklama içindir. Yani, Sûr üfürülünce siz ölüler uykudan uyanır gibi uyanır kalkarsınız da يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْ *"O gün bütün insanları önderleriyle çağıracağız."*(İsra, 17/71) âyetinin mânâsınca her millet önderiyle çağrılarak derhal alay alay, ümmet ümmet, grup grup mahşere gelirsiniz. وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ **Ve o sırada gök açılmıştır.** Âlemin düzeni değişmiş, bugün kapalı sağlam bir bina olan gök açılmış, Hâkka Sûresi'nde geçtiği gibi وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ *"O gün gök yarılmış, çökmeye yüz tutmuştur."*(Hâkka, 69/16) mânâsınca yarılıp yer yer açılmıştır, فَكَانَتْ اَبْوَابًا da hep

kapı kapı olmuştur. Her tarafı kapılardan ibaret imiş gibi açılmıştır ki Allah emirle melekler inecek, Ruh ve melekler saf, saf olacaktır. Razi der ki: Bu açılma, إِذَا السَّمَآءُ انْشَقَّتْ *"gök yarıldığı zaman"*(İnşikak, 84/1) ve إِذَا السَّمَآءُ انْفَطَرَتْ *"gök çatladığı zaman"*(İnfitar, 82/1) âyetlerinin mânâsıdır. Çünkü yarılma, çatlama ve açılma birbirlerine yakın mânâlı kelimelerdir, denilmiş ise de bu pek kuvvetli değildir.(1)

Çünkü kapı açılmaktan anlaşılan mânâ, yarılma ve çatlamadan anlaşılan mânâdan başkadır. Gök kapı kapı olabilir, sonra o kapılar açılır da göğün hacminde yarıklık, çatlaklık bulunmayabilir. Hatta nakli deliller göstermektedir ki bu kapıların açılma olayı meydana geldiğinde yarılma ve çatlama ile tamemen yok oluş gerçekleşecektir. Buna göre göğün açılması, henüz kendisinin çatlaması ve yarılması ve tamamen yıkılması değil, bunların başlangıcı olmak üzere kapılarının açılması ve sanki hepsi kapı imiş, açık kapılardan ibaret imiş gibi olması demek olur. Fakat bunlar yıkım üfürmesinde olacak olan olaylardır. Burada ise kalkış üfürmesi anlaşıldığından, bu açılma, yarılmadan önce değil يَوْمَ نَطْوِى السَّمَآءَ كَطَىِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ *"Göğü, kitapların sahifelerini dürer gibi düreceğimiz gün."*(Enbiya, 21/104) buyrulduğu üzere göğün dürülüp ve tamamen yok oluşun gerçekleşmesinden sonra كَمَا بَدَأْنَآ أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ *"İlk yaratışa başladığımız gibi yine onu iade edeceğiz."*(Enbiya, 21/104) âyetinin mânâsı gereğince ilk yaratılış gibi, yeniden yaratılmanın başlangıcı olarak ahiret düzeninin kurulmaya başladığı sıra, yani gelecek olan يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّا *"O gün Ruh ve melekler saf saf kıyama duracaklar."* gününün başlangıcı olmak bu sûrenin akışına daha çok uygundur. Bu kapılar yalnız Melekler ve yüce Ruh'un inmesi için değil, A'râf Sûresi'nde إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَآءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فِى سَمِّ الْخِيَاطِ *"Âyetlerimizi yalanlayanlara ve onları kabul etmeyi kibirlerine yediremeyenlere, göklerin kapıları elbette açılmaz. Ve deve, iğnenin deliğinden geçmedikçe onlar cennete giremezler."*(A'râf, 7/40) âyetinde geçtiği üzere kâfirler için açılmayıp cennete girecekler için açılacak olan gök kapıları da bunlar olacaktır.

Şu halde bu gök, yarılıp çatlayacak olan dünya göğü değil, ahiret göğü demektir. Şu âyetler de bunu gösterir gibidir.

وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا **Ve dağlar yürütülmüş de bir serap olmuştur.** Bir şey kalmamış, daha önce ilk üfürmede bütün parçaları yok olup savrulmuş,

---

(1) Fahrü'r,Razî, a.g.e., XXXI, 12.

وَحُمِلَتِ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً *"Yer ve dağlar kaldırıldı ve arkasından da bir defa bir çarpılış çarpıldılar."*(Hâkka, 69/14) âyetinde anlatılanlar gerçekleşip yeryüzü veya daha önce onun bulunmuş olduğu yer dümdüz olarak يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ *"O gün yeryüzü başka yeryüzüne çevrilir. Gökler de başkalaşırlar."* (İbrahim, 14/48) sırrı ortaya çıkmış bulunacağından Dünyada yeryüzü döşeğinin direkleri olan o dağlar o gün serap gibi hayale dönmüş, artık yeryüzünün sallanmasına engel olacak hiçbir halleri kalmamıştır.

Böylece ayırım gününün kuruluşu ve dehşeti anlatıldıktan sonra o gün yapılacak olan ayırımın hükümleri de ayrıntılı bir şekilde şöyle anlatılıyor: اِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا **Kuşkusuz cehennem, mirsad olmuştur.**

MİRSAD, "Rasat" kökünden türetilmiş bir alet ismi veya "mıt'am= çok yemek yiyen" gibi aşırılık kipi kalıbında olmakla beraber mihrab, mizmar gibi daha çok mekan ismi olarak kullanılır bir kelime olduğu açıklanıyor. Dolayısıyla "mirsad" dürbün gibi gözetleme aletinden çok gözetleme yeri mânâsına kullanılır ki avcının av gözlediği yer gibi gözetme yeri, gözetleme noktası demek olur. Bununla beraber gözetme aleti içinde, gözetme yeri için de kullanılması hakiki mânâda olmak gerekir. Gözetleme yeri gibi yerlerin araç ve alet mânâsında olma özelliği taşımaları nedeniyle alet ismi siğası (kipi) ile söylenmiş olmaları düşünülebildiği gibi, aşırılık ifade eden kip ile sıfat ve nisbet mânâsında mecazi olarak kullanılmış olmaları da düşünülebilir ki buna göre mirsad, "çok gözetici" mânâsıyla yere nisbet edilmiş olur. Yani gözetliyen sanki yerin kendisi olmuş olur.

Ebu Hayyân der ki: "Nisbet mânâsını gösteren haberlerin va sıfatların hepsinde, o şeyin çok ve devamlı yapıldığı mânâsı vardır. Cehennem de zebanî meleklerin, kendilerine azap hak olmuş azgınları yakalamak için gözetip durdukları bir gözetleme yeridir."(1) Mukâtil Şöyle demiştir: Cehennem, düşmanların hapsedildiği, dostların geçtiği yerdir.

لِلطَّاغِينَ **Aşırı gidenler, azgınlık yapanlar için** ki bu söz, az önce geçen mirsad ile, veya biraz sonra gelecek "meab" ile ilgili olabilir. Yani, cehennem azgınlar için bir gözetleme yeri yahut azgınlar için مَاٰبًا **bir meâb,** yani dönüp varılacak son yer olan bir gözetleme yeri olmuştur. Bu kelime "mirsâd"ın sıfatı veya ondan bedel veya كَانَتْ 'in ikinci haberidir. لَابِثِينَ *"Kalmak üzere".* Bu kelime, bir yerde ikâmet edenler mânâsına olup azgınlar için takdir edilmiş olan hali anlatır. Yani, o azgınlar orada ikâmet edip durmak üzere, اَحْقَابًا *"asırlarca".*

---

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 413.

AHKAB, "hukub" kelimesinin çoğuludur. Hukub, ard arda olma mânâsını da içererek asır ve karn kelimeleri gibi peşpeşe gelen birçok seneyi kapsayan bir devir demektir ki "seksen küsur yıl" diye yaygındır. Her biri bin sene demek olan ahiret günleriyle, senesi üçyüz altmış gün olmak üzere seksen yıl diye rivayet edilmiştir ki yirmidokuzbin sene kadar bir devir demek olur.

Yetmiş bin sene diyenler de olmuştur. Her ne olsa "hukub," sonu olan bir müddeti ifade ettiği için buradan cehennem azabının sona ereceğini anlamak isteyenler olmuştur. Fakat şunu gözden kaçırmamak gerekir ki tekil bir kelime olan "hukub"un, sonu olan bir süreyi ifade etmesinden çoğul olan "ahkâb"ın da sonlu olması gerekmez. Tefsirciler der ki: Bu kelimede ard arda gelme mânâsı bulunduğu ve az bir müddetin de ard arda gelmesi halinde sonsuza kadar gidebileceği cihetle أَحْقَابًا demek, devirlerce, sonsuza kadar demek olur. Nitekim, bir çokları da "hukub" kelimesinin, bütün zamanları içine alan dehir mânâsında olduğunu söylemişlerdir. Sonra bundan bir sona erme anlaşıldığı var sayılsa bile, bu bir mefhum-u muhaliftir. Diğer âyetlerde geçen ve kâfirlerin cehennemde sonsuza kadar kalacaklarını açıkça gösteren naslarla çelişkili olamaz. Öte yandan "azgınlar" tabiri, "takva sahipleri" karşıtı olarak müminlerin asilerini de kapsayan bir mânâda düşünülmesi halinde cehennemde kalışın sona ermesi onlara nazaran olabilir. Gerçekte cehennemin müminlerin asilerine ait olan tabakasının neticede söneceği hakkında bir hadis-i şerif de rivayet edilmiştir. Buradan dünyada mahkum ve esir milletlerin hallerine de bir işaret çıkarılabilir.

بَرْدًا **Hava serinliği** veya uyku, إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ***"Ancak bir kaynar su ve irin".***

HAMİM sıcak, kaynar su; GASSAK, cehennemdekilerin vücutlarından dökülen, akan irin demektir. Dökülmek ve akmak mânâsına gelen "gasak"tan türetilmiştir.

وِفَاقًا ***"Tam uygun".*** Aslında mastar olan bu kelime "tamamen uygun" mânâsına aşırılık ifade eden bir sıfattır. Çünkü o günü inkâr edip, asla böyle bir gün olmayacağını söylemenin, tam karşılığı o günün en şiddetli azabını göstermektir.

كِذَّابًا ***"İyice yalanlamışlardı".*** Bu kelime yalanlama mânâsına tef'il babından mastardır. فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا ***"Tadın, artık size, azabınızı artırmaktan başka bir şey yapmıyacağız".*** Bu da azabın sona ermiyeceği hususunda bir nasstır.

Azgınların, yalanlayıcıların halini açıkladıktan sonra takva sahiplerinin hallerine geçilerek buyruluyor ki:

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ﴿٣١﴾ حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا ﴿٣٢﴾ وَكَوَاعِبَ
أَتْرَابًا ﴿٣٣﴾ وَكَأْسًا دِهَاقًا ﴿٣٤﴾ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا
وَلَا كِذَّابًا ﴿٣٥﴾ جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا ﴿٣٦﴾ رَبِّ
السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمٰنِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا
﴿٣٧﴾ يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰئِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ
إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا ﴿٣٨﴾ ذٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ
فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلٰى رَبِّهِ مَآبًا ﴿٣٩﴾ إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا
يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا ﴿٤٠﴾

Meâl-i Şerifi

31- Kuşkusuz takva sahipleri için bir kurtuluş var.

32- Bahçeler var, bağlar var.

33- Memeleri tomurcuklanmış yaşıt kızlar var.

34- Dopdolu kadehler var.

35- Orada ne boş bir söz işitirler, ne de bir yalan.

36- (Bunlar) Rabbinden yeterli bir bağış olarak (verilir).

37- O, göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir. Rahmân'dır. Hiç kimse ondan bir hitaba mâlik olamaz.

38- O gün Ruh ve melekler sıra sıra dururlar. Rahmân'ın izin verdikleri dışında hiç kimse konuşamaz. İzin verilen de doğruyu söyler.

39- İşte bu hak gündür. Artık dileyen Rabbine bir yol tutar.

40- Biz sizi yakın bir azap ile uyardık. O gün kişi ellerinin ne takdim ettiğine bakacak ve kâfir diyecek ki: "Ah ne olaydı, ben bir toprak olaydım."

مَفَازًا ***"Bir kurtuluş".***

MEFAZ, kurtulmak mânâsına mimli mastar veya kurtulma yeri mânâsına mekan ismi olabilir. Bu kelimenin kökü olan fevz, kurtulmak ve zafer, yani korkulardan acılardan kurtulup gayelere ermektir. Bazan yalnız kurtuluş, bazan da yalnız zafer mânâsında kullanılırsa da hakikati ikisidir. Tenvinli olması büyüklüğünü göstermek içindir. Yani takva sahipleri için büyük kurtuluş, büyük gaye var ki, o da sonsuz azaptan kurtulmak, sonsuz nimet ve sevaba kavuşmaktır. Yahut onlar için büyük bir kurtuluş yeri var ki o da nimet yurdu olan cennettir.

Dünyada azgınların en çok azgınlık ve hırslarını tahrik eden zevklerinden olması nedeniyle onların aksine şunlar, bedel-i iştimâl veya bedel-i ba'z yoluyla o kurtuluşun bazı neşelerini açıklamaktadır:

حَدَائِقَ ***"Onlar için bahçeler var".***

HADİKA, suyu olan ve türlü meyve ağaçlarını ve çiçekleri kapsayan, etrafı duvarla çevrili bostan ve bahçe demektir. Görünüş itibariyle, gözbebeği demek olan "hadeka"ya benzetilerek bu isim verilmiştir.

وَاَعْنَابًا ***"Ve üzüm bağları var".***

A'NAB, üzüme de üzüm bağlarına da denir. كَوَاعِبَ Bu kelime "ka'ıb" kelimesinin çoğuludur. Ka'ıb, memeleri küp şeklinde, yani yeni tomurcuklanmış, turunç memeli taze kızlara denir. اَتْرَابًا ***"yaşıt."*** "Etrâb", "tirb" in çoğulu olup "hep bir yaşta" demektir. Bazı tefsirlerde cennet kızları hep onaltı yaşında, erkekleri ise otuzüç yaşındadır, diye rivayet edilmiştir. (Vâkıa Sûresi'ne bkz.) دِهَاقًا ***"Dopdolu".*** (İnsan Sûresi'ndeki اِنَّ الْاَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَاْسٍ *"Kuşkusuz iyiler dolgun bir kadehten içerler."* (İnsan, 76/5) âyetinin tefsirine bkz.)

حِسَابًا Burada bu kelime, حَسْبُنَا اللّٰهُ *"Allah bize yeter"*de olduğu gibi tam yetmek mânâsından "yeter mi yeter deyinceye kadar yeterli ve bol" şeklinde tefsir olunmuştur ki, azgınların amellerine göre onlara verilecek جَزَاءً وِفَاقًا *"tam uygun ceza"*ya karşılık, takva sahiplerine amellerinin karşılığından fazla olarak عَطَاءً حِسَابًا *"tam mükafat".*

... رَبِّ السَّمٰوَاتِ *"Göklerin Rabbi"*. Buradaki "Rab", رَبِّكَ *"senin Rabbin"*den bedeldir. الرَّحْمٰنِ Bu da atf-ı beyandır.

لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا **Ondan bir hitaba malik olamazlar.** Bu, Rahmân olan yüce Allah'ın, Rablikte son derece ulu ve yüce olduğunu ve ceza ve ihsanda kendi başına buyruk olduğunu açıklamaktadır. Yani, o öyle yüce ve ortaktan uzak, öyle ulu bir varlıktır ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi, yukarıda ve aşağıda bulunan bütün yaratıklar, fiilen onun işine karışmak şöyle dursun, onun adına kendiliklerinden bir söz söylemek veya ona bir hitapta bulunmak yetkisine sahip değiller. Ancak bundan sonraki âyette açıklanacağı üzere o izin vermişse başka. O zaman da yetkili olarak değil, izinli olarak söyleyebilirler.

يَوْمَ يَقُومُ *"O gün kalkar"*. Bu, لَا يَمْلِكُونَ âyetinin kapsadığı mânâyı açıklamaktadır. Yoksa bu, "o gün malik olamazlar" diye bir kayıt koyma mânâsında değildir. لَا يَتَكَلَّمُونَ âyetiyle ilgili olmasını da caiz görmüşlerdir. Yani, "Ruh ve meleklerin saf saf kalktıkları gün konuşamazlar." demek olur. يَوْمَ يُنْفَخُ *"Sûr'a üfürüldüğü gün"* âyetine nazaran ondan bedel olması bize daha uygun görünüyor. الرُّوحُ وَالْمَلٰئِكَةُ *"Ruh ve melekler"*. الرُّوحُ *"Ruh"* deyince hemen akla قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّى *"De ki Ruh, Rabb'imin emrindendir."*(İsra, 17/85) âyetiyle buyrulan Ruh gelir. "Ruh, Allah'ın ordularından bir ordudur. Melekler değildirler.."[1] Meâlin-de rivayet edilen bir hadis de bunu gösterir.

Bazıları, "hafaza melekleridir" demişler; bazıları ise, "Ruhlar üzerine vekil kılınan melektir" demişlerdir. Gazali "İhya"sında şöyle der: "Ruh denilen melek, ruhları bedenlere sokandır. Çünkü o nefes alır. Aldığı nefeslerden her biri nefeste, bir bedende bir ruh olur. Bu bir gerçektir. Kalp ehli kişiler bunu basiretleriyle görürler." İbnü Abbas'tan rivayet edilen bir görüşe göre ruh, Cebrail'dir. İbnü Abbas demiştir ki: "Cebrail (a.s) kıyamet günü yüce Allah'ın huzurunda onun azabından korku ile titreyerek kıyama duracak ve: سُبْحَانَكَ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ مَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ "Noksan sıfatlardan uzaksın, ya Râb! Senden başka ilah yok. Biz sana hakkıyla ibadet edemedik"[2] diyecektir."

Bu rivayetlere göre رُوحٌ kelimesininbaşındaki "elif lâm" ahd için demektir ki, مِنْ رَبِّكَ *"senin Rabbinden"* karinesi (ipucu) ile muhatap Resulullah (s.a.v) olduğu için, Resulullah (s.a.v) tarafından bilinen Ruh demek olur. Beydâvî bunları şöyle özetler: "Ruh, ruhlar üzerine vekil kılınmış bir melek veya ruh cinsi,

(1) Alûsî, Rûhu'l-meâni, XV, 2-25.
(2) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, VIII, 400.

veya Cebrail, veya meleklerden daha büyük bir yaratıktır."[1] Şu halde, bunun kapsadığı mânâya iman edip detayları hakkında "ilim, Allah katındadır" demek daha uygun olur. (Meâric sûresinin başına ve İsrâ sûresindeki قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّى (İsra, 17/85) âyetinin tefsirine bkz.) صَفًّا *"Saf saf"*. Bundan bir saf anlayanlar olmuş ise de, وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا *"Melekler saf saf olduğunda"*(Fecr, 89/22) âyeti bunun saf saf olduğunu anlatır.

لاَ يَتَكَلَّمُونَ *"Konuşamazlar"*. Yeni bir söz başı olarak, daha önce geçen لاَ يَمْلِكُونَ nin mânâsını açıklar. Onun için bundaki "onlar" zamiri Ruh ve meleklerin yerini tutabilirse de, لاَ يَمْلِكُونَ gibi bütün göklerde ve yerde bulunanların yerini tutmuş olması daha uygundur. Yani gerek Ruh ve gerek melekler ve gerek diğerlerinden hiçbiri ne bir şefaat, ne bir talep, ne de herhangi bir maksat ile, bir söz söyleyemezler.

اِلاَّ مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا **Ancak o Rahmân'ın izin verdiği doğru söyleyen kimse hariç. O kimse izin almak ve doğru söylemek şartıyla konuşabilir.** Konuşması, konuşmaya malik olduğundan değil, izin ile olmuş olur. Demek ki bu izin ile istisnada, şefaat kapısının açılışı vardır. Allah'a yakın kullar bu şekilde şefaat edebileceklerdir ki, İsrâ Sûresi'nde عَسٰى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا *"Rabbinin seni makam-ı Mahmud'a göndermesi yakındır."* (İsra, 17/79) âyetinin tefsirinde geçtiği ve "şefaat hadisi"nde beyan olunduğu üzere, bu makam, ilk önce genel şefaata izinli olan Resulullah (s.a.v)'ın makam-ı Mahmud'udur. Özel şefaatlar bundan sonra olabilecektir. Bu izinden sonra da, konuşacak olanların doğru söylemiş, hakka isabet etmiş olmaları şart kılınmıştır. Fakat "Allah'a yakın makamlar elde etmiş olanların, onun huzurunda doğrudan başka bir şey de söyleme ihtimalleri düşünülür mü ki, وَقَالَ صَوَابًا*"ve doğruyu söyleyen"* diye bu şartın ayrıca açıklığa kavuşturulmasına gerek olsun" şeklinde bir soru akla gelebilir. Buna iki türlü cevap verilebilir:

BİRİNCİSİ, وَقَالَ صَوَابًا o izni elde edebileceklerin açık sıfatı ve şefaatın birinci şartını beyan olmasıdır. Böylece, "o izin de doğru söyleyenlere verilir" diye, Allah'a yakın makamı beyan olmuş olur. Böyle doğruyu söyleyebilmek de لاَ يَشْفَعُونَ اِلاَّ لِمَنِ ارْتَضٰى وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ *"Onlar, Allah'ın razı olduğu kimselerden başkasına şefaat etmezler. Hepsi onun korkusundan titrerler."*(Enbiya, 21/28) mânâsına uygun düşmekle olabilir. Önce Allah'ın rızası olup olmadığını bilmek ise, وَلاَ يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ اِلاَّ بِمَا شَاءَ *"Onlar, Allah'ın dilediği kadarından başka onun*

(1) el-Beydavî, a.g.e., II, 580.

ilminden hiçbir şey kavrayamazlar."(Bakara, 2/255) buyrulduğu gibi, ancak yüce Allah'ın özel dilemesine bağlı ve onunla sınırlı olduğundan onu anlamadan şefaate kalkışmak tehlikeli ve onun için şefaat edecekler, وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ *"Korka korka şefaat edecekler"* ve ancak isabet edenlerinki kabul olunacaktır. Bu durumda istisna, لَا يَتَكَلَّمُونَ *"konuşamazlar"* fiilinin fail (özne)lerindendir.

İKİNCİSİ, bir ihtimal de haklarında söz söylenecek, şefaat olunacaklardan istisna, "doğru söyleme" kaydının da onlara ait olmasıdır. Yani, "Allah'ın izin verdiği ve dünyada doğruyu söylemiş olan kimseler hakkında söylemeleri ve şefaat etmeleri hariç" demek olur ki, bazı tefsirciler bu görüşe varmışlardır. Bu takdirde sözü edilen soru esasen sorulamaz. Bu durumda "bir doğru söz"den maksat da kelime-i tevhid, yani "lâ ilâhe illallah" demek olup شَفَاعَتِى لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ أُمَّتِى *"Şefaatim, ümmetimin büyük günah işleyenlerinedir."* (1) hadis-i şerifi gereğince, büyük günah işleyen müminler hakkında imanlarından dolayı erinde gecinde şefaatin kabul olunabileceğini beyan olmuş olur.

ذَلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ ***"Bu, hak gündür",*** geçen açıklamaları vurgulamaktadır. ذَلِكَ Mübteda, الْيَوْمُ الْحَقُّ haber; yahut ذَلِكَ الْيَوْمُ mübteda, الْحَقُّ haberdir. Yani, yukarıda geçtiği şekilde haber verilen kalkma ve hüküm günü hak gündür, yahut o haber verilen gün açıklandığı şekilde hak, meydana gelmesi kuşkusuz ve kesindir.

فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ اِلَى رَبِّهِ مَآبًا ***"Artık dileyen Rabbine bir yol tutar."*** Başında bulunan "fa-i fasîha"(2) ile, verilen haberin neticesinde yapılması gereken şeylerin faydasını anlatmaktadır. Yani hâl böyle, o günün hak ve bunun size haber verilmiş olması kesin olunca, bundan sonra iş sizin dilemenize, cüz'î iradenizle çalışıp kazanmanıza bağlıdır. O halde her kim, o sıfatları ve ululuğu anlatılan Rabbine doğru varmak, onun rahmetine erip gayesine ulaşmak isterse, ona götürecek bir dönüş yolu, sonunda o gayeye erdirecek bir başvuru yeri ve makamı edinsin, ona göre bir yol tutsun. Bu geniş açıklamadan anlaşıldığına göre o yalanlamadan korunup iman ve takva sahibi olmakla doğru söylemek ve itaat yapmakla olur. اِنَّا اَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا ***"Biz sizi yakın bir azap ile uyardık."*** Bu cümle, فَمَنْ شَاءَ âyetinin başındaki "fâ"nın gösterdiği, şartı zikredilmemiş olan dileme lüzumunun niçinini ve azabın yakınlığını beyan eder. Yani o hak, haber verilmiş olunca o dilemenin lüzumu şunun içindir: Çünkü biz size bu haberi vermekle bir azabın tehlikesini bildirdik ki, o azap uzakta değil, yakındır. Kişi ondan kendini

(1) Ebu Davud, Sünne, 21; Tirmizî, Kıyamet, 11; İbn Mace, Zühd, 37; Ahmed b. Hanbel, III, 213.
(2) Fâ-i fasiha, kendisinden sonra gelen kısmın olmasına sebep sayılan mahzuf bir lâfzı gösteren fâ'dır.

kurtarmak için vakit geçirmeden iman edip çalışmalıdır. Zira o yakın azap يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ **O gündür ki, kişi o gün iki elinin ne takdim etmiş olduğuna ondan önce iyi ve kötü ne yapmış olduğuna bakacaktır.** Çünkü iş kulun dilemesine bağlanmış olduğu için herkes kendi kazancına bağlıdır. O azap ancak kazancın tam karşılığı olarak verilecektir. وَيَقُولُ الْكَافِرُ **Ve kafir diyecektir ki:** يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا **Ah, ne olaydı da ben bir toprak olaydım.** Yani dünyada bir toprak olaydım, dileme sahibi insan olarak yaratılmayaydım, yükümlü olmayaydım da bugün azap görmeyeydim. Yahut, bugün toprak olaydım da tekrar diriltilmeyeydim.

İbnü Ömer, Ebu Hureyre ve Mücahid'den rivayet edildiğine göre, Yüce Allah o gün hayvanları da huzura getirecek, birbirlerinden haklarını alıp ödeştirecek ve sonra onlara, "toprak olun" buyuracak, hepsi toprak olacak. İşte kâfir bunu gördüğü zaman onlar gibi toprak olmayı isteyecektir. Nitekim Tekvir sûresinde وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ *"Yabani hayvanlar toplandığı vakit."*(Tekvir, 81/5) âyetinin tefsirinde de gelecektir. Bu mânâlara göre toprak, hakiki mânâsında kullanılmıştır. Fakat bazıları son mânâya göre bunun, alçakgönüllülükten mecaz olma ihtimali olduğunu da söylemişlerdir ki şöyle demek olur: Keşke dünyada gururlanmasaydım, azgınlıkla kafa tutmasaydım, alçakgönüllü olup Allah'a iman ve itaat etseydim. Fakat görünen mânâ, ilkidir. İşte o büyük haberde ihtilaf eden kâfirler, o gün gerçeği anlayıp böyle diyeceklerdir.

Nâziât Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 46.

Nâziât Sûresi Mekke'de inmiştir. Buna Sâhire Sûresi ve Tamme Sûresi de denilir. Amme Sûresi'nin ardından inmiştir. Bu da onun kapsadığı mânâ ve konuların gerçekliliğini ortaya koyar.

Âyetleri : Kırkaltı,

Kelimeleri : Yüzyetmiş,

Harfleri : Yediyüz otuzdur.

Fâsılası : ا ، ه ، م harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًاۙ ﴿١﴾ وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًاۙ ﴿٢﴾ وَالسَّابِحَاتِ

سَبْحًاۙ ﴿٣﴾ فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًاۙ ﴿٤﴾ فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًاۢ ﴿٥﴾
يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُۙ ﴿٦﴾ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُۜ ﴿٧﴾ قُلُوبٌ
يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌۙ ﴿٨﴾ اَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌۢ ﴿٩﴾ يَقُولُونَ ءَاِنَّا
لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِۜ ﴿١٠﴾ ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةًۜ ﴿١١﴾
قَالُوا تِلْكَ اِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌۢ ﴿١٢﴾ فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌۙ ﴿١٣﴾
فَاِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِۜ ﴿١٤﴾ هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ مُوسٰىۢ ﴿١٥﴾ اِذْ نَادٰيهُ
رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًىۚ ﴿١٦﴾ اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰىۘ ﴿١٧﴾
فَقُلْ هَلْ لَكَ اِلٰى اَنْ تَزَكّٰىۙ ﴿١٨﴾ وَاَهْدِيَكَ اِلٰى رَبِّكَ فَتَخْشٰىۚ ﴿١٩﴾
فَاَرٰيهُ الْاٰيَةَ الْكُبْرٰىۘ ﴿٢٠﴾ فَكَذَّبَ وَعَصٰىۘ ﴿٢١﴾ ثُمَّ
اَدْبَرَ يَسْعٰىۘ ﴿٢٢﴾ فَحَشَرَ فَنَادٰىۘ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰىۘ
﴿٢٤﴾ فَاَخَذَهُ اللّٰهُ نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُولٰىۜ ﴿٢٥﴾ اِنَّ فِي ذٰلِكَ
لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشٰىۜ ﴿٢٦﴾

Meâl-i şerifi:

1- Andolsun şiddetle çekip çıkaranlara,

2- Usulcacık çekenlere,

3- Yüzüp yüzüp gidenlere,

4- Yarışıp geçenlere,

5- Derken bir iş çevirenlere kasem olsun (ki kıyamet var).

6- O gün deprem sarsar,

7- Onu ikinci bir sarsıntı izler.

8- Yürekler vardır, o gün kaygıdan hoplar.

9- Gözler kalkmaz saygıdan.

10- Diyorlar ki: "Biz tekrar eski halimize mi döndürülecekmişiz?

11- "Biz, çürümüş kemikler olduktan sonra ha?"

12- "Öyleyse bu çok zararlı bir dönüştür." dediler.

13- Fakat o bir tek haykırıştır.

14- Bir de bakarsın hepsi meydandadır.

15- Musa'nın haberi sana geldi mi?

16- Hani Rabbi ona kutsal vaadi Tuva'da seslenmişti:

17- "Haydi, demişti, git Firavun'a, çünkü o çok azdı."

18- De ki: İster misin arınasın?

19- Seni Rabbinin yoluna ileteyim de ondan korkasın.

20- Musa Firavun'a o büyük mucizeyi gösterdi.

21- Fakat Firavun yalanladı, karşı geldi.

22- Sonra koşarak dönüp gitti.

23- Derken adamlarını topladı da bağırdı:

24- "Ben sizin en yüce Rabbinizim" dedi.

25- Allah da onu tuttu, dünya ve ahiret azabıyla yakalayıverdi.

26- Kuşkusuz bunda, saygı duyacaklar için bir ibret vardır.

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا ، وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا ، وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا ، فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا

Burada görülüyor ki "şiddetle çekmek", "yavaşça çekmek", "yüzüp gitmek", "yarışıp geçmek" ve "iş çevirmek" gibi beş işi yapanlara yemin edilmiş, cevabı da daha sonra gelenlerden elde edilen karine ile bilindiği için zikredilmemiştir ki, "Bunlar olacak, o kıyamet ve öldükten sonra dirilme gerçekleşecek." demektir.

Bu işleri yapanların hepsi bir topluluk veya bir topluluğun sınıfları yahut

bir kısmı başka bir topluluk olarak düşünülebilirse de hepsi aslında bir kumandaya bağlı bir topluluk veya o topluluğun sınıfları olması, gelecek olan فَاِنَّمَا هِىَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ "Fakat o bir tek haykırıştır." karinesi ile daha açıktır.

Bir de görülüyor ki, bu beş fiilin ilk üçü olan "şiddetle çekmek", "yavaşça çekmek" ve "yüzüp gitmek" arasında bir sıralama gözetilmeyip "vav" bağlacıyla bağlanmış; geçmek ve iş çevirmek fiilleri ise "fâ" ile birbirlerine ve öncekilere bağlanmakla fiilde veya zikirde bir sıralama gözetilerek ifade edilmişlerdir ki, bununla bu iki fiilin öbürlerinin neticesi ve gayesi gibi olduğu anlatılmış demektir.

Bu beş âyetten وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا ile وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا âyetleri, kapsamış oldukları nâzi, ğark, nâşit ve neşt kelimelerinin lugat bakımından farklı mânâları gösteren müşterek lâfızlardan olmaları nedeniyle her biri birçok mânâ ifade etme ihtimalinden dolayı, bunları meâlde sade bir mânâ ile terceme etme imkanı yoktur. Bu nedenle bunları mümkün olabildiği kadar tefsir sûretiyle anlamaya çalışmak gerekir.

ĞARK, iğrak mânâsına mastar ismidir. İğrak, suya daldırıp boğmak, bir kabı doldurmak, dolmuş hale getirmek ve yayı şiddet ve aşırılıkla doldura doldura çekmek demektir. Bu mânâlardan hareketle, herhangi bir şeyde aşırı gitmek, uzağa gitmek mânâlarında kullanılır.

NÂZİÂT, nâzi'ler demektir. Bu kelime müteaddi (geçişli) veya lâzım (geçişsiz) olmasına göre, nezi' kökünden de nüzû kökünden de türetilmiş olabilir.

Nezi', bizim çekmek, çekip almak ve soymak kelimelerimiz gibi çeşitli mânâlara gelir:

1- Nezi', intiza' kelimesi gibi bir şeyi yerinden koparıp çekmek mânâsına gelir. Bundan, hayatı çekip almak, can almak ve can çekiştirmek mânâsına gelir ki bu hale "Halet-i nezi'= can çekişme hali" denir. Bu mânâ ile nâziât, can alan kuvvetler, melekler demek olabileceği gibi, can çekişme halinde bulunan canlar demek de olabilir.

2- Nezi', kuyudan şiddetle kova çekmek, su çıkarmak mânâsına gelir ki, bunda "ğarkan nezi'", iyice daldırıp derinden doldurarak hızla çekmek demek olur. Bu da ta derinden çeke çeke can almak mânâsına mecaz olabilir. Bu duruma göre de nâziât, şiddetle daldıra daldıra, boğa boğa, bedenlerinin dipten tırnağa ta derinliklerinden çeke çeke can alan melekler veya cihad yapan kuvvetler demek olur.

3- Nezi', yay çekmek; "ğarkan nezi'" de yayı şiddet ve aşırılıkla doldura doldura çekmek mânâsına gelir ki, buna yayı doldurmak denir. Bu mânâda nâziât, atış yapan kuvvetler, gâziler demek olur.

4- Nezi', atın başını alıp bir düzüye koşması mânâsına gelir ki, bu mânâdan nâziâtın, وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا "Gürültü ile koşan" (Âdiyat, 100/1) âyetinde olduğu gibi atlar, biniciler ve o mânâda olan kuvvetler için kullanılması doğru olabilir. Ayrıca bu mânâdan mecaz olarak gökte doğudan batıya hareket eden yıldızlar ile de tefsir edenler olmuştur. Fakat فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا "bir iş çevirenler", yıldızlar olamaz.

5- Nüzü', bir şeye can atmak gönül çekmek dediğimiz gibi bir şeye meyledip arzulamak; bir de bir şeyden feragat edip geri çekilmek, sıyrılıp çıkmak mânâlarına geldiğinden vatanını özleyen gurbetçiye nâzi' denildiği gibi, nâziât da bu mânâdan olarak bedenlerinden ayrılmış, bedenlerine hasret kalmış nefisler demek olabilir.

NAŞİTÂT, bu kelime neşt ve neşât kökünden türetilmiş olabilir.

1- Neşt, kuyudan kovayı kolayca ve yumuşak bir şekilde çekmek mânâsına gelir ki, bizim "tereyağından kıl çeker gibi çekmek" sözümüze benzer.

2- Neşt, bir düğümü yumuşak bir şekilde usulcacık çözmek mânâsına gelir ki, "ünşûta" denilen ve kolay çözülen ilmekli düğümü çözmek gibidir. Bu iki mânâdan nâşitât, müminlerin ruhlarını nazik ve yumuşak bir şekilde alan melekler ve rahmet melekleri denilmiştir. Tatlılıkla gönülleri kendilerine çeken ruhlar, nefisler demek de olabilir.

3- Neşt, bir yerden bir yere çıkmak mânâsına gelir. Nitekim bir yerden bir yer giden yaban öküzüne "nâşıt" denilir. Buna benzetilmek sûretiyle nâşitât, burçtan burca giden gezegenler demek olduğu da söylenmiştir. Nâziât da yıldızlar demek olduğuna göre doğudan batıya hareketleri kendilerinin değil, zoraki mahiyette olması; bunların ise burçtan burca gidişleri kendilerinin olarak tabii mahiyette olması tarzında anlatılmış demek olur. Bu şekilde bir sonraki âyette geçen "sebh" de gökteki gidişleri, "sebk" ise hızlı ve yavaş hareket etmedeki farkları demek olur.

4- Neşât, bilindiği gibi, gönül hoşluğu, şenlik demektir. Bundan, وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا "ölüm zamanında bedenden gönül hoşluğu ile çıkan mümin ruhlar" diye tefsir olunmuştur. Nitekim bu takdirde, وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا "boğula boğula, şiddet ve azap ile çıkan kâfir ruhlar" demek olur. Sebh, suda yüzmek ve kolayca uzağa

gitmek demektir. Burada hakikat ve mecâz olarak ikinci mânâdan olacağı açıktır.

İşte bu âyetlerin içinde geçen bu kelimelerin bu şekilde birçok mânâya gelme ihtimalinden dolayı burada tefsirciler de birçok yorum nakletmişlerdir:

1- Hepsi meleklerdir: وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا "boğa boğa, daldıra daldıra şiddetle can alan melekler", yahut "kâfirlerin canını alan azap melekleridir." Nâşitât, tatlı ve yumuşak bir şekilde can alan, müminlerin ruhlarını alan rahmet melekleridir. Sâbihât, ilâhi emir ile ufuklardan gelip giderek iş yapan veya can alırken nefislerde dalgıç gibi dalıp yüzen meleklerdir. Sâbikât, kâfirlerin ruhlarını cehenneme, müminlerin ruhlarını cennete götürmek için yarışıp giden meleklerdir. Müdebbirât-ı emr ise, yüce Allah'ın, âlemin düzeninde emir altına verdiği, memur kıldığı işlerde, işi yönetip idare eden melekler, yahut meleklerin elçileridir.

2- İnsanların nefisleridir: Bunun da iki ayrı yorumu vardır. Birisi, bedenlerinden ayrılan erdemli nefisler ki alışıp kaynaştıkları ve hayır kazanmak için araçları ve binitleri olan bedenlerinin şiddetle her noktasından ayrılır ve bununla beraber melekler ve ruhlar âlemine arzu ve neşe ile çıkar, orada yüzer ve sonra geçip mukaddes bölgeye gider, sonra da şeref ve kudreti nedeniyle iş yöneten melekler sırasına ve hatta onlardan ileri geçerler. Çünkü ölümden sonra ruhların bu âlemde bile nice eser ve halleri görünür. Onların manevî ve ruhî özelliklerinden istifade edilir. İkincisi, ölümden önce bir tarikata katılarak ibadet edip nefis mücadelesi vermek suretiyle içini ve dışını temizleyen ve ilâhî bilgilerde yükselen erdemli nefisler denilmiştir ki, bunlar şehevi arzularından sıyrılır, mukaddes âlemin hasretini çeker. Olgunluklara yükselme mertebelerinde yüzer, sonra kusurlu ve eksik nefislerin terbiyecisi ve olgunlaştırıcısı olur.

3- Gâziler veya elleri veya atları ki, elleri silahlarını doldurur çeker, oklarını, mermilerini kolayca atarlar, karada ve denizde yüzer giderler, düşmanla savaşta yarışıp ileri geçerler, sonra onların işlerini yönetirler. Bu özellikler gazilerin atlarında da düşünülebilir. Şu kadar var ki, atların iş yöneticisi olmaları, sebebiyet alakası ile mecaz olur. Yani atlar iş çevirip yönetmeye sebep oldukları için, mecaz olarak onlara da iş çevirici denilebilir.

Meâlden bu üç mânâ anlaşılabilir.

4- Yıldızlar denilmiştir: Fakat bunlar hakkında "iş çevirici" nitelemesini yapmak doğru olmaz. Bu, yine melekler olmalıdır.

Bunları çeşitli şekillerde düşünmek isteyenler de olmuştur. En açığı melek-

ler veya erdemli nefisler veya dilimizce daha kapsamlı olmak üzere kuvvetler demektir. Bunlara yemin edilerek kıyamet ve öldükten sonra dirilme olayının meydana geleceği vurgulu bir şekilde kesin olarak haber verilmiştir.

Ğarkan kelimesi, تُغْرِقُ اِغْرَاقًا takdirinde mef'ûlü mutlak, cümlesi baştaki "en-Naziât"ın hâli, veya نُفُوسًا غَرِقَةً فِي الْاَجْسَادِ *"bedenlerin içine batmış nefisler"* mânâsında sıfat-ı müşebbehe şeklinde yorumlanarak mef'ûlü bihtir. نَشْطًا ، سَبْحًا ، سَبْقًا kelimeleri de mastar olarak mansuptur. اَمْرًا kelimesi de مُدَبِّرَاتِ 'ın mef'ulü olarak mansuptur.

يَوْمَ تَرْجُفُ *"Sarsacağı gün".* Yeminin zikredilmeyen cevabı ile ilgili zaman bildiren tümleç olarak mansuptur. Yani o kıyamet ve öldükten sonra dirilme o gün olacak ki, الرَّاجِفَةُ **o deprem sarsacak.**

RECF, şiddetle sarsmak veya sarsılmak mânâsına müteaddî (geçişli) ve lâzım (geçişsiz) olur. Onun için Râcife; şiddetle sarsan sarsıntı, dünyayı yerinden oynatan olay, ilk üfürme, yahut o vakit şiddetle sarsılan, sarsılacak olan yeryüzü ve dağlar gibi cisimler demek olabilir.

Fiilin müteaddî (geçişli) olmasına göre verilen birinci mânâ korkutma hususunda daha beliğdir. Yani dünyayı harekete getirip (mobilizasyon) yaptıracak olan o şiddetli sarsıntı, ilk üfürme olayı olacak, âlemi seferber yapacak تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ **onu ikincisi izleyecektir.**

RADİFE, redîf gibi ardınca gelen, izleyen mânâsına gelir ki ilk üfürmede ard arda sarsıntılar olması gibi hareketlerin birbirini izlemesini, göğün yarılmasını ve yıldızların yayılması hallerini ifade etmiş olabilirse de, bunun ikinci üfürme olayı olması daha uygundur. Âyetlerin akışı da bunu gösterir. Demek ki, bu sarsıntıların olacağı günden maksat, sarsıntının olmasından öldükten sonra dirilmeye kadar uzanan vakittir.

يَقُولُونَ ***"Derler ki."*** Bu, öldükten sonra dirilmenin olacağı yemin ve vurgu ile haber verildikten sonra, inanmayan inkârcıların sözlerini hikâye eder. Yani inkârcılar bu gün dünyada şöyle diyorlar: اَئِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ ***"Biz gerisin geriye döndürülecek miyiz?".***

HAFİR, HAFİRE, esasen "kazıcı" mânâsına sıfat olmakla beraber, atın tırnağına isim olmuştur. Bu münasebetle atın tırnağının kazdığı çukura, yani izine ve o suretle açılan çığıra da hafire denilir. Bu, merdıyye (razı olunmuş) mânâsına radiye (razı olan) kelimesinin kullanılmasına benzer. Yani çukur kazan, iz yapan mânâsına hafire kelimesi kullanılmış, fakat "kazılan çukur" kastedilmiştir.

Araplar'da şu iki söz darb-ı mesel olmuştur:

BİRİSİ, رُجُوعٌ فِى الحَافِرَةِ "geldiği yoldan dönmek"ten kinaye olur. رَجَعَ فُلاَنٌ فِى حَافِرَتِهِ denilir ki, "filan, geldiği yoldan döndü" demektir.

BİRİSİ de, النَّقْدُ فِى الحَافِرَةِ denilir ki, "bir alışverişte alıcının ilk sözde parayı sayması" mânâsına kullanılır. Kâmus mütercimininin ifadesine göre Türkçe'de, "tırnağı dibinde" denilir. Bunun aslı, Araplar'da at en kıymetli mal olduğundan, asla veresiye satılmadığı için pazarlık bitince parası derhal teslim olunmadıkça tırnağı durduğu yerden bir adım atmaz demektir. Bir de bu sözün aslı, koşuda birinci gelen atın diğerlerinden önce tırnağının son kazdığı çukur mânâsına "tırnağı dibinde hemen bahşiş verilmek" mânâsından olup, daha sonraları mutlak öncelik mânâsında kullanıldığı söylenmiştir.

İşte bu âyette bu deyimlerin ifade ettiği mânâ üzere hâfire, önceki yaratılış ve hayattan kinaye olarak mânâsı: Biz önceki halimizde hayata geri mi çevrileceğiz?" demek olur ki, bu İbnü Abbas'tan rivayet edilmiş olup tefsircilerin tercih ettiği görüştür. Bununla beraber Mücahid'den hâfire'nin, hufre gibi mahfûre yani "kazılan çukur yer" mânâsına olarak "kabir" diye rivayet edilmiş olduğu ve geri çevrilmenin âyetteki "merdûdûn" sözünden anlaşıldığı ve bu mânâ herkese daha açık geleceği için "o çukur" demeyi uygun gördük ki, "biz öldükten sonra o kabirlerde gerisin geri döndürülecek, diriltilecek miyiz?" demek olur. İkisinde de mânâ birdir. Kuşkusuz hâfire'nin mahfûre, yani "kazılmış" mânâsına olmasının bir yorum ve izahı yok değilse de, bu mânâ, lâfzın görünen mânâsına uymamaktadır. Önceki mânâ hem ince, hem de meşhur ve bilinen bir mânâdır.

أَءِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً ***"Ufalanmış kemikler olduğumuz zaman mı?"***. Bu, inkârdan sonra güya delile dayanarak bir netice çıkarma tarzında alaydır.

NEHIRE; çürümüş, ufalanmış, rüzgarla savrulur, yahut delik deşik, göz göz olmuş, rüzgar estikçe ses verir, vızıldar kemik demektir. Evvelkine "nehıre", ikinciye "nâhire' denilerek aralarında fark da gözetilmiştir. Böyle çürümüş kemiklerin hayattan uzaklığına bakıp bundan bir netice çıkarmaya çalışarak Yâsîn Sûresi'nde geçen مَنْ يُحْيِى الْعِظَامَ وَهِىَ رَمِيمٌ *"Bu çürümüş kemiklere kim can verecek miş?"*(Yâsin, 36/78) demeleri gibi, bunu uzak ve imkansız görüp inkâr ettiler.

قَالُوا ***"Dediler ki":*** Önceki küfürlerinin bir kolu olarak diğer bir küfürlerini hikâyedir. تِلْكَ اِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ **Öyleyse o dönüş pek zararlı bir dönüştür.** Zira o denildiği gibi ise, biz ona iman etmemiş, hazırlanmamış olduğumuz için bize pek

zararı dokunan bir dönüş olacaktır. Vah o vakit başımıza geleceklere vah, diye alay etmekte ileri gittiler.

Bütün bu sözler onu zor görmekten ileri gelen bir ihtimal vermemeden kaynaklandığı için kısaca ret ile kestirme cevap olarak buyruluyor ki:

فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ ***"O bir tek haykırıştan ibarettir".*** Yani onu Allah'a göre zor bir şey zannetmeyin. O bir tek haykırıştan, zorlu bir kumanda ile bir tek seslenişten ibarettir. Bir كُنْ "ol" emriyle, o üfürme olur biter. فَاِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ **Derhal onlar meydanda bulunurlar.**

SÂHİRE, uyanık göz ve gözlere serap görünen düpedüz açık yeryüzü, sahra, meydan demek olup burada, gözleri açılarak apaçık mahşer yerinde bulunacakları anlatılmıştır. هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ مُوسٰى *"Musa'nın kıssası haberi sana geldi mi?"* Burada Peygamber'in verdiği haberi yalanlayanların akibetleri hakkında ibret alınacak bir örnek ve Peygamber'e teselli vermek için anlatılmış bulunan bu kıssa Â'râf, Tâhâ, Şuâra, Kasas ve diğer sûrelerde birçok yerde her birinde farklı özelliklerle genişçe anlatılmıştır. Buradaki özelliği ise Firavun'a söylenmesi istenen "yumuşak söz"ün nasıl olacağını izah ve Firavun'un اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى *"En yüce Rabbiniz benim."* taşkınlığıyla Firavunluğunun özünde bulunan mânâyı özetlemiş olmasıdır. Daha önce Kasas Sûresi'nde مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرِى *"Sizin için benden başka ilâh bilmedim."*(Kasas, 28/38) demişti. Şuarâ sûresinde de لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْرِى *"Andolsun, benden başka bir ilâh tutarsan.."*(Şuara, 26/29) demişti. Bu, diğer detayların bir özeti olmak itibariyle هَلْ اَتٰيكَ "sana geldi değil mi?" gibi ikrar sorusu olarak, söyleneceklerin dinlenmesine teşviktir.

اِذْ نَادٰيهُ ***"Rabbi ona seslendiği zaman".*** Bu, daha önce geçen "hadis"in, yani konuşmanın yapıldığı zamanı gösteren mef'ûl (tümleç)dür. Tefsirciler burada nidayı, نَاجَاهُ diye, gizli bir nida olan münacaat ile tefsir etmişlerdir. بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ ***"Mukaddes vadide".*** Mukaddes vadi, Şam çölünde Tur-i Sina dağının eteğinde bir vadidir: طُوًى ***"Tuvâ."***

TUVÂ, bu vadinin ismi ve onun açıklamasıdır. Önce temiz ve mübarek demek olan "mukaddes" sıfatıyla nitelenmesi ilâhî feyiz ve bereketin önce temiz kalplere geleceğine ve dolayısıyla her şeyden önce temizliğin gerekli olduğuna dikkat çekmektir. Nitekim Tâhâ Sûresi'nde فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى *"Haydi papuçlarını çıkar. Çünkü sen mukaddes Tuvâ Vadisi'ndesin."*(Tâhâ, 20/12) buyrulmuştu. Bazıları bu kelimeyi "iki kez" mânâsına alarak "iki kat mukaddes kılınmış vadi" demek olduğunu söylemişlerdir. Bu durumda تَقْدِيسًا مَرَّتَيْنِ *"iki defa*

takdis" mânâsında "mef'ulü mutlak" demek olup aynı hatırlatmayı te'kit (vurgu) ile yapmış olur.

هَلْ لَكَ **Senin için bir meyil, bir arzu, bir niyet var mı?.** Bu soruda sorulan mübtedâ, müteallakının söylenmesiyle yetinilmek suretiyle kendisi zikredilmeden, هَلْ لَكَ مَيْلٌ veya هَلْ لَكَ رَغْبَةٌ veya هَلْ لَكَ نِيَّةٌ gibi biraz sonra gelecek olan "ilâ" edatına bağlanabilecek bir fiil takdiriyle şöyle bir mânâ ifade eder: "Nasıl, var mı bir meylin? Nasıl, var mı bir arzun, bir niyetin? Bir meyleder veya bir, rağbet gösterir veya bir niyet besler misin? اِلَى اَنْ تَزَكّٰى **Temizlenmeye** yani, inkâr ve taşkınlık kirlerinden, kötü huylardan temizlenip temiz iman ve İslâm vasıflarıyla kendini geliştirmeye? Buradaki تَزَكّٰى tefa'ul babından geniş zaman olup aslı تَتَزَكّٰى 'dır.

TEZEKKİ, temizlenmek, saf, arı, tertemiz olmak ve bereketlenip artmak mânâlarına gelir ki İslâm'ın bir mânâsıdır. Çağrı için önce bu şekilde hitabın emredilmesi, seçim ve tercihe bağlı fiilerde meyil ve niyetin şart olduğunu gösterir. Yani ister misin temizlenip bereketlenmeye doğru gidesin? وَاَهْدِيَكَ اِلٰى رَبِّكَ **Ve sana, Rabbine giden yolu göstereyim,** Rabb'ını tanımayı öğreteyim فَتَخْشٰى **de korkasın.** Onun öfke ve cezasından korkup ululayarak saygı duyasın. Çünkü اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا *"Allah'tan kulları içinde ancak âlimler hakkıyla korkar."*(Fâtır, 35/28) Bilmeyenlerin saygısı olmaz. Saygısı olmayanlar korunmaz, her fenalığa atılır.

Bu iki âyette Tâhâ sûresinde geçen فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى *"Ona varın da yumuşak dille söyleyin. Belki dinler ve düşünür. Belki de korkar."*(Tâhâ, 20/44) âyetinin bir tür açıklaması ile "yumuşak söz"ün bir izahı vardır.

فَاَرٰيهُ الْاٰيَةَ الْكُبْرٰى ***"Ona o büyük mucizeyi gösterdi".*** O büyük mucize asâ'nın dirilip yılan olması mucizesidir ki, ölülerin dirilmesine ve كُنْ "ol" emrinin tecelli edeceğine bir delildir. Firavun sözlü delili dinlemeyince Musa (a.s) ona bu fiilî delili gösterdi. فَكَذَّبَ **Fakat Firavun yalanladı.** Söze inanmadığı gibi o büyük mucizeyi gördüğü halde de ona sihir dedi ve Musa (a.s)'nın yalan söylediğini iddia etti وَعَصٰى **ve isyan etti.** Allah'ı ve emrini tanımak istemedi, temizlenmeğe niyet etmek şöyle dursun وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ *"O âlemlerin Rabbi de ne oluyormuş?"* diye karşılayarak inkâr ve isyan küstahlığında bulundu. ثُمَّ اَدْبَرَ يَسْعٰى **Sonra koşup sırtını çevirdi,** yani yalan ve isyanda başarılı olamadı, bununla beraber boş da durmadı, koştu, çalıştı. Fakat mutluluğa doğru çalışmadı, **mutsuzluğa doğru çalıştı.** Allah'a yüz tutacak yerde ardını dönerek helake doğru **ter-**

sine gitti. فَحَشَرَ **Bunun üzerine adamlarını topladı** önce sihirbazları toplayıp mağlup olduktan sonra Şuarâ sûresinde فَاَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِى الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ *"Firavun şehirlere asker toplayıcılar gönderdi."*(Şuara, 26/53) âyetiyle açıklandığı üzere şehirlere asker sevki için memurlar, asker toplayıcılar göndererek ordusunu ve adamlarını topladı فَنَادٰى **da haykırdı.** فَقَالَ اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى **Benim, en yüce Rabbimiz!** dedi. Kendisinden başka herhangi bir Rabb'i kendinden aşağıda sayarak kendinin en üstün Rab, yani "Rabbu'l-erbab" (Rablerin rabbi) olduğunu iddia etmek derecesinde iddiayı ileri götürdü. Kendisine o nam ile taptırmak istedi. Önce مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرِى *"Sizin için benden başka ilâh bilmedim."*(Kasas, 28/38) diyerek kendisinden başka ilâh bilmediğini söylemişti. Güya araştırma ve incelemelerde bulunmak üzere فَاَوْقِدْ لِى يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِى صَرْحًا لَعَلِّى اَطَّلِعُ اِلٰى اِلٰهِ مُوسٰى وَاِنِّى لَاَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ *"Ey Hâman! Haydi benim için çamura bir ocak yak da tuğla pişir, kule yap. Belki Musa'nın ilâhının sırrına ererim. Doğrusu ben onu yalancılardan sanıyorum."* (Kasas, 28/38) demişti. Bu kez o araştırma pek boşa gitmemiş, bir Rab bulunduğunu anlatmış olduğunu ima etmekle beraber, onun kendinden yüksek olmadığını iddia edecek derecede kibir ve büyüklük taslamaya kalkmıştı.

İbnü Cerir'in Mücahid ve diğerlerinden nakline göre bu iki söz arasında kırk sene geçmişti.(1) Burada Alûsî'nin kaydettiği vechile bazı eserlerde şöyle nakledilmiştir ki, Firavun topladığı kalabalığının içinde kalkıp hitap etmek suretiyle bir nutuk çekerek o büyük lafı etmiş, böylece kendisini halkı yönetenlerin hepsine üstün tutmuştu.(2) فَاَخَذَهُ اللّٰهُ **Allah da onu tuttu,** نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُولٰى **Ahiret ve dünya azabıyla** (herkese ibret olacak şekilde) **cezalandırıverdi.** Azab, ta'zib yani azap etme mânâsına geldiği gibi, nekal yani herkese ibret olan ceza da, tenkil yani herkese ibret olacak şekilde cezalandırma mânâsına mastar ismidir.

TENKİL, gören ve işitene ibret olacak, gören ve işiteni onu yapmaya sevkeden şeylerden menedecek şekilde azap edip cezalandırmaktır. Burada nekal, نَكَّلَهُ اللّٰهُ نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُولٰى *"Allah onu ahiret ve dünya azabıyla cezalandırdı."* takdirinde mefülü mutlak, cümlesi ise hâl yerindedir. Yahut "Allah onu ahiret ve dünya cezası için tuttu, alıverdi" mânâsında fiilinin sebep bildiren mef'ûlü (tümleci) olur.

Âyette geçen "Ahiret" ve "Ûlâ" kelimelerinin görünen mânâsı bildiğimiz ahiret ve dünyadır ki, dünya cezası suda boğmakla, ahiret cezası da cehenneme

---

(1) et-Taberî, a.g.e., XXX, 26.
(2) Alûsî, a.g.e., XXX, 38.

sevk ile olmuştur. Bununla beraber burada ahiret "sonraki" ve ûlâ da "evvelki" mânâsına olarak "sonrakinin ve öncekinin cezası olmak üzere tuttu alıverdi" ve sonrakinden maksat اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى *"Sizin en yüce Rabb'iniz benim."* (Kasas, 28/38) sözü, evvelkinden maksat da *"sizin için benden başka ilâh bilmiyorum"* (Kasas, 28/38) sözü demek olduğu da İbnü Cerir tefsirinde yazılıdır.

اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ **Hiç şüphe yok ki bunda,** bu Musa kıssasında, Firavun'un başından geçen olaylarla, herkese ibret olacak şekilde cezalandırılmasında لَعِبْرَةً **mutlaka bir ibret var,** ibret alınacak insanı uyaracak bir ders vardır. Fakat herkes için değil لِمَنْ يَخْشٰى **korkacak olan, saygısı bulunan kimseler için,** ki onlar ilâhî bir lütuf olarak kâinatın sırlarını bilmek kudreti olanlardır. Yoksa duygusu olmayanlar, bir Musa gelmiş, Firavun batmış da ne olmuş, diye bundan hiçbir istifade etmezler. İşte o öldükten sonra dirilme hakkındaki haber de böyledir.

Bu kıssadan sonra yüce Allah'ın Rabliğini, kudretinin yüksekliğini ve O'na göre yaratma ve öldükten sonra diriltmenin kolaylığını ve azgınlar hakkında ahiret azabının şiddetini anlatmak üzere inkârcılara azarlama yoluyla buyruluyor ki:

ءَاَنْتُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمِ السَّمَٓاءُ بَنٰيهَا
﴿٢٧﴾ رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوّٰيهَا ﴿٢٨﴾ وَاَغْطَشَ لَيْلَهَا وَاَخْرَجَ
ضُحٰيهَا ﴿٢٩﴾ وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا ﴿٣٠﴾ اَخْرَجَ
مِنْهَا مَٓاءَهَا وَمَرْعٰيهَا ﴿٣١﴾ وَالْجِبَالَ اَرْسٰيهَا ﴿٣٢﴾ مَتَاعًا لَكُمْ
وَلِاَنْعَامِكُمْ ﴿٣٣﴾ فَاِذَا جَٓاءَتِ الطَّٓامَّةُ الْكُبْرٰى ﴿٣٤﴾
يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ مَا سَعٰى ﴿٣٥﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَح۪يمُ لِمَنْ يَرٰى
﴿٣٦﴾ فَاَمَّا مَنْ طَغٰى ﴿٣٧﴾ وَاٰثَرَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٣٨﴾ فَاِنَّ الْجَح۪يمَ
هِيَ الْمَأْوٰى ﴿٣٩﴾ وَاَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّه۪ وَنَهَى النَّفْسَ

عَنِ الْهَوٰى ﴿٤٠﴾ فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَاْوٰى ﴿٤١﴾ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ
اَيَّانَ مُرْسٰيهَا ﴿٤٢﴾ فِيمَ اَنْتَ مِنْ ذِكْرٰيهَا ﴿٤٣﴾ اِلٰى رَبِّكَ
مُنْتَهٰيهَا ﴿٤٤﴾ اِنَّمَا اَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشٰيهَا ﴿٤٥﴾ كَاَنَّهُمْ
يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا عَشِيَّةً اَوْ ضُحٰيهَا ﴿٤٦﴾

Meâl-i Şerifi

27- Yaratılışça siz mi daha çetinsiniz, yoksa gök mü? Onu Allah bina etti.

28- Tavanını yükseltti, onu bir düzene koydu.

29- Gecesini kararttı, kuşluğunu çıkardı.

30- Bundan sonra da yeryüzünü döşedi.

31- Ondan suyunu ve otlağını çıkardı.

32- Dağlarını oturttu.

33- Sizin ve hayvanlarınızın geçimi için .

34- Fakat o her şeyi bastıran büyük felaket geldiği vakit,

35- O, insanın neyin peşinde koştuğunu anladığı gün,

36- Gören kimseler için cehennem hortlatıldığı vakit,

37- Artık her kim azgınlık etmiş,

38- Ve dünya hayatını tercih etmişse,

39- Kuşkusuz onun varacağı yer cehennemdir.

40- Kim de Rabbinin divanında durmaktan korkmuş, nefsini boş heveslerden menetmiş ise,

41- Kuşkusuz onun varacağı yer cennettir.

42- Sana o kıyameti soruyorlar, ne zaman kopacak diye.

43- Sen nerde, onu anlatmak nerde?!

44- Onun son ilmi Rabbine aittir.

45- Sen ancak ondan korkacak olanları uyarıcısın.

46- Onlar o kıyameti görecekleri gün sanki dünyada bir akşam veya kuşluğundan başka durmamışa dönecekler.

ءَأَنْتُمْ Ey o kendilerini yüce sanıp da Allah'ın gücünü yok saymaya kalkışan inkârcılar! Kendi iddianıza, kendi takdirinize göre şunu bir düşünün bakalım: **Siz mi daha çetin,** أَشَدُّ **daha zorlusunuz?** خَلْقًا **yaratılmak hususunda.** Burada asıl mânâ ölümden sonra yeni bir yaratılışla yaratma üzerindedir. Fakat daha büyük olarak daha kapsamlı olmak üzere soru "mutlak yaratma" üzerine sorulmuştur. Yani gerek önce olsun, gerek sonra olsun mutlak olarak yaratılmak açısından siz mi daha zor ve çetinsiniz أَمِ السَّمَاءُ **yoksa** (sizden yüksek ve sizi kuşatıcı olan) **gök mü?.** Belli ki o daha çetin değil mi? Çünkü siz onun içinde bir zerre demeksiniz. Öyle iken بَنَاهَا **O Allah onu bina etti.** BİNA, dağınık parçaları birbirlerine ekleyip bağlayarak toplamından bir bütün meydana getirmektir. Gök de böyle ince ve yoğun nice madde ve cisimlerin türlü kuvvetlerle özel bir şekilde birleştirilip birbirlerine bağlanmasıyla toplamından meydana getirilmiş bir yapıdır ki onu Allah yapmıştır. Şöyle ki, رَفَعَ سَمْكَهَا **Allah o göğe boyuna yükseklik vermiştir,** direksiz olarak onu yükseğe kaldırmıştır.

SEMK; bir şeyin, yükseklik şeklinde ifade ettiğimiz boyu, aşağıdan yukarıya uzaması ve yüksekliğidir. Yukarıdan aşağıya düşünüldüğü takdirde buna "umk" denir. Enine, boyuna olmak üzere "kalınlık" ile de tefsir edenler olmuştur.

فَسَوَّيهَا **Sonra da onu düzledi.** وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ *"Göğü yükseltti, denge kanunu koydu."*(Rahmân, 55/7) âyetinin mânâsınca dengesini koyup denkleştirdi, düzene koyup düzeltti. Bundan göğün şeklinin tam küre olduğu mânâsını çıkarmak isteyenler olmuşsa da, bütün göğün genel görünümünün tam küre olduğu sabit değildir. Bunu Allah etraflıca bilir.

وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا **Gecesini kararttı.** أَغْطَشَ fiili, gece karanlık olmak mânâsına gelen "ğatş" kökünden türetildiğine göre, gecesini karanlık etti, kararttı diye mânâ verilmiştir. Fakat bunda geceyi göğe nisbet ederek "göğün gecesi" denilmesi, içinde bulunan bazı şeylere nazaran çok az bir münasebet kabilinden olmuş olur. Çünkü göğün her tarafı gece olmaz. Bir de "ğatş" ve "ğataşân" Kâmûs'ta

zikredildiği üzere hastalıktan veya ihtiyarlıktan dolayı yavaş yavaş yürümek mânâsına gelir. Bundan, âyette geçen fiilin mastarı olan "ığtaş", yavaş yavaş yürütmek demek olacağından, gecesini derece derece giderdi demek olur. Bu ise şu çıkarma ile pek uygun düşer. وَاَخْرَجَ ضُحٰيهَا **Ve kuşluğunu çıkardı.** Işığını çıkarıp gündüzünü yaydı.

Rağıb'tan anlaşıldığına göre "Duhâ" kelimesi aslında güneş ışığının yayılması ve gündüzün uzaması demek olup daha sonra bildiğimiz kuşluk vaktine isim olmuştur.(1) Burada gecenin karşılığı olarak ışığın parıltısı ile mutlak gündüz mânâsına olduğu açıklanıyor. Gündüzün meydana çıkması ise gecenin gitmesi ile uygun düşeceğinden, اَغْطَشَ لَيْلَهَا *"geceyi kararttı"* demekten çok yürüttü, giderdi demek daha çok yakışıyor. Bunda iki mânâ mümkündür:

Birisi, önceki gibi yerküreye nazaran göğün her gün ardarda gelen gecesi gündüzü olmasıdır ki, bunda yerkürenin yaratılışına ve ay ışığının giderilmesine değinilmiş olur.

Birisi de, göğün kendisinde gece yavaş yavaş, gide gide kalmamış hep gündüz olmuş olmasıdır. Bu mânâ, tam anlamıyla göğün gecesi ve göğün gündüzü şeklindeki tamlamaya da pek uygun ve ince bir mânâdır. Çünkü karanlık, esas itibarıyla, yoklukla ilgili olduğundan güneş ve diğer aydınlatıcı cisimler yaratılmazdan önce gök elbette karanlık gece halinde demek idi. Işık veren cisimler yaratılmaya başlandığından itibaren gitgide o gece giderilmiş ve gündüzü çıkarılmıştır. Onun için gece, yer küre ve diğer cisimlerin gölgesi düşen hudutları sahasında devam etmekle beraber, diğer gökyüzü sahası gündüz halindedir. Yerküre biraz sonra anlatılacağı için buradaki geceyi ve gündüzü, dediğimiz gibi, göğün kendisinin gecesi ve gündüzü diye anlamak bize daha uygun görünüyor.

وَالْاَرْضَ **Yerküreye gelince,** بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا **ondan sonra da onu yayıp döşedi.** Göğü yaratıp bir nizama koyduktan ve gecesini giderip gündüzünü çıkardıktan sonra yerküreyi, üzerinde yaşama ve yerleşme imkanı olacak şekilde yayıp serdi. Yerkürenin, üzerinde yaşadığımız kabuğunu ondan sonra yaratıp döşek halinde döşedi.

DEHA دَحٰى, yaymak mânâsına "dahv" veya "dahy" kökündendir. Bast da döşek serer gibi yaymak, döşemektir. Bundan açıkça anlaşılan da yerkürenin kendisinin daha önce yaratılmış olmasıdır. Bakara sûresinin ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَٓاءِ

(1) Ragıb el-İsfehanî, a.g.e., 292-293.

فَسَوّٰيهُنَّ *"Sonra iradesini göklere yöneltti de onları yedi gök halinde nizama koydu."*(Bakara, 2/29) âyetinde, aynı şekilde ثُمَّ فَصِّلَتْ (Fussilet, 41/11) âyetlerinde göğün nizama konması, yerkürenin ve onun içinde bulunanların yaratılmasından sonra gibi zannedilebilirse de orada ثُمَّ *"sonra"* kelimesi, zamanda sonralığı ifade etmek için değil, sözde sonra gelme derecesinden dolayı olmak lazım geleceğini buradaki بَعْدَ ذٰلِكَ *"bundan sonra"* sözü izah ediyor demektir. Bununla beraber burada şunu da göz önünde bulundurmak gerekir ki, İsrâ Sûresi'nde فَمَحَوْنَا اٰيَةَ الَّيْلِ *"Gece alâmetini giderdik."*(İsrâ, 17/12) âyetinde geçtiği üzere İbnü Abbas'tan gelen rivayette Ay, söndürülmeden evvel Güneş gibi parlak olduğu ve o zaman onun gece âyeti olmadığı beyan olunmuştu. Buna göre yerkürenin ilk yaratılışında ve Ay sönmeden önce yeryüzünde gece karanlığı yoktu demek olur. O halde اَغْطَشَ لَيْلَهَا âyeti, Ay'ın sönmesiyle yerküre üzerinde gecenin karartılmış olmasını ifade etmiş ve Ay'ın sönmesi de yerkürenin yayılmasından önce olduğunu بَعْدَ ذٰلِكَ karinesi ile anlatmış olur. Şu kadar var ki, Ay'ın ilk yaratılışı yerkürenin yaratılışından sonra olmak itibarıyla yerkürenin yaratılışından sonra da gökte bir düzenleme yapılmış demek olacağını düşünmek gerekir.

Şimdi دَحٰيهَا *"onu yayıp döşedi"* sözünü açıklayıp tefsir ederek tamamlamak için buyruluyor ki:

اَخْرَجَ مِنْهَا مَٓاءَهَا وَمَرْعٰيهَا **Ondan suyunu ve otlağını çıkardı.** Suyunu yarattı, kaynaklarını fışkırttı, nehirlerini akıttı, otunu, otlağını çiftliğini bitirdi.

وَالْجِبَالَ اَرْسٰيهَا **Dağlarını da oturttu,** yerleştirdi. İşte yerkürenin yayılıp döşenmesi, yer kabuğunun böyle yaşanabilecek ve yerleşilebilecek bir şekilde döşünmesi demektir. Nitekim bu hikmet şöyle açıklığa kavuşturuluyor: مَتَاعاً لَكُمْ وَلِاَنْعَامِكُمْ **Sizin ve hayvanlarınızın faydalanması, yaşaması için.** Demek ki bu büyük yaratma ve kudret hikmetsiz değil; bunlar gayesiz, boşu boşuna, nasıl rast gelirse öyle yaratılıvermemiştir. O halde bu yaşamanın, yaşatmanın da bir hikmet ve gayesi vardır. Onun için فَاِذَا جَٓاءَتِ الطَّٓامَّةُ الْكُبْرٰى **O büyük bela geldiği vakit.**

TÂMME-İ KÜBRA, kıyametin isimlerindendir. TÂMME, basıp doldurmak mânâsına طَمٌّ 'den türetilmiş olarak üstün ve baskın, güç yetmez bela demektir. Tâmme-i kübrâ da en büyük bela demek olup, kıyametin ve özellikle cehennemliklerin cehenneme, cennetliklerin de cennete gittiği zamanın adıdır.

يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ مَا سَعٰى Bu, o büyük beladan bedeldir. Yani **o büyük bela öyle bir gündür ki, insan neye çalışmış olduğunu;** hangi arzu peşinde koşmuş; iyiliğine mi kötülüğüne mi, kârına mı zararına mı uğraşmış bulunduğunu o gün **anlar.**

وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ *"Ve Cehennem ortaya çıkarılınca"*. Bu kısım âyetin başındaki vâv harfiyle فَاِذَا جَٓاءَتِ âyetine bağlanmıştır. Yani o büyük bela gelip cehennem kapıları açılarak o salgın ateş apaçık ortaya çıkarıldığı vakit لِمَنْ يَرٰى **gören kimseler için**, yani her kim olursa olsun, görme özelliği taşıyan kimseler için. Çünkü rivayet olunduğuna göre Cehennem açılacak, alevler saçarak fırlayacak, her gözü olan görecek. Çünkü وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلٰى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا *"Hem içinizden hiçbir kimse yoktur ki oraya varacak olmasın. Bu, Rabbinin üzerine vacip kıldığı kesinleşmiş bir hükümdür."*(Meryem, 19/71) buyrulduğu üzere herkes ona varacak, cennete gidecek olanlar da sıratı onun üzerinden geçecektir. Bununla beraber, "görecek kimseler için" demek, girecek kâfirler ve azgınlar için demek de olabilir.

فَاَمَّا مَنْ طَغٰى *"Artık kim azgınlık etmişse"*. Bu kısım "izâ"nın cevabı ve o zaman olacak durumun izahıdır. مَقَامَ رَبِّهِ *"Rabbinin makamı"*. Bu, Ruh ve Meleklerin saf saf kıyama durduğu o büyük bela günü kulun ilâhî huzurda duruşu veya duracağı makamıdır. اَيَّانَ مُرْسٰيهَا **Ne zaman onun sonu?.**

MÜRSÂ, mimli mastar olarak irsa mânâsına veya mekân, ya da zaman bildiren isim olarak son mânâsınadır. İrsâ, "bir yerde durmak" mânâsına gelen "resâ"dan türetilmiş olup, geminin demir atılarak durdurulması gibi, sabit kılınıp durdurulmak demektir. Dağlara "revâsî" denilmesi de bu mânâdandır. Buharî'de zikredildiği üzere geminin son olarak varıp durduğu yere "geminin mürsâsı"(1) denilir. Burada bir istiâre var demek olur. Yani, Allah o saati ne vakit getirip dikecek, o kıyamet ne zaman meydana gelecek diye soruyorlar.

فِيمَ اَنْتَ مِنْ ذِكْرٰيهَا Bunda da iki mânâ söylenmiştir:

BİRİNCİSİ; فِيمَ "nerde?", اَنْتَ 'nin önce gelmiş haberi olarak, "Nerdesin sen onu anlatmaktan? Onu anlatmak senin görevin değildir. O, senden uzaktır." diye sorulan soruyu reddetmektir.

İKİNCİSİ, iki cümle olup فِيمَ nerde bu sual?" diye soruyu ret; اَنْتَ mübteda, مِنْ ذِكْرٰيهَا haberi olarak, "sen son Peygamber, onun alâmetlerindensin" diye beyandır. Yani senin gönderilmen onun meydana gelme vaktinin yaklaşmakta olduğunu anlatıp dururken bununla yetinmeyip de sormaya kalkışmaları anlamsız ve yetkileri dışındadır. Zira اِلٰى رَبِّكَ مُنْتَهٰيهَا **Onun sonu Rabbinedir.** Bütün incelikleriyle ve herkes hakkında vuku bulma vaktine kadar bütün detaylarıyla onu bilmek Rabb'ına aittir, başkasına değil. Onu ancak o bilir. İlerisine

(1) Buhârî, Tefsiru sureti, 79.

karışmak onların haddi olmadığı gibi, daha fazlasını anlatmak da senin görevin değildir.

اِنَّمَٓا اَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشٰيهَا **Sen ancak ondan korkacak, korunacak olan kimseleri sakındıracak bir habercisin.** كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُٓوا اِلَّا عَشِيَّةً اَوْ ضُحٰيهَا **Sanki onlar onu görecekleri gün, bu dünyada, bir akşam veya kuşluğundan fazla durmamışa döneceklerdir.** Uzun zannedilen dünya ömrü o kadar çabuk geçer. Korkup sakınanlar o çeşit korkulardan kurtulurlar, sakınmayıp keyiflerine bakanlar da bir gün gibi ömürlerini geçirir, neticede o sonsuz belaya düşerler. Dolayısıyla "Ne zaman?" diye alay edip acele etmesinler.

Burada اِنَّمَٓا اَنْتَ مُنْذِرُ *"sen ancak korkutucusun"* buyurulduğu için bunun kimlere ve nasıl fayda vereceği açıklanmak üzere bu korkutmalar gelecek sûrelerde de ardarda anlatılacaktır.

Abese Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 42

Abese sûresi Mekke'de inmiştir. Buna "Sâhha" sûresi, ve "Sefere" sûresi de denilir.

Âyetleri : Hicâzi ve Kûfî'de 42, Basrî'de 41, Şâmi'de 40'dır.

Kelimeleri : Yüz otuz üç.

Harfleri : Beşyüzotuzüç.

Fâsılası : اهم harfleridir.

Sûrenin iniş sebebi:

Buhârî'de bununla ilgili bir rivayet zikredilmemiştir. Tirmizî'de Hz. Aişe'den şöyle rivayet edilmiştir: عَبَسَ وَتَوَلَّى Âmâ olan İbnü Ümmi Mektum hakkında indi. Resulullah'a gelmişti. "Ey Allah'ın Resulü! Beni irşat et." deyip duruyordu. Resulullah (s.a.v)'ın yanında ise müşriklerin ileri gelenlerinden birisi

vardı. Rasulullah (s.a.v) âmâdan yüzünü çevirip diğerine dönüyor ve "söyleyeceğinde bir beis görüyor musun?" diyordu. "Hayır" deniliyordu. Sûre bunun hakkında indirildi.(1)

Tirmizî bu hadise, "garib bir hasen hadis"demiş ve daha bazı rivayetleri bulunduğunu da söylemiştir.

İbnü Cerir ve daha başka tefsirlerdeki tafsilatın özeti şudur:

İbnü Abbas'tan rivayet edilmiştir: Resulullah (s.a.v) Efendimiz Kureyş'in ileri gelenlerinden Utbe b. Rabia, Ebu Cehil b. Hisâm, Ümeyye b. Halef ve Abbas b. Abdulmuttalib ile özel olarak konuştuğu bir sırada ki, Resulullah bunların imana gelmelerine çok özeniyordu. Abdullah b. Ümmi Mektüm adlı zat geldi. Resulullah (s.a.v) Ümeyye b. Halef ile fısıltı halinde konuşurken Abdullah, Hz. Peygaber'in Kur'ân'dan bir âyet okumasını istedi. "Ey Allah'ın Resulü! Allah'ın sana öğrettiğinden bana öğret." dedi ve bunu tekrar etti. Resulullah (s.a.v) ona aldırmadı ve yüzünü buruşturup döndü. Sözünün kesilmesinden hoşlanmayıp diğerlerine yüzünü çevirdi. Resulullah konuşmasını bitirip kalkacağı sırada vahiy hali geldi. Gözlerini kapayıp daldı. "Abese ve tevallâ" indi.

Bundan sonra Resulullah (s.a.v) ona ikram eder ve "merhaba, hakkında Rabb'ımın bana sitem ettiği kişi!" der ve ihtiyacını sorardı.(2)

İbnü Ümmi Mektum Hz. Hatice'nin dayısının oğlu ve ilk muhacirlerden idi. İsmi, İbnü Cerir'de Abdullah b. Zâide; "Keşşaf" ve daha bazılarında Abdullah b. Şüreyh b. Malik b. Ebu Rabia el-Fihri diye yazılıdır.(3) Alûsî ise "Camiu'l-Usûl" den, Amr b. Kays b. Zâide b. Cündeb b. Herim b. Revaha b. Hacer b. Me'ıys b. Amir b.Lueyy el-Kureyşi olduğu çok meşhurdur, diye nakletmiştir.(4) İbnü Ümmi Mektum künyesiyle şöhret bulmuştur. Ümmi Mektum da anası Atike binti Abdullah el-Mahzumiyye'nin künyesidir. Bir rivayette sonradan âmâ olmuş, diğer rivayette ise âmâ doğmuş ve onun için anasına Ümmi Mektum künyesi verilmişti. Sonra Resulullah (s.a.v) iki gazasında bu zatı iki kere Medine'de kendi yerine bırakmıştı. Medinelilere namaz kıldırmıştı. Hz. Enes b. Malik onu Kadisiyye savaşında beraberinde siyah bir bayrak ve üzerinde zırh olarak gördüğünü söylemiştir. Âmâ bir zatın bu şekilde savaşa katılması

---

(1) Tirmizî, Tefsiru sureti, 80/1; Hakim, el-Müstedrek, II, 514.
(2) et-Taberî, a.g.e., XXX, 32-33.
(3) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 217.
(4) Alûsî, a.g.e., XXX, 49.

kuşkusuz ki kerametlerindendir. Orada şehit olduğu, bir rivayette de Medine'ye dönüp orada vefat ettiği söylenir. Yine bu zatın Bilali Habeşî gibi Peygamber'in müezzini olduğu; Bilal'in sahur ezanından sonra bunun sabah ezanı okuduğu da bilinmektedir.

Sûrenin iniş sebebini gösteren bu rivayet عَبَسَ *"yüzünü ekşitti"* ve تَوَلّٰى *"döndü"* fiillerindeki zamirlerin Resulullah (s.a.v)'ın yerini tuttuğunu anlatır. Bu nazar-ı itibara alınmadığında da bunun evvelki sûrenin sonundaki korkutma mânâsıyla mutlak şekilde ilgilendirecek bir mânâ irtibatı vardır. Orada ikinci şahıs zamiri olan اَنْتَ *"sen"*den burada üçüncü şahıs zamirine geçilmesinde de iltifat sanatı vardır. Yani ikinci şahıstan üçüncü şahsa dönülmüştür. Bu şekilde korkutma ve öğüdün kimlere fayda vereceği anlatılırken her şeyden önce korkutucu ve uyarıcının ise kendisinden başlaması gerektiğine de dikkat çekilmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

عَبَسَ وَتَوَلّٰىۙ ﴿١﴾ اَنْ جَٓاءَهُ الْاَعْمٰىۜ ﴿٢﴾ وَمَا يُدْر۪يكَ لَعَلَّهُ
يَزَّكّٰىۙ ﴿٣﴾ اَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرٰىۜ ﴿٤﴾ اَمَّا مَنِ اسْتَغْنٰىۙ
﴿٥﴾ فَاَنْتَ لَهُ تَصَدّٰىۜ ﴿٦﴾ وَمَا عَلَيْكَ اَلَّا يَزَّكّٰىۜ ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ
جَٓاءَكَ يَسْعٰىۙ ﴿٨﴾ وَهُوَ يَخْشٰىۙ ﴿٩﴾ فَاَنْتَ عَنْهُ تَلَهّٰىۚ ﴿١٠﴾ كَلَّٓا اِنَّهَا
تَذْكِرَةٌۚ ﴿١١﴾ فَمَنْ شَٓاءَ ذَكَرَهُۢ ﴿١٢﴾ ف۪ي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍۙ ﴿١٣﴾ مَرْفُوعَةٍ
مُطَهَّرَةٍۙ ﴿١٤﴾ بِاَيْد۪ي سَفَرَةٍۙ ﴿١٥﴾ كِرَامٍ بَرَرَةٍۜ ﴿١٦﴾ قُتِلَ الْاِنْسَانُ
مَٓا اَكْفَرَهُۜ ﴿١٧﴾ مِنْ اَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُۜ ﴿١٨﴾ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُۙ ﴿١٩﴾

ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ ﴿٢١﴾ ثُمَّ إِذَا شَاءَ
أَنْشَرَهُ ﴿٢٢﴾ كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ ﴿٢٣﴾ فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَىٰ
طَعَامِهِ ﴿٢٤﴾ أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ﴿٢٥﴾ ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ
شَقًّا ﴿٢٦﴾ فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا ﴿٢٧﴾ وَعِنَبًا وَقَضْبًا ﴿٢٨﴾
وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا ﴿٢٩﴾ وَحَدَائِقَ غُلْبًا ﴿٣٠﴾ وَفَاكِهَةً وَأَبًّا ﴿٣١﴾
مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ ﴿٣٢﴾ فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَّةُ ﴿٣٣﴾ يَوْمَ
يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ ﴿٣٤﴾ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ ﴿٣٥﴾ وَصَاحِبَتِهِ
وَبَنِيهِ ﴿٣٦﴾ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ﴿٣٧﴾
وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ ﴿٣٨﴾ ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ ﴿٣٩﴾
وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ ﴿٤٠﴾ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ ﴿٤١﴾
أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ ﴿٤٢﴾

Meâl-i Şerifi

1- (Peygamber) Yüzünü ekşitti ve döndü.

2- Kendisine âmâ geldi, diye.

3- Ne bilirsin, belki o temizlenecek?

4- Veya öğüt belleyecek de öğüt ona fayda verecek.

5- Ama buna ihtiyaç hissetmeyene gelince,

6- Sen ona yöneliyorsun.

7- Onun temizlenmemesinden sana ne?

8- Ama sana can atarak gelen,

9- Allah'tan korkarak gelmişken,

10- Sen onunla ilgilenmiyorsun.

11- Hayır hayır, sakın. Çünkü o Kur'ân bir öğüttür.

12- Artık dileyen onu düşünür.

13- O, değerli sahifelerdedir.

14- Yüksek tutulan tertemiz sahifelerde.

15- Yazıcıların ellerindedir,

16- Değerli, iyi yazıcıların.

17- O kahrolası insan, ne nankör şey.

18- O yaratan onu hangi şeyden yarattı?

19- Bir damla sudan, onu yarattı da biçime koydu.

20- Sonra ona yolunu kolaylaştırdı.

21-Sonra onu öldürdü de kabre koydurdu.

22- Sonra dilediği vakit onu tekrar diriltir.

23- Hayır hayır, doğrusu o, hiç Allah'ın emrini tam yerine getirmedi,

24- Bir de o insan yiyeceğine baksın.

25- Biz o suyu bol bol döktük.

26- Sonra toprağı nasıl da yardık.

27- Bu suretle orada ekinler bitirdik.

28- Üzümler, yoncalar,

29- Zeytinlikler, hurmalıklar,

30- İri ve sık ağaçlı bahçeler,

31- Meyveler, çayırlar bitirdik.

32- Siz ve hayvanlarınız faydalansın diye.

33- Kulakları sağır eden o gürültü geldiğinde,

34- O gün kişi kaçar, kardeşinden...

35- Anasından , babasından..

36- Eşinden ve oğullarından.

37- Onlardan her birinin o gün başından aşan işi vardır.

38- Yüzler var ki, o gün parıl parıl,

39- Güler, sevinir.

40- Yüzler de var ki, o gün tozlanmış,

41- Onları karanlık bürümüş,

42- İşte onlardır kâfirler, haktan sapanlar.

عَبَسَ ***"yüzünü ekşitti".***

ABS ve UBUS, huzursuzluktan yüz burkulmak mânâsınadır ki, yüz ekşimek, burun civrilmek, çehre dürülmek, turşu olma tabir edilir. Kâmus Şârihi'nin açıklamasına göre müteaddî (geçişli) olarak da kullanılır ki, yüz ekşitmek, surat etmek, surat asmak, çehreyi dürmek, kaşını çatmak, alnını buruşturmak deyimleri ile ifade edilir. Lâzım (geçişsiz) olarak عَبَسَ وَجْهُهُ denilir, "yüzü ekşidi" demek olur. Geçişli olarak da "vech" kelimesinin nasbı ile, عَبَسَ وَجْهَهُ "yüzünü ekşitti" demek olur. Bizim buna ekşime ve ekşitme dememiz, pek ekşi veya buruk bir şey yenildiği zaman yüzü bu halde buruşturması münasebetiyle olmalıdır. Çoğu zaman "yüzü ekşidi" denilirse de yerine göre sadece "ekşidi" denilmekle de aynı mânâ ifade edilir. "Falanca gelince falan kimse ekşidi." denilirse yüzü ekşidi, onun gelmesinden hoşlanmadı demek olduğu bellidir. Burada da böyle yüz zikredilmeden «عَبَسَ» buyrulmuştur. Yani, hoşlanmadı, ekşidi.

وَتَوَلّٰى **Ve döndü,** yüzünü çevirdi, öteye yöneldi,

اَنْ جَٓاءَهُ الْاَعْمٰى **Çünkü ona âmâ geldi.** Âmâ'nın gelmesinden hoşlanmadığı için böyle yaptı.

Özellikle âmâ sıfatıyla ifade, âmânın mazeretini ve kendisinden yüz çevrilmeye değil, aksine kendisine yönelmeye ve onu irşat etmeye çağıran zahiri ihtiyacını göstermek ve hükmü, kişisel olacak şekilde bırakmayıp mânâyı genel olarak yol göstermeye muhtaç özürlü ve ihtiyaç sahibi olanları içine alacak şekilde genelleştirmek içindir.

Bu gibilere yüz ekşitmek ve onlardan yüz çevirmenin doğru olmadığını

açıklamak için üçüncü şahısa yapılan sitemden ikinci şahsa ve zahiri mânâdan içe geçilerek buyruluyor ki:

وَمَا يُدْرِيكَ Yani âmâyı, sadece âmâ olması nedeniyle gözetmek daha uygun ve doğru iken ondan hoşlanmayıp yüz çevirmek iyi olmadığı gibi, ey ondan yüz çeviren! **Hem sen ne bilirsin,** لَعَلَّهُ يَزَّكّٰى **belki o arınacak,** günah kirlerinden temizlenecek, اَوْ يَذَّكَّرُ **yahut öğüt alacak,** ders alıp öğüt belleyecek فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرٰى **de o öğüt,** (o senin belleteceğin Kur'ân, edeceğin vaaz ve nasihat) **ona fayda verecektir.** Yani hemen temizlenemese bile öğüt ala ala belleyecek, iyiyi kötüyü öğrenecek ve yerine göre hatırlayıp gereğince amel etmeye çalışarak bundan sonra olsun o sayede günahtan korunup sevap işlemek suretiyle faydalanacaktır. Onun o kör haliyle gelerek, "Ey Allah'ın Resulü! Beni irşat et. Bana Kur'ân oku." demesinde bu iki ihtimalden biri düşünülebilir ve umulabilirdi. Ya günah izlerinden bir şey kalmayacak şekilde tam anlamıyla temizlenip feyiz almak veya öğüt ala ala ilerde faydasını görmek. Bunlardan birincisi kemâl (olgunluk); ikincisi olgunluğa giden yola girmektir. Fakat sen bunu bilemedin de öyle yaptın.

اَمَّا مَنِ اسْتَغْنٰى **Ama ihtiyaç hisetmeyene gelince:** İnanmak, öğüt almak, zikir etmek ve temizlenmek ihtiyacını duymayan, kendisini ihtiyaçsız sayıp da senden ders almak istemeyen veya zengin, servet sahibi olan kimseye gelince öyle yapmıyorsun da فَاَنْتَ لَهُ **sen onun** تَصَدّٰى **üzerine düşüyorsun.**

Ebu Hayyan'ın "Bahr"de açıklamasına göre, TESADDÂ, "saded"den yahut "sadâ" dan türetilmiş olabilir. Birincisine göre mânâsı, sen onun sadedinde oluyorsun, ona yönelip dönerek irşat etmeye ve durumunu düzeltmeye uğraşıyorsun, demek olur. İkincisine göre ise, sen ondan ses ve seda bekliyor, uzaktan uzağa, dağdan taştan sesin yankı yapmasını beklemek gibi sesinin ondan yankı yapmasını gözetiyor, ona özeniyorsun demek olur.[1]

وَمَا عَلَيْكَ اَلَّا يَزَّكّٰى **Oysa onun temizlenmemesinden sana ne?** Senden ve Kur'ân'dan yararlanmak istemeyen o kendini ihtiyaçsız sayan kişinin temizlenmesinden, İslâm'a girmemesinden sana bir sorumluluk gelmez. Fakat ihtiyacı olduğunu söyleyen, öğrenmek isteyen bir müslümandan yüz çevirmekte sorumluluk vardır. Yani inanmayanların, ihtiyacı olmadığını söyleyenlerin irşat edilmesi ve hallerinin düzeltilmesiyle de uğraşmak asıl itibariyle yasaklanmış değil, fakat ihtiyacı olduğunu söyleyip duran bir müslümana aldırmayıp da ihtiyaç his-

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 425.

setmeyenlere yönelip özenmek yasak. Onun için işin bu yönü daha çok açıklığa kavuşturularak buyruluyor ki:

وَاَمَّا مَنْ جَٓاءَكَ يَسْعٰى **Âmâ sana koşarak** yani sende bulunan ilmi ve irfanı, senden irşat alıp doğru yolu bulmayı isteme ve arama uğrunda sana can atarak, gayret ederek وَهُوَ يَخْشٰى **ve korkarak,** yani bir kusur eder sürçerim, bir günaha girerim diye Allah korkusu, Hak saygısı ile **gelen kimse** ki o âmâ fakir böyle bir şevk ve saygı içinde bunları istemek üzere gelmişti. فَاَنْتَ عَنْهُ تَلَهّٰى **Sen onunla ilgilenmiyorsun,** anlamamazlıktan geliyor, aldırmıyor, ihtiyaç hissetmeyenle uğraşmak gibi, buna göre boş ve yararsız demek olan bir işe dalıyorsun. Yani bu, gözleri görmese de kulağı ve kalp gözü açık, hidayet aşığı bir istekliyi bırakıyorsun da bakıldığı zaman gözü var görünen, fakat kalp gözü kör, hak sözü dinlemek gibi bir derdi olmayan o kendini ihtiyaçsız hisseden kimselerle, boşuna uğraşıyorsun.

تَصَدّٰى ve تَلَهّٰى fiileri, mâzi (geçmiş zaman) değil, muzari (geniş zaman)nin ikinci tekil şahsıdır. Asılları تَتَصَدّٰى ve تَتَلَهّٰى olup başlarındaki "tâ"lar hafiflik için düşürülmüştür. كَلَّا **Hayır hayır.** Sakın öyle yapma, koşup saygıyla gelen istekliyi anlamamazlıktan gelip de o ihtiyaç hissetmeyenin üzerine düşme. اِنَّهَا **Çünkü o,** birinin isteyip öbürünün ihtiyaç duymadığı o öğüt, yani o nasihatları kapsayan bu Kur'ân تَذْكِرَةٌ **bir hatırlatmadır.** Yüce Allah'ı andırmak, hak ve vazifeyi düşündürmek, hayrı ve yararı belletmek için bir öğüttür. فَمَنْ شَٓاءَ ذَكَرَهُ **Artık onu dileyen düşünsün, dileyen bellesin,** çünkü yararı ve zararı asıl kendine aittir. Bu cümle, bir önceki cümlenin dallandırılması mahiyetinde bir ara cümlesidir. Bu şekilde "kim dilerse" demek, dileme işinde kişiyi serbest bırakmak için değil, Türkçe'de de mesela, "canı isteyen dinlesin" derken kastettiğimiz mânâ gibi bir korkutma ve tehdit mahiyetindedir.

TEZKİRE, esasen hatırlatmak, yani bir şeyi ana ana belletmek ve hatıra getirmek mânâsına mastar olmakla beraber unutturmayıp hatırlatmaya vesile olan "anımlık" mânâsına hatırlatıcı, hatıra getirici gibi isim olarak kullanılır. Mesela, parmağa bağlanan bir iplik, unutulmayıp kulakta küpe olacak ibretli bir söz, bir hatıra defteri hep birer tezkire olduğu gibi, bu şekilde verilen öğüt, edilen vaaz ve nasihat, yazılan bir eser, bir mektup ve kitaplar hep birer tezkiredir. Bunda esas itibariyle bilinen bir şeyi dalgınlık anında hatıra getirip düşündürmek mânâsı asıl olmakla beraber, o şekilde yeniden bir şey haber vermek ve bildirmek, akla ve hatıra koyup belletmek mânâsı da yok değildir. İşte Kur'ân, âyetleri, sahifeleri, sûreleri ve bütün görünüşü ile de Allah tarafından bir tezki-

redir. Onun için bu tezkire ve öğüdün sıfatı olmak üzere buyruluyor ki: فِى صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ *"O, kıymetli sahifelerdedir."*

SUHUF, "Sahife"nin çoğuludur. Sahife, yazılı veya yazılacak kağıttan, kağıt tabakasından bir parçadır ki bizim Türkçe'de sahife dediğimiz "safha" dan daha genel mânâda yaprak ve varak dediğimiz parçadan ibarettir. "Sahife"nin çoğulu "sahâif" ve bir de kütüb (kitaplar) kalıbında "suhuf" gelir. Bu şekilde sahife ve suhuf; mektuba, risâle ve kitaba da denilir. Nitekim peygamberlere inmiş olan kitaplara suhuf denilir.

Mukaddimede geçtiği üzere Kur'ân sahifelerinin bir arada toplanıp şirazelenerek ciltlenmiş olduğu kitaba da "Mushaf" denildiğini biliyoruz. Kur'ân'ın böyle bir Mushaf'ta toplanması ilk önce Hz. Ebu Bekir (r.a) zamanında olmuştu. Ondan önce ise Kur'ân ta Mekke'de inişinden itibaren hem ezberlenmeye, hem yazılmaya başlanmış olmakla beraber her biri ağaçtan, deriden, taştan, kemikten yapraktan birer sayfa ve yassı, düz nesneler halinde yapılmış ve düzeltilmiş ayrı ayrı yüzlere, sahifelere yazılmış, özenle zaptedilip korunmuştu. Bunlara Mushaf gibi hepsi bir ciltte olmak mânâsına suhuf denilemese de her biri bir sahife demek olacağından "dağınık bir halde sahifeler" mânâsına suhuf sözü bunları da kapsar.

Burada ilk akla gelen, suhuf'tan maksadın Kur'ân sahifeleri olmasıdır ki bu sahifelerin, نٓ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ *"Nûn, Kalem'e ve yazdıklarına andolsun."*(Kalem, 68/1) âyetinde açıklandığı üzere yüce Kalem'in Levh-i Mahfuz'a yazdığı sahifeleri, meleklerin Levh-i Mahfuz'dan yazıp alarak vahiy ile getirdikleri sahifeleri ve sonra Mushaf sahifelerini teşkil eden genel mânâda Kur'ân sahifelerini ifade etmiş olması doğru ve sahihtir. Bunun bazan Levh-i Mahfuz, bazan Levh-i Mahfuz'dan yazılıp alınan sahifelere ve bazan da müslümanların sahifeleri olduğuna dair gelen rivayetler, sadece öyle olduğu şeklinde yorumlanmayıp, konunun çeşitli yönlerini açıklamak için gelmiş olsa gerektir. Bu şekilde şu zikrolunan niteliklerde Kur'ân yazılan bu sahifelerde tanınması gereken vasıfları ve hükümleri açıklamaktadır. Öyle sahifeler ki,

مُكَرَّمَةٍ **Değerli,** yüce Allah katında şeref ve ikram ile seçkin kılınmış, hürmet ve saygı ile kabul edilip alınması gereken, saygı değer, hürmet edilen مَرْفُوعَةٍ **yüksek tutulmuş,** kıymeti yüce, yukarı, el üstünde tutulması gerekli. Bu nedenle mushaflar yüksek, hürmetli yerlere konmalı ve okunurken belden yukarı tutulmalıdır. مُطَهَّرَةٍ **Tertemiz.** Maddî ve manevî kir bulaştırılmaz, son derece temiz tutulmasına özen gösterilir, kirli, taharetsiz eller sürülmez, tertemiz. بِاَيْدٖى سَفَرَةٍ

Kâtiplerin elleriyle veya ellerinde. بِأَيْدِي Kelimesi, zarf-ı müstakar olarak "kâtiplerin ellerindeki sahifeler" mânâsına suhuf'un bir başka sıfatı olabileceği gibi, "mutahhere" kelimesiyle alakalı bir zarf olarak "kâtiplerin elleriyle tertemiz yapılmış" mânâsında olması da düşünülebilir.

SEFERE, "Sêfir"in çoğuludur. Kâtib'in çoğulu ketebe geldiği gibi.

Sêfir, ketb (yazmak) kalıbında ve aynı mânâda yani, yazı yazmak demek olan sefr'den türemiş olup kâtip, kitap yazıcı, hattat mânâlarına gelir. Nitekim bu kökten sifr'in kitap demek olduğu يَحْمِلُ أَسْفَارًا *"Kitapları taşıyan"*(Cum'a, 62/5) âyetinin tefsirinde geçmiştir.

Bu maddenin aslı örtülü şeyi açmak mânâsına konulmuş bulunduğu ve yazı yazmak da mânâ ve maksadı bir nevi açıklamak ve izah etmek demek olduğu için yazmaya sefr, yazana sêfir, yazılan şeye de sifr denilmiştir. Sefr yine bu münasebetle süpürmek mânâsına da gelmesi açısından bundan, sêfir, süpürüp temizleyici demek de olabilir.

Bir yerden bir yere gitmek mânâsına bildiğimiz sefrden sâfir, yolcu veya seferber mânâsına da gelirse de bunun çoğulunda "sefere" denilmeyip "esfâr" veya "süffâr" denilir. Sêfir bir de "sefir" mânâsına gelir ki iki topluluk arasındaki soğukluğun sebeplerini ortaya çıkarıp düzelten "elçi" demektir. Bunun mastarında sefer'den çok sifâret ve sefâret kullanılır.

Şu halde sahife'lere göre sefere; yazan kâtipler veya getiren elçiler veya süpürüp temizleyen kitap bekçileri, kitapçılar demek olabilir. Çoğunlukla yazıcı veya elçi olan melekler mânâsına tefsir edilmiştir.

Buharî'de rivayet olunan tefsirler şöyledir: Mutahhere, لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ *"Ona tertemiz olanlardan başkası el süremez."*(Vâkıa, 56/79) demektir. Ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir ve onlar meleklerdir. Bu, فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا *"İş çevirenlere andolsun."* (Nâziât, 79/5) gibidir. Hem melekleri, hem sahifeleri tertemiz kılmıştır. Çünkü sahifeler tertemiz yapılır. Bu nedenle sahifeleri taşıyanlar da tertemiz kılınmışır: فَجَعَلَ التَّطْهِيرَ لِمَنْ حَمَلَهَا أَيْضًا Sefere, meleklerdir. Tekili Sêfir'dir أَصْلَحْتُ بَيْنَهُمْ "aralarını düzelttim" demektir. Melekler Allah'ın vahyi ile indiklerinde ve onu eda etme hususunda toplumun arasını düzelten elçi gibi kılınmıştır. İbnü Abbas da: "Sefere, kitapları yazan kâtiplerdir." demiştir.[1]

Görülüyor ki burada üç önemli mânâya değinilmiştir:

(1) Buhârî, Tefsiru sureti, 80.

ÖNCE, "Mutahher" kelimesi. Bu "ancak tertemiz melekler dokunabilir" demek olarak sahifeleri taşıyanların da temiz kılındığına işaret edilmesi onun mef'ûlü (tümleci) olan بِاَيْدِى سَفَرَةٍ *"kâtiplerin elleriyle"*nin de onların taşıyıcıları olan meleklerin elleri demek olacağına bir dikkat çekme mânâsı taşır ki, bunda sefere'nin, temizliği korumak için daima süpürüp temizleyen taşıyıcılar, koruyucular mânâsına bir işaret vardır.

İKİNCİ OLARAK, Sefere kelimesi. Sefere, elçiler mânâsına olarak vahyi getiren melekler diye tefsir olunmuş ve vahyi taşıyanlar bu şekilde izah edilmiştir ki bunda önceki mânâ da dahildir. Ancak özel bir mânâ ifade etme durumu vardır.

SON OLARAK da, İbnü Abbas'tan nakledildiğine göre Sefere, "kitapları yazanlar" mânâsınadır ki bu da taşıyıcıları diğer bir mânâ ile tahsis olmakla beraber, bir başka açıdan da genelleştirmektir.

Bu kâtiplerden maksat nedir? Bundan ilk önce نٓ . وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ *"Nûn, Kalem'e ve onların yazdıklarına andolsun."*(Kalem, 68/1) âyetinde geçen kalem ile yazanlar akla gelir ki, bunlar Levh-i Mahfuz'u yazan Melekler ile Levh'ten ilâhî kitapları emrolunan yerlere teslim etmek üzere hak yazılarıyla yazan melekleri, aynı şekilde kulların amel defterlerini yazan melekleri kapsadığı gibi bu kalemin, insanların kullandıkları kalemi kapsaması halinde de Mushaf yazan hattatları kapsayarak onların vazife ve niteliklerini de bildirmiş olur. Bu nedenle genellikle tefsirciler sefere'nin sefr (yazmak) ve sefâret (elçilik yapmak)'ten olmak üzere iki mânâsı üzerinde yürümüşler, çokları bunların sadece melekler olduğunu, bazıları da peygamberler olduğunu söylemişlerdir. Katade'den gelen bir rivayette de "Kur'ân ehli" diye genelleştirilmiştir. Gerçi "elçilik" mânâsında; melekler, yüce Allah'tan peygamberlere vahiy getirmek itibariyle elçi durumunda oldukları gibi, Peygamberler de ümmetlerine göre elçi demek iseler de burada özellikle Kur'ân sahifeleri anlatılırken gerek elçilik gerek yazıcılık açısından genel olarak bundan peygamberler mânâsını çıkarmak uzak olur. Bundan özellikle Kur'ân'ın inişinde ve korunmasında, ilk ve son yazılışında ve anlaşılmasında hizmeti olan Kur'ân taşıyıcılarının kastedilmiş olması gerekir.

Sefere maddesi esasen "açmak" mânâsına konulmuş olması itibarıyla بِاَيْدِى سَفَرَةٍ sahifeleri getiren elçilerin, yazan kâtiplerin ve yazılarını tertemiz muhafaza eden veya anlatan ve okuyanların hepsinin ellerini ihtimal üzere değil, karşılıklı alıp verme suretiyle kapsayan bir mânâ da anlaşılabilir. Ancak unutulmamak gerekir ki bu sefere كِرَامٍ بَرَرَةٍ **Onlar değerli ve takva sahibi** sıfatlarıyla nitelenmiştir.

KİRÂM, keramet veya kerem kökünden türetilen "kerim"in çoğuludur. Değer vermek ve saygı göstermek mânâsına gelen keramet'ten olduğuna göre, yüce Allah katında değer verilen ve saygı duyulanlar demek olur. Lütuf ve bağış mânâsına gelen kerem'den türemiş olduğuna göre de, müminlere karşı iyiliksever ve şefkatli, onlara söyler ve onlar için mağfiret talep ederler demek olur.

BERARA, de ebrâr gibi berr'in veya bârr'in çoğuludur. Berr'in çoğulu olduğuna göre, çok hayır sahibi, bârr'in çoğulu olduğuna göre de söz ve fiillerinde doğru demek olur ki, ikisini de kapsamak üzere "takva sahibi kişiler" diye tefsir edilmiştir. Bazıları demiştir ki: Kur'ân'da ebrâr, Âdem oğullarından olanlar hakkında; berara da melekler hakkında kullanılmıştır. Zira ebrâr, azlık bildiren bir çoğuldur. İnsanoğulları içinde takva sahipleri de azdır. Berara ise, çokluk bildiren bir çoğuldur. Melekler de insanoğlundan çok olduğu gibi takvalıları da çoktur ve hatta hepsi takvalıdır, لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَٓا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ *"Allah kendilerine ne emrettiyse karşı koymazlar ve her neye memur iseler yaparlar."*(Tahrim, 66/6). Bunun için şeriat dilinde "sefere-i kiram-ı berara" (değerli ve takva sahibi elçiler), melekler olarak şöhret bulmuştur. Çünkü Sefir ve Resul kelimelerinin taşıdığı elçi mânâsı, melaike kelimesinin de mânâsıdır. Şu halde bu vasıf, ibaresinin taşıdığı mânâ dolayısıyla melekler hakkında doğrudan doğruya nass, insanlardan bu nitelikleri taşıyanlar hakkında da dolaylı yoldan işarettir. Buna işaret içindir ki, Buharî'de bunun yukarıdaki gibi tefsiri yapıldıktan sonra Hz. Aişe'den şu hadis rivayet edilmiştir:

Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: مَثَلُ الذى يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَهُوَ حَافِظٌ لَهُ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَرَةِ وَمَثَلُ الذى يَقْرَؤُهُ وَهُوَ يَتَعَاهَدُهُ وَهُوَ عَلَيْهِ شَدِيدٌ فَلَهُ اَجْرَانِ "Kur'ân'ı ezberleyerek okuyanın misali, sıfat ve şanı değerli ve takva sahibi elçilerle beraberdir. Kendisine zor geldiği halde teahhüd edip çalışarak okuyanın misali ise, ona iki ecir vardır."(1)

İşte bu Kur'ân, böyle değerli ve takvalı elçiler ellerinde öyle tertemiz, yükseltilmiş, saygı değer sahifeler içinde bir öğüttür. Onun için bunu dileyen öğüt alsın, dileyen düşünsün, bellesin, amel etsin.

Tezkire ve tezkir kelimelerinde yeni bir şey telkin etme mânâsı da bulunmakla beraber az çok duyulmuş bir şeyi hatırlatmakla düşünme ve uyanıklığı harekete geçirmek ve bilinenden bilinmeyene doğru hareket ve geçişi hızlandırmak mânâsı esas olduğu için bu hatırlatmadan sonra insana Allah'ın ya-

(1) Buhârî, Tefsiru sureti, 80; Müslim, Müsafirin, 244; Ebu Davud, Vitir, 14; Tirmizî, Sevabü'l-Kur'ân, 13; İbn Mâce, Edeb, 52; Dârimî, Fezailü'l-Kur'ân, 11; Ahmed b. Hanbel, VI, 48, 94, 98, 110, 170, 192, 239, 266.

ratma gücüyle ahiretin korku ve dehşetini duyurmak ve ona karşı görev ve kulluk duygusunu harekete geçirerek iman ve İslâm ile temizlenme ve yücelme şevkini uyandırmak ve bunların şahitlerinin, insanın kendi yaratılış ve tabiatında toplanmış olup başkaca anlaşılması zor, uzun uzadıya kanıtlamalara gerek olmaksızın sadece uyarı ve hatırlatma ile duyulabilecek hakikatlar olduğunu anlatmak için insan yaratılışının gelişme şeklinde herkesin duyabileceği en belirgin noktaları hatırlatarak kendini ve yaratıcıyı; başlangıcını ve sonunu düşündürmek üzere buyruluyor ki:

قُتِلَ الْاِنْسَانُ مَٓا اَكْفَرَهُ **O kahrolası insan ne nankör şey!**, Müddessir'de de geçtiği gibi Arapça'da "kutile", Türkçe'de "kahrolası" tabiri gibi öfke ve yermeyi gösteren beddua suretinde kınama ve ayıplamadan kinayedir. "Öyle fena bir durumda bulunuyor ki, hayata hakkı kalmayacak derecede" demektir. مَٓا اَكْفَرَهُ nankörlük mânâsına gelen "küfran" kökünden türetilmiş hayret ifade eden bir fiil olup o bedduanın sebep ve kaynağını beyandır. Yani o öfke ve ayıplamanın sebebi, insanın şükredecek yerde hayret edilecek derecede nankörlükte ileri gitmiş olmasıdır. Çünkü nankörlük etmek ahlâksızlığın en adisi olduğu gibi vücudunun başlangıcından son anına kadar nail olduğu nimeti unutmak, nimeti verenden ve onun gücünden gafil olmak, hem de hatırlatıldığı halde nazar-ı itibara almamak kuşkusuz ki nankörlüğün en hayret edilecek biçimidir. Zira o yaratan, kendisine bu nimetleri veren onu مِنْ اَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ **hangi şeyden yarattı,** مِنْ نُطْفَةٍ **bir nutfeden** خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ **yarattı da embriyon halinden doğumuna kadar nice aşamalardan geçirerek en güzel biçime koydu.** ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ **Sonra yolunu kolaylattı** ki bu da doğumundan akıl ve fikrinin olgunlaşmasına kadar geçirdiği aşamaları kapsar. ثُمَّ اَمَاتَهُ فَاَقْبَرَهُ **Sonra öldürdü de kabre göndürdü.** Ölüsünün açıkta bırakılmayıp kabre gömülmesini de emretti. İnsanın dirisini de, ölüsünü de saygıya değer kıldı ki, bu da bir nimettir. O halde insan olan böyle kendisine verilen nimete nankörlük ederse, kendisiyle aynı cinsten olanların hepsine kötülük etmiş olmaz mı? Halbuki o yaratıcı bununla da kalmadı. ثُمَّ اِذَا شَٓاءَ اَنْشَرَهُ **Sonra yaratan onu dilediği zaman yeni bir hayata da sevketti.**

İNŞAR, daha önceleri geçtiği üzere diriltmektir. Yani ölümünden sonra da o kabirde öyle bırakacak değildir. Dilediği zaman onu öldükten sonra diriltip yeniden hayat verecektir. Fakat bunun vakti belli değildir, dilediği zaman diriltecektir.

كَلَّا *"Hayır hayır"*. Tefsircilerin çoğu burada "kellâ"nın, "gerçekten" mânâsına olduğunu söylemişlerdir. Yani, doğrusu insan cinsi لَمَّا يَقْضِ مَٓا اَمَرَهُ Al-

lah'ın emrettiğini hiç tam olarak yapmadı, şükrünü, kulluğunu tam yerine getirmedi.

Mücahid ve Katâde'den nakledildiğine göre tefsirciler şöyle der: Burada أَمَرَهُ لَمَّا'dan maksat, Allah'ın bütün emrettikleridir. Yani yükümlülüğün başlangıcından kabre gömülünceye kadar, yahut Âdem'in yaratılışından bu zamana kadar bunca seneler, asırlar geçmiş olduğu halde insan cinsi yaratılışından beklenen ve istenen olgunluğa ermedi. Allah'ın emirlerini tamamıyla yerine getirmedi. Çünkü şükredici kullar pek az وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ *"Kullarım içinde şükreden pek az."* (Sebe', 34/13) olduğu gibi bir tür kusuru olmayan fert de yok gibidir. Kazada "tamamlama" mânâsı bulunduğu ve لَمَّا bir işin henüz vuku bulmadığını ifade ettiği için buradaki olumsuzluğun, tam olumsuzlukla henüz tamamlanmadığı mânâsında olduğu açıktır. Ancak يَقْضِ fiilinde gizli olan "o" zamiri, her ferdin değil de insan cinsinin yahut kendisini ihtiyaçsız gören insanın yerini tutması itibariyle "kaziyye-i mühmele" alarak ref' edilmesi "tam olumluluk" mahiyetinde demektir. Onun için bu, ihlaslı kullar gibi bazı fertlerin görevlerini yerine getirmiş olmalarına engel olmazsa da, insan cinsinin, vazifesini tam olarak hiç de yapmamış olduğunu ifade etmede nasstır. Onun için genel olarak insanlık daha çok büyük ilerleme ve olgunlaşmaya muhtaçtır ki, bu mânâ İnsan sûresinde نَبْتَلِيهِ *"Onu imtihan ederiz."* (İnsan, 76/2) kaydıyla ifade edilmişti ve onun için Hz. Ebubekir يَا لَيْتَهَا كَانَتْ تَمَّتْ *"Ah ne olurdu o tamam olaydı."* demişti.

İnsan, Allah'ın iyi bir dirilmeye erdirmek için olan emirlerini tam yerine getirmemiş olduğunu önce kendi yaratılışının nasıl cereyan etmekte bulunduğunu düşünerek anlasın.

فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ اِلَى طَعَامِهِ **Bir de insan, yiyeceğine baksın.** Yediği nimetlerin de nasıl bir kudret ve hikmet ile yavaş yavaş yükselerek yetiştirildiğine baksın. Böylece hem kendi içinde hem de dışında olmak üzere ne kadar nimet içinde bulunduğunu ve onların hakkını ödeyerek yararlanmak için nasıl çalışmak gerektiğini düşünsün. Evvela: اَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا **O suyu biz bol bol dökmekteyiz,** yani yerkürede maddi hayat için, gerekli olan yiyecekleri yetiştirmek için ilk sebep وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ *"Canlı olan her şeyi sudan yarattık."*(Enbiya, 21/30) âyetinin gösterdiği gibi sudur. Bu ise her şeyden önce Allah'ın bir lütfudur. Suyu yaratıp o yağmurları şarıl şarıl döken, yağdıran Allah'tır. ثُمَّ شَقَقْنَا الْاَرْضَ شَقًّا **Sonra da toprağı güzelce biz yarmaktayız.** Hacc sûresinde وَتَرَى الْاَرْضَ هَامِدَةً فَاِذَا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ *"Yeryüzünü sönmüş kül halinde görürsün. Fakat biz ona suyu in-*

dirdiğimizde harekete geçer, kabarır." (Hacc, 22/5) buyrulduğu gibi bu yarma, o sönük kupkuru yerküre, yağmurların inmesiyle harekete geçip kabarmaya, sonra çatlayıp bitkiler çıkarmaya başladığı bir yarmadır ki bunu da yapan Allah'tır.

فَأَنْبَتْنَا فِيهَا **Bu suretle o yerkürede bitirmekteyiz:** حَبًّا **hububat,** وَعِنَبًا **ve** (bildiğiniz) **üzüm** ki yerkürenin sürülüşünde, hububat ve bağların bakımında insanların çalışmalarının da bir kıymeti olmakla beraber o kara toprakta böyle daneler, üzümler yetiştirecek derecede kabarma ve olgunlaşma uyandıran hep yüce Allah'tır, وَقَضْبًا **taze yonca** veya sebze, وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا **zeytin ve hurma ağaçları,** وَحَدَائِقَ **bahçeleri,** غُلْبًا **girift ağaçlı.** Bu kelime "galbâ" kelimesinin çoğuludur. Hadika-i galbâ, ağaçları iri boylu ve birbirine girift bahçe demektir. Bu kelimenin aslı "boyun"a sıfat olmaktır. Boynu kalın adama ağleb denilir.

وَفَاكِهَةً **Meyve** (genellikle yaş ve kuru meyvelere fakihe denir.) وَأَبًّا **ve çayırlar.** Bu kelimenin çayır ve otlak, sebze, hayvan yemi, çerez mânâlarına geldiği söylenmiştir.

"Misbah" yazarının ve Rağıb'ın açıklanmasına göre, bu kelime esasen hazırlanmak, hazırlıkta bulunmak mânâsına konulmuş olup yaz ve kış için biçmeğe ve hayvan gütmeye elverişli olması itibariyle ot ve otlak mânâsına kullanılması bu kökle ilgilidir.(1) Saman ve kuru yemiş için kullanıldığı da söylenmiştir. Bununla beraber Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'den bunun hakkında şöyle iki rivayet vardır:

Ebu Ubeyde "Fezail"inde ve Abd b.Humeyd İbrahim et-Teymi'den rivayet etmişlerdir ki, Ebubekir es-Sıddık'a, "ebb nedir?" diye sorulduğunda: Allah'ın kitabında bilmediğim bir şey hakkında konuşacak olursam beni hangi gök gölgelendirir ve hangi yer barındırır?" demiştir.

İbnü Sa'd, Saîd b. Mansur, Abd b. Humeyd, İbnü Cerir, İbnü Münzir, Hâkim ve daha bazıları Hz. Enes'ten rivayet etmişlerdir ki: Hz. Ömer minberde فَأَنْبَتْنَا فِيهَا dan أَبًّا 'e kadar okumuş, "bunların hepsini biliyoruz, fakat ebb nedir?" demiş ve sonra elindeki âsâyı kırıp atarak demiştir ki: İlâhî hayata yemin ederim ki bunu anlamaya çalışmak bir zorlanma ve külfettir. Ey Ömer'in anasının oğlu! Ebben'in ne olduğunu bilmesen ne var? Bu kitaptan açıklananları arayın ve onunla amel edin. Bilemediklerinizi de Rabbına havale edin."(2)

Zemahşerî de şöyle der: Hz. Ömer'in bu sözünde Kur'ân'ın mânâlarını

(1) Ragıb el-İsfehanî, a.g.e., 8; et-Taberî, a.g.e., XXX, 34.
(2) Hakim, el-Müstedrek, II, 514.

araştırmayı ve müşküllerini incelemeyi yasaklama var gibi görünürse de o bu kanaate varmış değildir. Fakat onların en büyük gayretleri amele yönelik idi. Amel edilmeyecek bir şeyi bilmeye uğraşmak onlarca bir zorlanma ve külfet idi. Onun için Hz. Ömer şunu anlatmak istemiştir ki: Âyetin akışı, Allah'ın insanlara verdiği yiyecekleri sayması ve şükrüne davet esası üzerinedir. Âyetin mânâsından ise "ebb"in, insana veya hayvanlarına, istifade etmesi için yüce Allah'ın bitirdiği bitkilerden bir şey olduğu özet olarak anlaşılıyor. Şu halde burada müminin asıl önemli görevi, özel ismi "ebb" olan otların ne olduğunu öğreneceğim diye zorlanarak vakit geçirmeyip, nimetlerden açık olarak anladıklarının şükrünü yerine getirmeğe girişmek ve onun ne olduğu başka bir zaman aydınlanıncaya kadar özet olarak anlamakla yetinmektir.(1)

Biz bu rivayetlerden bu kelimede dikkate değer üç nükte anlıyoruz:

BİRİNCİSİ, Kur'ân'da herkesin her zaman mânâsını kavrayamayacağı ve ancak kısa ve özet bir mânâ ile yetinilerek inanılması gereken ve zamanı geldikçe detayları ve yorumu açıklık kazanacak olan müşkil ve mücmel kelime ve mânâlar bulunduğu.

İKİNCİSİ, أَبًّا kelimesinin önceki sûredeki "Mer'âhâ" (otlağı) (Nâziât, 79/31) mânâsına olmakla beraber "daha neler neler" gibi insan ve hayvanların yararlanabileceği yaş ve kuru birçok bitkiyi kapsayan ve detaylandırılması uzun uzun araştırmalara bağlı özet bir mânâ ifade ettiği.

ÜÇÜNCÜSÜ, bu kelimenin asıl ortaya çıkışında hazırlık ve hazırlanma mânâsı bulunması itibariyle âyetlerin akışına göre ahiret hayatı içinde böyle yapılması gerekli birçok hazırlığa ihtiyaç bulunduğuna bir işaret olabilmesidir. Çünkü فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَّةُ ***"kulakları sağır eden gürültü geldiğinde".***

SÂHHA, tâmme gibi büyük bela ve musibet mânâsına olup ikinci üfürme veya son üfürme denilen Kıyamet sesleni̇şinin ismidir.

Bu kelimenin aslı "sahh"tan türetilmiş olup bu şekilde isimlendirilmesinde birkaç yön zikredilmiştir:

Sahh, demir ve taş gibi katı ve pek bir şeyi, içi boş olmayan yine öyle dolgun bir şeye çarpmaktır. Bundan sâhha şiddetle çarpan demek olur. **Böyle** şiddetle çarpılan kayanın çarpıldığı sırada ses çıkarmasına da sahh **ve o sese** sâhha denilir. Bundan da sâhha, kuvvetli ses çıkaran, haykıran demek olur. **Bun-**

---

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 220.

dan mecazi isnad suretiyle sâhha, çarpınca kulağı sağır eden şiddetli sese de denir ki, kulağa çarpıp sağır etmek mânâsına sahh'tan alınmıştır. صَاحَ بِهِمْ صَيْحَةً تَصُخُّ الْآذَانَ denilir ki, "onlara kulakları çatlatacak bir sesle haykırdı" demektir. Şiddetli bela ve musibete sâhha denilmesi de bundandır. Çünkü kulağı sağır edecek derecede çarpan şiddetli haykırmanın iki özelliği vardır:

BİRİNCİSİ, her şeyden önce şiddetle çarpıp kendisini işittirme özelliğidir.

İKİNCİSİ de şiddetinden dolayı kendisinden başkasını işittirmeyecek şekilde kulağı sağır etmesidir. İşte büyük, şiddetli bela ve musibetler de böyle yalnız kendisini işittirip başka şeyleri duymayacak bir halde kulakları sağır gibi ettiği için sâhha denilmiş; kıyamet haykırışı da dünyadan sağır edip ahiret işlerini dinleten en şiddetli bir bela olması nedeniyle bu isim ile isimlendirilmiştir ki etkisinin şiddetini ifade eden eşsiz bir belagattır. Bu mânâ, çarpmak ve sağır etmek mânâsının gereği olan bir mecazdır. Zemahşerî de şöyle demiştir: Sahh, iyice kulak verip dinlemek mânâsına gelir. İsrafil'in üfürmesine sâhha denilmesi de insanların onu dinleyip kulak vermeleri sebebiyle mecazdır. Yani, dinleyen insanlar iken, aşırılık ifade etmesi için kendisine "dinleyen" denilmiştir. Bu şekilde izahta sâhha'nın dinlenilmesi özelliğine, öbüründe ise başkasını duyurmayacak şekilde kendini dinletmesi özelliğine fazlaca dikkat çekilmektedir. İkisi de şiddetle beraber bulunurlar.(1)

Bunun şu şekilde izahı evvelki yoruma daha yakındır: يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ ***"O gün kişi kaçar"***. Bu, sâhha'dan bedel olarak onun şiddetini izah etmektedir.

مِنْ اَخِيهِ وَاُمِّهِ وَاَبِيهِ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ ***"Kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve oğullarından"***. Burada kardeşten başlıyarak yakınlık ve sevginin derecelerine göre kaçışta bir gelişme üslubu vardır. Yani akraba ve yakınlar içerisinde kardeş en yararlıklı, en yakın ve en sevgili; ana-baba daha yakın daha sevgili; arkadaş, yani eş olan zevce ve çocuklar daha yakın ve daha sevgili olduğuna işaret ile beraber o gün derece derece bunların hepsinden kaçılacağı anlatılmıştır ki şöyle denilmek gibidir: O gün kişi, başkaları şöyle dursun kardeşinden, hatta anasından babasından, hatta yâri olan eşinden ve çocuklarından kaçar. Çünkü لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ **onlardan her kişinin o gün** شَاْنٌ يُغْنِيهِ **kendisine yeter bir işi vardır.** Yani kendisini meşgul eden öyle önemli bir işi, bir meşgalesi vardır ki başından aşar. Onun önemi başkalarını düşünmeğe, yardıma koşmaya meydan vermediği gibi ayrıca onlardan kaçırır, hepsini feda ettirir, kimisi kendi başının

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 220.

derdiyle onlara yardımdan kaçar, kimisi de sorguya çekilmekten kaçar. Çünkü kardeş, "sen bana dünyada yardım etmedin" diye; ana baba, "sen bize iyilikte kusur ettin" diye; karısı, "sen bana haram yedirdin" diye; çocukları, "sen bize dinimizi belletip öğreterek bizi irşat etmedin" diye yakasına sarılırlar.

Taberânî, İbnü Merduye, Beyhakî ve Hâkim müminlerin anası Sevde binti Zem'a'dan şöyle rivayet etmişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.v); يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلًا قَدْ اَلْجَمَهُمُ الْعَرَقُ وَبَلَغَ شُحُومَ الْاٰذَانِ "İnsanlar Kıyamet günü yalınayak, çırılçıplak, sörpük va sarkık, ter, gem gibi boğazlarına takılmış ve kulak tozlarına çıkmış bir halde haşr olunurlar"(1) buyurdu.

"Ey Allah'ın Resulü! Eyvah o ne sefillik, birbirinin ayıbına bakacaklar" dedim. شُغِلَ النَّاسُ عَنْ ذٰلِكَ İnsanlar bundan meşguldür" (2) buyurdu ve şu âyeti okudu: لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَاْنٌ يُغْنِيهِ *"Onlardan her kişinin o gün kendisine yeter bir işi vardır."*

Ebu Ubeyde ve İbnü Münzir'in Katade'den rivayetlerinde de şöyle denilmiştir: "Kıyamet günü insan tanıdığı bir kimseyi görmekten sıkıldığı kadar hiçbir şeyden sıkılmaz. Çünkü yaptığı bir haksızlık nedeniyle peşine düşülmesinden korkar."

Ama "bu dehşetli, belalı gün böyle olacak olunca bunun hükmü, hikmeti, bu konuda uyarılıp bundan haberdar edilmenin faydası nedir? Bu durumda hayatın sonu herkes için bir kötümserlikten ibaret olmaz mı?" denecek olursa, bunun hüküm ve hikmetini beyan ile neticesinin herkes için böyle olmadığı anlatılmak üzere buyruluyor ki: وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ **nice yüzler o gün sabah aydınlığı gibi açılarak ışıldar, pırıldar** ki bu sûrenin akışından ve buradaki âyetlerin önceki âyetlere karşılık olmasından anlaşıldığına göre bu, Allah saygısı ve iman ve İslâm ile Allah'ın emirlerini yerine getirerek temizlenmenin eseridir. İbnü Abbas'tan gelen rivayette; "bu, geceyi ibadetle geçirmedendir" denilmiş, çünkü bir hadiste; مَنْ كَثُرَتْ صَلَاتُهُ بِاللَّيْلِ حَسُنَ وَجْهُهُ بِالنَّهَارِ "Gece namazı çok olan kişinin gündüzün yüzü güzel olur."(3) diye rivayet edilmiştir. Dahhâk'ten gelen rivayette; "abdestin eserlerindendir"(4) denilmiştir. Bu da abdest hakkında bilinen ve abdest alanların yüzleri nurlu ve abdest azalarının da abdestin eserinden bem-

(1) Buhârî, Enbiya, 8, 48; Tefsiru sureti, 5/14, 21/2; Müslim, Cennet, 56; Tirmizî, Kıyamet, 3, Tefsiru sureti, 80/2; Nesêî, Cenaiz, 118, 119; Hakim, el-Müstedrek, II, 514-515; Ahmed b. Hanbel, I, 223, 229, 235, 253, III, 495, VI, 53.

(2) Hakim, el-Müstedrek, II, 515.

(3) İbn Mâce, İkamet, 174.

(4) Alûsî, Rûhu'l-meâni, XV, 2/62.

beyaz olduğunu bildiren hadis ile ilgilidir. Bir de, "Allah yolunda uzun müddet toz toprak içinde cihat yapmaya katlanmaktandır." denilmiştir ki bu hepsinden daha kapsamlı bir ifadedir. Razî de şöyle der: "Bence bu, dünyadan kurtulup mukaddes âleme, rahmet ve rıza makamlarına kavuşma sebebiyledir."(1) Doğru, fakat asıl mesele o kurtuluş ve vuslatın dünyadaki sebeplerini bilmektir. ضَاحِكَةٌ **Güler,** çünkü hesaptan kurtulmuştur; مُسْتَبْشِرَةٌ **Müjdelenir, sevinir,** çünkü Allah'ın rahmet rızasını elde ederek Hakk'ın cemaline kavuşmaktadır.

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ **Nice yüzler de vardır, o gün** عَلَيْهَا **üzerlerinde** غَبَرَةٌ **bir toz,** tor toz istilâ etmiş, تَرْهَقُهَا **o tozu da** قَتَرَةٌ **is gibi bir karalık sarmıştır.** Yüzlerde böyle tor toz ile karanın bir araya gelmesi ise, korku ve zelillik ile elem ve azabın en ürkütücü bir şekilde ortaya çıkışıdır.

أُولٰئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ **İşte onlar, öyle tozlu kara yüzlüler, kâfirler ve günahkârlardan ibarettirler.** Onlar hem küfür edip hem de günah işleyerek küfür ve günahı bir arada toplamışlar, yüce Allah da bunu onlara tor toz içinde yüzkarası etmiştir. Onun için insan o gün gelmeden kendi dileme ve iradesiyle bütün bunları düşünüp Allah'tan korkarak, küfür ve günahtan sakınarak Allah'ın emirlerini tutup iman ve İslâm ile temizlenmeye çalışmalı ve o gün yüz aklığıyla güle güle, sevine sevine o son murada ermelidir. Zira bu dünya böyle kalacak değildir. Bundan sonraki sûrede geleceği gibi güneş dürülüp yıldızlar sönecek, insana yalnız yaptığı amel kalacak; Hakk'ın huzurunda ya yüz aklığı, ya da yüz karası olacaktır.

---

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXXI, 65.

İçindekiler

بسم الله الرحمن الرحيم

